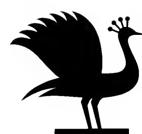
Turobin Memorial Book

Sefer Ṭurbin

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Ṭurbin : pinḳas-zikaron / ha-ʼorekh, Meʻir Shimʻon Geshuri.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Irgun yotsʻe Turbin be-Yiśraʻel, 728 [1967]
DESCRIPT	397 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Turobin.
	Turobin (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Turobin.
ADD'L NAME	Geshuri, Meʻir Shimʻon.
ADD'L TITLE	Sefer Turobin = (The Turobin book) in memory of the Jewish community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר טורבין

פנקס-זכרון

העורך:

מאיר שמעון גשורי

בהוצאת ארגון יוצאי טורבין בישראל — תל-אביב. תשרי תשכ״ח

מאמרים עלומי שם
כתובים בידי העורך

טורבין

יזכור-בוך

רעדאגירט פון:

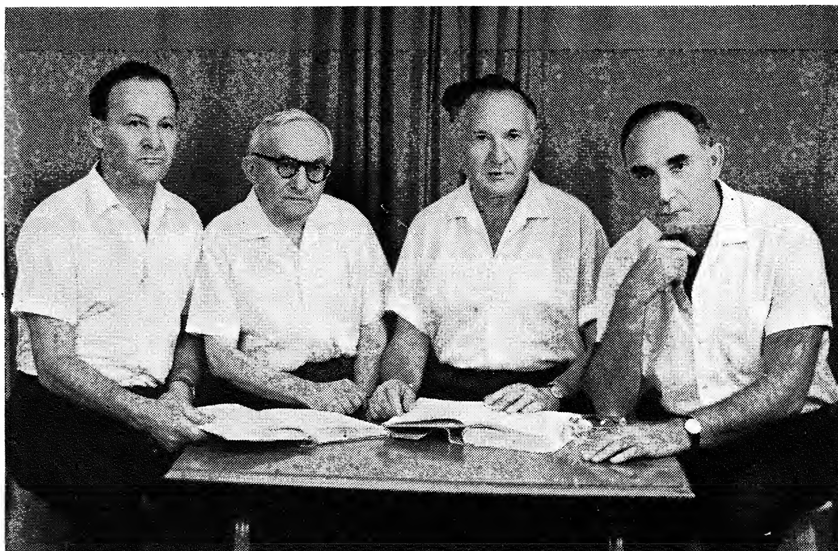
מ. ש. גשורי

ארויסגעגעבן דורכן טורבינער לאנדסלייט-קאמיטעט
אין ישראל, תל-אביב, תשרי, תשכ״ח **(1967)**

דפוס „ניאוגרפיקה" הנגב 11, ת"א, טל' 31849

חברי המערכת של „ספר טורבין" — פינקס-זכרון
רעדאקציע-מיטגלידער פונעם יזכור-בוך „ספר טורבין"

מימין לשמאל: יהושע בן־ארי (זילברקלנג). אריה גולדפרב,
מ. ש. גשורי — העורך, איתמר הופן.

ועד ארגון יוצאי טורבין

מימין לשמאל מלמעלה: משה אפרת, יהושע בן ארי, אריה גולדפרב, העורך ש. גישורי, איתמר הופן, אהרן בומפלד.
שורה שניה מימין: יוסף קופף, משה גוטברץ שורה שלישית: יעקב פרידלר, זלמן פרומר, יעקב מיצנר.

תוכן הענינים — אינהאלט

עמוד

עמוד

רשימת התצלומים — רשימה פון די בילדער

גבורי מלחמת השחרור:

בשער הספר

הספר הזה הוא יצירה קולקטיבית של עשרות חברים יוצאי הקהילה בישראל. לרובם של המשתתפים — המשיכה בעט אינה אומנותם. אי לכן נפלו בוודאי בחומר המכונס בספר אי־דיוקים, סתירות וחזרות. הספר אוצר בתוכו תולדות אחת העיירות העתיקות בסביבת לובלין. עיירה של גדולי תורה, רבנים ודיינים, שהאצילו מאורם על קהילת טורבין ועל קהילות אחרות, קהילת טורבין אף היתה מיוצגת בועד ארבע הארצות.

הספר מכיל פרט לתולדות גם רשמי זכרונות, פולקלור, אישים ודמויות, רשימת הקדושים, תמונות, וכן חומר חשוב על השואה, הכל ראוי לקריאה ולעיון.

במשך שלוש שנים עסק אחד מחברי ועדת המערכת המסורה באיסוף החומר, בעידכון רשימת הקדושים, במיון החומר, בסידורו, בהדפסתו ובעריכתו הראשונית. אין ספק שלא הצלחנו לאסוף את כל החומר, הן מפאת אי־היענותם של כל החברים, והן מפאת השעה הדוחקת שהספר יוצא לאור.

מנסיבות אלה לא עלה בידינו לתת תמונה שלימה על חיי העיירה. חשוב לציין שכל הפניות שלנו לשלטונות פולין בדבר פרטים על הקהילה לא נשאו פרי.

למרות הקשיים הנזכרים לעיל, וכן הקשיים החומריים ואחרים שנתקלנו בדרך הוצאת הספר, שאין כאן המקום לתארם — הצלחנו בכל זאת להעלות חלק נכבד מאספקלרית העיירה.

הספר הזה ישמש נר לבוגרינו ולצאצאינו לדורות הבאים. ידעו נא כל הבאים אחרינו מי היו אבותינו ומה עולל לנו היטלר ימ״ש.

ובזה יבואו על התודה ועל הברכה כל אלה שסייעו לנו בהוצאת הספר, וביחוד היקר באדם מר מ.ש. גשורי, עורך הספר, אשר ברוב מסירותו הנפשית למען קהילה זו והקהילות שבסביבה, השקיע מאמצים רבים להעמקת החלק ההיסטורי של הספר ונשמה רבה בזיקתו לנפשות הפועלות. על־ידי כך קיבל הספר משקל רב ערך גם לחוקרי תולדות היהדות בכלל.

בשם ועדת המערכת / הופן איתמר

פאָרוואָרט

דאס דאזיקע בוך איז א קאָלעקטיווע שאפונג פון צענדליקער חברים פון דער טורבינער קהילה. די חברים זיינען נישט קיין שרייבער פון פאך, דאריבער וועלן זיין אין בוך אונפונקטליכקייטן און ווידערהאלונגען.

דאס בוך אנטהאלט די געשיכטע פון א אוראלטע שטעטל אין לובלינער קרייז, דאס שטעטל האט געהאט גרויסע למדנים, רבנים און דיינים, וועמעס ליכט עס האט באלויכטן די טורבינער און אויך אנדערע קהילות. זיי זיינען

בשער הספר

שטענדיק געווען פארטרעטן אין דעם פיר לענדער קאמיטעט. דאס בוך אנטהאלט אויך: זכרונות, פאלקלאר, פערזענליכקייטן, מארטירער־ליסטע און א קאפיטל פון דער פארניכטונג.

דריי יאר צייט האט זיך א חבר פון דעם רעדאקציע־קאמיטעט פארנומען מיטן זאמלען דעם מאטעריאל, סארטירן, קארעגירן, און דעם ערשטן דרוק. עס איז קלאר אז מהאט נישט צוזאמען געגומען דעם גאנצן מאטעריאל, אבער דאס איז די חברים׳ס שולד.

צוליב דעם איז אונדז נישט געלונגען צו געבן א פולקאם בילד פון לעבן אין שטעטל. טראץ אלעם, און טראץ די גרויסע מאטעריעלע שוועריקייטן — איז דאך געלונגען צו געבן א גרויסן טייל פון דער אפשפיגלונג אין שטעטל.

זאל דאס בוך דינען אלס בילד דעם יעצטיקן דור און די קומענדיקע דורות, זאלן זיי וויסן ווער זיינען געווען אונדזערע עלטערן, און ווער איז געווען היטלר ימ״ש.

מיט א באפרידיגונג זענען ווערט דערמאנט צו ווערן אלע אונדזערע לאנדסלייט וואס זייער מי און ארבעט האט דערמעגלעכט דאס ערשיינען פונעם בוך. און א באזונדערן דאנק און מיט טיפער אנערקענונג פארצייכענען מיר דעם רעדאקטאר פונעם בוך מר מ.ש. ג ש ו ר י פאר זיינע אנשטרענגונגען צו זיכערן און פארטיפן דעם היסטארישן טייל פונעם בוך און פיל נשמה און הארץ אין צוגרייטן דעם מאטעריאל צום דרוק, און דאדורך האט דאס בוך באקומען א גאר וויכטיקע באדייטונג אויך פאר די פארשער פון די יידישע געשיכטע אין אלגעמיין.

רעדאקציע קאמיטעט / איתמר הופן

דברי פתיחה של העורך

בדחילו ורחימו מוגש בזה ליוצאי טורבין בישראל ובתפוצות ספר־זכרון זה של קהילת טורבין, שלא היתה אם בישראל שבמדינת פולין, כי־אם אחת מבנותיו. ועל הבת הזאת, שזכרה יקר לנו, אנו באים לספר. היתה זו עיירה דומה בכל לעשרות עיירות אשר בחבל לובלין, תא חי ותוסס ברקמת הקהילות של יהודי פולין. ראשיתה בעבר הרחוק מלפני מאות בשנים, אחריתה בחורבנה של יהדות פולין, וחלקה בקבר־אחים האלמוני של ששת מיליוני יהודים, מקומה בתאי הגאזים בין נשמות יהודים שפרחו בין אדי הרעל השמימה, עצמותיה ואפרה פזורים ברחבי גלות פולין. הספר הוא פרי עבודתם המאומצת של יחידים.

עם פרסום ספר־זכרון זה, שבו מקופלת מגילת טורבין היהודית על עברה ועל קיצה המר, אנו מדליקים נר־נשמה לבני העיירה אשר חיו, פעלו ויצרו במשך דורות. אנו רוצים לשפוך אור אהבה וחמלה על חייהם הציבוריים, הלאומיים, הרוחניים, הדתיים והכלכליים של יהודי טורבין, על התרחשויותיהם וגלגוליהם שחלו בקהילה לאורך הדורות. אנו מקימים מצבה לזכר קהילת טורבין וציון לרבניה, עסקניה ואנשי השורה, ללהט נעוריה ולחלוציה שהוסיפו אריח לבנין העם והארץ. אנו באים לספר על אורותיה וצלליה, על המאורות שהאירו בשמיה

של העיירה ועל העננים שהעיבום, על רבניה ועל גדולי החסידות שכיהנו בה מדורות רחוקים עד לפני חורבנה ועל פשוטי העם העמלים והסובלים, המקוים ומתכוננים לבאות, לעתיד טוב יותר, באמונה תמימה וטהורה באדם שדבק בחזון העמים וביעודה ותרבותה של האנושות שתביא גאולה לאדם היהודי באשר הוא שם. אנו באים גם לספר על לוחמי המחשבה החפשית שקמו באחרונה בעיירה, דורות של תסיסה ומרד וחוזי ציון על עסקניה המדיניים והחברתיים שהיו לה לפה ועל ההמון כבד הפה. עשירים ומגוונים בתוכנם ובצורתם היו חיי היהודים בתקופה שלפני השואה בפולין, וכך היו גם חייהם של יהודי טורבין.

יוצאי טורבין בישראל שעלו אליה כחלוצים ועולים עוד לפני מלחמת השמד היו מבקרים מפעם לפעם בעיר־מולדתם טורבין ששימשה במשך דורות קן חם לחיי יהודים ולתרבות יהודית, כשהעיירה היתה רובה ככולה יהודית וחיים יהודיים היו שוקקים בכל פינותיה. ועד היום מתרפקים יוצאי טורבין בישראל ובתפוצות על הבית ההוא בזיוו ובטהרו, בדלותו ובחומו, בטובו וביקרו, מזדהים עמו, גאים עליו, על שלימותו ויציבותו וחיותו הפנימית, ונושאים זכרו כזכר אם שאין לה חליפה ותמורה, וגעגועיהם עליה באהבה, ורגשת לבם עומדת בין דפי הספר הזה. עד היום אין השרידים, אחרוני היהודים ילידי טורבין, משלימים עם אימת כליונה שמעבר להשגת אנוש, וניכר היה ששכינת ישראל רחפה בין סימטאותיה ובבתי יהודיה. והנה כרעם מן השמים ירדה עליהם הפורענות. המות בא כחתף. בשנת תש״ב עלה הכורת הנאצי על הקהילה, כילה את החיים והשמיד את קברות המתים, וכך הועם זהרה של קהילה זו באופן כה טראגי ואכזרי. טורבין של מטה איננה עוד, ואף שרידיה וניצוליה המעורים באדמת ישראל, הממשיכים לתרום חלקם לתרבותנו ולעתידנו, למאבקינו ולמערכותינו בכל אתר ואתר, על ציוניהם וחלוציהם ובניהם — כנר התמיד הם לטורבין היהודית, כנר נשמה לדורות העבר ולטבוחי החורבן. עשרות יהודי טורבין החיים בישראל ובתפוצות מיותמים ושכולים, איש איש עם זכר יקיריו, עטוף יגון ועטוי תוגה.

דלה שפתנו לתנות ולהביע את כאבנו ואבלנו על מות קדושי טורבין בידי המרצחים הנאצים הטמאים ימ״ש ועוזריהם למיניהם. לא ניתן לבשר־ודם לרשום ולמצות את כל דברי ימי המרטירולוגיה של שנות 1939—1945. אטומים היו השמים לזעקתם של אחינו המעונים לפני יציאת נשמותיהם. אטומות היו אזני אומות העולם הנאור, עת הגיחו קלגסי הגרמנים „עם התרבות״ חמושים במיטב כלי המשחית, להעביר מהעולם את „עם עולם״. ובלי משים עולים במחשבה דברי הזעם של משורר האומה ח״נ ביאליק במסתו „משא נמירוב״.

בשיחה עם אחד מעורכי „ספר זכרון״ של עיר אחת קונן הלה על חורבן כפול ומכופל של העיר: חורבן כללי ככל יתר הערים והעיירות, וחורבן הכוחות האינטלקטואליים שיכלו לכתוב ולתאר בכל שטחי המדורים השונים את הליכות יהודי העיר וחייהם, ורק עם גישתו לעריכת הספר נפקחו עיניו לרווחה לראות כי אכן רבה העבודה לפניו מחוסר אנשים שיוכלו לשאת בעול הכתיבה ולהחיות את העבר היפה והנעלה של העיר, בה בילו בשנות נעוריהם. ואכן החורבן השני מורגש כמעט בכל ספר־זכרון, אף בספרי ערים ואמהות בישראל ששימשו בעבר מרכזי ספרות ותרבות בישראל. אף טורבין לא נוקתה מאבדן מחמדיה האינטליגנטיים, כוחותיה בתורה ובתרבות שיצא להם שם בכל הסביבה, ומסיבה זו פיגרו יוצאי טורבין בהוצאת ספר־זכרון משלהם. ורק אחרי שיקולים וטרדות ממושכים, אחרי ששרידי העיירה בחנו את המצב לאור המציאות והיכולת — באה ההחלטה הנועזת להוצאת ספר־הזכרון של טורבין.

מובן שקיים מרחק רב בין „ברוך שאמר" לבין „ברוך עושה". כל ההתחלות קשות; ומה גם במשימה ראשונה ויחידה במינה ליוצאי העיר, שלא היו מוכנים לכך משום בחינה, כאילו עמדו בפני שוקת ריקה.

לא עמדו לרשותנו ארכיונים ומקורות של הקהילה עצמה, שאבדו כנראה עוד שנים רבות לפני מלחמת השואה מטעמים ידועים לכל. אבל השתמשנו במקורות הסטוריים מעטים שמהם יכולנו לשאוב את החומר על חיי היהודים בדורות שעברו, על גילוייהם השונים. החומר לוקט טיפין טיפין בהתמדה, בעקשנות ובמסירות־נפש על ידי יוצאי טורבין. נצטבר יש מאין באמצעים דלים ובקשיים רבים. הספר משמש כעין מצבה לששונות המעטים וליגונות המרובים שעברו על יושבי טורבין, נאד לדמעות ולדם וציון למעשים טובים.

הוצאת ספר־זכרון לקהילות יהודיות בערים ועיירות שניספו בשואת הנאצים תלויה בגורמים שונים: כספיים, מינהליים וכוחות ספרותיים. מפי הנסיון אנו למדים, שהדבר הראשון הדרוש למשימה כזו הוא „משוגע לדבר אחד" שירכז את המסוגלים לשאת בעול הספר, לדובב שפתי אנשים פשוטים ואנשי רוח, להזכיר נשכחות, להטיל מס־ספר על המעוניינים לפי יכולתם, לבוא בדברים עם יוצאי המקום בישראל ובתפוצות ולמשכם לפעילות כספית וארגונית עם משלוח חומר, זכרונות מחיי העיירה, שרטוטים של דמויות וטיפוסים, נקרולוגים ל„נר תמיד" המשמשים מקור להכנסות.

ומן הראוי כאן לציין, שדווקא העיירות הקטנות והנידחות עולות מבחינה זו על רבים מהעיירות הגדולות והנודעות שהוכתרו בתואר „עיר ואם בישראל", ובזמן האחרון עדים אנו לתופעה שערים קטנות מוציאות ספרי־זכרון לתפארת המכילים תוכן רב בחומר ובאיכות, בעוד שערים נודעות מסתפקות בדלית־ברירה בספרי־זכרון העושים רושם עלוב כאילו באו רק „לצאת ידי חובה" עם תוכן דל וחומר שאינו משופר מבחינות רבות. ברם גם בין העיירות הקטנות קיימת אבחנה בשטח זה. וקהילת טורבין זכורה לטוב שנמצאו לה עסקנים אחדים שעמדו לה בשעת דחקה ופעלו במיטב מרצם לביצוע המשימה.

ספר טורבין יוצא בשתי לשונות, עברית ויידיש, כשחלק אחד משלים את משנהו. הספר מכיל 400 עמודים בלבד, הנחשב למספר המינימלי של ספרי־יזכור. בתור עורך יכול אני להעיד, שאפשר היה להוסיף כהנה וכהנה — אילו לא היה מחסור בכסף, אחרי שהסיכויים לעזרת הטורבינאים באמריקה ובארצות אחרות לא נתקיימו, וכל העול הכספי היה מוטל על שכם הטורבינאים הישראליים בלבד. הענין היוצא מהכלל בספר מצד הטורבינאים נתעורר במאוחר, אחרי שהספר כבר נמסר לדפוס ואי אפשר היה לדחות עוד את הדפסת המדורים השונים. ואכן רובם של יוצאי העיר לא האמינו בביצוע משימת הספר, על כל פנים — בזירוז מהיר שכזה, ולכן התיחסו באדישות לכל הנוגע לספר, ואף לקריאות שנשלחו מטעם היוזמים להשתתפות ספרותית.

הסקירה ההיסטורית המקיפה של קהילת טורבין מיום התחלת קיומה עד לסיום מלחמת העולם הראשונה היא פרי עמלו של ה ע ו ר ך, שביזמתו הוא אסף וחקר, איזן וערך את החומר של מאות שנים, ואף עשה מאמצים לדלות מתהומות הזכרון והנשיה ידיעות רבות הנוגעות לעיר. כמו כן כתב את סקירתו על שרשרת רבנים וצדיקים לדורותיהם שתפסו את כסא הרבנות והצדיקות בטורבין, מלבד סקירות נוספות על חיי העיירה בתוכה ומחוצה לה. העורך מילא חלל ריק שקם עם השמדת זקני העיירה ללא אפשרות להציל מפיהם זכרונות ישנים בהוסיפו מפרי עטו כמה רשימות על אישי העיר. תודה מיוחדת חייבים אנו ל י ה ו ש ע ב ן ־ א ר י שנתן לנו מזמנו היקר, וכן לאהרן בומפלד שהתמסר בכל מאודו, וכן

למשה גוטברץ שפעל ללא ליאות. ולכל אלה שנענו לקריאה ובדם לבבם העלו על הכתב את אשר עבר עליהם ועל העיר; הצלחנו לפרסם בספר את רשימת הקדושים של העיר שסיימו את הדף האחרון בהיסטוריה של קהילת טורבין. הרשימה מכילה את רובם של שמות הקדושים והכנתה נעשתה תוך אחריות ושאיפה לשלימותה. חובתנו כאן לציין את חלקו ותרומתו של אחד ומיוחד מבין יחידים אלה, רב־פעלים איתמר הופן, שיזמתו, מרצו ועמלו ללא־לאות במשך שנים הם תרומה מכרעת תוך נאמנות ומסירות לביצוע משימת הספר, גם כמשתתף בליקוט וכתיבת החומר וגם כמרכז אינטנסיבי מסביב לספר. ועל הכול תודה מהולה בדם לבותינו לשרידי השואה שסיפרו לנו מחוויותיהם וממראות עיניהם על דרכה האחרונה של קהילת טורבין. כולם ראויים לבוא על הברכה על עזרתם בחומר וברוח עד כדי הקרבה עצמית למען הופעת הספר. יעמדו על הברכה כל אלה שעזרו לנו ועודדונו בעצה ובהדרכה, בהוצאה לאור, בהכנה ובתכנון את ספר־יזכור לקהילה הקדושה טורבין.

יודעים אנו כי לא הגענו לשלימות, כשם שעדיין לא הגיע לשלימות שום ספר־יזכור מכל אלה שכבר הופיעו עד כה. וודאי שפה ושם יימצאו עוד מקורות ופרטים, וכן אישים שלא באו על ביטויים המלא והממצה. גם לא כל בני העיירה אליהם פנינו בבקשה להשתתף בספר נענו לנו, ומשום כך לא כל ערכיה וגילוייה של יהדות טורבין מצאו את ביטויים המלא שהם ראויים לו. ואף־על־פי־כן דומה, שצרורה בספר זה דמותה ונפשה של טורבין היהודית שנשמדה.

בחרדת קודש מוגש בזה „ספר טורבין" ליוצאי העיירה אשר בישראל ובתפוצות הגולה, מתוך הכרה שעשינו במיטב יכולתנו להעלאת דמותה של הקהליה הקדושה והנצחתה, ומתוך תקוה ותפילה שדמותם הזכה של קדושי העיר, חייהם הטהורים וקידוש שם שמים וישראל בעלותם על מוקד ההשמדה יתקבלו לעד בזכרוננו ובזכרון הדורות הבאים וישמשו לנו נר תמיד — לאורם נלך וזכרם לא יסוף מאתנו לעד. יבוא נא ספר־הזכרון הזה ויעמוד בדרכו של שר השכחה העלול לעשות בנו שמות, ביהודי טורבין והבאים אחרינו. יבוא נא הספר הזה ויציל מתהום הנשיה בכמה שאפשר את קהילת טורבין הקדושה בעליתה, בתפארתה ובחורבנה. יהיו דברי הספר שמורים בליבותינו ויעלה ויתקדש זכרון הקדושים והטהורים והנאהבים שנכרתו ביד אכזריה מארץ החיים. יהא זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור חיי העד של האומה.

ויהא בספר זה משום הרכנת ראש ואמירת קדיש לזכרון הקדושים.

אריינפיר-ווארט פונעם רעדאקטאר

מיטן דערשיינען פונעם אנדענק־בוך פון שטעטל טורבין, האלטן מיר פאר אונדזער חוב צו ווידמען א פאר ווערטער וועגן דעם ארגון יוצאי טורבין אין ישראל און דעם אנדענק־בוך.

מיר קומען נישט אין אונדזער ספר לויבן און דערהויבן אונדזער שטעטל, נאר בלויז דערציילן. טורבין איז נישט געווען קיין אם בישראל אין פוילן, נאר איינע פון אירע טעכטער. און וועגן אט דער טאכטער, וואס איר אנדענק איז אונדז טייער, דערציילן מיר. מיר דערציילן וועגן אירע ליכט און שאטנס, וועגן די ליכט וואס האט געשיינט אין אירע הימלען און וועגן די וואלקנס וואס האבן זיי פארטונקלט, וועגן גדולי התורה און בארימטע און אנערקענטע חסידים וואס האבן אין איר געגעסטעט זייט דורות ביז צו איר חורבן, און וועגן דעם פשוטן פאלק; וועגן קעמפערס פון פרייען געדאנק וואס זיינען אויפגעשטאנען צולעצט, און וועגן פאליטישע און געזעלשאפטלעכע עסקנים וועלכע זיינען געווען די פארשטייער פון דעם שטומען המון. מיר דערציילן און לעבן אויף די תקופות פון שפרודלדיגן לעבן אין שטעטל, באקלאגן די ביטערע און האסטיקע סוף־תקופה, וואס האט זיך אזוי פלוצים אראפגעלאזט אויף איר. מיר באוויינען דעם חורבן פון טורבין און די פארטיליקונג פון אונדזערע טייערע, וואס האבן דאס

לעבן אין שטעטל געגעבן זיין רייכע פולפארביקייט.

דער גאנצער מאטעריאל איז אויפגעזאמלט געווארן אין העברעאיש און אין יידיש. מיר האבן געהאלטן פאר געוווּנטשן איבערצולאזן יעדן ארטיקעל און יעדע אפהאנדלונג אין דער גרונד־שפראך, אזוי ווי זיי זענען געשריבן געווארן דורך זייערע מחברים. אויסער די היסטארישע אפהאנדלונג וועגן די ערשטע דורות צוזאמענגעשטעלט פונעם רעדאקטאר האבן מיר געברענגט צום אייביקן אנדענק אויך א רשימה פון די פארטיליקטע בני־עיר. דער דאזיקער „ספר טורבין" איז — א וויי צו אונדזער דור — דער לעצטער פון אונדזער שטאט. ניט קיין סעקרעטאר, און ניט קיין סופר הקהל האט אים געשריבן, נאר אייניקע פון די שארית הפליטה, וואס זיינען געבליבן פון אונדזער אמאל בליענדיקער און איצט פארשניטענער קהילה, אט די שארית הפליטה־מענטשן, און מיט זיי נאך אייניקע וואס האבן זייער שטעטל פון לאנג פארלאזן, אבער האבן זי עד היום ניט פארגעסן, האבן געוועבט דעם חלום צו פאראייביקן דעם אנדענק פון זייערע טייערע טאטעס און מאמעס, ברידער און שוועסטער און זייערע אומשולדיקע טייערסטע קינדערלעך וואס זיינען אומגעקומען מיט אלע מיתות משונות — אין א יזכור־בוך, וואס זאל זיין גלייכצייטיק א קורצע באשרייבונג פון זייער אמאליקער היימשטאט און אירע ליבע ווייטע און נאענטע געשטאלטן און פערזענלעכקייטן.

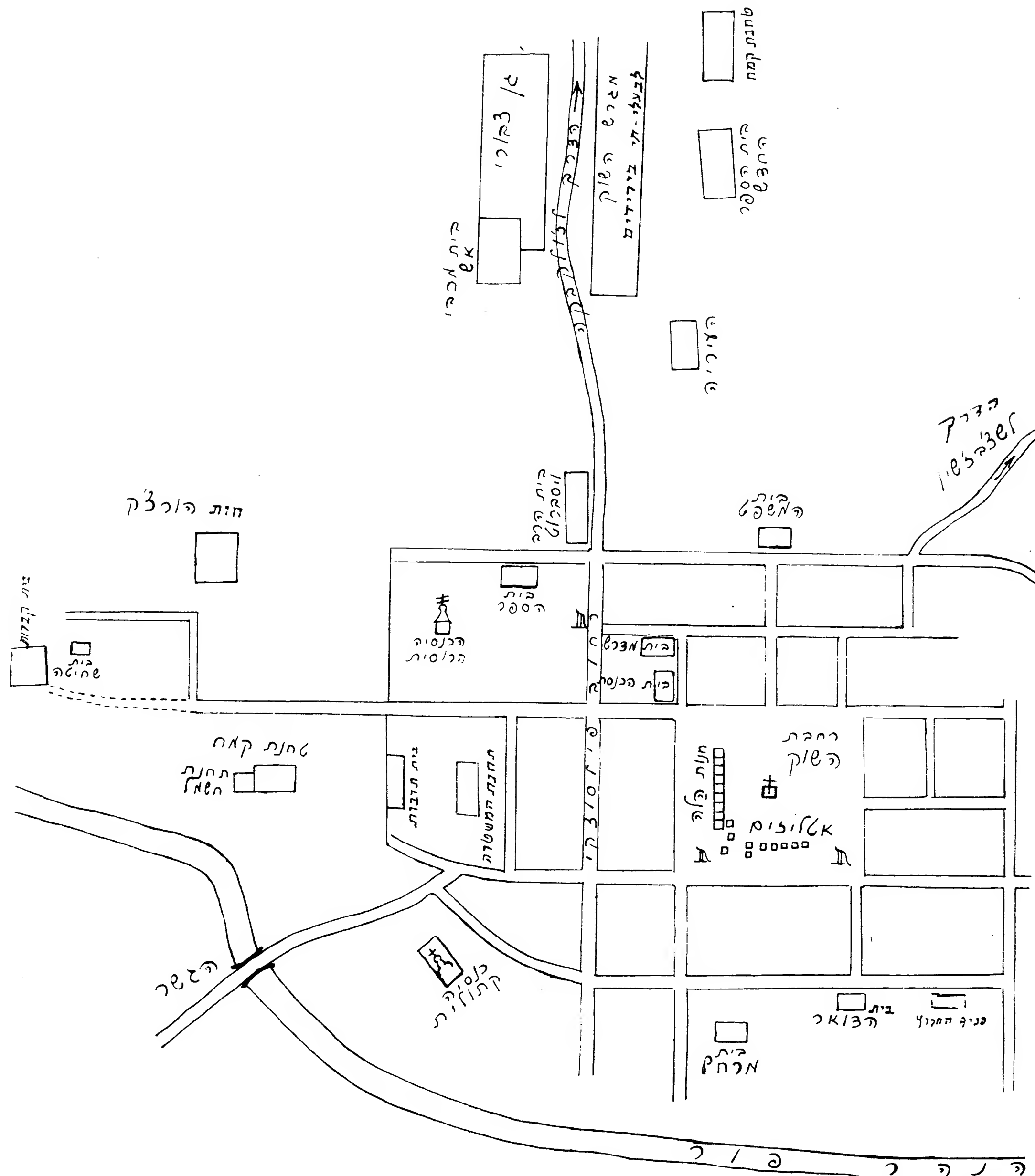
דער געדאנק פון פאראייביקונג איז אויפגעקומען גלייך נאכדעם, ווי מיר האבן באקומען די ערשטע ידיעות וועגן דעם שוידערליכן אומקום. צום באדויערן איז די צאל פון די געראטעוועטע, וואס זענען עולה געווען קיין ישראל, געווען זייער ווינציק, עטלעכע צענדליק. דאך, האט א הייפל פון יחידים אנגעהויבן זיך מטפל זיין מיטן פאראייביקונגס־ווערק אין דער פארם פון א אנדענק־בוך אין וועלכן ס'זאל איינגעקריצט ווערן אויף אייביק די געשטאלט פון שטעטל, ליכטיקע געשטאלטן און וויכטיקע אינסטיטוציעס, דאס לעבן און אויפטו, שטרעבונגען און לעכצן פון אירע תושבים, און קודם־כל — זייער לעצטער וועג פון קידוש שם שמים און שם ישראל, און די קאפיטלען פון איר אומקום פארשריבן פונעם מויל פון די געראטעוועטע עדות וועגן אירע ראנגלעניש, יסורים און גסיסה־צאפלען זינט דער נאצישער אקופאציע און ביז צום ביטערן סוף און דעם ענטגילטיגן אומקום.

דער גענוג רייכער און פילפארביקער מאטעריאל איז צענויפגעזאמלט געווארן ווי א יש מאין, מיט ארימע מיטלען און גרויסע שוועריקייטן א דאנק די יחידים מיט עקשנות און מסירות נפש. און דא האלטן מיר פאר אונדזער פליכט אויפצומערקן דעם אנטייל פון די אקטיווע חברים יהושע בן־ארי (זילבערקלאנג), משה גיווערץ, און אהרן בוימפעלד. און באזונדערע אנערקענונג דעם אקטיווסטן און איבערגעגעבנסטן פון צווישן די יחידים, דער בן־עיר איתמר הופן, וואס מיט זיין איניציאטיוו, ענערגיע און אומדערמידלעכער מי האט ער געבראכט אן אנטשיידנדיקן צושטייער פאר דעם אויפטו.

אונטערגעגאנגען איז טורבין און זי איז מער נישטא. צוזאמען מיט אלע הייליקע קהילות פון גלות פוילן איז טורבין פארטיליקט געווארן מיט פייער און שווערד און מיט גאזן, מיט אלע אירע הייליקע נשמות. מיט הייליקן ציטער און פלאטער דערלאנגען מיר דעם „ספר טורבין" צו די טורבינער אין ישראל און גלות־לענדער, און אונדזער תפילה איז: זאל דער ספר לעבן אין אונדזערע און אין אונדזערע קינדערס הערצער, און געדענקן זאלן מיר אונדזערע הייליקע טייערע אומגעקומענע. מיר האפן און גלויבן, אז דער לעבן און אומקום פון די טורבינער קדושים וועלן אויף אייביק זיין איינגעקריצט אין אונדזער זכרון און וועלן זיין א נר תמיד וואס באלייכט אונדזער וועג.

יתגדל ויתקדש.

המפה של העיר טורבין
די מאפע פון טורבין

מפת טורבין בשנת 1939 מלאכת מחשבת מאיר אף

טבלה דמוגרפית על אוכלוסית טורבין
ערוכה בידי הופן איתמר

הטבלה ערוכה על יסוד רשימה שמית של הגיס־פים, — שעדכונם הוא בסיס:

40% מתוך 400 משפחות ילודה מינימלית בתקו־פה של 3½ שנה 560

24% תמותה ביחס לשעור הילודה (8% מכלל האוכלוסיה) 3½ שנה 1350

כ־30—40 משפחות יהודיות שגרו בכפרי הסביבה, שזיקתם לקהילת טורבין היתה שיפו־טית, מסורתית, וחיונית.

נשארו חיים ונמצאים בישראל ובתפוצות

ס"ה

גורשו וחוסלו במחנה השמדה „סוביבור" ומעטים במחנות השמדה אחרים פרט לפליטים שהגיעו מלודז' ומערים אחרות שמספרם למעלה מ־1000

השנה	יהודים	לא יהודים
1936	1652	2016
1939	425	686
1939	200	
	135	
	2412	2702
1942	2277	

בישראל ובתפוצות

ישראל	98
ארצות הברית	15
ארגנטינה	10
קאנדה	5
אורוגואי	3
אוסטרליה	2
צרפת	2
ס"ה	135
בברית המועצות	4
בפולין	3

לאחר צרוף הפרברים אולשנקה וזלובצ'ה ופשדמישצ'ה לרשות המוניציפלית בשנות השלושים, היוותה האוכלוסיה הלא יהודית כ־55% מכלל האוכלוסיה, פרט ליהודי הכפרים, שהשתיכותם המוניציפלית היתה שונה.

הערה: יש להניח שחל שיבוש בטבלה שהועתקה במכון להיסטוריה יהודית בפולין. בטור 1 במקום 2400 (1400).

	צאל יידן			איבער־זידלונג		
ארט	פארן קריג	1940	1941	1942	1941	12־10 1939 לרמשך
טוראבין	1940	2220־X	3100־III (1600+1500) 3300־IX	3258־4 ,III 1423־4		איבער 1250 פון לאדזש, קאלא, קא־ נין און אנד.

	איינזידלונג		„אויסזידלונג" און פארניכטונג	
1941	1400	1942	1942	1943
	400־III פון לובלין	10.5 — פון ארומיקע שטעטלעך	12.5 — 2750 קיין סאביבור 10 — קיין איזשביצע	

הטבלה הועתקה מתוך: בלעטער פאר געשיכטע (פערטליאר־שריפט).
יידישער היסטארישער אינסטיטוט ביים צ"ק פון יידן אין פוילן יאנואר־יוני 1950.

2. פרקי עבר
היסטארישע בלעטלעך

א. לקורות היהודים בעיר

ב. מקורות כרוניקליים

ג. לוח תאריכים הסטוריים

לקורות הישוב היהודי בטורבין

(פרקי הסטוריה)

מאת מ. ש. גשורי

ה ת ו כ ן :

לקורות הישוב היהודי בטורבין

(פרקי הסטוריה)

מאת מ. ש. גשורי

מבוא

הספרות האזורית היהודית, כלומר: קורות הישובים השונים, קיימת כבר זה תקופה מסוימת. עוד לפני למעלה ממאה שנים כבר החלו חוקרים, משכילים ורבנים לפי דרכם להנציח את קהילותיהם. היו אלה ישובים יותר גדולים וישנים, ערים ואמהות בישראל, שסיפרו במיוחד על היחוס הגדול של הקהילות, ולפני הכל — על המנהיגים הרוחניים של הישוב. פה ושם נשתלבו גם פרטים על חיי הכלל, חברות ומוסדות שונים. אך הם לא היו העיקר. תוך רפרוף בספרים אלה אפשר לראות, שהמקורות שמהם שאבו המחברים את הידיעות היו כאלה שהיה להם ענין עם גדולי העדה. ברובם היו אלה ממצבות של בתי־עלמין. ברור, שבחשבון באו בעיקר המצבות המיוחסות מבחינה היסטורית ורבת־הערך. מצבות אלה נשתמרו יותר מאחרות חשובות פחות. כמקורות באו בחשבון פינקסים שנשתמרו (בשורה ראשונה של חברות־קדישות). כמו כן שימשו מקור ההסכמות לספרים שניתנו מטעם רבני המקום.

הערים הנכבדות הללו היו (לפי א"ב): אוסטראה („מזכרת לגדולי אוסטראה"); בריסק־דליטה („עיר תהילה"); גרודנה („עיר גבורים"); דובנה („דובנא רבתי" ו„עיר דובנה וחכמיה"); וילנה („קריה נאמנה"); ז'ולקייב („קריה נשגבה"); לבוב („אנשי שם" ו„מצבת קודש"); מינסק („רבני מינסק וחכמיה"); קראקא („עיר הצדק", „לוחות זכרון" ו„כלילת יופי"); רז'ינוי („דעת קדושים"); לובלין („לקורות היהודים בלובלין" ואחרים). הספרים שהוזכרו באו ללא קשר עם מאורעות, מלחמות ופורענויות, אלא תוך הרגשת כבוד לקהילות ותיקות, חכמיהן ורבניהן. מלבד זה לא היתה מטרתם של ספרים אלה להנציח את חיי קהילותיהם, כי הקהילות היו שרירות וקיימות, ולא היה מקום להציג מצבה לקהילה חיה... ומשום כך לא ניסו מחברי הספרים שהוזכרו לנצל גם מקורות לא־יהודים, אם מחוסר מהימנות במקורות בלתי־יהודים ואם מחוסר ידיעה, שגם בארכיונים ממלכתיים ועירוניים, ואף של ארמונות אצילים ושרים, מצויות ידיעות ראשונות על יהודים בישוב הנידון, על זכיות ליהודי הקהילות, על מסמכים ותעודות שבהם אפשר היה להיוודע על תאריכי הקמת בתי־כנסיות, בתי־עלמין, לפי רשיונות אדוני הערים וכיוצא בזה.

הזכרנו למעלה את „מקור" הפנקסים שהיה ערוך לפנים בכל קהילה וקהילה מיום היווסדה. כולנו שמענו את שמעו וידענו שבו נמצאים ציונים על המנהגים הישנים, הסדרים והקורות. אך מעטים מאד ראו את הפינקס ולא ידעו את טיבו. רובן של הקהילות לא ידעו להעריכו ולא צפנוהו לדורות הבאים לאחר שפסקו להשתמש בו מתוך היותו מלא והיה צורך להמשיך בפינקס חדש כהמשך לקודמו. אך מה היה גורלו של הפינקס או הפינקסים הישנים? עובדה היא, שאותן הקהילות המעטות שהפינקס שלהן נשאר אתן לא שקדו על שמירתו

ושלימותו והיה מונח בטחב עד שעליו בלו, עש אכלו, או ידי תינוקות היו משחקות וממשמשות בו וקרעוהו לקרעים. יש גם שאנשים ידועים שלחו בו את ידם וקרעוהו בזדון להנאתם, כי בו היו רשומים שמות אבותיהם או גם שמותיהם הם בתור עבריינים שהוטלו עליהם קנסות שונים, שמתות או נידויים על חטאים שחטאו, ואחר שנשתנו סדרי בראשית במדינה ובקהילות היהודים, ובמהפכות הרבות שאירעו במדינה ירדו רבים מחשובי הקהילות ומנהיגיהן למטה ונחותי דרגא עלו למעלה, עליונים ירדו למטה ותחתונים עלו למעלה והם שמשלו בקהילות, היתה ראשית מעשיהם לקרוע או גם לשרוף את הפינקס שהיה מזכיר עוונותיהם ועוונות אבותיהם ומשבח את מעשיהם וצדקותיהם של אלה שירדו מגדולתם. וזוהי הסיבה שמספר הפנקסים הישנים ששרדו מידי משחיתיהם תוך איולת או זדון היה קטן מאד.

הפינקס היה לפנים „כל בו" של הקהילה, בו נרשמו כל תקנותיה של הקהילה וסדריה, התמנות פרנסיה, רבניה, דייניה, שתדלניה וכל שאר ממוניה, סופריה, חזניה ושמשיה, הערכות או „שומות" חברי הקהילה לעניני המסים, הארנוניות והמכס שהוטל על צרכי האדם, פסקים, עונשים וקנסות על אלה שעברו על תקנות הקהילה או חוקיה, הכנסות הקהילה וכל „גביותיה", וביחוד הוצאותיה לכל פרטיהן, ואף פרוטה אחת לא הוציאו בלי לרשום בפינקס על מה הוציאו אותה, גזירות ואזהרות, שמתות ואיסורים שהוציאו הפרנסים והרבנים על בני הקהילה. ויש שנחה ה„השראה" על ה„שמש והנאמן" של הקהילה, עורך הפינקס וכותבו, ושפך את לבו בפינקס על מאורע רב־ערך, טוב או רע, ומתארו בחרוזים או בפרוזה פשוטה היוצאת מהלב. בימים ההם אי אפשר היה לשום קהילה להתקיים בלי פינקס כזה. ה„קהל" בכל סדריו והנהגותיו, גזירותיו ואיסוריו, עונשיו וקנסותיו — עליו היה להישען על תקנות קבועות שמהן אסור היה לנטות ימין ושמאל, פרט לאלה שבטלו ברוב מנין ובנין של הקהילה. עליו היה למסור דין־וחשבון מן ההוצאות וההכנסות בכל עת ובכל שעה בכדי שיוכל להסיר מעליו את תלונות המלינים עליו. כותב הפינקס של הקהילה כתב את מה שהיה מוכרח ומחויב לכתוב, וממילא יצאה לנו מדבריו תורה שלימה של ההסטוריה.

מי שבקי קצת בספרי ההיסטוריה שלנו יודע היטב, כי אלמלא הפינקסים המעטים ששרדו לנו, אי אפשר היה לנו כלל וכלל לתאר לנו את מצב התרבות של עמנו, תולדותיה והתפתחותה בימים שעברו. ולא זו בלבד, אלא שעניינים רבים של קורותינו היו נשארים סתומים וחתומים לפנינו. אפילו אותן הרשימות היבשות והקצרות של חשבונות ההוצאות וההכנסות המש־תרעות על רובי הדפים של הפינקסים נחשבות כפנינים יקרות לכל חוקר התולדה. יש שהדברים הרשומים בפינקסים מפיצים אור על כמה דברים המובאים בספרי כותבי ההסטוריה הכללית. אכן יש לציין שצורה אחת היתה כמעט לכל הפנקסים של קהילות פולין וליטא, כאילו נועדו ראשי הקהילות במדינה והחליטו להתקין את התקנות ההן בעניני שלטונות הקהילות, הליכות בני הקהילה ומנהגיהם בבית ובחוץ, חינוך הילדים, מלבושים ודירות, צניעות וחיי משפחה, משא ומתן וכיוצא באלה.

ועוד פרט חשוב אחד: שפת הפינקסים בכל מקום העידה על ראשי קהילותינו לפנים, כי בקרב לבם כאילו הרגישו שהפינקסים הללו נכתבו לא לצורך השעה והמקום בלבד, אלא לדורות ולכל עם ישראל בעולם. כל הפינקסים נכתבו בעברית, אף על פי שרבים מאנשי הקהילות לא הבינו עברית. על כל פנים נחשבו הפינקסים המעטים ששרדו למקור היסטורי ראשוני לחוקרי

דברי ימי הקהילות, שרק מעטות זכו לתיאורים בספרים שרישומיהם ניכרים בספרות קורות הקהילות.

מסוג אחר לגמרי הם ספרי־יזכור המוצאים כיום בידי יוצאי קהילות שונות ורבות לשם הנצחת ערי מולדתיהן שנכחדו בידי הברברים הנאצים־הגרמנים. מבחינה זו נחשבים ספרי־יזכור אלה מצבות־קודש ולוחות־זכרון סימליים וקיבוציים לא רק ליחידים או לקבוצות נבחרות אלא לערים ועיירות שלימות, התפקיד הוא איפוא גדול ורחב פי כמה, ומסיבה זו אף קשה יותר לאין שיעור. המחברים הראשונים של הספרים המעטים שהוזכרו מצאו לפניהם בית־עלמין „חי״; הם עוד יכלו לדפדף בדפים מוצהבים של פינקסים שונים; הם יכלו לחקור מפי זקני דורם את מה שסיפרו פעם סבותיהם. כיום הושמדו עדות שלימות בחרב הצורר ביחד עם כל תעודותיהן ופינקסיהן. כיום קשה להציל הרבה מפי מקורות בלתי־יהודים. חלק מהם אינו קיים עוד כתוצאה מהמלחמה וחורבנותיה, ומה שנשאר נעול בשבעה מנעולים „מעבר השני״ והגישה לשם קשה וכמעט בלתי־אפשרית.

במצב כזה אנו נמצאים בגשתנו לכתוב את קורות העיירה טורבין וקהילתה היהודית. מצד אחד אנו מוצאים תאריכים בספרי האנציקלופדיות הפולניות־הכלליות על טורבין הנוצרית ולפיהם אנו יודעים שעוד בשנת 1389 שימשה טורבין (עיירה, מושב, חוה או כפר) מטרה להענקת המלך ולאדיסלאב יאגיללו למרשל דימיטר מגוראיה. לפי תאריך דומה אפשר לדעת באיזה שנה (1430) הוקמה בה הכנסיה הפרפית למאמינים הנוצרים שבמקום וסביבתו. אפילו את שמות ה„שאור שבעיסה״ הפולנית בצורת סופרים ומדינאים שישבו בעיר אנו יודעים. ומאידך אין לנו מספרים ותאריכים בשום מקור על יסוד הקהילה היהודית או שמות היהודים הראשונים שישבו בעיר ומאין באו לשם, באיזה שנה הקימו היהודים את בית־הכנסת הנזכר בכרוניקה הכללית ללא הזכרת שנת־היסוד, ועלינו לגשש כמו באפלה ביחס לכל השייך ליהודי טורבין. ואם עוד נשאר משהו כ„זכר מימים ראשונים״ (הרי אף הישוב היהודי מנה מאות שנים לקיומו) — אף זה הלך לאבדון עם הסערה האיומה של כיבושי הנאצים. אולי נמצא פעם פינקס בועד הקהילה או חברה־קדישא שבעקבות הימים נעלמו. מילידי טורבין הנמצאים בישראל אין להציל הרבה על עתיקות הישוב. נסיתי לעשות השוואות מספרי־זכרון שהופיעו כבר מעיירות הסמוכות לטורבין, כמו פרמפול, טומשוב הלובלינית, בילגוריי, זאמושץ, (שברשין טרם זכתה לספר, פרט לקונטרסים בודדים), ואף שפה ושם נזכר השם טורבין בתור עיירה שכנה — קשה למצוא בהם משהו חשוב על עברה. ואפילו בספרים שהופיעו על לובלין, בירת כל העיירות והערים המרובות העוטפות אותה מסביב, אין למצוא כלום על טורבין, כאילו עסקני לובלין היו חוששים שח״ו לא ילך לאיבוד אף פרט מכל הנוגע ללובלין העתיקה עצמה. על לובלין הופיעו עד כה שלשה ספרי־יזכור, מלבד מחקרים בקשר לשואה מיוצאי לובלין. ובכן, מי האיש שהיה מעיז לגשת אל הנעלם והנסתר הגדול ולגלות ברב או במעט את הצעיף מעל פני טורבין היהודית ולחשוף את צפונותיה? מי היה מעיז לקבל עליו אחריות נכבדה וקשה כזו לגלות פרטים חשובים ופחות חשובים של עיירה יהודית עתיקה שאף ילידיה הנמצאים בישראל ומעלים על זכרונם את עיר מולדתם בכל הזדמנות עומדים בפני חומת ברזל שאין להתגבר עליה? ובכל זאת החלטתי אני הקטן לתרום את חלקי ולגלות לפחות חלק של קורות קהילת טורבין, על אף העובדה שאף פעם לא בקרתי בה. החלטתם של עסקני טורבין להוציא ספר־זכרון להנצחת עירם המריצתני לעמוד לצדם

ולעזור להם להוסיף נדבך חשוב בהיסטוריה הכללית של יהודי פולין, והכל בשביל לקיים את „למען ידעו דורותיכם", כי אף יהודי טורבין ידעו לשמור על קיומם בתנאים שונים בתור ישוב יציב וראויים הם להנצחה בספר הזכרון הגדול של יהודי פולין שייכתב פעם בידי הסטוריונים מקצועיים שידעו לעמוד על התרומה הכבירה שנתנו לעמי העולם ולשיבת ציון החדשה בימינו.

פרק ראשון: גלגוליה הראשונים של טורבין

שנת 1389 תאריך רשמי ראשון של טורבין. — דימיטרי מגוריי אדוני העיר — חוקת מגדבורג בטורבין — ירידים וימי שוק וכנסיה פרפית. — חורבן העיר בידי התתרים בשנת 1509. — סוידוב מקים מחדש את העיר. — מלחמת הקלוויניזם בטורבין. — טורבין עברה ל„אורדינציה הזמויסקית. — מ־1662 4 ימי־שוק בעיר. — העיר במרד הקוזקים ב־1648. — מפקד אוכלוסיה בעיר ב־1827.

הכרוניקה הכללית מזכירה בתור פרט ראשון של טורבין את התאריך של שנת 1389, שבה העניק המלך הפולני ונסיך ליטא ולאדיסלב יאגיללו (1350—1434) את טורבין יחד עם כפרים רבים אחרים לאחוזת־עולם לדימיטר מגוראיה הסמוכה, שהיה מקודם ראש המצביאים ואחר כך שר־האוצר הממלכתי, על שרותו המועיל בצבא ובמלחמותיו. לטורבין נתגלגלה, איפוא, זכות־ראשונים תוך קשר ישיר עם מלך פולין האמור שפעל הרבה למען פולין. ארבע שנים לפני התאריך של הזכרת טורבין, היא שנת 1385, קמה התאחדותה של פולין עם שכנתה מדינת ליטא הגדולה, בעקב הסכנה המשותפת מצד הממלכה הגרמנית האדירה של הצלבנים בצפון, והתאחדות זו עמדה לה לפולין והיא ניצחה את הצלבנים בפעם הראשונה בשנת 1410 במערכה המכריעה על־יד גרונוואלד, ויותר משהכריעו הכוחות הצבאיים המאוחדים של פולין וליטא, הכריעה אחר כך מלחמת שלוש־עשרה השנים (1454—1466), חשיבותו הגדלה והולכת של יצוא תבואה ועצים מפולין לדאנציג שבגליל פומרן; אז הושג הנצחון המוחלט על הצלבנים, פומרן נצטרפה לפולין (בשם „פרוסיה מלכותית") ופרוסיה גופא (מזרח פרוסיה) נכנעה למלך הפולני, תחילה כאדמת הצלבנים ומשנת 1525 כ„נסיכות פרוסית".

דימיטרי מגוראי שהשתתף במלחמות רבות למען פולין וליטא כראש־מצביאים נלחם בחרף־נפש במלחמה, והמלך יאגילו זכר לו את חסדו וכאות תודה העניק לו את טורבין עם כפרים בקרבתה. פרט זה נזכר בחיבורו של קראינסקי, שבפנותו בנאום ליאן דימיטר מגוריי הליפסקאית, שר האוצר של פולין, כותב: „הלואי שלא יחול ניוון בדימיטר שר האוצר הממלכתי, שבהשקיפו מרחוק על המולדת של יאגיללו שאהב ובשמרו בלבו את זכר נסיכות ליטא זכה להכרת תודה של הוד מעלת המלך בצורת כתב־זכות שניתן לו בעד שירותו מטעם לודביק מלך פולין ואונגרן באחוזות שברשין, עם תוספת של טורבין וכל הכפרים שעל ידה לאחוזת־עולם, ועל כך מעיד הכתב שניתן בקראקוב בשנת 1389,

ולאדיסלב יאגילו היה השני בשורת ארבעה מלכי פולין שנקראו בשם זה. הוא, בחפשו אחרי בעלי־ברית נשא ב־1386 בתור נסיך גדול של ליטא את יאדוויגה מלכת

פולין לאשה והוכתר למלך פולין בשם „ולאדיסלב השני". באותה שנה קיבל את הדת הקאתולית ופעל להפצתה בקרב הליטאים, ונצחונו על המיסדר הטבטוני שם קץ להתפשטות הגרמנים מזרחה ועשה את פולין למעצמה גדולה. הוא היה קאתולי קנאי ושמע בעצת הכמרים; גזר גזירות והגבלות שונות על היהודים, ועל שמו נקראה האקדמיה העתיקה שנוסדה ע"י קאזימירז הגדול בקאזימירז, פרבר קראקוב. לשם קרבת לבבות המצביאים אליו חילק להם המלך אחוזות וכפרים ועזר להם בפיתוח כפרים לעיירות והגדלת האוכלוסיה. דימיטרי המצביא זכה בטורבין, שכנראה כבר הגיעה למצב של תפוקה חקלאית וישוב אוכלוסין מסוים, תוך הבטחת עזרה ממלכתית לפיתוח אחוזתו החדשה בטורבין [1].

דימיטרי עצמו עלה לגדולה אחרי שהמלחמות הגדולות נסתיימו ויכול היה להנות ממנוחה. הוא כיהן כסגן שר־האוצר של ממלכת פולין וישב בארמון המלכים שעמד בגוראי שקיבל במתנה מידי המלך לודביק מלך פולין ואונגרן. ואילו אדוני הכפר גוראי — אלכסנדר מסטרויאנצ'ה — הצליח להעלות את הכפר גוראי לעיר, בשנותו את שמו מ„לאדה" לגוראי, היא גוראי הסמוכה לטורבין הכפר, וכנראה ששכנות הכפר לגוראי שימשה עילה למלך ולאדיסלב להוסיף לדימיטר גם את הכפר השכן ולהגדיל בזה את שטח קרקעותיו ואולי גם הכנסותיו. על פעולותיו של דימיטרי לטובת טורבין עוברת הכרוניקה בשתיקה.

תאריך ההענקה של טורבין אינו מגלה כלום על שנת יסודה ובידי מי, ומה היתה צורתה: כפר, חוה, אחוזה, משק וכדומה, ומי היו בעליה הקודמים. מסתבר, איפוא, שהישוב טורובין היה קיים כבר שנים רבות, אלא שלא הגיעה לידי פרסום בתעודות הממלכה. הידיעה הכרוניקאית המודיעה על העברתה לידי דימיטר פותחת דף חדש בחיי הישוב המבטיח התפתחות כלכלית וישובית.

אין להתעלם מהתנפלויות ופלישות התתרים לפולין זה כמה פעמים. הגדולה ביותר אירעה בשנת 1241, שלא נעצרה אלא במלחמה שעל־יד ליגניץ בשלזיה. התנפלותם השניה של התתרים בשנת 1259 והשלישית בשנת 1287 השמו את פולין עד סביבת קראקא, שיצאה מהם הרוסה וחרבה. בימי חורבן הארץ, לאחר התנפלויות התתרים, ממחציתה השניה של המאה ה־13 עד לתחילת ה־14, התחזקה תנועת ההתנחלות בפולין במידה כבירה והקיפה את כל גלילות פולין. מוצאם של המתנחלים היה מגרמניה, שהרימו בפעולת ההתישבות את הטכניקה (מכשירי משק טובים יותר) ואת פוריותה של עבודת האדמה (שיטת זריעה טובה יותר), עד שהכפר התחיל לייצר למטרת החליפין, והתפתחותו הגדלה והולכת של משק־הסחורה גרמה להתפתחות הערים. באותה תקופה נוסדו ערים חדשות. ואחת מהן היתה טורבין, שייתכן שהיתה קיימת מכבר, והיא נחרבה בידי התתרים. הפעם עלתה טורבין על „דרך המלך", והחלטת המלך ויועציו היתה נחושה להעלותה ולמסרה לטיפול בידים נאמנות. מאז הידיעה הראשונה עליה חלה הפסקה מסויימת, בלי לדעת מה אירע בה.

הידיעה הכרוניקאית השניה, שבאה אחרי 31 שנים, אומרת, שולאדיסלב יאגילו הואיל להעניק לעיר טורבין זכויות מקומיות לפי דוגמת חוקת מגדבורג הגרמנית עם ימי־שוק בכל ימי שלישי בשבוע. כאן אפשר כבר לראות צעד חשוב קדימה בהתפתחות

העיר החדשה. ב„ירידים" וימי שוק ניתנה הרשות לכל הסוחרים לעסוק במסחר חפשי בעיר. התפתחות הערים גרמה להתהוותו של מעמד חדש בפולין, הוא מעמד האזרחים (מיישצ׳אנים). הזכויות ההן לטובת טורבין משכו אליה תושבים במידה כזו, עד שבשנת 1430, כלומר, עשר שנים אחרי הענקת הזכויות העירונית, מצאו אדוני העיר לנכון להקים בה כנסיה פרפית הראשונה בעיר, ואולי גם בסביבה הקרובה. הכנסיה באה לשמש מקום כינוס למאמינים ולקמץ להם את הנדודים לכנסיות הקרובות ביותר לעיר.

מאז יסוד הכנסיה שוב מלאה הכרוניקה פיה מים, בלי להוסיף פרטים חדשים במשך כשמונים שנים, ורק בשנת 1509 באה ידיעה, כי התתרים — האויב הוותיק של פולין במשך כמה מאות שנים — שמחמת העדר קוי־גבול ברורים בין פולין ותורכיה היו התתרים יוצאים מפעם לפעם למלחמת־שוד במדינה זו — באחד ממסעי־כיבושיהם שרפו גם את טורבין העיר והחריבוה. אין פרטים על אופי החורבן, וכנראה שחורבנה לא היה שונה מחורבן ערים וכפרים אחרים שבמדינה, שכתוצאה מכך נעזבה בידי התושבים, שנהרגו או ברחו, או נשבו בידי התתרים שקבלו עבורם פדיון כסף. אך אדוני העיר יורשי טורבין שלאחר כך בשם אנדז׳י וינצנטי סוידוב, גילה ענין רב בחידוש הישוב בעיר, והוא חידש את הזכיות המקומיות העירוניות בהעניקו לתושביה שבאו לבנותה מחדש חוקה וחופש. עם הודאת־הגומלין בין תורכיה ופולין בזכות השפעתן הפוליטית בארצות הרומניות הונח גם לטורבין מהתנפלויות התתרים והיא יכלה להתבצר מחדש מבחינה כלכלית וישובית [2].

הכרוניקה הפולנית יודעת לנקוב בתאריכים בשטח הכנסיות ולעקוב אחרי ההתנגשויות בין הכיתות המתגוששות בנצרות, שהחזקה בהן היו הקלווינים, שגם בטורבין היתה ידם חזקה. מאז המאה ה־16 התפשטה הרפורמציה לכל סוגיה — הקלויניזם, הלוטראניזם, ההוסיטיזם, האריאניזם — בין המוני השלאכטה והמיישצ׳אנים הפולניים, והכנסיה הקתולית שאפה להרסם בהכריזה מלחמה בכל ה„כופרים". תקופה סוערת עברה על טורבין בקשר עם חדירת הרפורמציה לפולין, עת שהאיטלקי אופסין סוצ׳ין הפיץ את דת האריאנים. ומשפחת הגורקים, יורשי טורבין, הפכה את הכנסיה המקומית לכנסיה קלווינית — בתקופת המלך זיגמונט אוגוסט — ולידה אף הקימו בית־ספר לבני אמונתם, שהיה קיים עד שלהי המאה ה־16. הבישוף מחלם סטאניסלב גומולינסקי הוא שהכריע במלחמת־מצוה זו והפקיע את הכנסיה בטורבין מרשות־הקלווינים, שיפצה באופן יסודי בהוציאו ממנה כל סימן וזכר לבעליה האפיקורסים הקודמים, ופתחה לבסוף שוב לרווחה לבני האמונה הקתולית. הכרוניקאים יודעים לספר, שכנסיה זו עלתה באש בשלהי המאה ה־17, ובשנת 1713 הוקמה מחדש וחונכה לתפקידיה. בזה טרם שכך המאבק בין הצדדים, וכנראה נעשו נסיונות מצד הקלווינים לכבוש מחדש את הכנסיה.

אין פרטים מפורטים על המאבק ה„דתי" בקרב תושבי טורבין והאזור. ברם אין לשער שבטורבין התנהל המאבק בדרכי שלום, בעוד שבמקומות אחרים הביאה הסתת הכנסיה והישועים להתנפלויות בריוניות ולפרעות שנתרבו ועצמו, וסטודנטים ישועיים ונוער עירוני פרוע היו שורפים בתי־יראה וחורשים עד היסוד בתי־קברות פרוטסטנטיים, מכים עד דם מיניסטרים קלוויניסטים, מתנפלים על הלויות של כופרים וזורקים את

ארון־המת ועוד. היו גם קרבנות אדם, ולא היו חסים אפילו על זקנים השוכבים בבתי־החולים. הלוטרנים והקלוויניסטים היו מסגלים לעצמם במשך הזמן את ה„טכניקה" שבהתגוננות היהודים ומשלמים דמי „לא יחרץ" לסטודנטים המשתוללים, וביחוד היו פודים את עצמם בשלמונים מכל הלויה שלהם. בטורבין ודאי שהדברים היו פחות סוערים, בלי שהיה שקט ושלוה בעיר, והכנסיה עשתה יותר מדי לרדיפת לא־קתולים.

והנה שוב חלו חילופין בבעלותה של טורובין, ובהתפתחותה הפנימית־משקית חל מיפנה בימי הקנצלר הגדול של פולין יאן זאמויסקי (1541—1605), שרכש לו את טורבין ואחוזותיה וצירפן ל„אורדינציה הזמויסקית" והחזירה לחיק השלטון הכנסיתי. היה זה בשנת 1600. בשנת 1618, 18 שנים אחרי רכישה זו, בדק זמויסקי את המסמכים של העיר והכניס בהם סדר, חלק מהם אישר וחלק ביטל, וכמה זכיות אושרו על ידו אחר כך בשנת 1646. עם פרישת כנפי האורדינציה הזאמויסקית על טורבין חל בה שינוי לטובה. עם שוב השקט ה„דתי" בעיר מצא המלך יאן קאזימיר (1609—1672), שימי מלכותו הסוערים ידועים בתולדות פולין כ„תקופת המבול", לנכון להעניק זכות של ארבעה ימי־שוק לטורבין — היה זה בשנת 1662 — לתועלת העיר העיפה מהמאבק הממושך ולפתוח לה דרך של שיקום מבחינה כלכלית. על פרשת האורדינציה הזמויסקית ויאן זמויסקי ייכתב אחר כך.

התאריך האחרון בא אחרי שלא נזכר במאומה על מרד הקוזאקים שפרץ באביב שנת 1648. רב היה סבל התושבים בימי מלחמות הקוזאקים שפלשו העירה, בערכם שוד וטבח בין תושבי העיר. הפרעות האיומות פרצו באוקראינה ומשם נתפשטו והלכו עד שהגיעו גם ללובלין ואזוריה, ואף טורבין נפגעה ככל הישובים שבסביבה. פרעות חמלניצקי פגעו קשה בפולין ורבים חללים הפילה. מהי הסיבה לשתיקת הכרוניקה הפולנית על פרט מכריע ורב־ערך כזו, בעוד שכל אחד מבין שהחידוש של ימי השקט לטורבין בא לשם שיקום העיר מחורבנה וריכוז מחדש של אזרחיה שרבים מהם נמלטו לכל עבר ? אין ספק שטורבין סבלה גם ממגיפות, בייחוד בשנת 1705, כשהשתוללה החולירע בפולין ורבים מהאוכלוסין ניספו. לא מעט סבלה העיר גם ממלחמות וקונפדרציות שהתחוללו בפולין במאה הי"ז והי"ח, עקב הניגודים במדיניות החוץ של המדינה והשתוללות האצולה. כמובן שכל תנועות הצבא הללו הטילו על האוכלוסיה סבל לא קטן מבחינה בטחונית וכלכלית.

וכן לא בא כל פרט על חיי העיר בתקופת שלושים השנים האחרונות בתולדותיה של מלכות פולין הישנה, 1764—1795, שהיו נסערות ביותר הן בפוליטיקה הפנימית והן בחיצונית, ואירעו שלוש החלוקות ששמו קץ לעצמאותה של הממלכה. והרי אף טורבין לא נשארה במעמדה המדיני, ועם כיבוש חבל לובלין בידי הצבא האוסטרי נמצאה אף טורבין זמן מסוים בכיבוש האוסטרי על כל תוצאותיו. אך אין לשאול שאלות על הכרוניקה, שברצותה מקצרת וברצותה מרחיבה. עובדה היא, שהמאה השמונה־עשרה לא נזכרה לגמרי בחיי העיר טורבין, כשם שלא נזכר כלום עליה בעברה מרשות לרשות עם החלוקה, ומה היה הלך הרוח בטורבין בתקופת מרד קושצ'יושקו שפרץ במארס 1794 ונגמר בתבוסה. מופלאים דרכי הכרוניקה הפולנית שבמשך 165 שנים לא מסרה אף ידיעה אחת על טורבין, ורק בשנת 1827, אחרי החלוקות ואחרי מפלת נפוליון הגדול ברוסיה וסיפוחה של פולין הקונגרסאית לרוסיה יחד עם טורבין, באה ידיעה שבעיר נמצאו אז

344 בתים עם אוכלוסיה בת 2026 נפש, שהתפרנסה בעיקר מעיבוד פרוות, בלי להעיר אם העיבוד היה עצמאי או ביוזמת היהודים, שכבר שכנו בתוכה.

גם בתקופת הכיבוש הרוסי פחתו מאד ידיעות הכרוניקה, אולי משום שסוכנות הכרוניקה באה לשרת את פולין העצמאית. ואחרי שלילת עצמאותה שוב לא הורגש הצורך במסירת ידיעות איזה שהן שכנראה היו זקוקות לאישור מטעם השלטון הרוסי, שהיה מעונין בידיעות מסוג אחר הנוחות יותר להחזקת מעמד בפולין הכבושה שתושביה הפולנים לא נתיאשו מהחזרת חירותם ועצמאותם המדינית. טורבין העיירה, שלא מילאה כל תפקיד חשוב במאורעות השונות בפולין, כאילו נשכחה בכרוניקה הפולנית והצטמצמה במסירת ידיעות סטטיסטיות על מספר הבתים והתושבים בעיר.

הכרוניקה הפולנית ידעה כנראה את הכלל שנזכר בתלמוד „מגלה טפח ומכסה טפחיים". מן הידיעות הכרוניקליות אפשר היה גם לקרוא משהו בין השיטין. ואילו על היהודים בטורבין לא ניתן להפיק הרבה. וגם המעט מן המעט על היהודים היה לוטה בערפל, ללא תאריכים. ברם פרשת היהודים בטורבין היא פרשה בפני עצמה, ועליה נמשיך בפרקים הבאים.

נשאר עוד מקום להעיר על השם טורבין. השם הגיאוגרפי הזה של העיירה — מוצאו לא ידוע. כרגיל היו קוראים לישובים חדשים בשמות בעליהם, או בשמות אצילים, נסיכים, מלכים, או נהרות ופלגים. העיר טומאשוב, למשל, נקראת על שם טומאס בן למשפחת זמויסקי. יאנוב היה שם שכיח בפולין, כי השם „יאן" היה מצוי בהרבה ממעמדות השונים, ומשום כך היה צורך להוסיף ציון לשם הבחנה: טומאשוב לובלסקי בהבדל מטומאשוב מאזוביצק. או יאנוב לובלסקי מיאנוב ליד פינסק ומקומות אחרים, או אוסטרוב המצויה למדי בפולין. ואפילו סוסנוביץ זכתה לשני ישובי־ערים: ליד הגבול השלזי באזור זגלמביה, וליד העיירה פארצ'וב, וכהנה רבות, טורבין שניה נמצאת אמנם בתור כפר במחוז לומז'ה. טורבין שלנו נמצאת על גדות הנחל „פור", בלי שתיזקק לעזרתו הזהותית. מאידך נכנס שם העיירה טורבין בשימוש לשמות משפחה, גם של הפולנים (טורבינוביץ, טורבינובסקי וכו') וגם של יהודים (טורבינר) הנמצאים גם מחוץ לגבולות פולין אחרי חורבן יהדות פולין.

פרק שני: ראשוני היהודים בטורבין

כתבי־זכויות לישיבת היהודים. — שנת 1607 תאריך יהודי ראשון בטורבין. — סוידוב מכניס יהודים לעיר. — יאן זמויסקי מעריך את היהודים כגורם חיובי. — כתב זכיון לישוב יהודים. — סידור היחסים בין נוצרים ויהודים. — עסקי יהודי טורבין. — גידול האוכלוסין היהודים.

כשם שיש מקום להנחה, שעל אף הזכרת השם הגיאוגרפי של טורבין בפעם הראשונה בשנת 1389 — בסוף המאה ה־14 — הישוב עצמו כבר היה קיים זמן מסוים לפני תאריך זה, כך עלינו לקבוע, שעם הענקת טורבין לאחוזת־עולם מטעם המלך ולאדיסלב יאגיללו למרשל דימיטרי מגוריי עדיין לא נפתחו השערים לישוב או להתרת

ישוב יהודים במקום, ראשית — משום שאותו מלך רב־החסד היה קאתולי קנאי ועבד לכמרים (כמאמר הפזמון „כחומר ביד היוצר"), שלמצוה נחשב בעיניו להצר את רגלי היהודים בגזירות והגבלות ככל האפשר. שנית — טרם הוכשרה הקרקע להתישבות יהודית בטורבין או בערים השכנות, לא מבחינה כלכלית ולא מבחינה בטחונית, וביחוד בגלל השינויים היסודיים שחלו אז במבנה הסוציאלי והפוליטי של פולין והקונסולידציה של מעמד־האצילים הפולני. מאידך מאשרות ידיעות־מישרין שהחל משלהי המאה ה־11 היו מצויים ישובי יהודים בפולין, שכלכלתה היתה עדיין בשפל המדרגה והיה לה צורך גדול ביהודים. אך התנפלויותיהם של התתרים על פולין מאז שנת 1241 עצרו בלי ספק לזמן ארוך את בואם וישובם של היהודים בחבל הארץ שבו נמצאה טורבין. שלישית — אפשר ללמוד גזירה שוה מעיירות אחרות באזור לובלין שהתישבות היהודים בהן באה במאוחר יותר. התישבות יהודים במקומות אלה באה ביזמת אצילים אדוני הישובים שמצאו שהיהודים הם אלמנט מועיל בפיתוח המסחר של הייצוא והייבוא והם יכולים לעזור הרבה בפיתוח מקומות ישוב, ולשם כך הוציאו האצילים כתבי־זכיות מיוחדים שבאו להגן על היהודים מפני התקפות או פגיעות.

הכרוניקה הכללית מתעלמת מקיומם של היהודים בטורבין במאות הראשונות לקיומה, ואף אחרי התעלותה מכפר או משק חקלאי לעיירה, נמשכת שתיקת הכרוניקה. ובכל זאת — אם ידיעות ישירות אין לנו — יש לנו בכל זאת מקורות בטוחים ומשוריינים על ישובי יהודים במקומות ההם מלפני מאות שנים. נזכיר כאן שני פרטים מקוריים:

א) בשנת 1607 השתתף בפעם הראשונה נציג יהודי טורבין בשם שמעון בן דוד אויערבך בין חברי ועד ארבע ארצות (להלן וא"א, למען הקיצור) שחתם על תקנות שונות שחייבו את כל יהודי פולין. היה זה איפוא התאריך הראשון על ישוב יהודי בטורבין באותה שנה, שתוקפו כעין מסמך דוקומנטרי, שאין לעבור עליו כלאחר יד.

ב) כארבעים שנה לאחר מכן מזכיר הספר „יון מצולה" לרבי נתן נטע הנובר את ההרג הרב של כנופיות הצורר חמי"ל (חמלניצקי) ביהודי פולין ואוקראינה, ועם הגיעם לחבל לובלין הם עשו הרג רב אף בערים טומאשוב, שברשין, טורבין, בילגוריי, גוריי, קראשניק וכיוצא בהן והביאו לידי הרס גמור של המצב הכלכלי של היהודים. אף זהו מקור אוטנטי על ישוב יהודי שהכה שרשים בטורבין.

ברם אין לנו פרטים על ישוב היהודים בטורבין משנת 1389 ועד 1607, על תקופה בת למעלה ממאתים שנה, ולא ידוע אם היהודים הראשונים התישבו בטורבין רק אחרי שהיא הפכה לעיירה בשנת 1389, או עוד קודם לכך בהיותה כפר. וכן לא ידוע אם מראשית ישובם היו היהודים בטורבין מאורגנים בקהילה שהשתייכה במסגרת האוטונומית היהודית לגליל לובלין. וכן מתעוררות שאלות, האם התישבותם בטורבין באה כהיתר מטעם האצילות או הרשות, או ללא רשות וללא הפרעה מאיזה צד שהוא? מה היו שמותיהם של היהודים הראשונים בעיר? מהיכן באו: ממרכזי ישוב בפולין או מארצות שונות באירופה שמהן גורשו? הכרוניקה הכללית יודעת לספר שליהודי טורבין היה בית־כנסת בלי לגלות את תאריך בניתו ומי היו היוזמים להקמתו, אם מטעם אציל העיר או המלך. אין ספק שגם את בית־העלמין הקימו להם יהודי טורבין תוך הסכם עם אדוני העיר בתשלום

מחיר הקרקע או בתנאים מסוימים שפורטו במסמך מטעם הרשות, ובודאי נגנז מסמך זה בארכיון הקהילה היהודית בטורבין, ומחוסר טיפול בשמירה על הארכיון הוא הלך לאיבוד עם כל הגניזה, שיכלה לשמש „אורים ותומים" לכל השאלות שנשאלו.

אף־על־פי שחסרות הוכחות־מישרין לישובים יהודים בסביבת לובלין עד למאה ה־14—15, רשאים אנו לראות את קיומם כקרובים מאד לוודאי. אין זה מתקבל על הדעת, שבתקופה בה היו יהודים חיים בארצות המקיפות את פולין ממזרח (רייסן) וממערב (גרמניה, ביהם) ואף בפולין עצמה ובאים לגלילות מסויימים לסחור בהם, היו מונעים עצמם דווקא מלשבת בהם. היהודים המתיישבים החדשים היו יושבים מקודם ישיבת ארעי במקום ששימש להם כתחנת מעבר בין המזרח למערב במסעיהם בעניני מסחר בדרכים החוצות את פולין. במאה ה־14 היו קיימות כבר קהילות יהודיות בערים גדולות יותר, ואילו במאה ה־15 יש רשימות על יהודים בהרבה עיירות קטנות. פולין היתה נחשלת מאד אז בהתפתחותה הכלכלית והסוציאלית. מעמד האצילים הפולני, השלאכטה, היה זקוק לאשראי גם כדי להרים את פוריותה של אדמת האחוזות וגם כדי להכניס את כספי־המסים למלכות ולכנסיה. עיסוקי היהודים בהלוואות היה לטובת האצילים והנסיכים. יש איפוא מקום להניח, שפיתוחה של טורבין מאז 1389 שבה הוענקה דורון לדימיטר מגוריי היה אטי מאד. הנהגת חוקת מגדבורג וקביעת ימי־שוק שבועיים הזיזו אמנם את העיר מקפאונה עד שב־1430 הורגש הצורך לתושבים שהלכו והתרבו להקים להם כנסיה פרפית משלהם בלי להיות תלויים עוד בכנסיה שנמצאה בריחוק מקום. מאז חלה התפתחות מסוימת בעיירה, וייתכן שאז נראו פני היהודים הראשונים בטורבין, אם בתור עוברי־אורח במסעיהם בעניני מסחר מהתם להכא ומהכא להתם (ממזרח למערב והיפוכו) ואם לתור את המקום אם הוא מתאים למקום מחיה לאומנים יודעי מקצועות וכיוצא בזה [3]. בראשית המאה ה־16 נשרפה העיר בידי התתרים ותושביה נתפזרו לכל רוח, ובכללם גם היהודים. אך אדוני העיר סוידוב הראה ענין רב בשיקום מהיר של העיר. אין לדעת את יחסו ליהודים. אך בשאיפתו לשיקום מהיר של עירו הלך בדרכי אצילים אחרים והזמין גם יהודים לשבת בעיר, וכנראה שסוידוב זה הוא שפתח את שערי העיר ליהודים, בלי לדעת פרטים על היהודים הראשונים, במה עסקו ומאין באו, ואם התישבו במידה שיכלו להתפלל במנין, ותוך כך החלו לחשוב על הקמת המוסדות הראשונים הדרושים לכל קהילה חדשה, כמו בית־כנסת, מקוה, בית־עלמין ועוד. יסוד ועד־ארבע־ארצות ליהודי פולין מצא כבר את קהילת טורבין ראויה להשתתף בנציג משלה בועד, ו־27 שנה אחרי יסוד הועד אנו מוצאים את הנציג הטורבינאי הראשון הפועל בשם קהילתו בעניני הכלל.

תוך מהלך הענינים חל שינוי משקי חשוב בראשות העיר טורבין, שיחד עם אחוזותיה נרכשו בידי יאן זמויסקי, הקנצלר הגדול של פולין, שידע להעריך את היהודים בתור כוח כלכלי וחברתי, ובהשפעתו קיבלו היהודים רשות לשבת בערים שונות. עם צרופה של טורבין לאורדינציה הזאמויסקית היא יכלה להתפתח ולגדול יותר. מסתבר שטורבין לא היתה העיירה הראשונה בכל האזור שבה ישבו יהודים. הרוזן יאן זמויסקי (1542—1605) ירש בשנת 1571 את החלק הארי של הרכוש העצום שהוריש אביו אחריו. שנות לימודיו עברו עליו בחו"ל, זמן קצר בשטראסבורג וחמש שנים באיטליה, ושם הכיר

לדעת את ההומניסטים והמלומדים המפורסמים שהסתופפו בצלה של האוניברסיטה העתיקה בפדואה, ובמוחו נולד הרעיון להקים בארץ אחוזתו מעין פדואה פולנית, או כדבריו הוא, עיר ב„סגנון איטלקי" לא רק מבחינת בנינה האדריכלי, אלא גם מבחינת ערכה התרבותי והחינוכי.. בתוקף קפריסה של נגיד שנלחם בקפאון האקדמי ששרר בקראקוב הוא הקים עיר זמושץ עם אוניברסיטה במרכזה ששמה הרשמי היה „אקדמיית זמויסקי". זמויסקי גילה ביהודים ספרדים מידת התענינות מיוחדת והעניק להם זכות ישיבה בזאמושץ. הישוב היהודי בזאמושץ שהיה לכתחילה מורכב מיהודים ספרדים בלבד, היה מעשה שאין לו תקדים בתולדות היהודים בפולין. אך גם יהודים אשכנזים היו גרים בתחומי אחוזותיו של זמויסקי בערים ובעיירות. בשברשין הסמוכה לזמושץ היה בשנת 1594 החוכר הראשי יעקב בן נתן, וכמעט בכל אחוזותיו הגדולות של זמויסקי היו היהודים החוכרים והסוחרים הראשיים. אף טורבין היהודית עמדה במגע עם ראש האורדינציה ויכלה לשבת ולפעול בעיר בהתאם לכתב־זכות ליהודים.

יש להניח שכתב־הזכיון שניתן ליהודי טומאשוב־לובלסקי היה דומה לכתבים מאותו סוג בנדון ערים אחרות. בעקב חשיבותו ההיסטורית של מסמך זה אנו מביאים אותו בזה בתרגום מלטינית. וכה נאמר בכתב־הזכות:

„...בשם יושב מרום, לזכרון עולם. אני זאמויסקי מזאמושץ, ווייוודה של ארצות קיוב, סטארוסטה של קנישין, גוניונדז וכו' מודיע בכתב זה לכלל ולפרט הנוגעים בענין, כאשר באתי לידי החלטה לפני כמה שנים לייסד עיר חדשה הנקראת טומאשוב, וכאשר ראיתי שהישוב הולך וגדל ומיום ליום הוא מתרחב בממדים ניכרים, ובמטרה לפתח את המסחר בהצלחה, נעניתי ליישב את היהודים בעיר כדוגמת ערים אחרות בשטח שלטוני, וכתושבים ואזרחים בעיר זו הרשיתי להם להקים להם בתים ולשכן את משפחותיהם. יהודים אלה יצטרכו לשאת בעול הכללי, לשלם מסים ותשלומים המוטלים על האזרחים הנוצרים בעיר. אני מרשה להם להנות מכל הזכיות והחירויות שיש לאזרחים האחרים בשטח שלטוני, במילוי תפקידיהם במסחר, בהבאת מצרכים, ובכלל בעיסוקים ישרים אחרים כדי ליצור אמצעים למחיה. כמו כן אני מסכים, שיהיו להם זכויות שוות בקניית ומכירת סחורות מכל המינים בכל הזמנים — הן בימי השוק השבועיים והן בירידים השנתיים ובזמנים אחרים. בקשר לכתב־זכות זה יהיו היהודים הנזכרים מחויבים, בין אלה היושבים בעיר ובין אלה שעוד יבואו לגור בכאן, לשלם לי או ליורשי אחרי 15 שנים מס המוטל על כל יהודי, בעל־בית 2 פלורינים והשכנים פלורין אחד, בלי קשר עם מסים אזרחיים אחרים שעליהם לשלם, בשווה לאזרחים נוצרים אחרים, לי וליורשי. מלבד זה יוכלו היהודים לעסוק באמנות הרפואה (חובשים) בשווה עם הרופאים הנוצרים, ובשווה עם החובשים הנוצרים יצטרכו החובשים היהודים לשלם לי וליורשי כל אחד 15 פלורינים לשנה.

אם יתהוו קטטות ותביעות בין נוצרים ויהודים עליהם להופיע לדיון אצל הרב היהודי; אם הנוצרי ירגיש עצמו מקופח בפסק־דין של הרב יש לו הזכות לפנות לנציג שלי ובשעת הצורך גם אלי ואל בית־המשפט שלי. מלבד זה יכולים נוצרים להיות מוזמנים למשפט בכל הענינים בידי היהודים, אבל רק בבית־המשפט האזרחי העירוני.

מלבד זה אני נותן ליהודים הנזכרים את הזכות לקנות מגרשים מסוימים ברחוב במרחק מה מן הכנסיה, במטרה להקים שם בית־כנסת, בית־דירה לרב, חזן, מלמד, וגם מגרש לבית־מחסה לעניים ולאומללים. אחרי גמר הקמת הבנינים הללו הם יהיו משוחררים מכל מיני מסים ותשלומים שעל היהודים לשלם בעד בתיהם. עם כל זאת אני מודיע, שליהודים אלה אסור לקנות אצל נוצרים או לבנות בעצמם בככר השוק בעיר למעלה מ־12 בתים. במספר זה נכללים גם הבתים שיש ליהודים שם. ומי שיעבור על כך ללא קבלת רשיון ממני ייענש בסכום מסוים לאוצרי. ברחובות אחרים רשאים היהודים לקנות אצל הנוצרים או לבנות בעצמם בתים כמה שירצו. מלבד זה אני משחרר את היהודים הנזכרים לשאת בעול של תיקון הסכרים שהוקמו ליד פרברי העיר במטרה לבצר את גדות הבריכות המחייב את כל יתר האזרחים הנוצרים של העיר. היהודים בעלי הבתים מחויבים, בשעת הצורך, לשלם כל אחד 3 אגורות לצרכי הנהלת העיר ונוחיות.

לשם אישור צוויתי לחתום בחותמת־שעוה על המסמך. הוצא בזאמושץ ב־6 למאי 1621. זמויסקי.

בהשוואה לכתבי־זכיות של ערים אחרות, שמחוץ לאורדינציה הזאמויסקית, רואים שכאן קיבלו היהודים זכויות יותר רחבות מאשר בערים אחרות. הם היו שווי־זכיות עם הנוצרים בעיר, ומלבד זה הם שוחררו מהתחיבויות מסוימות [4].

קהילת טורבין לא דמתה לשכנותיה באורדינציה הזאמויסקית שמיד עם יסוד העיירות נוסדו גם הקהילות, בלי לעבור את התקופה של יהודים בודדים שהיו צריכים בימי שבת ומועד להצטרף לישובים אחרים. מסתבר שהיהודים הראשונים שישבו בטורבין עסקו במסחר, סיטוני וקמעוני, ועסקיהם היו לאו דוקא בטורבין עצמה, אלא גם מחוץ לעיר. במשך הזמן באה האומנות כעיסוק־משנה של היהודים גם בטורבין. חדירתם ההמונית של היהודים אל תחום המלאכה באה רק במאה ה־16 וביחוד במאה ה־17, ומספרם בכל גלילות הממלכה הפולנית הלך וגדל, והם חדרו אפילו לענפי־מלאכה כאלה שבימי־הביניים לא היו מצויים כלל. גידולם הנמרץ של האוכלוסין היהודים בפולין, אם על ידי הגירה ואם בעקב ריבוי טבעי והאפשרויות המוגבלות כבר בשטח המסחר, היה גורם חשוב בהתפתחותו של מעמד האומנים גם בטורבין, שמכולן הצטיינה מלאכת הפרוונות שהובאה לכאן מסביבות קראקוב בידי אומנים מקצועיים, והודות לפיתוח המסחר והמלאכה גדלה האוכלוסיה היהודית גם בטורבין ותפסה מקום ניכר בקרב האוכלוסיה הכללית. זכות היהודים לעסוק במלאכה נתעוררה אמנם במקומות שהנוצרים הספיקו לתפוס את המקצועות העיקריים והמפרנסים בידיהם. אך בטורבין לא היו כל הגבלות לענפי מלאכה יהודיים, באשר החקלאות היתה לעיסוק ראשי בעיר ובסביבה ותושביהן היו מוציאים את לחמם מעבודת־האדמה. סביבת טורבין היתה אחת המעטות במדינה שיהודים עסקו גם בחקלאות והצטיינו בה. בגוריי הסמוכה לטורבין התפרנסו יהודים רבים מחקלאות, וכן בכפרים אחרים שבסביבה, שקיבלו פריבילגיה לזכותם להיות בעלי גנים ושדות בדומה לתושבים נוצרים.

פרק שלישי : נציגי קהילת טורבין בועד-ארבע-ארצות

יסוד קהילת טורבין. — טורבין במפת וא״א. — שמות רבנים ופרנסי טורבין בוא״א — הרב שמעון וולף אויערבך הנציג הראשון — ר׳ מנחם חיות אב״ד בטורבין. — נציגי טורבין מחליטים בעניני קהילות שונות — ב־1764 בוטל וא״א בידי שלטון פולין. — קהילה חשובה בטורבין.

על יהודי טורבין עברו כמה תקופות עד שהגיעו למצב של קהילה מאורגנת ככל יתר הקהילות בפולין, בהתאם למסגרת האוטונומיה היהודית בפולין. אין ספק שעד לארגונה העצמאי היו יהודי טורבין כפופים לקהילה יהודית אחרת הסמוכה אליה ביותר, בלי לדעת אם היו כפופים לקהילה אחת או שאירעו חליפין. יש לשער שהיו קשרים בין יהודי העיר לבין קהילת יהודי לובלין, זאמושץ, וקהילות אחרות, בלי לדעת מאין באה היוזמה לקהילה עצמאית בטורבין ומי היו יוזמיה, מטורבין או מחוצה לה, ואם מחוגי יהודים או מטעם השלטון הפולני. ברם דבר אחד ברור, שגם בטורבין היותה הקהילה את התא ההיסטורי של האוטונומיה היהודית, על מוסדותיה הדתיים־תרבותיים־חברתיים, כמו רבנים, בתי־כנסת ומדרשות, חזנים ושוחטים, בתי־קברות, מקוואות וחדרים, מוסדות צדקה.

קהילת טורבין, שארגונה היה פשוט, נוסדה בלחץ המציאות הפנימית והחיצונית והיתה מעין יחידה מוניציפלית וגוף אוטונומי שייצג את יהודי המקום כלפי פנים וכלפי פקידי המלך ושלטונות העיר. במשך הזמן נוצר ועד ארבע ארצות (פולין רבתי, פולין־זוטא, רוסיה, ווהלין) שהתקיים למעלה מ־180 שנה החל משנת 1580 עד 1764, שריכז בידו הנהגת הקהילות, בהשתתפות באי־כוח הקהילות הראשיות ורבניהן, שהשפעתם היתה עצומה בציבור. הקהילה היתה כעין ממשלה בתוך ממשלה. הרבנים וראשי הקהל עשו תקנות רבות לחזק את הדת ולבצר את מעמדם נגד שנאת העמים אשר ישבו בקרבם. הודות לועד ארבע ארצות תפסו בה נציגי קהילת טורבין מקום נכבד שהשתתפו בפעולות ובישיבות, וכה אנו יכולים לעמוד גם על שמות מספר נציגים ועל נושאי פעולותיהם.

וא״א החל בקיומו בשנת 1580. הוא הוציא מפה של ישובי היהודים בפולין וגלילותיה מעבר לתחומיה. במפה מופיעה גם טורבין על גבול הגלילות, ועל ידה נמצאים שמות הישובים במקומות דלהלן: זמושץ, פראנאפול (היא פראמפול), מאדליבוזיץ, קראש־ניק, קראסניגרוד, ביחאווי, שברשין, בילגוריי, גראבוביץ, וואיסלאוויץ [5], טורבין היתה שייכת כנראה ל„גליל אורדינציה זאמושץ".

עשרים פעמים נזכרים נציגים שונים של טורבין שהשתתפו בדיוני וא״א. שנת 1607 היא הפעם הראשונה שבה השתתף נציג טורבין בדיוני וא״א, בלי לדעת, אם נציגי טורבין היו נוכחים גם בישיבות הקודמות, כי מאז יסודו של וא״א ועד להזכרת נציג טורבין עברו 27 שנים, וייתכן שהיו משתתפים בדיונים בלי לעורר תשומת־לב בצורת פעולה או חוות־דעת. ואלה הם נציגי טורבין ששמותיהם נזכרים בדיונים שונים של וא״א:

הרב שמעון וולף בן דוד טעביל אויערבך, ששמו נזכר שש פעמים בדיונים שונים;

הרב דוד טעביל בן אליעזר מטורבין. הוא נזכר ארבע פעמים. יתכן שהיו אלה אב ובנו;

מאיר בן אליהו מטורבין, נזכר פעמיים.
מאיר בן יוסף מטורבין, חמש פעמים.
מנחם מאניש בן יצחק חיות, נזכר שלוש פעמים.
משה בן צבי הירש סג״ל מטורבין, פעם אחת.
פנחס בן שמעון וולף אויערבך, פעם אחת.
יצחק בן אורי שרגא פייבל מק״ק קראקא, ארבע פעמים.
יצחק בן אורי שרגא פייבל (בלי הזכרת השם קראקא), שתי פעמים.
זכריה מנדל בן אריה־ליב, ארבע פעמים .
יהודה ליב בן נפתלי יצחק מפרמיסלא, מקראקא בטורבין, חמש פעמים.
יוסף יאסקה כץ מטורבין, פעם אחת.
מאיר בר״ש מטורבין, פעם אחת.
מאיר בר״י מטורבין (מזדהה עם מאיר בן יוסף שנזכר לעיל), פעם אחת.
מאיר בה״ר אל(י) מטורבין, פעם אחת.

מובן שלא על כולם יש לנו ידיעות. אבל בתור נציגים של קהילת טורבין יש להניח שהיו אלה עסקנים פעילים, פקחים ובעלי תכונות של בקיאות וידיעה בענינים.

לועד ארבע ארצות קדמו מוסדות יהודיים כל־ארציים בממלכת פולין שלא פעלו בקביעות. ליהודים שנשתנו באורח החיים ובמנהגיהם מעם הארץ ונסתגרו בקהילותיהם ניתן חופש מטעם המלך והשליטים לסדר את כל עניניהם בינם לבין עצמם, ובלבד שתהא למדינה טובת הנאה כלכלית מכשרון המעשה והחריצות המסחרית שנתברכו בהם, וכך קמו ליהודים עוד קודם סדרי־קהילה וחיי ציבור למופת, ולפי סמכויות אדמיניסטרטיביות רחבות שאושרו לקהילות מטעם המלך היו רשאיות להקים את מוסדותיהן החיוניות, כגון בית־כנסת, בית־עלמין, בתי־חולים, חדרים וישיבות ולדאוג להם. החיים הפנימיים של היהודים התנהלו על פי הקהילה. ואילו מס־הגלגולת שהוטל על היהודים מאז שנת 1549, שהיה למורת רוחם, חייב מפקד של האוכלוסיה היהודית. לאחר שלבים שונים נקבע בשנת 1579 סכום כולל של מס־הגלגולת ועל היהודים הוטל לחלקו בין הגלילות לקהילותיהם, ובשינוי שיטת הגביה של המס רואים רוב ההיסטוריונים את הסיבה הישירה לאוטונומיה המרכזית היהודית בממלכת פולין.

כנראה שקהילת טורבין נחשבה ל„קהילה גדולה" ובגלל זה היתה לה זכות לשלוח נציגם לועד. בשנת 1753 היו בוא״א בסך־הכל 25 נציגים. הפרוטוקולים („פנקסים") של וא״א, שנשתמרו מתקופת אמצע המאה ה־17 הם מקור חשוב ביותר לתולדות יהדות פולין בכלל, ושל קהילת טורבין בפרט, וביחוד אחרי חורבן העיר במלחמת השמד שלא נשאר ממנה אף מסמך אחד. ויש לדעת שטורבין נמצאה בקרבת לובלין, בעלת הקהילה הגדולה והנודעה, ששימשה מקום מושב לדיוני מושבי הועד.

המצב במדינה היה אמנם רחוק מאד ממצב של שלוה. עם־הארץ המוסת, הכמורה, מתחרים כלכליים, צבאות זרים שפשטו על המדינה — פגעו בגוף היהודי, פצעוהו ועינוהו

ללא הפסק. אך תקופת ועד ארבע ארצות היתה תקופה גדולה בתולדות יהודי פולין, גדולה בהתפתחות כלכלית, חברתית, תרבותית ורוחנית. היתה זו תקופה בסימן של יצירה, פעילות וגידול בכל השטחים. ובפרק־חיים סוער זה שימשה טורבין מזרז ממשי בחיי היהדות. ברם טורבין לא זכתה אף פעם כמקום ישיבות הועד המרכזי, ורבני או פרנסי טורבין הנציגים, נאלצו לנסוע תמיד ללובלין או ליערוסלב ולהשתתף שם בדיונים. מלבד זה זכתה רק זאמושץ, בתקופת משבר וקרע עם השלטונות, כשהיו קשיים כספיים בכיסוי סכום המסים המוטל, פעם אחת לכינוס כל חברי הועד המרכזי. ואילו לובלין היהודית זכתה יותר מכל יתר ערי פולין שבה נתקיימו כינוסי הוא״א מכל תקופת קיומו כמאה שנה, והודות לכינוסים אלה נעשתה לובלין לא רק למרכז המעצב את חיי היהודים במדינת פולין, כי בלובלין נידונו בעת כינוסי וא״א כל הבעיות שניסרו בחלל העולם היהודי ושהסעירו את הרוחות בתקופות שונות במאה הי״ז והי״ח. וקל לתאר לעצמנו, כי כל פעם שנתכנס הועד המתה העיר לובלין מהעם הרב שהגיע לשם מכל פינות פולין ולפעמים גם מחוצה לה, על חשוביו ונכבדיו, רבניו ולמדניו, שתדלניו ומגידיו, סוחריו והרפתקניו, וכמנהגו של עולם הסתננו מבעד בתי המושל של וא״א שמועות משמועות שונות, שהשרו רוח של דכאון או של שמחה, רוח של מריבה שהפרידה בין אחים או של ליכוד ואחדות לנוכח הצרות שפקדוהו, איימו לפקוד את יהדות פולין או את יהדות התפוצות. טורבין נמצאה בקרבת לובלין ואין ספק שהכינוסים בלובלין נתנו אותותיהם גם על טורבין היהודית.

וא״א היה מתכנס פעם או פעמיים בשנה: בימי הירידים בין פורים לפסח בערך (ב„יריד גרומניץ״) או ביריד „שוואנסקי״ (במאי) ובתקופת הסתיו (חודש אב או אלול) ביריד יערוסלב. הירידים נמשכו כששה־עשר יום כל אחד. לפעמים התכנס הועד גם בסביבת לובלין (בלז׳יץ, טישביץ, אופולה). בין נציגי טורבין בועד היו גם רבנים וגם פרנסים (פרנס הועד דד׳ ארצות). אך המלחמות שפקדו את המדינה בשנים 1648—1655 גרמו לירידתה הכלכלית של לובלין, והחל משנת 1683 התקיימו ישיבות הועד ביערוסלב ובערים אחרות: טישביץ, ריצ׳וויל, קונסטנטינוב, פיליצה ועוד.

מקום חשוב מאד במסגרת האוטונומית של חיי יהדות פולין תפש הרב של הקהילה. למעשה נמצא השלטון האוטונומי כולו בידי רבני ועד ארבע ארצות. כלפי חוץ היו הם המייצגים את הגוף היהודי. הם היו המתחייבים בתשלום המסים וגבייתם, וכלפי פנים הם היו האנשים שקבעו את הפרצוף התרבותי והרוחני, באשר שום פינה מחיי העם אינה נסתרת מהם ואינה פטורה מהתערבות ידם השופטת והמכוונת. החומר שאנו מוצאים בפרטיכלי וא״א נוקב בשמות רבני ופרנסי קהילת טורבין ועזר לנו לקבוע את חשיבותה היחסית של טורבין ושל רבניה ופרנסיה בתוך המנגנון המפואר של השלטון העצמי, ולאחר עיון מעמיק אנו באים לידי מסקנה, כי טורבין תפסה מקום כבוד וחשוב במעלה, ויחד עם גדולי תורה מקהילות חשובות אחרות היו רבניה ועסקניה מתערבים בחיי הרוח והחברה של יהדות פולין, מפקחים על מינויים בקהילות, על הוצאת ספרים, ממליצים ומנדים, משבחים פלוני ומשמתים אלמוני, ואף בחלוף סערת־רוח כבירה ומחנה היהדות זועזע מזרמי תורות חדשות — היו רבני טורבין ועסקניה בשורות הראשונות של המחנות הלוחמים.

עשרים ושבע שנה אחרי יסוד וא״א אנו שומעים לראשונה על **הרב שמעון וולף אויערבך בטורבין**. היה זה רב משלשלת היוחסין. אך נשאלת השאלה: האם היה רבה הראשון של טורבין, או שקדמו לו גם רבנים אחרים בלי לדעת את שמותיהם ושנות כהונתם בקהילה. בוא״א ניתנה לנו ההזדמנות למצוא שם רב מטורבין שבא על החתום בין עשרת חברי הועד. בשנת שס״ז (1607) התקין הועד ביריד גרומניץ שנתכנס בלובלין תקנות המחייבות את כל יהודי פולין בענינים רבים, וביניהם בעניני מלוה וריבית, היתר עיסקא וכו׳. על אותן התקנות נמצאת גם חתימת הרב מטורבין בזו הלשון: „גם אנכי באתי על החתום. דברי זעירא דמן חבריא, שמעון בן לא״א מוהר״ר דוד אויערבך מטורבין״.

בשנת „יבוא משיח״ (שע״ז, 1643) דן הועד בתקלות הקיימות בשל סידורי־תפילה בלתי אחידים המודפסים בנוסחאות שונות, מה שעלול היה להביא לידי פירוד בסדר התפילות המקובל ועומד, ואחרי דיונים בענין החליט הועד למסור את הזכות הבלעדית להרב מפשמישל (שבתאי בר יצחק סופר) להוציא סידור תפילה בנוסח אחיד, ונגזרה גזירה ששום סידור־תפילה אחר לא יודפס ולא יופץ. באותו יריד בלובלין שבו החליט הועד את הנ״ל נמצא אחד בשם ר׳ **מנחם הנקרא מאנש חיות בן הגאון רבי יצחק חיות, אב״ד בטורבין**, שכפי הנראה נטל חלק בדיוני הועד כנציג טורבין. והרי לנו שם שני של רב אב״ד ששכן כבוד בתוככי טורבין. עם פרסום שמו של הראב״ד יקל עלינו אולי למצוא חומר על אישיותו והשפעתו שייצגה את קהילת טורבין בין יתר הקהילות בועד המרכזי [6].

בשנת 1669 באו נציגי קהילת טיקטין בפני הועד בלובלין והתרעמו עליו על שהוא מפלה את קהילתם לרעה בזה שעל תושבי הקהילה לשלם את המס לסיים הפולני מכיסם הם, בו בזמן שהועד עושה זאת מקופתו עבור קהילות דומות אחרות. הוחלט שהועד ישלם גם עבור קהילת טיקטין (הועד היה מטיל מסים על קהילות שונות, ומזה היה מקיים את תקציבו גם לצרכים כאלה). בין החתומים על אותה החלטה נמצא אחד בשם **יצחק מקראקא**, חונה בק״ק טורבין. המדובר הוא כנראה בפרנס בקהילת טורבין ולא דוקא ברב. כאן אנו נתקלים איפוא בפעם ראשונה גם בשם של עסקן פרנס מבני טורבין שיכול היה להופיע בציבור אנשי הועד ולעזור בהכרעת ענינים משותפים חשובים. מאידך גם ייתכן שמפאת חוסר נציגים מוכשרים אז בקהילת טורבין היא מסרה יפוי כוח לאחד מהקרובים אליה מיהודי קראקא בשם יצחק לייצגה בועד.

בשנת 1672 (תל״ב) התכנס הועד בעיר יערוסלב והחליט שלא להתכנס יותר בעיר מקוללת זו (רק בשני בתים בעיר הרשו ליהודים לדור). באותו כנס השתתף גם „יצחק בן לא״א החסיד יהודה־לייב בן מוהר״ר נפתלי יצחק ז״ל מפשמישלא, מקראקא בק״ק טורבין״. גם כאן אין לדעת אם היה זה תושב בקהילת טורבין עצמה, או נציג שלה מן החוץ, שהואיל לקבל על עצמו את הנציגות לפי פניית הקהילה. אם מסיבת אי נוכחות הנציג הקבוע של טורבין לרגלי עיסוקים אחרים או מסיבה אחרת.

בשנת 1673 (תל״ג) התאונן נציג פינצ׳וב באזני הועד על כי רבים האנשים הרוצים להשתקע או לגור בעירם, בלי שהדבר יהיה לתועלת האנשים ההם, באשר שהעניות בעיר רבה ואין בה די מקורות מחיה. הם בקשו, איפוא, מהועד לייפות את כוחם לאסור על

„הגירה" כזאת לעירם לטובת תושבי הקהילה הדרים בה מזמן. בקשת נציגי פינצ׳וב אושרה בחיוב. בין החתומים על אותו אישור נמצא אחד בשם **„דוד טעביל מטורבין"** (בן אליעזר?)

בשנת 1678 (תל"ח) נתאספו 18 ראשי המדינה של היהודים בלובלין וחתמו על שטר־חוב לטובת האציל גיאורג מילטרן פון מילטנברג, שר האוצר של העיר המלכותית ברסלאו. בשטר זה התחייבו לפרוע במשך 12 שנה „החל מיריד אליזבט 1679". בין 18 החתומים על השטר נמצא „מאיר יוסף (צ"ל: בן יוסף) מטורבין".

טרנסאקציה דומה בוצעה בישיבה בפינצ׳וב בכ׳ סיון תל"ג (1673) שאז נעשה פשר על שטר חוב, אך בין החתומים בתור נציג של טורבין הופיע שם אחר, והוא „דוד טעביל בן מוהר"ר אליעזר זצלל"ה מטורבין".

בשנת 1678 (תל"ח) אישר הועד בדיוניו בלובלין בה׳ אייר את הסכמת הועד להדפסת התנ"ך בתרגום יהודי־אשכנזי בידי אחד בשם ר׳ יוסף עטיאש מאמשטרדם. בין החתומים: ר׳ מאיר בלא"א הר"ר יוסף יאסקא כץ מטורבין. החתום מופיע פעמים אחדות בישיבות שונות, בשינויים קטנים בעצם השם, אם מחוסר הקפדה ואם בגלל טעויות.

באותה שנה הגיע הועד לידי הסכם עם קהילת טיקטין לתת להם נציג בוועד בישיבה שהתקיימה בלובלין, ביום ד׳ סיון תל"ח, היא הקהילה שהרבתה להטריד את הועד בתלונות ובטענות שונות, וגרמה לא פעם כאב־ראש לראשי הועד. על ההסכם בא על החתום גם „מאיר בלא"א הר"ר יוסף מטורבין".

כעבור כמה שנים, בשנת 1680 (ת"מ) קיבל הועד שוב הלואה מאת האציל שהוזכר לעיל, הוא האציל מילטנברג מברסלאו, עם התחייבות בשטר לשלמה בשיעורין למשך תשע שנים. ובין החתומים על השטר נמצא גם „ר׳ דוד אליעזר (צ"ל: בן אליעזר) מטורבין.

בשנת 1867 (תמ"ז) הגישו נציגי קהילת אופאטוב (אפט) תלונה דומה לזו שהוגשה קודם מטעם נציגי קהילת פינצ׳וב, והיא — על שבאים להשתקע בעיר ומכבידים בכך על המצב הכלכלי הקשה בלאו הכי, ללא קבלת רשיון האלופים מנהיגי הקהילה. הועד נענה לבקשה והוציא גזירה שאסור ליהודים מחוץ לעיר לבוא לשבת שם. בין החתומים (כ"ו אלול תמ"ז) גם „מאיר בר"י (בר׳ יוסף) כץ מטורבין. אגב: מאיר זה מופיע כנציג טורבין בכמה ישיבות.

בשנת 1688 (תמ"ח) העניק הועד זכות בלעדית להרב יצחק ר׳ אברלש ש"ץ מקראקא להדפסת ספר דרשות על התורה. ההסכם נחתם בכ"ז אלול תמ"ח. בין החתומים: זכריה מנדל באמ"ו המאור הגדול כמהר"ר אריה לייב זצ"ל חונה בק"ק טורבין. עליו ידובר עוד במדור הרבנים.

בשנת 1689 (תמ"ט) הובא לפני הועד דבר הסכסוך בענין קרקעות מלניק בין קהילות מזריטש וטיקטין. הועד נתן את הכרעתו בט"ו תשרי תמ"ט, ובא על החתום, בין השאר, גם „מאיר בה"ר אלי (ואולי: א"ל — אריה ליב) מטורבין.

אך כנראה שהענין לא סודר כהלכה, כי ביום כ׳ בתשרי תמ"ט בא לפני הועד שישב ביערוסלב שוב ענין המריבה שבין קהילות טיקטין ומזריטש. הועד נאלץ להיכנס שוב

בענין ולהוציא את פסק־דינו, ובין החתומים: מאיר בר״ש ז״ל מטורבין (כנראה שיש צורך בתיקון, במקום בר״ש — בר״א). הערנו כבר ששכיחים טעויות בחתימת השמות.

באותה שנה 1689 (תמ״ט) מעניק הועד זכות „קופירייט״ למחבר הספר „צפנת פענח״ רבי יוסף במהור״ר משה ואוסר לאחרים להדפיסו ולהפיצו במשך 3 שנים. בין החתומים: זכריה מנדל בא״א המאור הגדול מהור״ר אריה לייב זצ״ל החונה בק״ק טורבין ולע״ע בק״ק בעלז.

בשנת 1691 (תנ״א) נתעורר מחדש הסכסוך בנוגע לאדמת מלניק בין הקהילות טיקטין ומזריטש, והוא הובא מחדש לדיון לישיבת הועד שהתקיים ביום ח׳ בתשרי תנ״א. הועד כפה עליהם לקיים את פסקי־הדין שהוצאו קודם בידי הועד. בין החתומים: זכריה מנדל החונה בק״ק טורבין.

בשנת 1673 (תל״ג) דן הועד בבקשת הרב שמואל זנבל מפינצ׳וב בר׳ חנוך מלובלין, להדפסת ספרו „דברי שמואל״ על התורה (אמשטרדם תל״ח), והועד הואיל להוציא איסור על הדפסתו והפצתו בידי אחרים בהגשת ברכה למחבר. על החתום: יצחק בלא״א אורי שרגא פייבל זצ״ל מקראקא חונה בק״ק טורבין.

בשנת 1726 מוסר הועד דין־וחשבון של ההוצאות באותה שנה. הועד קובע גם את מקורות ההכנסה וקובע את המכסה לכל קהילה וקהילה. למספר קהילות מחליט הועד להעניק הנחות. והמענין הוא שההנחה בסכום של 600 רו״כ שהעניק לקהילת לובלין העניק גם לקהילת טורבין. ההנחות ניתנו בהתחשב במצב הכלכלי של הקהילה או באיזו פורעניות שנתרחשה קודם לכן. עצם העמדת טורבין ולובלין היחסנית הגדולה במישור אחד לצורך אותה הנחה מוכיח ללא ספק לאיזה מעמד של חשיבות הגיעה קהילת טורבין וישובה באותה תקופה. לפעמים קשה להאמין שהיתה זו אותה טורבין שבתקופות המאוחרות אינה נזכרת בספרים ויהודיה לא הצטיינו בעניני תרבות ורוח בציון מיוחד. לפעמים מתקבל הרושם שטורבין של ועד ארבע ארצות היתה יותר גדולה ויציבה, וגם מפותחת יותר במובנים שונים, בין בכלכלה, בין ביחסי גומלין עם ערים אחרות, ובין ברבנים נודעים שישבו בה.

במאה הי״ח אנו עדים להתפוררות הארגון האוטונומי הזה כתוצאה מהתמרדות הקהילות הקטנות נגד הקהילות הגדולות המדכאות אותן. במשך המאה הי״ח התריעה השלאכטה הפולנית לא פעם נגד השלטון היהודי העצמאי, וב„סיימיקים״ נתקבלו בזו אחר זו החלטות נגד שיטת המסים המעניקה ליהודים אפשרויות רבות להעלים מהאוצר את ההכנסות האמיתיות של הקהילות. נגד הרקבון בקהילות התמרדה גם דלת־העם היהודית שסאת סבלנותה נתמלאה לנוכח היהירות והאנוכיות של שליטי הקהילות שניצלו אותן לרעה לטובתם הם ולטובת קרוביהם. בשנת 1764 הקיץ הקץ על ועד ארבע ארצות.

הזכרנו לעיל ענינים שונים שנידונו בוא״א בנוכחות נציגי קהילת טורבין, בלי להזכיר כמובן גם ענינים חשובים אחרים, במספר רב ובשטחים שונים, שפתרונם היה תלוי בידי הועד. נזכיר לדוגמה את לימוד התורה והדאגה למלמדים וללימוד ראשיות התורה, לישיבות ומעמד בעלי־בתים לומדים, בעיות חברתיות שונות (כמו לסייע לנערות עניות ליכנס לחופה), ואין כאן המקום לפרט אפילו חלק מהם. נציגי טורבין שנוכחו

בדיונים יכלו להשקיף על עניני יהדות פולין מתוך שפופרת כללית ארצית ולקבל מושג מהנעשה והנשמע בעולם היהדות במדינה ומחוצה לה. והרי ועד מרכזי זה היה בעיני יהודי פולין ביטוי וסמל לגדולה חברתית ולתוקף מדיני. לאחר גזירות ת״ח־ת״ט ראה בהם ר׳ נתן נטע הנובר „עמוד הדין במדינת פולין כמו שהיה לפני חורבן הבית בירושלים״, ואילו „הפרנסים דארבע הארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית, והיה להם כוח לשפוט כל ישראל שבמלכות פולין ולגדור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם לפי ראות עיניהם״. יש כאן אידיאליזציה של המציאות כמות שהיתה. אך משתקפת בה במידה רבה תחושת הציבור. עם פרוק הועד בידי השלטון הפולני חשו יהודים עלבון צורב „שהוסרו האלופים הראשי־מדינות מגדולתם המעוטה, ונלקח גם כבוד זה המעט מישראל״. ובועד חשוב זה שכל ישובי היהודים היו כפופים לו השתתפו נציגי טורבין שידעו לעמוד בנסיון, להעמיק בענינים קשים ואחראים, ולהוציא משפט ברוח תבונתם.

וטוב שנמצאו סופרים וחוקרים שמצאו לנכון להציל משיני השכחה את החומר המגוון של הועד האוטונומי של יהודי פולין ולפרסמו בצורת ספרים ומחקרים, והודות להם ניצלו משכחה גם שמות נציגי טורבין, שמות רבנים גדולים ובינונים עם עסקנים ופרנסים שנשאו בעול הענינים בועד וטרחו בסדורם ללא התחשבות בעניניהם הפרטיים או האישיים, ולישיבות נאלצו לנסוע למרחקים ולהתענות באשר התענו מחוץ לבתיהם ומשפחותיהם. היה זה קרבן מצדם שהקריבו לטובת קהילתם [7].

תוך הרצאת סידור הענינים בידי פרנסי ורבני טורבין בועד שומה עלינו להעיר על הפסקה שחלה בעקב גזירות ת״ח—ת״ט, שאז נחרבו קהילות לעשרות והועד לא פעל כדבעי, ועל תקופת ההפסקה הזו עלינו להתעכב במיוחד.

הישוב היהודי בטורבין היה אחד הישובים שהתפתחו מבחינה כלכלית, עד שבשנת ת״א כבר נחשבה לקהילה ידועה שהכתה שרשים עמוקים ומצב היהודים היה טוב מבחינה רוחנית וכלכלית, והם ישבו לפי ערך במנוחה, כפי שהתבטא הרמ״א בתשובתו: „טוב פת חריבה ושלוה בה בפולין, מבית מלא תענוגים באשכנז״.

פרק רביעי: טורבין בגזירת ת״ח-ת״ט (1648)

גזירות ת״ח—ת״ט בפולין. — חורבן טורבין בספר „יון מצולה״. — החורבן בספרי „צוק העתים״, „לקורות הגזירות על ישראל״ לח״י גורלנד, ב„צער בת רבים״ לאשכנזי, ב„נחלת יעקב מליצות״. — פליטים יהודים בטורבין עם שיר הזמן. — קלמנקיש יפה פליט מטורבין בעל־דפוס בלובלין. — קהילת טורבין ברשימת הקדושים בפנקס טומאשוב. — שיקום הקהילה בעזרת השלטון. — מאורעות דרמטיים בסביבת העיר. — חידוש ישיבות וא״א. — ב־1669 משתתף „ר׳ יצחק פרנס״ מטורבין. — טורבין במעגל מלחמות ומאורעות.

אם הפרק הקודם שתוכנו מקיף את תקופת ועד ארבע ארצות מכיל חומר לא מעט על חלקה של טורבין היהודית בדיוניו המגוונים על נציגי הקהילה, רבניה ופרנסיה,

אם גם באופן חלקי — בעל כרחנו נאלצים אנו להצטמצם בתקופת ת״ח—ת״ט, אף־על־פי שאין להטיל ספק בדבר שטורבין היהודית סבלה מפרעות גייסות הצורר חמלניצקי לא פחות מישובים אחרים בפלך לובלין.

שנת 1648 היא כידוע בתולדותינו שנת גזירות ת״ח—ת״ט, גזירות של הרג הקוזקים בישוב היהודי באוקראינה ובקהילות מסוימות בפולין ובליטא. וידועים למעצבה דרכי הצורר הנ״ל, אשר במסע־הדמים שלו הטביע את ערי אוקראינה ופולין בנהרי נחלי דם. גם על טורבין עברה הכוס ובשנת ת״ח כבשו הקוזקים את כל האזור והרגו בו יהודים רבים.

עוד בפרוס חג השבועות שנת ת״ח הגיעו לאזור שמועות מחרידות. איש לא ידע מאין באו ומה אמת בהן. אולם הן עברו מפה לאוזן ומיד ידעו לספר בטורבין והסביבה, בבתי־הכנסת ובבתים הפרטיים על מרד איום של הקוזקים בדרום מזרחה של המדינה. שני ימי החג חלפו בשקט. ברם כעבור כמה ימים הגיעו השיירות ממזרח, והסוחרים סיפרו על קוזקים שהתאחדו עם התתרים, על תבוסת הצבא הפולני ועל שני גנרלים שנלקחו בשבי. הידיעות נתרבו, ובמהרה נודע בכל מקום שהקוזקים מתנפלים בעיקר על השלאכטה ועל היהודים, ובכל מקום אליו הגיעו מעבר לנהר דניפר ערכו טבח ביהודים, והכריתו קהילות שלימות בישראל. כעבור כמה ימים החלו להגיע הפליטים הראשונים לאזור לובלין. היו אלה על־פי־רוב יהודים אמידים מפודוליה ומווהלין שפחדו להשאר במזרח ונמלטו עם נשיהם וטפם ללובלין והסביבה. הפליטים סיפרו על השחיטות בקהילות צ׳הרין, נמירוב, טולצ׳ין, פולוננה, קונסטנטינוב, אוסטראה ועוד וסיפרו פרטים על מעשי זוועה שנעשו ביהודים: איך פשטו את עורם ואת גוויותיהם השליכו לכלבים, איך קטעו איברים או קברו בחיים וכדומה. ממקומות אחרים שוב סופר על ילדי יהודים שנקרעו כדגים, על נשים הרות שבטניהן נבקעו ובמקום עובריהן שהוצאו שמו חתולים וכדומה. בדמיונם המבוהל ראו המוני העם את הקוזקים מתפרצים לערים ועיירות ישובי היהודים. האמהות פרצו בבכי יומם ולילה והסתכלו בפחד דרך החלונות אם אין הרוצחים מתקרבים מצד המזרח.

והנה מה שכותב ההיסטוריון היחידי של אותם הימים, שהיה עד ראיה להריגות, רבי נתן נטע בר׳ משה הנובר בספרו „יון מצולה״ (ויניציאה שנת ביא״ת) על סביבת טורבין והאזור:

„...ויסעו משם הצורר חמיל עם כל חילו הקדרים והיונים, עם רב כחול הים ויצורו על ק״ק זמושץ, והיא עיר חזקה אשר אין כמוה בחומה כפולה וחפירת מים סביב לה. ומיד שבאו האויבים לשם שרפו אנשי העיר את כל הבתים הסמוכים לחומה שלא יתחבאו שמה האויבים, ולא הניחו לאויבים לגשת אל העיר מהלך חצי פרסה רחוק מן העיר ועשו כן ימים רבים.

„ובתוך זמן זה נתפשטו בכל הקהילות סביב להם ועשו הריגות גדולות בק״ק טומאשוב ובק״ק שברשין ובק״ק טורבין ובק״ק רובשוב ובק״ק טרניגרוד ובק״ק בילגוריי ובק״ק גוריי ובק״ק קראשניק עשו הרג רב כמה אלפים ורבבות יהודים״.

נוסף למקור ראשוני האמור ישנם עוד כמה מקורות על המאורעות האיומים ההם,

הנה מספר ר' מאיר ב"ר שמואל איש שעברשין את מהלך המאורעות ההם בצורת סיפור ארוך במליצה חרוזית בשם „צוק העתים" (דפוס ראשון, קראקא ת"י), ואף כי זה למעלה משלוש מאות שנה שספר זה ראה את אור השמש— בכל־זאת יקר מפנינים מכרו וככתב־יד נדיר ייחשב. אנו מביאים בזה את כל הקטע לשם שלימות המאורע (צוק העתים: עמוד 17):

„בתוך משך אותם הזמנים, נסעו כאלפים קדרים ויונים, לק"ק שעברשין ו**טורבין** נאמנים. בשעברשין נהרגו אלפים שניים, יהודים נכבדים ואין לפרשם בשפתיים, על קדושת אלקי השמים. נשים ובתולות טמאו בזרמתם, צעקו ואין מושיע אותם. סופם מוכיח על תחילתם. אחרי אשר התעללו בהם, ולא מצאו חן בעיניהם, השליכו אותם ערומים אחוריהם. לבית־הכנסת המורדים באו ויהודי אחד שם ראו, תלוהו בטלית ותפילין כאשר אותו מצאו, ויצאו ויהרגו בעיר הנותרים, אשר נחבאו בחדרי חדרים, והמיתום בעינויים קשים ומרים. הכלבים לקקו דם החללים, הרוגים מושלכים בהרים תלולים, ובטיט נטבעו למאות עוללים, זרקו בחוצות תורות וספרים, וקרעום לחתיכות ובטיט נגררים, ובאשפתות היו למשכב חזירים, ויהפכו העיר כמהפכת זרים, וכל החלונות שברו לשברים, ויתצו את כל התנורים. בק"ק **טורבין** עשו כמשפט הזה. עד לובלין לכד המבוזה ויהרוג נתח טוב וחזה".

ר' מאיר הרחיב קצת את המסגרת, בלי להביע יותר מרמזים. המביא לדפוס ח"י גורלאנד („לקורות הגזירות על ישראל" — אוצר הספרות, שנה שניה, תרמ"ח, קראקא) מסביר: שעברשין וטורבין — שתי ערים קטנות בפלך לובלין. בעל הספר „טיט היון" ר' שמואל פייוויש הולך ומונה בספרו את מספר הנהרגים והנשחטים בכל אתר ואתר בכל הערים והכפרים, כמה בעלי בתים היו בכל מקום וכמה מהם נידונו לחרב וכמה לשבי ולעבדות, בלי להזכיר את הערים: שברשין, **טורבין**, זאמושט, בוסקא וטומשוב.

הודות לחריצותו של החוקר ח"י גורלאנד בקונטרסיו הנ"ל [8] אפשר למצוא את **טורבין** מופיעה גם בכמה מקומות אחרים. ב„צער בת רבים" לר' אברהם בר' שמואל אשכנזי באה הקינה בשם „מספד פולוניא" לפי סדר א"ב, בחרוזים המתחילים באות פ' נאמר:

„פלגי מים תרדי עיני על שארי העברים, איך בני בוסקא היקרים, ובני ק"ק ברעהין הישרים, ובני ק"ק זאלקבה הטהורים, ובני ק"ק שעברשין הכשרים, ובני ק"ק יאברוב הברים, ובני ק"ק **טורבין** הגבירים, ובני ק"ק טומאשוב ההדורים, ובכל הסביבות באו הצוררים והרגו יותר משלושים אלף נקבות וזכרים, משכילים כזוהר הרקיע מאירים".

הספר „נחלת יעקב מליצות" שנתחבר בידי רבי נפתלי סופר מדינה איש גנעזין (נדפס בשנת תי"ב או 1652) כולל דברי מוסר ותוכחה במליצות שונות, ובסופו קינות לר' חנוך מגנעזן (פוזן) בשם „הקינה אל נקמות" (מיוסד עפ"י א"ב, ובראש החרוזים שם המחבר) שחיבר על גזירת הריגת גליל אוקראינה וגליל ווהלין, גליל חעלם והסמוכים אליהם, וכה יאמר:

„על אלה אני בוכיה כי לא הושב חרב אל נדנה, הכין ה' זבח בעוללות קיץ הבא באחרונה (בד"א: בעולת), ק"ק שעברשין ו**טורבין** ונראל נפלו בחרב היונה, הוי חרב לה' עד אנה לא תשקוט ותניחם [9].

ובכן קהילת טורבין נזכרת לא אחת (אם לא בכל הקינות ופזמוני־אבל) בקרב הקהילות שבהן ערכו הצוררים הרג רב, בלי למסור פרטים על מספר הנהרגים ותיאורי הרציחות. ברם גם הצמצום בתיאור ההרג בטורבין אומר הרבה. טורבין לא היתה מצודה בצורה כזאמושץ שיהודיה יכלו לפדות את נפשם בסכום של עשרים אלף זהובים, ואף לא כלובלין הבירה, אחת מארבע הקהילות הגדולות במדינת פולין ואין כמוה בכל המדינה בתורה וגדולה וגמילות־חסדים, שתושביה התכוננו להגן על עירם, בעלי־המלאכה תפסו עמדות במצודות, חומות העיר בוצרו, סוללות נשפכו, התעלות נוקו מהאשפה וכלי התותח שופצו. אך המזל האיר פנים ללובלין הפעם, אחרי שהמלך החדש יאן קזימיר פנה בדרישה לצורר חמלניצקי לחזור לארצו בהבטיחו לו להכנס אתו במשא־ומתן, והלה הוציא פקודה לגדודיו לחזור לבתיהם, והעיר לובלין נשמה לרווחה. יהודי לובלין חזרו לבתיהם, ובשנת 1651 התקיימה כבר בלובלין התועדות ועד־ארבע־ארצות שדן על בעית האמצעים והדרכים לעזור לאלפי הנפגעים באוקראינה ובפודוליה, והקהילות נתבעו לטפל כל אחת במספר מסוים של פליטים ולהושיט להם עזרה.

הפליטים היהודים שהגיעו לסביבה ממרחקים באו כנראה גם לטורבין למצוא להם בה מחסה. ובמשך כמה דורות היו אנשי טורבין מדברים ברטט־בלהות כשהזכירו את שמו של הצורר חמלניצקי. מיוצאי טורבין הנמצאים בישראל יודעים עוד לספר, שכשחמלניצקי עם הקוזקים פלשו לפולין והספיקו כבר להגיע עד לראווה־רוסקה, באו כמה משפחות יהודיות לשבת בטורבין. הם דברו גרמנית־אידית ושרו שיר „בוגדן, בוגדן, הנך בוגד" וכיוצא בזה. גזירות חמלניצקי הטביעו את חותמן לא רק בקינות ופזמוני־אבל עם „אל מלא רחמים" לאזכרת הקדושים, הרבנים וכו׳, אלא גם בשירי־עם שהזכירו בזעם את שם הצורר.

מסתבר, כי בטורבין נרצחו מבני דלת העם שמחוסר אמצעים לא הספיקו להמלט למקומות יותר בטוחים ורחוקים, בעוד שהאמידים הצטרפו למחנה העוזבים את נויהם ובתיהם והלכו באשר הלכו למלט ממוות בטוח את נפשותיהם ונפש משפחותיהם. ועם שוך הפרעות חזרו גם פליטי טורבין או חלק הגון מהם לעיירתם והחלו לשקם את חייהם ואת פרנסותיהם מחדש ולהתגבר על העבר המחריד, באין יכולת לשכוח את הפורעניות שנחרתו בנהרות דם בלב יהודי פולין.

ואולם מצבם הכלכלי של היהודים במדינות פולין נהרס בעיקר ע"י המאורעות בשנות ת"ח ות"ט בעקב השמד הנורא שכמוהו לא היה בישראל בפולין עד הימים ההם. ברם מצבם המדיני נתערער עוד קודם למאורעות האלה מפאת סיבות שונות, ובעיקר בגלל סכסוכים בין האצולה.

בעקב חוסר פרטים קשה לקבוע אם לטורבין חזרו רק אלה מבני העיירה שנשארו בחיים אחרי שהספיקו להימלט משם בעוד מועד, או שניתוספו עליהם מן הפליטים היהודים שפחדו לחזור למקומות מגוריהם באוקראינה ובווהלין, אם לפי המלצות וא"א או לפי הזמנת בני הקהילה טורבין במטרה להחזיר את האוכלוסיה מבחינה כמותית למצבה הקודם. אך הכאב על העבר המר לא נשכח חיש. הרבנים שנתכנסו בוא"א החליטו להכריז

על יום צום בכ׳ בסיון ביום השחיטה בנמירוב ולהתיר לענוגות שבעליהן ניספו בזמן הפרעות לבוא שוב בברית הנישואין.

אחת הסיבות על הצמצום בידיעות על הרג טורבין יש למצוא בעובדה, שבין הפליטים או השבויים בידי התתרים לא נמצא אף יהודי מטורבין שהיה נוכח במקום בשעת ההרג ושניצל ממנו, ויכול היה להיות עד־ראיה לפורענויות שעברו על היהודים במקום. ומובן, שאלה שנמלטו לפני בוא הפורעים לטורבין למקומות אחרים לא יכלו לדעת כיצד עבר הטבח שם. לעומת זה נמצא יהודי מטורבין בשם קלמנקיש יפה שקבע מושבו בלובלין ושם הקים לו בית־דפוס בשותפות עם ר׳ שלמה־זלמן במוהר״ר יעקב, ובו אף הדפיסו — כנראה תוך כוונה מיוחדת להנצחת זכר מחברו של הספר — את הספר „שברי לוחות״ על קצת פרשיות של תורה ובאור על האל תקרא אשר בגמרא, שחיבר הרב הקדוש רבי יחיאל מיכל ב״ר אלעזר, ראש ישיבה ואב״ד בנמירוב שנהרג על קידוש השם בנמירוב בשנת ת״ח, ושמו וזכרו הונצחו באגדות העם ובפזמוני־תוגה על הגזירות. הספר הובא לדפוס בידי בן אחי הרב הקדוש, הרב החסיד כמוהר״ר יצחק מוכיח, אב״ד דק״ק טרעבוולא אשר במדינת פאדליה גר לע״ע בק״ק זאלקווי המפוארה, בשנת ת״מ עונך בת ציון. שם המדפיס מטורבין נדפס על שער הספר: „קלמנקיש יפה מק״ק טורבין, נדפס פה לובלין תחת ממשלת אדוננו המלך האדיר המיוחס יהניס יר״ה [10]. על רבי יחיאל־מיכל זה חוברה תפילת „אל מלא רחמים״ מיוחדת לכבוד נשמתו הטהורה המצויה בכל הספרות שהוקדשה למאורעות ת״ח ות״ט.

בפינקס הישן של בית־הכנסת בטומאשוב לובלסקי (שנשרף בשריפה הראשונה בשנת 1918) נרשמו בדיקנות כל המקומות שבהם נרצחו יהודים בידי קלגסי חמלניצקי, ואף שם קהילת טורבין נכלל בו, ונהגו שם לחפור סביב הקברים הקדושים בשלושת ימי ההגבלה [11].

טורבין נמצאה בקו־ההגנה הראשון על אדמת פולין עצמה שמצד המערבי של הנהר בוג, והיא יחד עם העיירות מצד דרום וצפון כמו גוריי, קראשניק, טומאשוב, רובאשוב, טרנוגרוד, בילגוריי וכיוצא בהן עיכבו את הנחשול של הפורעים שאיימו להתפרץ ולהתקדם ללב פולין, והן שספגו את המהלומות הראשונות מידי קלגסי הצורר חמלניצקי על אדמת פולין שהיתה מיושבת בעיקר מפולנים ויהודים, ללא אוקראינים. אין לדעת אם קו־הגנה זה שבו נמצאו גם ערים מבוצרות כמו לובלין וזאמושץ היה יכול להחזיק מעמד זמן רב, לולא התנאים החדשים שנוצרו במדינה עם הכתרתו למלך של יאן קזימיר אחיו של המלך המנוח ולאדיסלב ועייפותו של חמלניצקי שהפקודה שקיבל מאת המלך החדש להפסקת המלחמה היתה לו להצלה, והוא ניצל את ההזדמנות והורה לצבאו לסגת מאדמת פולין ומכל השטח שנכבש. טורבין היתה מהערים ששוחררו מיד אחרי כיבושן, והתושבים יכלו לחזור ולשקם את ההריסות, ובכללם גם היהודים, בלי שיש לנו פרטים על חזירתם ושיקומם מחדש של חיי הקהילה.

בעקב הצמצום הרב בידיעות על הרג היהודים בקהילת טורבין אין לדעת מה קרה עם ההרוגים, אם זכו להגיע לקבר ישראל בבית־העלמין המקומי או במקום מיוחד של „קב־רות אחים״ כדוגמת ערים אחרות שבהם נקברו חללי חמלניצקי. ממקורות אחרים ידוע

שהסיים הפולני בא לעזרת ערים שנהרסו והיו לתל שממה ואישר הזכיות והפריבילגיות המיוחדות שניתנו בשעתן בידי המלכים הקדמונים לעירונים וליהודים שישבו בהן. אישור זה נעשה רשמית בשנת 1678. אדוני טורבין, הרוזן זמויסקי, אישר בשביל העיר עוד בשנת 1646 זכיות אחדות לטובת פיתוח העיר, כלומר, שנתיים לפני פרוץ מלחמת הקוזקים, והמלך החדש, יאן קזימיר, אישר ארבעה ימי־שוק לטורבין, בלי לדעת אם ביזמת עצמו — כשם שדאג גם לערים אחרות, או בהשפעת משפחת זמויסקי אדוני העיר.

קהילת טורבין יכלה להשתקם בזריזות יתר מפאת קרבתה ללובלין, הקהילה הראשית ומושב וא״א, אף שנשארה שותתת דם יחד עם כל יהדות פולין. לא כל הקהילות חזרו לתחיה. רבות מן הנהרסות נמחו מעל מפת הקהילות, ועל הכל — הנפש היתה הרוסה ונוצרה קרקע פוריה להזיות מסתוריות ומשיחיות. המסתורין נצמד להרגשה הדתית והיהודים השקיעו בו מגעגועיהם הטמירים לגאולה ועליה מתוך שערי טומאה של המציאות. נצחונו של הזוהר וקבלת האר״י על הנפשות היה נצחון עמוק ומוחלט, והכמיהה לגאולה ואמונה בה מצאה את דרכה בדרכים עקלקלות דרך שבתי־צבי ויעקב פרנק תלמידו [12] עד שהולידה את תנועת החסידות, שמצאה לה כר נרחב גם בטורבין [13].

מאורעות דרמטיים רבים שהיו בגזירות ת״ח—ת״ט בערי אוקראינה כנראה לא אירעו בטורבין, בעוד שלא נעדרו בסביבותיה. מספרים, שכשהתקרבו חיילות הרוצחים של חמלניצקי לסביבת קראסנוברוד, החלו יהודי העיר לחלות את פני הרוזנים והאצילים של העיר, בונדר וידמוב, לעמוד להם בשעת דחקם בפני הצורר. תמורת סכום גדול הסכימו הללו להגן עליהם. ואמנם קיימו הבטחתם. מטה החיילות של ההטמן השתכן אמנם בחצרה של אחוזת ידמוב, בעוד שהחיילות חנו ביערות בונדר ולא נכנסו לעיירה, וכשמצאו בחצר בית־הכנסת חתן וכלה יוצאים מחופתם הרגו את שניהם. „הנאהבים והנעימים״ נקברו במקום הריגתם. ליד כותל־המערבי של בית־הכנסת היה כל השנים מעין גולל שעליו הצביעו כעל מקום קבורתם. הכהנים לא היו עוברים לידו והיו תמיד עושים דרכם קפנדריא בשביל שבין בית־המדרש לבין בית־המרחץ.

מושבי ועד־ארבע־ארצות נתחדשו ובדיוניו השתתפו נציגי קהילת טורבין. בשנת 1669 אנו מוצאים את „ר׳ יצחק פרנס בקהילת טורבין״ בין החתומים בהחלטה שנתקבלה בידי הועד על תלונת קהילת טיקטין. ייתכן מאד שכנציג טורבין בא בפעם הראשונה אחרי הגזירות הנוראות של חמלניצקי פרנס במקום רב, מפני שטרם היה להם רב רפרזנטטיבי שיוכל להתמצות בכל הענינים המסובכים שרבצו על הועד הכללי. לעומת זה אנו רואים בשנים היותר מאוחרות אישים מכובדים בין נציגי טורבין, כמו ר׳ מאיר בן ר׳ יוסקה כץ, ר׳ זכריה מנדל בר׳ אריה לייב, ר׳ יצחק בר׳ אורי שרגא פייבל מקראקא „החונה ק״ק טורבין״ ואחרים. בין הרבנים הנציגים היו כאלה שבשנות חייהם הארוכות שימשו בכמה וכמה קהילות, שמהן באו לטורבין בתפקיד רב או מטורבין עברו לערים אחרות.

אך עד שהספיקו היהודים לרפא את פצעיהם ממכות הפורעניות של קלגסי חמי״ל באו בחיקם זעזועים חדשים. בסתיו פרצה בפולין־רבתי מגיפה והתושבים נמלטו מהערים והכפרים ליערות כדי להציל את נפשם. המגיפה התפשטה במהירות והביאה כליה על המוני נפשות.

ובזה עוד לא נחו היהודים מצרותיהם. זמן קצר לאחר מכן הסתערו שוב אויבים על הארץ, ממזרח — הרוסים, מדרום־מערב — הקוזקים והתתרים, ומצפון — המלך השבדי קרל־גוסטב. המלך יאן קזימיר ברח לשלזיה, וקרל־גוסטב התקדם בפולין בלי להיתקל בהתנגדות מזוינת. חבל לובלין — ובתוכה טורבין — ניצל הפעם מידי השבדים, בעוד שנפלה מן הפח אל הפחת: הקוזקים והרוסים כבשוה וגרמו לאוכלוסיה סבל רב. מעגל הקורות הסתובב עד שנת 1660. לובלין והסביבה עברו מיד ליד. סוחרים ובעלי־מלאכה הפכו לאביונים, ובאחד הדקרטים שפירסם המלך יאן קזימיר תיאר את מצבם העגום של יהודי פולין. העירה טורבין היתה קשורה בכל מהלך המאורעות בלובלין, ואין אנו יודעים את השתלשלות החיים של קהילת טורבין ויהודיה בימים ההם, שהיו הקשים ביותר בחייהם.

גורלה של קהילת טורבין היה מוטל על כף המאזנים יחד עם קהילות היהודים בפולין גם במאה הי״ח שהביאה אתה זעזועים חדשים ליהודים. היתה זו תקופת אוגוסט השני והשלישי, מלכים הוללים וקטני־לב, שהפקירו את היהודים בידי רודפיהם, ועל רקע מציאות זו שחה הקומה הרוחנית של יהדות פולין בכללה. בחומת האוטונומיה היהודית נתגלו פרצים. התרוששות האוכלוסיה היהודית והחובות העצומים שהעיקו על ועד־ארבע־ארצות לרגל הגזירות, המלחמות והשחיטות נצטרפו לחתירות מבפנים ולהתחרות בעלי־אינטרסים, וסוף־סוף כרע ונפל ועד־ארבע־ארצות, הוא הועד שיהודי טורבין יכלו להתפאר בו בגלל נציגיו כמעט במשך כל תקופת קיומו.

אותה שנה עלה על כסא המלכות בפולין מלכה האחרון סטאניסלב אוגוסט פוניאטובסקי, המלך של תקופת הריפורמות. אך מצבם הכלכלי של היהודים החמיר מאד, ובאותו דור לא היו ליהודי פולין מנהיגים דגולים שידעו לעמוד בפרץ. במקום זה קמו אז אישים בעלי הלך־רוח פרוגרסיבי וליברלי בין מנהיגי הציבור בפולין, שלב יהודי טורבין וקהילות מסורתיות אחרות לא היה נוח מהם, והענינים התנהלו על עברי פי פחת.

ברם אם על תקופות ועד־ארבע־ארצות וגזירות ת״ח—ת״ט היו לנו עוד ידיעות ממקורות אוטנטיים יהודיים — הרי מתקופת שלוש החלוקות של ממלכת פולין אין לנו כל ידיעה על המצב בטורבין. והרי את החליפות והתמורות שאירעו אז הרגישו יהודי טורבין על בשרם לא פחות מיהודי קהילות אחרות. אף טורבין עברה כמה פעמים מרשות לרשות, וזמן מסוים שימשה שטח כיבוש לחיילות אוסטריה.

פרק חמישי: פיתוח קהילת טורבין ומוסדותיה

השם טורבין במסמכי וא״א. — „כלי־קודש״ בקהילת טורבין. — גלגולי בית־הכנסת בטורבין. — תפקידי הרב בקהילה. — רבי שמעון וולף אויערבך. — רבי זכריה מנדל בעל „באר היטב״. — מצבת ר׳ ראובן בר׳ ישעיה בלובלין. — הרבנים נתן נטע ורבי אלעזר. — רבי נוח שמואל ליפשיץ הרב החסידי הראשון בטורבין. — בית־העלמין והחברה־קדישא. — ראשית החסידות בטורבין.

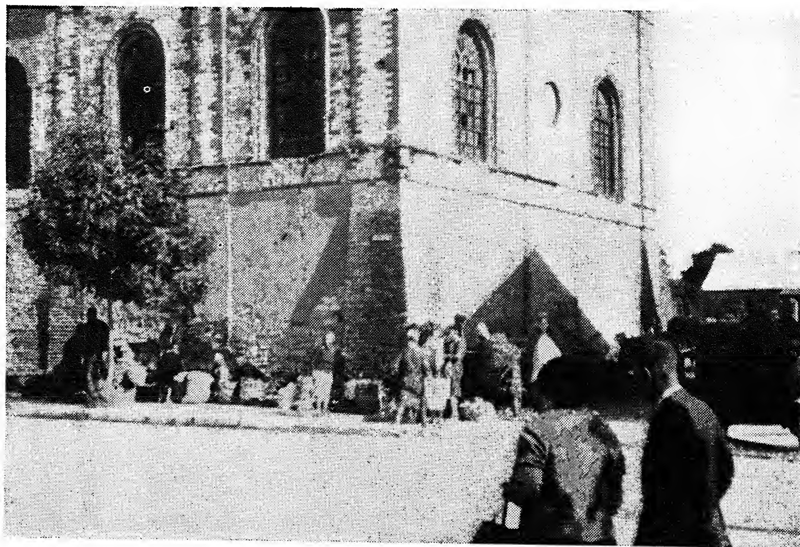
טורבין נחשבה באופן יחסי כקהילה חשובה. בשנת שפ"ז (1607) היא נזכרה ראשונה בתעודות וא"א בצורה המעידה כי כבר אז היתה קהילה מבוססת מבחינה כלכלית, ומאז מתרבה והולך מספר התעודות של וא"א שבהן מוזכר שמה של טורבין. זהו חומר יקר מאד ללימוד הקהילה וחייה. ממנו אנו למדים על מעמדה החשוב מבחינה ארגונית במסגרת האוטונומיה של יהדות פולין, ובעיקר על הרבנים הגדולים והשפעתם התרבותית הרבה והחשובה בתוך מסגרת הפעולה התרבותית של המוסד האוטונומי של יהדות פולין. כאן אנו מזכירים זאת כנקודה בולטת בסקירה השוטפת על ציוני־דרך בתולדות טורבין היהודית [14].

הקהילה היהודית בטורבין כבערים אחרות היתה השלטון היהודי האוטונומי שהיו בידו תפקידים אדמיניסטרטיביים ומשפטיים לגבי האוכלוסיה שבעיר והסביבה. הקהילה היתה המוסד האדמיניסטרטיבי המתווך בין האוכלוסיה היהודית ובין השלטונות העירוניים והממלכתיים. הקהילה הסדירה את חייהם הכלכליים, התרבותיים והחברתיים של חבריה. בראש הקהילה היו עומדים ה„פרנסים" או ראשי־קהילה. הם היו מתקינים את תקציב הקהילה ומנהלים את עניני הכספים, הם היו מייצגים את הקהילה בפני השלטונות העירו־ניים, השלאכטאים והממלכתיים. בידם היתה ההכרעה על זכות־החזקה שהיתה דרושה לאדם ברצותו לעסוק בפרנסה מסוימת. הם היו ממנים רבנים, שמשים, לבלרים ופקידיה השכירים של הקהילה. נוסף על אלה היו בוחרים הפרנסים מבין עצמם מועמדים לועדי הגלילות ולוועד המרכזי. גבאי־צדקה („הגבאים הגדולים", „גבאי צדקה גדולה") היו משגיחים על בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, חברה־קדישא, בתי־הקדש ומושב זקנים, צדקה לעניים, מקוואות, הכנסת כלה ומוסדות פילנטרופיים אחרים, ועל השוחטים, הקצבים והמנקרים.

בית־הכנסת היה מצוי בכל מקום שהיה בו ישוב יהודי שומר מסורת. רוב בתי־הכנסיות בערים ועיירות בסביבת לובלין נבנו במאה ה־16 וה־17. בטורבין הוקם בית־הכנסת במאה ה־16. כעיר יותר ישנה הקדימה בבית־כנסת לעיירות האחרות שבאורדינציה הזמויסקית, שמושלה, הרוזן יאן זמויסקי נהג ביד רחבה בהקמת בתי־כנסת בהרשותו לקחת מהיערות עצי בנין וכן סיד ואבנים חינם אין כסף וכמה שהיה דרוש להם. בית־הכנסת בטורבין היה בנוי לבנים אדומות. אכן במקורו היה בודאי דומה לצורה המקובלת בפולין אלא ש„התרנגול האדום", לשונות הדליקות שהיו מצויות בעיירות ופוגעות גם בבתי־הכנסיות, פגע גם כמה פעמים בבית־הכנסת העירוני ובתיקון ההריסות היו מכניסים שיפורים גם בצורה הפנימית והחיצונית. כשעבר על יהדות פולין אסון גזירות ת"ח—ת"ט ובתי כנסת רבים נשרפו ונשדדו בידי כנופיות חמי"ל סיפרו לנו פינקסי־הקהילות על העושר האמנותי העצום, מעשי ידי אמנים יהודים להתפאר, שנמצא בבתי־תפילה אלה. יש מקום לשער שאף בית־הכנסת בטורבין אצר בקרבו עושר ויופי רב, בלי שנשארו לנו מהם שרידים, בעוד שמזכירים עד היום את בתי־הכנסת הנהדרים בקהילות השכנות זאמושץ ושברשין, ואף את בית הכנסת המפורסם והעתיק ביותר בין בתי־הכנסיות הרבים של לובלין, הוא בית־הכנסת שעל־שם מהרש"ל שנבנה בשנת שכ"ז (1567) לפי כתב־הרשיון של המלך זיגמונט אוגוסט, שנבנה בצורת ריבוע, ובמרכז

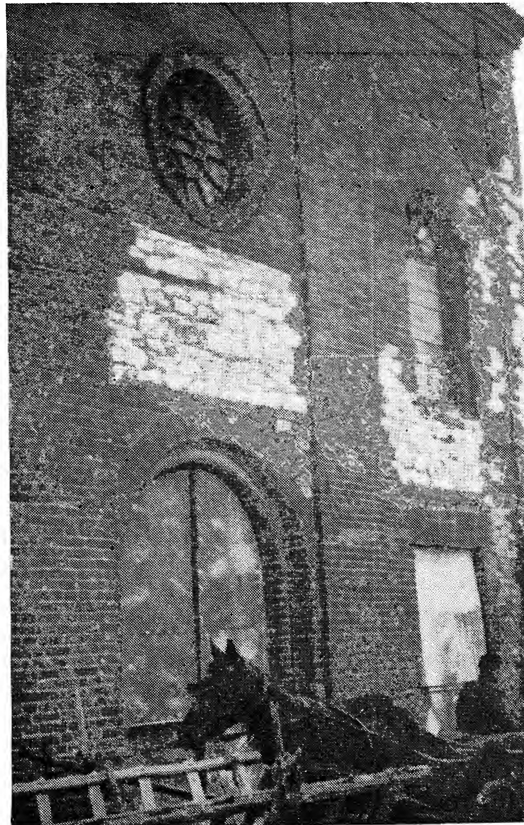
אולם־התפילה ארבעה עמודים־תמיכות של הבימה הקשורים בחלקם העליון זה עם זה במבנה קשתות חצי־עגולות. בית־הכנסת של שברשין, שקמרונו הפנימי היה דומה לזה של בית־הכנסת בזאמושץ היה מעשירי הקישוטים שבבתי־הכנסת שבגליל לובלין והצטיין בנוי מיוחד באדריכליות־החוץ מלבד האורנמנטים הפנימיים שבו. בית־הכנסת הרננסנסי בזאמושץ שימש דוגמה ראשונה להופעת אורנמנט אדריכלי־קישוטי על כתלי־הפנים, והיה בו הרבה מעדינות וטוב־הטעם האדריכליים. חבל שאין בפינו תיאור מסגולותיו של בית־הכנסת המקורי בטורבין. אף במלחמת־העולם הראשונה לא נוקה מידי הרוסים, ורק כעשר שנים לאחר מכן הוקם ושופץ מחדש. אף בבית־כנסת זה היו חלונות מרובים, הדורים ומקושטים בקישוטים אמנותיים, ובמיוחד הקיר שפנה לעבר מקום המקדש אשר בירושלים שאליו פנו המתפללים בשעת תפילת העמידה, ולידו עמד ארון־הקודש (שבו נמצאו ספרי־התורה), שאף אותו נהגו להדר ולקשט, ובסמוך לארון הקודש עמד „עמוד" שלפניו התפלל הש"ץ. במרכז בית־הכנסת עמדה, כרגיל, הבימה, מקום „קריאת התורה", ובבית־הכנסת היה מקום מיוחד לנשים שנקרא „עזרת נשים".

לקהילה היו תפקידים שונים בשכר, ובראשם — הרב, שמלבד תפקידיו בשאלות הדת היתה לו רשמית דעה נכבדה בקהילה. הוא היה נותן את הסכמתו לתקנות הקהילה ולהחלטותיהן החשובות של הפרנסים; הוא היה נותן את חתימתו על רשימת המסים, שהשמאים היו קובעים; בראשותו היו מתקיימות בחירות הפרנסים ומנהיגים אחרים של

מראה בית הכנסת הגדול מצדו המזרחי והדרומי (צולם בחודש אוקטובר 1966)
די גרויסע שיל פון די מזרח—דרום זייט

הקהילה; הוא היה ראש בית־הדין; הוא היה המצווה להכריז חרם; לו היתה ההשגחה על המלמדים; הוא היה נותן רשות לדרשנים להטיף בעיר; הוא היה חותם על מכתבים רשמיים ועל כרוזי הקהילה, וכן הלאה. אך במשך הזמן הלכה והוגבלה סמכותו של הרב לטובת פרנסי הקהילה, בלי רשותם לא היתה לו זכות להטיל חרם, ותלותו של הרב בפרנסי־הקהילה היתה מותנית גם בענינים שונים אחרים. משרת הרב הכניסה הכנסות לא מעטות: היתה לו משכורת קבועה, קיבל תשלומים מחתונות, בריתות, גטין, חלק מדמי פסק־הדין מכל דין־תורה, ושכר־טרחה בעד אישור מסמכים, וכן הלאה. ויחד עם זה היה הרב פטור מכל מס, אלא אם כן עסק הוא עצמו במסחר.

בית הכנסת הפך לאסם מספוא
די שול איז געווארן א לאגער פון תבואה

קהילת טורבין הצטיינה ברבנים גאונים ונודעים בעלי־השפעה, וכמה מהם נזכרים ביראת־כבוד בספרות הרבנית והיהודית־כללית.

הגאון הגדול **רבי שמעון וולף ב"ר דוד טביל אויערבך** היה רב בטורבין במשך זמן מסוים והוא הופיע כנציג הקהילה בועד־ארבע־ארצות בשנת שפ"ז. אך הרבנים היו אז שואפי מסעים, ולעתים קרובות היו עוברים ממקום למקום, למקום גדול יותר ומפורסם יותר, וכה עבר רבי שמעון וולף מטורבין לעיר לובמלא. אך אחרי זמן קצר עזב את כסאו גם בלובמלא, כי נקרא מעדת לובלין לכהן פאר כראש עדתם. הוא כיהן בלובלין ברבנות משנת של"ט עד שנת שמ"ה. אחר כך עזב גם את העיר לובלין ואת כל המונה ושאונה ונתקבל כאב"ד בפרמישל, ושם הורה בין דם לדם ובין דין לדין ובה שפט את עדתו בצדק ובמשפט. במשך ישיבתו שם כאב"ד בא גם הוא על החתום בין המסמיכים על ספר „יש נוחלין" (פראג שנ"ז), ומשם עבר לכהן בעדת פוזנא, כי הוא בענות צדקו משך עליו עיני רואיו, וגם שם הסכים על ספר „שיח יצחק" (באזיליאה שפ"ז) בי"ט לשבט שפ"ז. משם נתקבל לאב"ד ור"מ בקרית מלך רב וינה בירת אוסטריה (עטרת זקנים סי' תקפ"ה), ובאחרית ימיו נתקבל כאב"ד בפראג, ושם נאסף אל עמו ביום ז' מרחשון שצ"ב. במצבה שהוקמה על קברו נחרת מאחריה: „היה אב"ד ור"מ בטורבין, לובמלא, לובלין וכו'. ד"ת ממנו מובאים בספר קב הישר פרק ס"ה.

הוא היה חתן הגאון מהרש"ל וחותנו של מו"ה אליעזר ליפמן היילפרין אבי הגאון החסיד המפורסם זאב וולף היילפרין אב"ד באוליק. פרטי המחלוקת שהיו בינו לבין הגאון

הסמל מעל שער הכניסה לבית הכנסת בצדו המערבי

דער סימבאל איבערן אריינגאנגס טויער פון מערב־זייט

מראה בית הכנסת מרחוק
די שול — אנזיכט פון דער ווייטנס

מוהר״ם, וכן המחלוקת שהיתה לו בפראג עם הגאון רבי יו״ט ליפמן בעה״מ תוספות יו״ט כתובים בידי הגאון החסיד רבי שלמה יצחק היילפרין, אב״ד בראטשין, טרנופול. הגאון שמעון וולף אויערבך הובא בספר אור צדיקים לגאון רבי מאיר פאפאס, שער נפילת אפים, לב אריה פ׳ דברים, קרבן שבת פ״ג סי׳ שו״ת מהר״ם לובלין סי׳ כ״ז ויש לו הסכמה בספר „שיח יצחק״ על דקדוק (יט שבט שע״ז).

אחד הרבנים המפורסמים ביותר היה גם רבי זכריה מנדל, הנודע בספרו „באר היטב״ על ש״ע, יו״ד וחו״מ, והיה נקרא בקראקא בשם „ר׳ מנדל בן הגאון״ רבי אריה־לייב שנקרא בפי כל בשם „ר׳ ליב ר׳ פישלס״, על שם חותנו הרב הגאון מו״ה פישל

ז״ל מלבוב, רבי אריה־ליב היה בתחילה אב״ד ור״מ במטרפולין וינה ובפרמיסלא ואחר כך נתקבל לאב״ד ולר״מ בקראקא אחרי פטירת הגאון הגדול רבי העשל לובלין שנפטר כ׳ תשרי תכ״ד, ובשנת תכ״ה ישב כבר ר׳ אריה־ליב על כסאו, ובשנת תכ״ו הוציא בקראקא את ספרו ,,תקוני תשובה״ ועוד.

לרבי זכריה־מנדל, בנו הראשון של רבי אריה־ליב, היו לו תורה וגדולה במקום אחד. גם בית אבנים בנוי לתלפיות היה לו ברחוב היהודים בקראקא, ואחרי מות אביו נתקבל רבי זכריה־מנדל לרב ולמו״ץ בבית־הכנסת הגבוה בקראקא, ובשנת תל״ד עוד היה שם רב ומו״ץ. ובמשך הזמן נתקבל רבי זכריה מנדל מקראקא לאב״ד ולר״מ בק״ק טורבין, ובסוף שנת תמ״ח היה בועד יערוסלב בין גאוני ד׳ ארצות שהסכימו שם על הדפסת ספר ,,תולדות יצחק״ על התורה להג״מ יצחק דרשן מקראקא, ובסוף שנת תמ״ט נתן שם הסכמתו על ספר ,,צפנת פענח״ חדש. מהעיר טורבין נתקבל שוב לאב״ד ולר״מ בק״ק בעלז והגליל, ושם נתן הסכמתו על ספר ,,כתונת פסים״ המכונה בשם חלוקא דרבנן על הגדה של פסח מהרב בעל צפנת־פענח הנ״ל ובא שם על החתום: ,,נאום הק׳ זכריה מענדל בן המאוה״ג מו״ה אריה ליב ז״ל החונה בק״ק בעלז״ [15].

בבית־העלמין הישן בלובלין נמצאת מצבת ר׳ **ראובן בר׳ ישעיה,** ועליה חרות התואר: הרבני הספרא מו׳ ישעיה ז״ל מטורבין, נפטר י״ט מנחם־אב תקכ״ו. אין לדעת אם כיהן בתור רב בטורבין או שהיה איש חכם וגדול בתורה בלי לתפוש כהונה.

רב נודע היה גם **רבי נתן נטע,** המוכתר בתואר ,,הרב הגאון החסיד מו״ה נתן נטע אבד״ק טורבין״. יש לו תשובה בספר ,,בית אברהם״ להג״מ אברהם אבד״ק טארלא, והסכים על ספר ,,אסיפת יהודה״ בשנת תקכ״ב ובא על החתום ,,נתן נטע חופ״ק טורבין חתן הגאון מ׳ ברוך כהנא רפפורט״. אף הוא יצא ממשפחה מיוחסת עם כמה דורות רבנים.

בתו היתה נשואה לגאון ר׳ יוסף תאומים שהיה תחילה אב״ד באוסטרובצה ובשנת תצ״ו נתקבל לראב״ד באפטא.

רב דגול וגאון בתורה היה גם הרב הגאון רבי **אלעזר בן הרב הגביר ר׳ יוסף הלוי סגל לנדא** פו״מ דגליל קראקא, שהיה אב״ד בק״ק טורבין, והוא מוזכר בפינקס הח״ק דאפטא בשנת תקנ״ד, ומנוחתו כבוד בקברות אבותיו נוחי נפש בק״ק אפטא. אשתו מרת הדסה היתה בת הג״מ יעקב יצחק אבד״ק זאמושץ.

בתו רבקה היתה נשואה להרה״ג יצחק אב״ד דק״ק חלמא וזאמושץ שנפטר בשנת תרפ״ה.

הרב החסידי הראשון בטורבין היה הגאון **רבי נוח שמואל ליפשיץ** (תק״מ—תקצ״ב) [16], שכיהן בה כאב״ד משנת תקנ״ח, ובדומה לאביו הרב יהודה־ליב ליפשיץ שהיה רב בבלאשקה ובאופוטשנה היה מחסידיו ותלמידיו של רבי יעקב־יצחק ה,,חוזה״ מלובלין ונתגדל בדרכי החסידות, וגם היה נוסע אל המגיד רבי ישראל מקוזיניץ. אצל הרב נוח־שמואל גדל והתחנך מי שהיה אחר־כך הצדיק מגוסטינין רבי יחיאל מאיר ליפשיץ, שהיה בן אחותו, אחרי שהוריו מתו עליו בילדותו, והוא ספג לתוכו את האוירא דטורבין יחד עם האוירה המוסרית בבית דודו.

בהלצי"ב

ספר

דברי שמואל

לקוטים נחמדים על מס' שבת בהלכות ואגדות וחידושים נפלאים בסוגי' דכבתה זקוק מתוקים מדבש ונופת צופים. ולקוטים על מאמרי חז"ל. ולקוטי חידושים על המג"א וט"ז זללה"ה.

כ"ז חיבר מאת הרב הגאון מופה"ד סוע"ה בוצ"ק חו"פ פ"ה עה"י ה"ה כקש"ת מו"ה **נח שמואל ליפשיץ** זצללה"ה שהי' אב"ד ור"מ בק"ק **טורבין** יע"א בעהמ"ח ס' מנחת יהודא על ספר המכריע והגאון המחבר זצ"ל הי' מגדולי תלמידיו של רבינו הקדוש הרבי מלובלין זצללה"ה והי' דודו ורבו של הגאון הצדיק מופה"ד כקש"ת מו"ה יחיאל מאיר זצללה"ה הרבי מגאסטענין זי"ע.

הביטו וראו בהמכתבים של גאוני דורו. הגאון אור ישראל וקדושי הה"מ זצ"ל מקאזניץ. והגאון הצדיק המפורסם מופה"ד בעהמ"ח חמדת ישלמה זצ"ל. והגאון בעהמ"ח ישועות יעקב זצ"ל נ"ע בג"ע ועוד גאונים הגאון ר' לייבוש חריף זצ"ל ועוד. ע' עליהם איך כתבו עליו בשבח המגיע לכתבים.

כ"ז נעתק ונסדר מאת נכדו הק' **אלטער משה אהרן ליפשיץ** מווירשוב.

הובא לבית הדפוס בהוצאות

מרדכי מנחם פילצער מלאדז אלעקסאנדעראווסקי 102

עמוד השער של ספר „דברי שמואל" להרב מטורבין רנ"ש ליפשיץ

דאס שער בלעטל פון א טורבינער רב'ס א ספר

בית־עלמין, כלומר, מקום שהוקדש לקבורת מתים, היה אחת הדאגות הראשונות של כל ישוב יהודי, והיה זה אבן־הפינה ליסוד קהילה יהודית. בית־הקברות היה כרגיל מחוץ לעיר ובמשך הזמן, עם פיתוח העיירה, נמצא עומד במרכז הישוב. בבית־העלמין הטורביני נראו גם מצבות עתיקות שחות מזוקן ומהן שנבלעו למחצה ויותר בקרקע. בית־העלמין בטורבין שימש מקום ביקור בימים מסוימים בשנה, בימי זכרון למתים, בתשעה־באב ובחודש אלול ובפרט בערב ראש־השנה וערב יום־הכיפורים ומרבים בתחינות ונותנים שם צדקה לעניים לעילוי נשמת המתים. לא ידוע תאריך יסודו של בית־העלמין.

בית־העלמין היה נתון לטיפולה של החברה־קדישא, היא החברה העוסקת בצרכי קבורת המת והיתה קיימת בכל קהילות ישראל. לחברי הח"ק ולגבאים היו קיימים מנהגים וזכויות שונות. הזכות לנהל בית־עלמין והטיפול בו נחשבה תמיד לאחד מעיקרי העצמאות הדתית, ניהולו וטיפולו היה מסודר עפ"י החוק. ליד כל חברה קדישא היה קיים פינקס מיוחד ובו היו רושמים מאורעות ותקנות שונים. תקנות הח"ק אושרו על ידי השלטונות המחוזיים. מובן שבמדה שבפנקס הח"ק בטורבין היו משתקפים ענינים הנוגעים לצורות ההווי ולאורח חייהם של היהודים לא היו אופינים לטורבין דווקא, כשם שהנסיבות הסוציאליות שמצאו את ביטוין בתקנות לא היה בהן מן המיוחד לישוב היהודי בעיירה זו.

מרובה היתה האחריות שנפלה על ועד הקהילה הנבחר שעמד בראשה, ומקום חשוב מאד במסגרת האוטונומיה של חיי הקהילה הפולנית תפס הרב של הקהילה. למעשה נמצא השלטון האוטונומי כולו בידי רבני וא"א. כלפי חוץ היו הם המייצגים את הגוף היהודי. הם היו המתחייבים בתשלום המסים וגבייתם, וכלפי פנים הם היו האנשים שקבעו את הפרצוף התרבותי והרוחני, באשר שום פינה מחיי העם לא נסתרה מהם ולא היתה פטורה מהתערבות ידם השופטת והמכוונת. היו אמנם עוד „כלי קודש" בכל קהילה: שוחטים, מלמדים, שמשים, פקידים, אך יד הרב היתה רוממה בכל מקום, ולא בחינם הוא נקרא בתואר „מרא דאתרא". אך עם שקיעתה של פולין באה גם שקיעת האוטונומיה הפורחת של יהדותה. אכן לפני שקיעת שמשו של וא"א באה שמשה של החסידות בפולין, שרבני וא"א לא הספיקו לחרוץ את משפטה לשלילה בישיבותיו האחרונות, ובמהרה מלאו לובלין והעיירות הקטנות עם בירת האורדינציה הזמויסקית זמושץ קול המונה של התנועה החדשה, שחדרה בצנעה ובלא רעש גם לתוך טורבין עצמה. לימים הכירו במציאות הזו, וכיתות שונות של חסידים פתחו לעצמן בתי־תפילה משלהן, ו„צדיקים" ביקרו במקום וחסידים היו נוסעים בגלוי אל צדיקיהם, וגם בטורבין עצמה איוה לו מושב רב־צדיק.

פרק ששי: תלאות מדיניות ושמחת החסידות בטורבין

ארגון הקהילה מחדש. — ישובי יהודים בכפרים הסמוכים. — ספירת היהודים בשנת 1764. — רבנים גאונים ונודעים בטורבין. — טורבין בשלוש החלוקות של פולין. — אור החסידות בטורבין. — הרב מטורבין מתלמידי החוזה מלובלין. — רבנים ילידי טורבין בעיירות שונות. — סביבת טורבין בתיאורי ספרים. — צדיקים וחסידים בטורבין. — משכילים וסופרים נודעים בסביבה.

אחרי מרד הקוזקים וחמלניצקי בראשם בשנת ת"ח (1648) חילקה קהילת טורבין את מנת גורלה של כל יהדות פולין. רוב הקהילות נחרבו. פליטי טורבין היו פזורים במקומות קרובים ורחוקים, בצפותם לקרן אור שסוף־סוף יבוא, בלי לדעת מאיזה אופק. בינתיים הלכה יהדות פולין מדחי אל דחי. גורל הממלכה הפולנית היה צפוי לה גלוי לעין כל. ריב המפלגות והמעמדות חתר תחת יסודות הארץ, שהיתה אכסניה מאות בשנים לכנסת ישראל באירופה. הכל הלך והתנוון. המלך היה משחק בידי האצילים מבפנים וממשלות רוסיה, פרוסיה ואוסטריה מבחוץ. יהודי טורבין שבאמצעות נציגיהם בוא"א ידעו מהנעשה בכל רחבי המדינה התהלכו כעל גחלים, בין תקוה ויאוש. האצילים המשיכו בריב המסורתי ובשמירה על זכויותיהם, ובערים נטשה מלחמה מעמדית בין העירונים והאצילים. נוסף לכך התערבה הכמורה הקתולית בהטפת שנאה לכל בעלי אמונות אחרות ובהסתה נגד היהודים ב„עלילת דם" ובעלילות אחרות.

אך לאחר שובם של היהודים לטורבין אחרי פרעות חמלניצקי הלך וגדל מספרם בעיר ובכפרים הסמוכים עד כדי כך שהיה ביכולתם להקים מחדש קהילה מאורגנת. ולא רק בטורבין בלבד היו מתישבים יהודים, אלא אף בסביבה, בכפרים ובעיירות, וטורבין היתה להם לקהילה ראשית. הישיבה ליהודים בטורבין לא היתה מוגבלת לחלוטין, בניגוד לערים ועיירות רבות של אחוזות הכמורה שהישיבה בהן ליהודים היתה אסורה (נון טולרנדיס יודיא) [17]. גידול מספר היהודים בטורבין כמו בכל ממלכת פולין בא גם על ידי הריבוי הטבעי הנמרץ, חיי המשפחה המפותחים מאד, אורח החיים הדתי, ובעיקר המנהג שנתרווח במשך הזמן להכניס בני גיל צעיר לחופה, וגם בתוספת הגירת יהודים ממקומות רחוקים שהגישה אליהם והשיקום מחדש היו רחוקים ממציאות.

שינוי מזעזע של הציבור היהודי בפולין היה ביטול „ועד ארבע ארצות" על ידי המלך פוניאטובסקי בשנת 1764 (תקכ"ד). עד הזמן ההוא היה הועד אוסף את מסי הגלגולת של היהודים. נציגי יהודי טורבין בועד זה היו משתתפים בהחלטות הועד על קהילות שונות והיה להם מושג מכל המתרחש ביהדות פולין. עם בטול הועד משתתק מקור חשוב ל„דברי הימים" של יהדות טורבין. מה היתה סיבת ביטול הועד ? בעקב החשד שהקהילות ממעטות בגביית המסים מהשכבות העניות וכדי לסחוט עוד מסים, החליט הסיים הפולני לגבות את המסים באופן ישיר מכל יחיד ויחיד. באופן כזה לא היה עוד צורך בפרנסי הקהילות, רבנים וראשי הגלילות וניטל ערכו של „ועד ארבע ארצות" — אותו ארגון מצויין של יהדות פולין ששוה לו חן והוד מלכות במשך מאות בשנים. הסיים של ארבע השנים (1788—1791) שם לב גם לשאלת היהודים, והצעות שונות עלו על הפרק לפתרון השאלה. רובן הטיפו להתבוללות וטמיעה מאונס, בטול האוטונומיה של הקהילות, החלפת הלשון האידית בפולנית, החלפת מקצוע המסחר בעבודת האדמה, ולבסוף, אחרי ויכוחים ממושכים, נדחו ההצעות לטיפול ב„ועדות" מיוחדות, שכל מגמתן היתה: דיחוי בלתי פוסק של שאלת היהודים והתחמקות מפתרון ברוח הליברליות. היהודים השתדלו להשפיע על המלך סטאניסלב אוגוסט פוניאטובסקי באמצעות קשרי ידידות שהיו בין יהודים עשירים ונכבדים ובין המלך ואנשי החצר, ואין ספק שנציגי קהילת טורבין היו

מעורבים בדבר ע״י קשרים שונים, ולבסוף נתחלקה ממלכת פולין בשלישית ועמה אבדה ממלכת פולין העצמאית.

בסוף שנת 1764 ערכה הממשלה ספירה ביהודים, שנמשכה בפולין־הכתר משך החדשים הראשונים של שנת 1765. ספירה זו נערכה בקשר עם מס־הגלגולת שהיהודים היו צריכים לשלם אותו זמן לפי מספר הנפשות בכל קהילה, ולא סכום כולל כמו קודם לכן. ממס הגלגולת היו פטורים ילדים שלא הגיעו לשנתם הראשונה, ומטעם זה לא נפקדו בספירה. בשנת 1765 מנתה קהילת טורבין וסביבתה הקרובה 985 יהודים[18], אז היא היתה עיירה בפלך חלם.

אך מספרם האמיתי של היהודים היה בהרבה מקומות גדול יותר מן המספר שהספירה קבעה. כיון שמטרת הספירה היתה הרמת המס היהודי, השתדלו היהודים למסור מספר קטן עד כמה שאפשר, וביחוד לגבי הילדים, שאותם אפשר היה להסתיר יותר בקלות. כמה לא־יהודים ישבו אותו זמן בטורבין והסביבה לא ידוע, כי האוכלוסיה הלא־יהודית לא נפקדה עדיין באותו זמן. המקורות מאותה תקופה כמו זכרונותיו של בר מבוליחוב[19] מאשרים עובדת העלמת מספר הנפשות מעיני השלטונות הזרים והפנימיים, וביחוד את מספר הילדים.

כאשר אנו באים לתהות בימים ההם על מצבם התרבותי של יהודי פולין ולעצום עין לרגע על מצבם המדיני והכלכלי הירוד, אנו נדהמים למראה הפריחה של תורת ישראל ולימוד התלמוד בימים רעים אלה. מצד אחד חרב משכלת של גזירות רעות ורדיפות מחרידות מטעם הכמורה הקתולית והאצילים, ומצד שני עוסקים בתורה בגיטאות פולין יומם ולילה. טורבין היתה מקום מושב לרבנים גאונים נודעים שיהודי טורבין היו מתגאים בהם. רבני טורבין שקדו גם על לימוד התורה בשמשם ר״מים לישיבות עם תלמידים מהעיר והסביבה. נראה שלא היתה תקופת עליה בדברי ימי ישראל ללימוד התלמוד כמו בימים ההם בגלילות קראקא, לבוב ולובלין שבפולין, שבהן המה קול התורה, שגשג ופרח במדרגה שאין למעלה הימנה. קהילות פולין שמשו אז המאגר התרבותי בשביל קהילות אירופה המערבית. כל גדולי הרבנים בגרמניה, צרפת והולנד, ביהם ועוד באו מפולין, יסדו שם ישיבות מפוארות שהוציאו רבבות תלמידי־חכמים, בעוד שהמעין עצמו — „פולין העדינה לתורה ולתעודה" — לא דלל. רבני עיירות כמו שידלובצה, וודיסלב, ואפטא תפסו מקומות חשובים בקהילות, וייתכן שגם מרבני טורבין נתקבלו לרבנים ומנהיגים בקהילות חו״ל, בלי ששמותיהם נזכרו כדוגמת רבני עיירות אחרות, שנזכרו באקראי. גם בלונדון ואמשטרם כיהנו רבנים ילידי פולין. מלבדם היתה אז פולין עצמה מלאה רבנים וגאונים כרימון. ספרי מופת של שאלות־ותשובות בהלכה וחידושים נדפסו חדשים לבקרים, וגם מסביבת טורבין, כמו רבי יוסף הוכגילרנטר בעל „משנת חכמים" אב״ד בזאמושץ. ורב־פליט אחד ממגורשי וינה בן הזמן ההוא הביע את מסקנתו במלים דלהלן: „באתי למדינת פולין, ששם תורה וגדולה, בקנה אחד עולה, ומשם תצא אורה ותורה, כי הם מרביצים תורה בישראל גם מרוב עוני ומרוב עבודה קשה, ובפרט עול המדהבה ורוב מסים וארנוניות וכסף הגלגולת... ועשרה מתכסים בטלית אחת ועוסקים בתורה" (רבי נפתלי הירץ לנגלזי בפירושו „נפתלי אילה שלוחה" למדרש רבה (פרנקפורט

דאודר תנ״ב) בהקדמה[20]. שמות רבני טורבין מאירים עד היום בספרות הרבנית והשו״ת כפניני זוהר, והשם טורבין היה לשם־דבר בוועדי היהודים, בישיבות ותלמידי אולפני התורה בטורבין נתקבלו במקומות שונים ליושבי על־מדין. מבחינה זו לא היה מקום ליוצאי קהילת טורבין להתביש כלפי מקומות אחרים. הצירוף של שם העיר בפי החכמים משני המושגים תורה ובינה (טור־בין) לא היה ענין של מה־בכך.

ואילו מאז הספירה ה„יהודית״ ההיא היו שלושים השנה האחרונות בתולדות פולין הישנה נסערות ביותר בפוליטיקה הפנימית והחיצונית, ואירעו שלוש החלוקות שעשו קץ לעצמאותה של הממלכה. שלוש הממלכות השכנות האדירות: פרוסיה, רוסיה ואוסטריה, הן שביצעו את החלוקות. ואחרי חלוקת פולין בשלישית (1795) תפסה אוסטריה חלק של פלך לובלין, וטורבין בכללה. אחרי סיפוח כל החבל לאוסטריה חלו תמורות בארגון הקהילה ובתנאי קיום היהודים. הקהילה נוהלה לפי הפטנטים האוסטריים, שהטילו הגבלות על מסחר היהודים, מלבד מספר הגבלות יהודים. לפי דוגמת אוסטריה הוציאו השלטונות הוראות במגמה לקרב את היהודים, כמו בגליציה, לתהליך ציביליזאטורי, כדי להכשירם לקבלת זכויות אזרחיות. כך הוכרחו לצרף לשמותיהם היהודיים שמות־משפחה פולניים שבניגוד לגליציה שם נקבעו ע״י הפקידות, נבחרו פה ע״י היהודים עצמם, ומתקופה זו נשארו שמות־משפחה כגון טורבינר ובדומה להם.

גם בתקופת אוסטריה לא קטן היה עומס המסים: מכס הבשר שהיה נתון בחכירה לקבלנים יהודים, ומס הנרות, תשלום בעד כל נר שהיו מדליקים בבית יהודי בליל שבת ויום־טוב, לכל הפחות שתי נרות לכל אשה נשואה. מסים אלה נשארו בתוקפם גם אחרי סיפוח העיר לנסיכות ורשה. בשנת 1809 נכבש כל הגליל ע״י הנסיך יוזף פוניאטובסקי, וכל גליל לובלין עם טורבין בכללה הוחזר לנסיכות ורשה. מלחמות נפוליון הגדול וכיבושיו שהרעישו את העולם ועוררוהו מתרדמת ימי־הביניים הביאו רוח חופש וסבלנות לכל העמים הנדכאים וליהודים בתוכם. היהודים שצרות ימי־הביניים כבר דכאו את רוחו התחילו להתעורר ולקום לתחיה, והשמועות על דבר יסוד ה„סנהדרין״ ושווי־הזכויות של היהודים בארצות אירופה מלאו את לבו בתקוה לעתיד חדש ומזהיר. אך צדיקי פולין בימים ההם, בעלי רוח הקודש, חזו מראש, שאם יתגשמו החוקים על שווי הזכויות יגרמו להתבוללותם של היהודים וטמיעתם בגויים, והם התאמצו לבטל „מתנה טובה״ זו.

אין ספק שבתוך הקלחת שהסעירה את מנהיגי החסידות בקשר לריפורמות נמצאה גם טורבין היהודית, ששימשה מעין נקודת־מעבר בין לובלין, קוזיניץ, רימנוב הגליצאית שצדיקיהן עמדו בראש התסיסה הרוחנית, ושליחיהם שוטטו בערים שונות וסרו גם לטורבין שהיתה שותפת למשא־ומתן החסידי־פוליטי בויכוחים על העתיד. טורבין היתה אחת העיירות הראשונות, שהאור החדש של תנועת החסידות חדר לתוכה וכבש הרבה לבבות וכוחות רעננים. מן העיירה טורבין דרך הכוכב התורני רבי נוח שמואל בר׳ יהודה ליב ליפשיץ שהשתתף בהפצת החסידות ברחבי המדינה.

בסוף המאה ה־18 פרצה כשלהבת מתפשטת על פני כל היהדות של מזרח־אירופה תנועה כבירה חדשה — החסידות. היא באה מצוידת במניעים פסיכולוגיים רבי־אונים והשתלטה על נפשות המונים. בראש וראשונה נתנה אלקים ליהודי הפשוט וממנה שאב

נחמה בתוך הימים הקודרים והשחורים. היה בה הרבה מן האכסטזה הדתית המסתורית ומבחינה פסיכית — תופעה מפתיעה של התעלמות מן המציאות האפורה ויצירת עולם נעלה שופע לבביות ואהבה. באמצעות פילוסופיה רגשית־מסתורית, שה„צדיק" היה ממלא בה מקום חשוב ביותר, עמד כל מאמין בקשר בלתי אמצעי עם בוראו־אלקיו ויכול היה להשיח את לבו לפניו. המחיצות העבות והמאיימות של כרכים עבים בספרות הדתית נשרו ונפלו. אלקים לא היה עוד בתוך ההלכה — כי־אם בזמר, בתפילה, באמונה. הגל הגדול ששטף־עבר על־פני ישובי היהודים הגיע עוד בימים הראשונים גם לטורבין, שבה לא נמצאו לה כל מתנגדים. המסורת הרבנית המפוארת כשל קהילה זו לא יכלה אף היא לעמוד בפני העוצמה של התנועה החדשה ורוחות חדשים החלו לנשב. הונח אז היסוד לטורבין החסידית — זה חלק הישוב היהודי בה שהיה לגון בולט בתמונה המגוונת של הקהילה. אף כאן מרובה הסתום על הגלוי. אך השם „רבי נוח שמואל ליפשיץ מטורבין" שהתנוסס בין תלמידיו המרובים של רבי יעקב־יצחק החוזה מלובלין ורבי ישראל המגיד מקוזיניץ אומר הרבה.

וכשם שטורבין היתה מקודם קשורה בלובלין כמושב ראשי של ועד־ארבע־ארצות בקשר עם שיתוף פעולה באמצעות נציגיו, כך המשיכה טורבין החסידית להיות קשורה עם לובלין המטרפולין של החסידות, עיר מושבו של ה„חוזה" המייסד של החסידות בפולין וממשיכה של החסידות הבעש"טאית. החוזה — תחילת הנהגתו היתה בפולין שבין החלוקה הראשונה והשניה. במשך שלושים שנות הנהגתו של החוזה חלו החלוקה השניה והשלישית של פולין, עם חלופי שעבוד ומלכות בכמה ממחוזותיה, והיתה המהפכה הצרפתית ומלחמות נפוליון וכיבושיו, ודוכסות ורשה עם שיווי־זכיות ליהודים. ואותן השנים עצמן היו שנות התפתחותה והתפשטותה של החסידות בפולין, שהגיעה לשם מן הקצוות, מווהלין ומגליציה המזרחית. מהותו הרוחנית של החוזה (שאף הוא נולד בסביבת לובלין) והתקופה שבה פעל קבעו את חשיבותה של לובלין ועיצבו את דמותו המיוחדת של המנהיג, שהיה לא בלבד למנהיג עדות, אלא למורה־דרך בחסידות. תלמידיו וחסידיו המרובים נמשכו אחרי דרכו בעבודת ה', דרך ההתלהבות והדביקות עד כלות הנפש. החוזה היה חכם הרזים, מקובל, מתקן תיקונים ומייחד ייחודים, תלמיד המגיד הגדול ממזריטש ורבי אלימלך מליזנסק, והיו בו כל המידות למשוך אליו תלמידים. וכך קמה בלובלין קהילה של חסידים בעלי־מדרגה, נוסף לתלמידים הגדולים שנתפרסמו בחייו ואחרי מותו כמנהיגים וראשי עדות.

חסידי לובלין הביאו אליהם את החוזה בשנת תקנ"ד בערך, לאחר שישב כשבע שנים בצ'יחוב. ברם גם לפני זה היו בלובלין (וייתכן גם בטורבין) חסידים בודדים, אף שהחסידות כמעט ולא ניכר מקומה בלובלין, שלפני החסידות היתה מצבר גדול של תורה, עירם של מהרש"ל והמהר"ם. אכן רבה של לובלין בדור הקודם, רבי שאול מרגליות, מבית חסידים היה, ואף ביקר אצל הבעש"ט עם אביו הגאון הנודע ונאמנו של הבעש"ט רבי מאיר מרגליות בעל „מאיר נתיבים". אבל הללו היו נחבאים ונרדפים על ידי אנשי הקהילה.

טורבין אינה אלא אחת מבנות לובלין החסידית, שנחשבה לעיר הראשית והראשונה

בחסידות הפולנית, וראשון למפיצי החסידות בלובלין, וכמעט בפולין כולה היה רבי יעקב־יצחק החוזה שנערץ על־ידי כל צדיקי החסידות ונחשב לאבי החסידות הפולנית. מלחמתו להפצת החסידות בלובלין היתה קשה, אך הוא התגבר על מתנגדיו, ועם נצחונו הפכה לובלין למרכז לשושלות אדמו״רים ולרבבות חסידים. מאות תלמידים היו זורמים אליו ובהם גדולי תורה ומפורסמים.

אם רוצים אנו כיום לראות את כח השפעת החסידות בימי החוזה בחבל לובלין עלינו לקרוא את רשימת תלמידיו מאותו חבל, שבהם נמנים: רבי אברהם אב״ד רייוויץ — שהשאיר אחריו כ״י רבים; רבי אליעזר בר מגראבוביץ — גיסו של רבי מרדכי יוסף מאיזביצה; רבי אריה ליבוש מבילגוריי; רבי זאב וולף אב״ד ביוזיפוף; רבי יוסף קעזיס אב״ד חלם, לוברטוב ויאנוב; רבי יצחק משה עזריאל ליכט מבלזיץ; רבי למל אב״ד וואהין, רב במודליבוזיץ והוואהין; רבי משה חיים אב״ד מבוסקוביץ; רבי משה מיאנוב; רבי נוח שמואל ליפשיץ אב״ד טורבין וביזין[21], רבי נחמיה מיוזיפוף; רבי נטע מחלם; רבי קלמן יצחק מבלזיץ, ועוד.

טורבין שכנה בין ערים ועיירות מלאות יהדות וחסידות מכל צדדיה: שברשין, יאנוב־לובלסקי, בילגוריי, גוריי בואכה לובלין. גוריי עיירה קטנה שהוציאה מתוכה את הצדיק הנודע רבי מנדלי מקוצק, שעורר כל כך התענינות רבה בעולם בתקופתו. כמו כן ראוי להזכיר את מוטלה גורייאר שכל יהודי האזור חשבו אותו לנסתר. אכן שברשין וזמושץ ידועות היו כעיירות מתקדמות. י.ל. פרץ נולד בזאמושץ וקנה תורה בשברשין אצל הסופר החכם יעקב רייפמן שיצאו לו מוניטין בכל האזור. דורות רבים שלטה החסידות שלטון ללא מצרים על חיי היהודים בקהילת טורבין. שורשה וחיוניותה ינקה עוד מהדור הראשון של החסידות בלובלין, מה„חוזה" והרבי הזקליקובאי. הקנאות החסידית שלטה בכיפה בכל תחומי החיים ולא הניחה פרצה לכל רוח אחרת בחיי היהודים. הרבי מלובלין ר׳ משהלה טברסקי ורבני טריסק ביקרו מדי שנה בשנה בעיירות והוכנו להם מקומות איכסון בעיירות בילגוריי, טורבין, יאנוב ופראמפול. הסופר י. באשוויס מתאר בספרו „השטן בגוראי" את תלאות החסידים בדרכם לרבי בבילגוריי והעגלות ששקעו בביצות פראמבול. בילגוריי הוציאה מתוכה את הסופרים הידועים י.י. זינגר וי. באשוויס שחיברו הרבה ספרים בהם תיארו דמויות שונות של סביבתנו ונופה. יאנוב לובלסקי היתה ידועה על תלמידיה־חכמיה, יראים ושלמים, חסידים ואנשי־מעשה. באזור לובלין, בין העיירות יאנוב, ויסוקי, טרנוגרוד ובילגוריי שכנה לה טורבין מוקפת יערות וחורשות בין כפרים רבים ובלתי מסומנים במפת המדינה. ספור נאה על אודות פראמפול וטורבין כתב הסופר י.י. זינגר, סיפור הנקרא בנשימה עצורה. אף באשוויס תיאר בספרו „דער הויף" את נוף הסביבה.

היו זמנים שהקהילה היהודית במדינת פולין נמדדה לפי מנהיגה הרוחני, ויחס הערצה וההוקרה לקהילה השתקף במידת גדולי־תורה שהוציאה מתוכה, וגם לפי גדולי התורה ששכנו בתוכה. טורבין היתה קטנה בכמות המספרית של האוכלוסיה היהודית, אבל גדולה באיכות שהוציאה. הרבנים שכיהנו בה הוציאו לה מוניטין. הגאון הפראמפולי בעל הדרת־פנים ר׳ אליעזר־שלום פעדער שנמנה על ה„מתנגדים" בא מטורבין ונחשב

לאחד מגדולי הדור בין רבני פולין. אולם היה „מתנגד" וגם אביון גדול, מטופל בילדים מנשואיו הראשונים והשניים. הוא נפטר לפתע בביתו בחג־שבועות אחד, והרב מבילגוריי רבי מוטלה רוקח ז"ל (עלה לישראל אחרי המלחמה) פקד שלא לקבור את הרב עד ליום ששי שאחר החג [22].

טורבין היהודית ייצגה ריכוז גדול של תלמידי־חכמים ויראי שמים וללמדניה יצא שם טוב בסביבה, ותמיד כשהיה צורך במו"צ או ברב היו פונים לטורבין ובאים על סיפוקם. טורבין יכלה להתפאר באברכיה בעלי תורה, וקהילות רבות בפולין נתברכו בר"מים ומו"צים שמוצאם מטורבין. הנה ז'ולקייבקה הסמוכה לטורבין היתה זקוקה לרב והיא הזמינה את ר' שמחה פלהנדלר, אחד מתלמידי־החכמים בבית־המדרש הטורבינאי לכהן אצלם כרב המקום. וכן הוזמן ר' בונם אסטרייכר מטורבין לכהן מו"צ בישיבת חכמי לובלין. אחד מרבני שברשין — אף הוא מילידי טורבין. וכן הוזמן ר' ישעיה נטע טרעגער בנו של ר' עוזר בעל־עגלה מטורבין לרב באחת מערי פולין הגדולה.

מלבד בית־המדרש הגדול בטורבין שבו עוצבו חיי תורה ולימוד תססו חיי החסידות בשטיבלך של חסידי גור, אלכסנדר, טריסק וקרשניק־טורבין. אך נערץ על חוגי החסידים בגלל אישיותו שכל מעשיו ואמרותיו אמרו כבוד היה האדמו"ר רבי יעקב־לייבלה שישב שנים רבות בטורבין בביתו עם גן מסביב והיו לו חסידים רבים בעיר ובסביבה, ופעם אחת פנה אחד מחסידי טורבין להצדיק מבלז, שישב מעבר לגבול האוסטרי בקרבת הגבול הפולני, כנראה משום „אין נביא בעירו", שיברכהו ויעמוד לו בשעת דחקו, והצדיק סירב להענות לו, באמרו: „הרי יש לכם רבי יעקב־לייבלה שהוא פועל־ישועות, ולמה תרחיק נדוד ?

ההתעוררות החסידית והשפעת ה„חבריה" וצדיקי־עולם שהסתופפו בלובלין והסביבה השרו על חוגי יהודי טורבין וסביבתה את הלהט החסידי ולא השאירו בה מקום לחוגי המשכילים להתגדר בו, אם כי באותו זמן חי בעיר שברשין הסמוכה המשכיל יעקב רייפמן, ואחרי כן נודעו בסביבה חוגי ההשכלה שהתלכדו סביב אישיותו של י.ל. פרץ בזאמושץ. אולם תנועת המשכילים לא הכתה כל שרשים בהוי החיים בטורבין, שהיו טבועים בחותם החסידות.

פרק שביעי: יהודי טורבין תחת עול רוסיה

חילופי עול פולין בעול רוסיה. — שלשה עמים בטורבין. — חקלאים יהודים ליד טורבין. — בסבך גזירות שלטון רוסיה. — בין הפטיש הפולני והסדן הרוסי. — יחס אדיש למורדי פולין ברוסיה. — גוריי הסמוכה מולדת הרבי מקוצק. — ישובי יהודים בכפרים הסמוכים. — משתמטים מהצבא, מהגרים מהמדינה. — ב־1905 שמועות על פוגרום בעיר. — הד משפט בייליס בעיר. — המפקדים האחרונים בעיר.

הקונגרס הוינאי הרחיב גבולותיה של רוסיה האירופית והכניס לתוכה את כל השטח של הדוכסות הוורשאית בשם „מלכות פולין". טורבין שעברה במשך הזמן מרשות לרשות מצאה את עצמה רתומה לעגלה הרוסית, ושינוי זה לא ניבא כל רע.

טורבין היתה אחת הערים בפולין הקונגרסאית שבה היתה האוכלוסיה היהודית מובדלת כמעט לגמרי מן הנוצרים. היו אלה שני עולמות נפרדים זה בצד זה. שני העמים לא הכירו זה את זה ולא היה ביניהם שום מגע חברתי. ואפילו הפקידים הרוסים הכירו את היהודים רק מבחוץ ומובטח היה להם, שהיהודי יכול להיות רק מטרה לכוח זדוני ולניצול. כל מה שיכול היה לשמש קרקע משותף לשני הצדדים נמנע על ידי שניהם. ויש לזכור שטורבין נמצאה בשטח שעיני השלטון הרוסי היו פקוחות עליו בגלל מציאות מספר מסוים של בני הדת הפרבוסלבית במקומות שונים, והשלטון השתדל להגביר את ה„מיעוט" הזה בהקמת כנסיות רוסיות פה ושם וריבוי מאמיניה, אם בעקב הפקידים הרוסיים ששלטו במדינה ואם בסיפוח כפרים וקרקעות לעיבוד חקלאי לרשות בני האמונה הפרבוסלבית, והכמרים עם הבישופים הרוסיים היו משתדלים להגביר את השפעתם בסביבה. החשדנות של הכנסיה האורתודוכסית ביהודים שימשה לא פחות מחיצה מאשר סירוב החסידים או ניגוד האדוקים מצד היהודים.

המעמד השליט היה שוטם לישראל. הוא ראה רק את ההצלחה של סוחרים יהודים מועטים ולא את הדלות האיומה של המוני היהודים הרעבים. הוא ראה רק את המראה החיצוני, הדוחה לעתים קרובות, של יהודים נרדפים ומגורשים. האוכלוסיה היהודית בפולין הלכה ורבתה. המסחר בערי הישוב של היהודים היה זעום והריוח מצומצם. רבים התפרנסו בדוחק ובלי בטחון מן הסרסרות. מספר בעלי־המלאכות היה מרובה מן הדרוש, ולכן היתה עבודתם מועטת ושכרם עלוב. כמה אלפים נשמעו לקריאת הצאר אלכסנדר הראשון לעמוד על הקרקע. בסביבת טורבין נמצאו עיירות וכפרים שבהן היו מצויים זמן רב חקלאים יהודים שבחריצותם והצלחתם בפוריות הקרקע היו מעוררים את קנאת האכרים הפולנים, וקנאה זו הרחיקה לא פעם חקלאים יהודים מנוסים מעבודתם בעברם העירה ובחפשם להם מקורות פרנסה אחרים. אך השלטון הרוסי נשאר נוקט עמדת איבה לאוכלוסיה היהודית וסירב להכיר בכשרונותיה החיוביים.

בקהילת טורבין מצויים היו יהודים „קנטוניסטים" שחזרו לעיר מולדתם אחרי שסיימו את שרותם בצבא הרוסי. היו אלה נערים בני שתים־עשרה ואפילו בני תשע ושמונה, שגויסו לצבא, במטרה מפורשת לעקירתם מסביבתם לתקופה של עשרים וחמש שנים ולשעבודם להשפעות נוצריות. ההורים היהודים ראו את בניהם המגויסים כאבודים. ולא היה להם סיכוי לראותם שוב במשך עשרים וחמש שנים, ואם סוף סוף חזרו החוזרים לגמרי להוריהם, היו זרים להם. מזעזעים היו התיאורים של החוזרים על התאבקותם הדתית הממושכת, על פגישתם הראשונה עם הוריהם, ביקורם הראשון בבית הכנסת שבו גודלו בילדותם. קנטוניסטים אלה שחזרו, שזכו לחזור לחיק הורתם, היו מוקפים ילדים ונערים בבית־המדרש שרצו לשמוע מפיהם מה שעבר עליהם במעמקי רוסיה. אין כאן המקום למנות את כל הזוועות שהתרחשו על ראשי יהודי פולין בימי מלכות ניקולי, והד מאותה תקופת פורעניות נשתמר בסיפורים ובזכרונות, בשירים ובפתגמים [23]. יהודי טורבין היו שותפים לכל אותם המאורעות, אבל בעקב המצאה רחוקה ממרכזי השלטונות הם סבלו במידה פחותה מהכלל.

אך החיים הקשים של יהודי הערים והעיירות בפולין — ושל טורבין בכללם —

לא נחנקו מכל וכל. הברבריות הרוסית לא הצליחה לשעבד את היהודים וליטול מהם את חיוניותם. בתוך סכנה ומצוקה המשיכו לעמוד על נפשם, הללו בתפילה, בדמע ובצום, מתוך אמונת אומן ביושב מרום; הללו מתוך נכונות שלא לוותר על נקלה אלא לעמוד בגבורה. הגיטו לא היה אדמת בור. אידיאולוגיות צצו כפטריות, ציונות, ביאת המשיח, סוציאליזם. היהודים נלחמו בעדן וכנגדן ורוחם מלאה מהן עד מסירות נפש. אכן הפעולה וההתאבקות היו בטורבין מקודם מצומצמות בעניני דת ומסורת, לפעולה חילונית לא ניתנה מקודם דריסת רגל בתוך הגיטו.

המחיצה הגזעית־מסורתית שהקימו להם היהודים בפולין כתריס בפני סכנת ההתבוללות עם הפולנים הנוצרים ושהיתה בולטת ביותר בעיירות היהודיות על פני הערים שבהן כבר היו מצויים מתבוללים ו„פולנים בני דת משה" הצילה יהודים רבים מהסתפח לתנועת המרד של הפולנים נגד השלטון הצארי. יהודי טורבין היו רובם ככולם נאמנים למסורת שהטיפה לאהבת ציון וירושלים, ואין שתי אהבות לאומיות יכולות לשבת במחיצה אחת. עיניהם של יהודי טורבין היו תמיד נשואות לגאולה מהגלות הקשה ולעליה ל„ארץ הקדושה" הרחוקה. יתכן שיהודי טורבין לא יכלו להבין את שאיפת המורדים הפולניים שאחרי ככלות הכל נשארו יושבים על אדמתם הלאומית, על אף צמצום שטח פולין הקונגרסאית מהשטח הענקי שהיה שייך לפנים לפולין שבו נכללו אדמת אוקראינה הגדולה ופודוליה עד לים השחור והים הבלטי. אמנם השלטון היה רוסי והפולנים, אף שהוטל עליהם עול רוסיה, נשארו יושבים על אדמתם הלאומית, ובכל זאת קשה היה להם להשלים עם מצבם, ומפעם לפעם התעוררו למרוד בשלטון הרוסי ולצאת נגדו בנשק. יהודי העיירות אמנם נמצאו אף הם „בין הפטיש והסדן", בין הפולנים שהבטיחו ליהודים חופש ושויון ורק שילחמו אתם יחד נגד הרוסים — ובין הרוסים שהבטיחו להם הנחות שונות בתנאי שלא יתערבו במלחמה שאינה נוגעת להם בישבם על אדמת „זרים".

עובדה היא שבתנועת המרד בפולין הקונגרסאית שתחת שלטון רוסיה בשנת 1830—1831 (אין ידיעות על יחסם של יהודי טורבין למרד קושצ׳יושקו בשעתו, שהזמין במיוחד את היהודים לעזור לו במלחמתו נגד המדכאים הרוסים) לא מצאו סיסמאות המרד בטורבין את ההד הדרוש. ראשי הקהילות והרבנים בערים שונות השתדלו בפני מפקדי הצבא וביקשו שחרור היהודים מהשתתפותם במלחמה תמורת תשלום מס, בטענה כי דת משה אוסרת לשפוך דמם של בני אדם[24]. תמורת השרות הצבאי הציעו תשלומי פצויים, ובמספר רב של ערי־שדה לא רצו היהודים לשרת אפילו במיליציה והציעו מרצונם הטוב תשלום כפול של מס־טירונים („רקרוטובי") באם ישוחררו מחובתם האישית לשרת בגווארדיה ובמיליציה. ואילו בלובלין עצמה, הסמוכה לטורבין, עשו היהודים רבות למען המרד, למרות היחס העוין של האוכלוסיה הלא־יהודית. והיו שסיפקו לצבא המורדים ציוד ותבואה, ואף נמצאו שריגלו לטובת הפולנים.

במרד השני של הפולנים, בשנת 1863 היה יחס היהודים בערי־השדה של לובלין למורדים אדיש או עוין. רק חוגי האינטליגנציה היהודית היו בדרך כלל פרו־פולניים ועזרו למורדים. לעומת זה גילו האדוקים הקיצונים התנגדות נמרצה למגמות אלה. אך לובלין היוותה אחת מעמדות המפתח במרד והשתתפות היהודים בפלוגות המורדים

היתה כאן די גדולה. למותר להגיד שהרוסים התנקמו במורדים שנפלו לידיהם. פולין נעשתה חלק הקיסרות הרוסית, וחוקי רוסיה חלו על יהודיה. בעיני יהודי טורבין נראו אותם היהודים שעזרו למורדים במקומות אחרים כאנשים משונים, שבמקום לעזור לעצמם מן המצב הכללי המעיק עוד הציעו עזרתם לאחרים „שלא מן המנין״. ואילו הרוסים גמלו פה ושם ליהודים בטוב על שלא הצטרפו למורדים הפולנים.

האדמו״ריות הסתעפה מאד בפולין הרוסית. במקום שני גדולי הצדיקים בימי הדוכסות הוורשאית: רבי יעקב־יצחק „החוזה״ מלובלין ורבי ישראל המגיד מקוזיניץ קמו שושילתות חדשות של צדיקים. בגוריי הסמוכה לטורבין נולד רבי מנדל מורגנשטרן שאחרי עברו לטומאשוב הלובלינית הקים את „בית קוצק״ (תקפ״ו—תרי״ט — 1826—1859) והוא לא בנה היכלות ולא רדף אחרי פדיונות אלא הוקיר את לימוד התלמוד והתעמקות במסתורין. בטורבין נפתחו קלויזים לחסידים, ומפעם לפעם היו מופיעים צדיקי־חסידות שונים בשעריה ומושכים לשולחנותיהם המוני חסידים. בסביבה החסידית היה הרבה מן האידיאליות ומן המוסריות הטהורה המופתית. בתקופת הלחץ מבחוץ וגזירת־הצבא על צעירי היהודים היה כוח החסידות משמש סם שכנגד לכוח־החושך הצורר שמבחוץ. החסידים והצדיקות המתיקו את מרירות המכות החיצוניות. עם פיתוח החסידות קמו „בתי צדיקות״ כמעט בכל עיר ועיירה, אם לא בתים חדשים — המשך הבתים הקיימים שהתנהלו בידי „נכדים״ או „נינים״ שהיו ממשיכים בדרכי אבותיהם ובשיטותיהם. בארחות חייהם. אף בטורבן קם בית צדיק כזה שהתנהל בידי הצדיק רבי יעקב־לייבלה. היה זה צדיק הולך בדרך תמים, פועל ישועות, תלמיד־חכם, שידע למשוך אליו קהל רב, והיו לו חסידים רבים בעיר ובסביבה. הרבי ידע לרכוש לו בית נאה ומרווח שעמד בתוך גן נאה ומסודר. הוא נפטר בטורבין ובבית־העלמין המקומי הקימו לו אוהל עם מצבה נאה [26].

גזירות המלכות הרוסית על היהודים בפולין היו מלוות עוקצין שפגעו פחות או יותר בקיומם. במקומות אחרים עוררו רוגז וגם שנאת היהודים בעיני האוכלוסיה הפולנית. אך בטורבין לא נתקלקלו היחסים ההדדיים בין היהודים והפולנים. יחסי המסחר נמשכו תמיד כתמול־שלשום. הכפרים שמסביב כמו: צ׳רנינצ׳ה, דלקוביץ, אוטרוץ׳, טארנאווא, ז׳אבנו זאקלאדיה, ליפיה, זאלובצ׳ה, זאגרובלה, טוקארוב, בוזובייץ, חלאנוב, אולישנקה, מיידאן, טרגוביסקו, ויירשבינה וכהנה רבות — אכריהם היו באים העירה טורבין לקנות את מצרכיהם ואף לבלות עם מכרים בשיחה, שתיה וכיוצא בזה. כפרים אלה היו מיושבים גם במשפחות יהודים, במעט או ברב שמהם היו עוסקים בחקלאות, במלאכה ובחנוונות. ולא מעטים מיהודי טורבין היו מבקרים בכפרים בעניני מקח וממכר, החליפו ביניהם מוצרים חקלאיים או עירוניים. יחסים הדדיים אלה נמשכו עד קרוב לפרוץ מלחמת הנאצים האחרונה, בעקב יד האנטישמים הפולנים.

לא קל היה להסתגל לגזירות המלכות שבאו להצר ליהודים. הנה חוק התגייסות היהודים לצבא הרוסי גרס גם ביהודי טורבין „משתמטים מעבודת הצבא״ שבחרו לעקור מ„עיר מולדתם״ ולמצוא מקום־נוח מבחינות שונות מעבר לים, באמריקה או בקנדה, בארגנטינה וכדומה. הנטיה להשתמטות מהצבא באה בקרב היהודים, מפני שכבני־אדם

המשוללים זכות אזרח לא הרגישו צורך עמוק למסור את נפשם לטובת ארץ־מולדת חורגת. הנדידה מרוסיה של יהודים, שהרדיפות התדירות מטעם הרשות גרמו לה, גדלה משנה לשנה, ואף טורבין היהודית תרמה חלק הגון בנדידה זו, והודות לכך מצויים יוצאי טורבין בארצות שונות. ברם הצעירים שלא יכלו להפרד מחיק הורים נאלצו להתגייס ולהישלח לחבלי ארץ רחוקים ברוסיה למספר שנים. דבר זה נחשב כעונש חמור בעיני ההורים. בטורבין לא קטן היה מספר הצעירים המגויסים לצבא הרוסי, וידי הורים לא יכלו להתנגד. אבל במקום זה באה התעוררות בין הצעירים עצמם בנימוק שאין לשבת בחיבוק ידים ולצפות למעשי נסים.

הפוגרום בקישינוב שאורגן מטעם השלטון הרוסי זעזע עד היסוד את כל יהודי רוסיה. רגש מעורב של כעס ובושה תקף את הציבור היהודי: כעס על חייבי השחיטה ובושה על אחיהם שפשטו צוארם להורגים בלי התנגדות, בלי נסיון לעמוד על נפשם בפני החיות הטורפות בצורת אדם. פרעות אלה שימשו רק התחלה לשורה של פרעות ביהודים בערים שונות.

בסוף ינואר 1904 התחילה מלחמת רוסיה כנגד יאפאן, ומספר החיילים היהודים במערכות המלחמה עלה כשלושים אלף. אך העתונות הריאקציונית הרוסית שנרגזה על המפלות הראשונות של הצבא הרוסי ועל נצחונות היאפאנים, הפיצה שמועות שהיהודים מסייעים ליאפאנים „הקרובים להם קרבת גזע" כדי להתנקם ברוסיה על טבח קישינוב. גם מקהילת טורבין השתתפו בני־נוער במלחמת המזרח הרחוק ולא מעטים מהם נפלו במלחמה, או חזרו בעלי מומים.

שפיכות־הדמים בפטרבורג ב־9 לינואר 1905 פתחה את המהפכה הגלויה נגד המשטר המונרכיסטי, שבה חוברו יחד דרישות סוציאליות ומדיניות. תנועת השחרור ברוסיה ופולין הלכה ונתרחבה. אך במקום התביעות לתיקונים באו שריקות־שוט של הקוזקים ויריות החיילים, ואחר כך באה מהדורה שניה של פרעות קישינוב בערים רבות ושונות נגד היהודים. ובעיקר עלו הפרעות לשיאן בחודש חשון תרס"ו (אוקטובר 1905) המוכן לפורעניות.

גם בטורבין לא היה שקט ודומיה בתקופה ההיא. לפתע התפשטה בטורבין השמועה ש„המאה השחורה" הרוסית רוצה לסדר פוגרום ביהודי טורבין. בעיר עצמה לא היה מצוי צבא סדיר, פרט לקצין עם כמה שוטרים רוסיים שתפקידם היה לשמור על שקט ושלום בעיר. צבא רוסי נמצא רק בערים קראשניק וביאנוב לובלסקי, שלעתים רחוקות היו עוברים בסך ברחובות טורבין בעת סידור תהלוכות צבאיות ב„יומי דפגרא". מובן שהשמועה על הפרעות שנתפשטה במכוון כדי לזרוע בהלה בקרב האוכלוסין הכתה גלים, והיהודים נעלו את בתי מסחרם בשבעה מנעולים והם עצמם נסגרו בבתיהם או בבתי מסחרם וחיכו עד יעבור זעם. ככר השוק בטורבין היה מיושב רק יהודים, ופרט לבית־המרקחת שבעליו היו נוצרים היו כל הבתים ובתי־עסק של יהודים. העסקים והבתים היו נעולים למעלה מיום שלם. לבסוף הכל עבר בשלום, ולא אירע שום דבר.

הרב האחרון בתקופת הרוסים היה רבי אליהו הלוי לנדא שהיה מוכר גם בידי השלטונות. זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה הוא נפטר ומנוחתו כבוד

בבית־העלמין בטורבין. במקומו בא זמנית מורה־צדק ודיין רבי יעקב יהושע, שעם פרוץ המלחמה הוא נמלט ללובלין, ושם נתקבל מטעם הקהילה המקומית כמו״ץ בלובלין.

ממשלת הצאר הרוסי היתה אחוזה כולה ברשת ההסתה האנטישמית, שהדיה הורגשו גם בטורבין בעקב העובדה שהיהודים היו בכל מקום ה„שעיר לעזאזל״. משפט מנדל ביילים שנחשד במעשה־רצח של נער נוצרי עורר את ההתמרמרות של כל העולם התרבותי, ואף יהודי טורבין היו אחים לשמחה עם זיכויו במשפט. משפט זה השאיר כתם לא ינוקה על רוסיה הצארית.

כנראה שסיבות פוליטיות וכלכליות השפיעו על העובדה, שמספר היהודים בטורבין לא גדל במהירות כבערים אחרות. לעיל מסרנו תוצאות המפקד בשנת 1765 בעיר טורבין והסביבה שלפיו היו ביחד 985 יהודים. ואילו בשנת 1856 נמצאו בטורבין 951 יהודים בקרב אוכלוסיה נוצרית בת 1408. במפקד התושבים הכללי בפולין בשנת 1897 נפקדו בטורבין 2377 נפש, ביניהן 1509 יהודים.

המצב העלוב של היהודים ברוסיה ובפולין היה ברור לכל מי שבא אתם במגע. אך בטורבין לא הפחית מצב זה את המרץ לחינוך המסורתי ולהמשכת המסורת, וערנות זו עמדה להם להתגבר על המצוקה הפוליטית, ומגפת השנאה ששלטונות הצאר השתדלו להרחיבה ביחסים שבין הפולנים והיהודים לא הצליחה בטורבין, ששימשה מופת לערים אחרות ביחסים אנושיים הדדיים.

פרק שמיני: טורבין בחזית מלחמת רוסיה-אוסטריה

הכרזת הגיוס בטורבין. — נסיגה ראשונה של הרוסים. — פרשים אוסטרים ראשונים בעיר. — פרשים קוזקים בעיר. — שמועות על מעללי הקוזקים ביהודים. — טורבין עברה מיד ליד. — יריות תותחים מחריבות את העיר. — טורבין בהודעות הרוסים. — התגוששות הצבאות בעיר. — סיור ציר ה„דומה״ בשדה הקרב. — תיאוריו המחרידים על התוצאות. — דו״ח הסינטור ניידהרדט. — ועד אזרחים לנגועי המלחמה. — סבלות תושבי טורבין. — תיאורי הסופר היהודי ז. מינדלין. — „עבודת העזרה בפלך לובלין״. — רשימת יהודי טורבין הזקוקים לעזרה. — ועד מיוחד לעזרת היהודים. — יו״ר היהודים ה' קאפמאן בלובלין. — שינוי אסטרטגי בשטחי הקרבות. — שיחרור גליציה ופולין מצבאות הרוסים. — פריצת החזית הרוסית ונטישתה. — טורבין שוב בהודעות המלחמה הרוסיות. — טורבין הרחק מהחזית בידי האוסטרים. — שיקום הישוב בטורבין. — התעוררות לאומית של הנוער היהודי. — ידיעה על הכרזת בלפור בעיר. — ספרית „תרבות״ בעיר.

אחרי מאה ושתים שנות שלטון רוסיה על פולין הקונגרסאית מאז החלטת הקונגרס הוינאי בשנת 1812 הגיעה שעתה של רוסיה לצאת את פולין. אך יסורי יציאתה לא היו קלים כלל וכלל. באויר היה מורגש שאנדרלמוסיה מתחוללת לבוא לעולם, אף ששערי תשובה טרם ננעלו. אך התקוות לשלום היו רפויות, וכל רגע ורגע עלולים היו התותחים

לפתוח את הקונצרט העולמי במעמד מדינות וארצות גדולות וקטנות בניצוח מצביאים שואפי־נצחון מהיר. רוסיה לא היתה מוכנה לצאת את פולין בצעדי שלום, ובעקב זה נתחולל מאבק דמים קשה וממושך שרישומיו נשארו טריים עד היום בקורות ימי העולם.

הגרף ליב טולסטוי התקנא פעם ביהודים על שאין להם ארץ וצבא ומלחמות משלהם, ולעג לאלה היהודים המשתוקקים לרכוש ארץ לעצמם. מי יגלה עפר מעיני טולסטוי לראות מה מגוחכת היתה קנאתו, כי בכל הגייסות של עם ועם היו יהודים שנלחמו זה בזה, וביניהם גם יהודים מטורבין, העיירה השקטה העתיקה, שפסי מסילת־הברזל לא עברו בה, ומשום כך לא היתה מעורבת בשמועות והדי־שמועות שזעזעו את כל העולם על המלחמה המתרחשת לבוא, ועוד לא קלטה למדי את משמעות המושג מלחמה כבר נמצאו מחנות הצבאות בשעריה ומתאבקים קשה על כתר הנצחון, ובינתיים נדונו יהודי העיירה לשוד ולבז, לאימת המות ולשאר התוצאות הכרוכות ממלחמה.

טורבין, שמאז יסודה לפני כשש מאות שנה לא עמדה בנסיון מלחמות וקרבות כללים שעברו על פולין, פרט למאורעות הפלישות של התתרים, גייסות חמלניצקי הצורר, ופלישת השבדים — אף עליה נפל פור מלחמת העולם הראשונה לשמש עד־ראיה למאבק בין שני המחנות הצוררות ולתוצאות עגומות שמהן סבלו בעיקר היהודים שישבו בעיר בשקט וכמעט כולם מצאו בה את פרנסתם, בריוח או בצמצום. החנוונים מצאו פרנסתם איך־שהוא ממשלוח ידיהם. ימות השוק שחלו מדי שבוע בעיר ובעיירות הסמוכות הביאו רב טוב לאומנים שבעיר והשפיעו הרבה על התפתחותה המסחרית. ואף שבשנים האחרונות החל יד ה„חרם" (בויקוט) הפולני לקצות בעניני המסחר של היהודים, בכל זאת היה מצבם הכלכלי של יהודי טורבין איתן, והאכרים, אחרי שנוכחו לדעת כי אצל החנווני היהודי יותר זול החלו לקנות שוב אצל היהודים, וכה חיו היהודים בעיר בשלום והחיים שטפו להם במהלכם הרגיל, כתמול שלשום.

הפעמון העולמי השמיע לפתע את צלצוליו: ב־28 ביולי 1914 הכריזה אוסטריה מלחמה על סרביה; 30 באוגוסט גיוס כללי ברוסיה; 1 באוגוסט גרמניה הכריזה מלחמה על רוסיה. 5 באוגוסט מכריזה אנגליה מלחמה על גרמניה; 6 באוגוסט הכריזה אוסטריה מלחמה על רוסיה. צלילים אלה נשמעו ברוב מדינות אירופה וגרמו למתיחות רבה. אחרי כמה ימים הרגישו יהודי טורבין בגופם ובנפשם את משמעות הצלילים האלה, שלא נתנו לחכות זמן רב.

בשורת הכרזת הגיוס מטעם שלטונות רוסיה נתפשטה במהירות הבזק בכל העיירות והערים. בטורבין נשמע קול בכיות הנשים והטף, זקנים ונערים, שיד הבשורה פגעה בהם כחץ בלב. בליל זוועות זה לא שכב איש לישון. כל אחד חשב על החדשות המתחוללות לבוא לעולם עם המלחמה העומדת להתפרץ בכל רגע. עם מי תהיה המלחמה ובאיזו מדינה — לא ידע שום איש בעיר, ואף לא הרהר בזה, כי למה לדעת באיזה מקום, אם רק לא כאן... שהמלחמה עלולה להיות גם פה — לא עלה על דעת איש, כי גם אם תפרוץ המלחמה עם גרמניה ואוסטריה, כפי שאפשר היה לשער — בטוחים היו, ש„החיילים הגבורים" שלנו לא יתנו ל„אויב" להגיע עד שערי העיר... [27].

הימים הראשונים אחרי הכרזת הגיוס חלפו ביגון קודר ובתנחומים, שעוד מעט

יטוהר אופק השמים מהעננים השחורים והאפלים שכיסוהו ושמש המנוחה תשוב לזרוח כבראשונה בלי לחזות ברעה. ואכן כעבור ימים מועטים כמעט נשכח מה שעבר עליהם, והחיים התחילו לזרום במהלכם התדיר. כל אחד שב לעבודתו, החייט למחטו, הסנדלר למרצעו והחנווני לחנותו, ופרט להפסקת משלוח הדואר לא ניכר היה כל שינוי בעיר. בבת אחת כאילו יצאה טורבין משורות העולם הגדול וחדלו להתענין בה, ורק מועטים היו שגילו ענין במצב הרגע וחפצו לדעת מהנעשה ונשמע בעולם. ורק כעבור כמה ימים הגיעו הפליטים הראשונים מלובלין ונודע בעיר, שהמהומה בעולם גדולה מאד ושהמלחמה כבר פרצה...

הצבא הרוסי נסוג מיד בימים הראשונים אחרי הכרזת המלחמה ללא תשומת לב התושבים, ואף השוטרים המעטים בטורבין נעלמו פתאום, בלי לדעת לאן. והיו שאמרו, שעם יציאת פקידי הרוסים ושוטריהם מהערים שמחו הפולנים והיהודים יחד, ושיציאת הרוסים מערי פולין באה בשביל לנסות את יושביהן אם לבם שלם אתם, למען ינקמו בהם עוד פעם בטרם תעבור הארץ לידי אויביהם. וטרם הספיקו אנשי טורבין לעמוד על פירוש הדברים הופיעו לפתע בשוק העיר כמה פרשים. מי הם ? האין כאן טעות ? הפרשים שאלו את כל עובר דרך : היכן הרוסים ? אי הדרך ללובלין. בעקב הפחד לא נענו מיד, כי אלה היו פרשים אוסטרים־אונגרים רכובים על סוסים ואקדחים בידיהם. הם עברו ביעף את העיר בכוון הלאה, לצד מזרח. בעיר ששון ושמחה. כמו אבן מעמסה נגולה מעל הלב. אך ביותר צוהלים הפולנים. ברחובות נראים אנשים. הפנים שלוים. אין עוד פחד מפני החיים. אין עוד פחד מפני השוד. העיר מתמלאת יותר ויותר חיילים אוסטרים. הם מתפזרים על פני כל העיר. בכל רחוב עומדות להקות חיילים מוכנים לקרב. חיילים אוסטרים מחפשים בבתים חיילים רוסים.

אך הנה נשמעו יריות מעבר השני של העיר. היריות נעשו תכופות יותר. הרחובות מתרוקנים. מצב־רוח בלתי נעים. מתחילים להתחבא במרתפים. ילדים רצים ברחובות, אינם חפצים לשבת בבית. הם חפצים לראות את המחזה הנעים של יריות ושריפות... לא הרחק מטורבין לנוכח כיוון לובלין נעצרו האוסטרים והחלו לחזור, ומיד פינו את טורבין ומבואותיה. לא עברו רגעים ובעיר נראו פרשים־קוזקים הדולקים אחרי האוסטרים הנסוגים. לפתע ראו עצמם יהודי טורבין באזור־מלחמה המיטלטל מיד אל יד, מרשות לרשות.

יחד עם הופעת הקוזקים הגיעו שמועות נוראות על התנהגות הרוסים כלפי היהודים, שדמם נעשה הפקר, והקוזקים, פראי־אדם הצמאים לדם, עושים ביהודים ככל העולה על רוחם ואין מידם מציל. והנה מהעיירות היהודיות בפלכי ראדום וקיילצי החלו להגיע ידיעות מעציבות על מה שהקוזקים עוללו ליהודים במקומות שונים, בסטאשוב, בחמלניק, בראדום, בקראשניק וערים אחרות, כשקוזקים הוציאו מבתי הכנסיות באמצע התפילה יהודים כשהטליתות על ראשיהם ותלום באמצע השוק באשמת ריגול. ובערים רבות שדדו רכוש יהודי וקרו פגיעות ביהודים.

יהודי טורבין הרגישו מיד בחרב המתהפכת על ראשם עם בוא המרצחים הקוזקים, מנכדיהם של פורעי חמלניצקי וידעו כי נכונים להם ימי חושך מידי ה„מגינים" הרוסיים. ואכן עם בוא הקוזקים אי אפשר היה לצאת החוצה, כי כל יהודי שפגשו חיות־טרף אלה לא

נקה ממכות ומהלומות. עוד בלילה הראשון לבוא הקוזקים פרצו דליקות בבתי יהודים. הקוזקים החלו לשדוד בחנויות, או לקחת חפצים בלי לשלם. הדליקות לא חדלו, ועוד לפני שכבתה דליקה אחת אחזה האש בכמה בתים אחרים. כנראה שהשיטה שיש לשרוף ולשדוד ככל האפשר בתים וחנויות יהודים היתה שיטה „אסטרטגית" שנתקבלה מגבוה, מהמטה הראשי הרוסי שכרוזיו על היהודים עם פרצופם האנטישמי מצאו הד בכל העולם והעידו על הסכנה הצפויה ליהודים בשדות הקרב. מחצית העיירה עלתה בלהבות אש, ורוב הבתים היו של יהודים, בעוד של בלתי־יהודים לא נפגעו כלל. היהודים לא מצאו עצה אחרת מאשר לארוז חפצים מועטים ולהימלט כל עוד נפשם בם. רובם ברחו ללובלין וקצתם למקומות אחרים כדי לחכות שם עד שיכלו לחזור. ומיד נתקבלה פקודת גירוש רשמית מטעם המצביא הראשי של צבאות רוסיה דוד הצאר שעל כל היהודים לעזוב את הערים והכפרים ולנוע לצד מזרח. טורבין נכללה בפקודת גירוש זו. אחרי שהקוזקים ישבו בעיר ימים אחדים נסוגו שוב לצד מזרח. רק ימים ספורים ישבו המחבלים הקוזקים בטורבין. אך מה רב היה ההרס שגרמו לאוכלוסיה היהודית, בעוד שלא פגעו כלל בפולנים ובפראבוסלבים.

היו אלה התנגשויות של הפרשים המשוטטים של שני הצדדים, שניסו לבלש את העמדות של המתנגד. הקוזקים שאלו: כמה קילומטרים מכאן לברלין, והאוסטרים שאלו על מרחק הדרך ללובלין, בלי לשאול על מוסקבה ופטרוגרד, בידעם היטב גיאוגרפיה וכל נתיבות רוסיה היו ידועים להם. אך גם הימים האחדים של ישיבת הקוזקים בטורבין עברו על היהודים מתוך חרדה רבה לחייהם ולרכושם. השליחים של הצבא הרוסי הטילו עליהם אימה ופחד, האשימו את היהודים בעזרה וריגול למען האויב. מחירי המצרכים האמירו וגברו המחסור והעוני. הגברים הצעירים גויסו לצבא, וכן גויסו המילואים שלא הספיקו לגייסם ערב המלחמה. עם נסיגת הקוזקים החלו הפליטים היהודים לחזור העירה ולשקם מחדש את חייהם ועסקיהם.

טורבין עברה בשנה הראשונה והשניה מיד ליד, בהימצאה ממש בחזית המלחמה בין צבאות אוסטריה ורוסיה ונחשבה כ„שטח הפקר" המופקר לכדורי התותחים והרובים וכל מיני כלי־משחית, וקל היה בשעת כיבוש אחד הצדדים להאשים את היהודים ביחס טוב ובסיוע לצד האויב. וביחוד אהבו הפולנים לקטרג על היהודים, ובתי־הדין הצבאיים לא עשו חקירות ממושכות ובדרך־כלל הוציאו פסקי־דין מהירים וקצרים על הנאשמים. אכן טוב עשו יהודי טורבין שנמלטו מן העיר בעוד מועד וקימצו לעצמם את העלילות ואת התליות שזכו בהן עיירות שכנות אחרות. והרי לא היתה זאת אלא „ישיבת ארעי" של הקוזקים, מעין הכנה למה שעוד עלול לבוא עם המערכה העקרית.

לא ארכו הימים ושוב באו האוסטרים לטורבין והתחוללה בכל האזור מערכה כבירה לשני הצדדים. שמות ערי האזור הופיעו בהודעות הרשמיות משני הצדדים, וטורבין תפסה מקום בראש. המפקד דאנקל האוסטרי הודיע, כי בימי 23 ו־24 לאוגוסט 1914 נחל צבאו ניצחון גדול בקרב על קראשניק, פולישנא וגוריי, בעוד שהקרב על זאמושץ וטישובצה נמשך מ־25 לאוגוסט עד 1 לספטמבר. הרוסים מודיעים, כי עוד בראשון לאוגוסט נתקרבו גייסות האויב האוסטרי לחזית זביחוסט־זקליקובה־יאנוב־טרנוגראד וחדרו לתוך התחום הרוסי על שטח לא גדול. הסתערותם נעצרה ב־3 בידי הרוסים. בגליל

טומאשוב הדפו הפרשים הקוזקים את גדודי המשמר של האויב וחדרו לגבול גליציה״. ידיעה רוסית שניה מודיעה: ,,התרכזותו של האויב מתנהלת בעיקרה על הדרכים המובילים ללובלין, ששם מתנהלות מלחמות עזות מאד״. ידיעה שלישית מודיעה: ,,בדרומה של לובלין עברו צבאותינו ממלחמת הגנה למלחמת תנופה. למרות זה שגדודים אחדים נלחמים זה היום השביעי — מוסיפה המלחמה להתנהל בעקשות וחימה שפוכה. קרבות כידונים מרובים ליד טומאשוב. מלחמה עצומה מוסיפה להתנהל על כל החזית הנזכרת. והלאה: ,,חיילות האויב ניסו להבקיע את המרכז שלנו במקומות שבין לובלין וחלם. אך הנצחון עבר לצדנו. שרידי חיל האויב הנרדפים על ידינו נסוגים בחפזון אל הדרום״. ושוב הודעת מטה המצביא העליון הרוסי מט״ו באלול אומרת: ,,הכוחות הראשיים של האוסטרים התפשטו לאורך החזית: זביחוסט, יאנוב, בילגוריי, טומאשוב, בלז, כדי להתנפל על החזית לובלין־חלם. מלחמות סוערות נמשכות לעבר לובלין וחלם. הקורפוס האוסטרי העשירי שניסה להבקיע לו דרך בין המקומות האלה נהדף. למערבה של קראסנוסטאב הוקף ונלקח בשבי הגדוד האוסטרי המ״ח. אחרי כמה ימים אומרת ההודעה שב־23 ו־24 לאוגוסט התנפלו הרוסים על המחנה האוסטרי הטומאשובי צפונית־מערבית של זאמושץ. אצל פראמפול חדרו הפרשים הקוזקים בין עגלות האויב לעבר לובלין. שורות העגלות שנעו על הכביש מיוזיפוף לאנופול פוזרו בידי חיל־התותחנים שלנו מהחוף השמאלי של הויסלה. גדוד קוזקים הביא מפראמפול שבויים רבים מלבד סוסים ומקנה.

אנו מביאים כאן את הידיעות של מטה צבא הרוסים כפי שנתפרסמו בעתונות שהופיעו בתחום רוסיה, שלא הצטיינו באוביקטיביות, כשם שגם הידיעות מהצד שכנגד היו לקויים בהפרזה יתירה, שהיתה דרושה לשם עידוד החיילים בקרב. האוסטרים חדרו לפולין גם בפלכי קיילצי וראדום ושם לא נתקלו בכל התנגדות, כי הרוסים נסוגו בחפזון מחשש שלא יוכתרו ללא אפשרות נסיגה בידי צבאות גרמניה ואוסטריה שיכלו להיפגש בחדירה לפולין משני העברים. ואולם פלכי לובלין וחלם כבר נמצאו בשטח שאפשר היה להתחיל בהתגוננות נגד. וטורבין נמצאה בשטח ההוא, שטח ההפקר בין צבאות שני הצדדים, ממש בין הפטיש והסדן.

והנה הודעה מסכמת מצד הרוסים על ,,פרטי הקרבות הגדולים בחזית לובלין־חלם־טומאשוב״, ובין השאר נאמר שם: ,,ב־12 לאוגוסט (כלומר: 12 יום אחרי הכרזת המלחמה) עברו צבאות אוסטריה להסתערות מוחלטת. באותם הימים טרם נסתיים סידור צבאינו בשטח של מאות ויורסטאות, ויכולנו להעמיד בצד צפון נגד אוסטריה רק מעטים מכוחותינו. ההתקפות הראשונות היו מכוונות נגד קראסניק, אך מיד שינו את נקודת הכובד של מאמציהם והעבירוהו לאזור טומאשוב, שלשם הובא חיל־העזר האוסטרי. ב־21 לאווגוסט, היינו בשעת כיבוש לבוב על ידינו, התפתחו עוד יותר הסתערויות האוסטרים. חזית האויב נמשכה מאופולה עד ביחוב והתקרבה במטחוי־תותח לתחנת טראבניק והקיפה את קראסנוסטב, זמושץ והרובישוב. ליד יוסיפוף הונחו שני גשרים מעל לויסלה. ב־24 לאוגוסט לכדנו בהסתערות פתאומית את עמדות האויב על החזית של **אופולה־טורבין** לאורך ששים ויורסטאות[28]. המלחמה שהתחילה ב־11 לחודש בחלק הדרומי של פלכי לובלין וחלם היו מקודם שורה של מקרים בודדים של הפעולה האסטרטגית הגדולה שהת־

פתחה לאט, שהיתה דוגמה נעלה של כשרון צבאי ונסתיימה עתה במפלה גמורה של מחנות הגנרלים אופנברג ודאנקל. ב־22 לאוגוסט כבר איפשרו לנו נצחונות הגנרלים רוזסקי וברוסילוב לעבור להסתערות־נגד. ליד סוחודוליה ניגפו האוסטרים לפנינו, ובעזרת התקפה חזקה לעבר טורבין וזאמושץ עלה בידינו לנתק את הקשר בין גדודי האוסטרים בקראסניק וטומאשוב״.

מברקים אלה מחזית המלחמה מעידים על חשיבות טורבין כנקודה מרכזית בין שני הצבאות. ואכן טורבין נפגעה מאד מפגיעות כדורי התותחים שעשו בה שמות, והנזקים שגרמו לרכוש הניידי ודלא־ניידי יחד עברו כל גבול. על מידת הנזקים והמצב שאחרי הקרבות הנוראים באזור מספר הציר הפולני של ה„דומה״ הרוסית נאקוניצ׳ני, שסייר במקומות בפלך לובלין שבהם בוצעה המלחמה בין צבאות רוסיה ואוסטריה. בשיחתו עם אחד העתונאים סיפר הלה שהשטח שבו בוצעה המלחמה מכיל כמעט שלושה רבעים של כל פלך לובלין. רצועת שטח הקרב נמשכה מנהר ויסלה (מהכפר לובעק שליד וואנוואליץ) ועד לאוהר ליד ווייסלוביץ וטישוביץ. כל השטח הגדול הזה הוא עתה רק חורבה ומכוסה ערמות פסולת, ורק פה ושם נראים כפרים והם כנאות־דשא במדבר שניצלו מן החורבן [29].

צבאות אוסטריה, בהכנסם לפלך לובלין, לא התעללו בראשונה בתושבים ולא שרפו את הכפרים. ברם במידה שנחלו מפלות — בה במידה עשו מעשי אלימות ואכזריות. ואולם גם בראשונה שדדו החיילים את התושבים, בהכריחם אותם לתת להם תבואה ובהמות שלא שילמו עבורם, כלום.

את שטח המלחמה אפשר לחלק לשלושה לפי דרגת החורבן שהתחולל בו: קצהו של פלך לובלין מגבול גליציה הקדום עד רצועת קשינז׳ומירש: קראשניק נכבשה ראשונה בידי האוסטרים והחורבן שבה אינו גדול כל כך. יותר ממנה נחרב החלק שליד רצועת טורבין, ז׳ולקייבקה, ויסוקה עד לזאמושץ. וביחוד גדול החורבן בסביבת יוזיפוף, אופולה, אורזנדוב, ווילקולאש, נידזוויצה עד לטראבניק. במקומות אלה נשארה רק האדמה החרוכה, והכפרים המוצלים מעטים מאד. כפרים למאות נחרבו כולם. העיר אופולה נחרבה ונשרפה. יוזיפוב נשרפה כולה. את חודל הרעישו בתותחים. העיר טומאשוב נחרבה והיתה לעי מפלה. קראסנוסטב נשרפה למחצה. זאמושץ שודדה ובסביבתה נשרפו ווייסלוביץ וחומנציסק. האדמה הפוריה בפלך לובלין נשמה. בכל מקום ששם היו קרבות הוקמו סוללות הנמשכות לאורך ויורסטאות מרובות. החפירות, וביחוד במקומות ששם היו עמדות תותחים עמוקות ובסוללות שהוקמו הועלו מן האדמה אבני חצץ ואדמת בור. למעלה ממליון אנשים עבדו כשלושה שבועות ליד הסוללות ואנשים רבים זקוקים עכשיו לעבוד בכדי להכשיר את האדמה לזריעה. הנזקים של תושבי פלך לובלין נערכים למאות מליונים רובלים.

המוני גוויות החללים שנשארו בשדה המלחמה נקברו במקום שנפלו. ויש שנקברו בקרבת מגורי בני־אדם. החללים נקברו בקברים לא עמוקים, וברקבון הגוויות מורעל האויר מסביב. יש מקומות שהריח הרע הנודף מהאדמה מורגש למרחוק. היום מוצאים

התושבים ביערות שליד המקומות ההם פגרי מתים המפוזרים פה ושם. אלה הם פגרי חיילי האוסטרים, שבהפצעם הסתתרו כאשר יכלו.

דו"ח זה, שבא ממקור רשמי, אף הוא מגלה רק טפח ומכסה טפחיים. הוא איננו מייחס את ההרס לרוסים שכוחם בעיקר בהרס ולא בבניה, והוא מדבר בלשון סתם שנשמעת איך שרוצים. ברם נוסף לכך אנו מביאים קטעים מדו"ח קצר שפירסם הסינטור הרוסי ניידהארדט אחרי שובו ממסעו במקומות נגועי המלחמה, שנתפרסם בעתוני פטרוגרד הבירה [30]. בין השאר נאמר בו:

„לפי הצעת נשיאת־הכבוד הנעלה של הועד להגשת עזרה לפליטים — הוא כותב — בקרתי באחדים מן המקומות שהאויב פשט עליהם ועמדתי על טיב מצב התמיכה לאוכלוסים נגועי תלאות המלחמה. בקרתי גם במקומות שסבלו ביותר, בפלכי לובלין וחלם.

בלובלין נוסד ועד־אזרחים מקומי. במחוזות פלך לובלין שהאויב פשט עליהם נהרסו האוכלוסין לגמרי ממעמדם. כמאתים אלף איש נשארו ללא דירות. כל סוגי המזון נלקחו בידי האויב או נשחתו. סוסים ומקנה אין לגמרי לאוכלוסים. בפלך חלם סבלו ביותר אוכלוסי המחוזות: בילגוריי, טומאשוב, הרובישוב וזאמושץ, שבהן נשרפו עד היסוד 1.593 אחוזות־משק, ניזוקו בהרבה 250 בתים, נהרגו בידי האויב 228 איש. נזקי האוכלוסים של הכפרים בלבד מגיעים למעלה מ־700.000 רובל".

צירי ועד־האזרחים המרכזי יצאו לפטרוגראד בכדי להשתדל שם בפני השלטונות להחיש עזרה לאוכלוסי פולין נגועי המלחמה. צירים אלה לקחו אתם תזכיר, שבו מסבירים את מידת החורבנות שבאו על פולין בארבעת חדשי המלחמה הראשונים, ובו גם כמה פרטים על לובלין ואזוריה. בין הפלכים שסבלו ביותר סבלו ארבעה מחוזות של פלך לובלין וחמשה מחוזות של פלך חלם. בפלך לובלין: המחוזות קראסנוסטב ויאנוב, בפלך חלם: המחוזות הרובישוב וטומאשוב.

במדור „בערי המדינה" סוקר המודיע את המצב באזור לובלין [31], ובין השאר נאמר, שהעיירות יוזיפוף וחודל שבפלך לובלין סבלו הרבה מאד מפאת פעולות המלחמה. בערים הללו נמשכו הדליקות במשך יומיים, ותושבי שתי העיירות ברחו ברובם ללובלין, ורשה ואופולה. בחדשים האחרונים שבו אחדים מהם ונושבו בבתי־חמר ואוהלים. פחות מהן סבלו הערים: קראסנוסטב, איזביצה, ביחאווה, טירבין וריקי, אעפ"י שגם בהן נשרפו בתים רבים.

והנה נתעוררו עסקני וסופרי היהודים לעמוד על המצב ולחשוב כיצד לעזור לשיקום הפליטים היהודים. מושג מה אפשר לקבל ממאמריו של הסופר היהודי ז. מינדלין שפירסם ב„הצפירה" בשם „עבודת העזרה בפלך לובלין". במאמרו הראשון (כד שבט תרע"ה) הוא מספר בין השאר [32]:

„פלך לובלין הפך לשדה הקרב עוד בחודש אוגוסט כתוצאה מחדירת האוסטרים ומנוסתם משם. אחר כך נשרפו ונחרבו לגמרי הערים יוזיפוף וחודל שתושביהן היו בעיקרם יהודים. בחלקן נשרפו ונשדדו הערים קראסנוסטב וטורבין והכפרים מנדרוויץ,

ויסוקה וסווייטשיכוב. יתר המקומות סבלו אף הם, אבל לא במדה כזו. כל תושבי הפלך עד לעיר הפלך עצמה (שאליה לא יכלו האוסטרים להגיע) איבדו כמעט את כל רכושם. המקנה אבד או נאכל. אסמי היבול נשחתו. החנויות נתרוקנו. הבגדים, הלבנים והנעלים נשרפו או נשדדו. תיכף הורגש בנחיצות לבוא לעזרת התושבים. ראשית־כל ניגשו ליסוד ועד־אזרחים בלובלין, ללא הבדל לאום. מהיהודים נבחר ה׳ קאפמן, ונראה היה שבעבודת העזרה תהיה שפה משותפת בין הציבור הפולני והיהודי. ברם כבר בימים הראשונים נתגלו ניגודים, ואחרי זמן קצר היה ברור, שכל עבודת העזרה תתנהל בידי כל לאום בפני עצמו. קאפמאן יושב עתה בועד האזרחים. ברם עובדה זו היא רק נומינלית, כי למעשה אין לו כל יחוסים לפעולת הועד, שהיה במיוחד לועד פולני בלבד.

יחד עם ועד האזרחים החל לפעול הועד המפקח היהודי בתור ארגון להגשת עזרה ליהודים שסבלו מן המלחמה. ואילו ועד האזרחים, שצבר אמצעים גדולים למדי, בעיקר מידי נסיכות שבחצר הצאר בפטרוגרד, פתח פעולה מסוימה גם בלובלין וגם בשאר ערי הפלך, שבהן פתח הועד כעשרים סניפים המספקים עזרה בייחוד לתושבים הפולנים.

אך הועד היהודי בלובלין, שאמצעיו היו פחותים יותר, לא נפל בפעולתו מעבודת הועד האזרחי. הוא פתח בית־תמחוי חינם לפליטים היהודים, ובו חילקו בדצמבר בלבד למעלה מ־300 ארוחות בכל יום. הוקם בית־ריכוז ליותר ממאה ילדים. סופקו מעונות ל־150 משפחות פליטים. נפתחו שתי חנויות שבהן מחלקים חינם לחם ל־170 משפחות פליטים. למעלה מ־1.500 משפחות מקבלות בחנויות הללו את מצרכי האוכל במחיר שבו נקנים בידי החנויות. עד לימים הראשונים לדצמבר הצטמצמה פעולת הועד היהודי רק בלובלין עצמה. כל התושבים היהודים בשאר ערי הפלך נשארו ללא כל עזרה, והמחסור היה גדול מאד. שר הפלך, אחרי שביקר את פעולת ועד האזרחים ושל הועד היהודי, הציע לייסד ועדים מנציגי הציבור המקומי ללא הבדל לאום. ברם מלבד העיר קרסנוסטב לא נענו יתר הערים להצעה זו, מה שגרם לנזק רב בסידור הנכון של החלוקה. היהודים סבלו ביותר בעקב חוסר הסידור.

בערים טורבין, חודל ואיזביצה הציעו לבלרי הגמינה לרבנים לערוך רשימות של היהודים הזקוקים לעזרה. במקומות אחדים (כגון טורבין) נערכו הרשימות, אך לא במילואן. הענין התנהל בכבידות, מפני שאיש לא ידע את מגמת הרשימות ועל האפשרות לקבל עזרה דחופה. בטורבין הוגשה רשימה של 120 משפחות הזקוקות לעזרה. לבלר הגמינה הפחית את מספר הנרשמים והעמידו על 100 משפחות, שלהן ניתנו יותר מ־400 פוד קמח ו־471 רובל במזומנים. ברם גם הרשימה של 120 משפחות לא כללה כל הנצרכים, ועתה נערכה רשימת־מילואים של 152 משפחות והיא נשלחה לשר הפלך, לעיון ולפעולה. אשר לקבלת קמח — עד כמה שידוע כבר אזלו מלאי הקמח המוכן, והתקוה לקבל עוד קמח־מילואים — הלואי שתתאמת. הפירוד בחלוקת העזרה גרם לתקלות גם באספקת הקמח בלובלין. רק בקרסנוסטב בלבד, ששם נוסד לפי הצעת שר הפלך ועד כללי לחלוקת העזרה, שאליו נכנסו נציגי לאומים שונים, לא עוררה חלוקת העזרה שום תלונות וטענות.

עד אמצע דצמבר ניתנה עזרה מטעם ועד האזרחים רק לפולנים. היהודים לא קיבלו עזרה משום מקום. על השאלות ששואלים את הפולנים המקומיים, למה נותנים להם

בלבד בגדים, נעלים, וצרכי אוכל ולא ליהודים, השיבו הללו, כי על היהודים לפנות לה׳ קאפמאן, כלומר: לראש הועד היהודי בלובלין. בינתים המחסור גדול בכל הפלך והוא הולך וגדל לרגל הקור. היה מורגש בחוסר ארגון שיוכל לספק בהגינות ויושר את צרכי התושבים היהודים שסבלו.

במאמרו השני באותו עתון ממשיך ז. מינדלין (ג׳ אדר תרע״ה)לכתוב על „המצב האקונומי של היהודים בפלך לובלין״, שממנו אנו מביאים רק קטע הנוגע לענינינו:

„למרות זה שההרס הכלכלי בפלך לובלין היה עוד בחודש אוגוסט שעבר, לא נתקבלה שום עזרה מן החוץ עד ימי דצמבר הראשונים. כמו כן לא סודרה שום עזרה בידי כוחות הציבור המקומיים עד הזמן שהוזכר באותם המקומות שרוב תושביהם היו יהודים. העבודה הציבורית בפולין בכלל ובפלך לובלין בפרט מפותחה במדה זעומה מאד. אין שם כלל מוסדות־חסד. כשפרצו מאורעות המלחמה והחיים תבעו בכל תוקף עזרה לגוועים מרעב, לא ידעו האנשים המקומיים כיצד לסדר את העזרה הדרושה וגם לאן לפנות. הכותב דיבר על הצורך הרב הדרוש במצרכי מזון, עזרה של מעונות, אספקת לבנים, בגדים, נעלים, חפצים דתיים כמו טלית ותפילין, סידורים וספרים אחרים, ועוד צרכים שונים שהעדרם היה מורגש מאד.

ולבסוף הוא עבר לדבר על הקמת הבתים שנשרפו. כעבור חודשיים יכולה להתחיל בפלך לובלין עונת הבניה, ומאות אנשים מיוזיפוף, חודל, קראסנוסטב, איזביצה, **טורבין** ועוד צריכים לקבל את האפשרות להקים את בתיהם. בלעדי זה קשה לדבר על השיבה לחיים נורמליים באותן הערים שנמנו. עשרות משפחות מוצאות להן מחסה בבתי־שיחין ובמרתפים בחכותן לעונת הבניה. הן יושבות בכפרים הסמוכים, ובזה עוזר המרכז העירוני לפליטי הערים השרופות. במקומות אלה שוב התחיל לבצבץ המסחר, מתקבלות הזמנות לעבודת אומנים ולחפצים המעובדים בידי אומנים. אין מן האפשר להשאר במצב כזה זמן רב במקומות שנחרבו, ומשום כך יכולה העזרה לבנין הבתים להבטיח את שיקום הערים הללו. להיפך, אי שיקומן של אותן הערים במשך זמן רב עלול לשלול מהן לעולם את הערך של מרכז עירוני ולמשוך את תושבי הסביבה לערים אחרות שלא נחרבו. עובדה זו עלולה לשלול ממאות משפחות של פליטים יהודים את האפשרות לשוב לעבודתם הקודמת ולהפכם לאביונים לכל ימי חייהם. השאיפה לחזור לעיר־המולדת חזקה מאד, ומיוסדת על כך, שרק בתנאים הידועים והחביבים מכבר יכולה הפעולה הקודמת והחיים הקודמים לשוב לאיתנם.

הסופר מסיים את מאמרו בהודעה, שנוצר הועד ע״ש הנסיכה הגדולה טאטיאנה ניקולאיובנה, שמטרתו המיוחדת היא להמציא עזרה לנפגעי המלחמה. בפולין נוצרו ועדי אזרחים, שאליהם מגיעות נדבות מכל קצוי רוסיה; קיים גם ועד יהודי מרכזי. האמצעים לתמיכת התושבים היהודים צריכים להינתן גם מטעם השלטונות וגם ע״י כל הארגונים הללו״ [33].

בינתים חלו שינויים גדולים במצב האסטרטגי של הממלכות הנלחמות, וגם בדרומה של פולין נשתנה המצב. הרוסים שבראשית המלחמה נסוגו כמעט מכל פולין המערבית עברו למלחמת תנופה, ולא רחוק מפלך לובלין התקיפו את גליציה המזרחית, כבשו את

לבוב, טרנופול, ברודי, ועד לקרבת קראקא הגיעו. במאוחר יותר כבשו גם מבצר פשמישל והגיעו לגבולות אונגרן. טורבין שנשארה במשך מספר חדשים בידי הרוסים שימשה מקום מעבר לגדודי צבאותיה שחדרו מעבר לנהר הויסלה לגליציה, וכבשו אף את חבל בוקובינה עם בירתה צ׳רנוביץ. הרוסים בטורבין כמו בשאר ישובי היהודים התיחסו ליהודים כאל זרים. הם בזזו וגנבו מכל הבא לידם, כשהם מלווים הסתה גלויה מצד אזרחים פולנים, שידעו להחניף לראשי הצבא ולשסות את הצבא ביהודים. היהודים שנשארו בבתיהם הנותרים ישבו בלילות סגורים מאחורי תריסיהם ודלתותיהם, בלי שהעיזו לצאת החוצה. וביחוד הסתתרו במרתפים ובמקומות־סתר אחרים עלמות ונשים צעירות. מפעם לפעם היו צעקות אימים מחרידות את העיר. דלתות החנויות נפרצו ורכוש היהודים היה לבז.

אך בראשית חודש מאי 1915 הבקיעו צבאות ממלכות המרכז בכוח אדיר למערכת חיל הרוסים שעל נהר הדונייץ בגליציה המערבית והפיצו את אויביהם, ומאז הדפו מפניהם את צבאות הרוסים כמוץ לפני רוח, כבשו בחזרה כמעט את כל גליציה ובוקובינה, כל פלכי פולין, וחדרו לפלכי ווהלין, ובקיץ 1915 היה ברור, כי יד מעצמות המרכז על העליונה גם באזור לובלין. ושוב חזרו שמות עיירות יהודיות בפלך לובלין להופיע בהו־דעות הרשמיות של מטה הצבא הרוסי בסגנון של נצחונות בדרך נסיגתם, שבמקצוע זה הצטיין המצביא קורופטקין בשעתו במלחמותיו במנדזוריה במזרח הרחוק נגד היפאנים שאצלו שימשו נצחונות ונסיגות בערבוביה. הבה נביא בזה כמה הודעות־פרידה של המטה הצבאי הרוסי מפלך לובלין בכלל ומטורבין בפרט:

י״ט בתמוז: „מלחמת התנופה בין נהרות וויפש ובוג על החזית זאמושץ־סוקאל הולכת ונמשכת; כ״ב בתמוז: „לעבר לובלין נמצא האויב במגע אתנו לאורך הנהרות ויזניצה ופור (הוא הנהר העובר בטורבין); כ״ג בתמוז באה כותרת בשם „בפלך לובלין וגליציה״, ובה נאמר: „בגליל אנופול־קראסניק־טורבין בימי 17 ו־18 ליוני אש חיל התותחנים. התקדמותם של חלקי הצבא הקדמיים נהדפה באש יריותינו. בגליל טורבין התלקח לפנות ערב של 18 ליוני קרב עצום. שורות ההסתערויות של האויב הוכו אחור באופן מוצלח. הקרב נמשך כל הלילה[34]. בליל 19 ליוני נהדפו הסתערויות אחדות של האויב באזור קראסניק; 23 ליוני: בעבר לובלין התקדם האויב אחרי קרבות עקשניים בחזית שבין קראסניק והנהר וויפש״; בעבר לובלין התפשטה מלחמת התנופה שלנו על כל הגליל, ממוצא הנחל פודליפה עד לנחל אשר בדרומה של ביחאווה. האויב מוסיף להיסוג״; על החזית יוזיפוף־ביחאווה הולכים הקריבות ונמשכים. ב־27 ליוני הוסיף האויב להחזיק בידו את הגבעה 13 ואת הכפר קוברסק וניהל הסתערות־נגד נמרצה בין הביסטריצה והכפר הנזכר״. וכה נסוגו צבאות הרוסים מאדמת פולין ללא שוב, והדי יריות התותחים הלכו ודעכו יותר ויותר, עד שטורבין נשארה הרחק מאחורי החזית שהרחיקה לתוך שטחי ווהלין.

סוף־סוף, אחרי שטורבין נעשתה שוב למוקד הקרבות וחילות אוסטרים־גרמנים ורוסיים שלטו בה בערבוביה, כשהיא ריקה מתושביה שהיו פזורים בכפרים ובערים מרחוק ומקרוב, היתה יד הצבאות של ממלכות־המרכז על העליונה. טורבין — גורלה נחרץ להישאר תחת שלטון האוסטרים, בעוד שהרוסים נסוגו, עזבו עמדה אחר עמדה, והפעם

עזבו גם את לובלין בנסיגתם לכוון המזרח ועוד מעט השאירו מאחריהם את כל פולין בעברם להתגונן בשטח ווהלין וליטה, וזמן מה התעכבו ליד ברנוביץ ובקצה גליציה המזרחית ובוקובינה. אך צבאות הגרמנים והאוסטרים לא נתנו מנוח לרוסים ודלקו אחריהם בכל שיכלו, וטורבין החרבה והריקה מתושבים החלה לחדש את קיומה. שלטונות אוסטריה הכריזו על שיבת התושבים למקומותיהם ועשו להם הנחות לשיקום העיר [35].

טורבין הפכה לעיר־מעבר לצבא האוסטרים והגרמנים שהתקדמו הלאה ברחבי רוסיה, אך עוד רחוקה היתה הדרך לנצחון שלם. בינתים עוד הורגשו בטורבין וסביבותיה מוראות המלחמה. שיירות ארוכות של עגלות אכרים הביאו פצועי־מלחמה משדות הקרב. זעקות הפצועים החרידו לב ונפש. אימה שררה בכל, ואיש לא ידע מה ילד יום. הקרבות הגדולים נמשכו מעבר לטורבין, רחוק רחוק בשטחים שמעבר לגבול הפולני. הם נמשכו חדשים ושנים עד שהוכרעה הכף, וטורבין נשארה בידי השלטון האוסטרי שהחזיק בה עד סיום המלחמה. השלטון הצבאי דאג לכלכלת התושבים. התעסוקה במישרין ובעקיפין באמצעות הצבא לא היתה קטנה. עבדו האומנים שסיפקו את כל הצורך למשרדי הצבא, ואף המסחר פרח ושיגשג. על אף המשטר הצבאי לא הכביד השלטון על התושבים. הפולנים והיהודים היו חפשיים להתארגן ולהתאגד למטרות שהשלטון לא ראה בהן פגיעה, וכך התחילה פעולה ארגונית ציונית וחברתית בעלת היקף בעיר, שנשמה לרווחה אחרי חדשי־קרב קשים, כשהחיים והמות שימשו כלי־משחק בידי התותחים, מכונות־יריה ויתר כלי־המשחית המרובים שברשות שני הצדדים. טורבין היהודית החלה לנשום מחדש אחרי שפליטיה החלו לשוב אליה מכל העברים, והנוער שעיניו חזו בחיי־נדודים קשים של משפחותיהם החל לחשוב על „תכלית". מאידך אסור היה בימי המלחמה לפעול למען מטרות פוליטיות, והפעולה הציונית נעשתה במסווה של תרבות („קולטורה" בלע"ז).

שוב עברה תקופה מסויימת, ועם הצטרפות אמריקה למלחמה ופירסום 14 „סעיפי וילסון" עברה רוח חדשה באירופה. גם בפולין הכבושה בידי האוסטרים התחילו מתארגנים ומתכוננים ליום השחרור. וליהודים הגיעו ידיעות מעודדות, שעם ישראל ייפקד ביום הדין ויובטחו זכויותיו לארץ־ישראל. הסתננו ידיעות שהוקם ועד מראשי יהדות ארצות־הברית, אנגליה, צרפת ורוסיה (בימי קרנסקי) להגשמת המטרות הללו, וידיעה מרעישה עוד יותר, כי צבא מתנדבים יהודי גדול מאמריקה ניצב בחזית ארץ־ישראל, לוחם שכם אחד עם צבאות הגנרל אלנבי על כיבוש הארץ מידי התורכים. גל של התעוררות בלתי רגילה עבר ברחוב היהודים, וביחוד בנוער שהחל בפיתוח ההכרה הלאומית, סידור שיעורים ללימוד עברית, הזמנת מרצים וחומר הסברה. בראש התנועה בטורבין עמדו כמה חברים מהעיר והעיירות הסמוכות בעלי השפעה וכושר ארגוני שהדריכו וכיוונו את הפעולה. השלטונות האוסטריים לא הפריעו, וגם הפולנים שהיו נתונים להתעוררות לאומית וצפיה לשחרורם הבינו לרוח היהודים ולרגשותיהם.

כשהגיעה לפולין הידיעה המרעישה על הכרזת בלפור (חורף 1917), אפף גל של שמחה והתלהבות את הציבור היהודי על כל שכבותיו. אנשים בכו מרוב שמחה, הוכרז על „קרן גאולה" וכספים וחפצים יקרי־ערך התחילו זורמים אליה. ואכן לא לפלא נחשב

הדבר, כי משפשטה שמועה שמתחילה הרשמה לעליה לארץ נהרו בני נוער וגם יותר מבוגרים מהעיר והסביבה להרשם ולהשליש כסף להוצאות הנסיעה[36].

הפעולה הראשונה באה לידי מעשה בצורת ספרית „תרבות" בידי הנוער שבראש: עמדו יעקב־ליב יפה, שמואל־אבא גיטוורץ ויצחק פדר. אך הספריה הזו הביאה כמעט לידי מלחמת „אבות ובנים" שלא הבינו אחד את שפת רעהו. אכן גם התגוששות זו גרסה: קדימה. הגורם הלאומי הפריע לחזור לימים שלפני המלחמה בתבעו מעשים נמרצים לקראת שינויים בחיי הגלות. לא עברו ימים רבים וטורבין היהודית שלחה לישראל את העולה הראשון, ואחריו באו נוספים, והודות לכך ניצלו ממלחמת השואה המאוחרת והקימו גרעין בריא בארץ־אבות, שהודות ליזמתו מופיע ספר יזכור לקהילת טורבין בצורת מצבה ספרותית חיה ליהודים שהיו ואינם, אך זכרם יישאר לדורות.

ביום 11 לנובמבר 1918 הכריז צלצול הפעמונים על שביתת הנשק, והאומות נאנחו לרווחה. הרצח בהמון נעצר. פולין העצמאית קמה לתחיה. אך ליהודים נכונו פורעניות ונסיונות חדשים.

פרק תשיעי: ערים וכפרים באופקה של טורבין

קהילת טורבין מרכז לישובים חדשים בערים וכפרים סמוכים. — קראסניסטב היתה אסורה ליהודים. — ישובה היהודי למופת בכל. — חייה היהודיים. — קראסנוברוד עיר־מילדת החוזה מלובלין. — „יושה עגל" ישב בעיירה. — שמו השני ר' משה חיים קמינר — מחלוקת התכלת הרדזיני בעיר. — ביל־גוריי עם קהילה ישנה. — שפע יערות בסביבה. — מקצוע ה„זיפן" יסוד הכלכלה בעיר. — גוריי היהודית עסקה בחקלאות ובמלאכה. — עיר מולדת ר' מנדלי מקוצק. — יאנוב אורדינצקי עיר מחוז. — יהודים חקלאיים בעיר. — ויסוקי הלובלינית עיר ישנה. — עיר מיפגש ליהודי הכפרים הסמוכים. — פיאסקי הלובלינית. — רייוויץ, מודליבוז'יץ וגורזקוב. — כפרים סביב טורבין עם ישובי יהודים. — צ'רניצ'ין. ז'אבנו, טרגוביסקו, דליקוביץ, טוקאר, כלאניוב, הורצ'ק, אוטרוך', אולשאנקה, זאגרובלה.

עוד במשך המאה ה־16, כשמדיניות המלכים כלפי היהודים היתה בדרך־כלל ליברלית בהרבה מאשר במאות המאוחרות־יותר, קיבלו גם כמה ערים ועיירות גדולות יותר פקודות מלכות שאסרו על היהודים לשבת בהן. פריבילגיות כאלו היו קרויות פריבילגיות של אי־סבילות ליהודים" (פריבילגיום דה נון טולירנדיס יודאיס). פריבילגיות כאלה היו כבר אז גם באזור לובלין, כמו לעיר קראסנוסטאב. ואף בלובלין היה ליהודים מותר לגור רק בפרבר פודזאמצ'ה („תחת הארמון") ולא בעיר עצמה. אך נגד גזירה זו מצאו להם היהודים עצה במדה מרובה גם בזכות תפקידם במסחר ובמלאכה וגם בזכות ההגנה מצד המעמד השליט של האצולה. ואילו לטורבין לא ננעלו שערי הכניסה כמעט מאז יסודה[37], אם משום שהיתה אחוזה ממלכתית ואם משום שהכמורה לא מצאה בה ענין מיוחד בשביל להכביד על ישיבת היהודים בה.

טורבין נוסדה עוד לפני ערים אחרות שנתפרסמו ונתפתחו במהירות כמו טומאשוב, זאמושץ, וכיוצא בהן. ברם עם ישיבת יהודים בטורבין נתפשטה ישיבת יהודים גם בערי הסביבה ובכפרים. הבה נתאר במקצת את הערים והכפרים שבקרבת טורבין ששימשו מקומות ישוב ליהודים. ראשית כל נתאר את עיירת־המחוז קראסניסטאב שלא נכללה בתחום־המושב ליהודים, ורק בתקופת הכיבוש הרוסי נפתחו שעריה ליהודים כשם שנפתחו גם שערי ערים אחרות לעשרות שהיו נעולות ליהודים.

קראסניסטאב לא היתה עיר גדולה בהשוואה לאחיותיה הערים חלם, הרובישוב ואחרות. אבל היא היתה שונה מהן. אחוז האוכלוסין היהודים לגבי הבלתי־יהודיים היה יותר קטן מאשר בערים שהוזכרו. לעומת זה הצטיינה קראסניסטאב ביופיה, נקיונה ובאנשיה הישרים והשקטים. בעיר עמדו בתים בני 3 ו־4 דיוטות, צבועים יפה מן החוץ, ובאמצע העיר גן יפה מאד עם שבילי טיול. במרכז הגן בימה נאה שבה היתה תזמורת צבאית מנגנת במשך כל ימות הקיץ מ־6 עד 10 בלילה. העיר שכנה במקום נישא, ומשני צדדיה שני נהרות. שלושת הכבישים הגדולים של זמושץ, לובלין וריוויץ הוסיפו לעיר יופי רב, תנועה וחיים. כביש לובלין נמשך כמה מילין מחוץ לעיר עם עצים משני צדדיו, חצרות עם גני פרי שונים שהפיצו ריח נעים; שדות מרעה וגבעות רמות ויפות שהקיפו ביהירות את הנהרות והיערות הסמוכים — כל זה נתן אותותיו על כל מהלך החיים, האופי ומצב־רוחה של האוכלוסיה, וביחוד של היהודית. בניגוד לעיירות סביבה כמו איזביצה, רייוויץ, קראשניצ׳ין ואחרות היתה קראסניסטאב עיירה נקיה ומצוחצחת; הרחובות ישרים ומרוצפים יפה עם מדרכות רחבות, שהוסיפו לעיירה מראה משמח ונעים.

העיירה נחשבה לאחת העיירות ההסטוריות בפולין. לפנים — בתקופת קזימיר הגדול — עמדה כאן ברמה מצודת אצילים, וזקני התושבים היו מספרים מעין אגדה, שקזימיר הגדול הקים לו כאן חוילה שבה היה מבלה שנה שנה עם אהובתו היהודיה אסתר. בתקופות קדומות, כשליהודים היה אסור לשבת בעיר, היה קיים כאן גיטו ליהודים. בשנים האחרונות כבר ישבו כאן יהודים בצוותא עם נוצרים, גם במרכז העיר וגם ב„גרובליה״, שהיתה מפולגת מהעיר בנהר וויפש. העיר המוקפת גנים עשתה רושם מצויין ביותר על כל מבקריה. מהאוכלוסיה הכללית של כ־25.000 נפש היוו היהודים חלק חמישי, כ־5.000 נפש. אך במספר הכללי נכללו גם הפרברים: הקראקובי ו„זאקרינצ׳ה״ שבהם ישבו יהודים במספר קטן, כ־30%—20% מהאוכלוסיה היהודית ישבו ב„גרובליה״. כאן ישבו בני המעמד הדל של היהודים: סנדלרים, חייטים, אופים, זגגים, צורפים ורוכלי כפרים. האוכלוסיה הנוצרית לא התיחסה אף פעם ליהודים בידידות יוצאת מהכלל. שררה אנטי־שמיות מאופקת, ואילו לידי פעולות אנטישמיות אקטיביות לא הגיע אף פעם בעיר.

הדור הקשיש לא עסק בפוליטיקה ולא השתייך לארגונים פוליטיים. אף הוא ניהל פעולה חברתית רחבה ומסועפת. בעיר התקיימו איגודי סוחרים ורוכלים, אומנים, קופת גמ״ח, בנק עממי וחברה־קדישא. בעיר היו ארגוני ציונים, מזרחי, אגודה, רביזיונים, החלוץ — פועלי־ציון (צ.ס.), פועלי־ציון שמאל ואיגוד מקצועי, ספריית פרץ. הבונד לא מצא מקום בעיר.

החיים הדתיים התרכזו בשני בתי־מדרשות: העירוני, ששופץ מחדש אחרי מלחמת

העולם הראשונה, והשני על ה„גרובליה". מלבד זה התקיימו שני שטיבלך חסידיים — של חסידי טריסק וגור... חסידים מכל המינים לא היו מעין חידוש בערים ועיירות בפולין, כי היסוד הזה היוה רוב מנין ורוב בנין של האוכלוסין היהודים, ומובן שגם בקראסניסטאב היו חסידים מכל המינים. ברם חסידי קראסניסטאב לא דמו לחסידי ערים אחרות, לא מרושלים כמוהם, שקועי מחשבות ועצבנים. להיפך, כאן היו הדורים ומצוחצחים בלבושם, מטיילים בצוותא בגני העיר ללא תנועות ומשוחחים על הכל: חסידות, פלפול, קבלה, חקירה, סיפורי חסידים, פוליטיקה, חדשות — כלליות ועירוניות, וכך עד עלות השחר, וכל זה התנהל בשקט ובצנעה ללא ויכוחים וקטטות, אלא בשלווה תוך הערכה הדדית וכבוד הדדי. ל„חיים בשלום" בין חסידים לחסידים גרם גם מאורע מסוים: שני בתי המדרש, שמטעמי נוחיות של האוכלוסין היהודים נמצאו עוד משנים קדומות בריחוק מקום מן המרכז היהודי היפה. והנה בית־המדרש הקרוב ביותר נשרף. חסידי טריסק, רוב היהודים העירוניים בכלל ושל החסידים בפרט, היו גם העשירים ביותר בעיר, והם הקימו להם במרכז העיר בנין־אבנים גדול כשטיבל־טריסק. אחרי שריפת בית־המדרש הפך השטיבל החדש כמעט לבית־מדרש לכל הקהל, וממילא לכיבוד הדדי של הצדיקים השונים ומנהגי זולתם, וכולם הפכו למשפחה חסידית גדולה.

משלוח יהודי קראסניסטאב בידי הנאצים החל בימי פסח 1942, ורובם נשלחו לבלזיץ. יום זכרון יהודי קראסניסטאב הוא בכ"ב באייר.

קראסנוברוד — (נמצאה בסביבת לובלין), זקני העיר היו מתפארים ב„חוזה" מלובלין שמוצאו היו מקראסנוברוד, ואף הצביעו על בית אחד שבו התקיימה חתונתו. בקשר לכך היו מספרים מעשה שהיה, שפעם דברו בו נכבדות עם בת חוכר מהכפר קצ'וקה והועידו את החתונה בקראסנוברוד. לפני שהובילו את הכלה לחופה דרש ה„חוזה" שיתנו לו להציץ בפני הכלה, משום ש„אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה". אחרי שהציץ בפניה סירב לקדשה, בטענה, שראה בה את השתי־והערב, והחתונה בטלה. אחרי כן סטתה באמת הכלה מ„דרך הישר" והתנצרה. ה„חוזה" לקח לו אשה אחרת והחתונה התקיימה באותו בית.

חברי קבוצת הנוגגים של חסידי בלז הם שהכירו בחצרו של הרבי מבלז את „יושה עגל" שהסתופף זמן מה בקראסנוברוד, והם שימשו עדים בעת דין־תורה. יושה עגל זה שימש נושא למחזהו של י.י. זינגר בשם „יושה עגל", וכך היה המעשה:

בעיר קרסנוברוד היה בחור מוזר ושמו יוסף. חשבוהו לשוטה, מפני שלא ידע לדבר כהלכה, והיה עונה על כל שאלה הן או לא ותו לא. כינוהו „יושה קאלב". תושבי העיר היו מנצלים אותו לכל עבודה או שליחות והיו נותנים לו פרוטות כשכר־טרחה, והוא לא היה מואס, לא בעבודה ולא בפרוטה. עפ"י רוב היה נמצא בבית־הקברות, כי שם היה הקברן מעסיק אותו בכריית קברים והיה נותן לו ללון בביתו ופרוסת לחם עם תה כשכר עבודתו. לימים למד „יושה עגל" אצל ר' משהלה סופר לכתוב תפילין ומזוזות, אך לא התמיד בעבודתו זו והמשיך לעסוק גם בעבודות־ארעי ולהסתופף בקרבת בית־העלמין. וכשגרשהו הקברן מביתו היה לן בבית־המדרש. כך חי לו יושה כשהוא עזוב ומוזנח ומוכתר בכתר „שוטה העיירה". והיה מעשה ופרצה מגיפה בעיירה. החלו בני העיר חוזרים

בתשובה ומפשפשים במעשיהם. וכן נתנו עיניהם ב„יושה עגל" שהוא יתום, וכדי לפצות את פני המשחית לקחוהו אחר כבוד והשיאוהו עם בת הקברן שהיה אלמן ובתו יתומה. העמידו חופה בבית־הקברות וערכו חתונה כדת, ועשירי העיר העניקו מתנות „דרשה" לזוג הצעיר והעיר צהלה ושמחה. בינתים פסקה המגיפה. לאחר זמן נעלם „יושה עגל" ולא נודע לאן. היו שאמרו שהלך עם „מיסיונרים", והיו שאמרו שהאכרים הרגוהו בשעה שמצאוהו לבדו בשדה. לא עברו ימים ויושה עגל נשכח מלב.

והנה הגיעה שמועה לעיירה, שחתנו של הרבי מזשינוב — ר' משה חיים קמינר — נעלם מביתו זמן קצר אחרי חתונתו עם בת הרבי. הדבר היה לשיחה זמן מה והעסיק את לבות האנשים, עד שגם הוא נשכח. לאחר שנה או שנתיים כשר' משה חיים קמינר חזר לביתו, קבל אותו הרבי מזשינוב בשמחה גדולה ועשה משתה גדול, אליו הזמין את כל ידידיו וחסידיו הרבים. המשתה נערך ברב פאר בביתו של הרבי מבלז שהיה גיסו של הרבי מזשינוב. ובביתו של הרבי מבלז היו אותה שעה חסידים מבני קרסנוברוד, והם: ר' משהלה סופר, ר' מנדלי פוקס, אלחנן ואליהו שוסטר ובריש גרינבוים. ומכיון שהיו שם הוזמנו אף הם אל המשתה. וכטוב לב העם ביין כשהוצג החתן דגן בפני הקהל, ראו בני קרסנוברוד, שאותו משה חיים קמינר אינו אלא „יושה עגל" בן עיירתם. מיד קם ר' אליהו שוסטר וסטר לו לחתן על לחייו סטירת־לחי מצלצלת, ותהי מהומה ומבוכה. אנשי קרסנוברוד צעקו שהחתן אינו חתן ואינו משה חיים קמינר אלא „יושה עגל" והוא בעלה של בת הקברן דמתא קרסנוברוד. בני זשינוב רצו לקרעם כדג. הייתכן? עלילה כזו? על חתן הרבי שלהם? והוא — „יושה עגל" — מילא את פיו מים בלי להוציא הגה. מיד התפלגו הנוכחים לכאן ולכאן והמהומה היתה רבה וכדי בזיון וקצף. לבסוף הוחלט להביא את הדבר לדין־תורה בפני בית־דין של רבנים מוסמכים וגדולי תורה. ור' משהלי סופר והקברן מקרסנוברוד עם בתו העגונה הופיעו בפני בית־הדין והרצו את טענותיהם, שהם מכירים אותו כ„יושה עגל" שגדל ונתחנך בעיירה ונשא ביום פלוני את בתו של הקברן. לעומתם טען הרבי מזשינוב וחסידיו, שר' משה חיים קמינר בחזרו לבית הרבי נתן סימנים שבין איש לאשתו, ולרבי אמר בפירוש באיזה דף גמרא למדו בלילה לפני העלמו ובאיזה ענין עמדו אז. ואין זאת אלא שמשה חיים קמינר הוא. והיו דברי העדים גם לצד זה וגם לצד המתנגד. דין־התורה נמשך חדשים על חדשים עד שפסק את דינו. אלפי אנשים מכל הסביבה נתאספו לשמוע פסק־דין זה, כי הענין נתפרסם והסקרנות היתה רבה מאד. בית־הדין פסק, שעל „יושה עגל", הוא משה חיים קמינר, לתת גט־פטורין לשתי נשיו, ואחרי כן הוא רשאי לשאת את זו הנראית לו יותר. וזהו סוף המעשה שהסעיר בשעתו את הלבבות ואת הרוחות ומצא את תקונו בספרות, ואף לתיאטרון הגיע [39].

זקני החסידים בקרסנוברוד היו מקפידים על האחדות ועל האחוה שהיו שרויות בין יהודי העיירה, עד שקפצה עליהם רוגזה של „מחלוקת התכלת" של חסידי רדזין שהיו שוזרים פתיל תכלת לתוך ציציותיהם. כידוע פשטה מחלוקת זו בכל הישוב היהודי שבפולין הקונגרסית. אך במיוחד החריפה המחלוקת בסביבת קרסנוברוד והרבנים קראו לה: מחלוקת „קר"ח" שראשי תיבותיה: קרסנוברוד, רייוויץ, חלם. במקומות אלה הגיע לריב וקטטה מלוות מכות ושנאת־חינם, עד שיהודי העיירה נמנעו מלהשיא את בנותיהם

לבני יריביהם ולהביא כלות לבניהם מערים אחרות. אולם מעז יצא מתוק, כי הישוב גדל והתפתח ע״י כך, בתוספת „שטיבלך״ של חסידים ששמרו על זיקתם לרביים של המקומות שמהם באו. סופה של מחלוקת זו, שהיתה לשם שמים, ששקעה מעצמה. אולם השנאה נמשכה שנים לאחר זה, והיא היא שהורידה את הרב צבי יחזקאל מיכלזון הנודע גם כסופר־ביוגרף מכסא הרבנות בעיירה.

בילגוריי היתה קיימת עוד לפני פלישות התתרים לפולין, בלי לדעת אימתי נוסדה הקהילה היהודית. בילגוריי נזכרת עוד משנת ת״ח בספר „יון מצולה״ והשתתפה בישיבות וא״א. היא שכנה בפולין הקונגרסית בסמוך לגבול הישן של גליציה האוסטרית, בקרבת זמושץ. היא מנתה כ־12.000 תושבים, ובניהם כ־65% יהודים, עיר שבה היו תורה וגדולה במקום אחד, עם הרב האחרון ר׳ מרדכי רוקח בן הצדיק מבלז רבי ישכר־דוב רוקח מבלז. שוק העיר — ככר גדול בלב העיר — היה מוקף מכל צדדיו בתים יהודים עם בתי־מסחרם. עד למלחמה הראשונה עמדה בעיר פלוגת קוזקים שממנה הרויחו יהודי העיר יפה, ואף שבבילגוריי היה מצוי נהר משלה — אי אפשר היה לעשות גטין בעיר, מפני שהקיסר ניקולי שינה את שם הנהר לשם „לאדה״.

ליד העיר נמצא יער שיצא לו שם בכל הסביבה. הוא היה שופע בכל מיני פירות, ונמשך מן העיר דרך יאנוב עד לזאמושץ. בבילגוריי בתי־מדרשות רבים, ישיבה, חדרים, חדר „יבנה״ ו„בית יעקב״, בנקים יהודים אחדים, מוסדות חסד ומפלגות יהודיות רבות, עם רבנים מגדולי הדור במשך מאות שנים. רבי מרדכי רוקח מבלז כיהן בבילגוריי משנת תרפ״ז עד חורבן פולין ונפטר בישראל בשנת תש״י בהשאירו אלמנה ובן מזיווג שני (שהוכתר באחרונה לצדיק מבלז). בית־הכנסת הוקם בשנת תר״ם שעלה בכסף רב ונחשב לפאר העיר ויצא לו שם בכל הסביבה. ממש ליד קירות בית־הכנסת נמצא בית־העלמין הראשון של בילגוריי, ובו שתי מצבות עתיקות שקשה היה לקרוא את החרות בהן. בית־קברות שני היה מוקף גדר קרשים, וגם בו היו מצויות מצבות למעלה ממאתיים שנה. בית־העלמין האחרון נמצא על החולות, רחוק מהעיר, מגודר גדר אבנים. שומר בית־הקברות היהודי היה נוצרי. לא עברה בה רכבת, והיו נוסעים בכרכרות רתומות לשלושה־ארבעה סוסים, שבהן היו נוסעים לרייוויץ בשבילי חול ומשם הלאה ברכבת. ורק במלחמת העולם הראשונה, כשבילגוריי היתה כבושה בידי האוסטרים, הם בנו רכבת צרה עד ויזיניץ ומשם רכבת רחבה עד רייוויץ.

בסביבת בילגוריי היו מצויים שטחים עצומים של יערות שהחלו מקרישוב עד יאנוב, קראשניק, שהשתייכו לרוזן זאמויסקי, עם יערות ממלכתיים רבים. כמה יערות היו שייכים גם לאכרים שקיבלום במתנה מהצאר אלכסנדר השני. בבילגוריי התנהל מסחר עצום של עצים שנמשך שנים רבות ונמצא בידי יהודים, ובראשם הפירמות היהודיות: הרמן, הוניגבוים, שפער, ארביספלד והירשנהורן. מראשוני סוחרי־העץ בבילגוריי היה ר׳ שמואל־אליהו שוורדשארף, מוותיקי החביבים, ות״ח גדול, שהיה מוביל עצים לעיר־הנמל דנציג. כל העצים הובלו בדרך המים.

בבילגוריי התפתח סחר ה„זיפן״. היתה זו העיר היחידה במקצוע זה לא רק בכל פולין, אלא גם באירופה. מקצוע זה ייצג בבילגוריי פעולה יצרנית גדולה לטובת העיר.

וכן היה מצוי בעיר בית־דפוס גדול של ר׳ נטע קרוננברג שהעבירו לכאן מפיוטרקוב, והיה מדפיס ספרים, סידורים, מחזורים, חומשים וספרי־קודש וגם ספרי חול. הדפוס העסיק כעשרים פועלים [40].

גוריי — עיר פרטית שהשתייכה לאורדינציה הזאמויסקית, שכנה על גדות הנחל לאדה, כשני מיל וחצי מעיר־המחוז יאנוב. העיר שנקראה לפנים בשם לאדה עם ארמון המלכים בתוכה היתה נושנה מאד. את הארמון הזה העניק לודביק, מלך פולין ואונגרין, יחד עם הסביבה לדימיטרי, סגן שר־האוצר הפולני, ולפי בקשת אלכסנדר מסרויאנצ׳ה, אדוני הכפר הזה, העלה אותו לדרגת עיר וקרא לה בשם גוריי, ומכאן שם משפחת הגורייסקי הנודעה. מרשותה עברה העיר לידי משפחת פירליי, והמלך זיגמונט הראשון מצא לנכון להתחשב בזכויותיו של מיקוליי פירליי מדומברוביצה, הווייוודה הלובלינאי ולהעלות את גוריי מהתחוקה הפולנית למגדבורגית. ברם משפחה זו עברה לאמונה ההלווצית והקימה כאן כנסיה קלווינאית שהיתה קיימת עוד בשנים הראשונות של המאה ה־17. העיר עברה לרשות הרוזן סטניסלב גורקה, שחידש את כל הזכויות הנושנות בשנת 1561, ואחרי שהעיר נשרפה בדליקה הוסיף עליהן חרויות חדשות שאושרו בידי המלך זיגמונט בשנת 1569. מידי משפחת הגורקים עברה העיר לרשות יאן זאמויסקי, שצירף את העיר לאורדינציה הזאמויסקית, ומתוך רצון להעלות את העיר העניק לה זכיות שונות, ובדרכו זו הלכו גם היורשים שבאו אחריו. במאוחר יותר נאלצה העיר גוריי, בשביל להמנע מפשיטת־רגל, להזמין אליה אומנים ואנשי תעשיה.

בשנת 1862 מנתה גוריי 1.712 נפש, ובהם 1.248 קתולים ו־464 יהודים, שרובם עסקו בעבודה חקלאית, והשאר עסקו במלאכה וסחר זעיר. היו בה בנין חומה אחד, 244 בתי עץ, בית־כנסת בנוי, עיריה, בית־ספר ממשלתי למתחילים; התקיימו בעיר בתי־מלאכה לעיבוד בדים ובהם הפיקו בדים פשוטים מסוג פשוט למעילי־אכרים, גרבי־צמר וארג בד גס לשקים וגם של פשתן. בעיר היו קיימים ימי־שוק שבועיים וששה ירידים בשנה.

בגוריי היה ישוב יהודי ותיק ובו למדנים ותיקים עם חסידים. בגוריי נולד רבי מנדלי מקוצק לאביו ר׳ יהודה־ליבוש מורגנשטרן ששימש שנים רבות כגבאי החברה־קדישא וכיהנו שם רבנים גאונים נעלים. שתפשו מקום חשוב בין רבני פולין [41].

ז׳ולקייבקה — עיר פרטית בפלך לובלין ובמחוז קראסנוסטאב, במרחק 25 ויורסט מעיר המחוז, ששימשה קן נודע בקורות בית הז׳ולקייבסקיים. אבי ההטמן סטאניסלב ז׳ולקייבסקי, הווייבודה הרוסי, שבתקופת שלטונו של המלך זיגמונט אוגוסט קיבל עליו את האמונה הקלווינית, העביר את הכנסיה הקתולית המקומית לאנשי אמונתו, ורק בנו סטאניסלב, הטמן בממלכה במאה ה־18, החזיר את הכנסיה לידי הקתולים. ז׳ולקייבקה השתייכה למשפחת סטארומירסקי שהיה הסטארוסטה של קראסנוסטאב, ב־1860 היתה מקנת מיצ׳יסלב פרישל. הכנסיה הראשונה היתה של עץ ולא ידוע מתי הוקמה, אחרי שהקלווינים השמידו את המסמכים שלה, ואחרי שהוצאה מרשותם הקים טומאש סטארו־מירסקי בשנת 1773 כנסיה חדשה בנויה אבן [42].

בשנת 1868 מנתה ז׳ולקייבקה 1.183 נפש, ובהם 790 יהודים. היו בה 4 בתי־חומה,

84 בתי עץ, וכן נמצא בה תחנת דואר, עיריה וששה ירידים בשנה. בשנת 1939 ישבו בעיירה 500 משפחות יהודים בקרב אוכלוסיה של 3.500 נפש.

יאנוב אורדינצקי — עיר פרטית שהשתייכה לאורדינציה הזאמויסקית, שכנה על גדות הנהר ביאלה, ומצד דרום נמצא הנחל הקטן טשיבאץ׳ שזרם במרחק חצי מיל מהעיר בין יערות ואגמים. דרך יאנוב עבר כביש־הדואר שהוביל מלובלין לזאמושץ, טורבין, גוריי וקרושוביץ. העיר ומוצאה מכפר בשם ביאלה, שבתוקף כתב־זכות של ולאדיסלב הרביעי מ־21 ליולי 1640 עלה לדרגת עיר לפי המלצת בעליו קטרינה מאוסטרוג וטומאש זאמויסקי. אז העניק המלך הפולני לתושבי המקום את התחוקה המגדבורגית, הרשה להועיד אגודות סוחרים ואומנים לפי דוגמת ערים אחרות בממלכה, קבע שמונה ירידים בשנה, ימי־שוק שבועיים וכיוצא בזה. שנים אחדות אחר זה שינה יאן זאמויסקי את שם המקום מביאלה ליאנוב, כזכר לשמו יאן, והמלך יאן קזימירש אישר את שינוי השם בכתב־הזכות שהוציא ב־10 ליוני 1653, אחרי שהעיר סבלה ממעבר גייסות שונים, ממגיפות ונחרבה באש ובחרב, תוך רצון להעלות את העיר ולפתחה. גם אדוני העיר, הם אדוני האורדינציה הזאמויסקית, העניקו בזמנים שונים ליאנוב חירויות וקרנות שונות, כגון: יאן זאמויסקי בשנת 1664, מרצין מבראצלאב — בשנת 1687, שהוסיף על שלושת הירידים הקודמים עוד אחדים, הרשה לתושבים מסים שונים לטובת העיר. העיר היתה מאוכלסת יפה ובנויה כהלכה. בעיר התפתחו אמנויות שונות, ובמיוחד יצא שם למוצרי בית־החרושת שהיה קיים בעיר עד שנת 1831 של בדים דקים, שיצא להם שם טוב והמפעל העסיק 364 עובדים, ואחרי מרד הפולנים באותה שנה נפגע המפעל שפסק להתקיים [43].

בשנת 1863 מנתה יאנוב 3.395 נפש, ובהן 1.795 נוצרים, 1.620 יהודים שעסקו באומנות, מסחר, ובמיוחד בחקלאות. בתי אבן היו בה 26, 456 בתי עץ. מבניני העיר הצטיינו ביפים בית השלטונות, שבו שכנו בית־המשפט והחקירה בצורת מרובע, בית־כלא משטרתי עם איטלזים, מחסנים למכשירי כיבוי־אש, בית־כנסת של עץ ליהודים, בית־מדרש ומקוה. בככר השוק שבו עמדו בתי־חומה שכנו: לשכת שר המחוז, לשכת בית־המשפט וקופת המחוז, ובאמצע הבתים האלה נמצא גן־טיולים, שבו עמדה מצבת־זכרון של אבן שהוקמה לזכר הגבור הלאומי תדיאוש קושצ׳יושקו. ממפעלי החרושת המשיכו היהודים לעסוק בתפוקת מוצרי בדים בכמויות קטנות שהעסיקו כמה עשרות עובדים. כן היו קיימים בעיר צכים של אורגים, סנדלרים, קצבים, חייטים ואחרים, שפעלו לפי כתבי־זכיות שהוענקו להם מטעם האורדינציה. העיר שימשה כמקום מושב שר המחוז, בית־משפט, ראש מפקדת הז׳נדרמים, ראש מפקדת האינבלידים, עיריה עם לשכת המסים, תחנת דואר, בית־ספר למתחילים ובית־מרקחת. בעיר התקיימו ששה ירידים לשנה וימי־שוק בימי ראשון וערבי־חגים. בעיר כיהנו רבנים גאונים מחברי ספרים חשובים.

ויסוקי הלובלינית — לשעבר עיירה, שחזרה למעמד של כפר, במחוז קראסנוס־טאב, במרחק 5 מיל מלובלין, מיל אחד מטורבין, שוכנת בסביבת הרים ורוכסים. נוסדה בשנת 1360 בידי לוקאש גורקה והוענקה לה תחוקת מגדבורג; עד שנת 1382 היתה שייכת לטומיסלאב, בשנת 1386 עברה לרשות דוביסלאב, שר־הארמון בלובלין. בשנת

1414 היתה מקנת סטיפן בידזינסקי, אחד מגבורי הממלכה ועברה בירושה במשפחה עד למחצית הראשונה של המאה ה־16, אחר כך עברה לרשות הקלבינים, ועד 1645 היתה ברשות הלוביניצקים, אריאנים נודעים; ואחרי שהללו נאלצו לצאת את הממלכה רכשוה בני בית יאבלונובסקי ונשארה ברשותם עד שנת 1839, ואז עברה לרשות הבעל האחרון קייטן קרניצקי.

עוד באמצע המאה ה־16 נמצאה בעיר כנסיה קאלווינית שהתקיימה עד למאה ה־17. הכנסיה הקתולית, הראשונה של עץ, נבנתה בידי סטיפן בידזינסקי בשנת 1414, ובשנת 1800 הקימה הנסיכה יאבלונובסקה כנסיה של אבנים. בעיר ויסוקי היה קיים פעם ארמון מפואר, שבו היה מתאכסן, לפי המסורת, המלך יאן קזימירש, שהוקם בידי משפחת לוביניצקי. במקומו בא ארמון, או יותר נכון: אגף הארמון לשעבר, שעמד בתוך יער יפה [44].

פיאסקי הלובלינית — עיירה פרטית במחוז ופלך לובלין, כשלושה מיל מלובלין, ליד הדרך לקראסנוסטאב, על גדות הנהר בלז (או גילצ׳בקה). במאה ה־15 היה כאן כפר בשם פוגוז׳יליסטאב, ובשנת 1429 ישב בו בעל־אחוזה בשם יעקב דלוטו, ובמשך הזמן הפך הכפר לעיר פיאסקי, כנראה על שם החולות. בשנת 1531 הקימו פאול טרושצ׳קה ומיקולי סטארוצ׳בסקי, בעלי האחוזות, את הכנסיה. העיר עברה אחר כך לידי פאוול בוגוסלב אוז׳יחובסקי, שר האוצר של חלם ואדם מלומד, ואחר כך לידי בנו סטאניסלב שר־האוצר של לובלין, שניהם בני האמונה החדשה. בשנת 1627 היה אדון העיר אנדז׳י סוחודולסקי, עשיר ומבחירי האצולה. אחרי הפלג שזרם מאחורי העיר התנוסס במצב מצויין חצר רחב־ידים עם גן, שבו ישבו מקודם בני משפחת אוז׳יכובסקי, ואחריהם משפחת סוכודולסקי, וממנו יש לראות כיום את החורבות. כאן היה במשך זמן מרכז האריאנים ובו היו מתכנסים מפעם לפעם המאמינים האריאנים לישיבות. ואף בית־קברות היה קיים בין שתי הכנסיות המקומיות ובו התנוססו מצבות רבות מאבני־שיש.

באחרונה השתייכה העיר פיאסקי ליוזף בוברובסקי, בשנת 1865 מנתה העיר 1.733 נפש, ובה 112 בתים, תחנת דואר, עיריה וששה ירידים בשנה [45].

רייוויץ — עיירה פרטית בפלך לובלין, במחוז קראסנוסטאב, במרחק שני מיל ממנה. מיקולי ריי מטולולה אשר באחוזותיו שליד הכפר קובילה באדמת חלם יסד בשנת 1547 את העיר וכינה אותה בשמו רייוויץ. זיגמונט הראשון, תוך רצון להוכיח את יחסו הטוב לריי על שרותו המצוינה ולהשאיר זכרון ליורשיו, אישר את הדרגה הזו באותה שנה, בהעניקו את התחוקה המגדבורגית לעיר, יום־שוק שבועי ושני ירידים לשנה, בעוד שתושבי העיר שוחררו מכל המסים למשך עשר שנים. בשנת 1720 השתייכה העיירה למשפחת ז׳יבוצקי. לבסוף עברה רייוויץ לרשות הנסיכות הוורוניצקית. בשנת 1866 מנתה העיר אוכלוסיה של 1.333 נפש, והיו בה 98 בתים, עיריה וששה ירידים לשנה [46].

מודליבוז׳יץ — עיירה פרטית בפלך לובלין, במחוז זמושץ, בעמק מוקף הרים, שוכנת על גדות הנהר סנגה, ליד הכביש מיאנוב ללובלין, במרחק 7 ויורסט מיאנוב. העיירה נוסדה בשנת 1642 בידי סטאניסלב ווייטוצקי, שר־הטבחים של בלז, בתוקף כתב־זכות של המלך ולאדיסלב הרביעי. העיירה נחרבה בדליקות בשנים 1814 ו־1841. באחרונה

השתייכה העיירה לאמיל דולינסקי, ובשנת 1864 מנתה אוכלוסיה כללית בת 998 נפש שהתפרנסה מחקלאות. בעיר נמצאו 106 בתי־עץ, 2 בתי־אבן, כנסיה של אבן, טחנה ליד העיר ומשרפת יי״ש, עיריה. ששה ירידים לשנה וימי־שוק בכל שבוע[47].

גורשקוב — עיירה פרטית במחוז קראסנוסטאב, בפלך לובלין, על גדות הנהר ז׳ולקייבקה, במרחק 13 מיל מעיר־המחוז. נוסדה בידי המלך יאן השלישי בתוקף כתב־זכות משנת 1689, בהתאם למסמכים הגנוזים בכנסיה המקומית. העיירה משתייכת לוולאדיסלב בלישינסקי, בשנת 1866 מנתה אוכלוסיה בת 738 נפש, ומזה 160 נוצרים, 218 יהודים שהתפרנסו מחקלאות, אומנות ומסחר זעיר; בעיר היו שני בתי חומה, 36 בתי עץ.

כפרים סביב טורבין:

טורבין העיירה דמתה כדמות כף יד שטוחה ופשוקה. ככר השוק הגדול במרכזה — זוהי הכף השטוחה, ורחובותיה שפרשו ממנה — אצבעותיה הפשוקות. לאו דוקא חמשה במספר היו והיקפם לא היה בהשוואה לשיעור התחום שבין האגודל והזרת, כי אם הרבה יותר, לכל עבריה מסביב, וככף יד שטוחה ופשוקה היתה אף היא פתוחה לכל צדדיה. עיירות וכפרים הקיפוה מסביב ושימשה קפנדריה לעוברי־דרך רבים. ברבים מהכפרים ישבו גם יהודים, מעט או הרבה, שעמדו בקשרים עם טורבין ונתפרנסו לא־בצמצום. היו גם כפרים ללא ישוב יהודים. אך גם הם עמדו בקשרי מסחר עם יהודים בכפרים הקרובים. הבה נסקור בזה כמה כפרים בעלי ישוב יהודים:

צ׳רניצ׳ין — ליד טורבין, כפר על גדות הנהר פור, השתייך לאורדינציה הזאמויסקית, בשנת 1827 היו בו 67 בתים ו־467 נפש. לצ׳רניצ׳ין השתייכה גם צ׳רניצקה־וולה. בכפר ישבו ארבע משפחות יהודים, ולא פעם היו בימי שבת ומועד מתקהלים יהודים של כמה כפרים ועורכים מנין בצ׳רניצ׳ין עם בעל־תפילה מצוין שהנעים להם את התפילות.

טארנאווה — כפר ומשק על גדות הנהר פור, מחוז קראסנוסטאב, גמינה טורבין, שכנה לצד מערב־מזרח של טורבין, על גדות הרכס המיוער המורחב שהשתרע לאורך המערבי של הנהר. הכפר השתרע בקו בן 5 ויורסט אורך בעמק הפור. בשנת 1827 היו בו 66 בתים, 537 נפש. הכפר השתייך לאורדינציה הזאמויסקית. בכפר ישבו 2—3 משפחות יהודים.

ז׳אבנו — כפר ומשק בגמינה טורבין, שהשתייכו לאורדינציה הזאמויסקית עם שטח קרקע גדול, ובו שדות מרעה רבים, וחלק הימנו בעיבוד מחרשה; בדרום המשק שכן „מקום אסיפת המכשפות קליפארז״ שהיו מספרים עליו אגדות שונות שפורסמו בדפוס בידי א. ויניארסקי. יערות ז׳אבנו היו ממוזגים עם יערות ויסוקי ויצרו מרחב רב. בשנת 1827 היו בכפר 50 בתים, 360 נפש. ישבו בה אף שלוש משפחות יהודים.

טרגוביסקו — עוד במאה ה־15 התקיימה טרגוביסקו כמושב ומשק, במרחק 35 ויורסט מקראסנוסטאב, ובה כנסיה של עץ. בשנת 1827 היו בה 5 בתים ו־70 נפש; היה זה משק עשיר בקרקעות, בשדות־מרעה, ביערות ועוד, והיו בה בית חומה אחד, ו־10 בתי

עץ. יהודים ישבו בה כ־3—4 משפחות, ובכלל שימשה מיפגש ליהודי הכפרים הסמוכים והעיירות.

דליקוביץ — גם דילסטוביץ, כפר ומשק, מחוז יאנוב, במרחק 54 ויורסט מלובלין, 16 — מיאנוב, 51 — מנהר הויסלה. אף משק זה היה עשיר בקרקעות מסוגים שונים, אדמת חרישה וגנים, שדות־מרעה ויערות, שדות־בור ומגרשים, ובה 3 בניני עץ ואוכלוסיה בת 19 נפש, בשנת 1879 הופרדה מאחוזות קשאנוב. האדמה חמרית, טובענית ומסוגלת ביותר לתפוחי־אדמה. לא תמיד ישבו בה יהודים, אך הם היו מצויים בה תמיד, בביקורים, בקשרים וכיוצא בזה.

טוקאר — כפר אכרים במחוז קראסנוסטאב וגמינה טורבין. בשנת 1827 היו בה 57 בתים ו־326 נפש. הכפר צורף לאחוזות האורדינציה הזאמויסקית. אף בכפר זה לא היה ישוב יהודי קבוע, בעוד שתמיד נראו שם יהודים במגע עם האכרים ואדוני הכפר.

חלאניוב — גם חלאניובקה, משק וכפר בגמינה ז׳ולקייבקה ומחוז קראסנוסטאב, במרחק 49 ויורסט מלובלין, 28 — מקראסנוסטאב, 14 — משברשין, 7 — מז׳ולקייבקה, מהדרך שנסללה באיזביצה — 18, 18 — מנהר השיט ווייפש. בכפר היו שני בניני־חצר של אבן, 13 בתי עץ. לכפר היה שטח גדול של קרקעות. בשנת 1827 היו בה 58 בתים ו־349 נפש. בכפר ישבו 3—4 משפחות־יהודים שעסקו בחקלאות, במסחר זעיר ובאומנות.

הורצ׳ק — עיירה עם חוות הפריץ, אדוני העיר, ששלט על שטחי אדמה עצומים, עדרים גדולים של פרות וסוסים, חזירים ועופות, עם שכירי אכרים שעמלו למענו, בוסתנים מלאים עצי־פרי ועצי־סרק של נוי. יהודים היו יושבים כאן זה כמה דורות. בית העלמין היהודי של טורבין נמצא על גבעה קטנה מאדמת הפריץ, והגישה אליו היתה דרך שדות פריץ זה. מקום זה לא נכלל בספרי־הגיאוגרפיה של פולין, כשם שנעדרו גם כפרים וחוות אחרים.

אוטרוץ׳ — כפר אכרים במחוז יאנוב ובגמינה קשאנוב, במרחק 14 ויורסט מיאנוב, במקום גבוה, קרקע מדולדל. בשנת 1827 היו בו 85 בתים ו־542 נפש; עוד לפני שנת 1756 הקימה במקום האורדינציה הזמויסקית כנסיה יונית־רומית של עץ; בשנת 1881 נפתח בכפר בית־ספר כללי למתחילים. מאחורי הכפר אוטרוץ׳ מתחיל לזרום הנהר לאדה. האכרים עסקו בעיבוד עטרן וגידול־דבורים. כפר זה השתייך לאורדינציה הזאמויסקית. בכפר ישבו משפחות יהודים, שעסקו במסחר־זעיר, באומנות ובשיווק תוצרת המקום.

אולשאנקה — כפר אכרים במחוז קראסנוסטאב ובגמינה טורבין, והיה מצורף לאחוזות האורדינציה הזאמויסקית. לכפר היו שטחי קרקע מרובים. שתי משפחות יהודים ישבו בו.

זאגרובלה — כפר בגמינה טורבין ובמחוז קראסנוסטאב. לא ישבו בו יהודים, אולי בגלל קרבתו היתירה לעיר ואפשר היה לחשבו לפרבר של טורבין. ברם יהודים נראו בכפר יוצאים ובאים ונחשב לכפר בעל ישוב יהודי.

הבאתי כאן רק את הכפרים שהיו מעורים בחיי יהודי העיירה טורבין, בלי להביא את היותר רחוקים והפחות מבוקרים בידי יהודים. ישובי היהודים בכפרים השונים שכנו כשתילי זיתים מסביב לטורבין שנחשבה למרכז השולט על עשרות כפרים וקשור בנימים רבים לסביבה.

יוצאי טורבין הנמצאים בישראל, הקשורים עוד בלב ונפש לעיר־מולדתם ומעלים אותה לראש זכרונותיהם, מדברים „בנשימה אחת" גם על הישובים הכפריים בעלי ישוב יהודי שבהם היו מבלים את ימי נעוריהם ונהנים ממראות הטבע. וחבל, שעם אבדן האוכלוסיה היהודית בפולין בכלל ובטורבין בפרט, אבד ניר ליהודים בכל האזור.

הערות ומראי מקומות:

1) טורבין, כאחוזה מלכותית, לא היתה מוגבלת בישיבת יהודים כבאחוזות הכמורה, וישיבתם בה היתה חפשית ללא כל הגבלות.

2) העיירה לא תפסה מקום במאורעות הסטוריים או מדיניים, לא התנהלו בקרבתה קרבות בין גייסות חוץ ופנים, ומטבעה היתה עיירה שקטה. ורק במלחמת העולם 1914 התנהל לידה קרב קשה.

3) בספר זאמושץ („זאמושץ בגאונה ובשברה", בעריכת משה תמרי, תל־אביב, תשי"ג) נאמר, שבערים הפרטיות של זמויסקי: טומשוב, טורובין ואחרות מצויים היו יהודים מיד עם הווסדן. הנחה זו אינה נכונה. בטורובין לא ישבו יהודים מאז יסודה זמן מסוים.

4) יהודי טורבין היו מלאי תנועה והיו בולטים בעסקיהם גם מחוץ לעירם, ובכל זאת היו צנועים בשטח הפרסום, ופלא שמימים ראשונים אין למצוא עליהם כל ציון בספרים.

5) מספר הגלילות בוא"א לא היה תמיד שוה. עם גידול האוכלוסין היהודים בפולין גדלו גם הגלילות וניתוספו גלילות חדשים. קהילת טורבין השתייכה מקודם לגליל לובלין, ועם גידולה עם שכנותיה נסתפחה טורבין לגליל האורדינציה זמושץ.

6) חמש שנים אחרי התאריך האחרון היו שנות גזירות חמי"ל ת"ח ות"ט (1648—1649) שפגעו גם בפעולות וא"א, אך עוד לפני ששקטה המדינה מהחורבן הנורא, כי הפרעות נמשכו גם בשנת ת"י, נתוועדו בשנה שנזכרה נציגי וא"א ובראשם הגאונים, ראשי־ישיבות ורבנים, ביריד גרומניץ שבלובלין ודנו במצב שנתהוה בעקב הפרעות וכן בשאלות עגונות. בישיבה זו לא השתתף נציג טורבין, כנראה מחוסר נציג מתאים או מחוסר ישוב יהודי במקום. וייתכן שהיו עוד ישיבות וא"א ללא השתתפות נציג טורבין, ורק בישיבה שנועדה בשנת תכ"ח השתתף בישיבת וא"א אחד בשם „יצחק מקראקא חונה בק"ק טורבין". ייתכן שיהודי טורבין לא הפצו לוותר על השתתפותם בישיבה והם בחרו להם אחד מיהודי קראקא, את ר' יצחק המוזכר, שלמטרה זו חנה בק"ק טורבין ודן עם ראשי הישוב בענינים הקרובים להם הקשורים בוא"א.

7) עניני וא"א נדונו בספרותנו בזמן האחרון במחקרים שונים, ועל כולם מצטיין ספרו של ישראל הלפרין פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש"ה, המכיל את רוב החומר הדן בוא"א. בו אנו מוצאים ב„יודעים" את שמות עסקני ורבני טורבין, ואין ספק ש„בלא יודעים", בחומר שטרם נמצא, אפשר היה אולי למצוא גם שמות חדשים.

8) חיים־יונה גורלנד, חוקר־הסטוריה יהודי (1843—1890), היה כמעט הראשון שנתעורר לאסוף את החומר המפוזר בדפוס ובכתבי־יד על תקופת חמי"ל ולפרסמו בשורת קונטרסים „לקורות הגזירות על ישראל" (תקופת ת"ח ות"ט) שצורפו מקודם למאספי „אוצר הספרות" של ש. א. גרבר ואחר כך יצאו בקונטרסים בפני עצמם, והודות לפעולתו זו אין אנו עוד „מגששים בארובה". הקונטרסים הופיע בארבע חוברות — 1887—1889.

9) מלבד הקטעים שמצאנו על טורבין מצויים פזמונים, זכרונות וכדומה, כמו „מגילה עיפה" לרבי שבתי מווילנה (הש"ך) שבה באים פרטים איומים מהחורבן (נדפס בסוף „שבט מיהודה" לרבי שלמה בן ווירגא, ורשה, תרמ"ג). בשו"ת איתן האזרחי סי' כ"ב מובאים פרטים שונים על הריגות ת"ח, וכן הרבה הד"ר יעקב שצקי במבוא לגזירות ת"ח וילנה להביא מקורות שונים.

ראה גם: ר׳ מאיר משעברשין; ר׳ נתן נטע הנובר — סיפורי הגזרות בשנות ת״ח ות״ט, ירושלים, תשכ״ה, בהוצאות החוג להיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה העברית.

10) טופסים מספר זה נמצאים בספריית „היכל שלמה" בירושלים ובספריה הלאומית של האוניברסיטה בירושלים. ופלא שהפליט הטורבינאי היחידי שהסתדר בלובלין כמדפיס לא מצא לנכון להזכיר אף בקצרה משהו ממה שחזו עיניו בהריגות ת״ח בעיר מולדתו או בדרך נדודיו.

11) עיין במאמרו של שמואל אלעזר ברונר ב„טאמאשאווער יזכור־בוך" שבו מספר ארוכות על הפינקסים הישנים של בית־הכנסת ששרף ושתוכנם בא גם בפינקסים החדשים לפי הזכרון.

12) היו שחיפשו רמזים על שנת ת״ח כשנת הגאולה בספר הזוהר, ואף הש״ך מרמז על כך בספרו „מגילת עיפה" בחרוזים: שנת ת״ח אשר חשבתי בזא״ת יבוא אהרון אל הקודש לפני ולפנים, נהפך כנורי לאבל ושמחתי ליגונים".

יעקב פראנק וחסידיו, אחרי הויכוח שהתקיים בקמיניץ־פודלסק בשנת תקי״ז (1757), בילו גם בסביבת טורבין. הביבליוגרף שלמה רובינזון, יליד טומאשוב, היושב בניו יורק, מספר במחקרו (שהכין בשביל פינקס טומאשוב, וכנראה שבגלל היותו כתוב בעברית לא נכנס לספר שהנו כולו יידיש) שבימי הסליחות היו פראנק וחסידיו מסתובבים בחוצות טומאשוב בחפשם עלילה לגרות את יהודי העיר, ומשם נסעו דרך קראסניסטב ללובלין.

13) רוב הפליטים מערי פולין חזרו לבנות הנהרסות והתחילו בשיקום החיים מחדש, ואף היו ערים שמיד אחרי גזירות ת״ח קיבלו עליהם רבנים ור״מים והקימו ישיבות לתורה, ואין ספק שגם קהילת טורבין שבה לתחיה עם שוב הפליטים בצרוף יהודים אחרים, בלי שיהיו לנו ידיעות על כך, שישנן ידיעות על קהילות סמוכות אחרות.

14) בראשית התישבות היהודים בגלילות ההם התאחדו שלושה גלילות: לובלין, חלם ובלז ובחרו להם רב־מדינה ששלטונו ישתרע על כל שלושת הגלילות ההם, רב־מדין זה היה הגאון רבי יהודה אהרן אב״ד חלמא, ובשנת רפ״ב (1522) נתאשר מטעם המלך זיגמונט הראשון לרב הראשון על שלושת הגלילות הנזכרות, ואחר פטירתו נתמנה הגאון רבי שכנא (תלמידו של רבי יעקב פולאק). בינתים גדל ורב מספר היהודים באזורי הגלילות ההם, ואחרי מות רבי שלום שכנא נתפרדה החבילה, וגלילת בלזה וחלמא עשו שבת לעצמן ומינו להם לרב את הגאון רבי אליהו בהג״מ יהודה אהרן בחלמא, בלי להיות תלויים עוד במנהיגות לובלין. אז כבר התקיימו ישובים יהודים עם קהילות, בתי־כנסיות, מדרשות וישיבות, בתי־עלמין, רבנים, מו״צים ושו״בים ומרביצי תורה כמו בשברשין, טישביץ, טרניגרוד, לאשצוב, טומאשוב, ואולי גם טורבין.

15) במאמר הביבליוגרפי על חכמי ורבני טומאשוב מפרי עטו של הביבליוגרף השקדן שלמה רובינזון מניו יורק, שלצערנו לא נכלל בפינקס טומאשוב מסיבות בלתי ידועות, נזכרים גם שמות כמה רבנים של טורבין, ובזה אנו מודים למחבר על הברכה.

הרב מנדל מטורבין בא על החתום בהסכמת גדולי הרבנים בדורו על ספר „חלק שמעון" להתורני ר׳ שמעון ב״ר אפרים יהודה מילידי וינה וממגורשי איזנשטדט שמצא מרגוע לנפשו בק״ק זולקווה (דפוס פראג תמ״ז), ואתו חתמו גם הרב חיים אב״ד בטומאשוב, ר׳ הלל מזולקווה (בעל בית הלל) ור׳ יואל משברשין.

בספר „תולדות אברהם יוסף איגרא" להה״צ מזולין (בילגוריי תרצ״ח) בעניני פסח מביא ד״ת מאביו אבד״ק טורבין בשם הרה״ק רבי לייביש מטומאשוב.

אין כל ספק, שאילו היינו באים לחפש במטמוני הגנזכים והספרים את שמות הרבנים שכיהנו בקהילת טורבין כדוגמת הביבליוגרף הנ״ל היינו מוצאים שלל רב, וחבל שאין לנו פנאי לכך.

16) בקביעת שנת לידתו של הרנ״ש ליפשיץ טעו גם הרב א. י. ברומברג בספרו „היהודי הטוב" מגוסטינין (עמוד י׳) וגם ר׳ אריה אלברט במאמרו על תולדות הגרנ״ש ליפשיץ ב„הרב מקוצק" וששים גבורים סביב לו (עמוד תנ״א), בעוד ששנת לידתו האמיתית היתה תק״מ ולא תק״ס.

17) אפיינית מאד היא ההנמקה של הגזירה על תחום־המושב ליהודים ברובעי־עיר מיוחדים בתקנות של הסינוד בברסלאו; שם הורה על כך, ש„פולין היא נצר חדש באורגניזם של הכנסיה"

ולפיכך ישנה סכנה ש„העם הנוצרי יידבק מן האמונות התפלות של היהודים ומנהגיהם הנפסדים ... הכנסיה הודתה איפוא, שאחת ממטרות הגזירות שלה היא לשמור על הנוצרים מפני ההשפעה האפשרית של אמונת היהודים.

18) עיין ערך „טורבין" ב„אנציקלופדיה הרוסית־יהודית" בעריכת הד"ר י. ל. קצנלסון, בהוצאת ברוקהויז־עפרון, פטרבורג, כרך 15.

19) עיין: בר בוליכובר, זכרונות, יצא על ידי הד"ר מ. וישניצר, ברלין, 1922, עמ. 116.

20) על נושא זה עיין במבוא „יהדות פולין בימי צמיחת החסידות" בספר „המגיד מקוזיניץ" חייו ותורתו מאת צבי מאיר רבינוביץ, תל־אביב, תש"ז.

21) רשימה מלאה ביותר של תלמידי ה„חוזה" מלובלין מאת יצחק אלפסי פורסמה בירחון „סיני" לתורה ולמדעי היהדות, כרך נט, אב־אלול תשכ"ו.

22) עיין ב„ספר פראמפול" בהוצאת יוצאי פראמפול בישראל. בעריכת דוד שטוקפיש, מרץ 1966, ת"א.

23) על הקנטוניסטים נוצרה ספרות מגוונת ורבת ענין, שממנה אפשר לראות על האכזריות הישועית של הצארים הרוסיים שרצו בכל מיני אמצעים להעביר את היהודים על דתם.

24) זקני העיר היו מזכירים בחרדה את ימי המרד הפולני בסביבה, כשבעלי־האחוזות הרבים והעשירים בסביבה תמכו ברוב עשרם במורדים בגייסם רבים מפועליהם לשורות המורדים. אך הרשות הרוסית התנקמה אחר כך קשה בבעלי־האחוזות בחלקה אחוזות רבות בין המאמינים הפראבוסלאבים כדי לחזק את מעמדם בחבל.

25) על רמ"מ מקוצק וגוריי עיירת מולדתו עיין בשני כרכי הספר „הרבי מקוצק וששים גבורים סביב לו", בהוצאת „נצח" תל־אביב. שם מובא חומר גם על רבי נ"ח שמואל מטורבין.

26) חומר בעל־פה על טורבין קבלתי מפי ר' צבי קופף מתל־אביב, זקן יוצאי טורבין בישראל, והוא שהבהיר לי במקצת את קורות צדיקי החסידות שישבו בטורבין. לפיו היה יושב צדיק בטורבין עוד לפני רבי יעקב־לייב שבאו אליו חסידים רבים, והאחרון היה קרובו של רבי בר ובכלל שימשה טורבין מאז החסידות בליבלין מקום מושב גם לחסידים וגם לצדיקים.

27) על גורל דומה לעיר שכנה, קראסניק, ראה מאמרו של יצחק רוזנברג בשם „מחיי עיירה אחת בראשית המלחמה" (מקרים שקרו ומעשים שנעשו לעיני) בכמה המשכים בשבועון „המזרחי" בגליונות 43—50 של שנת 1920, ורשה.

28) ההודעות של המטה הצבאי הרוסי פורסמו בכל העתונים שהופיעו ברוסיה. מהעתונים העבריים נשאר רק היומן העברי היחידי „הצפירה" שהופיע בוורשה, ובו הופיעו ההודעות ממהלך הקרבות. העתון הגיע רק למקומות שבהם נמצאו עוד הרוסיים, בעוד שלא יכלו להגיע לערים הכבושות בידי האוסטרים והגרמנים. עם כיבוש ורשה בידי הגרמנים פסקה „הצפירה" להופיע, ורק אחרי הפסקה של חצי שנה המשיכה להופיע מחדש. את גליונות „הצפירה" מתקופת המלחמה העולמית הראשונה מצאתי בספריה הלאומית של האוניברסיטה בירושלים.

29) פרטי סיורו של נאקוניצני בשטח הקרבות בפלך לובלין באו במאמר בשם „אכזריותם של האוסטרים" ב„הצפירה" מיום ה' בתשרי תרע"ה;

30) הדו"ח הקצר של הסינטור ניידהארדט הביא „הצפירה" מעתוני פטרוגראד בגליון 247, מיום כו חשון תרע"ה (2 לנובמבר 1914).

31) ראה ב„הצפירה" גליון 20, כא' שבט תרע"ה.

32) המאמר המוסר סקירה על המצב בפלכים שונים מכיל יותר פרטים על חורבן העיירות בפלך לובלין בכלל ועל טורבין בפרט. המאמר בא בגליון 22, כד' שבט תרע"ה.

33) המאמר השני ראה ב„הצפירה" גליון 30, ג' אדר תרע"ה, ואף הוא מכיל חומר חשוב על האזור הלובליני, בהציעו הצעות לשיקום הנהרסות בעיירות שנהרבו.

34) בתקופת נסיגתם מטורבין לא נשאר עוד לרוסים מה להרוס, אחרי ההרס והאבדון שגרמו קודם לכן. ואולי לא הספיקו להרוס יותר בעקב חפזון נסיגתם. טורבין נזכרה בהודעות המטה

הראשי ב„הצפירה" גליון 141, כג' בתמוז תרע"ה. מלבד זה באה הודעה מטעם שר פלך לובלין סמרלינוב, (הצפירה, גליון 133, 12 יוני), שעם נסיגת צבאות הרוסים מהחבל מחויבים האוכלוסין הזכרים להצטרף עם הצבא הנסוג, ואסור להם להישאר בשטח האויב.

35) מענין להביא בזה עוד דו"ח קצר שבא במאוחר לפרסום בעקב מאורעות הזמן. בדו"ח נאמר (הצפירה גליון 141, 20 יוני 1915): למספר הפלכים המועטים שבהם יש עבודת העברה לפליטים היהודים נגועי המלחמה אופי מסודר ורציונלי פחות או יותר שייך פלך לובלין. גרמה לכך ביחוד העובדה, שלמן חודש אוגוסט שעבר לא התנהלו באותו פלך פעולות מלחמה, ובעקב זה לא היו עד העת האחרונה גירושים המוניים של יהודים. מובן מאליו שהמלחמה הגדילה בהרבה את מספר הנדחקים המקומיים.

ברשיון השלטונות קיים בלובלין ליד שלטון העדה היהודית ועד למתן עזרה לנגועי המלחמה, ופעולת הועד הזה מתפשטת בכל הפלך. המספר הכולל של המקומות הנתמכים מהועד מגיע לארבעים. העזרה ניתנת ל־15.000 איש בקירוב.

בעברנו למקומות ידועים של הפלך יש להדגיש, כי בלובלין ניתנת כמקדם כמעט בייחוד בצורה של עזרה כלכלית, עזרת מעונות ועבודה. העזרה הכללית מתבטאת בחלוקת לחם לפליטים ולנצרכים המקומיים, באספקת ארוחות־צהרים מבית־התמחוי שנוסד (למעלה מ־400 ארוחות ליום), בכלכלת בית־תה, בית ריכוז ובית־תמחוי לילדים, ולבסוף גם במסירת מכולת במחיר נמוך מחנות מיוחדת. להכירת דירות לגמלטים מוציא הועד 800 רובל לחודש.

בסיוע של מורשה הועד הפטרוגראדי סודרה בלובלין עזרת עבודה. נפתחו כבר ופועלים בתי חרושת לתעשית נעלים וסלים, וכן סודרה לשכה המשמשת כעין סרסור בין נותני עבודה ומקבליה. לשם ריבוי האמצעים המקומיים סידר הועד בלובלין איסוף כסף וגם ניגש להגשמת הרעיון של מס עצמי לטובת נגועי המלחמה.

36) על פעולות תרבות וארגון, לאומיות ומפלגות, באים להלן מאמרים שונים מפרי עטם של בני המקום.

37) כן אפשר להסיק מהאנציקלופדיה הכללית (בפולנית) של האחים ש. אורגלבראנד, ורשה, כרך 15, 1867, עמוד 751.

38) היהודים יוצאי עיר־המחוז קראסניסטאוו טרם הוציאו ספר־יזכור לקדושי העיר, פרט לספר קטן בשפת האידית שיצא בהוצאת „באפרייונג" ליד הועד־המרכזי „פועלי ציון" (צ. ס.) בעיר מינכן, בשם: „יזכור צום אנדענק פון די קדושי קראסניסטאוו, רעדאגירט פון אריה שטונצייגער, 1948, 152 עמודים.

39) מצאנו לנכון להזכיר כאן רק את המענין ביותר מהעיירה קרסנוברוד, כפי שמסופר בספר־זכרון קרסנוברוד, שהופיע בעריכת מרדכי קרושניץ, בהוצאת יוצאי קרסנוברוד בישראל, תשט"ז.

40) ראה בספר „חורבן בילגוריי", החומר נאסף בידי אברהם קרונברג, תל־אביב, תשט"ז. חבל שעיר חשובה זו טרם זכתה לספר־יזכור הסטורי כראוי לקהילה ישנה ומלאת חיים כזו.

41) על גוריי טרם הופיע ספר־יזכור ואף לא נזכר שמה במסעי עתונאים. עליה באו כמה פרטים במאמר על גוריי החסידית שבספר־יזכור זה.

42) ז'ולקייבקה היתה עיירה יהודית, הגם שהישוב היהודי צמח בה לפני זמן לא רב. העיירה לא נכללה ברשימת המקומות האסורים ליהודים, וכנראה בא הישוב לפתע כתוצאה מדרישת בעל העיירה, לשם שיפור מעמדה הכלכלי. במקורות יהודים אין כמעט כלום על עיירה זו.

43) בשם יאנוב היו מצויים כפרים וערים לא מעטים במדינה, ומכאן הצירוף „אורדינצקי", בלי להחליפו ביאנוב־לובשוב שליד פינסק, אף היא עיירה עם רבנים חשובים. ביאנוב אורד. ישב בתור רב רבי משה מתלמידי החוזה מלובלין שהוכתר בתואר „צדיק יסוד עולם, חסידא ופרישא". וכן כיהן שם כאב"ד הרב יוסף קעזיס, ונולד בה בשנת תקס"ו הרב אברהם נפתלי הרץ בן הרב מרדכי־צבי יענער, ויש מקום להוסיף עוד על רבני יאנוב זו.

44) העיירה היהודית ויסוקי אינה תופסת מקום ברבנות ובספרות. ישובה לא היה ישן ובא כ„הוראת שעה" מטעם אדוניה, מסיבות כלכליות.

45) אף השם „פיאסקי" מצוי בהרבה בפולין כשם של כפרים, עיירות, נחלים ואגמים, כנראה בגלל טיב הקרקע המלא חול (בפולנית מתרגמים את המלה חול ל„פיאסקי"), אך העיירה פיאסקי שלנו הצטיינה בישוב יהודי תוסס ומלא תנועה וחיים, והיהודים קראו לה „פיוסק". כך היה דרכם של היהודים לשנות לפי דרכם וטבעם את המונחים הגיאוגרפיים. העיירה לא הוציאה אישים ברבנות ובספרות, אף שהנוף שלה מתואר בספרי סיפרי הסביבה שהופיעו ביידית.

46) ברייביץ היה ישוב יהודי, בלי שרישומיו ניכרים בחיי יהדות פולין. לא היו בה רבנים גדולים, אף שהחסידות היתה מפותחת בה לא פחות מבמקומות אחרים.

47) היה זה שם מוזר ובלתי רגיל ונשתבש בפי היהודים בשם „מזל־בוז'יץ". אף ישוב יהודי זה היה מן הבינונים ולא מן הישנים. הקהילה לא יכלה כנראה לפרנס בכוחות עצמה את כלי־הקודש והיא שיתפה פעולה עם עיירות סמוכות. בעיירה זו כיהן כרב משותף רבי למיל מוואהין, שהיה מתלמידי החוזה מלובלין ומרבי שמחה בונם מפשיסחה, ואחר כך נסע גם לקוצק. הוא נפטר בשנת תרכ"ח.

---

2. מקורות לתולדות העיר טורבין
קוועלן צו דער געשיכטע פון די שטאט

אין ספק שחומר אוטנטי אפשר היה לקבל ממקור ראשון, מארכיוני העיריה או של המחוז והפלך. אך השגת חומר מפולין, ובמיוחד באמצעות הדואר, קשורה בקשיים שונים, שאין כאן המקום להתעכב עליהם. ומשום כך נאלצנו להסתפק במקורות אחדים הלקוחים מספרי אנציקלופדיות ישנים, שיש בהם עוד להאיר על תקופות ראשונות מיסוד העיר ומאורעות שעברו עליה.

א. ב„לקסיקון הגיאוגרפי של ממלכת פולין" (1892), כרך 17. עמ' 7־646, ורשה.

מושב עירוני, לשעבר עיירה, מחוז קראסנוסטאב, גמינה טורבין, שוכנת ליד הכביש הראשי המוביל מלובלין ליאנוב ולזאמושץ, במרחק 49 ויורסט מלובלין, 35 — מקראסנוס־טאב, כ־40 — מזאמושץ, 12 — מז'ולקייבקה (תחנת הדואר). יש בה כנסיה קתולית בנויה אבן, כנסיה יונית־פראבוסלבית בנויה אבן, שהוקמה בשנת 1882, בית־כנסת, בית־מדרש, בית־מחסה לבעלי מומים, בית־ספר למתחילים, שבעה „חדרים", לשכת הגמינה עם קופת־מלוה, בית מרקחת, 366 בתים (15 בתי־אבן), 3949 תושבים (בשנת 1883), ובהם 1548 יהודים.

בשנת 1827 היו בעיר 344 בתים, 2026 תושבים. האוכלוסיה התפרנסה מעיבוד פרוות.

להענקות שניתנו בשנת 1377 לדימיטרי — שר האוצר של המלך לודביק ואחיו איבאן — בצורת שטחי קרקעות נרחבים בסביבת גוריי וקראשניק, הוסיף בשנת 1389 המלך יאגיללו את טורבין עם הכפרים הסמוכים. היה זה בודאי הכפר טארגוביסקו.

לטורבין הוענקו זכויות מקומיות עירוניות בידי המלך ולאדיסלב יאגיללו בשנת 1420 לפי בקשת האציל דוברוגוסטה משאמוטול, שאשתו אלז'ביטה, נכדת דימיטרי מגוריי, הכניסה לו את טורבין בתורת נדוניה.

את הכנסיה הפרפית הראשונה במקום הקים כנראה אדוני העיר בשנת 1430. הכנסיה הנוכחית הבנויה אבנים — מוצאה ללא ספק מהמאה ה־16.

בראשית המאה ה־16 השתייכה טורבין למשפחת השווידרים, ובניה האחים וינצנטי ואנדז׳יי חידשו את הזכויות המקומיות בשנת 1510, בעוד שהזכויות הקודמות נשרפו בעת פלישת התתרים בשנת 1509.

בתקופת המלך זיגמונט אוגוסט השתייכה טורבין למשפחת הגורקים, שהחליפה את הכנסיה המקומית לכנסיה של העדה הקלווינית בשנת 1570, ועל ידה הקימו בית־ספר לבני אמונתם. בית־ספר זה היה קיים עד סוף המאה ה־16, כלומר, עד לזמן שבו רכש לו המצביא הראשי והקנצלר יאן זאמויסקי את טורבין והכלילה בתוך האורדינציה הזאמויסקית שלו, ואז הופקעו הכנסיה ובית־הספר מרשות הקלווינים. בשנת 1595 הפקיע סטאניסלב גומולינסקי הבישוף מחלם את הכנסיה ואחרי שיקום יסודי נפתחה מחדש בשנת 1630 בידי הבישוף סווירסקי. הכנסיה האמורה נשרפה בסוף המאה ה־17, ובשנת 1713 הוקמה מחדש.

בטורבין נולד הדוקטור לתיאולוגיה פאול רזיצ׳יצקי, שהעניק את צילומו העצמי בצורה נאה לכנסיה המקומית. וכן נולד כאן המשפטן המלומד יאן טורובינסקי, פרופיסור באקדמיה אשר בקראקוב. טורבין היה המקום היחידי שבו כיהן ככומר המדינאי והכלכלן הנודע סטאניסלב סטאשיץ, שהיה שונא־יהודים, אך לא התעלם מכשרונותיהם החיוביים.

בקרבת צ׳רניצ׳ין ישב בקביעות המשורר הנודע שמעונוביץ שכתב את שיריו בלטינית.

בפרפיה טורבין נמצאו 5312 נפש. הגמינה טורבין השתייכה לבית־המשפט המחוזי בוויסוקי ותחנת־הדואר נמצא בז׳ולקיבקה. לגמינה טורבין היה משטח של 18.893 מורג עם 9481 תושבים (280 פראבוסלבים, 1803 יהודים) באוכלוסיה הקבועה.

ב. **מהאנציקלופדיה הכללית של האחים אורגלבראנד**, כרך 25, 1867, ורשה עמ׳ 751

טורבין, עיר פרטית בפלך לובלין, מחוז קרסנוסטב, על הנהר פונ. שוכנת במרחק 12 ק״מ מתחנת הדואר של ז׳ולקיבקה. בתקופה הקדומה היתה עיר זו חלק מאחוזות המלכות, אלא שהמלך ולדיסלב יגיילו נתנה בשנת 1389 למרשל דימיטר מגוראיה, סגן גזבר הכתר לאחר כך, לאחוזת עולם, יחד עם כפרים רבים אחרים.

נכדתו של דימיטר, אליזבט, שהיתה נשואה לדוברוגוסטה שמוטולסקי, קשטלן (שר העיר) של פוזנא, ושר צבא של פולין הגדולה, הוציאה את טורובין מנחלת הגוראים.

לפי בקשת דוברוגוסטה זה משמוטול, העניק המלך ולדיסלב יגיילו, בשנת 1420 לעיר זו זכויות מקומיות לפי דוגמת מגדבורג, בקביעת מסגרת חוקית לניהולה, כולל גם ימי שוק בכל יום שלישי בשבוע.

לאחר התנפלות הטטרים, נשרפו הערים בעלות הזכויות, ואז אנדזיי ווינצנטי סוידוב, יורשי טורובין לאחר כך, חידשו את הזכויות המקומיות של העיר בשנת 1510, בהעניקם לתושביה חוקה וחופש. אחרי זה עברה טורבין למשפחת הגורקים, שהפכו את

הכנסיה היפה במקום, לבית תפילה קלויני, בתקופת המלך זיגמונט אוגוסט, והקימו לידו בית ספר לבני אמונתם.

אולם בשלהי המאה ה־16 רכש יאן זמויסקי, הקנצלר הגדול, את אחוזת טורבין, והחזירה לחיק השלטון הכנסיתי. אז קבלו חזרה את הכנסיה יחד עם בית הספר הקלויני. זה היה הודות להשתדלותו של סטניסלב, הבישוף מחלם, שעלה לכהונה זו בשנת 1623.

לאחר סיפוחה של טורבין אל נחלותיו, בדק יאן זמויסקי את המסמכים הנוגעים לעיר זו ואישר לה את זכויותיה ב־19 ביולי שנת 1600. זכויות אחרות ביטל או שינה טומש זמויסקי בשנת 1618, ואילו כמה זכויות אושרו אחר כך על ידי יאן זמויסקי בשנת 1646. לבסוף קבע המלך יאן קז׳ימירז בשנת 1662 4 ימי שוק לטורבין.

מאתים שנה לאחר כך מנתה טורבין אוכלוסיה של 2482 נפש שהתגוררו בתוך 330 בתים, וקיימו 6 ירידים בשנה.

ג. מהספר **„ערי פולין באלף שנות קיומה"**, כרך ראשון, בהוצאה עממית על שם אוסולינסקי, וורוצלב־ורשה־קראקא, 1965.

מקודם עיר, כיום כפר במחוז קראסנוסטאב, שוכן ליד הנהר פור, פלג הנופל לנהר וויפש, 35 ק״מ דרומית־מערבית מעיר המחוז, בריחוק מקום מקו מסילת־הברזל, יש קשר מכוניות עם לובלין וקראסנוסטאב.

בסוף המאה ה־14 צורפה טורבין לאחוזות גוריי שהשתרעו מקראשניק עד לשברשין. אמנם העיר מצטיינת בעבר ישן־נושן, והיתה שוכנת ליד הדרכים של ימי הבינים שהובילו מקיוב ווולדימיר—וולינסק לקראקא. במאה ה־15 נרכש המקום בידי משפחת שאמוטולסקי והודות למאמציה הוענקו למקום זכויות עיר בשנת 1420. תקופת פריחה עברה על העיר במאה ה־16. אז השתייכה למשפחת הגורקים, וממנה עברה למשפחת זמויסקי. הגורקים הפכו את העיר למרכז הקלביניזם וייסדו בה כנסיה ובית־ספר משלהם, וכן הקימו כאן ארמון.

בשנת 1564 מנתה טורבין 245 בתים ו־1225 תושבים. כאן נולד המשפטן הנודע, פרופסור באקדמיה אשר בקראקא, יאן טורובינסקי, שכינה את שם משפחתו על שם עיר מולדתו. אחרי שנת 1772 שימשה העיר מושב־מעבר לטריבונל של זמויסקי.

בשנת 1810 מנתה טורבין 1963 תושבים. מספר האוכלוסין עלה ל־3942 בשנת 1887. בעיר תפסו מקום בראש החקלאות ומסחר זעיר, ומהאומנויות השונות משך תשומת לב מקצוע עיבוד פרוות. במחצית השניה של המאה ה־19 הפסידה העיר את זכיותיה. ובמאוחר יותר המצב בעיר לא נשתפר ומספר התושבים ירד. ובשנת 1921 הגיעה ל־1592 נפש. אמנם במשך עשרים השנים שבין שתי המלחמות העולמיות האחרונות הוכפל מצב האיכלוס בעיר. ואילו שנות הכיבוש הנאצי־גרמני הביאו להשמדת האוכלוסיה; בשנת 1943 מנתה העיר 1297 נפש.

אחרי שחרור העיר מידי הכובש הנאצי התעודדה העיר. הונהג בעיר מאור חשמלי, הוחל בעבודות־בראשית במתקני תעלות, הוקמה משרפת לבנים, כמה מפעלים קטנים למו־צרים שונים, הוקמו מוסדות בסיסיים ומפעלים לתועלת ציבורית, ובכל זאת מהווה

החקלאות תעסוקה עקרית בעיר ועוסקים בה 64% מהאוכלוסיה. בשנת 1959 מנתה טורבין 1050 תושבים. בטורבין מצויה כנסיה נושנה בסגנון הרנסנס.

הערת העורך

אנו מוסרים בזה את החומר הלקוח מהספר שזה עתה יצא מהדפוס בפולין — ככתבו וכלשונו (בתרגום עברי). המצטיין אמנם בידיעות יתר מהמקורות שקדמו, אך יחד עם זה מעורר תשומת לב מיוחדת לעמדה הקפדנית של התעלמות הסתורית מהיהודים שישבו בטורבין כמחצית מכל אלף שנות קיומה של פולין והיו בה רוב והודות להם התקיימה העיירה והתפתחה מבחינות שונות: כלכלית, מקצועית, מסחרית וגם מדינית. ואם יד הגרמנים המרצחים פגעה ביהודי פולין עד שכמעט לא נשאר מֵהם שריד ובטורבין עצמה לא נשארה נפש יהודית — הרי נשארו בה מזכרות שונות — בית־העלמין עם מצבות של מאות שנים, בית־כנסת ומדרש שמחוסר יהודים נפלו „מורשת" לפולנים המקומיים שבוודאי משמשים להם מחסני אישפוז ותרבות. האם בגלל הטובה הרבה שהביאו היהודים לטורבין הם ראויים כעת לשכחה ולהתעלמות? ודווקא בתקופה של השפעת הבולשביזם הסוביטי הדוגלת רשמית במלחמה באנטישמיות ובשויון כל העמים? האם זה הגמול ליהודים שהחזיקו בה מעמד במשך דורות על אף פורעניות ושפך־דם מפקודה לפקודה בידי צוררים ופורעים „נודעים" ובהזדמנות הראשונה נהרו אליה שוב להקים את הריסותיה ולהמשיך מחדש את ישובם. האם ראויים הם בגלל פעלם הקונסטרוקטיבי בכל התקופות לשכחה ולמחיקת זכרם בעיירה שבעקב העדר היהודים היא נידונה לחזור ממעמד עיירה למעמד כפר עלוב?

ברם לא רק בטורבין מתגלה מציאות התעלמות זו מהיהודים. אין לך כמעט אף ספר אחד שהופיע בפולין המשוחררת על ערים ועיירות שהשקפת התעלמות זו לא תשלוט בה, ואין אנו רואים כל הבדל בין אנטישמיות גלויה לבין חשאית ביחס ליהודים שישבו בטורבין ונשאו בעול כל המוסדות העירוניים ומסי השלטון לא פחות ואולי עוד יותר משאר התושבים.

ויותר יש להצטער על שעד כה טרם באה תגובה משום חוג על „אנטישמיות" מגמתית זו בפולין החדשה, על שיטת ההתעלמות מכל שנשא עליו שם יהודי עד שהצירות הפולנית בישראל עוברת על כך בשתיקה, כאילו אין אנו רואים מהמתרחש שם בעולם הספרות הפולנית, ויש לה רושם כאילו אנו עושים עצמנו חרשים ועוורים לפגיעות הזדוניות הללו מצד עם שבעצמו היה מטרה לחיצי הנאצים ולרציחותיהם המטורפות. זה הגמול וזה שכרם של היהודים. וטוב שאנו באים להגיב כאן על העול המשווה הזה מצד סופרי פולין המשוחררת הממשיכים בקו האנטישמי כתמול שלשום, כאילו לא חוללה מהפכה בכל העולם בכלל ובאירופה בפרט, מהפכה רעיונית יסוציאלית, אנושית ומוסרית אצל כל העמים, וכאילו לא באו מנהיגי הדמוקרטיה הלאומית הפולנית על עונשם בעד פשעיהם והתגרותם המתמידה ביהודים עד לפרוץ המלחמה האחרונה.

ד. באנציקלופדיה היהודית (ברוסית) של החברה ברוקהאוז-עפרון לספרי מדע יהודיים, פטרבורג, כרך 15.

בתקופת הרפובליקה הפולנית היתה טורבין עיירה בפלך חלם. בזמן חמלניצקי הושמדו היהודים בטורבין. בשנת 1765 מנתה הקהילה בסביבה 985 יהודים. כעת נחשבת טורבין על פלך לובלין, מחוז קרסנוסטב. יהודיה לא ידעו לחץ כל הזמן.

בשנת 1856 נמצאו בה 1408 נוצרים ו־951 יהודים. לפי מפקד התושבים בשנת 1897 היו בה 2377 נפשות. ביניהם 1509 יהודים.

בחודש מאי 1942 חל גירושם של היהודים משדליץ, ראבקא, טורבין וערים אחרות (מגורשי ז'ולקוב) והועברו לקרנוסטאב, שלשם הועברו גם יהודי ויסוקי, טורבין ועיירות אחרות מהסביבה. השאירו רק את אלה היהודים שבידיהם היו כרטיסי עבודה.

לפי עדויות של שמואל לרר ואסתר פרנר.

מגורשי טורבין הודפקו במשך שני ימים עד לתחנת הרכבת קרסנוסטב, ושם הוטענו על קרונות והועברו לסוביבור (עדותו של בריש פרידנברג).

ישובי יהודים קרובים לטורבין:

בהזדמנות זו של שימוש ב„אנציקלופדיה היהודית" (ברוסית) נביא בזה ידיעות מאותו מקור גם על ישובים ועיירות הקרובים לטורבין:

גוריי

היהודים ישבו כאן ללא הפרעה עוד מתקופת שלטון פולין. בשנת 1856 היו בה 483 יהודים, 1,352 נוצרים. בשנת 1897 מנתה העיירה אוכלוסיה בת 1.738 נפש, ובזה 473 יהודים.

גורשקוב

בתקופות שלטון פולין לא היו שערי העיירה פתוחים לרווחה לישיבת יהודים: בשנת 1856 ישבו בה 176 נוצרים, 227 יהודים; בשנת 1897 מנתה העיירה אוכלוסיה בת 641 נפש, ובזה 303 יהודים.

ויסוקי

בתקופת שלטון פולין השתייכה העיירה לוויבודסטבו המאזוביצקית. בשנת 1765 מנתה 62 יהודים שהיו כפופים לקהילת צ׳כאנוב.

ז׳ולקייבקה

בעיירה זו לא שמו מכשולים להתישבות יהודים בתקופת שלטון פולין. העיירה מנתה בשנת 1856 336 נוצרים, 568 יהודים; בשנת 1897 — אוכלוסיה בת 2.110 נפש, בזה 1476 יהודים.

מודליבוז׳יצה

בתקופת שלטון פולין השתייכה העיירה לווייבודסטבו הלובלינית. בשנת 1765 היו בה 350 יהודים. אחרי כיבוש פולין בידי רוסיה היא נספחה למחוז יאנוב. והיות שנמצאה בתחום של 21 ויורסט של הגבול היא היתה בשנים 1823־62 אסורה לישיבת יהודים מסביבות אחרות. בשנת 1856 היו בה 364 נוצרים, 576 יהודים. לפי המפקד של 1897 מנתה העיירה אוכלוסיה בת 1792 נפש, ובזה 859 יהודים.

פיאסקי

בתקופת שלטון פולין צורפה לווייבודה הלובלינית. בשנת 1765 היו בה 602 משלמי מס יהודי. במפקד 1765 היו בה 104 יהודים. אחר כך שונה שמה ל„פיאסקי הגדולה". בשנת 1856 ישבו בה 520 נוצרים, 1833 יהודים; במפקד שנת 1897 לא פורסמו מספרים על האוכלוסיה.

רייוויץ

היתה זו אחד המקומות שבזמנים קדומים לא היו בה מכשולים לישוב יהודים.

בשנת 1856 ישבו בה 311 נוצרים, 824 יהודים; בשנת 1897 נמצאו בה 2175 נפש, ובהם 1605 יהודים.

יאנוב

בתקופת שלטון פולין השתייכה לווייבודסטבו הלובלינית. ב. טאננר מציין בשנת 1678, שיהודי המקום החזיקו בתים ונכסי דלא ניידי; בשנת 1765 היו ביאנוב 461 יהודים.

בתקופת הרוסים נעשתה לעיר מחוז, וליהודים לא הפריעו לשבת בה. בשנת 1896 היו בה 1049 נוצרים, 875 יהודים; במפקד 1857 ישבו בכל המחוז 117.000 נפש ובהם 11.600 יהודים, ומזה ביאנוב בלבד כ־8.000 נפש, ובהם 2770 יהודים.

---

3. לוח תאריכים הסטוריים בטורבין

א. עירוניים כלליים:

1389 המלך ולאדיסלב יאגיללו העניק את טורבין יחד עם כפרים רבים אחרים לאחוזת עולם למרשל דימיטר מגוראיה.

1420 ולאדיסלב יאגיללו העניק לעיר טורבין זכויות מקומיות לפי דוגמת מגדבורג עם ימי־שוק בכל ימי שלישי בשבוע.

1430 אדוני העיר הקים בה כנסיה פרפית הראשונה בעיר, שהחזיקה מעמד עד חורבן העיר בידי הכובשים התתרים.

1509 התתרים במסע־כיבושם על פני אירופה שרפו את טורבין העיר והחריבוה.

1510 אנדז׳יי וינצנטי סוידוב חידש את הזכיות המקומיות של העיר בהעניקו לתושביה שבאו לבנותה מחדש חוקה וחופש.

1511 בטורבין נולד יאן טורובינובסקי (1511—1575), מלומד ומשפטן גדול, מחבר ספרים (בלטינית) וחרוזים.

1564 בטורבין 245 בתים ו־1225 תושבים.

1570 הגורקים, יורשי טורבין, הפכו את הכנסיה המקומית לכנסיה קלווינית בתקופת המלך זיגמונט אוגוסט והקימו לידה כנסיה ובית־ספר לבני־אמונתם, שהיה קיים עד שלהי המאה ה־16.

1595 סטאניסלב גומולינסקי הבישוף מחלם, הפקיע את הכנסיה מרשות הקלווינים ובשנת 1630, אחרי שיפוצה החזירה לתפקידיה. כנסיה זו עלתה באש בשלהי המאה ה־17 ובשנת 1713 הוקמה מחדש וחונכה לתפקידיה.

1600 טורבין ואחוזותיה נרכשו בידי יאן זאמויסקי הקנצלר הגדול והחזירה לחיק השלטון הכנסיתי.

1604 מגורי גדול משוררי פולין (בלטינית) שמעונוביץ, באחוזת צ׳ירניצ׳ין הסמוכה לטורבין.

1618 יאן זאמויסקי, אחרי צירוף טורבין לאורדינציה, בדק את המסמכים של העיר, מהם אישר ומהם ביטל. כמה זכויות אושרו על ידו אחר כך בשנת 1646.

1662 המלך יאן קאזימיר אישר ארבעה ימי שוק לטורבין.

1772 טורבין משמשת מושב מעבר לטריבונל של זמויסקי.

1780 סטאניסלב סטאשיץ (1755—1815) כומר בטורבין, וממנה עלה בדרגת מדינאי וכלכלן בממלכה.

1810 טורבין מנתה 1963 תושבים.

1827 344 בתים בעיר עם 2026 נפש. האוכלוסיה התפרנסה בעיקר מעיבוד פרוות.

1856 בעיר אוכלוסיה של 1.408 נוצרים ו־951 יהודים.

1867 בעיר 330 בתים עם אוכלוסיה כללית של 2.482 נפש.

1882 הקמת כנסיה פראבוסלבית לבני האמונה היוונית־נוצרית.

1883 בעיר — 366 בתים עם 3949 תושבים, ובכללם 1548 יהודים; בגמינה — שטח של 18.893 מורג קרקע עם 9.481 תושבים (בהם 280 פראבוסלבים, 1803 יהודים).

1897 לפי מפקד התושבים הכללי 2377 נפשות בעיר, מהם 1.509 יהודים.

1921 אוכלוסי העיר הגיעו ל־1592 נפש.

1943 אוכלוסי העיר 1297 נפש.

1959 מנתה טורבין 1050 נפש.

ב. עירוניים יהודיים:

1580—1764 שנות קיום „ועד ארבע ארצות" ליהודי פולין, ששלטונו פרוש גם על קהילת יהודי טורבין ושמות עסקניו נזכרים בפרטיכלים של הועד.

1607 שמעון בן דוד אויערבך מטורבין בין עשרת חברי הועד שחתם על תקנות שונות המחייבות את כל יהודי פולין.

1632 פטירת הרב שמעון וולף אויערבך בפראג, לשעבר רב בטורבין.

1643 (שעז) רבי מנחם בן הגאון יצחק חיות, אב"ד בטורבין, נטל חלק בדיוני הועד ביריד לובלין בעניני סידורי תפילה בלתי אחידים בנוסח.

1669 ר' יצחק פרנס בקהילת טורבין, בין החתומים בהחלטת וא"א בלובלין על תלונת קהילת טיקטין.

1672 ר' יצחק בן החסיד הר"ר אורי שרגא פייביש נציג טורבין השתתף בישיבת וא"א בעיר יארוסלב, שבה הוחלט שלא להתכנס עוד בעיר מקוללה זו.

1673 דוד טעביל מטורבין השתתף בקבלת החלטה של וא"א להעניק כוח לנציגי פינצ'וב לאסור את השתקעות אנשים מחוץ לעיר בעירם בגלל חוסר מקורות מחיה.

1678 מאיר יוסף מטורבין חתם יחד עם 18 ראשי המדינה של היהודים על שטר־חוב לטובת האציל גיאורג מילטרן פון מילטנברג, שר האוצר של העיר ברסלאו.

" ר' מאיר בן הר"ר יוסף יאסקא כץ מטורבין השתתף באישור וא"א במתן הסכמתו להדפסת התנ"ך בתרגום יהודי־אשכנזי בידי ר' יוסף עטיאש מאמשטרדם.

1861 ר' דוד בן אליעזר מטורבין חתם יחד עם יתר חברי וא"א על שטר הלואה מאציל ברסלאו הנ"ל לשלמה בשיעורין למשך 9 שנים.

1687 מאיר בר' יוסף כץ מטורבין בין החתומים מטעם וא"א לאסור על ישיבת יהודים אחרים בעיר פינצ'וב בעקב המצב הכלכלי הקשה.

1688 זכריה מנדל בן הרב אריה־לייב מק"ק טורבין בין החתומים מטעם וא"א על הזכות הבלעדית לאחד הרבנים להדפסת ספרו ולהפצתו.

1688 ר׳ מאיר בן הר״ר אריה־ליב מטורבין בין החתומים על כתב־הכרעה במחלוקת בין קהילות טיקטין ומזריטש.

1689 ר׳ זכריה מנדל מטורבין בין החתומים על זכות „קופירייט״ למחבר הספר „צפנת פענח״, ואיסור לאחרים להדפסתו ולהפצתו במשך שלוש שנים.

1691 זכריה מנדל מטורבין בין החתומים על פסק־הדין מטעם וא״א בענין המחלוקת נגד מזריטש שנתעוררה מחדש וקיום הפס״ד הקודם.

1726 הענקה בסך 600 רו״כ לקהילת טורבין מטעם וא״א בהתחשב במצב הכלכלי של הקהילה או באיזו פורעניות שנתרחשה קודם לכן.

1648—1649 (תח־ותט) הריגה גדולה של כנופיות הצורר חמלניצקי בערים טומאשוב, שברשין, טורבין, בילגוריי, גוריי, קראשניק, והרס גמור של המצב הכלכלי של היהודים.

1580 במפה של ישובי היהודים בפולין וגלילותיה שיצאה מטעם וא״א נזכרים גם שמות הישובים בפלך לובלין: זמושץ, פראנאפול, מודליבוז׳יץ, קרשניק, טורבין, שברשין, בילגוריי, קראסניברוד, ביחאווי, גראבוביץ, וואיסלאוויץ.

1766 תקכ״ו, י״ט מנחם־אב פטירת הרבני הספרא ר׳ ראובן בר׳ ישעיה מטורבין בלובלין ושם נקבר.

1765 985 יהודים בטורבין והסביבה.

1856 951 יהודים בטורבין בין 1408 נוצרים.

1897 1509 יהודים בין 2377 נוצרים.

1910 נפטר רבי אליהו הלוי לנדא, אבד״ק טורבין. במשך 40 שנים.

1926 הופעת הספר „דברי שמואל״ של הרב מטורבין רבי נוח שמואל ליפשיץ מתלמידי החוזה מלובלין.

1942 בין כ׳ תשרי — כ׳ חשון תש״ג, גירוש היהודים בידי הנאצים לאיזביצה.

3. עיר בחייה

דאס לעבן פון שטעטל

א. תולדות העיירה

ב. בתי תפילה ומדרש

ג. רבנים וצדיקים

ד. מן ההווי

העיירה ותולדותיה

מאת יהושע בן ארי (העשל זילברקלנג)

א.

מתי נוסדה טורבין? מי היו בוניה? כיצד התפתחה והכתה שרשים בנבכי העבר הרחוק והקרוב? איך התאחזו בה היהודים, ומתי?

שאלות אלו, ורבות אחרות, תלויות ועומדות ללא מענה והסבר, מסיבה פשוטה: אין את מי לשאול, כי כל מקור אפשרי נשלל מאתנו במשך תקופות בשוגג ובמזיד, ונגנז בעפר או נשרף בלהבות הגהינום, שאחינו ואחיותינו הוטלו אל תוכו. השרידים המעטים שהגורל האיר להם פנים והם ניצלו משריפה, — צעירים לימים הם ברובם, ודעת זקנים טרם נקלטה בתודעתם הפצועה והמרוסקת. למעשה, רק מעטים מאתנו יודעים משהו על עברה של העיירה, שבה נולדנו וגדלנו. אבותינו טרם הספיקו למסור לנו, ואנו גדלנו ונכנסנו לחיי המקום, כאילו נולד ונוצר יחד אתנו.

אך השאלות הללו צפות לא פעם ואף מציקות כל אימת שאנו חוזרים במחשבתנו אל אותו מקום שבו נולדו וחיו אבותינו, ושם יצאנו אף אנו לאויר העולם. הרי למעשה היתה זו מכורתנו, ולא ידענו בחיי המעשה מולדת אחרת. ארץ ישראל היתה תקועה בהויתנו כאיזה גנזך מחשבתי, ומעורפלת בקסמי האגדה הקדומה, יחד עם בריאת העולם, תקופת האבות ופלאי בראשית. היא נראתה לנו כמצויה על איזה כוכב רחוק ועולם אחר. המציאות היתה טורבין ואלפי ערים ועיירות אחרות. כאב השואה האוכל בנו הוא לפיכך רב־רגשי, ומשתפך לעומק ולרוחב של סבלנו וצערנו. בתוך הכאב הנוקב והמשסע את נפשנו, על כליונן של התפוצות שהיו שוקקות חיים ותרבות רבת־גוונים, במשך דורות רבים, טורד ומוצץ גם אותו כאב־לוי אטום, שככל שאנו דוחקים אותו ומסיחים ממנו את דעתנו, הוא צף ועולה כאילו במתכוון, ועומד מול העינים בסימני שאלה רבים. ועיני רוחנו בוהות ותוהות, צופות ובוחנות את הנוף, את הרקע הטבעי שעליו גדלנו, בו למדנו, שחקנו וחיינו את חיינו, חיים תקינים במדה שנראו לעינינו, חיים תוססים ומוש־רשים, בתוך עולם של מוסדות וערכי תרבות שלא בין לילה נוצרו. מאין כל זה בא? מתי זה התחיל? סקרנות נוסטלגית וגעגועים לעבר הם אלה, חיטוט חסר אונים בתוך עבר שנעקר מאתנו, או שאנו נעקרנו ממנו באכזריות היסטורית. מורשת של דורות ספה תמה מן העולם במחי יד רצחנית, ואיננה.

היו אלה דורות, אשר חרף כל הסבל והתלאות שפקדו את עמנו מפעם בפעם, לא פסקו עד הדור האחרון, ובכל זאת הם התערו בקרקע, גדלו פרות והרחיבו את צמרותיהם, ובתוך נהרות דם הם פרו ורבו ועצמו בגזירת שר האומה אשר חרץ גורלה מקדמות הדורות וצוה עליה: „בדמיך חיי״! בתוך נהרות הדם הם חיו את חייהם שופעי יצירה, מחשבה ומעשה, חיים שכאילו ניזונו והופרו מתוך הדמים והיסורין.

הנוכל ביום אחד לעקור את הכל מלבנו, ולשכוח את כל זאת?

דוקא עתה, כאשר כה רחקתי מהן, דובבות אלי המצבות העתיקות בבית הקברות

של טורבין, שהיו אכולות מיושן, והן כאילו רוצות לספר לי הרבה הרבה על עברה של העיירה, על אנשיה ודברי ימיה. בית הכנסת שנחרב, שהיה קיים בצדו של אחיו התאום — בית המדרש — שניהם יחד מנסים להסביר לי הרבה מעשים ומאורעות מגנזי העבר, ולגלות לי רזין טמירין מעולם שהיה ואיננו עוד. אותה ספריה גדושה עם ספרי קודש עתיקים בבית המדרש, מה רבים צריכים להיות ספוריה !...

כשהתחלנו לאסוף חומר לספר זה, ברור היה לנו, כי בראש וראשונה עלינו לחתור להשגת תיאור כל שהוא של תולדות העיירה. התקשרנו לפיכך עם כמה אנשים העוסקים בהיסטוריה, שהבטיחו למצוא למעננו את החומר הדרוש, אולם העלינו חרס. קטנה היתה עיירתנו, תלושה וקרועה מן המרחב היהודי התרבותי והמתקדם שבערים הגדולות, ודרכיה לא פלסו נתיבות אל לבה של הצבוריות היהודית התרבותית הגדולה, על אף קרבתה הגיאוגרפית ללובלין (50—60 ק״מ), עיר יהודית גדולה ושוקקת תרבות. בקושי נוכל לאתר את עיירתנו זו על המפה. ההיסטוריונים העוסקים בחלק גיאוגרפי זה של פולין, רואים לעיניהם את האיזור כולו, ועיונם צמוד בעיקר לערים הגדולות, מרכזי התרבות והפעולה. כמעט והתיאשנו מאפשרות החדירה אל תולדות עיירתנו, עד שאחד החברים המציא את הספר של מר ישראל הלפרין על „ועד ארבע הארצות״ (הוצאת מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית), ושם גילינו את שם העיירה טורבין כ־20 פעם. אולם, גם כאן חכתה לנו אכזבה מרגיזה, כי לא מצאנו דבר על העיירה גופה.

שם העיירה מוזכר שם בקשר עם אירועים במקומות אחרים, כלומר בענינים שנדונו בפני הועד, אלא שבין חברי הועד נמצא גם נציג העיירה שלנו. בדלית ברירה הסתפקנו במועט זה ואמרנו כי לפי שעה די לנו בכך. לפחות ידוע לנו כי כבר לפני כ־400 שנה היתה עיירתנו קיימת; כי רבנים גדולי תורה וגדולי הדור שמשו בכס הרבנות בעיירה, וכי נציגי העדה נטלו חלק פעיל בפעילות הכלל־יהודית של אותו ועד חשוב, אשר עמד בראש יהדות פולין משך מאתים וארבעים שנה בערך, החל מתחילת המאה ה־16.

לא כל עיר או עיירה זכו למקום ייצוג בועד זה, שאת סמכותו ומעמדו ביהדות של אותה תקופה ניתן לדמות רק לסמכות הסנהדרין בימים שעברו. מסופר שם, לדוגמא, כי רק בשנת תל״ח (1678) זכתה העיר טיקטין לנציגות בועד. עניניה של עיר זו נדונו בפני הועד לעתים קרובות, וכפי הנראה, היתה זאת קהילה חשובה ובעלת משקל צבורי. היא דרשה נציגות בועד, היה דיון, והוחלט להיענות לבקשתה. בין החתומים על אותה החלטה אנו מוצאים אחד בשם מאיר בן יוסף מטורבין, אשר ודאי היה כבר מזמן חבר באותו ועד.

לא כאן המקום לספר על אותו ועד חשוב. זה ענין להיסטוריונים, והרבה כבר נכתב ונחקר על מוסד זה. נאמר רק זאת, כי מקום מושבו הקבוע של ועד זה היתה העיר לובלין. עיקר פעילותו של הועד היה בעת הירידים אשר התקיימו פעמיים בשנה, ובעיקר ב„יריד גרומניץ״, ונמשכו מספר שבועות. יהודים מכל קצוי פולין רבתי היו מתכנסים בלובלין ליריד, שהיה מתקיים עפי״ר בין פורים לפסח, ושם היו מתנים את צרותיהם, או מתדיינים ביניהם לפני אותו ועד. הועד היה שומע את קובלנותיהם, את עסקי ריבם או את שאלותיהם בדין תורה, והיה מברר, מחליט ופוסק. לפסק שלו היה תוקף מחייב כתוקף

של חוק ממשלתי. הפסקים וההחלטות נרשמו בפנקס אשר לדאבוננו הרב, נעלם ואיננו, פרט למספר מסמכים שנותרו. החל מסוף המאה השש עשרה זיכתה מלכות פולין את הועד בהכרה „דה־יורה", כנציגה המוסמך של יהדות פולין. השם שלקח לעצמו „ועד ארבע הארצות", מסתמך על כך שסמכותו השתרעה על שני חלקי פולין, רוסיה וליטא.

בועד ארבע הארצות נשמע, כמובן, קולן של הקהילות החשובות, ותפסו בו מעמד שלטוני האישים החשובים שהתבלטו ביהדות באותה תקופה, בעולם התורני, כמובן. כאמור לעיל נמצא בא כחה של טורבין באותו ועד, ונציגה השתתף בהרבה החלטות שנגעו לכלל יהדות פולין.

בהעדר פרטים או ספורים שיוכלו לשפוך אור על מאורעות שקרו בעיירה בכל אותה תקופה ארוכה, מצאתי נוחם במצאי שכמה מהענינים אשר הוכרעו בועד ארבע ארצות אושרו בין החתומים על ההחלטות גם בידי נציגה של טורבין. מציאות ודאית זו הנוגעת לעיירתנו, יש בה גם כן לרומם את רוחנו ולמלא את לבנו גאוה, לדעת, כי עיירתנו לא היתה בין הנמושות כלל וכלל בהיסטוריה של יהדות פולין.

ואלה הם הענינים:

1. בשנת שס"ז (1607) ביריד „גרומניץ" שנתקיים בלובלין, התקין הועד תקנות מחייבות לכל יהודי פולין בענינים רבים, וביניהם בעניני מלוות ורבית, היתר עיסקה וכד'. בין עשרת חברי הועד החתומים על אותן התקנות נמצאת גם חתימה בזו הלשון:

„גם אנכי באתי על החתום, דברי זעירא דמן חבריא, שמעון בן לא"א מוהר"ר דוד אויערבך מטורבין".

מסתבר שאותו מר שמעון אויערבך היה באותו זמן אב בית דין בטורבין, והוא היה חתנו של המהרש"ל, אותו פרשן דגול בעולם התלמוד.

2. בשנת „יבוא משיח" (1643) דן הועד בתקלות הקיימות בשל סידורי תפילה בלתי אחידים המודפסים בנוסחאות שונות. הועד החליט למסור את הזכות הבלעדית להרב מפשמישל (שבתאי בר יצחק סופר) להוציא סידור תפילה בנוסח אחיד, ונגזרה גזירה, ששום סידור תפילה אחר לא יודפס ולא יופץ.

באותו יריד בלובלין בו החליט הועד את הנ"ל, נמצא אחד בשם ר' מנחם הנקרא מאנש חיות בן הגאון יצחק חיות, אב"ד בטורבין. וכפי הנראה נטל חלק בדיוני הועד כנציג טורבין.

3. בשנת 1669, באו נציגי קהילת טיקטין בפני הועד בלובלין והתרעמו עליו על שהוא מפלה את קהילתם לרעה בזאת שעל תושבי הקהילה לשלם את המס לסיים הפולני מכיסם הם, בו בזמן שהועד עושה זאת מקופתו עבור קהילות דומות אחרות.

הוחלט שהועד ישלם גם עבור קהילת טיקטין. (הועד היה מטיל מסים על קהילות שונות ומזה היה מקיים את תקציבו גם לצרכים כאלה).

בין החתומים על אותה החלטה נמצא אחד בשם יצחק מקראקא, חונה בק"ק טורבין. המדובר הוא, כפי הנראה, בפרנס בקהילת טורבין, ולאו דוקא ברב.

4. בשנת תל"ב, התכנס הועד בעיר יערוסלאב, והחליט שלא להתכנס עוד בעיר

מקוללה זו (רק בשני בתים בעיר הירשו ליהודים לדור). באותו כנס השתתף גם „יצחק בן לא״א החסיד הר״ר אורי שרגא פייבוש״ כנציג טורבין.

5. בשנת תל״ג, התאונן נציג פינצ׳וב באזני הועד על כי רבים האנשים הבאים להשתקע או לגור בעירם, בעוד שאין זה לתועלת האנשים. העניות בעיר רבה ואין בה די מקורות מחיה. הם בקשו להעניק להם כח לאסור את „האימיגרציה״ הזאת לעירם לטובת תושבי הקהילה הדרים שם מזמן.

בקשת נציגי פינצ׳וב אושרה בחיוב. בין החתומים על אותו אישור נמצא אחד בשם דוד טעביל מטורבין.

6. בשנת תל״ח נתאספו 18 ראשי המדינה מבין נציגי היהדות וחתמו על שטר חוב לטובת האציל גיאורג מילטרן פון מילטנברג, שר האוצר של העיר המלכותית ברסלאו. בשטר זה התחייבו לפרוע את החוב במשך 12 שנה „החל מיריד אליזבט 1679״.

בין 18 החתומים על השטר נמצא גם אותו מאיר יוסף מטורבין הנ״ל.

7. באותה שנה אישר הועד ונתן את הסכמתו להדפסת התנ״ך בתרגום יהודי־אשכנזי ע״י אחד בשם ר׳ יוסף עטיאש מאמשטרדם.

בין החתומים: ר׳ מאיר, בלא״א הר״ר יוסף יאסקא כ״ץ מטורבין. (כפי הנראה שזה הוא אותו מאיר יוסף (או בן יוסף) הנ״ל. אלא שפעם החתימה מקוצרת ופעם מלאה).

8. כעבור מספר שנים, שוב קיבל הועד הלואה מאת אותו אציל מברעסלאו והתחייב בשטר, לשלם אותה בשיעורין, במשך 9 שנים.

בין החתומים על השטר נמצא גם ר׳ דוד בן אליעזר מטורבין.

9. בשנת תמ״ז הגישו נציגי העיר אפטה בפני הועד תלונה דומה לזו שהוגשה קודם ע״י העיר פינצ׳וב (על שבאים להשתקע בה ומכבידים על המצב הקשה הקיים בלאו הכי. בעיר רחוב אחד, בו מותר ליהודים לגור) ונגזרה גזירה שהיהודים לא יבואו עוד לגור שם. בין החתומים שוב אותו מאיר בר׳ יוסף (כ״ץ) מטורבין.

10. בשנת תמ״ח, מעניק הועד זכות בלעדית לאחד הרבנים להדפיס ספר ולהפיצו. בין החתומים: זכריה מענדיל בן הרב אריה לייב מק״ק טורבין. (מסופר שם כי האחרון היה איש עתיר נכסים ומחבר הספר „באר היטב״ לשלחן ערוך, יורה דעה, וחושן משפט).

11. במחלוקת בין הקהילות טיקטין ומזריטש על שטח מריבה שהובאה בפני הועד, והוכרעה, נמצא בין החתומים את ר׳ מאיר בן הר״ר אריה לייב מטורבין.

12. בשנת תמ״ט מעניק הועד זכות „קופירייט״ למחבר הספר „צפנת פענח״ ואוסר על אחרים להדפיסו ולהפיצו במשך 3 שנים. בין החתומים: אותו זכריה מענדיל מטורבין הנ״ל (כפי הנראה, שזכריה מענדיל ור׳ מאיר היו שני אחים ושניהם שימשו בקודש בטורבין).

13. בשנת תנ״א מתחדשת המחלוקת נגד מזריטש והועד כופה עליה לקיים את פסקי הדין שנתנו קודם ע״י הועד. בין החתומים: זכריה מענדיל מטורבין (כנ״ל).

14. בשנת 1726, מוסר הועד דין וחשבון של ההוצאות לאותה שנה. הוצאות אלה נועדו לשלם מס גלגולת ל„סקארב״ (האוצר) 220.000, „יארגעלט״ לאדון הגדול, הגזבר הגדול של המלכות 12.000 ועוד ועוד. הועד קובע גם את מקורות ההכנסה וקובע את

הנטל לכל קהילה וקהילה. למספר קהילות מחליט הועד להעניק הנחות. והמענין הוא שההנחה בסכום של 600 רו״כ, שהעניק ללובלין, העניק גם לקהילת טורבין. ההנחות ניתנו בהתחשב במצב הכלכלי של הקהילה או באיזו פורענות שנתרחשה קודם לכן. התקציב כולו מסתכם ב־288,300 זהובים.

עצם העמדת טורבין ולובלין במישור אחד לצורך אותה הנחה מוכיח ללא ספק. לאיזה מעמד של חשיבות הגיעה עיירתנו טורבין באותה תקופה.

בספר אחר, הרבה יותר מאוחר, משנת תרע״ב, בשם „מקור חיים״ המוקדש לזכרו של הרבי מצנז ר׳ חיים הלברשטאם ושושלתו, מובא (ע׳ 109) הסיפור הבא:

„סיפר לי ז׳ב, הרה״מ שכנא מטורבין כי נסע לאדון חראביי א׳ הסמוך לשם, עם וועקסלען בכמה אלפים רו״כ לתבוע חובו. וקיבל (החראביי) מידו את הוועקסלען לפרוע תיכף וקרען. מרוב מרירות נסע לצאנז. וביום עש״ק בא לביהמ״ד, והיה שם איזה סכסוך; מה טוב יותר להיות, אם רב או סוחר? ובא הרב הקדוש ואמר שיותר טוב להיות רב, ואמר: תשאלו לשכנא ויספר לכם. ואחרי שלא הודיע וידע וסיפר לו הכל, ואמר לו: תיסע ללובלין. וכך עשה. וראהו אדון אחד המכירו. וראהו עצוב ושאלו. סיפר לו הענין. אז התראה האדון הזה עם האדון הנתבע, בעל החוב, והשתדל מאוד עד שנגבה חובו״.

זה היה לפני כמאה שנה.

בין הרבנים שהיו מגיעים לחצר הרבי מצאנז היה גם ר׳ יודא לייבוש אבד״ק טורבין וזאלישטשיק (עמ׳ 117).

ב. חליפות ותמורות בטורבין

עיירה זו נמצאת כ־50 ק״מ דרומה מלובלין.

הייתי כבן 13 כשעזבתיה, והייתי חוזר הביתה לחגים ורגלים בלבד. אחר כמה שנות הכשרה חלוצית עליתי ארצה בשנת 1935, כך שאין אני יכול לדעת או לזכור פרטים על תולדות העיירה, אישיה ומוסדותיה, אלא במעורפל ובדרך כללית.

אם להסתמך על הספר „בית ישראל בפולין״, הערוך בידי ישראל הלפרין, הרי יש לשער שהעיירה נוסדה בסוף המאה ה־16. אמנם אין שם העיירה מוזכר בספר זה, אלא שמזכירים שם את הערים קרסניסטב, זמושץ ועוד ערים סמוכות בפלך לובלין, וזאת בקשר לפריבילגיה של זכויות והנחות שקבלו תושביהן הגויים של העיירות הללו בשנת 1555 ואשר לא נתגשמה למעשה עד שהמלך זיגמונד אבגוסט אישרה מחדש והיהודים סולקו מתוכן. באותה תקופה דרשו האצילים מהמלך שיוציא את היהודים מערי־המלך ומתחת לחסותו המלכותית ושימסור אותן לחסותם הם בעיירות ובכפרים שבתחומיהם. כוונתם היתה ליהנות ממסיהם, ממסחרם וכד׳. כך נוסדו במאה ה־17 כפרים ועיירות יהודיים רבים.

„שאל את אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך״ אומר הפסוק, אבל כשאבא וסבא אינם הרי אין את מי לשאול. זאת היא הטרגדיה הנוספת הנלוית לטרגדיה הגדולה של השמדת היהדות הפולנית שאתה הושמד גם פרק חשוב בהיסטוריה של היהדות הפולנית רווית הדם והסבל.

שארית הפליטה מורכבת בעיקר מצעירים שבחלקם הגדול היו עדיין ילדים כשנתחולל האסון, כך שלא נותר לנו, אלא להרכיב פרשיות היסטוריות מפירורים והשערות.

אכן, מותר לשער שעיירה זאת התחילה את קיומה אי־פעם במאה ה־16 במתי מספר יהודים שבאו לחסות בצלו של הפריץ. היהודים בימים ההם היו זקוקים למנין, וממנין לקהילה, וקהילה — מחייבת מוסדות וכן הלאה עד שמתגבש קבוץ מאורגן ומסודר בדפוסים שהיו מקובלים אז: ועד קהילה, רב דמתא, שוחט ומוהל, בית־מדרש, בית־כנסת, בית־קברות, בית־מרחץ, מוסדות צדקה וכיו״ב.

למעשה לא נבדלה העיירה הזאת מאחרות במאומה. היתה בוצית, מנותקת כמעט מן העולם הגדול, מתלבטת קשה בששת ימי המעשה על קיומה ועל פרנסתה, נהנית מאוטונומיה בניהול ענייניה העדתיים במינימום התערבותו של השלטון; האבות והאמהות עמלים קשה להרויח את לחמם, ואילו הצעירים והצעירות, פרט למתי מספר המשתלמים במלאכת ההורים עוד בגיל צעיר, הרי רוב רובם או שעוסק בלימוד תורה או בבטלה מוחלטת. הגדולים, עוסקים בעתות פנאי כ„תחביב״ במחלוקת, במריבות החסידים, בבחירת ועד קהילה ובפירוקו, בהאדרת הרב דמתא או בהשמצתו וכדו׳.

בדבר אחד, זוכרני, נבדלה העיירה מיתר העיירות הסמוכות, כגון: זשולקיבקה, גוריי, ויסוקה ועוד — בזאת, שהיה בתוכה ריכוז גדול של תלמידי חכמים ויראי שמים ושמה הלך לפניה. את השם „טורבין״ היו מסבירים כגזור מן השם „תורה־בינה״ ובפולנית השם הוא באמת TUROBIN. לימוד התורה היה דבר שבקבע ולעולם לא פסק. אף אלה שבעצמם לא למדו או לא יכלו ללמוד — היו מאזינים לדברי תורה של מלמדים ושדר״ים בין תפילה לתפילה, בשבתות ובמועדים. בלימוד התורה התחיל ינוקא בגיל 3, כשהוריו עטפוהו בטלית ובטקס חגיגי „השליכוהו״ לחדר של הדרדקי. בגיל 5, בערך, עזב את הדרדקי ועבר לידיו של מלמד בדרג יותר גבוה, אשר התחיל כבר ללמד חומש עם פירוש רש״י וקצת משנה. ממלמד זה עבר למלמד יותר גדול. כך שבגיל 10, בערך, ידע כבר פרק בגמרא. מעל לגיל זה לא הועיל עוד בהרבה הלימוד אצל מלמד, ונער כזה התחיל להימנות על חובשי בית המדרש, הלומדים בעצמם בעזרת נערים אחרים שהיו כבר „ידענים״ יותר גדולים ממנו או בעזרת אותם הלמדנים הקשישים שהבית שימש להם רק כמקום אוכל ולינה, ואילו בית־המדרש היה בשבילם ביתם הקבוע אף לצורך נמנום ומנוחה. זוכר אני שלימוד הגמרא נעשה בציבור בבית־המדרש, בה בשעה שהגדולים, המפרנסים, היו עוסקים בתפילה, היו מלמדים ולומדים עצמאיים רכונים על ספרות תורנית לאורך שני צידי השולחנות שעמדו לאורך כתלי בית־המדרש. השקלא וטריא, ולימוד הגמרא המנוגן התערבבו בנעימות התפילה, כך שהאוירה בפנים בית־המדרש היתה הומה ככוורת משעות הבוקר המוקדמות עד השעות הקטנות אחר חצות. ההתנצחות היתה רבה, השאיפה של הצעירים להתעלות ולעלות על אחרים היתה טבעית ואמביציוזית. היו נערים בגיל 15—16 שכבר שחו חופשית בים הפוסקים; השולחן־ערוך, היורה־דעה והרמב״ם שימשו להם מקור לידע רב יותר ולגאווה, וקנאת סופרים הרבתה חכמה. בקשר לכך אני נזכר באפיזודה אחת מהרבה:

היה היתה משפחה אחת שהצטיינה במיוחד בשטח זה. זאת היתה משפחת אסטרייכר. אבי המשפחה, יהודי רחב מידות ובעל הדרת פנים, היה בעל חנות לבדים ונמנה על חסידיו של הרבי מאלכסנדר. 3 בנים היו לו: בונים, יחיאל וירחמיאל. היתה זו המשפחה היחידה בעיירה שהשתייכה לחסידי אלכסנדר, כי רוב רובם של החסידים בעיירה נמנו על החצר של הרבי מגור. ובהיותם הרוב, ונוסף לכך שלא כמקובל בדרך כלל, גם למדנים גדולים, היו יהירים ומבטלים את חסידי אלכסנדר כעפרא דארעא. כך הוכנסה משפחה זו מבחינה חברתית לבידוד מוחלט. כתשובה לכך הנהיג האב משטר חמור של לימוד תורה. על עצמו ועל בניו למען הוכח בזאת את חסידי גור. האב בהיותו עסוק בחנותו לא מש גם מלימוד תורה ומשפחה זו קיימה במלואו את המאמר: „והגית בה יומם ולילה". הם היו משכימים קום ומאחרים לצאת, ואף בהיותם בביתם, בלילות, בשעות המאוחרות, עוד נשמע היה קול התורה הבוקע משם. ואמנם הם הגיעו לדרגת ידע כזאת שמעטים יכלו להשתוות אליהם.

לזה יש להוסיף, שבעיירה זו לא נשלחו הבנים לבית־הספר החילוני היחיד שהיה בעיירה ונוהל בידי נוצרים. לכן השתדל כל אחד לרכוש ידיעה אלמנטרית בכתיבה ובחשבון וזה הספיק. היידע התורני האפיל על הצורך בהשכלה חילונית אשר כמעט לא הורגש. לעומת זה בקרו הבנות בבית־הספר שהיה בית־ספר יסודי בן 7 כתות. הבנים רכשו אחר כך את השכלתם החילונית־יסודית מאחיותיהן כענין שבמשחק.

בית המדרש שימש לא רק לתפילה וללימוד תורה. הוא היה גם מרכז חברתי ותרבותי בשביל כל בני העיירה. בו גם סיימו עיסקות בין מנחה למעריב, ואף השתדכו זה עם זה. בו ניהלו את המחלוקות, בו התווכחו בחום, אם על עליה לתורה, או על מקום במזרח. בחצר נתקיימו כל החופות וכל לויה יצאה ממנה. אליו הגיעו שליחי דרבנן ודרשו את דרשותיהם מעל הבימה במרכז. שם אספו כספים לתמיכה בישיבות, ביתומים, הכנסת כלה וכדו׳. בו גם נתקבצו ארחי פרחי וסתם קבצנים שסובבו בסביבה. מקומם היה ליד הדלת, ובצאת המתפללים את בית־המדרש היו תורמים את פרוטותיהם ואוספים אותם הביתה ללינת לילה ולאכילה.

יחד עם המריבות והפלגנות בין כיתות החסידים ובין השכבות השונות — הרי כל בני העיירה היוו קבוץ אחד ומלוכד בשמחה וביגון, בטוב וברע. היתה חתונה בעיירה — כל בניה על הזקנים, הנשים והטף באו לקחת חלק בה. היתה ר"ל לויה — כל בני העיירה נתלוו כחסד אחרון. פקדה פורענות את העיירה — המהומה היתה בכל. זוכרני מקרה טביעה של שלוש אחיות והבהלה האיומה שפקדה את כולם. כולם רצו לכיוון הנהר. יכולת לחוש את היגון באויר. התפרעו שקצים בעיירה — כל הנוער התלכד נגדם.

בצד בית המדרש פנה חלק מן הנוער לכיוון הקידמה. התנועה הציונית והחלוצית הובאה לעיירה ע"י נוער „שהציץ ונפגע", קרא ספרים חיצוניים בחשאי, ביקר בעיר גדולה, התחבר לזר שהשתקע בעיירה — והענינים התחילו להתארגן. כך קמו סניפיהם של החלוץ הצעיר, ציונים כלליים, מזרחי והפועל המזרחי. אלה מצאו כר נרחב לפעולה באשר נוער רב היה חפשי מדאגת עבודה וביטל זמנו לריק. עול הפרנסה רבץ על ההורים גם לגבי בנים ובנות גדולים. הבת ציפתה לחתן והבן לשידוך טוב מן החוץ. בית המדרש

לא משך אותם עוד, פרט אולי לתפילה. שליחי התנועות דאגו לביסוסן. חומר קריאה ומחשבה לא חסר. ההשתחררות מכבלי המסורת בנסתר הרבתה חדוות חיים ועליצות, והפעילות המפלגתית מלאה תוכן. איסוף כספים, הרצאות, ויכוחים אידיאולוגיים ללא סוף. בצד אלה היה גם נוער סוציאליסטי שהשתייך ל„בונד". אלה היו בעיקר בעלי המלאכה שנחשבו לרובד המדרגה השלישית אחרי חובשי בית־המדרש ו„הציוניסטים" למיניהם. לאלה לא היה זמן מספיק להשתולל. הם עבדו קשה כדי לקיים את עצמם וחלמו על המהפכה הסוציאליסטית שתושיע להם במקום מושבם. ואם משיח יקדים אותה — מה טוב, משום כך המשיכו להתפלל בבית־הכנסת...

כך נתחלקה העיירה לשלשה רובדים, מה שהוסיף נופך לתסיסת החיים. בצד המחלוקות שבין החסידים לבין עצמם ובין הרב דמתא לבין מורה ההוראה, נתווספו המחלוקות בין התנועות הציוניות למיניהן ובין אלה לבין הבונדאים, תוך התעלמות כמעט מוחלטת מן המצב הביש של חיי העיירה ותוך ניתוק מוחלט מן המתרחש בעולם הגדול.

המשקיף מן הצד היה ודאי מנענע בראשו למראה התמימות של בני העיירה הזאת, ההתלהבות הזאת בויכוחים והרצינות הזאת בהתיחסותם לדברים של מה בכך. אבל דברים אלה היוו חלק חשוב מן ההווי הקהילתי והם שיקפו את דמותה של הקהילה הקטנה הזאת, את עירנותה המחשבתית, את פעילותה ופעלתנותה מבחינה צבורית־חברתית. וזאת מבלי לגרוע חלילה משלימותה של הקהילה הזאת, מהמסירות ודאגת איש לרעהו בעת צרה, ונתקיימה בה במלואה האימרה של „כל ישראל ערבים זה לזה", כי התחרו לעתים במעשי חסד לנזקקים. נתנו לכל מי שפשט את היד, והיו מעשי צדקה רבים נעשים בסתר.

הדבר שעודנו זכור לי גם כיום בבהירות הוא: יפי הנוף וברכת הטבע של המקום והסביבה. אלה היו כה מרתקים ושובים את הלב כך, שאין פלא שתושביו היהודיים של המקום ידעו לצהול ולשמוח בכל ישותם על אף קשיי החיים ופורענויות שונות שהתרחשו, ושהיה די בהם לעתים לדכא כל תשוקה לחיים. אכן השדות העשירים בפרחי בר בכל צבעי הקשת, לבלוב העצים, זרמי הנהר השקט, הריחות המשכרים בעונות האביב והקיץ, זמרת בעלי הכנף וכל השאר שימשו ליהודי השקוע בדאגת יום־יום כסם מרגיע וממתיק את צרותיו.

העיירה שכנה במישור חקלאי עשיר ופורה. עיטרוה הרים, יערות וכפרים לרוב. לארכה, בצידה הדרומי זרם אפיק נהר צר וארוך שנמשך עשרות קילומטרים מעבר לה. נהר זה שימש לנוער מכל הסוגים כזירת הספורט היחידה במקום; שם שחה, צלל, טבל, קפץ והשתעשע בחברותא. לא היה אדם בעיירה שלא ידע לשחות הודות לנהר זה. סוכה מוסתרת בינות שיחים עבותים בחלק אחר של הנהר שימשה גם כמקום מפגש לזוגות רומנטיים או כמקווה צוננת לחסידים איניני הטעם. הגישה לסוכה זו לא היתה חפשית. הכניסה נתאפשרה תמורת תשלום פעוט לבעל משק גוי, שדרכו היה צריך לעבור. המעבר היה על פני לוחות עץ צרים שגישרו על פני מים מוסתרים בצמחיה לאורך כל הדרך. היתה דרושה זריזות מיוחדת לעבור דרך זו בלי להרטב. היו כאלה שהדבר שימש להם תרגיל ספורט: להגיע לסוכה זאת תוך שחייה ממושכת מקצה הנהר שלצד הדרך הראשית ולהפתיע את המתרחצים הבודדים בסוכה, והצהלה היתה רבה.

בחורף קפאו מים ומשטחי הקרח שימשו להחלקה כספורט החורף. כולם החליקו על הקרח, על סוליות נעלים מסומרות ולעיתים אף קרועות. גושי הקרח גם נוסרו למרובעים, נעמסו על עגלות והובלו לעיירה, בה אוחסנו במרתפים או בערימות מכוסות נסורת עצים ושימשו לאחר מכן כחומר קירור בימות הקיץ. עם הפשרת השלגים בבוא האביב, עבר הנהר על גדותיו והציף חלק ניכר של השדות והמשקים בעיקר בחלקה המזרחי של העיירה הנקרא „פשעדמיעשצא" (עיבור העיר), והמקום דמה לוונציה בזעיר אנפין. המעבר לבתים היה על גבי לוחות עץ שהונחו זמנית על גבי לבנים או אבנים אשר לא פעם הכשילו. זכורני כמה נהניתי ממראה מקסים זה כשנקלעתי למקום בעקבות אבי ז"ל שהלך לבקר אצל גוי מכר. קנאתי היתה גדולה לאותם ה„שקצים" הקטנים אשר יחד עם כלביהם השיטו סירות או לוחות עץ לאורך הנהר בינות ברווזונים ואפרוחים משכשכים במים.

בחלק אחר של העיירה, בקצה הצפוני־מערבי, השתרעה חוות הפריץ של העיירה הורצ׳ק, שאבות אבותיו ודאי גרמו לכך שיהודיה הראשונים יתישבו במקום. פריץ זה שלט על שטחי אדמה עצומים שהניבו מכל טוב. מעונו הפרטי היה מוקף בוסתנים וגנים מלאים עצי־פרי ונוי, וכלבים גדולים שרצו בכל השטח. תמיד נמשכתי למקום מקסים זה, שנצטייר בדמיוני כמלא מסתורין, תוך סקרנות מהולה ברגש פחד ויראה. בלויית אבי ז"ל הצלחתי גם לחדור לפני ולפנים; לאורוות ולרפתות, למכלאות ולגורנים, וראיתי את העדרים הגדולים של פרות וסוסים, חזירים ועופות ובני־אדם עמלים כעבדים מזריחת השמש עד שקיעתה, הכל למען אותו פריץ, השליט העליון אשר לעיתים רחוקות מצוי היה במעונו.

דרך שדותיו של אותו פריץ הוביל השביל לחיי הנצח של יהודי המקום לבית־העלמין, שנמצא על גבעה קטנה הרחק מערבה, בחיק השדות הירוקים של הפריץ, טמון ומוסתר בינות עצי טרפים גבוהים וסמיכים ואשר סימנו מרחוק את הייחוד של המקום והוסיפו להילת קדושתו. את חטאי אני מזכיר היום: לא היתה כמעט לוויה אחת שלא השתתפתי בה (ומי לא השתתף), וכל זאת יותר בשל המשיכה למקום נפלא זה, מאשר הרגשת חובה להיפרד מן הבר־מינן. המישורים הירוקים הללו, הבוסתנים, עצי־הפרי, ריח השדה — כל אלה נסכו בי רוח חיים ועליצות. מרוב שובבותי העזתי גם לקטוף בצידי הדרך תפוחי־עץ סמוקים וטריים מבוסתני הפריץ, אם כי היו מגודרים ונשמרים. לא פעם חזרתי הביתה במכנסים קרועים ושריטות על כפי ובלב דופק מפחד הכלבים הנובחים.

בדרכי חזרה משם חטפתי הצצה במנסרת העץ הגדולה וכן בטחנת הקמח המוטורית אשר פעלו בצוותא בקירבת משקו של הפריץ ללא הרף, כמעט. אלה היו המפעלים התעשייתים היחידים שבעיירה אשר פעלו 24 שעות ביממה, מוארים באור חשמל מסנוור. אהבתי להאזין לפעימות המנועים ולהתבונן בתנועת האיכרים שעמדו בתור בעגלותיהם עמוסות החיטה והשעורה לטחינה לצריכה עצמית. גם ריח עצי האורן המנוסרים נעם לאפי ושיכר את חושי.

לא הרחק מהחווה מצד שמאל נמצאה תחנת מכבי־האש של העיירה. הכבאים היו מתנדבים מבני המקום הנוצריים. תלבושתם היתה אחידה וססגונית וקובעי נחושת מבריקים

לראשיהם. הם שימשו לכיבוי דליקות שלא חסרו בסביבה ובעתות פנאי התאמנו בתזמור בכלי נשיפה ונקישה. לא היתה חגיגה או טקס שאלה לא השתתפו בהם בסך או בנגינה. הנוער היהודי יכול היה רק לראותם, להאזין לנגינתם, אבל לא להימנות עליהם. אהבתי להאזין לחזרותיהם בנגינה ובליבי נתקנאתי בהם וקללתים.

בדרך, יותר פנימה ובמפוזר נמצאו יתר המוסדות הציבוריים, כגון: בית הספר היסודי, בנין המועצה האיזורית המקומית ובית משפט השלום. המענין היה, שכל אותם המוסדות והמפעלים הוקמו בקצות העיירה ולא בתוכה, כי העיירה גופה היתה כולה כמעט על טהרת היהודים. אף תושביה הלא־יהודים דרו ברובם הגדול מסביב לעיירה, אך לא בתוכה. מה שסימל את שליטת הנצרות בעיירה היתה הכנסיה על כיפתה המתנשאת והיחידה — אף היא בקצה אחד של העיירה בקרבת הנהר, וכן צלב עץ גבוה, שניצב היה כמו עצם בגרון בטבורה של רחבת השוק שהיתה מוקפת כולה במרובע גדול בבתי מגורים ועסק של יהודי המקום. בשלב מאוחר יותר אף נבנו בתי עסק של גויים באמצע רחבת השוק הזו. אלה היו בעיקר מסעדות ומסבאות שהפיצו ריחות של בשר חזיר מטוגן ואלכוהול, מתחת לאפם ועל חמתם של היהודים מסביב. בלילות, לאחר שבתי עסק אלה נסגרו, היתה העיירה כולה תחת שליטתם של היהודים. היה מקובל אצל הנוער שהגיע לפרקו להתייצב לשרות חובה בצבא הפולני לגזור על עצמו תקופת הרזייה, מתוך תקווה שדבר זה יפגום בכושר הבריאות שלו ויצליח ע״י כך לא לעמוד במבחן הרפואי הצבאי וישוחרר מן השרות. גילאים אלה לא הסתפקו בתעניות ובסגופים, אלה פשוט השתוללו לילות שלמים בחוצות העיירה, בצעקות ובזימרה ולעתים גם בקטטות ובהתגוששויות.

אחד ממעשי הקונדס של אותו נוער בלילות אלה היה — להחליף את שלטי העסקים זה בזה, ולמחרת בבוקר אפשר היה למצוא שלט המכריז בשפה הפולנית על מכירת בשר חזיר תלוי מעל דלת בית השימוש שברחבה, ואילו שלט של בית עסק יהודי על מסבאה של גוי.

רחבת שוק זו שימשה כמרכז החיים המסחריים בעיירה. בימי שוק וחגים נתמלאה רחבה זו בבני אדם ובהמה שבאו מכפרי הסביבה בהמוניהם. ההמולה היתה רבה בימים אלה. שכורים התגוללו בכל פינה ותחת כל עץ רענן. קטטות מלוות אלימות ושימוש בסכינים לא חסרו. אם נגזרה גזירה על מי שהוא למות מדקירת סכין על ידי יריבו, הרי מצא על פי רוב את מותו ברחבה זאת לאור היום, קבל עם ועדה. המהומה בנסיבות אלו היתה גדולה. זוכרני ביום שוק אחד, כיצד נרצח בסכין ראש כפר מסויים על ידי שכיר חרב מבני המקום הנוצריים. המהומה, המנוסה והבהלה שקמה אז, לא מנעו מאתנו הנערים להתקרב ולהציץ לתוך בטנו השסועה של ההרוג שאבריה נשפכו החוצה.

ברחבה זו התגודדו גם באפס מעשה בני הנוער היהודי המתבטל. אותם מצאת ליד קיוסק או בקרבת עסק אחר מחשבים את הקץ ומצפים לגאולה... או מתווכחים בנושאים העומדים ברומו של עולמם.

רחובותיה ומבניה של העיירה לא הצטיינו בשום דבר מיוחד ובשום ארכיטקטורה. מן ככר השוק המרובעת הובילו שבילי עפר לכל העברים. אלה היו הסמטאות והרחובות של העיירה מלאים בתי עץ, מוקפים חצרות מגודרות. ובתוכם שכנו בני ישראל על

משפחותיהם מרובות הילדים, סבים וסבתות, עזים ותרנגולות, ובבתים מסוימים אף סוסים ופרות. בעתות גשמים טבעו בבוץ ובשלוליות מים, ובחורף הקר נתכסו בשלג מעל לראש.

בטרם עליתי ארצה סללו את הכביש הראשון בדרך הראשית שהובילה צפונה לכוון לובלין. וכך נפתח קו ראשון של אוטובוס אחד אשר נסע פעם ביום ללובלין וחזרה. אוטובוס זה היווה חידוש רב אותו זמן ואטרקציה גדולה לבני המקום. הוא למעשה פתח אשנב יותר רחב לעולם החיצון, ודרכו התחילה הציביליזציה לחדור. באותו זמן בערך הותקנה גם תאורה חשמלית שסופקה ע״י טחנת הקמח ברחובות ובבתים, ניטעו גנים, בנו כמה בתי לבנים וחשת שהנה הולך ומשתנה משהו. אינני יודע מה גרם לכך. שמא נבחר אז ראש מועצה נאור ? קשה לי לזכור מפעל צבורי אחד מטעם המועצה המקומית עד אז לטובת הציבור העירוני היהודי. מה שזכור לי הוא רק גביית המסים שנעשתה בתקיפות רבה ובהקפדה וברישוי עסקים, ללא כל שרות ציבורי תמורת זה. לא ביוב, לא כבישים, לא מדרכות ולא כלום, ולפתע שינוי כזה ?

אכן, היהודים אף לא ציפו ולא המתינו לשרותים. מיותר לומר שלעולם לא העיזו לדרוש דבר רציני. ולמעשה הדרישות היו מועטות ביותר. אם אין אור בחוצות הולכים בחושך או עם פנס ביד או בכלל לא הולכים. הגשמים והסופות ניקו את השטחים הבלתי מוגדרים. הפסולת נספגה איך שהוא בבטן האדמה. חלה מן דהוא — ציפו לסייעתא דשמיא. בינתים הזינו את החולה במרק עוף חם או השתמשו באמצעים רפואיים עפ״י עצת הסבתות, או מי שלא האמין קרא למרפא המקומי, ה„פלטשר״ (חובש) נאלץ גם לעסוק בספרות, וכשגם זה לא הספיק לו, היתה אשתו עזר כנגד כמיילדת. וכשרוב היולדות הסתפקו בעזרתן של השכנות הקשישות בעלות הנסיון, התמסר מרפא זה למשקאות משכרים כדי להשקיע בהן את יגונו, ואז בכלל איש לא נעזר בו.

אכן היה זה טיפוס המרפא הזה — „לייזר דער פלטשר״ קראו לו, איש גבה קומה ומרשים בהופעתו החיצונית. אינני יודע איך וכיצד נתגלגל איש זה לעיירה זאת. הוא היה סמל חי לבוז שייחס תושב העיירה לרפואה המודרנית. אף כשמישהו חלה קשות עוד לא רצו להבהיל רופא. קודם ערכו מנין שיגיד תהילים והתפלל לחייו של החולה. או שמספר אנשים נתקבצו בבית המדרש לפני ארון הקודש, פתחו וזעקו השמימה בבכי מר ובקולי קולות. מחזות אלו השאירו בנפשי תמיד רושם עמוק ומדכא, וראה זה פלא, מרביתם של החולים הבריאו והחלימו ללא עזרת רופא וללא רפואות. הטבע חיסן את הבריות, עשה את ברירתו עוד בגיל צעיר מאד והאנשים היו בריאים וחזקים. היה אמנם עוד רופא אחד נוצרי בתואר „דוקטור״. אבל רק אמידים נהגו להיעזר בו, ואלה היו מעטים. „עמך״ סמך על אלוהיו או רץ לרבי שלו, הגיש לו פתק (אקוויטל), קבל ממנו את ברכותיו, לעתים גם קמיע ואף זה עזר : ויוקרת הרבי עלתה מעלה מעלה...

באופן כזה לא נזקק הציבור לשרותים מיוחדים מטעם הרשות המקומית. הודה לאלוהיו על שזו לא הציקה לו במיסים, בעיקול רכושו, בהפרעה לעסקיו או בניהול האוטונומי של עניני הקהילה.

את הרשות המקומית ייצג בתוך העיירה תושב יהודי שהיה מעין „מוכתר״, מקשר בין הרשות לתושבים. ליד ביתו ניצב שלט : „מוכתר״ (בפולנית) וכל הפניות אל הרשות

בוצעו באמצעותו. הוא עשה את שרותיו לרשות, אבל היה נאמן ומסור לבני עדתו. כשידע על איזו מזימה הנרקמת נגד מישהו הזהירו בעוד מועד. אייזיק אוברוייז היה שמו ולו בן אחד ויחיד שאהבו כבבת עינו. אותו בן היה ראשון לתנועה הציונית והחלוצית בעיירה. זה כ־30 שנה מצוי בארץ והוא חבר בקבוץ אלונים (ישראל אמיר).

ג. חיי כלכלה של העיירה

תושבי העיירה היו תלויים בפרנסתם באיכרי הסביבה. במקצתם התפרנסו גם זה מזה. הפרנסה ברובה הגדול נשאבה מימי השוק או מימי החג וגנוסיה לנוצרים. בכל יום ה׳ בשבוע התקיים יום שוק רגיל, ומספר פעמים בשנה ביום ג׳ לשבוע נתקיימו גם ירידים גדולים. באותם הימים נתקבצו ובאו לעיירה המוני איכרים וסוחרים מן הסביבה. בימי הירידים אף באו סוחרים ממקומות יותר מרוחקים. האיכרים הביאו את תוצרתם החקלאית מן החי והצומח והמירו אותם במצרכים יסודיים ביותר שהיו נחוצים להם למשק הבית והשדה. בין עיסקה לעיסקה בילו גם במסבאות ושתו לשכרה.

הסוחרים היהודיים, ביניהם מעטים גם מבין הנוצרים העירוניים, סיפקו את הכל וקנו את הכל. התכונה לקראת ימי שוק אלו היתה רבה. הכל התפללו ליום שוק טוב, כי ביום זה היתה תלויה כמעט כל פרנסת השבוע של רוב התושבים. ואם היה זה יום יפה והדרכים יבשות הגיעו רבים אל השוק וסחר החליפין היה רב. אך אם היה יום גשום והדרכים משובשות — היה גם הפדיון מועט והצער גדול. הכל היה תלוי בידי שמים, ואלה לא תמיד נטו חסד. המסחר התנהל בחנויות בדוכנים שהוקמו זמנית ברחבת השוק.

לשוק בעלי החיים היה שטח מגודר בנפרד במבואה הצפוני של העיירה. שוק זה משך במיוחד את ליבי. התערובת של האדם והבהמה שיקפה תמונה חיה של ההווי והסביבה כולה. אחד היה תלוי בשני בקיומו. הבהמה שימשה למכשיר עבודה עיקרי, לאמצעי התחבורה המובהק ובחלקה אף למזון. האדם והבהמה עמלו באותה המידה כדי לאפשר קיום אנושי צנוע של האיכר, וזאת בארץ חקלאית עשירה ביותר; אדמות פוריות, יערות עד ועצי פרי לרוב, שפירותיהם נשרו בצידי הדרכים ללא תשומת לב מיוחדת, ומה לא צמח וגדל באיזור חקלאי זה?

וראה זה פלא: האיכר היה עני וחסר מזומנים, פרט למתי מספר פריצים ובעלי משקים גדולים שריכזו את מרביתם של השדות והעושר בידיהם; החכירו חלקות תמורת עמל מפרך של מרבית האוכלוסיה. את זאת התחלתי להבין רק לכשהתבגרתי, ואז רק הבנתי מדוע ארץ זו לא ידעה כמעט במשך כל ימות ההיסטוריה שלה עצמאות ממשית במשך תקופה ממושכת. תמיד התנכלו לה שכניה, היתה נתונה לפלישות, מלחמות ושפיכות דמים, וזה לא מעט בגלל שפעת עושרה החקלאי והפוטנציאלי, ובהיות העם מפורד ומסוכסך לא עמד לו הכח להחזיק בה ממושכות. בתוך כל האוירה הזאת רווית אלימות ושנאה, שכנו קהילות יהודיות במקובץ ובתוך עצמן, ותמיד שימשו כשעיר לעזאזל.

יחסי האנוש וקשרי המסחר בין היהודים לבין אותם ההמונים האיכרים היו תקינים, כל עוד העירונים או האינטליגנציה הכפרית העשירה לא שיסו אותם ביהודים. בעתות

רגיעה התנהלו עסקי החליפין והמסחר באופן ששני הצדדים התקיימו פחות או יותר בכבוד. זה מכר וזה קנה, תקעו כף בכף בעליצות ובשובבות. האיכר אהב את בהמתו וקשה היה לו להפרד ממנה. לכשנסתיימה הטרנסאקציה „הרטיבוה" מיד בבקבוק „וודקה", ותוך טפיחות־גב הדדיות נפרדו בשלום זה מזה, כשעיני האיכר זולגות דמעות והיהודי שמח בחלקו. מחזות אלו שבו את ליבי, בלי שאדע אותו זמן לבאר לעצמי את סיבות הדבר.

התוצרת החקלאית שנרכשה אצל האיכרים שימשה רק בחלקה הקטן את הצריכה המקומית. רובה הגדול שימשה כסחורת יצוא לערים הגדולות לובלין או ורשה. בדרך לשם היא עברה עוד בידי מתווכים שונים, בהזדמנויות של ימי שוק וירידים בערים ועיירות אחרות. כך נתקיים הצו של דוד המלך „לכו והתפרנסו זה מזה". מסחר זה של תוצרת חקלאית מן החי והצומח היה כמעט כולו בידי היהודים, והוא כלל תבואה, עופות, ביצים וכיוצא באלו. הסוחר היהודי סיפק גם לאיכר מכשירי עבודה, צרכי בישול, שמנים, תבלינים, ביגוד קונפקציוני, הנעלה, ריהוט, כלי־בית, בדים, מכשירי כתיבה וכן ידיים מקצועיות בענפים שונים. ברוב המקרים היה הסוחר גם היצרן.

בעלי המקצוע העיקריים בין היהודים היו חייטים, תפרים, סנדלרים, נגרים, סבלים, מסגרים וכובענים. הם יצרו בעצמם את תוצרתם וכן מכרוה בשוקים בימי השוק. המקצועות היחידים שהיהודים לא עסקו בהם כמעט היתה הבנאות והנפחות. אינני זוכר נפח יהודי בסביבתי המפרזל סוסים או בנאי הבונה בתים. זכור לי יהודי אחד גדול ונערץ מעיירה סמוכה שהוזמן במיוחד לבנות ולשקם את כיפת בית־הכנסת החרוב שהיתה צריכה להיות מלאכת מחשבת. גם מלאכת האפייה היתה בידי היהודים, פרט לגוי עירוני אחד בשם פולסקי שהסתנן בין אלה, התחרה בהם בטיב התוצרת והיה בעל חוש מסחרי מפותח. הוא ניהל את מסחרו בביתו ליד הכנסיה בנקיון ובסגנון שעורר את קנאתם של הסוחרים היהודיים. הוא היה גוי אמיד וניהל עסקים לא רעים גם עם חלק מהאוכלוסיה היהודית. בפוליטיקה המקומית לא התערב אם זכרוני אינו מטעה אותי.

כשהתחילו להשתמש באופניים, היו שני אחים עוסקים במסחר האופניים ובתיקונם. אח שלישי בעל קיוסק למכשירי כתיבה בקרבת הכנסיה היה גם היחידי שהתעסק גם במסחר של מכשירי נגינה. הם היו ציונים נלהבים, וסביבתם התרכז הנוער הציוני המתקדם בעיירה. אצלם יכולת תמיד למצוא איזה ספר „פסול" לקריאה, ובעיני הנוער סימלו את הקידמה. אלה היו האחים יפה.

היו גם כמה בעלי משפחות, כ־10 במנין, שעסקו בתחבורה בין־עירונית ושימשו את הקו ללובלין. זאת הספיקו לעשות כפעמיים בשבוע, כי כל נסיעה ללובלין — מרחק של 50 ק"מ — ארכה כמעת לעת. זאת היתה נסיעה מלאת תחתתים והרפתקאות עם חנייה בפונדקים בצידי הדרך. הדרך היתה כולה עפר. בימות הגשמים טבעו בבוץ ובחורף שקעו עמוק בתוך השלגים. אלה הובילו סחורות ונוסעים ביחד. הנוסעים שימשו בעיקר לעזר לסוסים במשיכת העגלה או בדחיפתה בתוך שלוליות ובוץ. לכשהגיע השחר המצופה והעגלה סוף סוף הגיעה ליעדה קשה היה להבחין בבני אדם צורת אנוש. אלה היו העגלונים של העיירה. יהודים גברתנים טובי לב, עמלים בעבודת פרך כדי לקיים משפחות גדולות

ואת בעלי החיים. היו דבקים במלאכתם על אף הקשיים. פירנסו את משפחותיהם בכבוד, ואף חינכו בנים טובים. אחד מאלה אוד מוצל, ציוני טוב, חלוץ ותיק משמש עתה כמורה בבית ספר בנהריה. (יעקב אביטוב).

נוסף לכל אלה היו, כמובן, אותם „כלי קודש" שפרנסתם על הציבור. החל מהשמש בבית המדרש עד הרב דמתא. קבוצה קטנה של אמידים ופני העיר היו גם סוחרים גדולים שמסחרם הסתעף הרחק מעבר לעיירה. הם עמדו בקשרי מסחר עם האצולה העשירה שבסביבה. ביניהם היו סוחרי יערות, חוכרי תנובת השדה וגם עסקו בעסקי ממון, במטבע זר ובהלוואות.

אפשר לומר שיחסית לגודלה של העיירה ולמספר תושביה היו חיי העבודה והמסחר מפותחים ותוססים מאד, וזאת הודות לסביבה הכפרית העשירה ולאלמנט האנושי החרוץ והמוכשר של יהודי המקום.

הפרנסה, אם כי קשה לומר שהיתה תמיד בשפע, הרי היתה מצויה תמיד, ורק מעטים נזקקו לסעד וקופת הצבור. מספר מועט לא קטן היה אף אמיד וחי חיי רווחה. אלה חיפשו „שידוכים" לילדיהם אצל משפחות יחסניות בערים הגדולות וחיו ברמה גבוהה.

לעתים קרובות הורגש מחסור במזומנים, כי המסחר ברובו התנהל בהקפה. הסוחר ובעל המלאכה היו זקוקים להון חוזר להחזרת מלאי ולהתכוננות לימי השוק, אבל לא קשה היה להשיג כסף, אם כהלואה ברבית קטנה או כגמילות חסדים, פרט לזאת פעלו שני בנקים: אחד למלאכה ואחד לגמילות חסדים, והעניינים איך שהוא הסתדרו. קשה היה רק כשיהודי זקוק היה להוצאה גדולה בלתי מכניסה, כגון: נדוניה לבת או הוצאה בלתי נראית מראש, אבל גם כאן הסתדרו סוף סוף העניינים. האנשים עמלו קשה. לכן ידעו להעריך את הפרוטה וחסכוה במידת היכולת לעת מצוא. גם אורח החיים הצנוע והדרישות המועטות למותרות, שכלל לא הורגש הצורך באלה, איפשרו חסכון ליום „גשום".

ד. אורח החיים

כל תושב בגיר היה עמל לקיום עצמו או משפחתו. במסחר היה נעזר כמעט תמיד באשתו ובילדיו הבכירים. התא המשפחתי היה שלם בכל המובנים. לעתים קרובות אף לאחר שבנים או בנות נישאו המשיכו לחיות בצוותא. המרות העליונה במשפחה היתה נתונה לאבי המשפחה.

הדמות הנערצת וגם העמלה ביותר היתה אם המשפחה. היא היתה הראשונה לקימה והאחרונה למנוחת הליל. היא היתה בדרך כלל הדמות הנפלאה המתוארת באותו פזמון של „אשתַ חייל" — בטח בה לב בעלה — כל ימי חייה דרשה צמר ופישתים ותעש בחפץ כפיה — היתה כאנית סוחר — ממרחק תביא לחמה — ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וכו' וכו'. זה הוא אותו פזמון ששר הבעל לרעייתו בשובו מבית הכנסת בליל שבת, תוך כדי קבלת שבת מלכתא לשלום. אכן כזאת היתה האם היהודיה בעיירה הזאת. היא קמה בעוד לילה ממש, הסיקה כיריים ותנורים, הכינה תבשילים ומלבושים. באותו זמן חמק הבעל החוצה לבית המדרש להתפלל בתפילת שחרית, או בשעת דחק עשה זאת

בביתו, עטף טלית והניח תפילין והתפלל לאלוהיו. כל אחד במללו ובקצבו: הוא הודה לאלוהיו על חסדיו מיום אתמול וביקש ממנו את חסדיו ליום המתחיל. גם הבנים והבנות קמו מוקדם ונטלו חלק בתפילה ובעזרה לאמא. בנות צעירות יצאו לבית־הספר העירוני. בנים צעירים אצו רצו למלמדים השונים לחדר או לבית־המדרש ללימוד התורה. הנוער העמל החל בעבודתו. התנועה היתה בכל והמלאכה מרובה.

משק הבית היה כבנוי על רכישת חמר גלם בלבד: קנו חיטה וטחנוה, עצי הסקה וחטבוה. מים סופקו מבורות עצמאיים או אצל שכן או מן המשאבה הצבורית במרכז השוק. היו גם שואבי מים וחוטבי עצים שנתפרנסו בזה. במחסן הבית היו שקי קמח לאפיה. במרתף היו תפודים וגם פרי עץ שנאגרו בעונה. על המדפים היו צלוחיות בהן כבושים למיניהם ותרגימים מעשי ידי עקרת הבית. בעליית הגג נמצאו גם מחרוזות של פירות מיובשים. ומתחת לערימות חציר יכולת למצוא גם אגסים מתרככים. קש וחציר נערם בעונה למאכל בהמות הבית. ומי שפרה לו, סיפק לעצמו את צרכי החלב, וכמעט בכל בית מצאת כדי חרס מלאים חלב לעשיית שמנת, גבינות וחמאה. בכל חצר הסתובבו מספר מטילות שסיפקו באופן חלקי או שלם את צריכת הבית בביצים. באביב או בימות הקיץ עסקו הילדים באיסוף כל מיני עשבי מאכל תוך כדי רעיית פרות במרעה טבעי שכיסה את כל השטחים או תוך כדי טיול סתם. ביערות הסמוכים אספו תותי שדה ופטריות למאכל. טעם התותים בשמנת מעורב סוכר עדיין מורגש בפי. וכשהכרוב בשל בשדות עסקו בני הבית בריסוקו ובכיבושו. כשהחבית נתמלאה — נסתמה באבן כבדה על המכסה והניחוה לקפוא בחורף. וזה היה כרוב חמוץ ממש ששימש כתוספת לבשר. כשהסלק בשל כבשו גם גם אותו, והרי חמיצה מוכנה לבישול ולחג ולימים אחרים.

על כל המלאכות המרובות הללו וכדו׳ חלשה אם המשפחה. היא תיכננה, היא ידעה את העונות לכל דבר, היא עבדה והעבידה, תוך כדי כך ילדה גם ילדים ללא חשבונות יתרים וללא התפנקויות יתירות. היא היא שגידלה אותם, שחינכה אותם, שטיפלה בהם והעלתה אותם על דרך המלך. אם אבי המשפחה היה ראש המשפחה המספק הכנסות והמגן עליה, הרי היא — האם — היתה הסמכות העליונה. על פיה ישק הדבר. הכל היה תלוי בה. חלתה חס וחלילה נשתררה אנדרלמוסיה שלימה בניהול הבית וכל מהלך החיים שובש. אבל היא היתה מחוסנת, וכמעט שלא חלתה לעולם.

עם גמר תפילת השחרית ופת השחרית נפתחו העסקים, ובתי המלאכה שהיו פתוחים במשך כל היום, נסגרו רק לעת ערב לשעת תפילת ערבית. האשה ובנותיה עמלו בבית, בכביסה, במירוק, בתיקון לבוש, באפייה ובבישול. בעלי החנויות רותקו לעסקיהם, בעלי המלאכה — לסדנאותיהם, והסוחר או הרוכל החפשי יצאו עם שחר לכפרי הסביבה לסחור עם האיכר או הפריץ.

עם גמר יום העבודה נתרכזו שוב הגברים בבית המדרש לתפילה וללימוד פרק משניות או דף גמרא או לפחות להאזין ללומדים ומלמדים יחד. אותה עת הכינה אם הבית בביתה את ארוחת הערב שהיתה הארוחה העיקרית של היום. עם גמר הארוחה, באוירה הרוגעת של הבית המסודר, פנה איש איש לעסקיו ולתחביביו האישיים. הנוער המתקדם התרכז בתאי התנועות השונות. הנוער הלומד תורה חזר לבית המדרש.

הבנות שלא נטלו חלק בתנועות הנוער — ואלה היו הרוב — נפגשו בבתים עם חברותיהן ובילו בצוותא בשיחת חולין, בקריאת ספר או בהכנת שעורים וכו'. ושוב אם הבית: אחר יום מלא של עמל רצוף פנתה לתחביביה שהן המלאכות הקטנות — כגון: סריגה, תקון גרביים, גיהוץ לבנים, הכנת יין צימוקים לשבת וכדומה. ובשעה 9—10 בלילה בערך עלו הכל על משכבם למנוחת הלילה. מפגשי השכנים נעשו בקיץ בחזית הבית ובחצרות, ובחורף ליד התנור המוסק. כך נמשך הדבר כל השבוע עד יום השוק שהפך את החיים לקצת יותר רעשניים והגביר את קצב התנועה והפעולה. כולם עמלו יום זה, גדולים כקטנים להצלחת היום, כאמור היתה ביום הזה תלויה שמחת השבת במשפחה. עם תום יום זה תמו למעשה ימי החולין.

התכונה לקראת השבת התחילה עוד בערוב היום החמישי. זריזים הלא מקדימים למצוות, ומה גם שהיה אף הכרח להקדים, כי כאמור הכל סופק בכוחות עצמיים והמלאכה היתה מרובה. כבר לפנות ערב הכינה עקרת הבית את הבצק שיתפח ויהיה מוכן לאפייה בלילה. באותו הערב גם שחטו עופות או קנו בשר בקר והכשירוהו; ניקו מעיים והכינו „חמין" (טשולענט) שיוכנס לתנור שהוסק אותו לילה כמעט בכל בית יהודי. האוירה כולה היתה פעלתנות מרוממת. כל בנות המשפחה השתתפו בלישת הבצק ובהכנת עוגות, חלות ועוגיות מכל המינים. עלה ריח המאפה שהיה מתוק ומחמם. באותו ערב אפו גם לחם קיבר או שעורה לכל ימות השבוע. לכשהאפייה נסתיימה הוכנסו הסירים מלאי הבשר והטשולענט לתוך התנור המחומם שנסגר כמעט הרמטית עד יום השבת.

יום הששי הבא אחריו שימש, בעיקר, לסיום ענינים, לסיכום העמל של כל ימות השבוע, לרכישת המצרכים שאזלו, לניקוי יסודי של הבית והחצר, לסילוק החשבונות, לתספורות ועוד כהנה וכהנה. בשעות הסמוכות לצהרי היום התחילו לסגור את העסקים, גברים ובני נוער נהרו לבית המרחץ ולמקווה. בימות הקיץ גם לנהר. בחוצות העיירה הרגשת בתנועת בני אדם נחפזת. מי בכה ומי בכה. אבות המשפחה חזרו מבית המרחץ בלווית בניהם ממורקים למשעי ונקיים, סמוקי לחיים ורטובי שיער והבעה של נחת רוח ושלווה נסוכה על פניהם. הכל באותו יום נוקה, מורק וצוחצח: האדם, הבהמה, הבית והמשק. אכן ציפה אדם ליום השבת כחתן לכלתו, ולא לחינם צויינה השבת כמלכתא. חשת שתכונה זו נועדה לקבלת פני מאורע גדול ונישא מעל לכל, חשוב ביותר בחיי כל אחד ואחד מתושבי העיירה, יום השבת שימש פורקן ממש ומנוחה לכל. באותו יום פשט היהודי את עצמו מהחולין והתרומם לספירות העליונות של קדושה וטהרה.

כשאני מביט אחורנית לימים ההם, הנני יכול להבין את המשמעות של ה„נשמה היתרה" שנתווספה לאדם באותו יום קדוש — מושג נעדר משמעות, לצערנו, בעולמנו המודרני היום.

מי שלא ראה מימיו יהודים על בני משפחותיהם נוהרים בצוותא בערב יום השישי לבית הכנסת, לבושים במיטב מלבושיהם, קורנים משמחה ועונג — מי שלא שמע את תפילתם וזמרתם; שלא ראה את שובם הביתה ברינה ובצהלה; את קבלת פני השבת בבית המואר והחם בצוותא עם כל בני המשפחה, ולעתים קרובות עם אורח סמוך לשולחן;

את השולחן הערוך, הזמירות שבקעו כמעט מכל בית; הקולות הערבים הללו: מי שלא חש את התרוממות הרוח ושלוות הנפש — לא יוכל הבין זאת לעולם.

חפשי אני היום במעשי. אבל מאמין אני שהשבת והמועדים שרוב יהודי הגולה קיימו ברצון ובשמחה, הוא הוא הדבר שנתן להם את החוסן העיקרי לעמוד בתלאות החיים בנכר, להתקיים ולפתח חיים עצמאיים בגולה החשוכה הזאת, רווית השנאה העיוורת במשך תקופה של אלפיים שנה בערך, עד שעלה הכורת האכזרי ביותר בדברי ימי האנושות ומחק את הכל בים של דם וסבל לא יתואר תוך מספר שנים מועט.

ה. המוסדות היהודיים

עניני הקהילה נוהלו על ידי ועד קהילה נבחר או ממונה שבו היו מיוצגים כל שכבות הצבור. הטון ניתן תמיד על ידי העשירים ונשואי הפנים. ועד זה גבה מסים ונשא בהוצאות של המשמשים בקודש וסיפק את כל יתר צרכי הקהילה. הוא גם ייצג את הקהילה בפני הרשות המקומית, קיים קופה לגמילות חסדים ועסק בפוליטיקה המקומית.

לי זכורים מחלוקות ומריבות בין זרמים שונים לבין הרב דמתא שתמיד היה גורם במחלוקות הללו. „המעמד הבינוני" השתייך ברובו לחסידי הרבי, אבי הרב דמתא. לעומתם החסידים והלמדנים, „העילית" של העיירה לא העריכו משום מה את הרבי ואת בנו גם יחד וירדו לחייהם. אלה לא נזקקו להם, לא בשאלות ולא בעצות. רובם היו גדולים בתורה וגאים על כך. בזמן אחד, זוכרני, אף הביאו לעיירה מורה הוראה, אברך למדן שיהיה להם לרועה הרוחני ושיתחרה ברב דמתא. הפלגנות הזאת הוסיפה לעיירה חיים. כל התושבים נטלו חלק פעיל או סביל בריב זה ובעתות תפילה, בין שחרית למוסף, בין מנין למנין, בין מנחה למעריב עסקו בלהט רב בוויכוחים ובהתנצחויות.

המוסד המרכזי היה בית המדרש. בית זה שימש לא רק לתפילה וללימוד תורה, אלא גם כמקום ריכוז ראשי של כל בני העיירה ברוב ימות השנה, אף מבחינה חברתית ותרבותית. שם פגש איש ברעהו, שם האזין לדרשות, ללימוד תורה ולדברי חכמה. שם גם נטל חלק בויכוח בעניני הקהילה או בבעיות העומדות ברומו של העולם. שם מצא את האוירה המחכימה; שם נמצא היה בצוותא וחש מוחשית ברגש ההשתייכות לציבור ולחוויותיו. שם מצא גם נדכא מפלט מצרותיו בבית, שם נזדקפה נפשו, שם הרגיש את עצמו אדם בטוח בתוך קהלו, כל השמחות והיגונות נשתלבו במשכן קדוש זה.

ליד בית המדרש עמד בחורבנו בית הכנסת שנחרב בחלקו במלחמת העולם הראשונה. זה היה מבנה לבנים גדול ונישא ובו עמודים גבוהים התומכים בכיפה ענקית. בעיני רוחי דימיתי תמיד את חורבן הבית הזה לחורבן בית המקדש. הבית היה עזוב ופרוץ, ובצעירותנו יראנו להכנס פנימה מפחד של שדים ורוחות רעים. אינני יודע מדוע עסקני הצבור השאירו כל השנים בנין מפואר זה בשממונו. ודאי לא השיגה הקופה הצבורית אמצעים לשקמו.

זכורני, לפני עזבי את הבית, שבעל מלאכה יהודי ובנו מעיירה סמוכה עסקו בבניית כיפת עץ ענקית בחצר בית הכנסת. שני יהודים אלה נחשבו לאומני עץ נדירים למלאכות מסוג זה והיו מאד מבוקשים. את שמותיהם שכחתי. אבל זכורים לי פניו הכחושים

והאצילים עם זקנקן מחודד והפאות של אותו אמן יהודי. הוא היה חרד ונצטייר בעיני כשריד משבט הלויים. מעלות השחר עסק במדידות ובהרכבת קשתות ושריגי הכיפה נראה כבר כמקשה אחד.

סביב שני הבתים הללו היתה חצר גדולה מגודרת, ובתוכה התגודדו בני הנוער כל היום. באותה החצר הקימו את כל החופות בעיירה וממנה יצאו ללוות, להבדיל, את מתיה לדרכם האחרונה; בה רקדו המתפללים בשמחת תורה ושם קוננו את חורבן הבית בתשעה באב.

המרכז השני, שהמה רק בשבתות ובמועדים או בעת שהרבי ביקר בעיירה — היה חצר הרבי. שם היה מעונו המרווח של הרב דמתא, בית תפילה, חצר גדולה וחסידיו של הרבי בקרו שם לעתים תכופות.

נוסף לאלה היו ה„חסידים שטיבלעך" של חסידי גור, חסידי טריסק ועוד.

לנוער המתקדם היו קיני התנועות השונות: החלוץ, השומר־הצעיר, בית"ר, הציונים הכלליים, הפועל המזרחי והבונד.

זמן לא חסר. היום הוקדש למלאכה ולמסחר והלילה לעיסוקים חברתיים או ללימדו תורה. תושבי העיירה לא הרבו בנסיעות, ואם היה מאן דהוא יוצא מחוץ לעיירה היה זה לרגל שידוך או מסחר ולזמן קצר ביותר. וראה זה פלא; לא הורגש שעמום, אף ברמת חיים מוגבלת כזאת מצאו תמיד ענין זה בזה ובמצוי.

ו. חיי התרבות

אנשים היו צמאי דעת. הרוב הגדול עסק בלימוד תורה לשמה. בתוך לימוד זה עסקו לא מעטים, בספרות החסידית, אף בזוהר ובקבלה. בבית המדרש היתה ספריה תורנית גדולה והיתה בשימוש. משניות, גמרא ופוסקים היו ספרי הלימוד המקובלים. אף לא פסחו על הפילוסופיה של הרמב"ם וטיילו במורה הנבוכים שלו כבתוך שלהם. יכולת למצוא אברכי משי מנהלים שיחות על התהוות העולם ועל תכליתו. תנ"ך נלמד מעט מאד ורבים לא התמצאו בו למדי. ידעוהו רק מתוך הלימוד בגמרא או מתוך קריאת הפרשיות בתורה ובנביאים בשבתות ובמועדים. היו לומדים בקביעות בצוותא כל יום דף יומי בגמרא או פרק במשניות.

הנוער המתקדם קרא בסתר „ספרים חיצוניים" והרחיב את דעתו אם בספרות הציונית או הסוציאליסטית. ה„קפיטל" של קרל מרכס עבר מיד ליד ובגניבה, אבל למדוהו וידעוהו היטב. העתונות היומית העיקרית הגיעה לעיירה כמעט יום יום, והיו קוראים בהם מההתחלה עד הסוף! הציונים קראו את ה„היינט", הסוחרים המתקדמים את ה„מומנט", וכך כל אחד ואחד והעתון שלו. גם „ה„נאש פשגלונד" הגיע, ואנשים התמצאו יפה גם בהויות העולם. ברור שלא היה במקום לא תיאטרון, לא קולנוע, לא רדיו וכיוצא באלה. כל הידיעות נשאב מהעתון, מספרים, מדרשנים או מעובר אורח מהעיר הגדולה שנטה ללון. בתנועות הנוער היו להקות חובבנים למשחק דרמטי. ובעת חגיגות תנועתיות הציגו בפני חבריהם הצגות שונות מהפולקלור היהודי או התנכ"י. בחג פורים היה נהוג אצל קבוצות נוער או בודדים להתחפש בחן רב ולסובב בבתים ולהציג דמויות מהתנ"ך

בלויית שירה, נגינה ורקודים. לדוגמא: „מכירת־יוסף", והשמחה היתה בכל. בכלל נחוגו כל החגים בחגיגיות רבה, בקישוטים מיוחדים, בלבוש מיוחד ובסוגי מאכלים מיוחדים. הכל מותאם לחג ולמסורת שלו. בימים אלה קשה היה להבחין בין עשיר לעני. לכולם היו פני מלך ומלכה עליזים וצוהלים. כל מאורע משמח, כגון: ברית מילה, בר מצוה, וחתונה נהפך מיד לשמחה גדולה לרוב בני העיירה. כולם היו כמשפחה אחת. החתונות, במיוחד, נחוגו בשמחה רבה, ובכל חתונה היה בדחן וכלי זמר בידי תזמורת מקומית יהודית שניגנו ובדחו עד כלות הכוחות.

ז. דמויות

כל תושב, ללא יוצא מהכלל, היה דמות מיוחדת במינה. היו טיפוסים לרוב, ויד מוכשרת יכלה למצוא שם שדה נרחב לציור, פיסול ולשירה. דמויות יקרות ונדירות. אבל אי הזכרון והכשרון שיוכל לצייר ולתאר את כל אלה? שום טיפוס לא נעדר בעיירה הזו. היה לה אפילו משומד משלה. אלעזר היה שמו. זה היה מומר להכעיס. היה לו סיפוק מיוחד לעמוד מול רחבת בית המדרש ולנגוס בנקניק טרף קבל עם ועדה. היה מבוזה ונידה. ספרו עליו שכך חזר הוא מן הצבא עם תום מלחמת העולם הראשונה. אבל זה היה יוצא דופן. הדמויות החביבות היו מבין לומדי התורה, עסקני הצבור, בעלי המלאכה, העגלונים, המשמשים בקודש — בקצור: מבין כל השכבות והסוגים. הדמויות שעודן חרותות בזכרוני היו שני השוב"ים של העיירה. צמד־חמד. זוג זקנים נמוכי קומה, בעלי הדרת פנים שכולם התיחסו אליהם ביראת כבוד. הם היו השוחטים והמוהלים ולא משו מלימוד התורה. אחד מהם, ר' אייזיק ז"ל, היה נוח לבריות מבית הלל, בעל חוש מוסיקלי, ובנוסף לתפקידיו המקצועיים היה גם שליח הצבור שעבר לפני התיבה בשבתות ובמועדים. הוא היה בעל תפילה בעל קול ערב ומעורר. ידע נגונים ומזמורים לרוב, ואף חיבר חלק מהם בעצמו. לצידו עזרה מקהלה מעורבת של מבוגרים וצעירים, וכשאלה עברו לפני התיבה היתה התפילה משהו עילאי ומהנה. במקהלה שלו שימשו כל נכדיו, אף על פי שהיו מתקדמים ועסקו בציונות. אחד מאלה הוא מיודענו משה גוטבירץ הנמצא עמנו כאן.

השני, ר' יצחק, היה בעל סבר פנים חמור, מבית שמאי. היה שכן לביתנו. לא זכורים לי ילדים שלו. תמיד היה רכון על מסכתאות גמרא גדולות ולומד ביום ובלילה, וכשהייתי צריך לעבור ליד ביתו נזהרתי לא לעורר רעש מפחד נזיפה ומיראת כבוד. הוא ואשתו נצטיירו בדמיוני כזוג יונים שאחד אינו מש מהשני; זה לומד, וזו משרתת אותו ברצון ובהכנעה. שני שוב"ים אלה שימשו בקודש ועסקו בלימוד התורה. מאין באו וכיצד נשתרשו במקום, מי יודע? דמויות יקרות שדמו לשתי פנינים בכתר תורה.

הרב דמתא היה הרב מרדכי ויסברוט בנו של הרבי מטורבין. כך קראו לו לרבי זה, אף על פי שמקום מושבו היתה העיירה קרשניק. הוא היה רבי עממי וחסידיו נמנו על פשוטי העם בעיירה ובעיירות הסמוכות.

הוא היה בעל הדרת פנים ובעל דמות מובהקת של רבי, כפי שהיא זכורה וחרותה בדמיון. הוא ביקר לעתים קרובות בעיירה והתאכסן בבית בנו. שם ניהל את שולחנו ברמה חסידית מקובלת. כנער הייתי מאוד מתרשם ממנו. עקבתי בחרדה אחרי החסידים שצבאו

פרקי הווי

מאת יעקב אביטוב

עיירתנו דומה, בוודאי, בחיצוניותה למאות עיירות אחרות בפולין המדינה. אמנם לא הכרתי את כולן, אבל בכל אלה שביקרתי מצאתי דמיון־מה לזו שלנו. הכיכר הגדולה וסביבה מאות בתים צפופים, בית על יד בית, וקומות הקרקע של הבתים אשר פתחיהם מופנים אל הכיכר נועדות כמעט כולן לחנויות. וישאל השואל: הכיצד, האפשרי הדבר — כל כך הרבה חנויות? ומי הם הקונים? התשובה היא: הקונים היו ברובם האכרים מן הסביבה, שבאו לקנות את מצרכיהם בחנויות היהודיות בעיירה. כך היה אצלנו וכך היה בעיירות הסמוכות, גורי, פראמפול, ינוב, מודליבוז'יץ וכל העירות שבהן בקרתי בימי נעורי.

יום השוק:

יום אחד בשבוע התאספו אכרי הסביבה מן הכפרים הקרובים ומן הרחוקים כדי למכור את תוצרתם, תוצרת הכפר ולקנות מן היהודים; בעיקר, מצרכים מתעשית הבית של היהודים, הלא הם: נעלים, בגדים, חבלים, רתמה לסוסים, דברי סדקית שונים וכן מצרכים שהובאו ע"י העגלונים מן העיר הגדולה לובלין, והם: נפט, מלח, דגים מלוחים, סוכר וכדו'. היו יהודים שהיו בעלי בתי־מרזח, ובימי השוק היו בתיהם מתמלאים אכרים שבאו ללגום מן ה„טפה המרה" בין קניה ומכירה. כך היה מנהגו של עולם זה, שהיה מחולק ליהודים ונוצרים שהיו חיים בשכנות טובה, ואלה כיבדו את אלה, למשל: ביום השבת לא בא אף איכר אחד לנסות לקנות משהו בעיר. כמו כן לא יצא אף יהודי לקנות אצל האיכרים מתוצרת הכפר ביום א'. כך עברו שנים רבות מיום שהתיישב היהודי הראשון בעיירה זו.

על דלתו כש„פתקים" בידיהם ושנכתבו בידי גבאי אחד, וכיצד יצאו מחדרו בפנים זוהרות מאושר ומתקוה. בנו, הרב דמתא, היה גם כן בעל הדרת פנים, אלא כפי הנראה לא מבין הלמדנים הגדולים, ובשל מגרעת זו ומוצאו הרבני היתה „האצולה" החסידית הלמדנית של העיירה מתנכלת לו בכל הדרכים. זה התבטא במינוי מצדם של „כלי קודש" אחרים מתחרים בו, ובמחלוקת מתמדת עמו ועם מצדדיו. תמיד סלדתי את האוירה הזאת. אבל האמת היא, שזה היה חלק בלתי נפרד מההווי של המקום שהתסיס והפעיל את הרוחות, ואשר בלי זה היה ודאי השעמום עושה שמות.

כך אפשר למנות ולצייר אחד אחד, אלמלא הזכרון המכשיל והזמן שעשה את שלו. בזכרוני חרותים אמנם אלה מחוגי החסידים וחובשי בית המדרש עמם נמניתי. אבל היו גם יהודים יקרים וציוריים ביותר, „נכסי צאן" של הקהילה, ודוקא מפשוטי העם בחוגי העמלים, מבין העגלונים, האופים, החייטים, הסנדלרים וכדו', והסוחרים למיניהם. דמויותיהם מופיעות לנגד עיני רוחי במלוא זוהרן, אלא, שלצערי, אין בכוחי לתארם על הנייר.

נותר לי רק לומר, ובזאת לסיים: חבל על דאבדין ודלא משתכחין.

הזקנים אמרו שעיירה זו קיימת מימי המלך קזימירז׳ הגדול, ואילו את תולדות העיירה הזו לא כתב אף אחד. ואם כתב מישהו, הרי אני לא קראתים. עיירתנו היתה שונה מעיירות אחרות במראיה החיצוני בזה, שבאמצע הכיכר עמד צלב גדול, שראו אותו כמעט מכל בתי היהודים, וזה כדי לזכור ולהזכיר מי הוא העם המהווה את עם הארץ, מיהו המושל האמיתי בעיר זו. ומספר פעמים בשנה היו הנוצרים עורכים טכסים דתיים ע״י הצלב הזה, ובזמן התהלוכה מן הכנסיה אל הצלב היתה סכנה לילד יהודי להיראות ברחוב או בקרבת הצלב.

בפינה, מערבית דרומית של הכיכר, עמדה חומת בית הכנסת הגדול, שנחרב בימי מלחמת העולם הראשונה. על בנית בית הכנסת שמעתי לא פעם שיחות מפי אנשים מכובדים בעיירה, שהיו אומרים: ,,אם נזכה לבנות את בית הכנסת הזה נזכה לגאולה שלמה ולביאת המשיח. מובן, שאנחנו, הילדים, צפינו לרגע, בו יתחילו לבנות את בית הכנסת. והנה ערב אחד, בין מנחה למעריב, עלה על בימת בית המדרש ר׳ ישראל מרדכי ופתח בזו הלשון: ,,אחינו, בני ישראל; זה שנים רבות, שבית הכנסת, פאר קהילתנו, עומד הרוס, ואנחנו יושבים לנו בבתים בנויים על תילם ונהנים מן החיים. איך לא נבוש ולא נכלם? יתרום נא כל אחד כנדבת לבו ונתחיל לבנות״. דברי ר׳ ישראל מרדכי נתקבלו יפה ע״י כל הקהל, ותרומות נתרמו, ונקבע גם מועד התחלת הבניה. אצלנו, הקטנים, היתה השמחה גדולה. וכי דבר קטן הוא: א) ניפטר מן השדים ומן הרוחות המרחפים מחצות הלילה בחורבות בית הכנסת; ב) בודאי יסלקו משם את המיטה שבה נושאים את המתים לבית הקברות, וגם את קרש הטהרה יסלקו מן השער של בית הכנסת החרב. ועל הכל: נזכה לגאולה עם גמר בנין בית הכנסת. כעבור חמש או שש שנים נגמר בנין הבית, אבל לגאולה לא זכינו. וכן לא סולקו הכלים של החברה קדישא מחצר בית הכנסת.

ואנחנו, כשם שפחדנו עד כה בלילות לעבור את בית הכנסת, כך פחדנו גם עם גמר בנינו. ולא רק שלא זכינו לגאולה שלמה, אלא מצבם של היהודים נעשה יותר רע. התרבו מעשי איבה כלפי היהודים. הוכרז חרם כלכלי על היהודים מטעם המפלגה הלאומית הפולנית, והסיסמא היתה: ,,אל תקנה אצל היהודי״! עצם העובדה, שאיזה גוף צבורי הכריז בפומבי על החרם הכלכלי נגד היהודים הספיק בכדי לעורר בעם הפולני את השנאה ליהודים בכל מובניה.

היו מקרים של רצח פה ושם. פעם הלך ר׳ פישל קופף ז״ל מן הכפר הסמוך לעיירה, התנפלו עליו ורצחוהו נפש. אני זוכר עדיין את הדבר כאילו זה קרה היום. היה זה בין מנחה למעריב, ובני ר׳ פישל פרצו בזעקה מרה, וחיש מהר נתפרסמה הידיעה על רצח ר׳ פישל בכל בית הכנסת, שהיה מלא מפה לפה. בני פישל אמרו ,,קדיש״ בקול חנוק מבכי, וביניהם בנו הקטן יוסילי שעמד על כסא, בכה ואמר ,,קדיש״. בכיתי גם אני, ורבים מן המתפללים המבוגרים בכו כמונו. עברו שנים והאותות הללו המבשרות רעה נשכחו, והחיים זרמו להם במסלולם הרגיל. יותר מדי היו היהודים מעורים בחיי החברה והכלכלה של הסביבה בכדי שיוכלו להוציא את המסקנות הנכונות.

אבל פה ושם נתעוררו יהודים והתחילו לדבר על עליה לארץ הקודש. אכן על פי רוב לא היו הדיבורים מלווים במעשים, ונשארו בגדר דיבורים בלבד, פרט לאחדים, שקמו

ועזבו את העיירה ועלו, והנם עכשיו אתנו בארץ. ההתעוררות הזאת ועלית המעטים — גם אלה נשכחו מליבות הבריות. רק הנוער בימים ההם לא שכח, והתפילות שהיינו מתפללים יום יום ובשבתות לא נשארו אצלנו מלים בלבד, כי התחלנו להבין את משמעותו של הדבר, הנקרא „גלות", אם כי תושבי הסביבה הלא־יהודים התיחסו ברובם בסובלנות אל יהודי העירה, חוץ מהתפרצויות פה ושם.

הנוער והמזדקנים

ההתעוררות שהתחילה שנים מעטות אחרי הצהרת בלפור הכתה שרשים בלבבות הנוער שהתחיל להתארגן סביב הספריה „תרבות". בראש הנוער הזה עמדו יצחק פדר, יעקב ליב יפה ושמואל אבא גיטוורץ.

קשים היו לבטיהם של אותם האנשים שהכניסו את עצמם לעבודה צבורית ציונית מובהקת. המזדקנים, שהיו על פי רוב אדוקים, גם הם לא טמנו ידם בצלחת, וכמעט גזרו גזירה ששום יהודי הירא את האלהים לא ישכיר חדר לפושעים הדוחקים את הקץ ומתאגדים באגודה ציונית. אינני יודע יד מי היתה בדבר, גם הרב, ר' מרדכי ויסברוד ז"ל, שהיה יהודי תמים ונטה להתפשר עם הכל, הצטרף לשוללים. מספר בעלי בתים מן המכובדים, כנראה, הם הם שהשפיעו שלא ישכירו חדר בשביל אגודת „תרבות". אחרי משא ומתן מייגע, הסכים יהודי אחד, עזריאל הנגר שמו, להשכיר לנו את החדר, שבו היה עובד ביום ורק בערב הפך החדר למקום מפגש של הנוער. החורף היה קשה, הכפור היה גדול, והפרנסה נתמעטה אצל יהודי העיירה ורבים התחילו להאשים את חוגי הנוער שהתרכזו סביב „תרבות", שבגללם אלקים כועס על יהודי העיירה, ומי יודע מה עוד יביאו עלינו הפושעים הכופרים הציונים האלה. היו יהודים שהחליטו לחסל את הספריה הזאת בכל מיני תחבולות. אחת התחבולות הבולטות ביותר היתה, שלא לתת לבניהם ולבנותיהם ללכת לשם, ל„תרבות", וטרגדיות התחוללו ברוב המשפחות בעיירתנו, כשהבנים נמשכו להסתדרות הנוער, שהיה מאורגן מסביב לספריה, וההורים האמינו בכל כוחותיהם שהדבר הזה מוביל לאפיקורסות ולשמד, רחמנא לצלן. עבר החורף הראשון לקיומה של „תרבות". האביב הגיע. ואם בכל העולם האביב הוא סימן של התחדשות הטבע והאדם, הרי בעיירתנו באביב המוקדם, דהיינו: בחדש אדר, מתחילות הביצות הגדולות, שהיו קפואות כל החורף, ועם הפשרת השלגים מתחיל כל הלכלוך להפשיר גם הוא ומעלה צחנה עד למרומים. בגלל הביצות בערב פסח, יש ולפעמים לא נראה איכר שיבוא לקנות משהו אצל החנוונים בעיירה. והחנוונים מתהלכים על פתחי חנויותיהם ומפהקים מרוב שעמום ובטלה.

הכניס ר' ירחמיאל ברונשפיגל את ידו בזקנקנו הצלול, פתח ואמר: „רבותי! הלא אנחנו רואים בעליל שכל הצרות באות עלינו רק בשל הפושעים ובשל הספריה שהם מפיצים את ספריהם בין בנינו ובנותינו והם קוראים ימים ולילות את הטריפה והפסול. למה אנחנו מחשים? צריך לקדש עליהם מלחמת מצוה, אחרת תשתלט עלינו ההפקרות הזאת, ומי יודע מה יהיה על בנינו ועל בנותינו?" דבריו של ר' ירחמיאל עשו רושם בבית הכנסת, ואחדים מן המתפללים, בעיקר מחסידי גור, קמטו את מצחיהם והסתודדו בפינות שונות של בית הכנסת. בעלי המלאכה התרכזו בעיקר על יד השולחנות בקיר הדרומי, לא הרחק מן הדלת והאזינו לדברי ר' ירחמיאל. והנה פנה ר' שלום פליישר אל היהודים

ואמר: הגידו נא לי, יהודים, מה איכפת לו, לר׳ ירחמיאל, שהנוער קורא בספרים? וכי באיזה מקום בתורה כתוב שאסור לקרוא בספרים, שכתבו חכמים בזמננו ובזמנים קדומים? ענה לו ר׳ ברק החיט, שהיה יהודי טוב וכשר, ונדמה לי שאף פעם בחייו לא שכח להתפלל ולומר כמה מזמורי תהילים: „הבה נשאל באדם היודע תורה וניווכח". ניגשו שניהם אל ר׳ מרדכי המלמד, שהיה מפורסם כלמדן, ושאלוהו. קימט ר׳ מרדכי את מצחו וענה: „כתוב בתורה: „ובחוקותיהם לא תלכו", ועוד — „והגית בו יומם ולילה", ואם צריך להגות בתורה יומם ולילה, משמע שאין זמן להגות בספרים אחרים". לפי הבעת פניהם של ר׳ שלום ור׳ ברק הבנתי שהתשובה שקבלו מר׳ מרדכי לא מצאה חן. הם חזרו לשולחנם.

הדבר היה בין מנחה למעריב בשבוע של פורים. ואנשי „תרבות", עם יצחק פדר בראש, התכוננו להציג את המחזה „יוסף במצרים". בית הכנסת היה ככוורת. כולם דברו על המאורע הזה העומד להתרחש בפסח. לאמיתו של הדבר גם אנשי „תרבות" היו בבית הכנסת, אבל חסידי גור לא לבשו עוז מספיק בכדי לגשת ולהתחיל בויכוח פומבי עם אנשי „תרבות", כי ידעו שידם תהיה על התחתונה. הם הסתפקו, על כן, רק בדיבורים ובצעקות על אש הבוערת בעיר ועלולה היא להבעיר שריפה שתסכן כל העיירה. ראש המדברים החמומים היה, כאמור, ר׳ ירחמיאל ז״ל, ואחריו החרו יתר בעלי הבתים המכובדים בעיירה כגון: ר׳ שמלקי דרומלר ז״ל, שהיה יהודי בעל מזג טוב, למדן וסוחר הגון, שכל צורתו, אפילו החיצונית, אומרת כבוד. פניו רחבות המחייכות תמיד, זקן ארוך ומכסיף יורד לו על פי מידותיו, כובע יהודי גבוה חבוש לראשו וקפוטה של אטלס נוצץ לגופו, לא היה בא בריב עם מישהו. בשמעו את דברי ר׳ ירחמיאל עמד רגע וחשב, כאילו רצה לומר: „בלי רוגז וכעס, ירחמיאל, כי הכעס הוא עבודה זרה. מה שיש לעשות צריך לעשות בישוב הדעת וברחמים. ישראל אעפ״י שחוטאים ישראל המה". ר׳ שמלקי השמיע את דבריו, כי ראה שהאוירה מתחממת סביב ה„טריאטר".

הצעירים עמדו מרוכזים בצד המערבי של הבמה בבית הכנסת, לא רחוק ממקום מושבם של בעלי המלאכה, שהם הטילו ספק אם מלחמתו של ר׳ ירחמיאל בנוער היא באמת מלחמת מצוה, או שמא מסתתר כאן איזה דבר שאפשר לקרוא לזה פוליטיקה מפלגתית מוסתרת. כי מעשה שהיה — כך היה. בעיירתנו היו קיימים השטיבלך, השטיבל של חסידי גור, של חסידי טריסק ושל חסידי קרשניק. בא יהודי אחד והסתודד זמן רב עם חסידי גור, ואחר כך נודע ברבים שהאיש המסתורי הזה הוא מורשה ממרכז „אגודת ישראל", וכל השטיבלך הפכו לסניפי אגודת ישראל, כמעט נגד רצונם של רוב באי השטיבלך. בדבר הזה חשדו היהודים הפשוטים ששנאו את הפוליטיקה והם היוו את העורף הניטראלי של אנשי „תרבות" בעיר. היהודים הפשוטים האלה חייכו לתוך זקניהם בראותם את אברכי המשי מתחממים לשמע ההצגה שעומדים להציג בפסח. ר׳ מלך הנגר הביע את שביעות רצונו מן הנוער באומרו: „בני חייל הם, אני ואשתי נהיה הראשונים שנלך לטריאטר".

כמובן, שרבים מן העם הפשוט חיכו למאורע בכדי להזין את עיניהם בהצגה התנ״כית שעליה שמעו, כי הציגו אותה גם בערים הגדולות בפולין. השמש חממה את האדמה הרפושה בעיירה, ולאט לאט נראו שבילים יבשים שאפשר היה לעבור בהם בדילוגים. פה ושם

נראו כבר איכרים באים העיירה לקנות סחורות, ויהודים מתחילים לאפות את המצות. על יד הבארות נראית קבוצת יהודים, השואבת מים למצה „שמורה". ר' שמלקי דרומלר ז"ל עומד בין היהודים ששאבו מים למצה שמורה, החזיק את קצה אבנטו בידו ונענע בו אגב הרהורים. תמיד הרהר ר' שמלקי והיה לו על מה להרהר. באשר שגם ביתו לא היה שלם, כי בתו הצעירה חנצ'ה, היתה חברה פעילה ב„תרבות", ולא רק זה, אלא היתה ידידתו של חבר הועד, יצחק פדר, רב הפעלים ורב המרץ. בעיירה אמרו: שרבי שמלקי נדר נדר, שבחייו לא תינשא בתו ליצחק, שהיה מקובל בעיר כאפיקורס וכמפיץ את הציונות ותרבותה בעיירה. הרהוריו של ר' שמלקי נפסקו, בשל ויכוח שתווכחו היהודים למי למסור את המצה לאפות: לר' לייביש בן ברוך או למישהו אחר. אגב, הוויכוח עניין גם אותי, כי ר' לייביש בן ברוך קופער היה דודי, ולפעמים הייתי אנוכי עוזר בהגשת המצות לתנור בערב פסח; לא המצה „השמורה", אלא הפשוטה, כי במצה „שמורה" היו עוסקים החסידים לבדם בעסק גדול.

כאמור, בערב פסח החל הבוץ להתייבש, אבל פה ושם בסמטאות הצרות היה הבוץ עדיין רב עד אחרי הפסח, ואם היתה השנה קרה — אפילו עד שבועיים אחרי הפסח, ובעיקר היה הבוץ גדול ברחוב הקצבים, בדרך שנוסעים לטחנת הקמח. שם טוב היה אם השכן, בעל השיחה, היה גם הוא גר ממול המדבר ואפשר היה לשמעו בקלות. ואם בעל השיחה היה גר במרחק, כמו למשל מר' שלום פליישר עד ר' הניק פליישר, היינו: מרחק של כ־200 מטר — היה קול הדובר נשמע ממרחקים עצומים. והשיחה היתה על פי רוב על ענייני פרנסה, מסים וכדומה, ולפעמים דברו גם בעניני שידוכים, והיה את מי לשדך, כי רבים היו צאצאים חזקים ובריאים כאלונים. ועל פי רוב היו מתחתנים זה עם זה לפי מעמדם ומקצועם. ואם לא היה בן זוג מתאים מן העיירה — היו מביאים חתן מהעיירה הקרובה. אבל היו גם מקרים שאותם היהודים רצו להשתדך עם אנשים שלא ממקצועם, ואז הבטיח האב נדוניה הגונה לבתו ומספר שנים מזונות לזוג, עד שיעמוד האברך ויעשה לו עסק משלו כדי להרוויח את לחמו הוא.

בימות הקיץ היו בחורי בית המדרש לומדים גמרא: מי שלמד באופן עצמאי, ומי עם חבר. ומי שהיה לומד ולא „תפס", או היה מתקשה — היה שואל את ר' חיים יוסף הזקן או את ר' אלטר שרף, ואת ר' חיים יוסף שהיה יושב בקיר המזרחי ע"י ארון הקודש, היו מקשים שאלות קשות ומסובכות, ואילו את ר' אלטר היו שואלים שאלות פשוטות יותר. כבוד רב נהגנו, אנחנו, בר' אלטר ז"ל, כי אמרו עליו שהוא מל"ו הצדיקים. וזה מניין לנו? סיפרו בבית המדרש שר' אלטר, בהיותו צעיר לימים, שירת בצבא הרוסי שנים מספר, ובמשך כל השנים הללו שמר על מאכל כשר, ולאחר כל השמירה עדיין לא היה בטוח אם באמת לא אכל טריפה חס וחלילה. לכן התנזר בכלל ממאכלים שונים, אלא היה חי על פת במלח ושתה רק מים. הסבורים אתם שלא היה לו מה לאכול? לא ולא, כי ציפה אשתו אשת חיל היתה ואופה היתה, ואת מעשה ידיה היינו קונים אצלה אנחנו וכמעט כל „החברה" שלמדה בבית המדרש. והבית של ר' אלטר היה על־יד בית המדרש. ועוד הפליא אותנו ר' אלטר, שאף פעם לא ראינו אותו מתערב בין הבריות בשיחה, אלא היה יושב

ולומד או מתפלל בפינתו. ירא שמים גדול היה ר׳ אלטר. הרבי מקרשניק ז״ל היה מקרב אותו מאד. ובסעודה השלישית בשבת בין השמשות היה מכבדו בזמר „אל מסתתר״.

קול ערב היה לר׳ אלטר, זקנקנו הקלוש היה מתנועע בעת השירה, עיניו היו עצומות. כל הקהל נשתתק מזמן, ור׳ אלטר היה ממשיך כאלו מרחף הוא בעולמות העליונים. ומי יודע, אולי היה באמת האיש מתרומם למעלה מכולנו ? ביום אחד פשטה השמועה שר׳ אלטר נפטר. תמהו כולם : האיך, הלא בכלל לא היה חולה ?״

הרחוב על יד בית הכנסת היה מלא וגדוש בתים יהודיים, הילדים גדלו והיה צריך לשכנם באיזה שיכון, ומגרשים לא גדלו, והיתה העיירה כפי שהיתה. אלא מה עשו ? הוסיפו בחצר אחת עוד דירה ועוד דירה עד שהצפיפות היתה באמת גדולה, כך שאפילו מעברים לא נשארו, אלא שבילים צרים היו מפרידים בין בית אב לבית אב. כזה היה ביתו של ר׳ הירש ליב גולדברג ז״ל, שרק שביל צר הפריד בינו לבין בית ר׳ פיני גיוורץ מצד אחד ובין ר׳ בריש גיוורץ מצד שני. לכל שלושת הבתים הנ״ל היו מרפסות וחנויות, אשר פתחיהן מופנות לשוק, כלומר לככר השוק. דיירי הבתים האלה היו, כמובן, בני הבית של כל בעלי הבתים הנ״ל.

ר׳ בריש גיוורץ היה בעל משפחה גדולה, נדמה לי ששלוש בנות וחמשה בנים היו לו, והוא עצמו היה ירא שמים גדול, מנעים זמירות ויודע ספר. אנשי העיר כבדוהו מאד בגלל תכונותיו הנעלות. כאשר ירד מנכסיו והיה מחוסר פרנסה, היו בני העיר שולחים אליו את ילדיהם ללמדם תורה ודרך ארץ ושילמו לו בעין יפה. וכל זה, כמובן, לא הספיק כדי לפרנס את משפחתו. זיכה אותו אלהים באשת חיל, והיא היתה דואגת לחלק גדול של פרנסת הבית. וכך היו מתפרנסים ומשיאים את הבנות לבחורים טובים, בעלי יחוס וסוחרים טובים. כך, למשל, הבת הבכירה אסתר היתה נשואה לליבל גיוורץ נכדו של ר׳ פיני גיוורץ, וכנראה היו גם קרובים, כי שם משפחה אחד להם. ר׳ פיני היה סוחר אריגים, שתקן, ושם דבר בעיר יצא לו — קמצנותו, לא היתה שבת שלא יזמין עניים לשולחנו, והעניים שנכנסו רעבים — יצאו שבעים. בית גולדברג — הבית האמצעי שבין שני הבתים, היה שייך, כאמור, לר׳ הירש ליב. הוא היה יהודי גבה קומה. זקנו היה ארוך ואפור, יהודי רציני. אני אף פעם לא ראיתי אותו צוחק, ואפילו כשאבי ז״ל היה מספר או משמיע מילתא דבדיחותא, היה ר׳ הירש ליב מחייך לתוך זקנו, כאילו אומר : „„בגלות אנחנו ואין השמחה בינינו״. בדיוק בדרכיו הלך בנו משה, המכונה משה טוטו.

הוא היה חתנו של ר׳ יצחק האופה, וכחתנו כן חותנו, שניהם היו גבוהים וצנומים, תמיד היה ר׳ יצחק דומה למי שכרגע טבל את בשרו במקוה מים, ומין קדושה היתה נסוכה על פניו. גם הוא היה שתקן מטבעו, וממרתף בית המאפיה שלו נשמע תמיד קולם של צרצרים מצרצרים, לנו תמיד נדמה היה שאיזה סוד כמוס הוא ר׳ יצחק, שאינו מגלה אותו לאף אחד. ופעם, בתשעה באב, כשהיינו הולכים לבית הקברות, הלך לפנינו ר׳ יצחק בצעדים גדולים, כך שאנחנו היינו צריכים לרוץ. ומה משך אותנו ללכת אחריו ? לגלות את סודו רצינו, כי אמרו שבבית הקברות ליד המצבה הגדלה והולכת שתחתיה קבור האיש המסתורי, שחידש בקהילת טורבין את בית הקברות, שם מגלה ר׳ יצחק את סודו. ואמנם הלך ר׳ יצחק ישר למצבה שעל הקבר הקדוש ודיבר כאילו אל עצמו. הוא ביקש מאת המת

שיהיה שליחו אל הקדוש ברוך הוא, שישלח לו בן זוג מתאים לבתו הצעירה. חשבנו: האם זהו סודו שבגללו אין האיש מחייך אף פעם, הכדאי הדבר? כן, כדאי הוא לר׳ יצחק, כי שני חתניו, משה בן הירש ליב ושלמה גרינברג, יהודים טובים היו, יראי שמים. ור׳ שלמה — למדן גדול היה, התנהג כמנהגם של חסידי גור, אבל בפוליטיקה לא התערב. וכשהיו החלוצים באים אל חתנו לבקש עבודה, יעץ לו שיתן לנו, לחלוצים, לחטוב עצים בשביל המאפיה.

לא תמיד הועילה המלצתו לחלוצים, שהתחנכו על תורתו של א.ד. גורדון להוקיר את העבודה ולאהוב אותה, וימים רבים התהלכו בלי עבודה וקופת הסניף היתה ריקה, וכשצריך היה מישהו לעלות ארצה נדחתה עליתו בגלל המאתים זלוטי שמרכז „החלוץ" דרש מן המועמד לעליה. יתכן מאד שהרבה מאלה שניספו בשואה היו עולים ארצה, אילו פתחו העשירים דאז את כיסיהם ותומכים בעולים, וכך היה נער או נערה שעבדו שנים מספר בהכשרה ולא הצליחו לעלות, מחלישים ע"י כך גם את מרצם של האחרים ולא רצו אחר כך לצאת להכשרה, או שעזבו את קיבוצי ההכשרה, כי גם בקיבוצי ההכשרה אחז היאוש את רוב החברים, מפני ששערי הארץ היו סגורים, ובעליה בלתי ליגלית עדין לא התחילו, אבל על זה נדבר בהזדמנות אחרת. אנחנו נשוב ונתאר את אחינו ואחיותנו היקרים שניספו בשואה האיומה שפקדה את יהודי אירופה.

שבתות וחגים

אם העיירה היתה בכל ימות השבוע אפורה וטרודה במציאת מקורות פרנסה, הרי בשבת שינתה העיירה פניה בלי להכיר אותה כמעט. לפני כל בית מכבדים בערב שבת את הרחוב הצר, וריחות של דגים ממולאים המתבשלים בסירים נישאו באויר. כבר מן השעות המוקדמות שלאחר הצהרים מורגשה האוירה של שבת בעיר. אנשי העיר מתחילים להתכונן לקבל את פני השבת.

יהודים עם בניהם ממהרים לבית המרחץ שנמצא בצדה המזרחי של העיר, וחוזרים משם כשפניהם אדומות וזקניהם ופאותיהם נוטפים עדיין מים. גם בית המרחץ של העיר טורבין ראוי שנתארו במקצת, כי בית המרחץ הזה היה היחידי בעיר, שבו התרחצו בני העיר היהודים, ואילו הגויים כמעט שלא באו לשם. הסיבות לכך היו רבות: א) הגויים כנראה לא רצו לבוא ביחד עם היהודים, כי זה עלה כסף, ומשה „בדר" הקפיד מאוד שכל הנכנס ישלם, וכן יקח מטאטא ודלי עץ, כי בלי הכלים האלה אין מה לעשות בפנים. אבי ז"ל היה אומר: האדים החמים והמטאטא הם סגולה בדוקה נגד מחלות. ומי שמחזיק מעמד על ספסל יותר גבוהה הריהו משובח ובריאותו כמעט מובטחת. החסידים היו באים גם בשבת בבוקר לטבול את בשרם במקוה מים קרים, טבילת בוקר לפני התפילה. וכך חיו וגדלו דורות והמשיכו במסורת אבות.

כאמור, בכל ימות השבוע היו טרודים בדאגות פרנסה ונכנעים להן כעין הכנעה פנימית, אבל בשבתות נשאו כולם את יהדותם ברמה. בראש מורם היו צועדות משפחות משפחות לבית הכנסת או לשטיבלך של החסידים. כמעט רוב היהודים עברו דרך הכיכר שסביבה עמדו כל בתי העיר, ודרכה עברו לבית הכנסת הגדול שהוקם מחדש מהריסותיו. כך, למשל, יכולנו לראות את רבי ישעיהו שטרנפלד צועד לו בנחת ברגליו הארוכות,

כי היה ר׳ ישעיהו יהודי בעל הדרת פנים וגבה קומה. אמרו עליו כשהוא מסייד את ביתו אינו עולה אפילו על כסא בכדי להגיע אל התקרה. לידו צועדת פרלי אשתו, ועל ידם ר׳ משה שטרנפלד ור׳ משה אייזנברג מיאנוב, נכדו של ר׳ אייזיק שו״ב וחזן שלקח את בת ר׳ ישעיהו לאשה. ומן הפינה הצפונית של הסימטא, שעל יד ביתו של ר׳ ראובלי עושה החבלים, הופיע ר׳ חנן גוטיליק דודו; קראו לו גם ר׳ חנן ירדן, מפני שהיה יהודי גבוה מאד ובשעל אחד — אמרו עליו — יכול היה לעבור את הירדן לרחבו. הוא ובנו יעקב וחיים הירש היו צועדים להם לאט לאט ובנחת, כשציציות הטליתות מבצבצות מתחת הקפוטות הארוכות, מחשש שמא העירוב קרוע באיזה שהוא מקום בלתי נראה ונמצא, שעוברים עבירה של נשיאת משא בשבת. רבי חנן לא היה היחידי שלא טלטל את טליתו בידיו, אלא זה עשו כמעט כל אלה שנזהרו במצוות, ומי מיהודי עיירתנו אינו נזהר במצוות? ככל שהתקרבו לרחוב של בית הכנסת כן רבו ההולכים לתפילת שבת לבושי קפוטות של אטלס וקפוטות של משי, מי שכובע השבת שלו רגיל ומי שכובעו של קטיפה „סמיט" מתוצרתו של ר׳ ליב הכובען, שהיה חשוך בנים, ושהקדיש את רוב הונו לכתיבת ספר תורה חדש וזכה לסיומו ולהכניסו ברב פאר ובכבוד מלכים לבית הכנסת. היהודים בעלי כובעי הקטיפה היו חובשים את כובעיהם על הכיפה, שגם היא היתה עשויה „סמיט" ויצא כעין בית דו־קומות!

השטיבל של חסידי גור היה אצל ר׳ עוזר קליינר דודי. גם הוא היה גבה קומה ורחב כתפיים ויפה תואר, עד היום הזה, כשאני קורא את המשפט: „ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם", אני נזכר בר׳ עוזר קליינר, יהודי טוב לב שאף פעם לא כעס, רק אהב לצבוט בלחיינו כשתפס את מישהו מן הילדים. חסידי גור התפללו בהתלהבות מיוחדת מלאי אמונה בצדיקם, ונסעו אליו מרחק של מאות ק״מ כדי להיות ימים מספר במחיצתו. את התפילות היו בני ר׳ ישראל מרדכי מנעימים בזמירות שה׳ חנן את האב ואת כל ששת בניו בקולות ערבים להפליא. דביקותם בה׳ מתוך אמונה טהורה וחזקה, הקרינה על כל הסביבה ובחוגי משפחותיהם, ואפילו העניים שבהם היו מאושרים בתוך תוכם. במוצאי שבת היו החסידים עורכים את סעודת „מלוה מלכה". המאכלים היו פשוטים, דגים מלוחים בחומץ ומתובלים בבצל, וכן תפוחי אדמה עם חמיצה עשויים סלקים אדומים, וכן קצת יי״ש לשתיית „לחיים" ולשמוח עם ליווי מלכת השבת. בשעת אכילה היה אחד מן החסידים „מגידים תורה" וכולם היו מתבשמים מן האוירה המתוקה ומזכרונות של השבת שאך זה יצאה, ולבסוף פתח מישהו בזמר וכולם יצאו בריקוד חסידי נלהב, כי הנשמה היתירה עוד פעמה בקרבם, שהרי כולם לבושים עדיין בגדי שבת, והחול עדיין לא השתלט עליהם. קשה מאד היה לאותם היהודים להיפרד מן הנשמה היתירה שלהם, ורק בדלית ברירה השלימו עם המציאות.

לא נפלו מהם חסידי טריסק, שהשטיבל שלהם היה במקום קבוע אצל ר׳ יהושע יעניס רוזנפלד ז״ל, יהודי תם וישר שהאמין ברבו ר׳ נחומצ׳ה מטריסק. ביתו של ר׳ יהושע היה משמש גם אכסניתו של ר׳ נחומצ׳ה בסבבו בעיירתו. בבקרו את חסידיו, צאן מרעית, היה קובע מקום מפגשו עם חסידיו בביתו של ר׳ יהושע יעניס, שהיה בית מדות גדול מאד ובו חדרים אין ספור, אם כי שבנותיו לאהצ׳ה ושיינדלי היו מאד חברותיות

והיו שייכות זמן־מה לחוג הנוער שלנו, בכל זאת לא הצלחתי אף פעם להיות בכל החדרים של בית ר׳ יהושע יעניס. לא כל הבית שימש דירה לר׳ יהושע יעניס. כאמור שימש חדר אחד לשטיבל של חסידי טריסק. היה זה חדר ארוך, שבצדו המזרחי עומד ארון הקודש, ובאמצע עמד שולחן משופע עליו קראו בספר בשני, בחמישי ובשבת. חסידי טריסק היו יהודים פשוטים וכשרים, סוחרים זעירים, חנוונים עניים, וכן כמה בעלי מלאכה וספקי הסחורות מלובלין: שמריל גלאס, יונה טרגר, ר׳ משה בן אליעזר פדר ואהרון בנו ז״ל ועוד יהודים טובים כמותם. עד היום הזה מרחפת לפני עיני התמונה הזאת של השטיבל הטריסקאי. בביתו של ר׳ יהושע היה גר ר׳ יצחק ינובר, פרנס העיר, בעל זקן אדום, יהודי תקיף, שדעתו היתה מקובלת על כל הקהל ולעתים קרובות היה מתנקש עם ר׳ זוסל אמנוויכר, אף הוא פרנס מטעם בעלי המלאכה. ר׳ זיסל היה יהודי מתקדם, תמך ב„תרבות״ והיה מבקר בהצגות שהחלוצים היו מציגים. לעומתו לא היה ר׳ יצחק ינובר מרשה לבניו ובנותיו לבקר בהצגות ציונים טובים, אף כי זכו שניהם לילדים בארץ.

השטיבל של חסידי טורבין, או כפי שקראו להם לאחר שר׳ יענקל ז״ל השאיר את כסא הרבנות בטורבין לבנו הבכור ר׳ מרדכי מאיר, שכיהן במשרד זו עד השואה. ואילו הוא עצמו עבר לקראשניק ושם ניהל את הרבנות. וכן היו לו חסידים רבים בעיירות מסביב: באיזביצה, בז׳ולקובקה ובטורבין. לפני בואו היו יוצאים לקראתו חסידיו ומקבלים את פניו, כי גם הוא היה מסובב בעיירות, ואחת לשנה היה מגיע גם לעיר מולדתו. כאן עמדה גם החצר הגדולה שהיתה, כנראה, עשויה במיוחד כך, שיוכלו החסידים שיבואו ממרחקים להתאכסן ברווחה: הם ועגלותיהם או כלי רכבם האחרים.

ולחצר הזאת רחבת הידים קראו „החצר של הרבי״ („דעם רבינס הויף״) ולחסידים קראו „חסידי קראשניק״, ואילו בקראשניק קראו לחסידיו „חסידי טורבין״. בין חסידיו היו כמה אנשים שאני הכרתי אותם אישית, ואחד מהם היה ר׳ איצי מיראליס גוטמיוכר ז״ל. הוא היה גם מלמד תינוקות בגיל חומש ורש״י, כלומר בני 10—7. נעים זמירות היה האיש, ובסעודה השלישית היה הרבי מכבד את ר׳ איצי בזמר „אל מסתתר״ והוא היה שר את זה בדביקות רבה. ועוד יהודים יקרים נימנו על חסידי (קראשניק) טורבין. כלומר על חסידי ר׳ יענקלי וייסברוד. יש לציין שהחסידים האלה לא היו קנאים כמו חסידי השטיבלך האחרים, שדבר הציונות היתה להם אסורה. היו בין חסידי קראשניק גם קוני השקל הציוני וגם מחזיקי הקופסה של קק״ל.

השטיבל הזה היה בית כנסת גדול ויפה שהיה שייך להרב מטורבין ר׳ מרדכי מאיר ז״ל, ור׳ מוטיל שמשו היה גר בין דירתו של הרב ובין בית הכנסת, ושני בניו משה וזליג היו שניהם חבֵרים בהסתדרות הציונית. ר׳ מוטיל השמש היה יהודי שתקן. ואנו, התינוקות, היינו מפחדים מפני אבנטו, שהיה מצליף בנו אם הרבינו רעש בשעת התפילה. ר׳ מוטיל היה תמיד הולך אחרי הרב ובידיו השקיק עם הטלית והתפילין של הרב. ובבית הכנסת היה ר׳ מוטיל מוכר עליות, מכריז על ברית מילה, על חתונה, על השבת אבדה וכדומה. גבה קומה היה האיש, מדבר מעט ומקיים את מצוות הרב להזמין בעל דין־תורה. דיני תורה היו מתקיימים, בדרך כלל, במוצאי שבת ובעלי הדין היו קצבים,

חנונים וסתם יהודים, שלא רצו ללכת לבית־דין של הגויים ז.א. הסאנד הממלכתי. הם באו להתדיין ולקיים עליהם דין תורה. היו כאלה שידעו מראש מה יפסוק הרב. כי בשבת היו מעיינים בחושן משפט שלפיו היה הרב פוסק ברוב המקרים. פסק דינו של הרב היה מחייב את הצדדים, אבל היו גם כאלה שהיו מתנגדים להרב וייסברוט ז״ל. אלה היו בעיקר למדני העיר וחסידי גור, שטענו שהרב יושב על כסאו בזכות אביו ולא בזכותו הוא, שאינו למדן למדי. אבל „העם״ כולו על בעלי המלאכה המרובים שבעיר היו מנאמני הרב. ובבוא אביו ר׳ יענקלי העירה היה זה מאורע חשוב ביותר. כולם נהרו אז לבית המדרש של חסידי קראשניק להתפלל במחיצת הרבי ולשמוע את תורתו.

על חסידיו הנאמנים נמנה גם ר׳ אלטר שניידרברג, יהודי ירא שמים ושומר מצוות בקפדנות, ובעיקר עוסק במעשים טובים. רוב ימי חייו התפרנס מיגיע כפיו, ורק בסוף ימיו התחיל ללמד תינוקות חומש ורש״י. הוא גם לימד בלי תשלום, ואם מישהו לא שילם הוא לא שלח את התינוק הביתה. נוהג היה ר׳ אלטר כל השנים לעורר את העם לתפילת שחרית או לאמירת תהלים לפני עלות השחר. הוא היה מתהלך ברחובות העיר וקורא בניגון: „שטייט אויף, שטייט אויף לעבודת הבורא״ („קומו, קומו לעבודת הבורא״). אני, בשמעי את השירה שהיתה מלווה גם משוררים, כלומר: עוזרים על ידו, הייתי מתעטף בשמיכה וישן, אבל אבי ז״ל היה קם והולך לבית הכנסת. איני יודע את מקורו של מנהג זה, אך כנראה שאיזה הכרח מציאותי גרם למנהג זה, שהיה נראה בעיני יפה מאד. תמיד שאפתי לקום ולצאת ולעזור לר׳ אלטר בעבודת הקודש שהוא עושה אותה במסירות.

לא רחוק מר׳ אלטר היה גר הרשלי פוגל או מולדק. הוא היה סגי נהור והתפרנס מקריאת היהודים לבית המרחץ בכל יום שישי. והוא עצמו היה המצליף (השמייסר) במטאטא עשוי מעץ ליבנה על מדרגות עץ שהיו בפנים בית המרחץ. זוכרני, בעת שהשיא ר׳ וולף ליברבום את בתו פרלי עם ר׳ צדוק מלובלין וכל המחותנים הגיעו מלובלין בעגלות אחרי יממה של גשמים בלתי פוסקים, היו כל המחותנים שחורים ואפורים מן הבוץ והרפש שבדרך העפר, עייפים ויגעים היו, ובכניסתם לעיר על יד מאפיתו של ר׳ לייביש קופר ז״ל קיבל את פניהם הרשלי הסומא ובקריאה נועזת הכריז: „אין באד אריין״! (לבית המרחץ). כל היושבים בעגלות הסתכלו מבוישים, כאילו אליהם פנה הרשלי על שהם מלוכלכים.

בערב שבת היתה כל העיירה מלאה ריחות שבת, דהיינו ריחות דגים ממולאים ובשר, והתחושה שיום שבת מתקרב הישרתה על כולם שלוה נפשית. מה שהיו יהודי עיירתי כל השבוע — היו. אבל בשבת היו בני מלכים ממש. ובפרט בשבת זו שבה ר׳ וולף ליברבוים משיא את בתו. ואליה מוזמנים ה„קפילה״ של ר׳ ירחמיאל כליזמר ור׳ בנימין הבדחן. הלהקה הזאת הגרה בלובלין מכונה עד היום „די טורבינר״ כליזמר, משום שבעבר היו גרים בטורבין, וכיון שהיו מאוד מפורסמים עקרו מן העיירה והתישבו בעיר הגדולה, וכך עשירים גדולים היו מזמינים אותם לנגן ביום החתונה ובשבעת ימי הברכות. היו עוברים בתהלוכה דרך הכיכר הגדולה בעיירה ונכנסים לנכבדי העיר ולקרובי המשפחה. במיוחד הצטיין ר׳ ירחמיאל המנצח על התזמורת בנגינת „כל נדרי״ בקלרינט שלו

בבית המדרש בטורבין

מאת יעקב אביטוב

הימים ימי חורף, שלג ירד בחוץ. השמשות בבית המדרש היו מכוסות שכבה עבה של כפור. האנשים באו לתפילת מנחה ומעריב. לאט לאט נתמלא בית־המדרש יהודים שהיו לבושים קפוטות כבדות וארוכות וכובעי פרווה שהתמזגו יחד עם הפיאות והזקנים של היהודים. בין היהודים האלה היו אנשים שונים: בעלי מלאכה, סוחרים וסתם יהודים מחוסרי פרנסה, שאיש לא התענין בהם ממה הם חיים ומאיפה הם לוקחים את הגרושים בכדי לקנות לחם טרף לבני־ביתם. בכל זאת איך שהוא התקיימו, התפרנסו, חנכו דורות, ולולא הונף עליהם גרזן הצורר היו בוודאי חיים עד היום הזה, הם וצאצאיהם.

ערב ובוקר היה כל יהודי בא לבית המדרש להתפלל, ואם מישהו לא הופיע חשבו כולם, שהוא חולה או נעדר מן הבית בנסעו לאיזה יריד. היו יהודים שפרנסתם הדלה היתה בבית המדרש. הם היו מוכרים סיגריות, תפוחי עץ קפואים, גרעינים. בין מנחה ומעריב היתה, כרגיל, הפסקה. והיא נוצלה לשם שיחות שונות כמו: עסקי שדוכין, לפעמים דרשה של דרשן ולפעמים גם שיחות על טיבו של השוחט, על הרב, על חסידים של גור, של טריסק, של קרשניק־טורבין וכדומה.

אנחנו, הילדים, היינו מצטופפים ליד התנור ומשוחחים על ענינים משלנו. היו בינינו ילדים שהיו תמיד רעבים כמעט, והם תמיד הטו את השיחה על הנושא: מזון. ערב אחד היינו חופשים מלימוד תורה אצל ר' מרדכי המלמד שהיה תופש אחד מן השולחנות הארוכים בפינה הדרומית מערבית של בית הכנסת. שם היינו יושבים מן הבוקר עד שעה שמונה או תשע בערב, אבל בחנוכה או בניטל ז. א. חג המולד של הנוצרים היינו פטורים מעול התורה. אותו ערב עברתי בבית המדרש והקשבתי לשיחות האנשים או לשיחותיהם של הנערים שלא למדו אצל ר' מרדכי, ואזני קלטה שיחה, שרק הבוקר נזכרתי בה. כנראה התרשמתי ממנה והיא שקעה במוחי ועד היום הזה אני זוכר אותה.

המדובר היה בנער בשם יחיאל בן אליהו אקרמן, שהיה סובב בכפרים עם מרכולתו במשך כל ימות החול בכפרים הסמוכים לעיר ופרנסתו היתה קשה ומעטה. אותו יחיאל היה נער פקח וזריז, אבל היות ולא היה להם בית משלהם ומשפחתם הגדולה היתה גרה בדירות שכורות ולפעמים רטובות, כמו זו של דן גלטשטיין, חלה הנער יחיאל ושכב בבית החולים בעיר אחרת הרבה זמן. כשחזר צלע על רגלו האחת והיה נשען על מקל. ואלה דבריו של יחיאל: תנחום, — פנה יחיאל אל חברו, — האם אכלת הערב ארוחת ערב? עוד לא — ענה לו תנחום בן יוסקה פרומר, ומה יש לארוחת ערב? — שאל יחיאל, ענה תנחום: נדמה לי שיש לנו כוסמת עם רוטב בשר. או הא, כמה הייתי רוצה לאכול את המאכל האהוב הזה, אבל מה לעשות? אבי זקן וחולה ואינו יכול לצאת לכפר להרויח מעט. גם אצלנו אין מה לאכול. החרה אחריו פרץ בן האלמנה לבית

ואנו, הילדים, היינו מלאי התפעלות מן הקולות הנפלאים שבקעו ועלו מן הקלרינטה של ר' ירחמיאל.

פוגל. הנערים המשיכו במתינות בשיחה העצובה הזאת, אבל בדבריהם לא היתה מרירות, הם קבלו את החיים כמו שהם. הם לא התבישו בעניים, כמו שהילדים היותר מאושרים שהיה להם אוכל בבית לא התנשאו עליהם. העוני בעיירה לא גידל פושעים צעירים שינסו לקבל בחוזק יד או בהתפרעות את מה שחסר להם, אלא הפנו את מרצם לעזור להורים העניים במה שיכלו.

שלושה חובשי בית־המדרש

מימין: 1) ? 2) איידלמן 3) ברוך כץ

בבית מדרשנו

מאת מרדכי יוסקוביץ (הופן)

בתי־מדרשות בגלות פולין שימשו לנו כזרקור וכציון־דרך במדבר השמם וכחומה בצורה בפני טמיעה והתבוללות. גם בית־המדרש שלנו תרם רבות, ורבים מאתנו שאבו ממנו אור לרווחה. אגלה בזה רק טפין טפין ותיחשב לי שעה זו שעה קדושה לדלות טיפה אחת מזכרונות דמיוני משחר נעורי ולהוסיף בזה נדבך לבנין יקר זה — הספר שאנו מוציאים לאור. יום גדול הוא לנו יום זה. היום אנו מביאים אנדרטה, ועליה נר־תמיד דולק, לזכר על הנצחת עיירתנו, שאיננה עוד.

סוף המאמר ראה בעמוד 160.

ליד השולחנות אפשר היה לראות גם בודדים בני־תורה שקועים בתלמוד או בפוסקים. כאמור אתאר עתה את פני בית־המדרש כתורני. הנני רואה את כולם כאחד כמו בסרט נע אחד אחרי השני וכו׳.

הנני רואה את ר׳ שמלקי מנכבדי העיר, איש ישר־לב ומקובל על הבריות, כיצד הוא מנצח בלימוד דף־היומי, לומד ומלמד וקולו ממלא את חלל הבית. ומאידך — ר׳ ישראל מרדכי מלמד את חוג משניות שלו בהסברה ובסיפוק מלא מתפקידו שהמשיך שנים רבות.

ובמרכז הבית צעירים פרחי־כהונה ואברכים הסמוכים לשולחנות חותניהם הממלאים את החלל, מי בגמרא, מי בפוסקים או שולחן־ערוך, והחוויה של סיום ש״ס ושתיית לחיים בצוותא והילולא של כתיבת ספר־תורה והטכס של הבאתו לבית־המדרש (או לבית־הכנסת).

ועל כולם עולה כאן הרושם הרב שנחרת בי, כגון תמונת לילות חורף בין כתלי בית המדרש. היה זה שיא של הבטלן הרב שהתבלט ושהיה גם גנוז בלב רבים מחובשי בית־המדרש. אחרי תפילת ערבית כל הקודם זכה, תפס מקום ישיבה, וספרו בידו, וכולם כאחד פצחו פיהם, כל אחד בנעימה ולחן שלו. בקולם העלו את נשמות התנאים והאמוראים. בקולם העלו גם געגועים לציון, כי ברבים מהם יקד בסתר לבם חזון התחיה, ותקוה הגאולה מילא את נפשם ורוחם. וכל זה בדומיה, בין כותלי בית־המדרש. ראשית תקופת הזוהר של טורבין התורנית התחילה במחצית השניה של המאה ה־19. כאשר ר׳ יחיאל ור׳ שכנא בעלי סמכות לרבנות גדולי תורה ועשירים, מקובלים על הבריות כנכבדי העיר, כוונו חיי החברה בעירה. מי שהיה לו דין ודברים עם חבירו בא לפניהם ושפטו הם, וכולם כאחד קבלו את הדין שלהם ללא עוררין, כחייב כזכאי.

לר׳ יחיאל כינו בשם „בית שמאי״ כי קפדן היה, ולר׳ שכנא כינו בשם „בית הלל״, כי מתון היה. שניהם כאחד עשו מלאכתם באמונה שלא על מנת לקבל פרס. ר׳ יחיאל הוציא לאור ספר בשם „לקט מהרי״ט״ (מר׳ יחיאל טוביה), לקט של דברי פלפול בסוגיות התלמוד. היה מפורסם כבן־תורה מובהק, ולו בן ידוע כעילוי בשם ר׳ לייביש שהוכתר כרב ברבנות בעיר לודז. וגם ר׳ שכנא מופלג בתורה היה, ולו בן ר׳ יעקב יהושע תלמיד־חכם ועדין נפש והוכתר לרב ברבנות דעיר לובלין. גם הרב מז׳ולקיבקה ר׳ שמחה והרב מטורבין חובשי בית המדרש דטורבין היו. ועוד רבים בעלי סמיכות לרבנות שאבו מבית־המדרש שלנו כהנה וכהנה.

בבית המדרש שלנו מצאנו גם דמויות עובדי מרום בתורה ובתפילה, בתעניות ובסיגופים. אמנה כאן שלושה מהם: ר׳ שאול (מנדל שיעס) מחסידי גור, תלמיד־חכם ועדין־נפש, שאמונתו היתה תורתו, וביטוי לזה הוא מגשים בהתבודדות בצום ובסיגופין; בן גילו היה ר׳ אלתר (משה חיים שמואלס), חסיד מאומן (רוסיה), נשוי בעל אשה שהתפרנסה מאפית לחם. ביום הגורלי שר׳ אלתר פרש מחייו החילוניים ובלה כל ימיו בין כותלי בית־המדרש החליט שלא ליהנות מיגיע־כפים של אשתו, אעפ״י שהפצירה בו שיאכל וישתה משלה ובכבוד. אך ר׳ אלתר סירב והתפרנס מתיקון כלי־מטבח. עבד יום אחד בשבוע, וזה נתן לו מחיה לכל ימות השבוע ובילה ימיו בתפילה, תורה ובסי־

רבנים שכיהנו בטורבין

א. רבי זכריה מנדל

רבי זכריה מנדל הנודע בספרו באר היטב על ש"ע יו"ד וחו"מ, והיה נקרא פה בשם „ר' מנדל בן הגאון", והוא היה לו תורה וגדולה במקום אחד. גם בית אבנים בנוי לתלפיות היה לו ברחוב היהודים בקראקא, ואחרי מות אביו הגאון רבי אריה לייב אבד"ק קראקא נתקבל רבי זכריה מנדל הנ"ל לרב ולמו"ץ בבית־הכנסת הגבוה בקראקא, ובשנת תל"ד עוד היה שם רב ומ"ץ. ובמשך הזמן נתקבל מקראקא לאב"ד ולר"מ בק"ק טורבין, ובסוף שנת תמ"ח היה בועד יערוסלב בין גאוני ד' ארצות שהסכימו שם על הדפסת ס' תולדות יצחק על התורה להג"מ יצחק דרשן מקראקא, ובסוף שנת תמ"ט נתן שם הסכמתו על ס' צפנת פענח חדש. מהעיר טורבין נתקבל שוב לאב"ד ולר"מ בק"ק בעלז והגליל, ושם נתן הסכמתו על ספר כתונת פסים המכוּנה בשם חלוקא דרבנן על הגדה של פסח מהרב בעל צפנת פענח הנ"ל ובא שם עה"ח: „נאום הק' זכריה מענדל בן המאוה"ג מו"ה אריה ליב ז"ל החונה בק"ק בעלז" (כלילת יופי לר' חיים נתן דמביצר, קראקא, תרמ"ח עמ' פט, חלק א').

ב. רבי נתן נטע

הרב הגאון החסיד מו"ה נתן נטע אבד"ק טורבין. יש לו תשובה בס' בית אברהם להג"מ אבד"ק טארלא, והסכים ע"ס אסיפת יהודה בשנת תקכ"ב ובא על החתום „נתן נטע חופ"ק טורבין, חתן הגאון מ' ברוך כהנא רפפורט".

בתו היתה נשואה לגאון ר' יוסף תאומים שהיה תחילה אב"ד באוסטרובצה ובשנת תצ"ו נתקבל לאפטא.

גופים. בשנותיו האחרונות נהג בתענית מדי יום ביומו — מהשכמה עד צאת הכוכבים — עד שגופו נחלש ונפל לערש־דוי. בעד התרופות שקנו עבורו שילם מכספו. וכשאזל כספו ואשתו הצנועה והמסורה לא הצליחה לשכנעו שיהנה מכספה, קמה והזעיקה את ידידיו ור' שלמקה בראש והם ניסו להשמיע עליו, אך לשוא (אני הייתי נוכח באותה שעה). הוא דחה בכל תוקף את הרעיון של הלוואה או עזרה בצורה אחרת, ורק אחת בפיו: לא אהנה מהזולת רק מיגיע כפי. אחרי מספר ימים הוציא נשמתו בקדושה ובטהרה. אני זכיתי לצקת מים על ידיו ולעזור לו כמעט בכל ימי מחלתו, לעטפו בטלית ולהניח תפילין בעת חולשתו. תנצב"ה.

ואחרון ר' שכנא זונטאג — אף הוא הלך בעקבות ר' שאול ור' אלתר, התבודד בתורה ובתפילה, צומות וסיגופים כאמצעי לעבודת הבורא. תנצב"ה. אך עוד רבו הדמויות היקרות שחובה מוטלת להנציחם בספר הזכרון. ברם עולם הנשיה השכיחם מזכרוני ויסולח לי.

בזה סיכמנו ומנינו את הנכס הרוחני שהאציל לנו בית־המדרש שלנו לשעבר. ועתה ניצב לו הבית הקדוש שומם, בודד וגלמוד, עלוב ואות־קלון עליו מתנוסס. ובכי בלי קול נשמע, בוקע ועולה למרומים, והוא תוהה ושואל: זו תורה וזו שכרה?

בעלי תריסין בתורה ובחסידות

מאת מ. ש. גשורי

א. ראשית החסידות בטורבין והסביבה

עם התגלות החסידות בין המונות בית ישראל בפולין היא נתקלה גם בפולין בהתנגדות רבנים ולמדנים, בלי שנוכל כיום (עם אבדן הפנקסים והמסמכים הדוקומנ־טריים של הקהילה והשטיבלך בטורבין) לדעת, אם גם בטורבין היא נתקלה בהתנגדות מצד מי שהוא. אמנם בדורות שלאחרי תקופת בראשית של החסידות חלשה ההתנגדות ההיא שלא היתה לה עוד תקיפות ראשונים ולא חרמות ונידויים. אך החסידות עשה את שלה: כבשה לבבות, הרחיבה תחומיה, פרשה כנפי שלטונה הרוחני־חברתי על מחוזות גדולים בם שכנו המוני ישראל ועל ערים ועיירות, כפרים ויישובים כפריים. ואם היו ויכוחים, חריפים פחות או יותר, היו אלה בין שיטה לשיטה בתוך החסידות, בין בתי הצדיקים והחסידים, כהבדל שבין שני גונים, באותו שלל צבעים.

במחוזות הפלך (ווייוודסטבה) לובלין חרשה החסידות חריש עמוק. מיד עם

ג. רבי אלעזר לנדא

הרב הגאון רבי אלעזר בן הרב הגביר ר' יוסף לוי סג"ל לנדא פו"מ דגליל קראקא היה אב"ד בק"ק טורבין, מוזכר בפינקס הח"ק דאפטא בשנת תקנ"ד ושם מנוחתו כבוד. ומנוחתו כבוד בקברות אבותיו נוחי נפש בק"ק אפטא. אשתו מרת הדסה היתה בת הג"מ יעקב יצחק אבד"ק זאמושץ.

בתו רבקה נישאה להרה"ג יצחק אב"ד דק"ק חלמא וזאמושץ ונפטר בשנת תקפ"ה.

ד. ר' ראובן בר' ישעיה

בבית־העלמין הישן בלובלין נמצאה מצבת ר' ראובן בר' ישעיה, ועליה חרות התואר הרבני: הספרא מו' ישעיה ז"ל מטורבין, נפטר יט מנחם אב תקכ"ו (לקורות היהודים בלובלין).

ה. הגאון רבי שמעון וולף בטורבין

הגאון הנודע רבי שמעון וולף ב"ר דוד טביל אוירבך היה זמן מסוים אב"ד בטורבין, משם עבר ללובמלא. אך אחר זמן קט עזב גם בלובמלא את כסאו, כי נקרא מעדת לובלין לכהן פאר בראש עדתם. אחר כך עזב גם את העיר לובלין ואת כל המונה ושאונה ויסע לעיר פרעמיסלא ושם ישב על ממלכתו ויורה בין דם לדם ובין דין לדין ובה שפט בצדק ובמשפט את עדתו. ובמשך זמן היותו שם אב"ד בא גם הוא על החתום בין המסכימים על ס' יש נוחלין (פראג שנ"ז), משם נתקבל לאב"ד פוזנא, כי הוא בענות צדקו משך עליו עיני רואיו, וגם שם הסכים על ס' שיח יצחק (באזיליאה שפ"ז) ביום יט לירח שבט שנת שפ"ז. משם נתקבל להיות אב"ד ור"מ בקרית מלך רב וינה הבירה (עטרת זקנים סי' תקפ"ה), ובאחרית ימיו נתקבל להיות אבד"ק פראג, ושם נאסף אל עמו ז' מרחשון שצ"ב, וד"ת ממנו מובא בס' קב הישר פרק ס"ה.

הופעתה — בסערה הופיעה ובעמקות, וכבשה את הכל. בתי הצדיקים נוסדו בלובלין, פשיסחה, קוזניץ, וורקה, גוריי־קוצק, גור ועוד. לא ארכו הימים וההתנגדות נשתברה. פולין הפכה להיות מדינה שרובה חסידים, ואף גאוני התורה, תופשי הישיבות, רבנים בערים ובעיירות — חסידים היו. רבי יעקב יצחק הורביץ — החוזה מלובלין (תק״ה—תקע״ה — 1745—1815) אף הוא נולד בסביבת לובלין לאביו רבי אברהם אליעזר הורביץ רבה של יוזיפוף, שאינה מרוחקת מטורבין. לובלין הפכה למטרפולין של החסידות, וכמעט כל אדמו״רי פולין וגליציה בדור שלאחריו הם תלמידיו של ה„חוזה״ או עמדו תחת השפעתו, וייתכן שבין חסידיו ותלמידיו נמנו גם מיהודי טורבין בלי שנדע את שמותיהם.

בשלל הגונים הרבים בחסידות פולין תופסת חסידות קוצק את מקומה בראש הקרואים. רבי מנדלי מקוצק, מייסדה של שיטה זו שהיתה לשם־דבר ולמושג — לא היה אלא יליד גוריי הסמוכה לטורבין. רבי מנדלי נולד בשנת תקמ״ז (1787) לאביו רבי אריה לייבוש ולאמו מרת אסתר (עטיא) בעיירה גוריי במחוז לובלין. אביו רבי לייבוש בן רבי מנחם מנדיל מקורוב היה מנכבדי וחשובי קהילתו, תלמיד־חכם ובר־אוריין, גבאי של „חברה קדישה״ בקהילה, נצר למשפחה מיוחסת מאד של גדולי תורה. הוא נכדו של רבי דוד הלפרין בן רבי ישראל הלפרין רבה של אוסטראה וזאסלב הידוע בשם רבי ישראל חריף. משפחת הלפרין ידועה היתה ביחוסה. מצד אחר התיחס רבי מנדלי למשפחתו של הגאון רבי שלמה רבה של קראקא בעל „מגיני שלמה״ ולרבי ר׳ השיל רבה של לובלין.

משפחת רבי מנדלי היתה פזורה בערים רבות בפולין וביחוד בפלך לובלין, ועוד יותר בגוריי וטורבין הסמוכה אליה. רבי לייביש מגוריי הקים משפחה גדולה של שבעה בנים ושתי בנות. הבן הבכור הרב החריף החסיד רבי ישראל מורגנשטרן ישב בטורבין והיה מחותנו של רבי הניך האדמו״ר מאלכסנדר; הוא נפטר בטורבין בז׳ חשוון תר״ב. ואף הבן החמישי — הרב יקותיאל אייזיק — ישב בטורבין ונשא לאשה את בת אחיו רבי ישראל. ואילו רבי מנדל בילה בגוריי את שנות ילדותו ונעוריו, והיה הבן השני של אביו.

עוד בימי ילדותו שונה היה הילד מנדלי מכל חבריו וסביבתו. בהיותו בן שלוש, מספרת אגדה חסידית, היה מקפץ בהתלהבות וצועק בכוח ובעוז את הפסוק „לבי ובשרי ירננו אל אל חי״ (תהלים פד). עתים מרוב הקפיצות בהתלהבות היה נופל לתוך בוץ בלי להרגיש בכך וממשיך לרנן בהתלהבות. את חינוכו קיבל ב„חדר״ שבגוריי. אך עד מהרה עלה על חבריו בכשרונותיו ובידיעותיו ולא היה לו יותר מקום שם. עוד בילדותו היה צנוע ונחבא אל הכלים, מתמיד גדול, הוגה בתורה יומם וליל, עילוי בלתי מצוי, בעל חריפות גדולה, מבקר ומנתח כל ענין לאישורו. הוא רכש לו ידיעות עצומות בתלמוד, היה בקי בעל־פה בש״ס ובפוסקים, סיני ועוקר הרים. הוא עצמו לא שם לב ליחוסו הגדול מתוך ההכרה שחייב אדם לגדול ולקנות שלימות בכוחותיו הוא, והיה אומר תדיר: „אני אין לי זמן להתגדר ביוחסין״. „שמנת — עבית״ — אמרה שנונה זו היה זורק תמיד במתנגדים ביחוסם ובכל ה„נכדים״ למיניהם, לומר: אעפ״י ששמנת, כלומר יחסן אתה, משופרא דשופרא, יכול אתה להיות עבה וגס״. כשהיה הולך עם

חבריו היה לפתע עוזבם ונעלם. כשחיפשו אחריו מצאוהו שוכב על הר גדול בפישוק ידים ורגלים וצועק „לבי ובשרי ירננו אל אל חי".

הוא גופו היה בנערותו מתנגד מובהק לחסידות. הוריו המתנגדים דאגו לכך שבנם ימלא כרסו בתורה וביראת־שמים ואל ישעה לדברים אחרים. חינוכו בבית הורים מתנגדים עשה אמנם פרי ישוה לו. אולם נפשו פנימה עשויה קרעים קרעים... ושלוחי־מצוה מרובים באים מחצרות הצדיקים מלובלין, מקוזניץ ואחרים ומספרים אותות ומופתים מ„התם". הנער שומע ומאזין לצלילים השובים את נפשו הרכה בתהום פנימיותה. ומספרים בשם רבי מנדלי שהיה אומר: משפחתי משפחת מתנגדים היתה, משפחת מתנגדים לחסידים ולצדיקים, למנהגיהם ולאורח חייהם. בהיותו בן חמש־עשרה נסע מנדלי לרבי יעקב־יצחק „החוזה מלובלין", בלי ליטול רשות מהוריו. שהה לו כמה ששהה, עד שנודע הדבר בבית אביו: ר' מנדלי נתפס ל„כת"... מיהר אביו לבית החוזה להחזיר את בנו למוטב. שאל האב את הבן ברוגזה: — למה עזבת מנהג אבותיך ונעשית כרוך אחר החסידים? השיב הבן בניחותא: — בשירת הים נאמר תהילה: זה אלי ואנוהו, ורק אחר כך נאמר: אלהי אבי וארוממנהו... ואיפוא נעשה חסיד? והוא ענה: בעיר מולדתי גוריי היה זקן אחד, ובבית־המדרש היה יושב ומספר סיפורי צדיקים וחסידים. אותו זקן סיפר מה שידע, ואנכי שמעתי את מה שצריך הייתי לשמוע... ונעשיתי חסיד... ולבסוף עברה עליו רוח ונסע ללובלין, אחר כך ל„יהודי הקדוש" ועבר לרבי שמחה־בונם מפשיסחה שהשכיל להרחיב את תורת רבו „היהודי הקדוש", לשכללה ולהעמיקה ולהרבות תלמידים לשיטת רבו. בראש התלמידים עמד רבי מנדלי האדמו"ר מקוצק לעתיד.

הבחור מגוריי היה ממש אש להבה, כאילו לא יכול היה — או שלא רצה — לעשות את מלאכת הלימוד רמיה. בעודו ילד נתפרסם בתשובותיו השנונות. מעולם לא סבל העמדת פנים. רבי מנדלי לא נשא אשה בצעירותו כמנהג היהודים באותה תקופה, אלא המשיך בלימודיו, ורק בשנת תקס"ז (1807) בהיותו בן עשרים הוא נשא לאשה את מרת גליקל בת רבי אייזיק נוי, מחשובי היהודים בטומאשוב. העילוי חריף המוח וחם הלב בגוריי, בעל התנועות המהירות, ההליכה המרוכזת, הגבות המתחברות, עזב את הישיבה ועבר לגור למקום מושב חמיו ולהיות סמוך על שולחנו בטומאשוב לובלסק הסמוכה ללובלין.

מספרים שרבי מנדלי חזר פעם אחת ובא לעיר־מולדתו גוריי. הלך להקביל את פני רבו הראשון, מלמד דרדקי שלימדו אלף־בית. ושם בעיירה גם מלמד שני שלימדו מקרא, משנה וגמרא. חלשה דעתו של השני ושאל את מנדל: מפני מה לא בא רבינו אלי לשאול בשלומי? והרי אני לימדתיו יותר מרבו הראשון? — אף אני אומר לך — מחזיר לו ר' מנדלי — אתה לימדתני דברים שאין אני בטוח בהם באמיתם. זה מפרש כך, ובא זה וסותר את דבריו ומקיש אחרת. ואילו רבי הראשון, שלימדני אלף־בית, תורתו תורת אמת, שכן הכל מודים שאלף היא אלף ובית היא בית...

בטורבין ניכרת היתה השפעת רבי מנדלי האדמו"ר מטומשוב ומקוצק, ורבים היו בה חסידיו, כשם שרבות היו האגדות שנשזרו סביב אישיותו, נפלאות ומאלפות. אין לחשוב שר' מנדלי נמנע מלבקר אצל שני אחיו שישבו ישיבת קבע בטורבין, וביחוד

כשהמרחק מקוצק ומטומשוב לטורבין לא היה רב, ובודאי שיהודי טורבין ידעו לקבלו בכבוד וביקר כראוי לצדיק דגול כזה ולחסות בצל קורתו ותורתו.

רבי מנדלי נפטר ביום כ״ב בשבט תרי״ט בן שבעים ושתים.

רבי ישראל מורגנשטרן, אחיו של רבי מנדלי מקוצק, שישב בטורבין, נקרא על ידי אביו ר׳ לייבוש מגוריי על שם אביו־זקנו רבי ישראל הלפרין, רבה של אוסטראה, שקראו לו רבי ישראל חריף והיה נודע כבעל־מופת. פעם, מספרים, קילל מלשין אחד וקללתו נתקיימה בו ביום והמלשין טבע בנהר. רבי ישראל הלפרין היה בנו של הגאון הגדול ר׳ אליעזר ליפמן הלפרין, רבה של טרניגרוד, בנו של הגאון החסיד רבי יצחק אייזיק הלפרין, רבה של טיקטין. אחרי פטירתו של רבי ישראל ער״ח שבט בשנת תצ״א בחרו בבנו הגאון רבי דוד למלא את מקומו ברבנות, שהיה תלמיד מובהק של הבעש״ט, ומספרים, כי פעם כאשר בקר הבעש״ט בזסלב (שלשם עבר מאוסטראה לכהן ברבנות ונהג שם ברבנות כעשרים שנה ושם נפטר ביום ט״ז בתמוז תקכ״ח) התארח בביתו של רבי דוד הלפרין.

ר׳ ישראל הטורביני היה תלמיד־חכם וחסיד והיה מחותנו של רבי חנוך הניך הכהן לוין הרבי מאלכסנדר, וממנו הסתעפו משפחות נכבדות. מרת ברכה־שפרה מרים, בתו של הרבי מאלכסנדר היתה אשתו של ר׳ מנדל בנו של ר׳ ישראל מטורבין. ר׳ מנדל מורגנשטרן התגורר בלודז, היה תלמיד־חכם, חסיד ובעל־בית. בניו היו חסידי גור הידועים ר׳ פנחס ליבוש ור׳ ישראל מרדכי מורגנשטרן מלודז. ר׳ ישראל נפטר בטורבין ביום ז׳ חשוון תר״ב.

בגוריי, עיר־מגוריו של רבי מנדלי האדמו״ר מקוצק, נמצאו מצבותיהם של הוריו (אביו ואמו, סבו וסבתו־זקנתו. עם חורבן השואה הנאצית כנראה שגם בית־העלמין בגוריי נחרב עם מצבותיו העתיקות, ומשום כך יהיה ערך הסטורי לחרות על המצבות שנביאן בזה. לפי עדות נשיא הקהילה של קהילת גוריי, משה הויט, במכתבו מתרצ״ח לאחד החוקרים היהודים נשברה מצבת אבי הצדיק מקוצק לארבעה חלקים, והוא נאלץ בסיוע איש אחר לחברם שוב למען שיהיו נקראים בטוב). והנה מצבת אבי הצדיק מקוצק:

ויאמר ד׳ **יהודא** יעלה
נפטר ב׳ אייר לשנת תקע״ג לפ״ק
עלה לעיר גבורים ואיש תם
רב פעלים תם וישר הולך
במשרים גבור בתורה ארי
שבחבורה מרבבות קודש
אתה יושב בשבת תחכמוני
ה״ה הרבני המופ׳ איש (הסר)
תמים מישר מעגל ומתהלך
בכושרות צמחים הרבה לשם
ולתפארת כבוד שמו גדול
בישראל נודע ביהודה בן

הרב החריף המפורסם
שלשלת יחוסו (חסר ב׳ תבות כנראה: בנן של)
קדושים מוה׳ מנחם מנדל
זלה״ה תנצב״ה.

והנה מצבת אמו של הצדיק מקוצק:
נפטרה י״ג מנחם אב תק״ע לפ״ק

פ״נ
אשה משכלת וצנועה
במעשי׳ וביראת ה׳
היא תתהלכ׳ (חסר)
אשר בין אריות רבתה
גוריה יולדה שבעה
בנים לתורה ולתעודה
ושם האשה הגדולה
אסתר בת ישכר בער.

והנה מצבת הצדיק רבי מנדלי מקוצק:
ציון רבינו הגדול והקדוש נ״ע.

עיר גאריי הרה וילדה. עיר טאמשוב גידלה שעשועיה. אוי נא לה אמרה קאצק כי אבדה כלי חמדתה.

פה השליך איש האלהים אדרתו ה״ה אדונינו מורינו ורבינו רוח אפנו משיח ה׳ שר התורה מקור הבינה ועמק הדעת אלוף הגאונים וקודש הקדשים, עמוד העולם ופלאו, רכבו ופרשיו רבינו הגדול ראש גולת אריאל, מאורן של ישראל ורבן של כל חכמי וצדיקי דורו, כמלאך אלהים צבאות הוא, קדוש ונורא שמו מרנא ורבנא **מנחם מענדיל** נבג״מ, ברבי יהודה זלה״ה. והן בעון הדור נאסף אל קדושיו ושבה אל אלהים נפשו בשנת שבעים ושתים לימי חייו ביום חמישי לסדר ואל משה אמר עלה אל ה׳ ב״ך שבט לפרט או נא כי נלקח ארון אלהים (תרי״ט) לפ״ק זכותו יעמוד לדור אחרון ובכל עת יגן עליהם לכל ישראל אחיהם.

ר׳ ישראל מטורבין הקים משפחה גדולה שהיתה פזורה במקומות שונים. אחיו וחתנו לוקח בתו הרב יקותיאל אייזיק ישב בטורבין כל ימיו. לעומת זה ישב אחיו מנדל (חתן רבי חנוך הצדיק מאלכסנדר) בלוטומירסק ואלכסנדר, הרב דובריש — בזאמושץ, הרב איצק בסלובאטיטש, הרב זלמן — במקומות שונים, ושתי האחיות נשואות לבני ערים אחרות.

בחיי רבי מנדלי הצדיק מקוצק היוו גם טומאשוב וקוצק מקום חשוב בחוט השדרה של הצדיקות החדשה. קוצק — הרי נחשבה לאחת הסוגיות הקשות והעמוקות ביותר אשר במסכת החסידות בפולין, שאפילו גאונים וקדושים לא ירדו לסוף דעתה ולא עמדו

בקלות על מהותה ותוכנה, כי על כן היתה קוצק חוליה בעלת גוון חדש בשרשרת הזהב שנקלעה מימות הבעש״ט. אך טורבין וגוריי היוו את המקום הראשון בתולדות חיי הצדיק ומשפחתו.

ב. רבי נוח שמואל ליפשיץ אב״ד בטורבין

לא רק בספריו הנחיל רבי נוח־שמואל את ירושת רוחו, כי־אם בחייו. לא במלים בלבד הותיר את שירת נפשו, כי־אם גם בעבודת הקודש ובבשורת החסידות, בהיותו יחד עם אביו בין מניחי החוטים וקושרי הקשרים לרקמת החסידות בלובלין ובפולין, ובין תלמידי החוזה מלובלין שהרימו באמונה ובאהבה את תרומתם להפצת תורת החסידות ניכר גם מקומו. הוא היה הרב החסידי הראשון בטורבין והוא הכשיר את הלבבות בעיר לדגול באותה התנועה החדשה שבאה לתת תוספת רוח חיים להמונים הרחבים שנפשם נכספה לאישים דגולים שיורו להם את דרכי הענייות ואהבת ישראל לא רק בחיי הלימוד אלא גם מחוץ להם, בחיי המעשה והמציאות.

רבי נוח שמואל ליפשיץ (תק״מ־תקצ״ב) היה בנו בכורו של הרב ר׳ יהודה ליב ליפשיץ, רבה של בלאשקה ואחר־כך באופוצ׳נה. רבי יהודה־ליב היה מחסידיו של ה„חוזה״ מלובלין, רבי יעקב יצחק הורביץ, ואף היה נוסע אל המגיד רבי ישראל מקוזיניץ, שהיה מעריך מאד את צדקותו ומפנה אליו יהודים הזקוקים לישועה. רבי זאב הכהן אב״ד לאסק (בכינויו ר׳ וולוויל חריף) מכתירו בתואר „צדיק גאון מפורסם מופת הדור״, שהיה אחיו של הגאון המפורסם רבי יחיאל מיכל ליפשיץ. רבי יהודה ליב נפטר בשנת תקס״ג.

עוד בנעוריו נתפרסם ר׳ נוח שמואל כאחד ה„עילויים״ הגדולים. בהיותו בן שתים־עשרה ידע בעל־פה את חלק א׳ מ„יד החזקה״ להרמב״ם. בהגיעו למצוות (בן י״ג) לקחו אחד מנגידי קוזמיר, ר׳ זאב הלוי וואלמאן, לחתן עבור בתו מרת חיה שרה, ובבית חותנו ישב האברך הצעיר במשך שנים ושקד על התורה, על העבודה ועל החסידות, ועלה במעלות התורה הקדושה. בהגיעו לגיל שמונה־עשרה, בשנת תקנ״ח (1798), הוזמן מטעם קהילת טורבין לשבת אצלם על כסא הרבנות. היתה זו רבנותו הראשונה. אחרי זמן קצר יצא לו שם כגאון בתורה, ורבים היו הרבנים והחכמים שחפצו קרבתו ועמדו אתו בקשרי מכתבים.

התמדתו בתורה היתה עצומה. מדי שנה היה מסיים את כל הש״ס בט״ו בשבט והיה עורך באותו יום סעודת־מצוה, בכל יום היה לומד ח״י פרקי משניות ובכל מעת־לעת היה ישן לא יותר משלוש שעות: בלילה שעותיים — מעשר עד חצות הלילה, וביום — שעה אחת. רוב היום היה עטור בתפילין ובימי שבתות היה מדבר רק בלשון־הקודש. אך יחד עם גאונותו בתורה היה גם חסיד, מחסידי החוזה מלובלין והמגיד רבי ישראל מקוזיניץ, ובשמם הוא מביא פירושים בספריו. בשם החוזה מלובלין הוא כותב: „שמעתי מאדמ״ו הרב בוצינא קדישא מלובלין שי׳ שפי׳ ותעש בחפץ כפיה כפירוש על דרך, דכשאדם עושה מצוה למשל צדקה מתן היד, ובהליכה לבית־הכנסת מתקן הרגלים. וזהו פירוש: ותעש בחפץ כפיה. עוד שמעתי שפירש: „צדיק ה׳ בכל דרכיו וכו׳, דהצדיק דרכו לעבוד את הש״י שה׳ הוא בכל דרכיו ולא בכל מעשיו, אולם חסיד הוא בכל מעשיו״.

וכן היה מביא פירושים בשם רבי מאיר מסטובניץ־אפט, ר׳ זושא מאניפולי ואחרים.

הוא היה נוסע עוד עם אביו ללובלין לחזות פני ה,,חוזה״ ונחשב לאחד מגדולי תלמידיו. בבואו ללובלין היה תמיד מתאכסן בבית קרובו הגאון הנודע רבי עזריאל הלוי הורוויץ אב״ד דלובלין, שכונה בפי כל בשם ,,ראש הברזל״, ואף שרבי עזריאל היה ממתנגדיו החריפים של ה,,חוזה״ היה רבי נוח־שמואל חביב מאד בעיניו, ותמיד היה ביניהם ויכוח על החסידות ועל דברי תורה, ורבי עזריאל היו שואלו קושיות רבות ורבי נוח־שמואל מצא תמיד תירוץ לכל, ורבי עזריאל הודה תמיד שכיוון לדבריו. ולא עוד אלא שהרב עזריאל השתדל לעזור לו בסידור כלכלי במכתבים שכתב לטובתו לגאון בעל ,,ברוך טעם״ ולהר״ם מינץ. הטינה לחסידות שהיתה מושרשת עמוק בלבו של הרב עזריאל לא השפיעה לרעה ביחסו לרבי נוח־שמואל.

ברם הרבנות לא פירנסה את בעליה בימים ההם בריוח, ורבי זאב הכהן אב״ד לאסק מזכיר במכתבו, כי במדינת פולין קשה מאד למצוא מקום רבנות לפרנס את המשפחה, כי בעו״ה המדינה נתדלדלה מאד ו,,ה׳ ירחם על אחינו במהרה לתת עתים לטובה״. אנשי טורבין אמנם כיבדוהו מאד והתפארו ברבם הגאון, שהחוזה מלובלין היה מחבבו ופעם אף שלח שליחים לקראו אליו. גם המגיד מקוזיניץ שלח אליו אנשים הנזקקים לישועה, כי חשבוהו גם לבעל רוח־הקודש ובעל־מופת, ואף שלא נשא על ראשו את נזר הצדיקות החסידית היה מצטיין בראייתו. מלבד זה ידע למשוך אליו צורבי־דרבנן בהרצאותיו ודרושיו, לומדי הישיבות וחובשי בתי־המדרש, כי היה מלא עוז החריפות ואוצר בלום של בקיאות יסודית. מסתבר, ששכרו שקיבל בטורבין לא היה מספיק לפרנסתו ופרנסת ביתו, כפי שמזכיר הרב יעקב אורנשטיין אבד״ק לבוב (בעל ,,ישועות יעקב״) באחד ממכתביו (מכ״א בשבט תק״ע) לר׳ פייבל, שמלבד שרבי נוח שמואל הוא ,,נודע בשמו ובמעשיו כזית הודו, אף גם זאת לא ישים קבע פרנסתו עלי דרך בלתי נאות בשער בת רבים להיות נוטל שכר לדין, או דרכים אחרות, רק מה שיהיה קצוב מקופת הקהל, ועל המותר יתן מוצא מכיסו״. ברם חותנו מקוזמיר דאג למחסוריו והוסיף לו תמיד את החסר לפרנסתו. חותנו אמנם הציע לו לוותר על כהונתו בטורבין ולחזור אליו לקוזמיר ולהמשיך אצלו לשבת על התורה ועל העבודה, והוא לא נאות בתחילה, בקוותו לקבל משרה יותר חשובה בעיר יותר גדולה. והוא אף טרח בהשגת משרת רבנות המשתלמת יותר טוב מאשר בטורבין.

המגיד מקוזיניץ פנה במכתב־המלצה לקהילת אופוטשנה לקבל את ר׳ נוח־שמואל עליהם לרב במקום אביו הנפטר (תאריך המכתב: ג׳ טבת תק״ע) כתשובה לפניית קצת אנשי הקהילה ההיא להצדיק מקזיניץ שהסכים להצעתם ובמכתבו הוא מדגיש, שאם תהיה לו פרנסה יוכל ללמוד וללמד. אולם כפי הנראה לא יצא ענין אופוטשנה אל הפועל ולא הועילה אף המלצתו של הצדיק מקוזיניץ שהשפעתו היתה רבה בכל קצוי פולין. בשנת תקע״ב הוזמן לקבל כהונת רב ווריש מתיבתא בקהילת דיסוי בגרמניה, כפי שניכר ממכתב קרובו הגאון ר׳ גדליה ליפשיץ אבד״ק האדזייש, אך המשרה בפרייסן לא היתה כנראה לפי רוחו ומשום כך לא קבלה, והוסיף לחפש במקומות אחרים. בכל המכתבים שניתנו לו כסיוע למציאת כהונת רבנות מתאימה מופיע שמו בתור אב״ד ורב דק״ק טורבין

משום כבוד המקום, אף שהפרנסה בה היתה מצומצמת, ולבסוף נאלץ להסכים להפצרת חותנו ולחזור אליו לקוזמיר, ששם ישב והגה בתורה וכל זמן שהיה סמוך על שולחן חותנו לא היה חסר דבר. ורק עם פטירת חותנו נאלץ שוב לחדש את חיפושיו לרבנות. למטרה זו היה נודד מעיר לעיר ומארץ לארץ ומחפש משרה וגם הסכמות לספריו שחיבר בשנות נעוריו, ואולי בתקופת כהונתו ברבנות בטורבין.

ואלה הם ספריו: „דברי שמואל" לקוטים נחמדים על מסכת שבת בהלכות ואגדות וחידושים נפלאים בסוגי' דכבתה זקוק מתוקים מדבש ונופת צופים, ולקוטים על מאמרי חז"ל, ולקוטי חידושים על המג"א וט"ז; ב) מנחת יהודה על ספר „המכריע" מרבינו הגדול רבי ישעיה מטראני בעהמ"ח ס' תוס' רי"ד. מלבד זה נשארו ממנו לפי עדות נכדו חיבורים רבים בכתב־יד: חיבור על מס' ברכות (חיבור נפלא הפלא ופלא), חיבור שו"ת על ארבעה ש"ע אשר נשאל מרבנים מובהקים מפורסמים, ונמצאו תשובות להרה"ק המפורסם בישראל מו"ה שמעון זצ"ל שהיה אבד"ק זיליחוב הנקרא בפי כל רבי שמעון דייטש, וגם תשובה לגאון המפורסם ר' יצחק משם שהיה אבד"ק בלזיץ, וכן נשאר חיבור על כללים וחיבור על התורה ועל רוב מס' מהש"ס. כל הכתבים האלה אבדו כנראה בלי לראות אור הדפוס.

אחותו שרה היתה נשואה לר' יעקב צבי, שהיה תלמיד־חכם וירא שמים, שנפטר בדמי ימיו בהיות בנו ר' יחיאל מאיר עדיין ילד קטן, ואת הנער היתום לקח אליו דודו הרב מטורבין, אחי אמו, ואצלו גדל ונתחנך, ויהי לו דודו לאב ולרב גם יחד, ומפיו למד תורה עד שיצא לרשות עצמו ואת דודו זה מזכיר הרבה פעמים בשיחותיו, הוא רבי יחיאל מאיר שנעשה אחר כך לרבי המפורסם מגוסטינין. שנים חלפו ויחיאל מאיר הלך וגדל. המסיבות בבית דודו התחלפו אף הם. דודו הרב מטורבין נאלץ לעתים קרובות לעזוב את ביתו ולנדוד למרחקים כדי לחפש לו משרת רב שתכניס לו יותר לפרנסתו. אז לקח והביא את בן אחותו היתום לעיר קוטנא ללמוד שם בישיבה אצל הגאון רבי משה יהודה ליב זילברברג בעל „זית רענן" (זה שבסוף ימיו עלה לארץ־ישראל בשנת תרט"ו ונפטר בתרכ"ה בירושלים). כאן בישיבה תחת הדרכתו של הרב הגאון בעל „זית רענן" הלך הנער מחיל אל חיל ונתפרסם כעילוי. ובכן הודות לרבי נוח שמואל זכתה העיר טורבין כי בה יימצא בשנות נערותו מי שהיה אחר כך לצדיק נודע בחסידות גוסטינין. רק בסוף ימיו נתקבל רבי נוח שמואל לראב"ד בק"ק בעזין, ושם נפטר בשנת תקצ"ב.

ג. יליד טורבין — רב גאון בירושלים

טורבין היהודית תרמה תרומה חשובה באישיותו של רבי ישראל־זאב („ר' וולוויל") מינצברג שעיטרה ביופי נפלא ומקסים את עיר הקודש ירושלים באיצטלה של „משוש כל הארץ". כי אכן ר' וולוויל מינצברג יליד טורבין היה אחת הדמויות המזהירות על רקע הנוף הירושלמי המרהיב־עין, שאהב את ירושלים בכל נימי לבו ונפשו, והאיר את דרכה בפסקיו ובהוראותיו למעלה מיובל שנים. באישיותו תרמה טורבין היהודית את חלקה בין עולי ובוני ארץ הקודש, בתקופה שקדמה בהרבה לתקופת החלוציות והעליה

וחיבת־ציון, ותוך היותו למעלה מחמישים שנה איש ירושלים הוא נעשה לחלק מגופה ונראה היה כאחד מאותם אבני־השתיה שחייה הציבוריים והרוחניים מיוסדים אליהן. והוא שהעלה על זכרו במשך כל ימי חייו את עיר מולדתו טורבין.

לא רק בר־אוריין היה ר׳ וולוויל, כי אם גם בר־אבהן, הוא נולד בשנת תרל״ב בעיר טורבין הסמוכה ללובלין, הקרויה בשם „ירושלים דפולין״, לאביו הג״ר משה־צבי מינצברג, נכדם של הרבי ר׳ משה־לי (בידרמן) מלילוב והיהודי הקדוש מפשיסחה. ר׳ משה־צבי היה בנו של הגאון רבי אברהמ׳צי, רבן של קהילות צ׳מילוב ויוסיפוף, שנודע כאיש מופת. ר׳ אברהמ׳צי נשא לאשה את בתו של רבי יצחק־דוד בידרמן, בנו הגדול של הרבי מלילוב. ומספרים, כי בשטר־אירוסין הודגש תנאי מפורש, כי על הזוג הצעיר להתיישב בארץ־ישראל. הם אכלו מזונות על שולחנו של הסבא, הרבי מלילוב, שהתגורר בפשדבורז ועשה הכנות לעליתו ההסטורית לארץ־חמדה, בכדי לתקוע בשופרו ליד הכותל־המערבי ולהחיש בכך את הקץ — דבר שכידוע נבצר ממנו, מכיון שביום בואו ירושלימה חלה וכוחותיו לא עמדו לו להגיע עד ל„כותל״. הוא ציוה לבניו שישאוהו במיטתו. אולם הערבים רגמו אותם בברד אבנים ונאלצו לשוב על עקבותיהם, וכעבור שבעים ושניים יום הוציא הרבי את נשמתו.

התנאי שהותנה באירוסין לא קויים, כי הוריו של ר׳ אברהמ׳צי עיכבו בעד הזוג הצעיר מלעלות. הוא היה להם בן־יחיד, וקשה עליהם משום־כך צער הפרידה. איחל להם הרבי מלילוב כי בנם זה לא ישאר „בן יחיד״ לתמיד. ברכתו גם נתקיימה ונולד להם בן־זקונים. אך בינתים נשאר הזוג לגור בארץ־העמים. ר׳ אברהמ׳צי עלה על כסא הרבנות. משפחתו גדלה ונולדו לו בנים ונכדים, שאחד מהם היה ר׳ וולוויל, שקורות חייו ומשפחתו נרשמו בידי הסופר הדתי אהרן סורסקי מפי הרב הטורבינאי במעונו הדל אשר בשכונת האפנדים הערבים „קטמון״ בדרומה של ירושלים, בה התישב אחרי כניעת הישוב היהודי בירושלים העתיקה לפני הערבים ונטישתה.

— אבא שלי, ר׳ משה־צבי, נטש את הבית בעודי ילד פעוט, כי נאלץ להימלט מפולין מפני גזירת הצבא ונדד לאוסטריה. בגיל שש עליתי ארצה לבדי בספינת־מפרשים שהפליגה מגאלאץ, עיר חוף רומנית, ובאתי להחליף את העיירה טורבין שבקרבת „ירושלים בפולין״ בירושלים ממש של ארץ־ישראל. זקני ר׳ אברהמ׳צי הגיע אף הוא באותו פרק לירושלים, בנפרד. שריפה נוראה פרצה בעיר יוסופוף, האש אכלה את רובה, וסבא ראה בזה אות מן השמים כי עליו לקיים את התנאי שבשטר־אירוסיו ולשים פעמיו תיכף לארץ־הקודש. היה זה בשנת תרל״ט.

ר׳ וולוויל קיבל תורה מפי סבו ר׳ אברהמ׳צי והתחנך על ברכיו כשנתייתם מאמו בעודו ילד, עבר גם לגור בבית סבו וידו לא משה ממנו. עד מהרה נתגלה כעילוי שנתברך בכשרונות נפלאים, כמתמיד שעושה לילות כימים ומטשטש כל התחומים שבין זמן ש„איברי לשינתא״ או „איברי לגירסא״. ועוד בהיותו בן 13 העיד עליו דודו הגאון רבי ירחמיאל ישעיה מינצברג מליקובה, מגאוני פולין, כי „לאילנא רברבא יתעביד״. יגיעתו בתורה הבלתי שכיחה הגיבה פירות. מפה לאוזן החלו חכמי ירושלים להתלחש

על נכדו של ר' אברהמ'צי, כי „הוא יודע ללמוד" והיה מחליף מכתבי־תורה הדדיים עם גאוני העיר רבי שניאור זלמן מלובלין בעל „תורת חסד" ורבי יהושע־לייב דיסקין רבה של בריסק, ומוניטין יצאו לו בין לומדי הישיבות, ואף הלמדנים הליטאים, שלא האמינו תחילה במציאותו של חסיד והוא תלמיד־חכם מופלג, גדול בבקיאות וחד בחריפות. אולם בעיקר יצא שם לכוחו הגדול בהוראה, מה שקוראים בלשוננו: פסיקה תורנית. הוא הפך לתל־תלפיות ותשובותיו הגיעו לכל קצוי תבל. השם „ר' וולוויל מינצברג" הפך למושג בתור פוסק בעיני מאורי התורה וראשי גולת אריאל.

חוברות תורניות שונות פירסם ר' וולוויל בחייו, ביחוד בהלכות התלויות בארץ ובדיני עגונות: קונטרס בעניני שביעית (תרע"ה), „זאת חוקת התורה" על איסור בהירת נשים לועד־הלאומי (תר"פ), „שליחות בתרומה" (תרפ"ט), ספר „ישוב ארץ־ישראל" (תר"ץ), ספר „היתר עגונה" (תש"ד), ספרו הגדול „שארית ישראל" שהספיק להכינו לדפוס בחייו, בלי לראות בהגשמת משימתו והוא נדפס בידי בנו הרב חיים־יודל (תשכ"ג) ועל פני 325 עמודים גדולים משתרעים מאות תשובות יסודיות וחידושים עמוקים בהלכה.

דמות אהובה וטיפוסית היה ר' וולוויל בין החומות, היה מתידד אפילו עם כל ילד, ואהבו אותו יותר משהעריצו אותו. הוא היה המו"ץ, הדיין הראב"ד לעדת החסידים, אבל לא היה מורם מעם אלא מתהלך עם העם. דיוקנו: נמוך קומה, מבט מכונס שכולו אומר ענוותנות וצניעות, קול רך, עמוק כלשהו, אך שקט. לא קל היה להיות בירושלים מקובל על כל הצדדים. אך הוא הצליח להיות כזה, למרות שלא החניף לשום צד, ומעמד רם נתבצר לו בכל החוגים, חסידים ומתנגדים, פרושים, ליטאיים ועדות־המזרח כאחד.

ב־84 שנות דירתו בארץ־הקודש יצא ר' וולוויל ממנה רק פעם אחת, בשנת תרס"ה, בבקרו אז במטרפולין של היהדות, בפולין וגליציה. היה מאחרוני שומרי החומות בירושלים העתיקה ובה נשאר עד שהיא נפלה בידי חייליו של עבדאללה מלך עבר־הירדן המזרחי במלחמת שנת תש"ח שפרצה בעקבות הקמת מדינת ישראל, והוא שקיבל עליו את השליחות המסוכנת (יחד עם ראש ישיבת „פורת יוסף" הרב בן־ציון חזן) לצאת לעבר קוי האויב, כשבידיהם דגל לבן, כדי להודיע על נכונות אחרוני מגיני־העיר־העתיקה להיכנע. צעד זה, שר' וולוויל עשה אותו על אחריותו האישית, הציל ברגע האחרון ממש את חייהם של 2000 שרידי התושבים ומגיני הרובע היהודי הנצור, בראותו בהצלה הירואית זו את הישג־חייו בהא הידיעה.

בצאתו מבין החומות קבע ר' וולוויל משכנו בשכונת קטמון הירושלמית, וכהרגלו מימים ימימה הוסיף לשקוד על תורתו ולהתנהג בחסידות. אך כמה שנים היה מוטל על ערש דוי. רעננות רוחו וצלילות־דעתו של הגאון הישיש שהגיע לגיל 90 היו להפליא. בערב שבת־קודש, י"ז אדר תשכ"ב, הגיעה יריעת חייו של ר' וולוויל מינצברג לסיומה, ואתה נסתיימה מסכת חיים מופלאה של אחד הארזים המופלאים ביותר בירושלים של־מעלה.

ד. רבי אליהו הלוי לנדא אבד״ק טורבין

מאז הסתלקותו של רבי אליהו הלוי לנדא אבד״ק טורבין בשנת תר״ע עברו קצת יותר מחמשים שנה, ובכל זאת קשה מאד להשיג פרטים על אישיותו. והרי נשארו ממנו בנים ובנות, נכדים ונינים, שמהם נשארו בחיים גם אחרי השואה הגדולה של יהדות פולין ומהם נמצאים גם בישראל, וקשה להציל מפיהם פרטים על חיי סבם הרב הגדול, מאין הגיע לטורבין, היכן נולד, באיזה ישיבה או מאיזה רבנים למד וקיבל סמיכה, היכן ובת מי לקח לאשה, וגם פרטים מחיי רבנותו, אם קדם לכהן ברבנות בערים אחרות. ברם עובדה היא שבטורבין נמשכה רבנותו כארבעים שנה עד ליומו האחרון בשנת 1910 (תר״ע) ומנוחתו כבוד בבית העלמין בטורבין. ניניו הנמצאים בישראל לא ביקרו בבית העלמין בטורבין ואינם יודעים מה נחרת על מצבת קבורתו, איזה תוארים, ואם הקימו אוהל על קברו. יש לשער שאוהל לא הוקם, מכיוון שאוהלים נהגו להקים רק על קברי צדיקים של החסידים, והוא הרי לא היה אלא רב ולא רבי.

מבני העיר טורבין שנשארו אחרי השואה שמענו רק מפי ר׳ צבי קוף את שמו של רבי אליהו רבה של טורבין, בלי שנתן עליו יותר פרטים. ורק פרטים מעטים נשארו לנו לפליטה. הנה מצאנו אצל נינו רבי יהודה הלוי רוז׳אני היושב במוצא־תחתית שליד ירושלים שני כרכי משניות עם פירוש „עץ החיים״ מספרית רבי אליהו הרב מטורבין ועליהם חותמת עם המלים „אליהו הלוי לנדא ראב״ד בטורבין״, חותמת עגולה כתבנית החותמות משנות המחצית הראשונה של המאה הי״ט, ושם אשתו הרבנית היה הדסה. רבי אליהו אמנם העלה את חידושיו בתורה על הגליון וחיבר ספר בשם „קול אליהו״ שלא הספיק להביאו לדפוס על אף הימצאו בקרבת לובלין שיצא טבעה בעולם היהודי בעיר כבעלת בתי־דפוס טובים שהדפיסו כתבי־קודש מכל הסוגים, ולא ידוע משום מה לא הזדרז בפרסום ספרו בדפוס. עם גזירות השואה הנאצית בפולין אבדו גם ספריות וספרים מרובים עם כתבי־יד, ואף כתב־היד הנ״ל אבד ולא נשאר ממנו זכר.

יש אמנם מקום להניח, שמוצאו היה מבית רב טורבינאי שקדם לו, הוא הרב הגאון רבי אלעזר בן ר׳ יוסף סג״ל לנדא שהיה אב״ד בק״ק טורבין ומוזכר בפינקס החברא־קדישא דאפטא בשנת תקנ״ד ושם מנוחתו כבוד. אשתו מרת הדסה היתה בת הג״מ יעקב יצחק אבד״ק זאמושץ. מאידך ידוע שרבי אליהו היה מנכדי רבי יחזקאל בר׳ יהודה הלוי לנדא בעל „נודע ביהודה״ שהיה מגדולי הרבנים בדורו ובן דורו של הבעש״ט מייסד החסידות, דור אחר דור ובן אחר בן. ה„נודע ביהודה״ נולד ביום י״ח בחשוון תע״ד (1713) בעיר אפטא לאביו ר׳ יהודה בר׳ צבי הירש שהיה מפרנסי העיר וחבר בועד ארבע ארצות. בנעוריו למד תורה מפי רבי יצחק אייזיק הלוי מלודמיר, ובן 14 למד ב„קלויז״ בברודי בחבורת צעירים כשרוניים שהיו „בתורת אריות ונמרים, וביראת ה׳ טהורים״ ולבסוף נתקבל כאחד מ„חכמי הקלויז״. אחרי שכיהן כדיין בברודי וכרבה של יאמפולי בפודוליה; נקרא בתקט״ו לכהן ברבנות בעיר פראג בירת צ׳כיה במקומו של ר׳ דוד אופנהיים, ושם ניהל ישיבה גדולה ובכל יום היה מרצה לפני התלמידים שיעור בתלמוד, ובין תלמידיו היו רבנים גדולים ונודעים. הוא התיצב לפני מלאכים וידע לכלכל את דבריו במשפט. השתדלויותיו לטובת בני עמו לא שבו ריקם. ר׳ יחזקאל

התיחס למשפחת רש״י והיה אומר: ,,ויען שאני מגזע רש״י יגעתי ליישב דברי רש״י על נכון״. ר׳ יחזקאל נפטר בפראג בי״ז באייר תקנ״ג (1793), ומסביב לדמותו המזהירה נתרקמו אגדות רבות המשקפות את פקחותו וחריפות שכלו. מחיבוריו נדפסו כעשרה ספרים.

אין לדעת אם רבי אליהו בא על החתום על הסכמות בספרים, ורק הסכמה אחת ויחידה מצאנו בספר ,,ברכת יוסף״ פירוש על חמשה חומשי תורה שיצא על ידי בנו יליד טורבין שנתקבל לרב באוסטרובצה, הוא רבי יוסף צבי הלוי, שנדפס בוורשה בשנת תרנ״ה, וכעת יצא במהדורה שניה (תשכ״ה) בירושלים בידי נינו (דפוס ,,התחיה״ בע״מ), והננו מביאים בזה את ההסכמה עם תואר המסכים ללא שינוי:

,,הסכמת א״א מו״ר הרב הגאון המפורסם חריף ובקי וכו׳ כקש״ת מו״ה ר׳ אליהו הלוי שליט״א אבד״ק טורבין נין ונכד לה,,נודע ביהודה״ והמצלח הרב ר׳ יחזקאל סג״ל לנדא:

,,הן היום הגיעני כתבי קודש חיבורים היקרים של בני הרב החריף ובקי המופלג וכו׳ על התורה והיו לי לעונג ולשעשועים בראותי מעשה ידיו ויפי דרי תבונתו ברוב חריפות ובקיאות מלא רוחב הש״ס וספרי קבלה וכתבי האריז״ל ובכל מקום אשר הבטתי מצאתי טעם ושכלים עמוקים בנויים על אדני פז משמחים לב הקורא המשכיל אשר לו לב להבין ונפקחו עיניו לראות אור בהיר ומי תבונה ממקור נאמן, ואקוה כי כן ימצאו חן ושכל טוב בעיני כל רואיהם והיו למאורות ישמחום אלקים ואדם. כן יאבה ה׳ להחיותו ולחזק כוחו כגן רוה אשר לא יכזבו מימיו ויפיצו מעינותיו חוצה להשקות כל צמא לדבר ה׳. דברי אבי המחבר הבא על החתום יום ג׳ פ׳ לך שנת תרמ״ט, פה טורבין. הק׳ אליהו הלוי לנדאָ״.

לרבי אליהו נולדו שלושה בנים, כולם בטורבין. שם הבכור היה רבי יוסף צבי, שנתקבל לראב״ד בעיר אוסטרובצה, ומשם עבר לכהן כרב וכאדמו״ר לחסידות בגרוכוב שליד וורשה. בנו השני היה רבי יחזקאל, והשלישי רבי נוח. רבי אליהו עצמו לא היה חסיד ולא נסע לשום צדיק מצדיקי החסידות, אבל לא היה מתנגד מושבע לחסידות, וחי היה בשלום עם כל בן־אדם. כבר הזכרנו שבטורבין לא נתעוררה מחלוקת בין החסידים והמתנגדים. החסידים כבשו את העיר עוד בימי ה,,חוזה״ מלובלין ובעיר כיהנו רבנים חסידים. לפי תיאורו בידי קרובה היה בעל קומה עם צורה פטריארכאלית, והיה נוסע בערי פלך לובלין להשגיח על חומת הדת שלא יפרצו בה פרצים ויושב על מדין עם רבני הערים בעיירות שונות, והשפעתו היתה פרושה בכל... רבי אליהו נחשב כאחד מגדולי בעלי ההוראה שבדורו ושילב נגלה בנסתר. ביתו בטורבין היה בית ועד לחכמים, ומפעם לפעם היו מתכנסים אליו מרבני הסביבה ומתיעצים על עניני־שעה שונים, והשפעתו היתה אמנם מורגשת בכל מחוזות לובלין וחלם, ויראתו היתה על פני ההמונים שהעריצוהו מאד.

ואם בעצמו לא היה רבי אליהו חסיד או דוגל בחסידות, בניו היו קרובים לתנועה זו, והבכור אף יסד לו דינסטיה חדשה בגרוכוב ומשך אליו עדת חסידים. רבי יוסף צבי, יליד טורבין, היה למדן מופלג, הוא כתב כארבעים חיבורים, רובם ספרי קבלה, שנקראו

בשמות לפי א״ב: אמרי יוסף, ברכת יוסף וכו׳. האחרון נקרא בשם „תאומי צביה״, ומהם נדפסו רק שני הספרים הראשונים, ויתרם נשארו בכתב־יד. הוא היה מייסדה של שושלת גרוכוב בחסידות, היא העיירה הנמצאת במרחק של עשרה ק״מ מוורשה הבירה. רבי יוסף צבי היה מחסידי רבי מאירל מאפטא, וממנו עבר לצדיק רבי מנדלי מקוצק, שאחרי פטירתו הוסיפו החסידים על התואר „הרב מגרוכוב״ גם את כתר הצדיקות, שנחשבה לבת־זקונים לחסידות פולין, ורק שני דורות עברו עליה עד מלחמת השמד האחרונה של יהדות פולין. שבעים שנה היו שנות חייו, והוא נפטר ביום שמחת־תורה תרע״ג, שלוש שנים אחרי פטירת אביו הרב מטורבין.

מענין לציין, שרבי אליהו הטורבינאי סבל מרדיפות הרשות הפולנית יחד עם כל יוצאי בית הנודע־ביהודה רק משום שהלה היה מקורב למלכות צ׳כיה ואוסטריה. בני רבי אליהו מצאו לנכון לשנות את שם משפחתם לנדא לרוז׳אני, וכל שלושת בניו נקראו בשם־משפחה חדש זה, ואף נתפרסמו בו. שלושתם היו רבנים בערים שונות. רבי יוסף צבי היה מבקר בטורבין על קבר אביו ביום הזכרון לפטירתו, אך הספיק לבקר רק שלוש פעמים, כי הוא נפטר בשנה הרביעית אחרי מות אביו. אף שני הבנים האחרים כיהנו ברבנות בעיירות שבסביבת טורבין. רבים מצאציהם ניספו במלחמת השואה, אך מהם אף נשארו בחיים ונמצאים בישראל ובתפוצות. וצדקה עשה ה׳ לקהילת טורבין שזכתה למצוא לה בנים נאמנים שקיבלו עליהם להוציא ספר־זכרון לקהילת עיירתם שנחרבה ולהציג זכר עולם לעיר שנכרתה ולרבניה והיי ההוי שפעמו בקרבה.

אחרי פטירת רבי אליהו הרב מטורבין בא במקומו בתור דיין ומו״ץ רבי יעקב יהושע שכיהן במשרתו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ועוד בחדשי המלחמה הרא־שונים כבר נמצאה העיר טורבין בחזית הקרבות שבין גייסות רוסיה ואוסטריה, שמהן סבלו בעיקר היהודים תושבי העיר שהיו לבז ולמשיסה, והדיין נמלט מהעיר יחד עם האוכלוסין היהודים והוא נתקבל בלובלין כמו״צ. רק עם גמר המלחמה כשיהודי טורבין חזרו לעירם והחלו להשתקם בעזרת קרנות־עזרה של מוסדות שונים שחשו לעזרת נפגעי המלחמה נתקבל לרב העיירה רבי יעקב וייסברוד שהיה רב בעיירה פוקשיבניצה ליד צוזמיר. אך קהילת קראשניק הזמינה אותו לרב ולאדמו״ר עליהם, ובטורבין עצמה בא במקומו בנו ר׳ מרדכי׳לה וייסברוד, שכיהן בעיר ברבנות עד למלחמת העולם השניה, והוא ניספה במלחמת השמד יחד עם בני הקהילה היהודית. יהא זכרם ברוך.

ה. האדמו״ר מטורבין, ר׳ יעקב ויסברוד זצ״ל
מאת שמעון חלמיש

השפעת האדמו״רים במדינת פולין היתה גדולה, והיו להם המוני חסידים־מעריצים. האדמו״רים התיחסו על שושלות שונות, ואם כי למראית עין לא היה ניכר הבדל מהותי ביניהם, הרי היה בכל זאת שוני מסוים בקרב האדמו״רים הן בדפוסי הנוהל, והן במערך היחסים שבין חצר הרבי לבין קהל החסידים.

בין האדמו״רים היו כאלה שערכו מסעות ברחבי המדינה, בקרב מקהלות חסידיהם. היו „עורכים שולחן״ בכל מקום בואם, דורשים בתורה, וגם מקבלים „פתקאות״ (בקשות

לבריאות, פרנסה, ילדים וכדו׳), יחד עם „פדיון״ (המס לרבי שהיה בא במקום קרבן, והיה קודש לצרכי ניהול „החצר״). היו גם אדמו״רים שלא יצאו מפתח ביתם וניהלו את „מלכותם״ ברמה בתוך „החצר״. גם אלה קבלו, כמובן, „פתקאות״ ו„פדיונות״, שניתנו בעין יפה וברוח נדיבה.

בין האדמורי״ם היו גם כאלה שלא ידעו בימי חייהם צורת מטבע, ודבר לא היה להם עם עניני כספים. לכך דאגו „גבאי החצר״, אשר נדדו בין קהילות ישראל, באו בדברים עם פעילי החסידים בכל מקום, והפיצו ברבים את פרשת מעשיו של הרבי, את גדולתו בתורה וביראה, והמופתים שנתגלו על ידו לעין כל. גבאים אלה עשו למען החזקת מעמדה הכלכלי של חצר הרבי, באספם בכל מקום „מעמדות״, אשר החסידים ונאמני הרבי הפקידו לידיהם בהתלהבות.

חסידים רבים, ביחוד למדנים ויודעי תורה, היו נוהגים לנסוע לחצר הרבי לחגים ולמועדים, והיו שוהים שם במשך כל ימי החג כדי לקבל את ההשראה הרוחנית מהרבי והיו ניזונים ממנה במשך כל השנה. לקראת „הימים הנוראים״, שבת חנוכה, או חג מתן תורה, היו מתמלאות „חצרות״ האדמו״רים מפה לפה. רבים נסעו לקבל באמצעות הרבי „סיעתא דשמיא״, כי, כידוע, „כל מה שהצדיק גוזר — הקב״ה מקיים״. היו באים לרבי גם לשבתות רגילות, וביחוד לשבת ראש חודש, והיו שוהים אחר כך ככל שעלה הרצון מלפני הרבי. אם נפשו של חסיד לא ידעה מנוח, והוא היה זקוק לעצה והדרכה, בעניני עסקיו, או בעניני הבית והמשפחה, וביחוד בעסקי שידוכין, השירות הצבאי של הבנים וכד׳, היה אץ אל הרבי, מקבל ממנו עצה וברכה, והכל אתי שפיר ולא היה עוד מקום לדאגה.

בכל חצר אדמו״רית היו מצויים חסידים אשר התבלטו ביחודם על פני כל יתר הקהל. היו בעלי תורה וחריפי מוח, סיני וטוחני הרים; היו ביניהם גבירים אשר הצטיינו בנדיבות לבם ובתרומותיהם הגדולות, ככל אשר יעצם הרבי לעשות. היו גם שהצטיינו בנעימות גרונם ובאמנות הריקוד, אשר הראו בה נפלאות בימי חג ומועד בחצר הרבי, והביאו את הקהל לידי אקסטזה קדושה.

בעיירה שלנו היו חסידים אשר נהרו אחרי „הרבי של בעלי המלאכה״. היה זה האדמו״ר ר׳ יענקל׳ה ווייסבראד זצ״ל, הרבי מטורבין, אשר ישב בשנותיו האחרונות גם על כסא הרבנות של הרב מקראשניק, הרב ר׳ ישראל הי״ד, אשר יחד עם שלשה יהודים אחרים הוצא להורג בתליה, על ידי הצבא הצארי בימי המלחמה העולמית הראשונה, באשמת עלילת שקר, ומת על קידוש השם. עלילות כאלה על יהודים באשמת ריגול היו נפוצות באותה תקופה, ויהודים רבים נפלו קרבן על חטא שלא חטאו.

היו גם חסידים בעלי מלאכות שהשתייכו לדינסטיות של אדמו״רים אחרים, כמו הרבי מראזוואדובה והרבי מביכובה, הרב יעקב יצחק רבינוביץ (מצאצאי „היהודי הקדוש״) שהיה גם ציוני נלהב וחבר הסתדרות „המזרחי״. כאן אני רוצה רק לספר על בקורו של הרבי מטורבין בעיירתנו, שאינה קיימת עוד לדאבון לבנו.

כפי שהזכרתי למעלה, לא תפסו בעלי המלאכות מקום נכבד בחצרות האדמו״רים, אף כי נשיהם היו פוקדות את חצר הרבי לעתים קרובות, במסירת „פתקאות״. ב„שטיבלאך״ של החסידים לא היו נראים בעלי המלאכה כלל, והם היו מייחדים להם בתי תפילה

לעצמם. בעירנו, בארונוב, התרכזו בעלי המלאכה ב„שטיבל" של הטורבינים. שם התפללו בשבתות, ובעל הקריאה היה בחור מבית המדרש שהזמינו אותו אליהם. ב„ימים הנוראים" לא התפללו בשטיבל, אלא בבית הכנסת הכללי, ולקריאת התורה הלכו להתיחד בעצמם במנינם הקבוע.

נקל לפיכך לשער את גודל השמחה וההתלהבות כאשר סר הרבי מטורבין לעירתנו. כל אנשי העיירה נסחפו בשמחתם של החסידים. את מקום משכנו של הרבי קבעו בביתו של אברהם וולוויל̇ס הקצב, שהיתה לו דירה גדולה, והכניסו בה תיקונים ושיפורים. סיידו וצבעו את החדרים ודאגו שהכל יבהיק בנקיון. את הבנות העבירו לדוד חיים ברלין, והכל יה מתוקן ומוכן לקבל את פני הרבי כנהוג בכל שנה.

כשהגיע היום, שבו היה הרבי צריך להופיע, שבתה בעיירה כל מלאכה. החייט עזב את מחטו והסנדלר את מרצעו. כולם התלבשו והתקשטו בבגדי שבת לקבל את פני הרבי. בעגלות מרופדות בחציר רענן, כשבראשן כרכרתו של הפריץ שנועדה בשביל הרבי, ערכו חסידים אלה את מסע „קבלת הפנים", בהגיעם עד גאדזישוב.

בטקס ה„שלום עליכם" הנרגש הריקו כוסות, וערכו „לחיים" כדת וכדין, ומיד העבירו את פמלית הרבי ברוב כבוד אל מרכבת השרד, ועשו דרכם ברינה ושירה צוהלת אל העיירה. שם הוכנסו לביתו של אברהם וולוויל̇ס, אשר הוכן למענם, והרבי, שני בניו, הגבאי והשמש התיישבו שם בהרחבה, והתכוננו לקבל את קהל חסידיהם.

מכאן ואילך היה בית הרבי הומה כל ערב ככוורת: חייטים, סנדלרים, נגרים, סבלים, קצבים וסתם „עמך", הכל נהרו אל הרבי ועיניהם נוצצו מחדוה וגיל. כל לב עבר על גדותיו, וכל פנים קבלו ארשת שמחה מתחושת המצב החגיגי: „גם לנו יש רבי"! „אין הם הללו, „הלומדים", יחסנים כלל וכלל!

מיד לאחר תפילת מנחה ומעריב, מופיעות גם נשי החסידים, יחד עם ילדיהן הקטנים, והן ניגשות אל הרבי בדחילו ורחימו שיאצל עליהן קדושתו ויחוננן בברכות פיהו. מובן שלפני כן מסתייעות בגבאי ר' בנימלה, שיערוך את ה„פתקה" כהלכה. בתוך הפתקה משיחות הן לפני הרבי ומגלות לפניו את סגור לבן. מפילות הן לפניו תחנונים שיואיל להשתדל לפני הקב"ה שבניהן יהיו יראי שמים ולומדי תורה; אחרות מבקשות רפואה שלמה בשביל הבעל, בשביל הורים או קרובים אחרים; יש המבקשות פרנסה טובה שאפשר יהיה לשלם למלמד ביד רחבה, ולחנך את הבנים לתורה ולתעודה; יש גם בקשות יוצאות דופן. למשל, מה המום שכדאי להטיל בבן הגדול למען יוכל להשתחרר מעבודת הצבא ומידי הגויים הערלים. אחת מבקשת רפואה למחלת כיס המרה, אחרת מבקשת כי השי"ת יפקוד את רחמה, ויברכה בפרי בטן. הגבאי ר' בנימ'לה מאזין ומקשיב לכל הבקשות, רושם הכל כיאות על ה„פתקה" ומפליט מילות עידוד, ומושיט בענווה את ידו לקבל את המתת, כלומר „הפדיון", אשר האשה מגישה לו בנפש חפצה, כשעיניה שטופות בדמעות שיש בהן מתערובת של גיל, עצב ובטחון כאחד.

השלב הבא הוא צעד נוסף לקראת השמש, אלעזר הצהוב, אשר גם הוא אינו בוחל במטבע כל שהוא, המשמש כרטיס כניסה אל תוך הקודש, אל חדרו של הרבי. עוברות הן את הסף בלב הולם ובהתרגשות עזה המהולה בפחד נסתר. יש ועומדים בסך,

הבעל, האשה והילדים, ובקול רוטט „מוריקה" האשה את כל ה„מענה לשון" שלה, כליווי פרשני לתוכנה של ה„פתקה" המוטלת על השלחן, יחד עם ה„פדיון" בצדה. הרבי מחליק על פני המטבעות בידו הברוכה, כמו משחק בהן, מעניק את ברכותיו לפי סדר הבקשות שבפתקה, משיא גם עצה ומציע סגולה, אוחז בידי הבנים ומאציל עליהם ברכה, וזוג ההורים יוצא מפתחו של הרבי בלב קל וברגשי בטחון, כאילו כל בקשותיהם נתמלאו כבר ודרכם שפרה עליהם מעתה. ברכת „לילה טוב" של הגבאי, המלווה אותם בצאתם, עוד נוסכת עליהם משנה בטחון. אכן, אשרי אדם שיש לו רבי, המוכן לעמוד לו תמיד בשעת דחקו וצרתו.

שהותו של הרבי בעיירה פוטרת את האנשים ממלאכה בששת ימי המעשה, לרבות הלילות. מתכנסים זה עם זה בחבורות, מספרים ספורים אהדדי, העוברים מפה לפה, והמנצח על המלאכה הוא, כמובן, הגבאי, וגם אלעזר הצהוב עוזר על ידו באמונה. נושא חביב על החסידים „בעלי המלאכה" הוא בקורם של כמה „למדנים" אנשי יחס, מחסידי אדמורי"ם אחרים, הסרים אל הרבי ונכנסים אתו בשיחות של תורה, וביחוד גדול התענוג לראות כיצד הם הופכים בפלפוליהם עם שני בניו של הרבי, וטוחנים הרים זה בזה. אכן מזמן להם הקב"ה גם לבעלי מלאכה עלובים אלה קורטוב של שמחה ונחת רוח בעולמם. הלב מתרחב ועובר עתה על גדותיו, העינים מנצנצות, והן שופעות מפעם לפעם אגלי גיל הנובעים מן החדוה הפנימית שבנשמה המתעוררת. אשרי העם שככה לו.

ובבוא יום הששי, ערבו של שבת, נעשית כל העיירה כמרקחה. השראתו של היום הבא, יום המנוחה והקדושה, נסוכה על כל פנים, וההכנות רבות. כולם מצפים למעמד הגדול של „עריכת השלחן". גם אותם „בעלי תריסין" הבזים ולועגים לבעלי המלאכה „עמי הארץ" בכל ימות השנה, ומזלזלים גם ברבם, אף הם מגלגלים את כרסם וצועדים בטוחות אל בית הרבי. נראה כיצד אותו „בר־אורין" השופע תמיד מעשי נוטריקון ומאנפף בדברי תורה ובכל מיני רזין, כיצד יעמוד זה לפני הרבי, הה?! יראה נא את כחו לפני הרבי, שחצן יהיר זה! הפלא בדבר, שגם הוא וכל „חכמי התורה" שכמותו, אף הם קופצים וחוטפים את השיריים לפני שהם, בעלי המלאכה, חסידיו הנאמנים של הרבי, עוד מספיקים להושיט יד, מחמת צניעותם של ענוי־ארץ אלה.

לעומת זאת, בבית המרחץ שכל בני העיירה מתכנסים עתה לשם להתרחץ ולהטהר לקראת היום הבא, ידם של בעלי המלאכה, גבורי היום, על העליונה. הם הקופצים עתה בראש התור להיטבל במקווה, ודווקא שבע טבילות, ומצפצפים על אותם הגאיונים המחכים מאחוריהם. זה יומם, וזה הרבי שלהם, ידעו!

ובליל השבת התמלאו חדרי הרבי. באו גדולים וקטנים, והצפיפות היתה רבה. פני האנשים נהרו והשמחה קרנה ושפעה מכל צד. לבושים היו כולם בגדי חג, והילדים באו בסדורים חדשים לכבוד המאורע. הכל הקשיבו בחרדת קודש לנגון ה„לכו נרננה" שבקע ועלה ברננת קודש מפיו של ר' מרדכי יוסיל החרש, וכשהגיעו ל„לכה דודי" שיתפו כולם את עצמם בזמרה, והשירה הדהדה בכל העירה. והוא — — הרבי שיחיה, ממצמץ בעיניו ופוקחן לרווחה חליפות, מוציא ממעמקי לבו אנקות צער ותחנונים: „אה, טאטע

זיסער!... מה אהבתיך!... הושע את עמך ישראל ופקדם ברחמים!... אוי — — אוי— — הושיענו והצילנו!״...

מגיעים ל,,שמונה עשרה״. התפילה נאמרת בלחש, ורק הגוף מתכופף ומכרכר לכאן ולכאן. מדי רגע פולחת אנחה את הדממה. פה ושם מתגנבים מבטים מתוך קהל המתפללים לראות אם אפשר כבר ,,לצעוד אחורה״... התפילה נגמרת, כולם נדחקים אל הרבי, להחליף אתו ברכת ,,שבת שלום״, והרבי עונה לכולם, לזקן ולצעיר, בפנים מאירות, והכל קורן, שבת המלכה מרחפת על כל פנים. נדחקים עתה לרבי גם ,,פנים חדשות״, שזו להם הפעם הראשונה להכירו ולראותו. ,,שלום עליכם״ פונים אליו בהכנעה וברחימו, והוא — בנעימות קולו: ,,עליכם שלום, עליכם שלום״!

עתה אצים הביתה לקדש על היין ולאכול את סעודת השבת בחפזון, כדי שעוד יהיה סיפק בידם לתפוס אחרי הסעודה מקום הגון ליד שולחן הרבי. ו,,השולחן״ הולך ונתפס על ידי ה,,זריזים״ הממהרים לבוא. אלה שהאריכו קצת בשולחנם מצטערים למצוא את כל המקומות תפוסים. מתחילים להדחק אחד אל השני ואחד על השני, והצפיפות גדולה מאד. מבחוץ צובאות על החלונות נשים וגם ילדים. העינים בולשות למצוא אם עלה בידי הבעל להתקרב למחיצתו של הרבי, ואשרי עין המגלה כי אכן הבעל שיחיה תפס את מקומו כראוי לו, ליד ,,בעלי הבתים״ החשובים.

והנה הדלת נפתחת. נכנס הרבי עם כל הפמליה. הכול קם בחרדת קדושה, וה,,שלום עליכם״ מתרונן מכל הפיות כאחד. הרבי מקדש על היין בכוונה עמוקה. אחר כך באה ,,נטילת הידים״ עם ברכת ,,שאו ידיכם קודש״. הרבי בוצע את הפת, טובל את ,,המוציא״ במלח, ואוכל לשם מצוה. ומתחילה פרשת השיריים. הכול חוטף מידי הגבאי את חלקו. מגישים עתה את מאכלי השבת. דגים, מרק־אטריות, בשר וכו׳. הרבי רק טועם מן המאכלים לקיים בהם את הנאת השבת, והחסידים — ידיהם עסוקות, הם נאבקים קשות על כל מנת שיריים המגיעה אליהם תוך הצפיפות הגדולה. יש והמנה נושרת מתוך הכף, והמקבל מסתפק בלקיקת אצבעו.

הצבור המתלהב מתחיל לפזם את זמירותיו, והפיזום הולך וגובר, עד כי קול שירה אדירה פולחת עתה את חשכת העיירה. שרים ,,כל מקדש שביעי״, ,,מנוחה ושמחה״. הצהלה רבה והגשמיות ,,מתפשטת״. המאור הרוחני וניצוצות הקדושה משתלטים עתה על ההויה. העולם טובל בים של קדושה. לפתע, כבמטה קסמים, השלך הס. הקולות קפאו. הפיות פעורים, והעינים נוצצות ותקועות בפני הרבי. הצפיה היא כבזמן ,,מתן תורה״. הרבי מדבר בנחת ובנעימות. דבריו אינם מגיעים עד לאוזן השומעים, אם כי כולם עושים אזנם כאפרכסת ומאמצים את כל חושיהם לקלוט משהו מדברי הרבי. הרבי ממשיך, עושה נוטריקון ומחווה רמזים, מגלה סודות וטמירין, והנה, קולו הולך עתה וגובר, הוא מתלהב ומשלהב את החסידים; משמיע הוא סתרי תורה המרמזים גלויות על יסורי הגלות דהאידנא, גונח הוא קלות על צער השכינה השוכנת בגלות יחד עם ,,עמא דקשוט״ ואוריתא דקשוט. דברי הרבי מודגשים ביתר שאת על ידי מקהלת אנחות והימהומים העולה חליפות בגלים שונים מתוך השומעים. אנחותיהם של שמואל תנחומ׳ס ולייזר החייט עולות כקולות של סוליסטים בתוך המקהלה.

ופתאום, מתפרצת השירה כרעם אדיר מקולות כל הנאספים, מוחאים כפיים ורוקעים ברגליים, וכל הגוף והעצמות יחד אומרים שירה בהתלהבות של שכחה עצמית. עם גמר הגשת המנות, מברכים את ברכת המזון, ואז, ואז — — — אין שולחן ואין אוכל, אין בית ואין מקום, הכול נסחב אל תוך מעגל הרוקדים, והמעגל הולך ומתעבה, הולך ומתרחב. הכל נעשה צנפה אחת, „העולם" רוקד וההילולה גדולה. הרבי נתפס באמצע הצנפה, כמרחף באויר, עיניו נשואות לשמים, מוחא כפיים או מרימן אל על, ופיו ממלמל תפילות ותשבחות, המשובצות בתחינות קצרות ובאנחות הבוקעות מעמקי לבו: „טאטע זיסער, אה, העלף שוין דיינע קינדער!" ראה כיצד הם מוקירים את התורה והמצוות, הה! רחמנו, אב רחום, „און זאל שוין זיין דיא גאולה"!

לאט לאט, שר של עייפות משתלט על קהל הרוקדים, עייפות הבאה לא מרוב עבודה ומקוצר רוח, אלא עייפות של הנאה, גודש של חדוה ואקסטזה רוחנית המשתלטת על כל הנוכחים, ומביאה אותם לידי פורקן מוחלט של הוויתם הגשמית — החילונית — עד כדי הזדככות גמורה והתחברות עם הקדושה העליונה. תבערת השמחה המרקידה את הגוף ומפעילה את כל הרמ"ח אברים הולכת ושוקעת; המרץ שנשתחרר מניצוצות הקדושה, שנתפרקו, הולך ודועך, ומשאיר תחתיו ליאות נעימה, רפודה אושר אין קץ והרגשה של עלית נשמה.

והחסידים מתפזרים לאיטם הביתה, כשנשיהם המשולהבות שעקבו אחריהם כל הערב, נגררות אחריהם במטעני אהבה דחוסים בקרביהן, והן מרטיטות בכל הוויתן ומצפות בערגה להמשך — — —

★

בבוקר יום השבת מתכנסים שוב אצל הרבי. מתפללים בהתלהבות, קוראים בספר תורה זוטא שהרבי נושא אותו עימדו תמיד. ה„בעל קריאה" הוא, כמובן, בעל ה„חזקה", זה שקורא כל שבת ב„שטיבל"; מגדילים את מספר העולים לתורה ומהנים רבים ככל האפשר; כולם עושים „מי שברך" ל„רבי", מברכים ומתברכים. אחרי התפילה אצים אל „השולחן" מחדש לחטיפת שיריים. הפעם כבר מחלקים את ה„קוגל", וקוגל ישנו בשפע; כל חסיד, שזוגתו יודעת פרק יפה בהלכות הכנת הקוגל כדת וכדין, שולח ממנו „ברכה" לבית הרבי יחד עם בקבוקי בירה או תמד. הרבי טועם כמובן מכל קוגל וקוגל להאציל עליו מברכתו, והגבאי דואג כי כל אחד יקבל את מנתו כראוי לו. עוברים לזמירות: „ברוך ד' יום יום", „דרור יקרא", „שבת הוא לד'".

הרבי פותח בדברי תורה, מתלהב, פותח ב„גלוי" ועובר ל„נסתר", מגלה רזין טמירין, כשהוא מכוונם לעניני דיומא וממשיכם לעיקבתא דמשיחא. מרבה הוא בשבחם של „אנשי מעשה" הכורכים תורה עם דרך ארץ, ומקיימים „וחי אחיך עמך"... אין זו מילתא זוטרתא! ובסיומא דמילתא, כשהרבי משלב בדבריו את „וטהר לבנו לעבדך באמת", ונזכה לגאולה שלימה ב"ב, פורץ גל של נגינה ההולך וגובר ומרקיע שחקים. ה„דבקה" יוצקת את כולם כאילו לתוך נשמה אחת, המתלקחת לשלהבתיה.

אחרי ברכת המזון נצמדים לריקוד. רוקדים ברינה ובהתלהבות עד לתפילת המנחה. הרבי מתייחד זמן מה בחדרו, וכשהוא יוצא, עומדים להתפלל מנחה, ושוב ל„שלוש" סעודות". הרבי אומר דברי תורה כנהוג, שרים זמירות עד חשכה, ואז עוברים לתפילת

עם כניסת השבת בעיירה

מאת איתמר הופן

כל יהודי — יהיה משלוח ידו מה שלא יהיה — אם עדיין לא הספיק לסיים ששת ימי המעשה בטרם נטתה החמה לשקוע, אחזה בו כעין רעדה שבמצוה. מזדרז הוא לסיים את המלאכה ולהתייצב לקבלת פני שבת מלכתא. העגלון המאחר לחזור העיירה מצליף בסוסיו בקריאה: „שבת, שבת — הזדרזו;" כך היה טוען בפני סוסיו, החנווני היה מאיץ

מעריב. אחרי תפילת מעריב מתחיל מצב הרוח לרדת קמעה. מרגישים כאילו ה„נשמה יתירה" נדחפת לצאת, ובאים ומתקרבים ימות השבוע ,ימי החול, על טרדותיהם, דאגותיהם ועמלם. שוב צריך לצאת לעבודה ולמלאכה, להרויח את פת הלחם לפי הטף. החסידים עושים עוד את מאמצם האחרון בבוקרו של יום ראשון ללוות את הרבי אל מחוץ לעיר כברת דרך, נפרדים בעינים דומעות וברטט של צער. הרבי מרגיע, מאמץ את לבם, משפיע עליהם את חיוכו ומאיר פניו ומברכם. חיוכו זה של הרבי וברכתו שקרנה ממנו עמדו לפני חסידיו אלה, העובדים והעמלים המרודים של כל השנה, והאיר להם את דרך עמלם כעמוד אש, והשפיע עליהם שפע בטחון ואמונה ביעודם ובעתידם. הם בטחו בו כי זכותו תעמוד להם תמיד והם יוושעו בו בזה ובבא.

כותב אני את רשימתי זאת, שהיא כולה קודש, לאותו צדיק מטורבין, אשר במשך דור שלם היה רועה נאמן של בני מרעיתו, אשר טפחם וחזקם בחומר וברוח, למען יוכלו לצעוד בטוחות בדרכם הקשה, ובתנאים החברתיים הירודים, כשסבלו תמיד מהרגשת נחיתות כלפי השכבות הנכבדות של „בעלי הבתים" וה„לומדים". פרנסתם היתה תמיד ירודה ולא הספיקה לכלכל בכבוד את המשפחה. כשהגיע לתשלום שכר לימוד בעד ילדיהם מטה תמיד ידם ולא השיגה, ומשום כך נתקפח חנוכם תמיד, והם עזבו בגיל צעיר את „החדר" בכדי לעזור בסחיבת עגלת הפרנסה, כשהם נרתמים בעולם של אביהם וממשיכים במקצועו. להגיע לידי לימוד ש"ס ופוסקים לא שחק להם מזלם, והם היו פשוטי עם כאבותיהם. למען עמלים אביונים אלה היה הרבי מטורבין כמלאך מושיע, והוא הכניס בלבם בטחון, שמחת החיים ותקוה. הוא הכניס אותם אל תוך כלל ישראל — והבטיח לכל אחד ואחד את חלקו בעולם הבא, ואת מעמדו בתוך האומה.

הרוצחים הנאצים שהעמידו להם למטרה לכלות את כרם ישראל, השמידו את כולם ללא הפליה. חסידים ואנשי מעשה, רבנים ואדמו"רים, בעלי בתים ובעלי מלאכה, שוח־טים ועגלונים, דיינים, סנדלרים, סוחרים, שדכנים, קצבים, מלמדי תינוקות, מנהיגים דגולים וסתם בטלנים ובני אדם שוליים. כולם כולם הובאו במכלאות, עונו, הושפלו, נלקח מהם צלם אלקים והועברו למשרפות, לדשן בהם מרחבי שדה. ככה נעקרו ואבדו מן העולם קהילות קודש אלה על טפם, בתיהם, מקדשיהם ומצבותיהם. נמחו ואינם.

תהיינה שורות אלה מצבת זכרון חיה עבור כל אלה השרידים אשר ניצלו בנס, ונאחזו בקרש ההצלה של הציונות ומדינת ישראל הקמה לתחיה.

בקוניו האחרונים, שלא ירבו בקניות, יען כי השבת נכנסת, והיה טוען שרק נרות לכבוד שבת הוא מוכר ותו לא. בעל המלאכה הפסיק את מלאכתו בעוד מועד ושם את פניו לבית המרחץ, מי אל המרחץ ומי מן המרחץ, כל אחד את מעשיו בחפזה יעשה.

בשעת בין הערביים נוהג היה השמש, לעבור את העיר במקלו דמוי פטיש, ודופק על גבי תריסי הבתים ומכריז: „השבת הגיעה!"

היהודים נוהרים לבית הכנסת המואר באור של שבת. כל הנרות שבנברשות דולקות, וכן הנרות שבעמוד לפני החזן. המקדימים קוראים את „שיר השירים" בנעימה, והמאחרים מתחילים בתפילת מנחה. שליח הציבור ר' ירחמיאל (שכנאלית) זונטאג קרב אל העמוד, ופותח בקול רועם: „לכו נרננה!" רועדים הקירות, והקהל עונה אחריו. כמה מעוזריו מנעימים בזמרה, וכך היו מתפללים ואומרים „שיר מזמור ליום השבת". וכשהגיעו לפסוק „ושמרו בני ישראל את השבת", חלה התעוררות עצומה, וכלם פוצחים בקול רם. שהרי בזכות שמירת השבת עתידים ישראל להיגאל. התפילה מסתיימת והקהל ממהר הביתה. על יד הפתח ממתינים העניים, כדי להיות מוזמנים לסעודת שבת של מן דהו, ומה דעתכם? אחינו בני ישראל רחמנים הם ולא נשאר אף אורח בלי סעודת שבת.

החפזון בהליכה הביתה, כמה טעמים לו: מידת הזמן של דליקת הנרות היה מוגבל, ומן הראוי לקבל את פני השבת לאורן של נרות השבת, שהילדים לא ירדמו ויהיו שותפים לשמחת שבת, שהאוכל לא יתקרר, שהרי אין מבעירים אש בשבת.

כשחוזר היהודי הביתה הוא פותח ב„שלום עליכם" ומזמין אליו את השבת־מלכתא הביתה. מקדשים ואוכלים את סעודת השבת, שהוכנה כיד המלך, בשר ודגים וכל מטעמים. הרי זו מצוה שבאכילה. הזמירות של שבת בוקעות ועולות מבתי היהודים, „כל מקדש שביעי כראוי לו" וכו'. לא אחת נעצר הגוי ליד בית יהודי, ומסתכל בתמיה, מה דרכם ואורח חייהם של אלה? „כל כך משונים הם היהודים" — היה מפליט והולך לו. לך אתה והסבר לערל מה טעמם של דגים של שבת. כך בא ערב שבת לסיומו באוהל יעקב.

המראה בחוץ גם כן היה שונה מערבים אחרים, שכן השבת של היהודים היתה לה השפעה שלא במתכוון גם על חיי הנוצרים. תנועת נוסעים לא נראתה כמעט, לעיתים רחוקות הזדמנה עגלה נוסעת. המסחר היה משותק, והחנויות היו סגורות, שהרי הנוצרים לא יכלו לסחור עם עצמם, משום שהעדיפו את המסחר עם היהודים. אי לכן בבתי הנוצרים נהגו כדרכם. ואילו בבתי היהודים ניתן היה להבחין ממבט ראשון בנרות השבת הדולקים בבתי היהודים. והשירה הבוקעת מבתי היהודים נשמעה היטב, החגיגיות שלבשה השבת הורגשה אף באוירה. הנשמה היתירה היתה שוכנת בכל נפש של יהודי. הבחורים והבחורות, הנערים והנערות, שזה עתה גמרו את סעודת השבת, ופניהם היו מועדות למועדוני הנוער והתרבות, אלה בלבד טיילו ברחובותיה של העיירה. המשמרת הקודמת שכבה לישון באמונה שלמה, ואילו הדור הצעיר עמד על המשמר. כך טייל לו הנוער ברחובותיה של עיירתו כשרעיונות חדשים והשקפת עולם אחרת, עתיד אחר שעדיין לא היה נראה באופק, אופפים אותו.

הפקדון
(מספרו של י. ל. פרץ „מפי העם״)

בקהילת הקודש טורבין היה סבל ושמו טוביה.

והיה אותו טוביה איש עני ואביון ומטופל. ועמד ביום החמישי בשוק, כנפי בגדיו תחובות בחבל שעל מתניו, מוכן ומזומן לשאת משא, להשתכר ליום השבת — ואין. פונה טוביה כה וכה, מאין יבוא עזרו — והחנויות מסביב ריקות, הבעלים יושבים בפנים ומפהקים על השולחנות, או הולכים בטלים ומטיילים על פתחי החנויות. והשמש עלתה ותיקד מעל לראשו — חצות יום ועוד אמתחתו ריקה. ונשא טוביה עיניו השמימה והתפלל בלבו תפלה קצרה:

— רבונו של עולם, עשה למען סריל שלי והתינוקות. אל תעשה שבתי חול, ואל תצריכני למתנת בשר ודם...

עודנו מדבר והנה יד אוחזת במעילו מאחוריו. ופנה טוביה ולפניו אשכנזי, איש ציד: מדים ירוקים, נוצה מבריקה מרחפת מעל לכובעו...

— מה חפצך, אדוני הצייד, ובמה אוכל לשרתך?

והצייד מאיר פנים ואומר לו אשכנזית צחה:

— הוה יודע, טוביה, שנכונו לך שבע שנים טובות, שבע שנות ברכה והצלחה, ותוכל לקנות לך לצמיתות את כל העיר, עם השוק והחנויות ועם כל הסביבה. והברירה בידך: מאימתי! ברצונך תתעשר עוד היום, וטרם תשקע השמש מעל לראשך, יזרח לך מזלך כשמש בצהרים, אבל כעבור השנים הטובות תיענה, ותשוב ככלות כוחך להיות סבל כמקודם... וברצונך תבואנה השנים הטובות בסוף, ובהגיע התור, תסתלק מן העולם בעושר וכבוד הגבירים הגדולים אנשי השם. איני צריך להגיד לכם, שאותו הצייד היה התשבי, זכור לטוב, אבל טוביה לא הרגיש בזה, וחשד אותו ללץ לועג לרש, ושמא הוא מכשף, ורוצה הוא להפטר ממנו בשלום, ועונה לו בניחותא:

— הרפה ממני, אשכנזי חביב, ולך לך לדרכך: רש אני באין כול, ואין לי לגמלך בעד הטוב, שאתה רוצה לעשות עמדי...

אבל כשהצייד מפציר בו, נכנסים הדברים, שהוא שונה ומשלש, ללבו של טוביה וחושב הוא: שמא ואולי, ואם לא יועיל לא יזיק, ועונה בתמימות:

— הוה יודע, אשכנזי אהוב, שדרכי תמיד לשאול בעצת סריל שלי. הבה ואלך ואשאל את פיה: תגביל היא את הזמן.

מנהג כשר — עונה הצייד — לך ושוב ואני אחכה לך. והוציא טוביה את כנפי מעילו מבעד החבל ויצא את העיר אל השדה, ששם ביתו, בית חומר, להמלך באשתו.

ואשתו סריל עומדת על פתח ביתה ומחכה לו. ובראותה אותו, ותרץ לקראתו ביד פתוחה, כי אמרה: אינה ה׳ לידו שכר עבודה והוא מביא לצרכי השבת.. אבל טוביה אומר לה, שלא השתכר עוד כלום. ובא אך לשאול בעצתה, כי בא אליו איש ציד, אשכנזי, ואמר לו כה וכה...

ומספר הוא לה את כל דברי הציד. וסריל האמינה תיכף ומיד. ולא חקרה, ולא דרשה הרבה. ותען ותאמר:

— לך והגד, שתבואנה השנים הטובות לאלתר...

— ולעת זקנה, סריל?

— ברוך ה׳ יום יום! — ענתה סריל בבטחה — ולנו אין פנאי לחכות... האינך שומע את קול הילדים? משחקים הם מאחורי הבית בחול... שולחו מן החדר, לא שילמנו שכר למוד...

ונוכח טוביה, ולא פסח עוד על שתי הסעיפים, וירץ אל המבשר, ויאמר:

— רצונה של סריל שלי: תיכף ומיד!

— ואחר כך, ככלות כוחך ולא תוכל עוד לשאת משא?

— היא אומרת: ברוך ה׳ יום יום, יש לה בטחון... והעיקר, שצריך לשלם שכר לימוד בעד הבנים.

יהי כן — מסכים המבשר — לך ושוב הביתה, שם מחכה לך הברכה...

המבשר נעלם. וטוביה פנה וילך, ויפן לאחורי הבית, ששם הילדים משחקים בחול, וירא, והנה החול אינו חול, כי אם עפרות זהב...

והתחילו השנים הטובות...

כעל כנפי נשרים דואה הזמן, ובהגיע קץ שבע השנים הטובות, ויבוא המבשר להגיד לטוביה, כי עוד היום תשקע שמש הצלחתו, וכל עשרו, אשר לו בבית ואשר הטמין אצל אחרים כחלום יעוף. וימצאנו, והוא עומד בשוק, כנפי בגדו תחובות בחבל שעל מתניו, מוכן ומזומן לשאת כל משא ולהשתכר בזיעת אפיו כמקודם.

וטוביה אומר:

— באת, אשכנזי הביב, לבשרני, כי עברו השנים הטובות, אלך ואגיד לסריל שלי, כי העושר והכבוד היו בידה...

ויצאו שניהם יחדיו אל השדה, ששם ביתו של טוביה, בית חומר כמקודם. וסריל עקרת הבית לבושה כמקודם בגדי עניים. וכבשר לה המבשר על חלוף הזמנים, לא השתאה כלל ותען ותאמר:

אין דבר, אדוני, למעננו לא התחילו עוד השנים הטובות כל עיקר. ואת האוצר חשבנו לפקדון מאת ה׳ יתברך... והבית הוא כמו שהיה, והמלבושים כמו שהיו, ואנו אוכלים ושותים, כמו שהיינו אוכלים ושותים מקודם, לפי שהתפרנסנו אך מיגיע כפיו של טוביה. ומזהב האוצר, מפקדונו של הקדוש ברוך הוא שנמצא בחול, לא לקחנו כי אם לשלם שכר למוד בעד הבנים. התורה שלו והזהב שלו, ובזהבו שלמנו בעד תורתו, ולא יותר... ואם מצא, שמו יתברך, בעל פקדון יותר אחראי, יפקידו אצל אחרים...

וכדברה נעלם המבשר, והתעלה והציע את הענין לפני הבית דין של מעלה.

ויצא הפסק, שאין בעל פקדון יותר אחראי מטוביה וזוגתו סריל, ונשאר הפקדון אצלם...

אמרות, שיחות ומעשיות אופיניות

מאת ברל זונטאג

טורבין — עיר ואם

כיצד נעשתה טורבין עיירה ?

ר׳ אייזיק השוחט ע״ה היה אומר ומסביר, כיצד טורבין הפכה לעיירה. כידוע לא היו כבישים בכל העיירות של פולין, ואף עיירתנו נמנתה בין העיירות שזקוקות היו לכביש. לפני חג הפסח, עם פישור השלג והנחלים הקפואים נתהוו ביצות ורפש בכל העיירה ובסביבתה עד שקשה היה לצאת את העיר. על כך היה ר׳ אייזיק אומר: עכשיו אני מבין, כיצד הפכה טורבין לעיר. מספר יהודים הגיע באקראי לטורבין לפסח, והם לא יכלו לצאת הימנה. בדלית ברירה הם כתבו לבתיהם ולמשפחותיהם, שיטריחו את עצמם ויבואו לטורבין, כי קשה להם לבוא הביתה לפסח. ואמנם כך היה. הנשים וילדיהן הגיעו לפסח לטורבין, ובימות הקיץ לא נתחשק להם לחזור לערים הגדולות שמהן באו, בשעה שכל העירונים עוזבים את הערים ונוסעים למעונות־מרפא ומנוחה בערי־השדה. והודות למציאות זו קמה העיירה טורבין...

עקבות המשיח

פעם אחת ראה הרשלי רוטבלאט ע״ה, שפיני גיוורץ ע״ה מילא שחוק פיו בבית־המדרש. אמר הרשלי — אחרי שידוע היה שפיני לא היה צוחק מעולם...: — „יהודים. ליהוי ידוע לכם, שאנו חיים בתקופה של ביאת המשיח, שהרי כתוב: בשוב ה׳ את שיבת ציון — אז ימלא שחוק פינו... הרי אלמלא הופעת המשיח, אין להעלות על הדעת שפיני ימלא פיו בצחוק...

הירש פרשטנדיג לומד עברית

עם פתיחת בית־ספר „תרבות״ בטורבין — נרשם הירש פרשטנדיג בשיעורים ללימוד עברית. והוא אמנם החל ללמוד עברית בחריצות. כשהיה חוזר הביתה מן השיעורים, הוא היה משוחח עברית קמעא קמעא. אביו, בנימין פרשטנדיג ע״ה, דעתו לא היתה נוחה מכך, כי הוא היה יהודי חסיד. אך אמו, חנה׳לה פרשטנדיג, היתה אומרת: אין דבר, ילדים צריכים ללמוד הכל, ואפילו ב„תרבות״, ורק ללמוד. פעם אחת, בישבו ליד השולחן, ביקשה האם שהירשל ימזוג לה כוס תה. כשהביא כוס תה לאמו, הוא שאל באותו מעמד את אביו בעברית: „אבא. אתה שותה ?״ האב, משמע את שאלתו, סטר לו על לחיו: „רק לפני כמה ימים התחלת ללכת ל„תרבות״ וכבר אתה מכנה אותי בשם „שוטה״ ?״ — קרא האב בחמתו. הירש החל לצעוק ולבכות ולהסביר לאביו, שהוא התכוון בשאלתו לדעת אם גם הוא רוצה לשתות כוס תה, והביטוי צריך להיות כפי שהוא התבטא. על זה ענהו אביו: לא מדובשך ולא מעוקצך. אינני חפץ לשטות את התה שלך בעברית שלך...

שלא לצמוח ברוחב...

כששלמה׳לה גרינברג ע״ה הגיע לטורבין בתורת חתנו של יצחק בקר ע״ה, הוא החזיק עצמו כאחד מתלמידי־החכמים שהיו בטורבין. מי איננו זוכר את ר׳ ישעיהו

ר׳ בנימין פרשטנדיק ז״ל

להלכה התנגד ר׳ בנימין להצטלם. חבורת ציונים
תפשוהו דוקא בעדשת המצלמה.
מהצלחת המבצע הם מחייכים.

מורה־הוראה ע״ה שהיה יהודי מכובד ואהב שיתיחסו אליו בדרך־ארץ, ודווקא שלמה׳לה לא הקפיד על כך. הנה דרכו של ר׳ ישעיהו מורה־הוראה היה ללכת לבית־המדרש עם שקית גדולה של תפילין תחת בית־שחיו, וכל האנשים שנפגש אתם היו מפנים לו דרך באורח של כבוד. ואילו שלמה׳לה גרינברג היה נוהג כמהפכן בשטח זה, והוא עצמו היה מטייל לו ברחבות בבית־המדרש. פעם אחת קרא אליו ר׳ ישעיהו את שלמה׳לה ואמר לו: אברך, במטותא ממך, מכיוון שחדש הנך אצלנו בעיירה, עליך לנהוג קצת אחרת״. „הא כיצד? — שאלהו שלמה׳לה. „אתן לך משל — ענהו ר׳ ישעיהו — לא איכפת לי כלל וכלל אם אתה מחזיק את עצמך למדן, ומכריז על עצמך שהנך תלמיד־חכם. רשאי אתה לצמוח בגובה ללא כל גבול. ברם לשלול ממני את המעבר, זה לא. רק לא לצמוח ברוחב...

לחישת עין הרע

עין־הרע (או עין רעה) הוא כידוע מונח עממי ביהדות, המציין התבוננות בדבר או באדם כלשהו מתוך קנאה ורצון רע. „עין רעה״ או בארמית „עינא בישא״ באה כאמונה שלפיה עלול מבט אדם להזיק ולגרום אסון לאנשים אחרים, ובאגדה שבתלמוד אנו מוצאים סגולה לעין־הרע, ולמן ימי־הביניים רבו הסגולות נגד עין רעה. כסגולה משמשת גם האמרה „בלי עין הרע״, שמוסיפים בכל פעם שמדברים בשבחו של אדם או בעל־חיים. בכל עיר ועיירה נמצאו יחידי־סגולה שידעו ללחוש נגד עין־רעה ולהחליש את השפעתה.

ממילא מובן שר׳ אייזיק שוחט היה מיחידי־סגולה שבעיר טורבין שידע ללחוש נגד עין־רעה בהצלחה יתירה, ובכל תקלה ומחלה שאירעו בעיר מסוג זה היו רצים לר׳ אייזיק... „הוי, ר׳ אייזיק. אנא הצילה את נערתי״ — צעקה האם — היא רק גמרה לאכול את ארוחת־הערב ומיד הרגישה לא טוב. היא סובלת מכאבי ראש ובטן חזקים וצועקת מרוב כאב. היא אינה יכולה לפהק ולהתגבר על מכאוביה״. אחרי שר׳ אייזיק הקשיב לכל דברי האם, הוא שאל אותה לשמה ומה שם בתה, והוא החל ללחוש בלחש בשפתיו. אחרי שסיים את הלחישה, כלומר ללחוש נגד עין־הרעה, הוא אמר ליהודיה: „את יכולה כבר ללכת. לבתך תהיה רפואה שלימה״. אחרי שהאשה עזבה את הבית, היה ר׳ אייזיק אומר: „היא בטח מילאה את כריסה בקערת עיסות עם תפוחי־אדמה עד שהתחילה להרגיש מועקה מתחת ללב. אך מה יכול אני לעשות? האשה חושבת, שאני אדמו״ר חסידי והיא מאמינה בכך בלב שלם, ואין לי ברירה אלא למלאות את רצונה״.

סודות מן החדר

„מי יודע, מה עוד כתוב בתורה, אלא שהם אינם חפצים לספר״. חיים פרידלר׳ס, הקצב, שחט בהמה, והשוחט ששחט את הבהמה אמר, שהשחיטה לא היתה כדבעי. הקצבים שהיו נוכחים בעת השחיטה, ידעו, שהבהמה צריכה להיות טריפה. הבהמה היתה שמנה מאד ועלתה בדמים מרובים. הקצבים האחרים היו מרוצים מאד מהעובדה שהבהמה נטרפה, מפני שידעו, שלמחר יוכל חיים פרידלר למכור את הבשר הטוב ביותר בכל העיר, אלמלא לא אירע מה שאירע בבהמה הזו. רבים מהקצבים שמחו בחשאי על הבהמה שנטרפה, באמרם: „יהודי כחיימ׳ל לא צריך לשחוט בהמות יקרות כאלה״. והיו גם שהשתתפו בצערו של חיים על ההפסד שנגרם לו. אך מכיון שיש דין בישראל —

כינויי ערים במחוז לובלין

מאת שמעון חלמיש (שלפרמן)

1. **טורבין.** בני העיירה קנו להם שם של עמי־הארץ ובורים, ועל כן יקראו להם „טורבינער בארטעקס", כי בארטעק הוא שם פולני וכינוי ליהודי עם־הארץ *.

*) איפכא מסתברא: מקובל בעיר זה דורות שהעיר הוציאה תלמידי־חכמים וגדולי תורה מרובים, וכנראה שזוהי הלצה בלתי מוצלחת — העורך.

2. גוריי — משום מה קראו להם „גורייער מתים". העיירה גדלה כזרת, וליצני

התכנסו הרבנים והשוחטים לישיבה והתחילו לדון בדבר... היות שחיים פרידלר הוא יהודי עני עם ילדים קטנים, והכסף שהוא שילם תמורת הבהמה אינו שלו כי־אם לקח בהשאלה מאחרים, יוצא מזה שחיים לא יוכל לתת לחם לילדיו. והפועל־יוצא? יצא הפסק־דין, שהבהמה היא כשרה, שלפחות יוכל לצאת מהענין בקרן. אחרי שהפסק שיצא מטעם הרבנים נודע בציבור, הוא יצא החוצה והחל לצעוק: „מי יודע, מה עוד כתוב בתורה, שמותר... אלא שה„גנבים" הללו אינם חפצים לספר"...

שני דברים למדו מן השחיטה

שאלו פעם את ר' יצחק שוחט ע"ה, כשהוא כבר הגיע לשנות הגבורה (בן שמונים), מה הספיק ללמוד במשך עשרות כהונתו כשוחט בק"ק טורבין, והוא ענה, שהוא למד שני דברים: ראשית: מידת ארכה של עוגה לברית־מילה; שנית: כמות משקלו של רב בעיר, כדי שיוכלו לקרוא לו „מורנו ורבנו".

ראשית: כידוע כיהן ר' יצחק שוחט גם כמוהל. כשהוא הגיע פעם לכפר לברית־מילה התכנסו כל היהודים שישבו באותו כפר, בשביל לקיים את מצות ברית־מילה. לפני עריכת השולחן שאלו הכפריים זה לזה, אם הכינו כל מה שצריך, כדי שלא להיות לבושה ולצחוק בעיני השוחט; ובמיוחד, אם העוגה מתאימה למנהגי הדין. על זה ענה יהודי אחד מן הנוכחים, שבנוגע לעוגה הוא יכול כבר לומר, אם מותר לברך עליו ברכת „המוציא". הוא הניח את העוגה על השולחן ומדדו באורך ידו. כשהעוגה הגיעה למרפק ידו, הוא קרא: „כן, הנה המידה לפי הדין של עוגה בברית־מילה"...

שנית: כשקצבי העיר טורבין היו באים לר' יצחק לשחוט אצלו, היו לפני השחיטה מספרים מה שקרה במשך כל היום אתם בשוק הבהמות, מי קנה מציאה ומי שעמד לעשות קניה מאד חשובה, אלא שברגע האחרון נתקלקל הענין והיה כלא היה; מי שנכשל בקניה, וכיוצא בזה. והשוחט היה נאלץ להיות עד שומע לכל מה שסיפרו נותני לחמו. פעם אחת, באמצע השיחה, נכנס קצב אחד ואמר: "חברייא. אף לי יש מה לספר מהיום דהאידנא". „מה אירע"? — שאלו הקצבים האחרים. והוא ענה: דעו לכם, שאני קניתי היום „מורה מורינו". „הנכון מה שסיפרת? — שאלו שומעיו — „מה משקלה?" — „משקלה ששה פוד" — ענה. — ששה פוד? — אמרו הקצבים — אזי היא באמת „מורה מורינו". ור' יצחק שוחט המשיך ואמר, שבזה הוא למד מפי הקצבים שרב בעיר יכול להיות ראוי לתואר „מורה מורינו" רק אם יש לו משקל של לא פחות מששה פודים...

הדור אמרו עליה: עגלה כי תיכנס העיירה — גלגליה הקדמיים עומדים כבר מחוץ לעיר. כאן היו כותבים גיטין.

3. **ז׳ולקייבקה** — לבני העיירה קראו „ז׳ולקייבקער מוסרים״ (מלשינים), כי העיירה היתה קטנה ורוב תושביה סחרו ביי״ש ובסחורות אסורות אחרות וזה נמסר תיכף לשלטונות.

4. **רייוויץ** — עיירה שקטה וקופאת על שמריה, ואנשיה שלוים ושקטים. שליטי המקום לא הציקו ליהודים בימי פרעות ת״ח—ת״ט ואחרים. ועל כן יצא שמה „שקט כמו ברייוויץ״. אמרו ששם לא היתה דאגת פרנסה ואנשיה חיו להם בשקט מן המוכן.

5. **יאנוב לובלסקי** — איפרכיה של הרוזן זמויסקי, על נהר ביאלי. משום מה לא כתבו שם גיטין. את בני העיר קראו „יאנובר כאדאקעס״, על שם ה„קורדקים״ — סנדלים עשויים סולית־עור קשה קשורה לרגל בסמרטוטים ושרוכים שנהגו לנעול האכרים.

6. **מדליבוז׳ייץ** — בפי העם השתבשה למזל־בוז׳יץ. כינוי בני העיירה היה „מאדליבאזשיצער יויך״ (מרק), על שם הבוץ שרבץ ברחובות העיר בכל ימות השנה כמרק זה בקערה.

7. **פיאסקי** — בני פיאסקי יצא טיבם כגנבים מפורסמים, ולכן נהגו בני העיר שלא לומר בראש תפילת הבוקר „מה יקר חסדך״ — מה שאומרים כרגיל בשעה שמתעט־פים בטלית ומכסים לרגע את הראש, כי מעשה באחד שנתעטף בטלית ואמר בדביקות „מה יקר חסדך״ וכו׳ — גנבו ממנו את התפילין באותו רגע.

8. **ראחוב (אנופולי)** — עיירה היושבת על הוויסלה, אולם עזיה יושבות על גגות הבתים ואוכלות את הקש המשמש במקום רעפים, או את האיזוב שצץ על כל בית. העזים של ראחוב מתנגדות לקידמה ותרבות, וכשמדביקים מודעות ברחוב הן ממהרות ואוכלות את הנייר ומלחכות את הדבק.

9. **בילגוריי** — עיר ואם בישראל, אשר בימי גזירות ת״ח ות״ט, לפי הספר „צוק העתים״ הושמדה כל הקהילה. אנשיה נקראים „בילגורייער זיפערס״ — עושי נפות — על שם זיפי החזיר שמעבדים שם ומתקנים מהם נפות וכברות.

10. **שברשין** — עיר של תורה וחכמה, אשר את שמה דרשו משכילים כמין חומר „שב ראשון״ אן „שבר שן״, על שום מעשים שהיו — אנשיה כונו בשם „שעבערשינער פלאכטעס״ (סדינים מבד תוצרת בית), על שם הסדינים מכותנה פשוטה שהיו מתקנים שם ויצא טיבם בכל הסביבה.

1. **זאמושץ** — עיר מולדתו של י.ל. פרץ, קנתה לה שם של זוללים „זאמאשטשער פרעסער״. בהיותה עיר של השכלה — שנאוה הקנאים ומורדי האור ובעיני החסידים היתה עיר של פורקי־עול ודרשו את השם כמין חומר. זמושץ בגימטריא אפקורס.

12. **קוזמיר** — עיר מיוחסת בישראל ובעמים, נבנתה על ידי קאזימיר הגדול במאה הי״ד ונקראה על שמו. שנים רבות נשתמרו שם בבית־הכנסת הישן פמוטות של כסף ופרוכת רקומה זהב. ובכל זאת כינו את בני העיר „קוזמירער משומדים״, על שם משומד אחד חאצקעלע הוגע שהיה שם והבאיש את ריחה של כל העיר...

„ידע עם״ במה לפולקלור יהודי, בעריכת ד״ר יו״ט לוינסקי, ת״א, כרך א׳ וב׳.

נ ש מ ה

מאת איתמר הופן

מוקדש לזכר חמותי,
עליזה סירקים מיוהנסבורג
***שנפטרה בי״ד תמוז תשכ״ז* (22.7.67)**

לעיירה יש שם, ולא שם בלבד — אלא גם נשמה. לבן־אדם יש שם וגם נשמה, לנהר יש שם, ונוסף לו נשמה. יוצא, איפוא, שלכולם ישנם שמות וגם נשמות.

בן־אדם נולד עם נשמתו, ואת שמו נותנים לו כעבור 8 ימים. נהר נוצר עם נשמתו בהתהוותו, ואת שמו מדביקים לו לאחר־מכן. אולם לעיירה קובעים שם בראשית, ואילו הנשמה מתהווית במשך דורות — בלי הפסק.

בן־אדם שנפטר — מוחקים את שמו, אולם נשמתו נשארת. הנשמה נאבקת ומתגלגלת, היא נהפכת באופן מיסטי ולובשת צורה — עד שבאה על תיקונה. נהר כי יתייבש, ומבטלים את שמו — פרחה גם נשמתו, מהנהר לא נשאר זכר, פרט לקורות זכרוניים (עדים מספרים, שלאחר חורבן קהילת טורבין, בכה הנהר „פור״ ומרוב צער התייבש).

עיירה וקהילתה כי נחרבת, מוחקים את השם, אולם נשמתה שרירה וקיימת, רק אז יודעת העיירה את הכרח קיומה, ואינה מתה גם לאחר הצבת מצבתה, זה בא רק להוכיח שהרוח חיה, העם היהודי חי, על אף אינקביזיציות ספרד זה 470 שנה, וימשיך לחיות עם זה, כל זמן שיום־כפור קיים.

שם, נשמה, אילו שמות ידועים! אולם מה הם? האפשר להשיגם? האפשר לחוש בהם? האפשר למשש אותם? הניתן לראותם? כן! ובודאי כן! כל אחד בנפרד וכולם ביחד.

את נשמת אדם יודעים הכל, אף אלה שאינם בני־אדם. „הוא אדם יקר ונשמתו זהב״; הוא אדם בלי מרה עם נשמה עדינה״; „את הנשמה ואת רשמיה רואים בעיני בני־אדם. לאחר המות — תתגלגלנה הנשמות מתחת למחילות עד הגיען לא״י״. נשמה יקרה! נשמה טובה! „בידך אפקיד רוחי״, „נשמת כל חי״.

אם רצונכם לדעת, שמוע תשמעו, שגם לנהר יש נשמה: הנהר השתפך! הנהר הצטמק! הנהר דורש את מנת קורבנותיו השנתיים! הנהר סוער! הנהר שקט ומבריק כמראה! הנהר יש בו דגים, מחצבים וכד׳, לנהר ישנם מקומות סתר, לנהר יש גם לב, לבו — אלה מקורות מימיו שמשם הוא לוקח את חיוניותו, לנהר יש ראש, מרכז ורגליים.

הנהר קולט הכל, אפילו את חטאי „תשליך״. כשהעיירה נמצאת באבל — מתאבל הנהר אתה, ניתן לראות בבירור, שלנהר ישנה נשמה, טובה, גדולה, זועפת, רגישה ואדירה.

עיירה ונשמתה: ר׳ ברוך השמש מעורר את בני העיירה, בעזרת מקל דמוי פטיש, לכשהוא דופק שלוש פעמים — זהו רגיל, ואם חלילה הוא דופק פעמיים, סימן הוא שיש מת בעירה.

ל„בית־המרחץ״ היה קורא ר׳ הרשלה, הוא גם היה המצליף את חשובי הבעלי־בתים על הספסל הכי רם, אם החום לא היה די גבוה, אזי צעקו כולם א „שעפעלע״! ז״א צריך לשפוך דלי מים על גבי הסלעים המחוממים והרותחים, ואלה הפרישו את האדים החמים.

לשם אמירת תהילים בשבת בבוקר — היה קורא ר׳ אלתר שנידרברג. ר׳ אלתר היה מעורר את המתנמנמים בקול שירה נעים, תפקיד נוסף היה לו לר׳ אלתר, הוא היה עובר את רחובות העיירה ביום שישי, וקורא „לחם עוני״, ואילו ר׳ הרשלה היה אוסף את הלחם בתוך השק, את הלחם הזה הם חלקו לנצרכים ר״ל, והכל נעשה בסתר.

לבית־הכנסת הלכו כולם בחפזון, ובחזרה מבית הכנסת לאט לאט, בין מנחה למעריב בביה״כ היה רעש, כמו נחיל דבורים, העסקים החשובים נעשו שם בשעות האלה.

קרה ועל יולדת קשתה הלידה, נהגו תלמידי החדר למען הסגולה למשוך חוט מארון־הקודש עד למיטת היולדת.

לבית המדרש לא היה מנעול, משום שתמיד ישבו בו ולמדו. העוברים בחוץ שמעו היטב, את קולות הלמדנים הערבים.

חצר בית הכנסת ובית המדרש, גם לו היה תפקיד. כל החופות התקיימו בו בימות החמה ובימות הכפור. בחוץ התקיימה החופה. החתן היה עומד מתחת לחופה, עיניו מכוסות עם מטפחת, וממתין לבואה של כלתו, כשהכלה היתה גרה בקצה האחר של העיירה, ארך הטיול כחצי שעה ויותר, עד שהביאו אותה, בשעת הפקר זו — היתה לו לחתן חוויה בלתי נעימה, ולפעמים אף מסוכנת מצד שונאיו וגם ידידיו של החתן, שקנאו בו ע״ד שהוא השיג כלה כזו טובה. בימות החורף היו אלה מגלגלים כדורי־שלג, ומכבדים את החתן — על ימין ועל שמאל, ומתחת לעיניו, משום שאת עיניו כסה. לו ידע החתן את גזר־הדין הפרוע הזה מראש, היה ודאי דוחה את החופה. הרי לכם וראו, שנשמה יהודית אין להעריך.

בליל שבת אחרי התפילה — היתה השכינה שורה על העיירה. כולם לבושים בגדי שבת, וברחוב היה שקט ונעים. נוגה נרות־שבת נראה מבעד כל בית יהודי, וגם נעימי זמירות נשמעו היטב ברחוב.

ביום השבת הכל היה בתנועה, המתפללים למיניהם, הלמדנים בבתי־המדרש, המת־פללים הציוניים, אסיפותיהם והרצאותיהם, כולם ידעו ששבת היום ועושים משהו.

בליל־כפור לאחר כל נדרי — שקט מסביב, שקט זה גובל עם אימה ופחד, העולם עומד בפני בית־דין של מעלה. כעין פחד אחז את כולם, אף הדגים במים היו רועדים, הצום נגמר, התפילות נגמרו בפסוק „לשנה הבאה בירושלים״!

שמחת־תורה: היהודים שגמרו את התורה, נהגו לרקוד מרוב שמחה. וכשהחסידים רקדו, רקדה עמם כל העיירה, מובן מאליו, שאין רוקדים תחילה — אלא לוגמים לחיים תחילה, ואוכלים את כל הפשטידות שהוכנו בתנורים. ר׳ שמלקה, גבר תמיר רחב גרם ושמן, חסיד הרבי מגור והוא בגילופין, הקרקע אינה מספיקה לו כדי ריקוד, הוא עולה על גגון של 2 מטר גובה השייך לגב׳ תשעה — ואומר לקפוץ ממנו. לכשראו חבריו החסידים — התחננו בפניו שירחם על הגג של תשעה. היודעים אתם איזה כוח משך את ר׳ שמלקה מן הגג? הביאו פשטידה טובת טעם, ואמרו לר׳ שמלקה שהוא מוכרח לברך על פשטידה זו, בזכות זו הוא ירד מהגג.

ר׳ שמלקה היה חסיד מגור, ועליו מספרים: ביום שוק מסויים נכנס לחנותו אחד החסידים של אותו הרבי, החנות היתה מלאת קונים כביום השוק. ר׳ שמלקה מברך אותו

בשלום־עליכם ר׳ יעקב, ואומר לו שאם רצונו לשוחח בעניני עסק, אזי עליו להמתין מעט, אולם אם הוא רוצה לשוחח על עניני חסידות, הוא מוכן ומזומן בזה הרגע. צאו וראו מה זאת נשמה חסידית.

כשליהודי לא השיגה ידו לעשות שבת, היו יהודים שאספו למען שבת, וכשליהודי לא היו אמצעים להשיא את בתו, נמצאו יהודים שנתנו לו, וכשיהודי ח״ו חלה או מקרה אחר — אזי היהודים עמדו לעזרתו, אלא אם כן למי היה עליו לפנות, לגויים? אל הגויים היו היהודים הולכים — בעת שהיתה מחלוקת בעיירה, הם לא הלכו לבקש עזרה — אלא לשבור את היהודי המתנגד, להלשין, למסור, וכל זה בשם דאורייתא נעשה. האם יכולים אתם לתאר לעצמכם נשמה יהודית?

ר׳ שאול מנדל שיעס — נעלם מהעירה לחודשים מספר, הנשים הסתודדו ונחשו שמא ר׳ שאול בסכסוך עם אשתו. מה זאת אומרת? יהודי משאיר אשה צעירה עם 4 ילדים קטנים, ועסק של עורות פורח, ונעלם, אולם החסידים ידעו שר׳ שאול התגעגע לרבי — על־כן נסע לכמה חדשים. תארו לכם נשמה יהודית.

אשתו של ר׳ מרדכי גרינברג — היתה דואגת לפרנסה, והוא, ר׳ מרדכי, היה מלמד עם קבוצת תלמידים בבית המדרש, על ר׳ מרדכי היו אומרים — שהוא פילוסוף, יודע ספר, אם קרה — וקרה — שתלמידו לא הבין את השיעור, היה ר׳ מרדכי נושך באצבעות של עצמו עד זוב דם. או שהיה מגלגל לתוך פיו את זקנו המחודד ונושך, נושך ויורק עד שהזקן הולך וקטן, תארו לכם נשמה יהודית.

ר׳ אלתר צ״פס היה צם במשך כל שנותיו, כמו ר׳ צדוק, אלא ר׳ אלתר לא אכל תאנים, ר׳ אלתר היה אוכל ארוחת־בוקר, צהריים וערב בבת־אחת בשעה 3 אחה״צ, היה זה יהודי מלא רוח, נשמה יקרה, היום אין רואים יהודים מסוגו.

הבעלי־עגלות נסעו בדרכים, ובין תחנה לתחנה חטפו דף גמרא, הבעלי־מלאכה ישבו על התורה ועל העבודה, שואבי המים גם הם למדו והתפללו בהתלהבות, גם אלעזר המשומד היה בא ליד בית הכנסת ביום כפור כשהוא עומד ומתגעגע, האם מסוגלים אנו לתאר לעצמנו מה טיבה של נשמה יהודית?

נתרכז ונאמר! עירה שהיו לה אנשים יקרים כאלה, — עם נשמות זכות וטובות, משרתי־רוח, פילוסופיים, ואנשים כנים, בית־מרחץ משלו, מקוה, רב ועם כלי־קודשו, ונוסף לזה נהר. על־כן נשאלת השאלה: האם לעיירה זו היתה נשמה? בוודאי ובוודאי שהיתה לה נשמה, ועוד איזה נשמה יקרה.

4. בדרך לציון

אויפן וועג קיין ציון

א. ציונות

ב. חלוציות

ג. מפלגות

סוף המאמר „בבית מדרשנו" של מרדכי יוסקוביץ מעמוד 126

בספר יחזקאל (יא) אומר הנביא: „ואהיה להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם". אמר ר׳ יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל (מגילה כט, ע"א). מכאן אנו למדין כי בית־המדרש בגלות כמקדש יחשב, ועם החורבן של בתי־מדרשות בגלות פולין נחרב לנו בית המקדש השלישי. אשתדל להעלות כאן חלק מהקוים הכלליים וההווי שאפיינו את חיי בית מדרשנו, אחרי שסכנת הנשייה נשקפת להווי זה.

מרובה פרצופין היה בית המדרש. נשוה לנגד עינינו את בית־המדרש כבית־תפילה בימי־חול וראש־חודש, בשבת, חג ומועד, ימים נוראים (ראש־השנה ויום־כפור) ושמחת־תורה, חנוכה ופורים, מידת שאר הרוח וקדושת יום השבת, ההתעוררות לתשובה בראש־השנה ויום כיפור, שמחת הלבבות בשמחת־תורה וגבורת המכבים שפעמה בקרבנו בחנוכה, כאשר נדלקו הנרות ע"י שמש בית־המדרש ר׳ מוטל ז"ל. ופורים — משלוח מנות איש לרעהו, והרי קריאת המגילה כמעט מכל בית נשמעה — השראה מיוחדת היתה לכל הימים ההם שם בגלות פולין (הארורה). הבה נתעכב קמעא ונהרהר להרגשתנו בשעת תפילת־ציבור בימים הנוראים, כאשר ר׳ אייזיק שו"ב החזן עבר לפני התיבה עם המקהלה שבראשה ניצח ר׳ ירחמיאל עם קולו הבריטון האדיר והלירי. ור׳ אייזיק חובב הזמר השמיע בקולו הערב את נעימות הרב מאפט והוסיף נופך משלו, וכששמענו מפיו: הנני — העני — ממעש — ותפילת „ונתנה תוקף" ותפילת „יתגדל" בשמונה־עשרה של מוסף — חיל ורעדה אחזונו, וההשראה שספגנו אז עודנה שורה בקרבנו עד היום (אפילו בהיסח הדעת).

נכוון פנינו לשבת־קודש. בשבת בהשכמה נראתה התמונה בבית המדרש שהיה מלא בעלי־מלאכה ועמלי־כפים, ובהם גם חובבי־תהלים, שנהרו לבית־המדרש ופצחו את פיהם במזמורי תהלים, שהתעוררו לאחר הכרזתו וקריאה בחוצות העירה ע"י ר׳ אלתר הידוע שהיתה לו חזקה לאחוז במצוה זו עד סוף ימיו. אחדים מחוג „אומרי תהילים" סיימו בתפילת „מעמדות".

הפעילות התרבותית בטורבין

מאת אריה גולדפרב

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר החלו לנשוב רוחות חדשות בעולם, ועמים שנשללה מהם שנים רבות חירותם הלאומית והיו משועבדים בגופם וברוחם לשלטונם של עריצים זכו להכרה לאומית ולחירות מדינית, הובקעה גם החומה של החיים היהודיים בתוך מדינות אלה. זרמי הרוחות פרצו וחדרו דרך הבקיעים, ופעמוני החופש הדהדו מכל עבר. המוני היהודים אשר התגוררו בין העמים אלפי שנים, ועברו דרך ארוכה זרועה רדיפות פיסיות וכלכליות, כשחייהם היו לא פעם תלויים להם מנגד, והיו נאבקים יום יום ושעה שעה על קיומם החומרי והחברתי, כשעיניהם נטויות לעתיד הצפון ביעוד המשיחי, החלו אף הם לפקוח את עיניהם ולראות את המתרחש סביבם. גם הם התעוררו יחד עם העמים אשר שכנו בתוכם, ותבעו את זכות קיומם. הם התקוממו נגד שיעבודם הלאומי, והתנגדו בכח גובר והולך נגד גישות כלכליות והגבלות חברתיות שהוטלו עליהם. ביחוד באה התנגדות זו לידי גילוי במדינת פולין שהשתחררה מעול זרים וקבלה את חירותה הלאומית. במדינה זו בא לידי ביטוי כוח החיים היהודי בעוז ובתנופה.

חלקה של הצהרת בלפור בהתעוררות הגולה

הצהרת בלפור אשר הכריזה קבל כל העולם, כי היהודים הנם עם ככל העמים, וזכאים לחיים לאומיים כאחרים, הלהיבה את המוני היהודים, ונסכה עוז וגאון לאומי בנוער היהודי בפזורה. השני לנובמבר של שנת 1917 נחרת בחיי יהודי הגולה כתאריך נכבד, המבשר גאולה ופדות ומקרב את קץ הפלאות, שהיה עד עתה רק ענין של חזון לאחרית הימים.

התנועה הציונית, שהיתה דלה ומצערה בראשיתה בשנים הראשונות, החלה לגדול ולהתרחב בתנופה גוברת והולכת, כשהיא מקיפה המונים שהיו ברובם אדישים מקודם לרעיון הציוני. ההסתדרות הציונית נכנסה בעול של פעולה חינוכית ותרבותית בקרב ההמונים. נוסדו בתי ספר עבריים והוקמה רשת ענפה של מוסדות חנוכיים ותרבותיים ברחבי הפזורה היהודית במסגרת המוסד החינוכי „תרבות". בבתי הספר של „תרבות" היתה העברית שפת הלמודים, והיא הלכה והשתלטה בקרב המוני בני נוער כשפה חיה ומדוברת, הכובשת לה את דרכה לקראת המטרה הסופית, שפתו הטבעי והחיה של העם היהודי במדינתו. נוסדו גם בתי ספר ערב למבוגרים במטרה להקנות להם את השפה העברית ותרבותה ולהנאותם מטל התחיה.

חלקה של טורבין בהתעוררות הלאומית הכללית

גם בעיירתנו טורבין, שרוב תושביה היו בעלי מלאכה, סוחרים זעירים, רוכלים ומתווכים בין הכפר והעיר, ושהיתה מנותקת ממרכז יהודי, החלה ההתעוררות הכללית

להכות גלים. עד אז היו החיים החברתיים והצבוריים מרוכזים בגבולות בית המדרש וה„שטיבלאך". עם צלצול פעמוני התחיה וההתעוררות הצבורית היהודית ברחבי הארץ שהדם הגיע גם אל תוך העיירה, נסערו בני הנוער עם משב הרוח החדש, ומיד החלו להתגלות חשרות גלים על פני המשטח. שוב לא היו הימים שקטים כמקודם.

ביזמתם של יצחק יפה, שרה ינובר, יצחק פדר, סילקה דרימלר, שמואל אבא גוטוורץ ויחיאל קופר, הוחל בהקמת סניף „תרבות" במקום. מוסד זה הפך במשך הזמן לגורם חשוב בחיים התרבותיים והחברתיים בטורבין. הסניף שהועמד בקשר אמיץ עם המרכז בוורשה, רכש לו מעון, וצעדו הראשון היה לכונן ספריה עשירה שהכילה ספרים בעברית ואידיש, אשר השאילה ספרים לקריאה לנוער המקומי. מוסד „תרבות" זה נעשה לציר המרכזי שמסביבו התרכז הנוער התוסס בכל חומו ומרצו. הנוער בעיירה וסביבותיה אשר בלה את חייו עד עתה ללא מטרה, עטה בצמאון על מדפי הספרים, אשר פתחו לפניו עולמות חדשים, השקפות ומשאות נפש אשר לא עלו מקודם על דעתו. מפנה חדש בא עתה בשאיפותיו, וענינים חדשים נתגלו לו בחיים ובחברה היהודית.

עבודה רבה השקיעה הספרנית חוה רוטבלאט במרצה ובעוז רוחה. ערב ערב היא שקדה במסירות על קבלת הספרים והפצתם. לאלה שלא התמצאו בקטלוגים היא התאימה בעצמה את הספרים הרצויים והמתאימים לפי כושרם והבנתם. מלאכה זו היא עשתה בהתנדבות שלא על מנת לקבל פרס.

במקום זה נערכו שיחות וויכוחים על נושאים שונים. על הציונות, סוציאליזם, מרכסיזם, ועל ציונות סוציאליסטית. הדי הויכוחים בקעו החוצה ערב ערב עד לשעות מאוחרות.

נוסדו גם שיעורי ערב לעברית. נשמעו הרצאות על נושאים אקטואליים ואירועים מדיניים בארץ ישראל ובעולם. מזמן לזמן הוזמנו מרצים־אורחים מוורשה, מלובלין ומרכזים אחרים, אשר האירו את עיני בני המקום בכל עניני דיומא שמשכו את תשומת לבם והתענינותם, וקהל השומעים הלך ורב מפעם לפעם. מדי פעם נערכו גם דיונים ספרותיים על סופרים וספרים, על מגמות בספרות וכד'.

החוג הדרמטי בטורבין

בחוג הדרמטי שהוקם בעיירה השתתפו לייזר שטרייכר חובש העיירה, יצחק פדר, לייב יפה, הדס לרר, שרה ינובר, יוסל גוטוורץ, אורי גוטוורץ, נייהוז, משה גולד־שמידט, טעמע פעדער. שמואל אבא גוטוורץ ומשה שניידרברג היו בימאים בחוג זה.

החוג הציג בהצלחה מספר הצגות, שהכנסתן הוקדשה לרכישת ספרים עבור הספריה ולהשתתפות בתקציב „תרבות", שהיה כמעט תמיד דחוק בכסף עקב ההוצאות הרבות על מורים, מרצים וכו'. ועד הקהילה היהודית שהיה נתון תחת השפעת ה„אגודה" אשר הוותה בו רוב, לא רק שלא תמך במוסדות אלה, אלא גם נלחם נגדם בכל כוחו מהרגע הראשון. הם ראו בהם „תרבות רעה" ומפגע ליהדות המסורתית. הספריה הפיצה לפי דבריהם מינות ואפיקורסות בספריה הפסולים, והם ראו בה סכנה רבה לעתיד ילדיהם, שלא ייסחפו ח"ו ב„זרם העכור", לטעום מ„עץ הדעת", ולסור מהדרך הישרה אשר הלכו בה עד היום.

המאבק בין הישן והחדש

בראש הלוחמים נגד הזרמים החדשים עמדו ירחמיאל ברונשפיגל ושמעלקה דרימלר. הם עשו הכול בשביל להחניק את פעילותו של „תרבות", והגיעו גם עד כדי אכילת קורצא אצל הסטרוסטה בקראסניסטאוו, והטלת לחצם שיסגור את המוסד. השלטונות לא נאותו להם בזה, כי הקו הרשמי היה אז חיובי לציונות. הם לא עשו זאת מ„אהבת מרדכי", אלא מפני שראו בציונות מגמה של הגירת יהודים מן המדינה, דבר שהיה כדאי להם מכל הבחינות. כאשר לא הצליחו אנשי ה„אגודה" בהתירותיהם בחוגים הממשלתיים, הם החלו בעצמם ל„טפל" בענינים ואחזו באמצעים נמרצים למנוע את בניהם מלהכשל ומעריקה. הם סגרו עליהם ממש את הבית ולא נתנו להם לצאת מפתחי בתיהם. הנערים, מאידך, חפשו כל דרך אפשרית לחמוק ממאסר הבית, והיו מתגנבים בחשאי אל ה„מעון" לטעום מן האסור. בין אלה היו גם בניהם של העסקנים הנזכרים למעלה. כאשר הרגישו בזה הוריהם, הם שמו עליהם מארב בחוץ (להכנס פנימה לא העיזו, שלא תדרוך כף רגלם במקום „טמא"), וחיכו עד צאתם, ואז נתגלו מחזות מסעירים. סטירות וחבטות נפלו מכל עבר, כשהן מלוות בשיקוצים ובגידופים על הכתובת של עסקני „תרבות". הקרבנות המוכים והמושפלים עד עפר, שביניהם היו גם בנות מבוגרות, לא הרהבו אחר כך זמן מה לבוא יותר, מכאב, מפחד ומבושה. אולם סוף סוף לא יכלו „להתגבר על יצרם" והם חזרו והופיעו סמוקים מפחד ומבושה. העידוד שקיבלו מבאי המועדון ועובדיו נסך עליהם רוח ממרום, והם לבשו עוז לעמוד בכוח יתר נגד מנדיהם ושומריהם. המאבק הזה נמשך בדרכים שונות, עד שהובררר להורים העקשנים, כי ידם על התחתונה והם לא יצליחו לעצור בעד בניהם, ואז „הותרה הרצועה".

ממאבק זה סבלה רבות גם הספריה, אשר איבדה ספרים רבים, שנקרעו או נשרפו על ידי ההורים שגילו את ה„סחורה הטמאה" אצל בניהם תוך חיפושים נמרצים מתמידים.

מלבד הפעולה התרבותית, ניתנה גם תשומת לב לחינוך הגופני. ליד מועדון „תרבות" התכונן גם מגרש לספורט ולהתעמלות. בימי שבתות בבוקר השכם היו יוצאים לזולשביקה, שהיתה מרוחקת מספר קילומטרים מטורבין, ושם היו עורכים תרגילי התעמלות. גם ה„כדור רגל" רכש לו הרבה חובבים. באורח זה היו מבלים מספר שעות בחיק הטבע, וחוזרים מאוששים ורעננים אל העיירה.

הפעילות למען הקרן הקיימת

ליד המועדון הוקם גם ועד למען הקרן הקיימת שהיה מורכב ממספר חברים פעילים. הודות לפעילותם, בשיתוף נציגי הקק"ל בוורשה, רכשה לה הקרן הקימת פירסום רב בכל השכבות של אנשי המקום. אפילו המתנגדים המושבעים והקיצוניים ביותר מבין חסידי גור, כמו כן מבין השמאליים, היו באים וממלאים את בית המדרש להאזין לנואמים, אשר נושא דברם היה „הקק"ל וארץ ישראל". בין הנואמים היה גם החבר שמעון שלאפרמן שהלהיב את שומעיו.

בפעולה זו לקחו חלק כל הארגונים הציוניים מימין ומשמאל, ועשו את עבודתם בהתנדבות. אפילו את ההוצאות השוטפות שלהם שילמו מכספם הם. עבודה זו היתה

קבוצת חלוצים מהראשונים בארץ

מימין למעלה: מרדכי הופן, איתמר הופן, בלומה גרינברג (זילברקלנג), גוטברץ משה, יעקב פרידלר.
יושבים: יהושע (השל) בן ארי (זילברקלנג), אריה גולדפרב, ירחמיאל פריברג, אהרון בומפלד.

לזכר דודי משה שלפרמן וב״ב שניספו בשואה

חיי מסורת וציונות בעיר

מאת שמעון חלמיש (שלפרמן)

(זכרונות)

בבואי לכתוב בספר־זכרון לקדושי טורבין הי״ד — העיירה שהיתה מלאה יהודים שבגליל לובלין הנזכרת עוד מימי ת״ח ות״ט — רועדת היד והלב מתפלץ. האמנם אינה קיימת עוד עיירה זאת שיהודים יקרים חיו בה, בנו אותה במסירות ובנאמנות,

(סוף מאמרו של א. גולדפרב)

רבת גוונים. היו מפיצים את הקופסאות בבתים; היו עורכים „ימי־סרט״ בימים מסוימים, כמו ל״ג בעומר, חנוכה, כ׳ תמוז, פורים וכו׳. יש והיו עורכים יום סרט ביום שחל בו היריד המקומי, ואז היו מזכים גם את האכרים שנהרו למקום, בסרטי הקק״ל, שקשטו את בגדיהם.

בין הפעולות היו גם מגביות בהזדמנויות חגיגיות, כמו חתונה, שמחות ומסיבות משפחתיות; נטיעת עצים ביער הקק״ל. כמו כן היו גם מנדרים בעת קריאת התורה לטובת הקק״ל, ביחוד ב„שטיבל״ הציוני. נשפי כ׳ תמוז שנערכו לזכרו של יוצר הציונות הביאו הכנסה כספית, שגם היא הוקדשה לקק״ל.

צורה אחרת של הכנסה היתה חלוקת שקיקי פירות א״י בבתים בימי ט״ו בשבט. שקיקים אלה הכילו תאנים, תמרים, חרובים וכו׳.

את הרקת הקופסאות של הקרן הקימת היו מבצעים בני הנוער שהיו עובדים בהתלהבות, ומבקרים זוגות זוגות מבית לבית מדי חודש בחדשו. לא היה מקרה שקופסה תהיה ריקה עם בואם, אפילו בביתו של העני ביותר. הנשים ראו לעצמן חובה קדושה לזרוק אל תוך הקופסה מטבע כל־שהיא לפני הדלקת הנרות, וכי יש מצוה גדולה וחשובה יותר מגאולת הקרקע של ארץ ישראל מידי הנכרים?

ה„חלוץ״ ועבודת ההכשרה

בצדו של מועדון „תרבות״ התרכזו גם „החלוץ״, „החלוץ הצעיר״, ה„פרייהייט״ וגם „בית״ר״. זמן מה היה פעיל גם „השומר הלאומי״, תנועה של „צופים״ מילדי ישראל, שבראשו עמד תושב חדש נמרץ ובעל יזמה, אולם עם עזיבתו התפרקה תנועה זו.

ההשראה הציונית חדרה גם אל תוך בית המדרש בין הבחורים שלמדו בו. אחדים מהם, כמו יהושע זילברקלנג (היום בן ארי, יועץ משפטי במשטרת ישראל), צבי רוטבלט, ברוך כץ וברל זונטג, עמדו בראש יסודו של סניף „הפועל המזרחי״ בטורבין, שהקים ביזמתו הנמרצת של זילברקלנג מספר נקודות הכשרה במרחב לובלין בשביל „החלוץ המזרחי״. שני קבוצים הוקמו גם בכפרים קיאן מרחק 17 ק״מ מלובלין. ובעור כפר ששמו נשכח מזכרוני.

הנה כי כן, היתה טורבין עיירה ברוכה במעשים ובפעולות. היה בה נוער חי, פעיל ותוסס, ארגונים והסתדרויות ברוכי יזמה ופעולה, קהילה יהודית ערה וצמאה לגאולה ולשיקום האומה, עד שעלה עליה הכורת והעביר אותה מן העולם.

יהי זכרונם ברוך וחרות לעד בתוכנו.

והיא נשארה בלי יהודים, וכולם נכחדו — על נשיה וטפיה ע״י הרוצחים הנאצים־הגרמנים ובעזרתם של הפולנים — יחד עם ששה מיליוני היהודים בני עמנו — הפאר של כל האומה ? ויש לדעת כי יהודי טורבין שמרו על הגחלת של מסורת ותורה, וכל אחד מהם עסק, עמל וטרח כדי להחיות את נפשו (האדוקים — כדי לקיים את מצוות השם, ולהגיע לעולם הבא), מי במלאכה ומי במסחר (הנשים עפי״ר עסקו לפרנסת המשפחה והגברים שקדו על לימודיהם — בבית־המדרש). וכולם דאגו לגדל ולחנך את ילדיהם, בכדי להקים דור המשך, כפי שנהגו אבות אבותיהם. למרבה הצער והיגון באו ימי השואה, והמרצחים הגרמנים והפולנים מחקו את העיר על יהודיה מעל פני האדמה, בלי לדעת אפילו היכן טמונות עצמותיהם של הקדושים הללו.

מוצא אני לחובה קדושה לדלות מזכרוני משהו על יהודים יקרים שחיו בטורבין, בנו אותה במשך כמה דורות, יצרו ערכים על הקהילה, שהוציאה רבנים ורביים, אנשי השכלה, וחלוצים — בוני מולדתנו.

את העיירה טורבין הכרתי עוד טרם שזכיתי לבקר בה. בימי מלחמת העולם הראשונה, אשר נתנה אותותיה בהרעשה כבדה של הצבא הרוסי והאוסטרי באמצעות תותחיהם, נשרפה העירה כליל, וכל אנשיה עזבוה ונהפכו לפליטים. חלק מהם הגיע גם לעירנו, יאנוב, והצליחו להשתקע בה. בביתנו השתכנה משפחת אשנברג (בתו של ר׳ איזיק שו״ב דמתא).

גם האדמו״ר מטורבין זצ״ל ביקר בעירנו מדי שנה בשנה — בימות החורף בפרשת „ויחי״, ובזמן שהותו בעיר נהפכו הימים לימי חג ומועד לכל חסידיו ואנ״ש, שהיו עפי״ר אנשי מעשה, כלומר בעלי־מלאכה: חייטים, סנדלרים, קצבים, שראו בו את מנהיגם הרוחני. הוא היה מקרב אותם, והם דבקו בו ומתנים לפניו את צרותיהם, נהגו למסור לו „פתקאות״ בצרוף פדיון. ערב ערב היו מניחים את מלאכתם, ובאו לביתו של אברהם וולוולס (היה לו בית גדול) שהיה נוהג למסור את ביתו לאיכסון הרבי, בכדי שיוכל להתפלל ביחד עם הרבי את תפילת מנחה ומעריב, ובין מנחה למעריב, ולחטוף שיחה עם הגבאי (שראו בו את המשמש בקודש, ובוודאי גם הוא קדוש). מה גדול היה אושרם של החסידים הללו, שהגיעה גם שעתם ומתחשבים בהם כמו בלמדנים, ובגמר תפילת ערבית נכנס כל חסיד וחסיד עם אשתו לפי התור שנקבע ע״י השמש (כמובן בהתאם למתנת־יד שקבל). הכניסה למקום הרבי היתה ביראת כבוד ובפעימת לב, החסיד נהג להניח את הפתקא (שכתבה הגבאי) ועליה פדיונו. הרבי שישב על כסאו קם ממקומו והושיט את ידו לחסיד, ולאחר עיון בפתקא השיב להם בברכות חמות, והזוג עזב את חדרו של הרבי בפנים קורנות, מלאי שמחה וכאילו אבן נגולה מעל לבם, אי־לכן היתה העיירה הזאת קרובה ללבי (כמו־כן זכיתי להיות „בעל קריאה״ בבית התפילה של חסידי האדמו״ר הנ״ל).

איתרע מזלי ודודי משה שלפרמן (החודג) נהפך לאזרח העיירה, בנשאו את בתו של ר׳ אלתר שנידברג (באריק) ז״ל, מלמד הדרדק, ויהודי ירא שמים תמים, ויחד עם דאגתו לפרנסה דאג גם להתקין את עצמו לעולם הבא. בכל יום שבת בטרם האיר השחר, היה מעיר את בני העיירה משנתם, בהכריזו בחוצות: קומו נא, עורו נא, והתיצבו נא

לעבודת הבורא, כי לכך נוצרתם" (יידן שטייט אויף לעבודת הבורא). כל יהודי חרד קם ממיטתו, ונוטל את ידיו (לתוך העביט) כדי שיוכל להתהלך יותר מד' אמות (נטילת צפרנים), מתלבש ואומר „מצות ה' ברא מאירת עינים", משכים ללכת לבית־המדרש, מי לתפילה, לאמירת תהילים, מי לפרשת השבוע, או לפרק משניות. בימות החול נהגו גם יהודים רבים השכם קום ולנהור לבית־המדרש לתפילה ולהודיה. לאחר תפילת שחרית נהגו רבים להשאר בביה"מ ולהמשיך בלימוד תלמוד. אנשי העסקים פנו לעסקיהם, וילדי־ישראל פנו ל„חדריהם". הנוער שהורגל לאורח חיים זה, שנמשך הרבה דורות, הושפע מהרוחות החדשות שהתחילו נושבות בכל הארץ, ושהדן הגיע גם לטורבין העיירה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה בתום הכיבוש האוסטרי, ולאחר העצמאות שקיבל העם הפולני, התחיל הנוער היהודי לפקוח את עיניו, ופעמי גאולה של עמנו נשמעו ברחוב. קמו תנועות ציוניות, נוסדו ונפתחו ספריות, בתי ספר „תרבות", והסתדרויות נוער חלוציות למיניהן קמו. במצב חדש זה התחוללה מלחמה בין אבות לבנים. שאיפתו של הנוער היתה לעלות לארץ ולבנותה, אי־לכן גילה מרץ רב ומסירות בפעולתו למען הקרנות הלאומיות: הקרן־הקיימת וקרן־היסוד וקפא"י. על אף ההתנגדות החזקה מצד האדוקים והחרדים, שהם היוו את רוב רובה של העיירה, עזב הנוער את ספסלי בית־המדרש, והתחיל לעיין בספרים חיצוניים, בעתונות, נפתחו קורסים לעברית, ובמועדון של התנועה הציונית קוימו אסיפות. ארגוני הנוער ניהלו שיחות על נושאים ארץ־ישראליים, קמה שכבה של משכילים, שצעדה ביחד עם תנועת התחיה הלאומית בטורבין. מענין וחשוב לציין שהאוונגרדים להתהוות התנועה הלאומית, היו למדנים מתמידים בביה"מ, ומבני „כלי־הקודש דמתא". נכדיו של ר' אייזיק שו"ב, בתו ייטה בלימה אשר ביתה הפך לבית ועד לפעולה ציונית, ושמואל־אבא בנה של ייטה בלימה ביחד עם הח"ח יצחק פדר, האחים יפה ואחרים ז"ל ואריה גולדפרב יבדל לחיים שהוא עמנו כאן, וכן שרה ינובר שהיא עמנו כאן, הם הם שאירגנו את התנועה הציונית, ואת כל יתר המוסדות והארגונים המסונפים לה בעיירה.

עם התגברות התנועה ופעילותה, אשר הביאה לידי שינוי מצב הענינים בעיירה, קמו אנשי שלומי־אמוני ישראל, אשר התנגדו לכל התנועה הציונית, ובפרט לתחייתו של הנוער והתקדמות לקראת ההצלה (ממושמעים היו לקול גדולי התורה שהתנגדו לדחיקת הקץ, ובפרט לכל פעולת החלוץ, ולהתקדמות שנעשתה בארץ־ישראל ע"י התנועה הציונית, וכינו אותם בשם „פושעי ישראל" שאינם מחכים לביאת משיח וכדו'). כתוצאה מכך התפתח ריב בין אלה לבין הציונים שכללו גם את „המזרחי" ואחרים. הענין התחיל בהפצת קופסאות של קק"ל בבתים, וכן בעת העמדת קערות בבתי־הכנסת — בערב יו"כ ובפורים, ודווקא בימים־הנוראים מצאו להם אנשי ה„אגודה" מקום לאסור מלחמה בענין הקערות וכיו"ב.

היה לי הכבוד לבקר מספר פעמים בטורבין, ולבלות עם הנוער מספר ערבים בצוותא. קוימו שיחות חברים וכן הופעות פומביות. ראיתי את תנועות הנוער בפעולותיהן, ובפרט את תנועת „החלוץ", הסתדרות זו אשר כל חבריה התמסרו למענה ללא ליאות. הם עזבו את כל היקר להם — את הוריהם ואת ידידיהם (כמובן רק את אלה שלא הסכימו

לדרך הגשמתם) ויצאו למקומות הכשרה ערב עלייתם לארץ־ישראל, ורק הודות להקרבה נפשית ופיסית זו נמצאות רוב המשפחות (שארית הפליטה), כמאה בתי־אב, בישראל.

בהזדמנות בקורי בעיירה הופעתי באספה פומבית של ארגון בעלי המלאכה (האנד־ווערקער־פאראיין) אשר היו מסונפים למרכז של הפולקיסטים (מיסודו של פרילוצקי). והצלחתי להעביר אותם לטובת תנועתנו, הם עמדו לצידה של התנועה הציונית בעיירה ועזרו בהתרמות ובתרומות בעין יפה למען הקרנות הציוניות.

עלי לציין, שנתמזל מזלם של בני העיירה והיה להם הכבוד לקבל פני אורח חשוב שנטה ללון, שהצליח להשתקע, היה זה הח' גולדפארב מרפא השניים אשר בני העיירה הזדקקו לו לרפוי שיניהם. והוא קבל על עצמו גם את העול והדאגה לחינוכו והדרכתו של הנוער בעיירה. בעזרתו חודשה פעולת סניף „תרבות" והיה כעין פטרון של „החלוץ"

קבוצת ציונים פעילים

מימין, עומדים: שמואל אבא גוטברג, שלמה דיאמנט, גוצ'ה הוכמן, חנה דרימלר, מיכאל יפה, צבי פרשטנדיק, יושבת: פייגה מאנדל.

בעיירה, אירגן והשתתף באספות הנוער, נלחם באורטודוקסים, אשר לא פעם ניסו להפריע לפעולת הנוער, כמו־כן נתן ידו ליסוד חוג דרמטי, שהציג תמונות חיות מחיי־ישראל. בפעולתו זו עמדה לצידו רעיתו המנוחה תמר (טעמה) ז״ל.

ברצוני לעמוד עוד על פרק אחד, מחיי הנוער הטורבינאי. בעיירה טורבין גובלות עיירות כמו גוריי, זו עיירה קטנטונת עתיקת יומין, שתושביה אדוקים ושומרי דת, ומי שהעיז לדבר על השכלה הוחרם וסופו היה מר ונמהר. למרות ההתעוררות ותנועת התחיה בכל הערים שמסביב לה, מאנה העיירה גוריי להכיר בכל אלה, אך בכל זאת נמצא מספר בחורים ובחורות ששאפו להצטרף לתנועת התחיה הלאומית, להקים הסתדרות ציונית ולפעול למען הקרנות הלאומיות. אולם מפאת קשריהם ההדוקים עם הוריהם נמנע מהם הדבר, ולמרוד הרי אסור, ואין כח... היה קיים איסור מוחלט לפגישה בין בחור לבחורה, בכל זאת היו כאלה שהעיזו ונפגשו. פגישות אלה התקיימו בסתר בחורשה שמחוץ לעיר או ליד המעיין. זוג כזה אם חלילה נתפס, ז״א מישהו ראה אותם משוחחים, הכריזו עליהם, „נתפסו״ ר״ל געכאפטע, וסופם מי ישורנו.

כותב הטורים האלה, אשר ביקר ואירגן סניפים רבים של החלוץ ותנועות ציוניות בסביבה, ובעיקר ועדי קק״ל וכו׳, הצליח לארגן בעיירה גוריי סניף של הסתדרות ציונית (שכלל את כל אגפי התנועה), בהבטיחו שעם פתיחת המועדון בגוריי ישתתפו חברי התנועה מכל העיירות בסביבה. הכוונה היתה בכך, שהבחורות שתבואנה להשתתף בחגיגה תתוודענה עם בני העיירה (היות והבנות של גוריי לא הורשו להשתתף מגודל פחדן מפני ההורים שהשתמשו בכל האמצעים שברשותם), והסכנה אשר עלולה היתה לצמוח מפגישת בני גוריי עם בנות הסביבה, היתה שהבאות יתנכרו לבנות המקום, וחס וחלילה אלה הבנות עלולות להשאר רווקות עד שילבין ראשן (זיי ווערן פארזיצן), במקום סכנה אין ברירה — ומנסיבה זו יורשו גם בנות המקום לקחת חלק בפתיחה ובהמשך הפעולה. הדבר אורגן, וליום הפתיחה התאספו משלחות מכל עיירות הסביבה, מיאנוב, מבילגוריי, מפרמפול והמשלחת הכי גדולה שהשתתפה היו בנים ובנות מטורבין.

בעת שטור העגלות עם המשלחות הגיעו לעיירה גוריי נתקבלו בתזמורת כלי נשיפה, שבצלילי נגינתה נהגה את האורחים למקום החגיגה. בראות אבות העיר את מאות הנאספים משני המינים — הרשו גם לבנותיהם להשתתף. החגיגה עברה בהצלחה רבה. כמובן שכותב הטורים היה פעיל בניהול חגיגת הערב. פתחתי את החגיגה בנאום רב רושם, ולאחר מכן אמרו את דברם נציגי המשלחות. הפיקוח על פעולת הסניף בגוריי נמסר לידי אנשי טורבין ופרמפול. החויה הזאת אשר היתה מלווה קוריוזים רבים, לא תישכח אף פעם. יש להצטער על אלה הפעילים, אשר כה מסרו את חייהם למען המולדת ופעלו בכל נפשם, לא זכו להגיע ארצה ונפלו חללים בידי הנאצים הרוצחים הגרמנים ועוזריהם הפולנים והאוקראינים ימח שמם!

יש להעלות את זכרם ביחד עם שישה מיליוני אחינו בני ישראל הקדושים, שניספו בשואה האיומה. ארץ אל תכסי דמם!

ספריית „תרבות" בטורבין

המונח „תרבות" פירושו: כלל התנהגויות, דרכי פעולה וערכים שלפיהם האדם והחברה קובעים את חייהם הגשמיים והרוחניים לפי הבנתם. ברם בני הנוער בטורבין בבואם לפעול ברוח הקידמה לא התכוונו ל„תרבות" בתור מונח כי־אם בתור שם של הסתדרות בשם זה שעסק בטיפוח החינוך והתרבות העבריים בתקופה שבין מלחמות העולם, הראשונה והשניה. אמנם הנוער בטורבין היה מפגר מאד ביסוד מוסדות תרבותיים. עוד ב־1919 נוסדה „לשכת החינוך והתרבות" ליד ההסתדרות הציונית בוורשה ליצור מוסדות תרבות בשביל התפתחותם של החיים הלאומיים בצורות שונות, מוסדות חינוך, בתי־ספר עממיים ותיכוניים וסמינריונים עם שיעורים שונים. אך בני הנוער בטורבין לא היו מן הזריזים, אף שגם בה החלו לחדור קרני ההשכלה הראשונים עם הכיבוש האוסטרי

חברי ספרית „תרבות".

במלחמת העולם הראשונה. אך בניגוד לתסיסה העמוקה בחייה המדיניים והציבוריים ששררה בקרב היהדות הפולנית בשנים הראשונות לעצמאותה המדינית של פולין שלטו בעיירתנו קפאון ודממה. בשנים 1921־22 לא היה עדיין בטורבין זכר לחיים מדיניים ומפלגתיים. העיירה נמה את שנתה כאילו שום תמורה לא התחוללה בחיי מדינת פולין ויהודיה. ורק בשנת 1929 נפתחה הספריה על שם „תרבות" שהחלה לטפל ביצירת האוירה המתאימה להבאת עסקנים ונואמים שמהם למד הנוער לדעת את הרעיון הציוני ואת שאיפותיו, כמו כן החל הנוער ללמוד את השפה העברית ולעיין בספר עברי. הספריה נוסדה על אף התנגדותם החריפה של ההורים האדוקים שראו בכל ספר לועזי צעד

קבוצת בנות פעילי ספרית תרבות
עומדות: סימה גרינברג, גיטל פדר, מיכל זונטג,
יופצ'ה טרגר, חיה זילברקלנג, יושבת: שיינדל צוקרמן

ראשון לקראת „שמד" ואף היו קורעים ספר כזה כאשר נפל לידיהם. הספריה נחשבה למעוז בני הנוער בעיירה ששמרו עליה מכל משמר והשתדלו לפתחה בהוספת ספרים חדשים מפעם לפעם.

ספריית „תרבות" עם אולם קריאה, עם מבחר ספרי קריאה ולימוד די מגוונים, קיים את פעולותיו בעשרת השנים שלפני השואה. כל הפעולות בשטח הספריה נעשו על ידי החברים בהתנדבות. מס החבר לא היה גבוה, והסכומים האלה שימשו לרכישת ספרים חדשים שהופיעו. ספריית „תרבות" כללה את הנוער מכל הזרמים הציוניים-חלוציים.

בשנים הראשונות שימש „תרבות" גם כבית־ספר ללימוד עברית, ומחוסר תקציב

חלה הפסקה בשטח ההוראה. אולם משנת 1932 ואילך נמשכה הוראת שפת העברית ללא הפרעות, ולאו דווקא בבית „תרבות". מפאת חוסר מקום התקיימו השיעורים באולם „החלוץ" וכן באולם „תרבות" לפי התנאים.

קבוצת חברי „תרבות", הקראה בצל החורש שמחוץ לעיר

מימין, עומדים: יעקב גוטוויליגג, אריה פדר, משה גיווערץ, הופן איתמר, שלמה קאפנבום, אריה קאפענבום, הופן יהושע. יושבים: יעקב פרידלר, יוסף גוטברץ, יוסף רידער, ישראל אוברוויס, יעקב ברברמן, יהושע צוקרמן.

החלוץ הראשון עולה לארץ ישראל

מאת איתמר הופן

שלמה קופף, בנו של ר' פישל קופף, יליד 1896, למד בחדר וקיבל חינוך מסורתי. בריא בגופו ובריא בשכלו התהלך עם בני אדם בנועם וביושר, שלמה לא היה דברן מטבעו, אולם ידע בשקט להשיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. חילק כבוד לבריות והכל כבדוהו. כזה היה שלמה מטבעו. וכשהתבגר היה עוזר בעסקי אביו. לרגלי עיסוקים אלה, אביו היה חוכר גני עצי פרי מכפריים ומבעלי אחוזות שבסביבה, והיה שלמה מבלה את רוב זמנו בכפרים, ומעורה בחיי האיכרים הפולניים. בנסיבות האלה טעם גם את טעמה של עבודת האדמה, וכן הכיר את השנאה שהאיכרים הפולניים היו מגלים כלפי היהודים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, ולאחר שחרורה של פולין והפורענויות שעברו על הקהילות היהודיות ושאותותיהן הורגשו היטב ברחוב היהודי, חל שינוי רוחני גם ברוחו של

שלמה שחי וחש את התקופה הזאת. בשנת העשרים, כדרך הרבה בחורים יהודים בתקופה הזאת, חיפש שלמה את דרכו את „העתיד" של בחור יהודי. כנהוג במקרים כאלה, מצאו ההורים את הפתרון: „שידוך". ההורים השיאו את שלמה לבחורה מעיירה סמוכה שברשין. אך השידוך לא עלה יפה, שלמה לא היה מאושר, ו„טעמים" רבים לדבר. יש אומרים שרעיתו לא הסכימה להצטרף אליו בנסיעה לארץ ישראל, ויש אומרים טעם אחר, שלמה החליט מניה וביה לעלות לארץ ישראל, בכל אופן כך מדברים הבריות. והיות שאשתו לא הסכימה להצטרף, ובכדי שלא תישאר עגונה, כי מי יודע נסיעה מעבר לים מהי — הוחלט להתגרש.

שלמה נוסע לארץ ישראל, וכיצד? הוא קבל „כרטיס הרצל". לא ידוע אם הכרטיס הוא בצבע תכלת לבן, או כרטיס כחול. כך כינו את הכרטיס. בשנת 1924 עלה שלמה לארץ ישראל. כידוע פקד אז את הארץ משבר גדול בשנה הזאת. אולם שלמה במכתביו להוריו לא הזכיר את המשבר כ"ל וכלל. הוא כתב על השמש הלוהטת, על השמים הבהירים, על החלוצים, ובין אלה כתב, שהוא עובד בייבוש ביצות בחדרה, ומרגיש את עצמו בכי טוב. מחלת המלריה שקנתה לה אחיזה בחדרה דבקה גם בשלמה, הטיפול דאז בשיטת חינין ניתן גם לשלמה והוא הבריא. בסוף שנת 1928 בפרוס ייסוד חברת האשלג הארצישראלית בראשו של נובומיסקי, יצא שלמה עם קבוצת חלוצים ראשונה שנבחרה במיוחד להכשרת השטח שבצפון ים המלח. השטח המדברי הבלתי מיושב מזה דורות הפיל חללים מבין העובדים הראשונים שעסקו במקום. מי נדבק במלריה ומי נדבק בסוג מחלה אחרת, שטרם הספיקו לעמוד על טיבה. ושלמה נדבק במחלת השינה. אחרי טיפול בבי"ח שנמשך זמן מסויים בשנת 1929 הוחזר שלמה לבית הוריו ע"ח הסוכנות היהודית וחב' האשלג. השנה הזאת היתה שנת המאורעות בארץ ישראל. זה הביא בעקבותיו להתעוררות חלוצית בכל רחבי פולין. הנוער היהודי היה אחוז התלהבות לעלות לישראל וללחום. בנסיבות האלה ניתן להבין, איזה רושם מדכא עשה על הנוער היהודי בעיירה שובו של שלמה.

שלמה החלוץ הראשון, הבחור החסון כארז, התהלך ברחובות העיר כמו צל, המחלה שדבקה בו לא הרפתה ממנו (לא כפי שניבאו הרופאים שע"י שנוי אקלים יחלים). הוא היה הולך ומנמנם, וכשהיה מדבר היה הריר מתמשך והיה יורק לאיטו.

כל מי שראה את סבלו של האדם הזה, — רגש ההשתתפות בצער אחזה בו. הנוער החלוצי לא הושפע לרעה משובו של שלמה. להיפך היו מקרבים אותו, ובלבד שיספר על קורות הארץ, אך שלמה לא דיבר הרבה, כי ההבעה קשתה עליו, אולם כל מה שסיפר על הארץ היה מן היפה והטוב, ומה שקרה לו הרי זה אסון פרטי שלו.

הנוער החלוצי היה מתבונן בשלמה ברגשות מעורבים, ושלמה היה ממלמל ואומר „בית יעקב לכו ונלכה", כי אין לכם מה לעשות פה.

ככה התהלך שלמה החלוץ הראשון בעיירה. ובכדי שיחול מפנה בחייו המליצו הרופאים שיתחתן, ובשנת 1931 נשא לו אשה מבנות ינוב העיר הסמוכה. אולם מצב בריאותו לא הוטב, בשנת 1937, אחרי שנות סבל ועינויים קשים, הסתלק מאתנו שלמה אל עולם האמת.

יהי זכרו ברוך.

הריש ביטרמן הולך לארץ ישראל

מאת ישראל אמיר

הריש בנה את ביתו מאחורי בית המדרש. הבית היה בנוי מחלקי עץ אשר אסף במשך שנים. הבית שימש לו למגורים וגם לנגרייתו. מבנה הבית אף פעם לא היה מושלם, ואף רצפה חסרה בו. המשפחה היתה גדולה והעוני היה גדול עוד יותר, אבל הריש היה תמיד שמח בחלקו.

הוא היה אחד הנגרים הטובים בעיירה. רבים למדו אצלו את המקצוע, כי מי שלמד אצל הריש ידע את המלאכה כדבעי. הריש לא השתייך לעולם פורמלית לשום מפלגה, אלא שתנועת פועלי ציון היתה קרובה ללבו. לעומתו השתייכו בניו, כ־8 במספר, לתנועת „הבונד" והיו לחברים שרופים. והיו שסיפרו שגם אם הבנים הזדהתה עם מפלגת בניה.

זוכרני, היה זה בשנת 1932, בא אלי הריש וגילה לי את סודו שהוא ועוד שני יהודים מתכוננים לעלות ברגל ממש לארץ ישראל. אחד מהשניים היה חסיד מחסידי השטיבל הטריסקאי בשם יעקב גויסטגאוט והשני בשם לייבוש פורר, יהודי מתקדם יותר מהעיירה הסמוכה זשולקיבקה. בנותיו של האחרון נמנו על חברי „גורדוניה", וכפי הנראה הושפע מבנותיו.

אכן שלושה עולמות שונים נתאחדו במטרה לעלות ברגל לא"י. שאלתי אז את הריש, כיצד חושב הוא להבטיח בינתיים את פרנסת משפחתו? על כך השיב לי, שהוא סומך בנידון זה על בניו. אלה יעבדו.

בינתיים יצאתי אני להכשרה קיבוצית, וכשחזרתי כעבור מספר שנים לעיירה סיפרו לי הורי, שהריש מתענין בי ושואל לבואי. הורי אף ספרו לי שאכן יצאו השלושה להגשים את חלומם, אך רק אחד מהם הצליח לעבור את הגבול האוסטרי, ואילו הריש ועוד אחד נעצרו בגבול הזה ואחר תלאות צרות ויסורים חזרו לפולניה.

כשלון זה עלה להריש בהרבה בריאות, ואם לא היה די בכך עוד עשו אותו הבונדאים והחסידים ללעג ולקלס בעיני בני העיירה.

כל זה לא הניא את הריש מרעיונו, אלא להיפך. הוא לא נואש והחלטתו היתה נחושה להגשים את חלומו ולעלות ארצה.

עם עלייתי ארצה בשנת 1939 גמרתי אומר למצוא את האחד מן השלושה שהצליח, וזה היה לייבוש פירר. יגעתי ומצאתיו מתגורר עם בני משפחתו אשר בינתיים הספיק להעלותם ארצה, בעיר חיפה. לייבוש, שהיה לטפסן מסוג 1, א', היה שמח בחלקו.

אותה שנה פרצה המלחמה ועמה השואה האיומה, שהשמידה בין השאר את כל אותם היהודים הפשוטים והיקרים שהיוו את החלק הארי ביהדות הפולנית.

ביום בהיר אחד, היה זה בשנת 1948, מקבל אני מכתב מגרמניה מאת שרידי הפליטה של בני העירה, ונסתבר לי שהריש הנגר מצוי בתוכם חי. הוא כתב לי שהוא ושנים מבניו הבוגרים ניצלו ונמצאים עמו בגרמניה. הבנים מנסים להשפיע עליו שיהגר אתם לארה"ב, אלא שהוא הריש בשלו: הוא לא יוותר על הגשמת חלומו לעלות ארצה. הוא כתב לי שהשיג מכונת נגרות קטנה ושהוא מביאה עמו ארצה.

כעבור שנה אני מקבל שוב מכתב ממנו. מסתבר שסוף סוף זכה להגשים את חלומו: הגיע ארצה דרך קפריסין ונמצא עתה בבית־ליד.

באתי אליו והוא מספר לי בדמעות בעיניו את כל אותו סיפור מחדש. והנה לאחר שלא נענה להפצרת בניו לבוא עמם לארה״ב והגיע לכאן, מציעים לשלחו לבית זקנים. לא! הוא לא יוכל לקבל הצעה זאת — גמר אומר.

אמנם היה כבר מעבר לגיל 50, אבל יכול הוא עדיין להרויח את לחמו בכבוד במקצועו. נסיתי להשפיע עליו שיבוא למשקנו אלונים. נגר טוב, חשבתי, וודאי ימצא את סיפוקו בחייו במשק. הוא כמעט שהסכים, אלא שבמכתבו הבא כתב לי שהכיר אשה בבית־ליד והם עוברים לגור לעכו.

שנה לאחר מכן פגשתיו בליל האזכרה לזכר קדושי עיירתנו. בחנתי מתוך דבריו שמצבו אינו רע. על אף גילו, קנה לעצמו שם טוב בין הנגרים, ויש לו עבודה. שאלתיו מה כותבים הבנים? „הם לא כותבים, — השיב — הם כועסים עלי, אבל אינני מצטער, את חלומי הגשמתי ודי לי בכך״.

הזמן עשה את שלו. הריש שעברו עליו כל כך הרבה צרות, שאף פעם לא אכל לשובע אפילו בזמנים הטובים ביותר אצלו, ונוסף לכך השואה על כל תוצאותיה, כל אלה נתנו את אותותיהם בו, והוא הספיק ליהנות רק ממספר מועט של שנים מאושרות בחייו במולדתו שנפשו כה נכספה אליה, עד שנפטר לפתע לפני 4 שנים.

יהא זכרו של הריש הנגר, האדם הפשוט והיקר, שהצליח בדרך מסתורית להגשים את חלום חייו, בעקביות ובעקשנות כזאת, חרות בלב בני עירו בדורם ולדורות.

„החלוץ" בטורבין

מאת איתמר הופן

סניף „החלוץ" הראשון בטורבין נוסד ב־1925/6. בשנה זאת או בשנים האלה נוסדה פלוגת הכשרה ע״י חלוצי לובלין באחוזה החקלאית נובו־דבור, האחוזה נובו־דבור נמצאת בין טורבין לויסוקי. בעל האחוזה היה אדם ליברלי, לא כיתר בעלי האחוזות שבסביבה שהיו שייכים לארגון „האנדקים" (ארגון פשיסטי אנטישמי), והוא נאות לקבל בחורים יהודים להכשרה חקלאית בחוותו. חלוצי פלוגת ההכשרה היו באים לעיתים תכופות העיירה, לערוך את קניית המצרכים ומשלוחי דואר. הבחורים האלה היו מטובי בני הנוער שבלובלין, ועשו רושם טוב על אנשי טורבין.

לאחר תקופת שנה לערך התחסלה הפלוגה. חלק מהחלוצים עלה ארצה וחלק עבר למקומות אחרים. סניף החלוץ בטורבין הלך ונחלש, והסיבות לכך היו רבות. שנת 1929 היתה שנת המאורעות בא״י, שחיטה בישיבת חברון ורצח היהודים לאור היום בארץ ישראל. מאורעות אלה קוממו את הנוער היהודי ברחבי פולין, רוב בני הנוער גילו נכונות להתגייס לעזרת אחינו הנתקפים בא״י, ואילו ניתן היה הדבר באופן מוחשי, היו רבבות בחורים עולים ארצה, מתוך שאיפה עזה וכנה לבנות וללחום. בעקבות מאורעות אלה שוקם סניף החלוץ בטורבין, וכן נוסד סניף של „החלוץ הצעיר".

מספר החברים שהשתייכו ל„החלוץ" היה כ־70 וכאותו מספר ב„החלוץ הצעיר". היתה תנועה של מספר החברים מפאת יציאת חברים להכשרה ועליה לארץ, היתה תקופה ש„החלוץ־הצעיר" מנה קרוב ל־100 חברים. שני הארגונים היוו למעשה מחנה אחד, תכנית עבודה משותפת, מעון אחד וכד׳. בסניפים האלה התפתחה פעולה רבה, הן בשטח הארגוני והן בשטח החינוכי.

ב„החלוץ הצעיר" חולקו החברים לשכבות וקבוצות, בהתאם לגיליהם, כל קבוצה על שמה ומדריכה. היו קורסים ללימוד עברית, ידיעת א"י; התקיימו הרצאות על חיי הארץ וידיעת הארץ, על הסתדרות העובדים בא"י, על המבנה החברתי של ההתישבות בארץ. בשנת 1930 נשלחו 5 חברים להכשרה, לקבוצת „שחריה" ולמקומות אחרים. בשנת 1931 יצאו כ־13 חברים לנקודות הכשרה שונות, כגון: קבוץ „בורוכוב", „גרוכוב" לבנדין וכו׳. שנים מהחברים יצאו להכשרה חקלאית עונתית לקיבוץ „מגשימים" בחוותו של הגרף פוטוצקי ליד ויסוקי־ליטבסק. בהזדמנות זו ראוי לציין מאורע מענין שקרה לכותב השורות האלה: היוצאים להכשרה חקלאית היינו אני והח׳ אוברויס ישראל. התאריכים של מכתבי השליחה שקבלנו היו קרובים, אולם יום היציאה של ישראל היה קרוב משלי. היות שישראל היה בן יחיד להוריו, וההתנגדות לנסיעתו מהבית היתה ידועה מראש, על כן היה הכל מתוכנן מראש, והכל נשמר בסוד. בשעות הקטנות של הלילה שכרנו עגלה, אני ועוד חבר לוינו את הח׳ ישראל לעיר ז׳ולקיבקה, ומשם המשיך ברכבת.

בדרכי חזרה לטורבין עם חברי המלוה השני, יעקב מיצנר, נפגשנו בדרך מז׳ולקיבקי באביו של ישראל, ר׳ אייזיק המוכתר, שבינתיים נודע לו על האסון שקרה לו. כשר׳ איזיק פגש אותי היפנה כלפי את מקלו העבה ושאל: „לאן שלחת את בני?

אתה רצחת אותי נפש"! ראיתי שהאדם הזה יוצא מכליו, ובמקום להתחיל להסביר לו, נמלטתי על נפשי באופן אינסטינקטיבי. עד יציאתי להכשרה לא העזתי לעבור את קטע הרחוב שבסמוך לביתו. זהו מקרה אחד ממקרים רבים דומים שקרו בפעולה החלוצית שבעיירה.

כפי שנכתב בספר הזה אנו למדים, שרוב רובה של האוכלוסיה בעיירה היתה דתית־חסידית. מנסיבה זאת שמרו הרבה חברים וחברות בסוד את השתייכותם לתנועה החלוצית, או לכל תנועה ציונית אחרת. הדבר הכביד על רכישת חברים, על העברת מפעלים כספיים, כגון: קרן עליה, קרן הכשרה וכדו׳, וכן היו קשיים בהתרמות לקרנות הלאומיות, שחברי החלוץ היו בין הפעילים ביותר בקרנות האלה.

למרות כל הקשיים שנערמו בדרך פעולתו של „החלוץ" הוא הלך מחייל אל חייל, כבש את הלבבות של רוב הנוער בעיירה, והפך למעין כוח בקהילה היהודית בעיירה. הפעולות של ערב הקונגרסים הציוניים, הבאת מרצים, שליחים ועריכת כינוסים, — כל אלה תרמו להערכת מהותו של הרעיון החלוצי. נכון שהיו גורמים מסייעים להבנת הדרך שבה בחר החלוץ, האוירה האנטישמית שהתבלטה בכל שטחי החיים היהודים, וכן האפליה הגלויה כלפי הנוער היהודי מצד הפולנים, כל אלה הביאו את הנוער היהודי לידי מחשבה, מה לעשות? לאן לפנות? התנאים האוביקטיביים האלה הם אשר הביאו את הנוער היהודי לידי הכרה ברורה שהננו עם מחוסר טריטוריה. ברוח זו ובאפיק זה התנהלה הפעולה החינוכית ליהפך לאדם פרודוקטיבי ולכוח יוצר בביתו הלאומי.

אלה הדברים היו לחם חוקם של החברים. בין יתר הפעולות היתה פעולה ספורטיבית בהדרכתו של הח׳ אריה גולדפרב, שהיה פעיל מאוד בסניף „החלוץ", אורגנו טיולי ספורט לחורשות שמחוץ לעיר. מדי שבת בשבת היו משכימים קום, וכיתות כיתות מאורגנות היו יוצאות לחורש. לאחר שעות של התעמלות ומשחק בכדור רגל התקיימה שיחת חברים על נושאים ארגוניים ופוליטיים, ובשעות שלפני הצהריים היה המחנה החלוצי חוזר העירה. עפ"י התקן ובכיתות מאורגנות צעדו החלוצים במאורגן ובקצב אחיד ברחובות העיירה ושירה בפיהם, שירים עבריים, שירים ביידיש, ובני העיירה היו יוצאים את בתיהם לראות את פני החלוצים בצעדם בסך.

סניף החלוץ בטורבין נחשב כאחד הסניפים הגדולים והמאורגנים היטב בסביבה, בשנת 1932 היו כבר כ־20 חברים בפלוגות הכשרה וכמה חברים חיכו בתור לעליה לארץ. הח׳ ירחמיאל פריברג עלה ארצה בשנה זו, וכן הח׳ בוימפלד. כל אלה תרמו לאוירה החלוצית שהיתה שורה בעיירה.

כן התקיים באותה השנה כינוס איזורי בעיר טורבין. המאורע של הכינוס היה בעל ערך רב ובממד רחב, אם כי היו אי־אלה אי־התאמות בין מרכז החלוץ והסניפים, ומועדו של הכינוס נדחה פעמיים. בעיצומו של ההתכנסות, האפיל גורם לא טוב על באי הכנוס. היתה זאת שנה של הפסקת העליה לארץ, שנה לאחר ספרו הלבן של הלורד פספילד, ורבים מבין באי הכינוס היו מועמדים לעליה המחכים בתור לעליה, ומחוסר הסבר מצד המרכז נדחה הכינוס פעמיים, עד שלבסוף מצא מרכז החלוץ את האדם שישתתף מטעמם, וזה היה הח׳ פיבל בן דורי (שליח הסתדרות העובדים). למעשה צריך

היה הכינוס הזה להתקיים בלובלין, אולם מסיבות שלא היו ידועות פנה מרכז החלוץ לסניפנו בשאלה אם יאות לארגן ולקיים את הכינוס בעיירתנו. בכינוס השתתפו 250 חברים משתתפים, נציגי כ־32 סניפים. הכינוס התקיים באולם התיאטרון החדש של מכבי האש ונמשך יומיים. אחרי ההרצאה של הח׳ בן־דורי התקיימו ויכוחים והחלטות: „לפתוח את שערי הארץ לרווחה״, „להכשיר את הנוער לחיי עבודה״.

אלה היו שתי ההחלטות החשובות ביותר שהועדה המתמדת הכינה.

לאחר הכינוס הזה החליט הח׳ גולדפרב לעלות ארצה, ומרכז החלוץ נעתר לבקשת הסניף להעניקו בסרטיפיקט. הכינוס הזה הביא בעקבותיו לשינוי במהלך המחשבה של הדתיים, רבים מהם התענינו לדעת על מה דובר בכינוס. לא עברו ימים רבים ויהודים דתיים התחילו לרכוש סרטיפיקטים בתורת שוחטים ורבנים, אם כי מעולם לא היו כאלה, ביניהם שעלו ארצה, הרי הם: ר׳ יוסף קורנדרקסלר ז״ל עם משפחתו, ור׳ צבי קופף עם משפחתו יבדל לחיים ארוכים.

אם יש לזקוף לזכות מישהו בקיומו של חלק מקהילת טורבין בישראל, הרי זו זכותו של החלוץ בטורבין. באמצעות החלוץ עלו כ־25 חברים באופן ליגלי ובלתי ליגלי. ביחד עם אלה שעלו בדרך אחרת ושהשתייכו להחלוץ מגיע מספר החברים ל־45. מאלה נמצאים 7 חברים בקבוצים ושניים במושבים.

קבוצת חלוצים לפני עלותם ארצה
מימין (שורה ראשונה): יעקב פרידלר, יחיאל פרידלר, ישראל אויבר ווייס, זאב גייער. שורה שניה: משה גוטוורץ, יהושע הופן

החלוץ בטורבין

מאת ישראל אמיר

תנועת החלוץ, קמה, כמובן, כצורך חיים של הנוער המקומי, אחרת היה הנוער הזה הולך ומתנוון. כל צורות אירגון שהיו קיימים כבר לא התאימו לצו השעה, כי נשבו כבר רוחות אחרות ברחוב היהודי, ובתוכם גם בעיירתנו.

לא יכולנו להסתפק רק בעבודה למען הקרנות הציוניות ולמען השקל לקונגרס הציוני, או בנשפי רקודים. מגמתנו היתה אחרת לגמרי, והיא:

לארגן ולהכשיר נוער בריא בגופו ונפשו, על ידי עבודה חברתית ותרבותית, לימוד השפה העברית, ארגון חוגים להכרת הציונות הסוציאליסטית ותנועת הפועלים בארץ ישראל ובעולם. הכשרה ועליה לארץ ישראל. לקיים סניף בריא וחזק שכל חבר בו ידע ויפעל קודם כל להגשמה אישית.

אי אפשר לומר, שהצלחנו במאה אחוזים. ובכל זאת שררה הצלחה בעבודתנו, למרות הקשיים המרובים שנערמו בדרכנו.

טורבין לא היתה עיירה מתקדמת כמו עיירות באיזורים אחרים בפולין, כגון: ווהלין, פולסיה, ביליסטוק — וילנה. על בתי הספר העבריים, ובהם קהילות מתקדמות וכו׳ וכו׳.

בטורבין שלטו שלטון מוחלט „אגודת ישראל" וה„קלויזים" של גור, טריסק ואלכסנדר. המדובר הוא לאו דווקא בפעולות החלוץ, אפילו עבודה תקינה של הקרנות הציוניות. לא יכולנו לקיים כדבעי. כל דבר שהיה קשור בארץ ישראל היה פסול ומוחרם מראש.

מצד שני — הבונדאים, ואף בית״ר הפריע במקצת. בכל זאת לא התיאשנו ועשינו את עבודתנו באמונה ובמרץ, כי ידענו לקראת מה אנחנו הולכים. הדרך קשה, אבל נכונה וצודקת, ככה חתרנו עד שהקימונו סניף חזק. משכנו אלינו נוער מכל השכבות; בני בעלי מלאכה וסוחרים; נוער שהיה קרוב ל„בונד", נוער לומד בבית המדרש וכו׳. נהלנו את עבודתנו באמונה ובעקשנות עד שהעיירה הזאת, החסידית, והאגודאית, למדה להוקיר אותנו כאנשים היודעים לאן להוליך את הנוער המקומי.

מטרתנו היתה לשנות את הכל, ובזה הצלחנו.

המנטליות והלבוש של חניכינו והתנהגותם היו שונים משאר בני הנוער בעיירה. חברינו ידעו מה עומד לפניהם והם ידעו לתת תשובה קולעת למתנגדינו מכל הקצוות וזה היה הישגנו הגדול בעבודתנו וגם שכרנו. הורים ואנשים אחרים התחילו לאט לאט להבין את בניהם ואת בנותיהם ונוכחו לדעת שהם עושים דברים טובים ונכונים.

חברים התחילו לצאת להכשרה, ובמשך הזמן אף עלו כמה חברים ארצה.

נכון שהיו גם כשלונות. היו כאלה, שלא החזיקו מעמד בהכשרה, אבל התגברנו על הקשיים והכשלונות, וסניף החלוץ בטורבין התחיל לצעוד קדימה ושינה את פני העיירה.

החלוץ בטורבין חולל מהפכה ממש והיה לסניף חזק ותוסס בכל הסביבה.

המרכז בוורשה הורה לנו לבקר בסניפים שבסביבה ולארגנם לקראת כנס גדול

לגליל לובלין. הכנס אורגן יפה. ימי הכנס הפכו לימי חג ואור בעיירה, לא רק לחברי החלוץ אלא לכל יהודי טורבין.

מי אינו זוכר את ימי הכנס ואת שמחת החיים שבנוער, ואת העירה שצהלה ושמחה? ביום ששי, במשך כל היום ולפנות ערב זרמו שיירות נוער וחלוצים מכל הסביבה, עשרות ומאות חלוצים, מי ברגל ומי ברכב בעגלות ובאופניים.

אפילו הגויים ידעו שה,,פלסטיננצים" נפגשים. היה זה דבר לא רגיל, כנראה, לראות מתכוננים לעליה גדולה לארץ ישראל. הם לא ידעו בדיוק מה זה בטורבין כל היריד הזה...

השמחה היתה גדולה עוד יותר, כאשר נודע שלכנס זה בא במיוחד שליח מארץ ישראל, הריהו פיביש בנדורי ז"ל להשתתף בו.

הרושם היה עז מאד, והנחיל כבוד גדול לסניפנו. אפילו, פגם כגון זה, שבנדורי בא לכנס לעיירה דווקא בשבת, לא היה בכוחו לקלקל את הרושם בעיירה.

התברר, שהחלוץ הנהו דבר רציני מאוד ורצוי לנוער המקומי. הכנס והדיונים הציוניים היו מוקדשים לדיון על עתידו של הנוער היהודי בכלל והחלוץ בפרט.

אחרי הכנס השתנה היחס אלינו מקוטב אל קוטב. אפילו „פני" העיירה, שהיו רחוקים מאתנו התחילו לפתע להתעניין: „מה אמר השליח? מה סיפר לכם על ארץ ישראל? האפשר גם לאנשים לא־חלוצים לעלות?"

הגענו כבר לכך שהורים שלא חשבנו עליהם, באו אלינו עם בניהם ובנותיהם בני גיל צעיר, וביקשו לרשמם ב„חלוץ הצעיר".

הנצחון היה גדול ועצום. הסניף הלך וגדל והתפתח. שכרנו אולם יותר גדול והבאנו מורה לעברית. אירגננו עוד חוגים לעברית ולהיסטוריה ישראלית.

„החלוץ" היה בעיירה לפינת אור במחשך הגדול ובית חם לעשרות ומאות נערות ונערים. עם עליתם ארצה של פעילי הסניף התחלפו המשמרות. חברים יותר צעירים נרתמו לפעילות.

כשעליתי ארצה הייתי בין האחרונים. ב־1939 נפגשתי עם הצעירים הנשארים, הם ממש קנאו בי. כמובן דברתי אליהם וחזקתי את רוחם, אבל באויר היה כבר מורגש מחנק והם הרגישו זאת כמוני. חלק יצא עוד למושבות קיץ ולהכשרה, ואיש מהם לא חשב שלא יספיק עוד לחזור בשלום, ולהמשיך את הפעולה המבורכת בתוך הנוער ולמענו.

איש מאתנו לא ידע מה עומד לפניו ולא חלם על אסון כה קרוב וכה מהיר. ירדה השואה הגדולה על עמנו.

והמפלצת הגרמנית הנאצית הביאה חורבן ושמד על העם היהודי.

נזכור אותם! את הצעירים והצעירות, את הנערים ואת הנערות, שלא זכו להיות אתנו יחד בארצנו במולדתנו ולטעום טעם של הדוות יצירה, של אדם עברי חפשי על אדמתו.

על תנועות המזרחי והפועל המזרחי בטורבין

על תנועת המזרחי בעיירה אפשר לאמר שהיא היתה התנועה הציונית הראשונה במקום. היא היא שהיתה החלוצה העוברת לפני המחנה של התנועות הציוניות השונות שנוסדו בעיירה לאחר מכן ויצרו פסיפס רב־גוני וזוהר של הציונות הרעיונית, המאורגנת והפעילה.

תקופת היווסדה של התנועה היתה תקופת סוף מלחמת העולם הראשונה. הכיסופים לציון והחלומות שנארגו בלבות בני העיירה מדורי דורות לשיבת ציון, „לחדש ימינו כקדם" — היו שורשיים ומושרשים עמוק בתודעת הבריות, עד שבמובן זה לא נזקקו ל„תורות ציוניות" ולארגונים מניעים וכיו"ב.

ציונות מקורית כזאת, או „חיבה לציון", הרי נלמדת ומופנית לכל הישות עוד מימי הילדות; החל מספסל המלמד הדרדקי ועד הגיל המבוגר, בו ממשיך עדיין תושב העיירה ללמוד במקורות, להתפלל שלוש פעמים ביום ולמצוא נוחם בהיסטוריה היהודית של עצמאות לאומית ומדינית; של ממלכתיות שופעת הוד וגבורה; של נביאים וחוזים העומדים על משמר המוסר והצדק ועוד ועוד. אכן, למען החלום הציוני, למען הכמיהה והכיסופים לציון די היה בכך ולא היו זקוקים לחוזה מסוגו של הרצל. לכמיהה שורשית ואורגנית זו לציון נצטרף כמובן גם כוח דחף של המצב האומלל בו היו שרויים

היהודים בגולה הפולנית, והלב זעק לפדות וגאולה.

אך דא עקא! התנועה הציונית המאורגנת, שבאה להגשים מאוויים של דורות בדרכים מעשיות; שבאה לתת פתרון ומוצא מן המצב הגלותי המביש תוך שאיפה להחזיר עטרת ליושנה — תנועה זו לא מצאה אוזן קשבת למרבה התמיהה אצל מרביתם של יהודי העיירה, שהיו דבוקים במסורת והאמינו בתום לבם, שמפעל כזה הוא משימתו של המשיח, אשר „אעפ״י שהוא מתמהמה בוא יבוא״ ולא אבו להכיר במשיחיות כתנועה וכרעיון שיש לעמול קשה כדי להגשימו, ומה גם שבין מנהיגי התנועה וחבריה היו אנשים חופשיים, בלתי מאמינים.

על רקע כזה, אין תימא, שעד אותה תקופה לא היה עדיין בעיירה כל אירגון ציוני, עד שבא אותו עסקן נמרץ ומתקדם בדמותו של אברהם בוימפלד ז״ל.

באחד מגליונות השבועון העברי „המזרחי״ שהופיע בורשה (גליון 41 ז׳ תשרי תר״ף) אנו מוצאים ידיעה קצרה ותמציתית כדלהלן:

„בהשתדלות מר בוימפלד מקראשניק נוסדה בטורבין (פלך לובלין) אגודת המזרחי ונבחר ועד וקומיסיות שונות״. מי זה היה אותו מר בוימפלד? מה היתה הסיבה לעזיבתו את עיר מולדתו והשתקעותו בטורבין? לא ידועים לי פרטים בנדון. מה שזכור לי היא פעלתנותו הרבה בעניני הציבור. הוא היה יהודי שומר מסורת אך מתקדם בדעותיו. היה בעל חנות מכולת, אך רק לעתים רחוקות אפשר היה למצאו שם. העסקנות היתה בדמו. היה נוטל ענין בכל דבר שנגע לציבור. היה חבר ועד הקהילה ושימש גם כנציג העיירה, יחד עם כמה נשואי פנים אחרים, בפני המועצה האיזורית של העיירה והסביבה. במחלוקת הגדולה בין הרב דמתא לבין החסידים של גור, אלכסנדר, טריסק ואחרים, צידד הוא בצדו של הרב דמתא הרב ויסברוד. אגב, אביו של אותו רב, כפי שמסופר כאן במקום אחר, שהיה קודם לכן הרב דמתא, הפך לרבי והשתקע בעיר קראשניק. החסידים לא הכירו בו משום מה כרבי („אין נביא בעירו״) ואף לא בבנו כרב, והמחלוקת היתה גדולה ומתמדת. יתכן שהיה איזה קשר בין אותו בוימפלד לבין אותו רבי עוד מהעיר קראשניק.

אכן, רק אדם מסוגו של אותו בוימפלד יכול היה לחולל מפנה כזה ולייסד תנועה ציונית בעיירה באותה התקופה.

יתכן גם שהמצב הירוד ששרר באותה תקופה „פוסט־מלחמתית״, מלחמה שעוד הוסיפה סבל רב יותר והשאירה אחריה פצעים ועוני רב, אף הוא השפיע על התזוזה במחשבה השמרנית וייסוד התנועה נתאפשרה.

על חשבון התנועה של המזרחי יש לזקוף לא מעט את השתרשותן בבתים יהודיים רבים של קופסאות הק.ק.ל. ושל קרן היסוד. על אף העוני היו יהודי טורבין נדיבי לב ותרמו בעין יפה לכל מטרה מועילה. לא ידוע לי מה עלה בגורל תנועה זו במרוצת הזמן. עזבתי את העירה כשהייתי כבן 13 שנה. למדתי שנים מספר בישיבות בראדום ובוארשה. לכשחזרתי הביתה הייתי כבר כבן 17. לא מצאתי לי מקום. היה ברור לי שאין טעם ותכלית להשאר בגולה. היה גם ברור לי שהמקום היחידי שיכול לבוא בחשבון עבורי הוא ארץ ישראל, אך כיצד מגיעים שמה? כך צץ הרעיון של ייסוד

התנועה של הפועל המזרחי. בעיירה כשלנו לא היו קפיצות דרך. אין עוברים מקיצוניות אחת לשניה. הייתי עדיין שומר מסורת וחדור הכרה דתית. היו בעיירה תנועות חלוציות אחרות, אך הן היו חופשיות ולא בא כלל בחשבון שאשתלב באחת מהן. אזרתי איפוא עוז, גייסתי כמה מחובשי בית המדרש שנתנו בי אמונם, כי בעיניהם נחשבתי לאדם „שבא מן העולם הגדול" וודאי יודע אני מה שצריך לעשות... ויסדנו את הסניף המקומי על כל האבזרים. הרעש בעיירה היה גדול. בחוגי החסידים וחובשי בית המדרש ראו בצעדי זה כהדחת בחורים טובים לתרבות רעה. בין החברים שסייעו בידי, ייזכר לטוב הח' ברוך כץ ע"ה, בן של בית מסורתי ואצילי בעיירה. אך כל הילדים שם היו נגועים ב„חידק" הציוני. הבן הבכור למל ע"ה היה אף קיצוני. הוא היה ראש הבית"ר בעיירה. ויבדל לחיים ארוכים מר דוב זונטאג הנמצא עמנו כאן אשר גם הוא נתן את ידו ל„מהפכה" הזאת, והדבר היה וקם.

זמן מה לאחר מכן יצאתי להכשרה קיבוצית בה ביליתי כ־3 שנים, עד שבשנת 1935 זכיתי לסרטיפיקט ולעליה ארצה. שמעתי שבמשך זמן העדרי נחלשה במקצת הפעילות של הסניף, אך החברים היו נאמנים וחולמים כמוני להגיע ארצה. בהגיעי כאן קבלתי כל הזמן מכתבים מחברי, וביחוד מברוך כץ ע"ה מלאים געגועים וחרדה.

השואה שנתרחשה זמן לאחר מכן סתמה את הגולל על הכול ו„פתרה את הבעיה היהודית" בעיירה הזאת.

לא פעם סובר אני, כי אילו נזדמן לעיירתנו יהודי כמו אותו מר בוימפלד ב־50 שנה קודם לכן, יתכן מאוד ולהיטלר לא היה מה לעשות בעירתנו; רוב רובם של האנשים היו ודאי מגיעים לכאן ולבטח.

יהושע בן־ארי

התנועה הרביזיוניסטית בטורבין

בין התנועות השונות שהיו קיימות בטורבין נמצאה גם התנועה הרביזיוניסטית, שתפסה מקום נכבד בעיר. התנועה שימשה נקודת משיכה לבני הנוער שחפצו להתחנך באוירה יהודית ציונית ולהימצא בסביבה חברית. והיא אמנם מצאה לה תומכים גם בטורבין והחלה להתארגן ולהשמיע קולה ברמה, והימים ימי פעילות בקרב התנועה הציונית וריב המפלגות והזרמים עומד בתקפו.

כפי שאני זוכר, החלה התפתחות התנועה הריביזיוניסטית בשנת 1930. ההתארגנות החלה במועדון הציוני־חלוצי הכללי שנמצא אצל משה החייט. אחרי זמן קצר שכרה לה התנועה מקום מיוחד אצל הרשל ליכטמן. מנהלי הארגון היו: למל כ"ץ, יעקב יעקובזון, שמחה איידלמן, משה גרינברג וחוה פרייברג ז"ל. מספר החברים והחברות בארגון הגיע בין 60 ו־70. בהכשרה היו ארבעה חברים: אהרן גיוורץ, מרדכי פרלמן, יוסף לרר, שמואל רויזנר ז"ל.

הפעולה היתה מסועפת, ובהן גם הקמת נקודת הכשרה לחלוצים רביזיוניסטיים. היה זה בכפר ז'אבנו, במרחק כשלושה ק"מ מהעיר. נקודת ההכשרה מנתה 32 חברים

וחברות. נקודת ההכשרה קבלה סיוע מטעם סוחר יערות מר פסח דיאמנד, שהיה עוסק בעבודות ביערות.

בין נקודת ההכשרה בז׳אבנו והסניף הטורביני התנהלה פעילות משותפת, כמו למשל: התקיימו שיעורים ללימוד עברית, הסטוריה כללית ויהודית, קורות הציונות, תנ״ך, אימונים סקויטיים וצבאיים והשכלה, הרצאות על נושאים שונים. הנוער היה ספוג רעיונות שיחרור, ודבר זה בא לידי ביטוי בשירה ובריקודי הורה וכיוצא בזה.

המטרה העיקרית אצל כל החברים היתה לזכות לעלות לארץ־ישראל, באורח ליגלי או בלתי ליגלי, ורק במטרה לשחרר את הארץ מידי השלטון המנדטורי הבריטי. כידוע התנגדה התנועה לפוליטיקה של חלוקת סרטיפיקטים.

בהזדמנות זו אני נזכר, שבשעה שהתקיימו ערבים מוקדשים לימי־הזכרון של הד״ר הרצל וטרומפלדור, הופיעה בהקראה הנערה בת 12 לאה׳צ׳ה פרידלר וקראה בעוז: „בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום״.

מוצא אני לנכון להעלות על הנייר כמה אירועים של חברים בנקודת ההכשרה. במטרה לקיים את ההכשרה נאלצו כל חברי הסניף לשאת בעול כספי ולתרום ככל האפשר. היה זה תפקיד גדול וקשה לקיים בכוחות עצמנו את נקודת ההכשרה. ומן הראוי לציין כאן במיוחד, שבני משפחת דיאמנד — פסח, שלמה ומוטל — עזרו הרבה. ברם לצערנו לא יכלו בכוחות עצמם לקיים את הנקודה הזו שהבטיחה לנו הרבה.

זכורני, שאמי ע״ה אפתה בכל שבוע לחם בשביל החברים בנקודת ההכשרה, ואף טיפלה בהלבשתם ובאספקת לבנים. אירע פעם, ששני חברים חלו באנגינה קשה, ומקום משכבם היה אצלינו בבית. אמי ע״ה טיפלה בריפויים עד שהחלימו לגמרי.

אגב: כל אחי ואחיותי השתייכו לתנועה הרביזיוניסטית, עד שגם אמי ז״ל השתייכה לה באורח אוטומטי. בעד טיפולה ואדיקותה בתנועה יצא לה שם בעיירה, שהיה פישלובה בוודאי שהיא הסבתא של ז׳בוטינסקי.

וכה התנהלה פעילות התנועה הרביזיוניסטית עד פרוץ מלחמת העולם השניה בשנת 1939.

מרצחי הצורר היטלר השטניים התפרצו ונכנסו לטורבין ובאורח אכזרי השמידו הכל, וגם את הנוער התוסס המפואר. מכל חברי בתנועה נשארתי אני היחידי בחיים. כך רצה הגורל שיישאר רק אחד ויחידי, כדי שהוא יוכל למצוא את האפשרות להזכיר את שמות החברים בתנועה ולהנציחם בספר־הזכרון שיופיע מטעם שרידי הקהילה שיישארו בחיים.

מה רב הצער, שהם, הנאהבים והנעימים, המסורים לרעיון התחיה ובנין הארץ בלב ובנפש, לא זכו לעלות ולהשתתף בגאולת הארץ. אך רוחם נמצא אתנו כאן בישראל המדינה שקמה לתחיה. ובכל עת ובכל הזדמנות נעלה את זכרם של אלה שפעלו אתנו שכם אחד לטובת תחית העם והמולדת בציון ובארץ־האבות, ותמיד נדמה לנו כאילו הם אתנו, בתוכנו, ומשתתפים אתנו פעולה גם כאן. יהי זכרם ברוך.

יוסף קופף

לזכר מנדל יהודלס ודבורה ברגמן

היהודי „הנודד הניצחי"

מאת איתמר הופן

דבורה ברגמן מנדל ברגמן

איתרע מזלם של בני ישראל לנדוד, שרשרת נדידה זו — נמשכת מימי אבות אומתנו. „ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם — ויבואו ארצה כנען"; „וילך יצחק אל אבימלך מלך פלישתים גררה ויאמר אליו ד' אל תלך מצרימה"; „וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני־קדם"; „יציאת מצרים", „שיבת ציון", „יציאה לשבי רומה", „עזיבת ספרד", גירושים מפורטוגל, מאנגליה, וצרפת, נדידת היהודים בעת מלחמות בין עמים.

ויהי בסוף חודש יולי בשנת 1914, בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, כבעתות מלחמה נכבשו ערים וישובים על ידי הצדדים הלוחמים, והכיבושים האלה עברו מיד ליד, ולא אחת קרה שערב נסיגת צד לוחם מנקודת ישוב מסוימת, ניתנה פקודה לאוכלוסית המקום לעזבו בטרם הועלה באש. כדבר הזה קרה לעיירה טורבין. בטרם נסוגו ממנה הרוסים, פקדו על האוכלוסיה היהודית לעזבה (האוכלוסיה הנוצרית היתה מועטה, וגם זו התפזרה בישובים הכפריים) והעיירה הועלתה באש. חלק מהפליטים נדדו למקומות ישוב אחרים בפולין וחלק אחר נדד לפנים רוסיה.

בין הפליטים שנדדו לרוסיה נמצאה גם משפחת ברגמן, שמנתה 9 נפשות. זקן המשפחה יהודה (יידל) ז"ל, בנו מנדל וכלתו דבורה (שהיא אחות אבי ז"ל) ונכדיו חיה, יעקב, רחל, גיטל, צפורה ואסתר. הבת הבכירה חיה היתה כבר בגיל הבחרות, ועוד בטרם פרוץ המלחמה חיזר אחריה בחור בשם אברהם וכטר (אחיו של יצחק וכטר).

עם פרוץ המלחמה גוייס אברהם לצבא, והפרידה בין זוג הנאהבים הזה היה מחזה שובר לבבות. הפרידה הזו היתה מלווה בשבועת אמונים להיפגש אחר המלחמה ולהינשא. לקורות הזוג הזה אחזור בהמשך. כפי שציינתי היתה חיה או חיה'לה כפי שקראו לה — הבת הגדולה, וכל שאר הילדים היו בגיל צעיר למדי, בכל אופן לא עצמאיים.

בנסיבות האלה ובתנאי המלחמה בימים ההם ניתן לשער את סיבלה ואת מאורעותיה של משפחה יהודית נודדת על פני דרכיה של ארץ רחבת־מידות כמו רוסיה, בדרך לא דרך, ברגל וברכב. בתקופה בלתי קצובה נודדת לה המשפחה את שנות נדודיה. את הסערות, הגשמים והכפור שפקדוה בדרך נדודה לא אדע לספור. מה נפקא־מינה שנה או שנתיים בין השנים של אלפיים. ואילו את סבלות הנדודים אדע בבירור להגדיר. היה זה ים של סבל. תחנות הביניים בדרך לסיביר היו רבות. ביום מן הימים הגיעה המשפחה לטרויצק, השתקעה לזמן מה והמשיכה לאירקוצק, גם כאן לא ארכו הימים לישיבתה, ובשנות המהפכה הבולשבית עברה משם משפחת ברגמן לחרבין שבמנג׳וריה. העיר חרבין היתה בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה מרכז ליהודים. האוכלוסיה בכלל היתה מורכבת מסינים ומרוסים. היו בה בתי־ספר תיכוניים ובתי־ספר גבוהים. בעיר זו החליטה משפחת ברגמן לפרוק את מטענה הנודד והשתקעה במקום. הבנות נקלטו בבתי־הספר, וחלק מזמנן הפנוי היפנו לעבודה על מנת לעזור בעול קיום המשפחה. חיי המשפחה התחילו לקבל צורה של חיי בני־אדם יושבי קבע.

כפי שהזכרתי לעיל נכרתה ברית בין זוג הנאהבים אברהם וכטר וחיה ברגמן. אברהם שירת בצבא, — נשלח לחזית, נפצע כמה וכמה פעמים ונפל בשבי. בשנת ה־1918 בערך שוחרר מהשבי. צעדיו הראשונים היו לכוון טורבין, בכוונה לפגוש בה את אהובתו הנשבעת חיה׳לה. בהגיעו לטורבין, נוכח לדעת שמשפחת ברגמן עזבה את המקום ונדדה לרוסיה, ואין סיכויים שתחזור משם. אחרי חקירה קצרה לתחנתה האחרונה של משפחת ברגמן, וזה על פי מכתבים שהמשפחה שיגרה מהדרך לבית אבי ז״ל, ,,וישא אברהם את רגליו״, וילך בעקבות חיה׳לה. לכל מקום ששם הגיע נאמר לו, שזה לא זמן רב עקרה משפחת ברגמן, ופניה לעיר פלונית. ככה נדד אברהם בדרכי רוסיה מישוב לישוב, בתקופה של הרת־אסונות בארץ זו, בתהליך של מהפכות ובמלחמת הכל בכל ובין תוהו ובוהו של משטרים מתחלפים. צעד אחרי צעד ועקב אחרי עקב המשיך בדרכו עד שאברהם הגיע לעיר אירקוצק, עיר גבול ידועה בסיביר, ויותר לא יכול היה להמשיך. בעיר זו השיג אברהם את כתובתה של משפחת ברגמן, שהתגוררה בחרבין.

הגבול בין רוסיה לבין מנג׳וריה נסגר שבוע ימים לפני שאברהם הגיע לאירקוצק. השלטונות לא התירו לאברהם לחצות את הגבול, היינו לעבור לחרבין, ועד כמה שהשתדל להוכיח, וזאת על־פי מכתבים ותמונתה של חיה׳לה שהוא עומד לשאת אותה לאשה — לא הצליח לקבל היתר חציה, אפילו על־מנת לחזור עם כלתו לגבול רוסיה. שבועות רבים ואולי חודשים נמשכה קורספונדנציה מסועפת בין זוג הנאהבים. לאחר שהשלטונות נאותו להרשות את כניסתה של הכלה לגבול רוסיה — התחילה משפחת ברגמן לדון אודות האפשרות שחיה׳לה תיפרד מעם המשפחה ותצטרף לאהוב נפשה, אברהם.

למען האמת קשה היה למנדל ולדבורה ברגמן ולכל בני־הבית להחליט על פרידה זו, יען־כי חיה׳לה היתה אהובה על כולם, והדיון בענין זה גרם לשברון נפש בין בני המשפחה לבין בתם האהובה חיה׳לה. הענין הפך לטרגדיה ממש — לאחר שההורים לא רצו לחוות דעה בענין זיווגה. משתמע מכך שחיה׳לה היתה קשורה בנפשה למשפחה, ונוסף לזה היתה בעלת משמעת, וחזקה עליה שלא לעזוב את הבית, עד שההורים יחוו

מימין לשמאל: חיה, בעלה אברהם וכטר ושלושת ילדיהם

דעה ברורה. בנקל אפשר להבין את סבלה ואת ענוייה של חיה׳לה הבת. הרי לבה היה חצוי לשניים: מצד אחד — משפחתה האהובה עליה, ומעבר לגבול — אברהם מחמד לבה. מן המיצר שלתוכו התרקמו חייה הטרגיים של חיה׳לה — החליטה זו ביום מן הימים להקריא את מכתביו של אברהם בפני הוריה.

ניתן לשער את תוכן מכתביו של אברהם לחיה׳לה. לא ביד סופר כתב אותם. בפשטות תיאר את סבלותיו שעברו עליו במלחמה, את הצלקות שאף פעם לא ימחו מעל פני גופו, את תשוקתו העזה לזכות ולפגוש אותה בחייו, ושרק תקותו זו נתנה לו את הכוח לעבור את כל הרע שקרהו. הוא תיאר את רדיפתו הדרמטית אחריה לאורכה של ארץ רוסיה, ואת התלאות והיסורים שפקדוהו בדרך זו, והנה הוא הגיע לקצה הגבול ובת־עינו קורצת לו מעבר לגבול. הוא תיאר את כמיהתו הנכספת לראות את פניה. הוא הזכיר את הברית שכרתו ביניהם ביום בו גויס לצבא ונפרד מאתה.

מכתביו של אברהם לא היו כתובים בדיו פשוט, היה זה דיו עם תערובת של דמעות. הנייר והמלים שבו אמרו רחמנות וחסד, תחינתו של אברהם במכתביו זעזעה חוקים וגבולות וחבקה זרועות עולם, לכשסיימה חיה׳לה להקריא את מכתביו של אברהם בפני הוריה, השתררה דממה בבית. אנחה גדולה נאנחה המשפחה, חציו אבל וחציו שמחה. הפסק־דין על יסוד תקיעת־הכף שביניהם. חיה׳לה נסעה לאירקוצק ונישאה לאברהם. שמחת הפגישה ושמחת הכלולות אין לתאר משום שעלתה על המשוער. במרוצת השנים

נולדו לזוג ילדים, ועברו לגור בסמרקנט, ולאחר מכן בטשקנט. כתובתם אינה ידועה.

בעצם הימים כשהחיים סללו להם דרך לאפיקם המתאים, עקרה המשפחה מהעיר חרבין, ופניה מועדות לעיר שנחאי שבסין. כאן, בעיר שנחאי, גמרה המשפחה אומר כפי הנראה להתישב באופן קבוע. הרי סוף כל סוף מוכרחה להיות תחנה סופית כלשהי. מטורבין עד לחרבין. מהים הבלטי עד הים הגדול, לשרוף כברת ארץ כזו, אם לשפוט לפי שמות התחנות בדרך בלבד, הרי זו מגילה שלימה. נודד אמן בעל יידע, שכל תנועה מתנועותיו לקוחה מן התכנית — מסע כגון זה מצריך אצלו זמן ועמל רב למדי, ומכל שכן מסע הנדודים לכשעצמו קשה להעלות על הדעת את התלאות, הסבל ואת אבני הנגף שהיו זרועים בדרך.

יעקב, הבן היחיד של מנדל ודבורה ברגמן, היגר לקנדה והשתקע בעיר קלגרי־אלברטה, הקים משפחה, ומיד עם השיאו את בתו יהודית (יוניס) צנח ומת משבץ־לב. הדבר קרה בשנת 1950. הוא השאיר אחריו את אשתו סוניה והבנות, הגורל המר רצה שגם בתו יהודית הסתלקה מהעולם הזה בשנת 1963 והשאירה אחריה שלושה ילדים.

הבת השניה רחל נישאה לבעל והקימה משפחה במנילה שבאיי הפיליפינים. בשנת 1950 עלתה ארצה עם בתה הקטנה גילה. שני בניה הגדולים יותר זיגי ורייזל היגרו לארה״ב ושם השתקעו, ואילו הבת הצעירה גילה הקימה משפחה בישראל וחובקת בן. רחל האם לא זכתה לנחת זה בחייה. לאחר שנה וחצי לעלותה ארצה לא האיר מזלה למיזוג משפחתה. פיזור בני ביתה על פני תבל גרם לה סבל רב. בדידותה, חבלי־קליטה קשים — כל אלה לא יכלה נשוא, ובשנת 1951 מתה רחל בעיר טבריה משבץ־לב. בסמוך לתקופה זו מת בעלה במנילה.

שתי בנותיהן הנוספות של מנדל ודבורה, צפורה (פאניה) וגיטל, קבעו את ביתן בישראל. צפורה עלתה ארצה בשנת 1963. ואילו גיטל עלתה ארצה בשנת 1949, בו בעת שסין הפכה לארץ קומוניסטית ורוב יהודי שאנחאי בחרו בדרך של עליה לארץ. גיטל התאלמנה בטרם עזבה את שאנחאי כשהיא מטופלת בשני בנים. שם האחד אלעזר והשני זלמן (זיאמי). שניהם שרתו בצה״ל, וזלמן אף הצטיין בעת שירותו בתור סמל. הוא צוין לשבח בין 8 משתתפי הקרב על נוחיילה, תמונתו מובאת בזה. בתם הצעירה של מנדל ודבורה — אסתר שמה, היא הגרה לארה״ב והשתקעה בעיר לוס־אנג׳לס.

אלו הן קורות הנדודים של משפחת ברגמן וצאצאיהם. תאריך הסתלקותו של זקן המשפחה יידל ברגמן מהעולם הזה לא ידועה לי. ידוע לי רק שהוא נקבר בעיר חרבין. בעת שהותה של המשפחה בשאנחאי היה מנדל אדם מוכר בקהילה היהודית, ונחשב כאדם ישר הליכות ומכובד. נראה לי גם, שתקופה מסוימת שימש כגבאי של ביהכ״נ בשאנחאי. יש להניח שהיו בה כמה בתי־כנסת, אולם מפאת שיכונם באיזור הבין־לאומי (כך היה נקרא המקום), אפשר היה להם לקיים בית־כנסת באותו האיזור. התיאור של המשפחה הנודדת מלמדנו, עד כמה שטרם שבו בנים לגבולם, מכל הרכוש המשפחתי הגדול בנפש נמצאות בישראל שתי בנות וצאצאיהן בלבד (פרט לגילה).

יהא זכר הנעדרים ברוך.

מפלגת ה„בונד" בטורבין

בסוף המאה התשע־עשרה, עם התעוררות המוני העמלים בקרב היהודים ברוסיה הצארית שהיו נתונים לסבל ודכאון כפול ומכופל כעמלים וכיהודים — קם ה„בונד" ויצר סוציאליזם יהודי, בעל גוון משלו. במדינת רוסיה הגדולה נתגעשו הרוחות וזעקו לשחרור ולתיקון תנאי החיים. והנה נשמע גם קול יעקב — קול הפרולטריון היהודי. הופעת ה„בונד" עשתה רושם על המוני ישראל כתנועה שואפת שחרור ראשונה ברחוב היהודי לתיקון המציאות. אמנם עם חתירתו לשחרור פוליטי ברוסיה עצמה שלל את הציונות כשוללת את הגלות. אך התקוה לגאולה קרובה על ידי המהפכה משכה את ההמונים שנתנו יד ל„בונד".

תנועת ה„בונד" חדרה לטורבין רק אחרי יציאת גייסות רוסיה מפולין, וגם זה רק אחרי מספר שנים והיסוסים מצד היוזמים שלא היו קלים כל עיקר. פרולטריון במובן הרחב של המושג לא היה בטורבין. אנשי העבודה ברובם הגדול היו בעלי המלאכה (נגרים, חייטים, סנדלרים ואחרים) שהעסיקו אצלם שוליות. בעלי המלאכה עצמם לא מצאו לנכון לתת יד לארגון מהפכני שבעצם יפעל נגדם כנותני־עבודה, אף שהם עצמם חיו בתנאים סוציאליים קשים. לעומתם נמשכו השוליות שלהם ל„בונד" אחרי שפולין הפכה למדינה משוחררת ועצמאית מעול צבא הכיבוש האוסטרי שתלו בו תקוות איזה שהן לתיקון מצבם וחייהם בפרט.

מימין לשמאל: בשורה למעלה: יוסף פיק, משה וולף טרגר, פרץ פרנק, חיה־שרה פליישר, מרדכי עלזון, פייגלה טרגר, אבוש בלוטמן. בשורת היושבים: לאה גייער, רחל פלדמן, חיים לייב פיק, נחה פליישער, הערשיל שטרייכער.

עם תקומת ה„בונד" בפולין המשוחררת והתעוררות עסקניו לפעולה מפלגתית־סוציאליסטית ברחוב היהודי — נפתחו אפקים לפעולה בשטחים שונים ובפרוגרמה של ה„בונד" נולדו ושובצו גם דברים חדשים ורעיונות נוספים. ה„אידיש" וה„קולטור" הפכו עיקרים, והבונדאים משכו לצדם רבים משכבות ההמונים והפועלים, שראו ב„בונד" את מקומם ותנועה זו עלתה לכוח בעל משקל במדינה ובערים ועיירות. בטורבין לא עסקו אנשי ה„בונד" בפעולות רחבות, בעוד שאף בעיירה זו היו לאנשי ה„בונד" ויכוחים עם המפלגות האחרות, הציונים, ה„ס.ס." ואחרים בשאלות פרוגרמתיות וטקטיות שלא נסתיימו לעולם.

חטא גדול חטא הבונד במלחמתו נגד הציונות בשנים האחרונות לגולת פולין, שאם לא כן — ייתכן וייתכן שעוד עשרות יהודים, בעיקר מבני הנוער, שהאמינו בתום לב בבונד וב„פתרונו" — היו מוצאים את דרכם לציון.

בית־ספר לבנות „בית יעקב"

אחרי מלחמת העולם הראשונה (1914־1918) התעוררה בקרב הנוער היהודי ברחבי פולין השאיפה להתארגן ולהסתפח לתנועות נוער לפי זרמים אידיאולוגיים ומפלגתיים. כן גבר הרצון בדור הצעיר לרכוש דעת והשכלה. הפעם החלו גם בנות ישראל לנהור בהמוניהן לבתי־ספר ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים.

שעור ל„בנות יעקב", המורה: רבקה זילברקלנג

בהשפעת התופעה הזאת החליטו גם חוגי היהדות החרדית המאורגנת לפתוח בתי־ספר לבנות ממשפחות דתיות, כדי להרחיקן מתנועת נוער חילוניות ולהקנות להן חינוך דתי מסורתי. זאת היתה הדחיפה לפתיחת רשת בתי־ספר לבנות בשם „בית יעקב".

אחת הנשים, רבת־פעלים בשדה החינוך במסגרת בתי־הספר של „בית יעקב" היתה שרה שנירר ז"ל מקראקוב. גדולה היתה זכותה של העסקנית הנמרצת הזאת והיא נקראה בפי תלמידות בתי־הספר בשם „אמא שנירר".

אחרי לבטים קשים ובמאמץ כספי רב נוסד גם בטורבין בית־ספר „בית יעקב", על אף המקובל בישראל שלא ללמד את בנות־ישראל תורה, בהתאם לדרוש: „ושננתם לבניך — ולא לבנותיך". המוסד הזה נוסד עם הסיסמה „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך". וכה השלימה האגודה חוליה חשובה בעיירה בחינוך הדור הצעיר ברוח התורה והמסורה שהיתה נר לרגליהם.

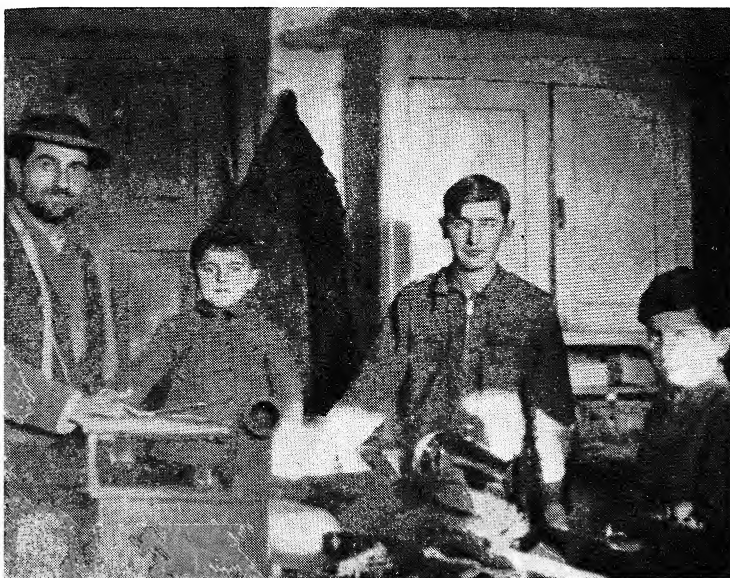
מי נתן לבית־ספר זה את השם „בית יעקב"? היוזמת והמייסדת שרה שנירר, שידעה היטב את מאמר חז"ל: „כה תאמר לבית יעקב — אלו הנשים". הנערות שלמדו והתחנכו ב„בית יעקב" רכשו להן ידיעות בתורת משה, יסודות ההלכה ודיני ישראל וקנו להן אורח חיים דתי ומסורתי. חינוך הבנות האלו נתן את פריו, ומשורותיהן באו אחר כך פעילות מסורות שהשתתפו בפעולות שונות, הן לצרכי השעה והן לצרכי ישוב הארץ.

כתת תלמידים יהודים בבי"ס הממלכתי פולני, בעת שעור על היסטוריה יהודית עם המורה שפירא

בית־מלאכה של מאניס פיגל החייט ועוזריו
מאניס משמאל, חיים טרגר, גוטווילינג, פינק פרץ, ועוד אחד.

בית מלאכה של אברהם פרומר וב"ב
אברהם פרומר, ילדו ושתי שוליות

5. דמויות וטיפוסים
טיפן און געשטאלטן

משפחה טורבינאית בת ארבעה דורות

משפחת בוימפלד־קראקויאר היתה משפחה ותיקה בטורבין, לא מן הותיקות ביותר. ראש המשפחה — דוד בוימפלד — היה איש קראקא, היא העיר שריכזה בה את ראשוני היהודים הפליטים מארצות גרמניה, אוסטריה וצ׳כיה שנמלטו משם מחמת המציק, ומשם החלו להתפשט על פני כל פולין. ר׳ דוד היה עובר מקודם את טורבין במסחרו עם רוסיה, ולבסוף החליט לקבוע בה משכנו. היה זה במחצית הראשונה של המאה ה־19. מסחרו התרכז בפרוות, ומפעם לפעם היה נוסע לרוסיה ומבלה שם חדשים. ר׳ דוד בוימפלד זה היה ראש משפחת בוימפלד בטורבין ובערי־ישוב יהודים אחרות מקרוב ומרחוק. כעת, עם חורבן הישוב היהודי בטורבין מצאו לנכון שנים מבני הדור הרביעי של משפחת בוימפלד לסקור ולתאר ככל האפשר את הידוע להם מחיי אבות הדורות הראשונים בטורבין. וכעת הבה ניתן את רשות הדיבור לבני המשפחה.

אברהם בוימפלד

בראשית משפחת בוימפלד

א.

עם הגיע השמועה לאזני שארגון יוצאי טורבין בישראל עומד לרשום בספר־זכרון את קורות חיי הישוב היהודי בטורבין שישמש נר־נשמה לקהילה וליהודיה שניספו במלחמת השמד הנאצי ואינם עוד, החלטתי גם אני — כאחד מבני משפחות טורבין שנשארו לפליטה — לפנות לועד מערכת הספר בבקשה להואיל לייחד מקום מכובד לראשוני משפחתי אשר בטורבין, ובראשם לבעל־בית מכובד בטורבין בשם ר׳ דוד בוימפלד־קראקויאר (על שם עיר־מוצאו מקראקוב) ולמצבתו שהתנוססה על קברו בבית־העלמין בטורבין שכיום היא שייכת לעבר שהיה ואיננו עוד.

גורל רע ומר עבר על דורנו ויחד אתו הושמד זכר כל הדורות שזכרם היה חרות על מצבות בבתי־העלמין המפוארים של הישובים היהודיים בפולין. בדמעות בעיניים אנו מבכים יחד עם כל עם ישראל את ששת מליון היהודים ששימשו יסוד לחיי טוהר ומסורת. וקשה להסכים עם המציאות המרה שאף בית־העלמין הישן אשר בטורבין שבו מצאו את מנוחתם כבוד רבנים, ראשי ישיבות, פרנסים ועסקנים מתקופות שונות ונחשב בעיני בני הקהילה כ„פנתיאון" היהודי — ניספה בשואת הנאצים יחד עם כל בתי־עלמין נודעים בערי־מרכז אחרות וגם בעיירות עתיקות ששמותיהן נרשמו באותיות זהב בקורות היהודים בפולין.

במשך שנות ישיבתי בפולין הייתי מבקר שנה שנה את טורבין עיירת־מולדתי, ופעמים מספר ביקרתי בבית־העלמין. שוטטתי בין מצבותיה, וניכר היה שיהודי טורבין היו בעלי חוש לערכי אמנות, כפי שהיה ניכר מעל המצבות המגוונות שריח ההיסטוריה עלה מהן. אך המרצחים הגרמנים ימ״ש שלא ידעו רחם החריבו גם את בית־הקברות, עקרו את המצבות, חיללו את הקברים ואת כל היקר והקדוש. בית־העלמין ייצג יער של מצבות

מאז יסוד העיירה לפני מאות שנים, וכן בקעו אבנים אפורות, מצבות־קודש כפופות זו לזו מזוקן כאילו היו מלחשות ומשיחות זו עם זו על המתהווה בעולם שמעבר מזה, ובשער הכניסה לבית־העלמין היו עורכים את האזכרות והספידו את הנפטרים.

ובינות למצבות הרבות הללו, בין שורת מצבות של רבנים בעלי תוארים מפוארים, בלטה מצבת־אבן נאה עם שיר ושבח החרות על המצבה. הבה אביאנה בזה כמו שהיא:

פ. נ.

איש נכבד ויקר עניו וחסיד רחום ומוקיר רבנן רודף צדקה וחסד פעל רבות

למען החזקת מוסדות התורה והחסד

לדל עשה צדקה בכל עת, צדקת פזרונו נודעה בשערים

ר׳ דוד קראקאווער ז״ל

ואת השורות הללו שהיו חרותות במצבה הזו מעל קברו של מייסד בית בוימפלד בראשית המאה העשרים (שנת 1906) מוצאת משפחת המנוח לנכון להנציח בספר־יזכור של קהילת טורבין השכולה.

את הסיבה לישיבתו בטורבין אפשר אולי להסביר בעובדה שנשא לאשה אחת מבנות טורבין והקים לו בעיר משפחה והיה מקובל בכל העיר כאדם נוח. מטורבין המשיך בעסקיו ובקשריו עם רוסיה בענין פרוות שאת המקצוע הביא אתו מקראקא ובילה ברחבי המדינה הזאת חדשים ושנים מחוץ לביתו.

ר׳ דוד היה מקור של ברכה לעיירה. ותיקי העיר היו מספרים עליו מעשים טובים מרובים: בעל צדקה בגלוי ובסתר. הוא הקים לעצמו את הבית הגדול הראשון בעיר בן שתי קומות, ודווקא במרכז העיר. באותו זמן היתה דאגתו נתונה גם להקמת הקדש (הכנסת אורחים) לעניים שהיו זקוקים לאכסניה עם תקציב שנתי לכלכלתו. הוא אהב את טורבין שנקראה בשם „ארץ ישראל זוטא" עם למדניה. וכן מספרים עליו שהוא תרם מתנה את המגרש לישיבת חכמי לובלין (יח״ל). ואני בא ומעיד, שבתקופת מלחמת העולם הראשונה, כאשר יהודי כל העיירות שמסביב נמלטו לרגלי החזית שנוצרה שם לעיר הראשית לובלין — שכנה משפחתי זמן רב בבנין הישיבה. הנהלת הישיבה ידעה להעריך את אישיותו של ראש המשפחה והיא הציעה לנכדי ר׳ דוד לשים משכנם בתוכה בשעת הדחק, ואף אני גרתי ישיבת ארעי בישיבה.

מצליח בכל דרכיו ועתיר נכסים היה ר׳ דוד. סוחר גדול של יערות היה, ובכללם אף אחוזות פרטיות של ניקולי הצאר הרוסי בתוכן. אבי אבי ר׳ דוד היה סוכן וקבלן, ומשום כך הוא נמצא רוב ימי השנה בנסיעות מחוץ לביתו וסביבתו. בימים ההם טרם מצאו הבנקים אחיזה במסחר ובכלכלה, ובמקום זה היה מוביל אתו תמיד תיבת־ברזל קטנה מלאה כספים. ואצלינו במשפחה יודעים לספר, שפעם אחת שכח ר׳ דוד לקחת אתו את התיבה שהשאיר בבית־כנסת אחד בעיר רוסית, ששם היה מתפלל. אחרי התפילה ביום־כפור הוא מצא את התיבה למחר כשבא להתפלל תפילת מנחה.

מספרים, שפעם אחת יצא אבי סבי למסעיו מן העיר בעגלת גוי־נוצרי אחד רתומה לסוס, עם התיבה בידו. כשעברו על פני עץ הצלב שנמצא מאחורי העיר, הרגיש ר׳ דוד שהעגלון לא הסיר את כובעו כמנהג המאמינים הנוצרים בפני הצלב! ר׳ דוד, כאדם

מסורתי, הצליח לשכנע את הגוי לחזור אתו העירה, אחרי זמן מה סיפרו בעיר שאותו גוי רצח בן־לויה בעקב שוד.

בטורבין ובכל הסביבה שימש ר׳ דוד לדוגמה כאדם הדוגל במסורה, ואף בעיני הנוצרים גדול היה כבודו של „פאן קראקובסקי״ כפי שכונה בפיהם. העדרו ברוב ימות השנה מהעיר לרגל עסקיו לא השפיע במאומה על אורח חייו המסורתיים. דומה אליו בכל היתה נות־ביתו זו רעיתו הסבתה פסה׳לה ששמה נקרא על שם אמי, ואף אליה התיחסה החברה בכבוד ובהערכה כראוי לה.

אין איפוא כל פלא, שמשפחת בוימפלד־קראקויאר תפסה מקום בראש בעיירה ומקרוב ומרחוק נעשו מאמצים מצד בחורים ובחורות לבוא בקשר שידוכין עם משפחתנו, והסב ידע לבחור לו ממש „פנינים״ לכתר. היו לו שלוש בנות ובן יחיד אחד, בריש. חתנו הראשון לוקח בתו הבכירה היה ר׳ שכנא זצ״ל. גדול בתורה והוראה היה, ומספיק היה שר׳ שכנא יתן את הסכמתו והמועמד קיבל סמיכה להוראה. בקרב האוכלוסיה הנוצרית היו מכנים את ר׳ שכנא בעל גבות עיניו הגדולות וזקנו הרחב בשם „משה רבינו היהודי״, ומשכילי הנוצרים והאצילים בעלי האחוזות שאתם עמד בקשר קראוהו בשם „השופט העליון היהודי״. ואכן בימים ההם לא נתקיים שום סכסוך בין אצילי הסביבה בלי ש„השופט העליון היהודי״ לא הכריע בתור בורר שלא על מנת לקבל פרס. והאצילים משני הצדדים היו נותנים ערך להכרעתו ומתחשבים בו.

רבות היו האגדות שהיו מספרים על אורח חיי ר׳ שכנא ומשפחתו. איש המציאות הפך בחייו המוסריים לאגדה עוד בחייו, ותמיד כשהיה עובר ברחוב היו מביטים אחריו ביראת־כבוד. הוא גילם באישיותו את המסורת היהודית על מדותיה האצילות. זכורים לי עוד שלושה מבניו: הדיין הלובלינאי (עם בנו שלמה׳לה למדתי ביחד אצל ר׳ מנדלי ושנינו נחשבנו לבחירי התלמידים), ר׳ חיים יארמלקה ז״ל בלובלין — שעורר בהדרת פניו הקורנות ובחיצוניותו יראת כבוד והכרה. בטורבין הפך המנהג למסורת, שכל טורבינאי ששהה בלובלין לרגל עסקיו לא עזב את העיר בלי לחטוף תפילת־מנחה אצל ר׳ חיים יארמולקה ולראות את פניו. אף אני שמרתי על המנהג הזה.

ר׳ נתן בן ר׳ שכנא היה דומה בכל לאביו, בין בחיצוניותו ובין בפנימיותו. אף ר׳ נתן נחשב ל„שופט עליון יהודי״ בעיני האינטליגנציה הנוצרית־אצילית בסביבה השבר־שינית שלא על מנת לקבל פרס. עד היום מרחפת לנגד עיני דמותו עם מבטו החריף ומראהו כשתמימות שפוכה על פניו הרחבים־מלאים. אך שונה ממנו היתה רעיתו אסתר מרים ז״ל, ששמה ותהילתה היו נשואים בפי יהודי שברשין כצדקת שכל מעשיה היו לשם שמים. היא היתה צולעת על רגל אחת, ולא אחד התפלאתי לראות את ההבדל הגדול שבין ר׳ נתן שגבהו היה „כארז בלבנון״ וישר קומה עם מרצו הרב ובין רעיתו. בקרב המשפחה ידעו לספר על תולדות הזוג הזה. מוצאה של אסתר מרים היה ממשפחה יהודית בעלת מוחין, ולפי השקפתו של ר׳ שכנא היתה אסתר מרים המתאימה ביותר למשפחה מבחינת היחס. ר׳ נתן ראה את אסתר מרים בפעם הראשונה ביצאו מן החופה בנישואיו. והוא ענה בתמימות, שלא כדרך שופט־עליון: אם אבא בחרה עבורי — סימן שהיא הגונה וראויה לי, ושיהיה למזל ובשעה מוצלחת. בת אחת מהם נשארה לפליטה ונמצאת בישראל.

פחות מזה ידוע לי על חתנו השני של ר׳ דוד — ר׳ אהר׳לה וחלקו בחיי החברה והמעשה בטורבין. אחי היותר צעיר נקרא אהרן על שמו. אכן תהיתי זמן רב על קנקנו והשתדלתי להיוודע פרטים רבים על חייו והליכותיו, אישיותו ופעולותיו, ורבים מבני דורו נתנו לי תשובה בדרך רמז: הלואי שאהרן הצעיר לא יבייש את ר׳ אהרלה... ואילו על הדוד יוסף — בנו של ר׳ אהרלה — יכול אני לספר קצת יותר (בישראל נמצאת בתו של ר׳ יוסף). הוא, המנקר העירוני, היה רבי וכל חפצו היה להכין אותי להוראה ולרבנות. ואין ספק שהיה מצליח בתעודתו זו, אלמלא פרצה אז מלחמת העולם הראשונה (בשנת תרע״ד) ואנו נאלצנו להמלט על נפשנו מהעיר שנמצאה לפתע בחזית הקרב בין גייסות רוסיה ואוסטריה, ולמצוא מפלט בלובלין שהפכה אז כעיר מקלט ליהודי הערים והעיירות בפלכים קרובים ורחוקים.

לכבוד רב — ואף לגאוה — נחשב לי על שבגורלי נפל להנציח תקופה יפה ואצילה מחיי תושבי עיירתנו לדורות הבאים ועלי לייחד עוד מקום זעיר לתיאור אחרון של חתנו השלישי של ר׳ דוד — ר׳ משה הילל, שנחשב לאיש המעשה בנציגות הטורבינאית. כמו בחלום הוא ניצב לעיני כשהוא יושב מעוטף בטליתו בבית־הכנסת בין היושבים ראשונה ליד הכותל המזרחי. ואף שגם מצבתו של ר׳ משה הילל בבית־העלמין הטורבינאי חוללה ונהרסה — רוחו ודמותו ימשיכו לרחף לפני עינינו כקדושים ולהתמיד בזכרון שרידי משפחתנו בכבוד ובתפארת.

ב.

עד כה תיארתי פחות או יותר את ראש המשפחה ומייסדה בטורבין, ר׳ דוד, הדור הראשון במשפחה, עם שלושת חתניו לוקחי בנותיו מהדור השני. כעת ארחיב קצת את התיאור של חיי בנו היחיד של דוד, הוא בריש סבי, שנשא לאשה את חיה ריבלה ילידת טורבין. הזוג הצעיר נשאר לגור בבית ההורים והמשיכו לעסוק במקצוע הפרוונות שנחשב לירושה במשפחה.

הסב בריש ז״ל הצליח לשמור על ההערכה והכבוד שבני העיירה היו רוחשים לאביו ר׳ דוד, אם בזכות מעשיו הטובים ואם בזכות אביו. סבתי ע״ה, בעלת קומה נמוכה של 1.40 מטר גובה, ילדה עשרה ילדים, מהם חמשה בנים, ושמותיהם קלמן, זונדל, מרדכי, מאיר ועוד אחד ששמו נשכח מזכרוני. בת אחת נקראה בשם פסה. משפחת בוימפלד התפתחה יפה במשך דור שלם, והמייסד, דוד, ידע לשמור עליה מכל משמר ולתת לה מהלכים בחיים. אך „לא לעולם חוסן״. עם הסתלקותו של ר׳ דוד נסתלקה כנראה גם ההצלחה בעסקי המשפחה והחלה הירידה להיות מורגשת בכל. היערות הוברו במשך הזמן. בני הדור השני של המשפחה לא שמרו אמונים לטורבין וחלק הימנו עבר לשבת בערים אחרות בפולין.

משפחת שבע־חנה עם האיצ׳ילך, הקצבים העירוניים וספקי בשר קבועים למשפחה הגדולה החלה להצטמצם. הסב בריש לא גילה עצמו דינמי בעסקיו, שבהדרגה הגיעו למצב של חיסול. סבי בריש היה רגיל למנות הרבה כסף. הוא ריכז בידו את הכסף והניחו מתחת לכר, תוך החלטה נמרצה שלא להמשיך עוד בעסקים ולהמשיך לחיות מ„מזומנים״, בהשאירו אצלו את בן־הזקונים, הוא אבי מרדכי ע״ה ואת בתו פסה׳לה

כמנהלת משק הבית. אך כנראה היתה משתעממת במקצת בעבודה זו, והיא ניצלה את הזמן שהסב ישב בבית־הכנסת בתפילה והיא כינסה את חברותיה בחדר הגדול של הסב לשם לימוד ריקודים. למחרת היום הופתע הסב לראות שהכסף עם השטרות שהיו מונחים תחת הכר במטה נעלמו ואינם. אירוע זה פגע קשה במצב־רוחו של הסב וגרם לזעזוע כללי קשה של הבית; מלבד ההפסד החומרי שהיה גדול. אמנם לא קשה היה לגלות את עקבות החשוד בגניבה, והוא כפר בכל. עוד נשאר זיק של תקוה להזמין את החשוד לרב דמתא ולחייבו בחומרות שונות בהשבת האבידה. אך כאן התערבה הסבתה חיה־ריבלה במלוא קומתה של 1.40 מטר, ובלי להתחשב במצב החמור שהציץ מן החרכים לקיום המשפחה היא תבעה מהסב שלא לסטות מן המסורת ולא לגרום לחילול השם בשבועת שוא... עמדתה העקשנית הכריעה, והסב נאלץ לוותר על הנזק.

כיום, אחרי שעברתי על פרטי הפרשה הזאת ועל המסמכים שמצאתי בארכיון המשפחה, נוכחתי לראות את הצד השלילי של קפידת המסורת בירידה החומרית של ביתנו.

אחרי כמה שנים עזבנו את טורבין ועברנו לגור בוורשה הבירה. אך אחרי זמן קצר החליט הסב ע"ה לעזוב את ורשה ולחזור לטורבין או לסביבתה הקרובה, תוך נימוק, שבוורשה אין קוברים את המתים לפי המסורת שלפיה צריכים ארבעה אנשים לשאת את המיטה, אלא מובילים את ה„עגלה" עד לבית־העלמין. הוא התבייש לחזור לטורבין עצמה, מחשש מה יאמרו הבריות, והוא קבע את מושבו בעיירה קטנה הסמוכה לטורבין, ששם קנה בית קטן שהספיק לכולנו. מאז היה סבי נוהג למנות בכל בוקר את הכסף שמתחת לכר. אירוע גניבת הכסף השפיע לרעה על מצב בריאותו של הסב, והוא החל ללכת בתנועות מרושלות שלא כדרכו. המאורע הקפיץ עליו את הזקנה שכבדה עליו יותר ויותר, ואמי הגישה לו בכל פעם דברים טעימים לאכילה. הסב אהב מאד חמיצה אדומה עם עצמות שמנים. ופעם אחת — תוך נגיסת עצם כזה בשעת ארוחת הצהרים — תקף אותו השיעול, והוא בלע עצם, מה שגרם לסכנת חנק. רק אז הרגשנו את הסכנה של „עצם בגרון".

הזעקתי מיד את אמא. בעיירה לא היה רופא, והיה צורך לנסוע בעגלה רתומה לסוס לעיירה הסמוכה ז'ולקייבקה במרחק כעשרים ק"מ. בינתיים הביאה אמי את השכנה שרה'לה, אשה בעלת קומה שאמרו עליה שיש לה איזה ידיעה בעניני ריפוי, והיא תחבה את ידה הארוכה לתוך הגרון של סבי בשביל להוציא משם את העצם, והיא חינקה את הסב... זכורני, שמיד אחרי ההרגעה הראשונה הוציא הסב מתחת לכר את ה„אוצר", הלך אתי לרב דמתא והשאיר אצלו את הכסף לשם חלוקתו בהתאם למסורת. הרב, איש צעיר, מנכדי ה„שפת אמת" זצ"ל מגור, פתח מגרה אחת בארון הספרים שעמד בחדר בית־דין הקהילה והניח שם את הכסף. נסענו לז'ולקייבקה, ומשם נשלחו מברקים לכל האחים לבוא מיד להלויה. מיד אחרי ה„שבעה" הלכנו לרב לשם בירור בחלוקת הכסף בין היורשים. הבכור שבאחים, הדוד קלמן, קיבל שני חלקים, ויתר האחים חילקו ביניהם את השאר שוה בשוה.

הרשות נתונה לקוראים לחשוב כרצונם החפשי על השפעת המסורה ותוצאותיה.

ואילו אני גורס, לאור העבר והמציאות, שבשעה שהמסורה נתקלת במציאות הקיום — על המסורה לפנות את הדרך לשאלת הקיום. זוהי מצות עשה שהזמן גרמא.

משפחת בוימפלד
מימין למעלה: אברהם, דוד, חיה ריבה, אהרן.
יושבים, ההורים: מרדכי ופסיה

אהרן בוימפלד

השפעת משפחת בוימפלד מחוץ לטורבין

אחי אברהם עשה את ה„עבודה השחורה" בתארו במקצת את חיי מייסד משפחתנו ר' דוד וחתניו השלושה בלי להרחיב את הדיבור גם על בנו היחיד ר' בריש. אין ספק שבחיי שניהם חלה התפתחות גם בחיי העיר טורבין וישובה היהודי מבחינות שונות, בלי שאחי יכול היה לתארם איך שהוא, מחוסר פרטים מצויים שהלכו לאיבוד. וטוב עשה אחי שעשה מאמצים בשביל להעלות זכרונות במדה האפשרית מחיי מייסד המשפחה.

גם בחיי משפחה אחת בת דורות שונים אפשר לקבוע, כי כשם שדור דור ושירתו — כך גם דור דור וטעמו. ויש שגם במשפחה אחת פושט דור אחד צורה ולובש צורה. היחסים משתנים, המצבים הכלכליים והתרבותיים משתנים, ויש לפעמים שינויים ניכרים בין דור לדור. אני אמשיך איפוא במה שסיים אחי. אליבא דאמת ידועים לאחי

פרטים יותר ממני על תולדות בית סבינו מייסד המשפחה, ובהזדמנות זו עלי להודות לו על מאמציו לפתוח את סגור הזכרונות מבית אבא ולהרשות גם לזולתנו להציץ פנימה. אחרי שמשפחת בוימפלד לא נשארה מצומצמת בטורבין בלבד, ועוד מן הדור השני החלה להתפשט על פני הסביבה הקרובה ולזרוע שלוחות בערים ועיירות שונות, והאחרון הרחיב, בשלחו שלוח רענן למולדת העתיקה, היא ארץ־ישראל, והכינו בה שרשים, עד שיכולנו לשמש מעין גשר בין טורבין וישראל שקמה לתחיה.

ומכיון שאחי הניח את היסוד לתולדות משפחתנו בפענוח שני הדורות הראשונים — שומה עלי להמשיך במה שהוחל ולתאר את שני הדורות השניים. לא אתיימר לגלות הרבה. אך גם המעט שאמסור יוסיף נדבך גם לקורות קהילת טורבין וגם לתולדות משפחת בוימפלד. ובמיוחד לאור העובדה, שאחרי מלחמת השואה שבה כילו הנאצים הגרמנים את כל חמתם הארסי ביהודי פולין בכלל ולא פסחו על ערים נידחות כטורבין שאף מסילת־הברזל לא עברה בתחומה — גדלה עוד יותר הפזורה של שרידי משפחת בוימפלד וכיום אפשר למצאם בארצות אמריקה הלטינית ובארצות אירופה, שנפשם חשקה לדעת את „מעשי בראשית" של המשפחה.

נתחיל, איפוא, בדור השלישי, בלי לנגוע בקצה הדור השני, הוא סבינו בריש, שהקים בטורבין משפחה בת חמשה בנים ובת אחת, ושמותיהם: קלמן, זונדל, מרדכי, מאיר ועוד, ושם הבת פסה. בעקב הירידה הכלכלית במשפחה בטורבין החלו בודדים לחפש להם מקום יותר טוב. הנה קלמן עמד בקשרי מסחר של בדים וסוגי טכסטיל אחרים עם העיר אוסטרובצה. הוא פתח לו שם בית־מסחר והגיע לעשירות. נכדתו מירה׳לה קופלמן ניצלה בידי נוצריה מקומית מתלאות השואה ואחרי סיום המלחמה עלתה לישראל על אף הצעות קרובה בארצות דרום־אמריקה לבוא אליהם, והיא נתנה זכות בכורה להצעת בנה יחידה לעלות רק לישראל. אף זינדל בא בקשרים עם אוסטרובצה ונשא משם אשה והתפרנס מכתיבת בקשות למוסדות הרשמיים. מקצוע זה לא נראה יפה בעיני אביו שהתיחס אליו לא בעין יפה, כאילו יצא לתרבות רעה.

מרדכי, אבי, נשא בשנת 1901 את פסה בת אחיו מאיר בוימפלד מטורבין. על משפחתי בטורבין אין בידי לספר פרטים מרובים. ברם זכורני שבבקורי שם בשנת 1936 ביקרוני כמה מנשי העיר הוותיקות בשביל לשאול אצלי על הנעשה בישראל, והן סיפרו לי משהו על משפחתי. ובין השאר נודע לי שסבי בריש החליט לעבור מטורבין לעיירה הקטנה ויסוקי במרחק 9—10 ק״מ מטורבין, ושם ישב כשנתיים. העסקים לא היו טובים. ולבסוף, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914) עבר לשבת בלובלין בעקב גזירת הרוסים שעל כל היהודים במחוזות לובלין לעזוב את מגוריהם, ובלובלין נשאר לשבת כמחוסר־בית שחברת הג׳וינט האמריקאית טיפלה בפרנסתם, עד שנת 1918. הנשים סיפרו לי שאמי היתה נערה יפהפיה, וחתונת הורי בעיר היתה מרשימה מאד, וכן סיפרו לי על משפחת בוימפלד שנחשבה לאחת המשפחות המכובדות שבעיר. אחרי סיום המלחמה חזרו הורי לפיאסקי שליד לובלין, ובשנת 1925 חזרו הורי לטורבין, בעוד שאני נשארתי בפיאסקי (ביידיש נקראה „פיוסק", כשם ששמות עיירות רבות אחרות קיבלו שמות „יהודיים").

להורי נולדו שלושה בנים ובת אחת, ושמותיהם: אברהם, אהרן דוד (על שם מייסד המשפחה) ורבקה. אברהם למד בישיבה והתגייס לצבא הפולני. אבי היה יושב בבית־המדרש ולא מצא ענין בעסקי פרנסה, ורק אמא יחד עם הילדים טיפלו בפרנסת הבית. אני נכנסתי להכשרה חלוצית לבילגוריי לקיבוץ „דרור" ושם שהיתי כתשעה חדשים. היו שם כחמישים חברים, רובם מהעיירות הקטנות. שם עבדנו עבודת כבישים. בשנת 1929, היא השנה שבה אירעו מאורעות הערביים, עליתי לישראל.

פיאסקי נתחבבה עליו כעיר־מולדת שניה, עד שקשה היה לי להבחין בין טורבין לפיאסקי. תוך ישיבתי בפיאסקי אהבתי לבקר תכופות בטורבין, אבל לא מצאתי בה אנשים שיבינו אותי, על אף העובדה שהיו לי שם קרובים. בפיאסקי עסקתי בעניני תרבות. שם היו מפלגות שונות ומוסדות תרבותיים, סקציה דרמטית, הסתדרות ציונית, פועלי־ציון שמאלי, מזרחי, בונד, וגם אורטודוקסים קנאים. אני הייתי אקטיבי ב„החלוץ". אך ההזנחה החברתית בטורבין הכאיבה את לבי בראותי את עיר־מולדתי בשפל המדרגה. בבקורי בטורבין מצאתי שבני הנוער בעיר עודם רחוקים מרעיון הציוני והחלוצי ולא היו להם עסקנים או מדריכים כבערים אחרות שירימו את דגל התרבות והארגון, הלאום והעליה לציון. אני הצעתי לכמה מכרים לייסד בעיר סקציה דרמטית והבטחתי להם את עזרתי, וכה יכולתי שוב להתקרב לנוער. ואכן בטורבין נוסדה לבסוף סקציה דרמטית שבראשה עמד העסקן המקומי איתמר הופן, ואחרי הסקציה הדרמטית החלה קמעא קמעא לבוא גם ההתפתחות הפוליטית בצורת מפלגות ותרבותית, כשם שרוח הקידמה והתרבות השפיע את השפעתו גם בערים אחרות בעקב רוח ההשכלה שנשבה לכאן מארצות הכובשים גרמניה ואוסטריה. אמנם היתה זו עבודה לא קלה, ולא ארגון אחד סבל מחוסר פעילים ונאלץ לסבול מחוסר פעילות עד שעברו שנים והפעולה נתחדשה. ואמנם לבי שמח שבבקורי בטורבין עזרתי להפעיל את בני הנוער בפעולה תרבותית. ברם פיאסקי עמדה במדרגה תרבותית יותר גבוהה מאשר בטורבין.

נכון שטורבין משכה אותי יותר אליה, אולי מפאת היותה עיירת־מולדתי, וזוהי הסיבה שאהבתי לבקר מפעם לפעם בטורבין ולהתחקות בכל הנעשה בה. אך ביחוד אהבתי להיכנס בשיחות עם האומנים אשר בעיר, עם נגרים, סנדלרים וטיפוסים מענינים וגליתי ענין במהותם ופרנסתם, חייהם ועניניהם, ונוכחתי לעמוד על אופיים כאנשים תמימי לב, יהודים חמים נאמנים למסורת, אנשים ישרים, על אף פרימיטיביותם. וכה הצלחתי למצוא מסילות ללב הנוער המקומי והמרצתים לפעולה תרבותית.

הייתי החלוץ הראשון לעלית בני משפחתי, וקמעא קמעא העליתי ארצה גם את הורי ובני משפחתי. אף כאן התערבו גורמים שונים שהפריעו לעליה. אחי הבכור עמד אתי בכתובים מוורשה עיר מגוריו־לימודיו, ואחר ששמע שהמצב בארץ אינו טוב וגם אני טרם הספקתי להסתדר יפה הוא ניסה להשפיע עלי לחזור לפולין, אך אני סירבתי להענות לתביעותיו, ולבסוף החלה לנשוב אצלו רוח חדשה ביחס לישראל, כנראה אחרי שראה במעללי האנטישמיים הפולנים ומלחמתם ביהודים, וגם אחרי התגברות פשעי הנאצים בגרמניה נגד היהודים. כל זה ביחד השפיע עליו והוא התחיל להודיעני במכתביו שאף הוא חפץ לעלות לישראל. הוא עלה בשנת 1931. עד אז שלחתי כסף להורי, ובטורבין יצא לי שם שאני עשיר. ב־1932 העליתי את הורי לישראל, ואחותי פסה עלתה

בשנת 1935. שנה אחר זה העליתי ארצה את דוד אחי, וכה השלמנו את עלית כל המשפחה, ומעשה זה מילאני שמחה וגיל לא ישוער.

„לבי במזרח ועיני במערב" אמר פעם משורר נודע. אף אצלי היה מאבק לא קל ביחסי לעיירתי טורבין. אני נעשיתי לאזרח בישראל, העליתי את הורי ובני משפחתי, ובכל זאת לא הרגשתי עדיין שלימות. אהבת המולדת החורגת — היא פולין — טרם נגוזה מלבי. החלטתי איפוא לערוך נסיעה לאירופה ולבקר בעיקר בטורבין. היה זה בשנת 1936. שהיתי בפולין חמשה חדשים. ביקרתי בהרבה עיירות. אך יותר מכולן שהיתי בטורבין, ומצאתי שם כמה דברים שהזכירוני את מצב בני ישראל במצרים בימי פרעה, כמו „וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם" (שמות א, יא) ; „וימררו את חייהם" ; אינני משווה את עצמי למשה רבינו שהיה גדול מכל אחיו. ברם גם אני יצאתי אל אחי וראיתי בסבלותם, כדוגמת משה. ראיתי את מצב רוחם של אחי בטורבין השרויים בצער הגלות והשעבוד של מסים ללא גבול, שלילת זכויות בתור אזרחים שוים, עלילות והסתות. ובטורבין היה רב העוני וחוסר כל, ומצבם הכלכלי היה ממש קטסטרופלי. הם אמנם היו כבר רגילים למצב והמשיכו בחיים עלובים אלה „בדלית ברירה". ברם מי שבא מן החוץ, וביחוד מארץ־ישראל ששם חיינו חיי חופש ותקוה, קשה היה לו להגיד אמן אחרי מעללי מלאך הרע ולהסכים למצב קשה מנשוא של היהודים בפולין. עלי, החלוץ מארץ־ישראל, הביטו כאילו באתי מכרך גדול באספמיא וכאיש־תרבות אפשר לשוחח אתו על הכל.

ארץ־ישראל, על אף הימצאה במרחק רב מפולין, נשארה קרובה ללב היהודים לא רק בתפילות. עם פתיחת שערי־הארץ לעליה מצומצמת אחרי הצהרת בלפור נתקרבה הארץ עוד יותר ללבות היהודים בפולין, והיא נסכה מרוחה ומאורה על הלבבות. יהודי טורבין לא היו יוצאים מהכלל משאר יהודי פולין. אצל יהודי העיירה תיתה ההרגשה שארץ־ישראל הולכת ונעשית מוחשית בחיי היהודים. כל אחד מיהודי הקהילה הזו חלם על עלית בן או בת לארץ באיזו צורה שהיא אם ע"י נשואים ואם באמצעות חלוציות והכשרה ורק למצוא אחיזה בחיי ישראל. וביחוד היו מעונינים מאד לשלוח לישראל בת או בנות באמצעות חיתון עם חלוץ או אומן העולים לישראל. כמעט שלא היה בית בטורבין שלא שוחחו בו על ארץ־ישראל בצורה מעשית. ההתנגדות מצד הקנאים החרדים לציון החדשה נגוזה, והם עצמם נרתמו בעול הדאגה לעליה לארץ. מאידך ראיתי את המסיתים הפולניים לחרם על יהודים. פה ושם התנוססו כתבות וכרוזים „אל תקנו אצל יהודים" בצרוף איומים שונים. אף ראיתי משמרות נוער לאומי־פולני המפריעים לנוצרים להיכנס לבתי־מסחר יהודיים. היתה לי הרגשה שהיהודים בטורבין ובעיירות אחרות מרגישים באיזה מאורע נעלם ואיום ההולך ומתבשל לרעתם. ואכן פה ושם ידעו בחוגי היהודים הדתיים לספר שרבנים ואדמו"רים שונים בפולין עושים מאמצים רוחניים לביטול גזירות־רעות קיימות והעתידות לבוא, והיו צדיקים שגזרו עליהם ימי־צום ועינוי תוך ראיית הנולד, שאמנם מתחוללת גזירה איומה על כלל ישראל. אף בטורבין הרגישו היהודים עצמם כאילו היו מיותרים ואין בהם צורך, ותוך כך החלו לחשוב ברצינות על ארץ־ישראל כעל מקום הצלה וגם כמקלט ליהודים, בלי שהיה להם ברור איך ומתי.

„אני הגבר ראה עני" בפולין בביקורי מארץ־ישראל בפולין. נמשכתי בעיקר

לעיירות שבהן בליתי בשנות נעורי; ועל כולן בטורבין עיירתי, אך כמעט שלא הכרתי את היהודים בני עירי בהשקפתם וביחסם לשאלות כלליות וציוניות. היהודים כאילו פקחו את עיניהם וראו „חזות קשה" בכל דבר. אני, שבאתי אליהם מארץ־ישראל, נחשבתי בעיניהם כמשה „שירד אל אחיו במצרים" ומצאם עובדים בעבודה קשה. אך לא קל היה ליעץ להם לעלות לישראל, בעקב הקשיים בקבלת סרטיפיקטים מטעם השלטון הבריטי. על כל פנים יעצתי למי שהיכולת בידו להכשיר עצמו בידיעת מקצוע ומלאכה ובהתמחות בעניני טכניקה.

מובן שלא ישבתי במקום אחד, ואפילו בטורבין עיירת מולדתי. ופעם אחת נסעתי מטורבין לוורשה, נפגשתי עם קרובי משפחה והלכנו לטייל בגן הזכסי. טיילנו ושוחחנו על הא ועל דא, ובעיקר על החיים החדשים בארץ־ישראל, שעל אף הקושי בביצועם הם הולכים ונעשים נוחים תוך נסיון. פתאום נתקלו הקרובים בקבוצת סטודנטים נוצרים ומאימת התנפלות החלו לברוח מהמקום. ואילו אני נשארתי על מקומי ללא חת. הקרובים צעקו אלי להתחמק במהירות, כי אני נמצא בסכנה לקבלת מהלומות מהסטודנטים. אך אני לא זזתי ממקומי. הסטודנטים הופתעו לראות „יהודי" שאינו מפחד מהם כשאר ה„מושקים". הם ניגשו אלי ושאלוני מי אני ומה אני עושה כאן. אמרתי להם שאני אמנם יהודי יליד פולין, שהחלפתי את נתינותי באנגלית־בריטית ושאני מארץ־ישראל. הסטודנטים שינו מיד את יחסם אלי ושוחחו אתי על בעיות שונות. ספרתי להם איך אנו בונים לנו מדינה משלנו ושהיהודים עושים כל מיני עבודות, והם הקשיבו בענין רב ונפרדו ממני בלבביות.

כשביקרתי בקיבוצי הכשרה חלוציים בגרודנו שוב נזדמן לי לראות באימה שהיתה שרויה על היהודים בנסיעתם ברכבת, וכולם חפצו להיות מרוכזים בקרון אחד ורק שלא לפחד מהפולנים. ואני, עם הפספורט הבריטי בידי, החזרתי להם את הבטחון האישי.

בביקורי האחרון בפולין אפשר היה להכיר בפני היהודים בכל אתר ואתר שאינם שלמים עם עצמם, שהם כאילו מרגישים שמשהו נעלם הולך וקרב אליהם, ומשהו זה הצטייר אצלם בדמות איומה העלולה לחולל שינויים ולטרוף על ימין ועל שמאל ללא רחם. מאידך הם הסתמכו בהרבה על הפסוק „נצח ישראל לא ישקר", ועל אף החזיונות והבלהות שרפרפו לעיניהם המשיכו בחיי ההרגל, מתוך חוסר ברירה, וחבל שהמליונים הללו של „שארית ישראל" בארצות מזרח אירופה נעדרים לא רק בארצות מגוריהם אלא אף כאן בישראל החדשה־ישנה, כשחסרונם מורגש על כל שעל, ועם הכיבוש החדש של ה„גדה המערבית" של הירדן על הערים הישנות כמו חברון, בית־לחם, ירושלים העתיקה, שכם, יריחו ואחרים אפשר היה להקים מהם ישובים למופת ולחזק את הכוח היהודי בישראל. אף יהודי טורבין יכלו לתרום בעליתם אפילו ב„עליה בלתי ליגלית" תרומה יפה ברכוש ובנפש ולא להסתפק בעשרות משפחות שהיו לפליטה מיד השואה הנאצית.

אישים וחוויות

מאת איתמר הופן

א) גר הצדק

שמואל זינביל שטרקר, חתנו של עובדיהו וגיסו של יוסף קורנדרקסלר, התגורר בחצרו המרופשת של עובדיהו חותנו, שהכניסה אליה היתה דרך סימטה, שגבלה בבתים של יעקב משה הופן ושל יוסף קורנדרקסלר ז"ל.

בימים ששמואל זינביל החליט להגר מהכפר אוטרוצ'ה לעיר טורבין, הקים לו ש"ז במו ידיו בית בודד בנוי מאדני־עץ וגגו מקש. הבית הכיל שני חדרים, אשר אחד מהם היה מושלם, שבו התגוררה כל המשפחה, ואילו החדר השני נשאר שלד עומד על תילו, כי מיום היווסדו לא היו בידו של שמואל זינביל האמצעים להשלימו ולסגור את פתחו. על כן שימש כעין פרוזדור וכ„מעון קיץ".

שמואל זינביל נתברך בשני בנים ושלוש בנות. הבן הבכור היה נשוי וגר מחוץ למקום. עד היום נבצר ממני להבין, איך עלה בידם הדבר, שבחדר אחד הצטופפו 7 נפשות „והשתחוו לרווחה". החדר הזה שימש לתפקידים נוספים: למעבדה וטרינרית, לכריכיה ולמתפרה בשביל הבת גיטל.

כששאלו את ש"ז במה הוא עוסק? השיב בהלצה, שהוא „מרבה במלאכות וממעט בברכות", ככל שהוא הוסיף במלאכה כן גדל הדלפון שבו, הוה אומר, שהוא היה עני ואביון מרוד כל הימים שאני זוכרו. ראוי לציין ששמואל זינביל לא היה בעל מקצוע מסוים ודיפלומה בידו, אולם חונן מטבעו בסגולות מחקר פיסיאולוגיים ומיכניים, יש להצטער שרוב רעיונותיו לא הוכתרו בהצלחה, וזה מפאת תפישתו הפרימיטיבית. ישאלו השואלים: מנין בכל זאת באה פרנסתו? התשובה היא: מקורות פרנסה היו רבים, אלא פירותיהם מועטים!

את עיקר פרנסתו מצא ממכירת קש קצוץ לעגלונים שהיה מקצץ במקצצה בעזרת בתו הבכירה חנה־רוזה, וכשהרחיב קנה לו מכונה צנטרופוגלית „קרט" והניעה בעזרת סוס שהיה עיוור באחת מעיניו ואת עינו השניה כיסה ר' ש"ז במטלית משום שהסוס התנגד (יתכן בשביל הסחרחורת) לערוך הקפות סביב עצמו במשך שעות שלימות. פרנסה נוספת באה לו מכריכת ספרים, במלאכה זו עסק בעיקר בלילות עד השעות הקטנות. מקור פרנסה נוסף היה לו, וזה היה „תחביבו" — רפוי מחלות בעלי חיים.

הידיעות הרפואיות — כפי שציינתי לעיל — שבהן ניחן ש"ז, באו אליו באופן טבעי ואינסטינקטיבי. דבר זה ניתן היה להיווכח על־פי המידות ושיטת העזרה הרפואית שהיה מגיש לבעלי החיים הדוויים. לרוב הובאו אליו סוסים חולים, שחלו מחמת הגזמה בזלילת שעורין או שיפון ללא ערבוב מוקדם והשראה במים. הדבר קרה אחרי שבעל החיים הצליח להתיר את עצמו ולהשתלט על מחסן המספוא. כמו כן צצו מחלות אחרות כמו: הצטננות, מחלת קיבה וכו'. הדיאגנוזה שש"ז היה קובע לגבי הצטננות היא: שתיית מים קרים בעת שהבהמה הזיעה מחמת התחממות. כך היה נותן הסברים לכל סוג של מחלה. מן הרגע שש"ז הוזמן לטפל בבהמה חולה, מיד ארז את הציוד הרפואי שלו על כל אביזריו, והם: מרצע בעל חוד מדוייק של $2\frac{1}{2}$ ס"מ אורך, חבל מיוחד

למתיחת צווארו של הסוס לצורך הקזת דם, מפסלת בצורת נ׳ שהראש של הנון היה מחודד היטב באורך של $1\frac{1}{2}$ ס״מ, שבאמצעותו היה פותח וריד להקזת דם, וכן כמה אולרים מיוחדים, ועל הכל בקבוק וודקה. ש״ז התחיל את בדיקת הסוס במשישה באוזניים, וע״י כך נוכח לדעת את מדת החום, והמשיך לבחון את העור אם הוא נפוח — ובמקרה חיובי התחיל מיד לדקור את גופו במרצע, ועל ידי כך — היה טוען — הוא מונע נפיחות יתר, המשיך לבדוק את הכרס באמצעות חצוצרה קולטת קול, והגיע למסקנה, שיש לנקות את הקיבה של הבהמה — ולשם זה היו לו כמה וכמה אמצעים. האמצעי הראשון שהשתמש בו: היה מוציא שער בודדת מרעמת הסוס, ועושה מין לולאה ותקעה בפי הטבעת. אמצעי זה גרם לגירוי וליציאה. במקרה ותרופה זו לא הועילה היו לו אמצעים רבים אחרים. לגבי סוג מחלה אחר שהוא כינה אותה בשם „טיפוס הבטן״ היה נוהג לרשום דיאטה של מזון, ואילו כתרופה היה משקה את הבהמה בקבוק וודקה. ברוב המקרים שבהם טיפל הצליח להציל את בעלי החיים ממות, כך היה נוהג ש״ז להשתבח על הנפלאות שחולל, והגושפנקא לכך ניתנה מכל אלה שנזקקו לו.

כפי שהזכרתי לעיל היו לש״ז שלוש בנות, והצעירה שבהן, ששמה היה שרה־בילה, נישאה לגר צדק, עו״ד אברהם בן אברהם (מקודם רצ׳ינסקי). עצם הנשואין למגויר בעיירה קטנה, באוירה ספוגה אנטישמיות בכל שטחי החיים היהודיים, — הפך למאורע ממדרגה ראשונה, ולשיחת יום בלתי פוסקת בכל שכבות האוכלוסיה שבעיירה. האוירה במשטח הקיים ויחס הנוצרים ליהודים הטביעו את חותמם על מקרה חברתי כגון זה, שלכאורה הוא צריך להיות פשוט בתכלית במדינה נאורה. אולם לא כן הדבר בקהילה הקטנה כטורבין. מחשבות רבות הטרידו את פרנסי הקהילה ממאורע זה. שטעמים רבים היו לו.

להלכה ולמעשה היה השלטון הרבני מערים קשיים לאדם בן דת אחרת שרצה לעבור לדת היהודית, וזה מפני החשש מה יאמרו הגויים: „היהודים מעבירים את בניהם הנוצרים על דתם״ (אף בתעמולה). הנוצרים לא ידעו סוד זה של ההלכה היהודית, וגם אם ידעו לא הועיל הדבר. מקרה של גיור בהכרח הביא בעקבותיו גל של זעם ושנאה עיורת, שלא תמיד הסתירוה מפני היהודים.

גר הצדק אברהם בן אברהם, מוצאו היה מוורשה (בהסתמך על דברי הח׳ א. גולדפרב). הוא היה בן למשפחת אצילים קתוליים אדוקים בעלי שרשרת יחוסין ארוכה. בראשית למד רצ׳ינסקי תאולוגיה בבי״ס גבוה, אחיו השני היה שר פנים בממשלת לובלין, ובין הפעילים במפלגה הלאומית (סנציה). מפלגה זו היתה מפלגה לאומית קנאית ואנטישמית. מפלגה זו שמה בראש דאגותיה לנשל ולהרוס את היהודים מעמדותיהם הכלכליות עד לגירושם מפולין בכלל. באוירה ובסביבה זו התחנך רצ׳ינסקי, השתלם במשפטים ונהיה לעו״ד. לרגלי הופעותיו התכופות בבית המשפט בטורבין פתח משרד בעיר ואת זמנו חילק בין שתי הערים, עד שלבסוף השתקע בטורבין.

רצ׳ינסקי היה אדם גבה קומה, בעל הופעה חיצונית נאה והתנהגות זהה ליהודית. יש אומרים: מי יודע, אולי הוא חזר לגלגולו הראשון. בחייו הרוחניים לא מצא מקום בחברה הנוצרית, משום מה לא מצא אהדה בחברה בה גדל, היה מבודד ומאוכזב. בנסיבות האלה נזדמנה בדרכו הבחורה הסימפאטית שרה־בילה, והיא אשר הכריעה

והביאתו לחיק דתה. נולד ילד וניהלו חיי משפחה לא לפי רוח הנוצרי. האם שרה בילה היא שנתנה את הצביון לאורח החיים במשפחה. בשביל שרה בילה נשלם המאורע, אולם לגבי א.ב.א. התחילו הצרות מיד לאחר נישואיו עם בח״ל שרה בילה. החברה שלו מתמול שלשום, בדדה והחרימה אותו. מקום תפילתו היה בביהמ״ד של הרב מקרשניק והתפלל מסידור מתורגם לפולנית.

כפי שהזכרתי לעיל לא מצא את עצמו תואם בחברה הנוצרית. אולם עמד בקשר עם אנשי מקצועו. השופטים, עורכי הדין ועובדי בית המשפט. כולם ביחד חברו כנגדו לאחר שעזב את קהילתם. ההתנגדות אליו לבשה צורה של פעולות מעשיות בדומה להתנכלות ליהודי. עורכי הדין, למשל, הניאו את הלקוחות למסור לו משפטים. מזכיר בית המשפט היה לועג לו בנוכחות מתדיינים. העיוותים הללו לבשו צורה מזעזעת. היה רחמנות לראות את האדם כיצד הוא נאבק בצריו, ולא אחת נשאלה השאלה? האין מספיק צרות ליהודים בלעדיו, והוא צריך היה לבוא ולהוסיף עליהן? מילא, על היהודים — מן השמים נגזר עליהם לסבול, אבל הוא במו ידיו קבל על עצמו סבל בל יתואר: צא ולמד, מהי מערכת חייו הרוחניים של האדם — שהוא מלא אושר דוקא בעת סבלו. כך נהג א. ב. א. לאמר: כל כמה שרודפים אותי אני מתמלא יותר אושר. כנהוג אצל יהודים להחרים משומד. ניתן לשער, כיצד הנוצרים מחרימים מתגייר. הרדיפה אחרי המשפחה הזאת נמשכה ללא ליאות, ואין ספק שזוועות הנאצים לא פסחו גם על בית זה. עד היום לא נשמע סימן חיים עליהם. אחותה הבכירה של שרה בילה, ושמה גיטל, נשארה בחיים ומתגוררת בורשה.

ב) פנדרי של טורבין

ר׳ זלמן פלישר ז״ל קצב היה במקצוע. ביתו ואטליזו עמדו בסמוך לבית המדרש (שם כינוי היה לו: זלמלה סקרופ). אשתו של ר׳ זלמן, שבע־חוה, אשת חייל היתה, ו„מענה לשון״ מיוחד היה לה. בשעת התפילה „בעזרת נשים״ היתה היא המפקדת, המצביעה על הפסוק שנאמר ע״י החזן. שכן מחמת ריחוק המקום בין החזן לבין „עזרת נשים״ קשתה האבחנה בנקודה אליה הגיע החזן. אוי ואבוי למאן דהוא שמזלו הרע שיחק לו ושבע־חוה נטפלה אליו. ניצוצות של אש פרצו מפיה ה„קדוש״ והברכות שלה ישמרנו האל. אין להסיק מכאן שהיתה אשה רעה בלי קנטור. דבר והיפוכו של דבר. מדרך הטבע היתה שבע־חוה אשה צדקנית, נותנת צדקה בסתר, מכניסה אורחים. בקיצור, אם יהודיה (א אידישע מאמע), כדת וכדין.

ר׳ זלמן ושבע־חוה נתברכו בהרבה בנים ובנות. למען האמת קשה למנותם. את שמותיהם של חמשת בניו ניתן עוד להיזכר, לא כן את שמותיהן של בנותיו. בנו הבכור של שמואל — נמוך קומה היה, בעל זקנקן קצר בצבע שחור, בעל תנועות זריזות, מדבר בשטף, בקיצור ולעניין. מתוך פזיזות הלשון קרה לא פעם שהופרע באמצע ביטוי המשפט. אולם אין בכך משהו מיוחד, היה נוח לבריות ובדרך תמים הלך, כאביו, כך ר׳ שמואל, התפרנס מקצבות. כדרך יתר הקצבים היה נוהג לקנות בקר לשחיטה ביום השוק. ויהי היום ור׳ שמואל קנה פרה לשחיטה מאיכר שהיה גבוה משכמו ומעלה. האיכר התחרט על המחיר

ור׳ שמואל טען לעומתו, שמכירה לאחר תקיעת כף זו מכירה שאין חוזרים בה (ביום השוק היה מנהג לתקוע כף בסחר בעלי החי). האיכר משך את הפרה לצידו, ור׳ שמואל משך את הפרה לצידו השני. בקיצור: השניים התקוטטו בכל דרכי הקטטה, לכתחילה נדמה היה שזו מלחמה בין תרנגול לבין שור, אולם מיד הוברר שידו של שמוליק היא על העליונה, והאיכר רחב הגרם והענק מוטל היה בבוץ מחוסר אונים, דומה היה הדבר לדוד וגולית. לאמיתו של דבר — לא על ר׳ שמואל יש לספר, אלא על האריה שבחבורה. יוסף „פנדרי" (פלישר) היה בנו השני של ר׳ זלמן פלישר. אל נא ישתוממו הקוראים שמישהו מתיימר לגנוב את פנדרי הגיבור (נוח) מהרומן הטוב שנכתב בידי המשורר זלמן שניאור. חלילה וחס! ההיפך מזה הוא הנכון. הסופר זלמן שניאור כתב על פנדרי בשנת השלושים, ואילו פנדרי שלנו נולד בעת מלחמת רוסיה־יאפאן בשנת 1904. ובעודו בעריסתו כונה בשם „פנדרי". לכאורה זו ראיה חותכת שפנדרי הגבור האמיתי הוא יליד עיירת טורבין. היתה זו העזה יוצאת מהכלל מצידו של הסופר שניאור, לבוא ולשדוד את הגיבור לאור היום ולפרסם אותו ברבים. במחאה על התנהגות זו של הסופר שניאור אנו מכריזים ש„פנדרי" של שניאור הוא אמנם אפוס שנגנב מהרבה עיירות, ואילו פנדרי שלנו הוא המקורי והאמיתי, דמות חיה לכל בני סוגו.

הבאמת היה יוסף פנדרי גבור? כן וכן! גבור אינו זה המרבה מלחמות, גיבור חייב לדעת אימתי להלחם, אימתי לאיים ואימתי לכבוש את יצרו. והעיקר הוא, שהנלחם אינו יודע על הנשק הסודי שבידי היריב הגיבור. וכזה היה יוסף. מראהו החיצוני לא היה גברתני במיוחד, לא רחב גרם, לא גבה קומה וללא סימנים חיצוניים מיוחדים של גבורה, ובמקרה שהשקצים (הבחורים הנוצרים) קראו לעברו „יהודי" בבוז (ג׳יד) או לכל יהודי אחר בנוכחותו, אז התנפל יוסף על טרפו, הפליא במכותיו נגד שניים ואף כנגד שלושה וללא רחם היה שובר את עצמותיהם, ואלה השקצים שנידונו למתנת זרועו, גמרו אומר להעליב עוד יהודים.

בימי הקיץ החמים נהגו הבחורים להתרחץ בנהר. בצד הדרומי של הגשר התרחב הנהר, והקטע הזה נקרא סליז׳בה. השקצים גרשו את הבחורים היהודים מקטע שחיה זה, זרקו את הבגדים לנהר והרביצו מכות והתעללו בהם בצורות משונות ושפלות.

המאורעות האלה נמשכו באין מפריע עד שיוסף הופיע, ואז כעכברים נמלטו השקצים על נפשם, ואם כמה מהם העיזו להשאר, דיו היה שיוסף מפנה את מבט עינו האחת, ואף אלה נאלמו ונעלמו. יוסף נהג לקפוץ לנהר ממעקה הגשר כארבעה מטר גובה. שחה מתחת לפני המים והופיע במקום מרוחק. הסליז׳בה היתה ריקה משקצים, ויוסף הרגיש את עצמו כמו דג במים. ובידיו המאומנות הרביץ „קלפטר" (סוג שחיה) — תענוג לראות. כל הבחורים עמדו ונשמו לרווחה בגאוה, הנה בחור כארז! שמשון!

בדרך הביתה נזדמן לו איכר עם עגלה למכירה. בין שאלה לשאלה מתחיל יוסף להתמקח. יוסף בוחן את משקלו של העגל בהרמה, וודאי היה משקלו של זה 100 ק"ג. והנה הוא הגביה אותו כמו צעצוע, ונדמה היה שבאותה ההזדמנות הורם גם בעל העגל. מסתבר שיוסף הציע לאיכר מחיר נמוך, והאכר ענה לו: „יהודי מצורע". נו נו, הייתם צריכים לראות את יוסף בגבורתו. השכיב את האיכר ותפשו בגרגרתו ואיים עליו, שיחנקו אם לא יחזור בו מיד מעלבון היהודי. האכר פרפר, התחנן, ביקש סליחה באמרו שכל

היהודים טובים. ואף הסכים למחיר מוזל של העגל. העיקר שישחררו מידיו. ויוסף הגיבור גער בו: „אתה ועגלתך כפרה תהיו ליהודים". חינם אין כסף אני רוצה בעגלתך, ולטובתך איעצך שלא תראה יותר במקום הזה. כזה היה יוסף פנדרי הגבור של טורבין.

ג) יהושע ליברבום ז"ל

כדרך כל בני העיר הידועים בכינוייהם, כן קראו גם לו בשם אביו „שיעלה משה חיימס". יהושע היה אדם תמיר ודק גו, אף מאורך טפוסי יהודי, פנים מאורכות, ועינים מלוכסנות יוקדות היו לו. התפרנס ממסחר בסוסים, וכן היה לו בית מרזח בסמוך לביתו, שברחוב בית המשפט. את המסבאה ניהלה בעיקר אשתו, עקרת הבית, צביה. היו לו שני בנים ושתי בנות. אחד מבניו, משה, ניצל מהשואה בבריחתו לברית המועצות. כיום הוא מתגורר בארצות הברית. יהושע היה חתנו של פיניה גיברץ („פיניע גוי"). יהושע היה מטבעו בעל אופי טוב, ואוהב ישראל עד כדי סכנת נפש. התיחס באהדה לכל המפלגות שבעיר וכולם אהדוהו. לא השתייך לשום סוג של חסידים, אולם השתתף בשמחות מסוימות שאליהן הוזמן, ונוכחותו הורגשה היטב, משום ידיעתו הרבה בשירה. וכן היה מרקד ומשמח את הנוכחים. היה משתתף באופן קבוע במקהלת בית־הכנסת, קולו היה קול אלט דק, וכשהיה מגיע ל„סי" הפך לסופרן, וקולו הדק ברמה נשמע. יתר המשתתפים במקהלה נהגו לאמר על שירתו — שיהושע מקדש על היי"ש לפני התפילה, על כן שירתו מענגת.

מעולם איני זוכר שהיה לו ליהושע סכסוך עם יהודי שבעיר. לעומת זאת לקח חלק במריבות בין הנוצרים לבין עצמם, ובין הנוצרים לבין היהודים. רוב הקטטות הסתיימו לאחר התערבותו. הוא היה שובר את העצמות לאותו הצד במריבה שהוא הכיר באשמתו, ולאחר הכניעה היה מזמין את היריבים למשקה (כמובן על חשבון היריבים).

כפי שהזכרתי הוא היה בעל בית־מרזח, שרוב פדיונו היה ביום שוק. ביום זה היה יהושע עוזר לאשתו. הרי את רוב אורחיו האיכרים מהסביבה הכיר יפה, ידע את שמות אבותיהם, את מאורעותיהם המשפחתיים ואת כפרי מגוריהם. יהושע היה נוהג להשתתף לפעמים במשתה עם אורחיו, מכיון שהיו לו הרבה ידידים איכרים. אל התמימים והישרים מהם התייחס יהושע באהדה גמורה, והיה משתדל לעזור להם בעצה, במלוה כסף וכו'. דרכו של האיכר היה לבטא את אהדתו כלפי אותו היהודי שהיה מסב אתו במשתה, והיה נוהג לאמר לאותו היהודי: „אתה כאחד האנשים שלנו. לו כל יתר היהודים היו כמוך, לא היינו שונאים אותם". לאמיתו של הדבר שנא גם את אותו היהודי שאתו הסב.

ביום השוק נהגו הנוצרים האיכרים לערוך משתה ומאכל בבתי־המרזח, וכן במסבאתו של יהושע. קרו מקרים שהסתאבותם הגיעה עד כדי מצב של גילופין, וכן למעלה ממידת יכולתם בתשלום. במצב של חוסר שיווי משקל מצד אחדים מהם, הטיחו הללו ביטויים מעליבים כלפי היהודים, וכן סרבו לסלק את החשבון, או שלא היה בידם לשלם. התנהגות זאת היתה מוציאה את יהושע מכליו, והיה טוען לעומת אלה: „הינכם מסרבים לסלק את החשבונות, ניחא, שמא אין לכם, אולם בגלל קללותיכם ועלבונותיכם כלפי היהודים, אשבור את עצמותיכם!" אומר ועושה! כהרף עין היה תופש בקבוק ריק מבירה ומפצח את ראשיהם. ומשליך אותם החוצה. וכשיהושע נכנס לתנופה למרות היותו רזה ודק קו — לא יכלו לו האיכרים.

אותם המוכים חבושי הראש הופיעו למחרת היום אצל יהושע ובקשו „שלום", היות והיה צפוי להם משפט עבור הקמת רעש ושבירת חפצים. אחרי הפצרות נאות יהושע לעשות שלום, והחשבון המוגדל בעד הכוסות והרהיטים השבורים סולק, וכלפי יהושע היהודי התיחסו בכבוד ובדרך־ארץ.

זוכר אני יום פרעות שערכו מגויסים נוצרים מכפרי הסביבה. היה זה ביום שבת בשנות השלושים. בדרך חזרה לבתיהם של המתיצבים לצבא באותו היום החנו את רכביהם במרכז השוק והתחילו בפרעות ביהודים, יהושע בא במרוצה דרך הסמטאות לבית־אבי ז"ל ואמר לבוא ולהציל את היהודים מידי הפורעים. שניהם תפשו עמדה בפינת הבנין של שמעלה מושקס (ממול בית־הכנסת הגדול) ומשם ערכו את הקרב. הודות להתערבות זאת וההתערבות של כמה אמיצי לב מעבר השני של השוק, וכן הודות לנוער החלוצי שנכנס לפעולה ניצלה העיר מקרבנות.

יהא זכרו ברוך.

ד) ר' אלתר שרף ז"ל (ל"ו־ניק)

ר' אלתר משה שעיה לייבס, לא נקרא בשם משפחתו אלא בשם אביו וסבו. מנהג היה אצל רבים לא לקוראם בשם משפחתם אלא בשם אבות אבותיהם. ולא מחמת שם גנאי חס וחלילה. שם אשתו של ר' אלתר היתה צ'יפה. היו כאלה שחברו אליו את שם אשתו, וקראו לו אלתר צ'יפס. רבים מבני העיר התלחשו שהוא אחד מהל"ו צדיקים. את הסוד הזה לא ידעו רבים. היו בודדים מהלמדנים ומהמתמידים שבבית המדרש, ואלה בלבד ידעו על רזי דרכיו. ומכיוון שייחסו לו את ההשתיכות הזו רחשו לו כבוד מיוחד. ואם נהגו כן משמנה ומסלתה, הרי עמך בוודאי ובוודאי.

הל"ו צדיקים — זו היתה אגדה נפוצה בכל הגלויות, שעם חורבן הבית הסתלקה השכינה מעם ישראל. במרוצת שנות הגלות התהלכה אגדה שבתוך עם ישראל מתהלכים שלושים וששה צדיקים, בבחינת שליחים של מעלה, יודעי קבלה, ועושי מופתים. אמנם בני תמותה המה, והתגלמותם היא בבני אדם פשוטים, כגון שואבי מים, פרשטי יד וכד'. והכל כדי להשיח את דעת הבריות מזהותם האמיתית.

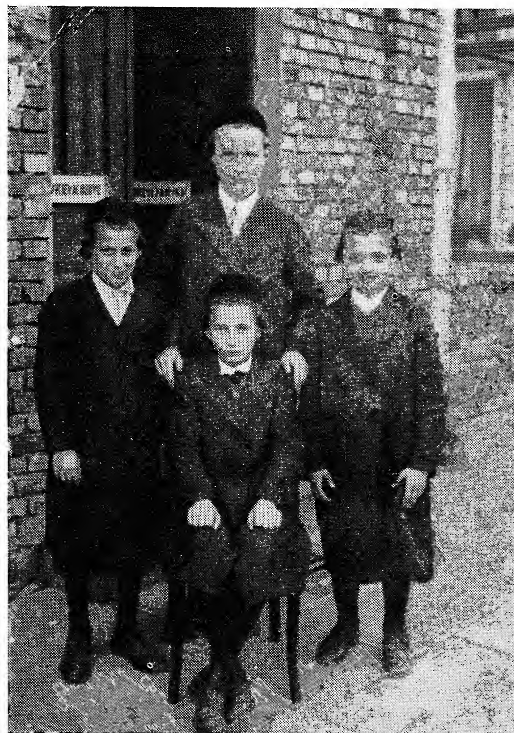
ר' אלתר בכבודו ובעצמו לא ידע על הסוד הגנוז. הוא היה איש תם יושב אוהל, צנוע, עניו, ואף פעם לא הרים את קולו. אדם תמיר ורזה, זקן צהוב כהה היה לו, עיניו תכלת כהה המבקשות רחמים, לבושו לבוש פשוט. מעונו היה בקרבת בית המדרש, אולם לעיתים רחוקות מאוד היה סר הביתה ללון. רוב לילותיו כימיו בילה בין כותלי בית המדרש, ושם היה מתבודד ועוסק בקבלה. בשעות הקטנות היה עורך תקון חצות בבית המדרש, חוטף תנומה קלה על גבי ספסל, ובטרם האיר יום, אדם חדש נוצר לתפילה והודיה. את פרנסתו מצא בתיקון כלי מטבח. עקרות הבית היו מביאות לתיקון את כלי הנחושת, הפח והברזל. ור' אלתר היה מלחים את החורים ותקון כללי. הנשים ידעו שר' אלתר אינו מבקש מחיר בעבור התיקון, אלא כל עקרת בית שלמה לפי מידת יכלתה. במלאכה עסק ר' אלתר בין השעות שתיים וארבע אחה"צ. וכשם שעסק מעט והרויח מעט, כן אכל ושתה מעט. בשר נהג לאכול רק בימי שבת, ובימות החול היה כל ימיו חוזר הביתה לארוחת בוקר בשעה 2 אחה"צ. כל יום ב' וחמישי היה צם. כך היה

מתהלך גבר נאה חיור ותשוש, מרוב ענויי גוף ונפש. לא ארכו הימים ור׳ אלתר נפל למשכב. אמרו שהוא חולה שחפת. התלמידים של בית המדרש נהגו לטפל בו מדי יום ביומו לפי התור. בעיקר היו עוזרים לו להניח את התפילין, ור׳ אלתר היה מקפיד בשארית כוחותיו שהשל־ראש והשל־יד יהיו מונחים במקומם המתאים לפי השולחן־ערוך. אט אט הוא הצטמק והפך גל עצמות. אמרו עליו שהוא מת מיתת נשיקה. אחרי ארונו הלכו כל בני העיר, לא נעדר איש מהלוויתו של ר׳ אלתר, וכאן טמון סוד גדולתו.

יהי זכרו ברוך!

ה) ר׳ אלתר שנידרברג

על ר׳ אלתר אמרו שהוא חוזר בתשובה, ובמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד.

בני משה — נכדי אלתר שניידרברג

ר׳ אלתר בורק היה רבי של חדר לדרדקים. היות וההוראה לא הספיקה לו כדי מחיתו היה לו תפקיד נוסף כבעל תפילה בשטיבל של בעלי המלאכה. ועוד תפקיד

בהתנדבות קיבל על עצמו לקרוא את בני העיר לבית הכנסת „לאמר" תהילים בשבת לפנות בוקר, והוא היה הקריין. ועל כך הוסיפו לו שם כנוי ר' אלתר „זאגער" (מגיד־אומה). בימות השלג כבימות החמה היה ר' אלתר פוסע לו לאט לאט ברחובות העיר, וקורא את בעלי הבתים לאמירת תהילים, ולא סתם קורא להם, אלא בקול שירה ובתחנונים היה מכריז.

מי לא יזכור את לילות הכפור והשלג בימות החורף בליל שבת אחרי עמל של השבוע, בשעה שכל בני העיר שקועים בשינה עמוקה, וכל כמה שיורד שלג יותר, או גשם יותר, כן השינה מענגת. ודוקא בשעות שיא של השינה הטובה, מתחת לכסות במיטה החמה, בשעה זו שחבל היה לגרש כלב ממלונתו, נשמע קולו של ר' אלתר. ברגע הראשון נראה הדבר שה„קריין" הזה נוצר כדי להכעיס אנשים שלווים הישנים שנת תמימים. אולם בחליפות בוקע קולו מרחוק וכשמתקרב רועם קולו ומתרעם, וכל כמה שקולו מתרחק שוב, הולך ונחלש בהדרגה והופך לקול דממה דקה, כן יגבר הרצון לישון, והיה מרדים מחדש במין מתק את הרוצים לישון. וכך היה קורא ומתחנן ר' אלתר: ישראל עם קדושים! עד מתי תישן? שטייט אויף! שטייט אויף! שטייט אויף! לעבודת הבורא עורו נא! התעוררו נא! עמדו נא! והתיצבו נא! והתפללו אל השם! כי לכך נוצרת! וככה חוזר ר' אלתר על הפסוקים האלה ומוסיף כהנה וכהנה, ומטייל לו ברחובותיה של העיירה, וקולו מהדהד וחודר לכל בית יהודי. ישראל עם קדושים!

יהודי טוב היה וינוח על משכבו בשלום.

מדמויות עיירתנו

מאת ישראל אמיר (אייזיק סולקיס)

לזכר אנשי טורבין הפשוטים והטהורים אנשי עמל ועבודה.

מי לא הכיר את שלום האפע?

ומי לא זוכר את חמיה מומאק ואת בניו הגבורים? הרי הם היו באמת גבורי העיירה עד שכל המישצינים (העירונים) פחדו מפניהם פחד מות! הרי הבן הבכור של חמיה מומאק הריש „שרויט" נפל בקרב במרכז השוק בזמן שהאוסטרים נסוגו והפולנים קבלו את השלטון לידיהם. אומרים שהוא במותו הציל את יהודי העיירה מפוגרום ממש. כדאי וכדאי לזכור אותם. ואם באנו להזכר באנשים טובים וגבורי ישראל — למה לא לזכור את זלמלה ובני משפחתו, את אשתו שבע־חוה שהיתה מצילה חולים על סף המות, בזה שהיתה מתפרצת בזמן התפילה לבית הכנסת וישר לארון הקודש. ואומרים שבקשותיה היו תמיד נשמעות למעלה, וככה היתה מצילה לא מעט חולים גוססים. ובני זלמלה שמואליק הנמוך והבריא, ויוסף פנדר הגבור שבהם. ומה אתם חושבים שרק בשקלוב של שניאור חי פנדרי?

ומה לא היה לזלמלה סקראב? גם בן שהיה לשו"ב בישראל; ובאם מזכירים אנשים טובים וטהורים — למה לא להיזכר בעוד הרבה הרבה אנשים כמו לייביש ברוכס האופה, כמה הומור עממי וחכמה עמוקה היו ליהודי הזה.

ואת אביו של לייביש רב ברוך שמש, איזה יהודי שמח ויקר. תמיד טוב היה לו. לא היה חסר לו שום דבר, ותמיד שמח בחלקו.

ולמשה חיים יונליס מה היה חסר ? רק פרנסה טובה לו ולמשפחתו, אך הוא הסתפק בזה, שנכנס לשמלקי דרימלר והתישב והתחיל לספר בדיחות לרבקה לאה, והיא שמעה את משה : שכחה את החנות ואת הקונים ושמלקי בעלה היה רוגז. אבל איך אפשר להתרגז על משה כשהוא מספר בדיחות ודברי תורה ? רבקה לאה מגישה למשה חיים יונליס עוד כוס תה, והוא ממשיך לספר ולספר. ובאמת איך אפשר להשלים שמשה לא יספר עוד ? ! גם משה חיים יונליס לא האמין שכך יגמר הכל.

ואת אלתר בוריק, אינכם זוכרים ? זה שהיה משכים עם שחר בכדי לקרבו ליהודי העיירה לעבודת הבורא, לפרק תהילים ולסליחות לקראת הימים הנוראים. ואחר כך התישב בביתו והמשיך בתפירה. יהודים צריכים פרנסה ! והחסידים מחכים לקפוטיש שאלתר תפר עבורם.

ואת ירחמיאל שכנליס מי לא הכיר ? יהודי עדין נפש. ישב לו תמיד בקיוסק שלו, והיה מחכה לקונים וזימזם לו ניגון חסידי. ובימי חג ושבת היה לחזן בטריסקער שטיבל. איזה קול היה לו, ממש היה תענוג לשמוע. כן גם את קול הזמיר הזה לא נשמע עוד.

ואת ה„למד-וואניק", רבי אלתר שרף, בעלה של ציפי בעלת המאפיה, שפרש מחיי משפחתו ועבר לבית המדרש של הטורבינער רב ושם היה לן על יד התנור ובפינה סידר לו מין בית מלאכה לתיקון כלי אוכל, ועל זה היה מתקיים, ממש בדוחק ולא רצה שום עזרה, הסתפק במועט והיה שמח בחלקו.

ואת שמואל זנביל שטרקט ! דער שעצ'קי שניידער, זה שידע לחתום את שמו ברגל הימנית. איזה כתב יד יפה היה לו, גרפיקאי ממש. והחתן שלו הגר־צדק, אברהם בן אברהם רצ'ינסקי, העורך־דין בן אחיו של שר הפנים הפולני. מי לא זוכר איך שכל יהודי העיירה הלכו לראות כל שבת בשעה שהם, שמואל זיינבל וחתנו, הלכו להתפלל לבית הכנסת, כשהסדור הגדול שלו בשפה הפולנית בידו. והגויים התפוצצו מרוב קנאה, ובאיזה כבוד יהודי היה עומד בבית משפטו.

נזכור גם את כל בעלי המלאכה : הסנדלרים, והחיטים, הכובענים, הנגרים, ובעלי עגלות.

את יעקב לוב גלס השפילטר, שבימי חג ושבת היה חזן בבית המדרש של הטורבינער רב ו„תוקע" בימים הנוראים. איך הוא היה עושה את החזרות בזמן הנסיעה מטורבין ללובלין. היה מתפלל כשהוא מתכונן לקראת ראש השנה ותוקע בשופר, והסוסים הלכו וידעו דרכם בלי עגלון, ולנוסעים היה שמח כל הדרך ולא ישנו כל הלילה, כי מטורבין ללובלין עשו את הדרך במשך הלילה. נזכור את כולם לעד.

כי במותם ציוו עלינו לזכור ולא לשכוח את המפלגה הנאצית, אשר גרמה לאבדונה הזידוני של מחצית עמנו.

לזכר הנעדרים: האם ובנה

היה זה בשנות 30־1929, כאשר חברנו ל. גולדפרב הגיע לעיירתנו לפתוח בה מרפאת־שינים לפרנסתו בקרבת מקום מגורנו. יחד עם הפציו ומטלטליו הביא באמתחתו גם מטען של חיבת־ציון ואהבת הבריות, ועל כן עלה בידו להתידד חיש עם רבים מאנשי המקום — ובפרט עם אלה אשר נשאו עיניהם לציון.

בין כל ידידיו ורעיו נמנתה גם העלמה תמר (טעמי) פדר לבית ר׳ משה פדר ז״ל. עודני זוכר אותה כשהיתה עוברת לפני ביתנו לכיוון המרפאה: נערה חסונה מלאת להט־נעורים וצחוק קולני היה מהדהד בחלל האויר. קשרי הידידות בין תמר וגולדפרב

תמה (תמר גולדפרב, אשת ליאו גולדפרב)
אם אורי גולדפרב ז״ל

גברו עד שביום אחד התבשרנו שבקרוב תתקיים בין השנים ברית־נשואין. חתונת גולדפרב ותמר התקיימה במועדה, ובמלאות שנה נולד להם בן בשם אוריאל. אני, כידידם ובן־בית, הכרתיו מקרוב, ולא פעם ליד עריסתו שמרתי ונשאתיו בזרועותי, ולפני שהספיק לטעום את טעם הגלות הצליחו הוריו לעלות ארצה. וכאן גדל הילד והתחנך בחיק המולדת, ספג אל תוכו חינוך הבית וחינוך בית־הספר. בילדותו ראיתיו ילד שעשועים, ובנעוריו עלם

בעל תכונות ומידות טובות, וכחוט השני עברה בו תמיד התכונה של סולידריות וכנות.

וככה גדל עד שנהיה לאיש־חיל — וחיל ממש בפועל.

וכשהתגייס — ספק אם 16 אביבים עברו עליו — והנה הוא כבר במערכה, ובנתנו חיפוי לחבריו בשדה־הקרב ניתק פתיל־חייו ונדם.

הכאב היה גדול, ובפרט לאמא שמיאנה להינחם, והכאב לאבדן בנה כירסם בלבה שנים, עד שבא יום הגורלי ונפלה על ערש־דוי, ולבה פסק לפעום.

רוחם של אלה משמשים נר לרגלינו וזכרם שמור בלבנו.

יהי זכרם ברוך!

מרדכי הופן (**יוסקוביץ**)

תצלום משפחתי

בתמונה, ר' אייזיק סילקה, דודנית שיינדל,
דודן ישראל אמיר.

ר׳ אייזיק ה„סולטיס״ של העיירה

ר׳ אייזיק אוברוויס מוכתר היה בעיירה. על כן רגילים היו אנשי העיר לקרוא אותו בשם תפקידו: ר׳ אייזיק „סולטיס״ (תרגום „מוכתר״ לשפה הפולנית).

בתפקידו שימש ר׳ אייזיק כעין מקשר בין האוכלוסיה היהודית לבין השלטונות. בפעולה שוטפת של פקידי השלטון בעדה היהודית היה ר׳ אייזיק מתלווה אליהם, היה מוסר מודעות לתשלומי מסים למיניהם, הזמנות לבית־המשפט, הזמנות התיצבות לצבא, קנסות וכו׳ וכו׳. כל יהודי שחש איזה גזירה או עיקול על רכושו העומד להתרחש — פנה לעזרתו של ר׳ אייזיק, ולא אחת הציל ר׳ אייזיק יהודים רבים בני הקהילה היהודית מפורעניות, ואף כדי סיכון מעמדו, ובידעו שהוא עובר על החוק. ובכל זאת פעל לטובת היהודים.

לאשתו קראו „סילקה״. החלוצים נהגו לקרוא לה „הדודה״ סילקה משום יחסה האוהד וטיב לבה.

ביתם של ר׳ אייזיק וסילקה שימש למקום מפגש לפעולות של הנוער הציוני החלוצי. הנוער מצא בבית זה אוירה חמה ומסבירה פנים והבנה מלאה לפעולותיהם.

משפחת ר׳ משה ליב זילברקלנג ז״ל

ר׳ משה־לייב בן אשר היה בעל בית נכבד בקהילה. יהודי תמיר עם פאת זקן מקמצת, פנים מאורכות עם עינים תכולות קורצות חבה היו לו. נעים הליכות, מדבר בנחת ובעל הומור היה. לבושו כלבוש יהודי מסורתי, בגד עליון ארוך עם חתך שולי מצד הגב, עונב עניבה מושכת עין, ולובש מקטורן על יד הבית (מעיל קצר־מידות אסור היה לדתי קנאי). הנושא נחשב למתקדם. ואמנם כזה היה. בעיות הנוער היו קרובות ללבו, ומתיחס באהדה רבה לתנועה החלוצית־ציונית. היה תורם ביד נדיבה, ומגלה ערות לבעיות שבין הקהילה היהודית לבין הרשות. יהודי בעל „קומה זקופה״ היה וכל הופעתו אמרה כבוד. אם זכרוני לא מטעני הוא שרת בצבא הצאר הרוסי, ונמנה על הרג׳ימנט המלכותי, הוא הרג׳ימנט שאליו נבחרו באופן מיוחד בחורים חסונים וגבהי־קומה.

כוכב מזל הזיווגים זימן לו, ול„עזר כנגדו״ היתה אשתו זלדה (זלדלה), אשה שהיתה מחוננת בכל הסגולות הטובות של אם יהודיה. אשה בעלת מרץ ופקחית היתה. ילדה לו 3 בנים ו־7 בנות, גידלה וחינכה את ילדיה ברוח מסורתית יהודית — במסירות נפש.

ברחוב פילסודוסקי עמד בית רב־מידות, עם חדרים רבים. הבית הזה שייך היה למשפחת ר׳ משה לייב. בו שוכנה המשפחה, ובו נרקמו הנימים, שאפיינו את אורח החיים של משפחה יהודית בימים ההם. נוסף לכך שימש חלק מן הבית למסבאה! — מסעדה־ביתית. את המסעדה הקימה וניהלה אם זלדה. היא לא הסתפקה בעסקי בעלה, או שמא לא הספיקו תמיד הרווחים לכלכלת המשפחה הגדולה, לפיכך ניהלה עסק משלה — מסעדה. את המאכלים היתה מכינה בטוב־טעם. לגפילטע־פיש, הצלי, והכיסונים של זלדה יצאו מוניטין, ובמיוחד אצל האינטליגנציה הנוצרית שהרבתה לסעוד גפילטע־פיש אצל זלדה.

משפחת זילברקלנג

האב: משה לייב, האם: זלדה׳לה, הילדים: חיה, הינדה, בלומה (נמצאת בארץ), השל (יהושע בן־ארי נמצא בארץ), שרה, רבקה, פנחס, אשר זליג, מאטיל, רחל לאה. בפנה מימין: חיה ובתה ז״ל.

הבית נועד גם למקום מפגש לבנות. השקפותיהן של הבנות נחלקו. ברובן השתייכו לתנועה הציונית. אחת מהן היתה פעילה בהחלוץ, בלומה נמצאת אתנו בארץ.

וכן הבן יהושע, שהיה פעיל ב„הפועל המזרחי״, נמצא אתנו בישראל. ובחלקן חברות ל„בנות יעקב״ (תנועה דתית קיצונית). בהיות גיוס בנות ליום־פרח למען קק״ל, או להרקת קופסאות קק״ל וכדומה, הובאו תמיד בחשבון בנות זילברקלנג. הבכירה מהבנות חיה׳לה שימשה שנים רבות ספרנית בהתנדבות בספרית „תרבות״. הבית הזה שימש גם כמקום הוראה, אשר אחת הבנות, הינדה, עסקה בה. לבית זילברקלנג היתה שגורה מלה

בפי הנוער „נחיל הבנות" (מפאת הריכוז שבו). ואמנם כל המחול הרב־גווני בבית הזה, היה בו מן הריכוז של חיים נעורים תוססים, עם מעקב דרוך אחר הפולמוס הפוליטי — בתוך התנועה הציונית ומחוצה לה, ויכוח על נושאים ספרותיים ועל חיי חברה. כל אלה הם שיצרו את דמות הנער והנערה בעיירה, הפיחו בו נשמה ונתנו לו תוכן. זוכר אני לא אחת את השירה הבוקעת, בעברי על פני הבית הזה, שירי ציון או בת־צחוק נעורים מלטפת ומהדהדת בהיפתח הדלת.

בית זה נסגר ונדום לנצח! האם פיללו, האם מללו צעירים אלה שייהפכו למרמס המגף הנאצי?

יהי זכרם ברוך!

פרידה משפחתית מאת הח' יהושע בן ארי בעלותו ארצה

מימין: אברהם קאפף, ? לעמל כץ, חיה זילברקלאנג, י. בן־ארי, מרים לוין.

משפחה נאה וחסודה

מאת ש. ברקאי

לזכר משפחת הופן
שנרצחה באכזריות בידי פולנים
בחודש טבת תש״ד, ינואר 1943

ר׳ יעקב משה הופן בן פנחס הכהן ואשתו אסתר רבקה בת ר׳ שלמה ינובר, בנותיהם — גולדה, דבורה ופערל, בנם אלעזר ונכדם (ילדה של גולדה; בעלה של גולדה ממשפחת גוטוילינג מגוריי ז״ל) כולם נפלו על קדוש השם בידי מרצחים פולנים.

בית משפחת הופן

בשנת 1905 נשא ר׳ יעקב משה לאשה את אסתר רבקה, בתם היחידה של ר׳ שלמה ותשעה ינובר. משפחת ינובר היתה משפחה מיוחסת, אורטודוקסית ומשכילה כאחת, היתה מושרשת בקהילת טורבין (וכן בערי הסביבה) במשך דורות. ר׳ יצחק ינובר, בנו של ר׳ שלמה ינובר, כיהן כ׳ושב־ראש של קהילת טורבין במשך כמה שנים. היה זה בשנות השלושים וכמה.

ר׳ יעקב משה נתקבל למשפחת ינובר כנכס מן החוץ. היחוסין האלה היה בהן כעין מזיגה של תורה ודרך־ארץ. סברה היתה רווחת בעיירה, שבין מניעי התקשרות יחוסין זו (פרט — לגורל הזיווגים) שיעקב משה הופן החתן היה סוחר מפולפל ואמיד, וכן הוא היה גבר יפה־תואר עם פאת זקן שחור רחב מידות מסורק למשעי, גבות מלאות ועיניים יוקדות מציצות מתחת לעפעפיו הארוכים. אכן לאחר הנשואין קבע הזוג את מקום משכנו בביתה של הינדלה. הדירה שבקומה השניה שהשקיפה על בית הכנסת הגדול

רוהטה וצוידה ביד רחבה ובטוב טעם, לפי המושגים של הימים ההם.

עיסוקו של ר' יעקב משה היה: עורות, פרוות ושערות. המסחר הזה עבר לו בירושה מדור לדור. קשרי המסחר שלו הסתעפו לשטח אזורי גדול, מבילגוריי־ינוב־קראשניק — במערב; טומשוב־זמושץ'־קרסניסטב־איז'ביצה — במזרח; וכן בעיירות ובכפרי הסביבה. באזור זה היה קונה את הסחורה ומכרה לעיר מזריץ' או לליפציג. העיר מזריץ' נחשבה כעין מרכז למסחר זה. אכן ר' י. משה היה מקבל את העתון „די מעזריטש'ער וואכענשריפט" או שם דומה. עתון זה הכיל בעיקר את מחירי הסחורות של פרוות שער'ות למיניהם. לרוב בכל ימות השבוע היה ר' י. משה בנסיעות, ולקראת שבת היה חוזר הביתה. בבית זה התפתחו חיי המשפחה, נולדו ילדים, והחיים זרמו להם בנחת, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בעקבות המלחמה הראשונה נשרפה העיירה, והמשפחה נדדה לעיר לודמיר (וולדימיר־ווֹלינסק). בעיר זו גרו רוב בני משפחת הופן, ולכן התיישב בה ר' י. משה ובני ביתו. הימים ימי מלחמה היו. באוקראינה ובאזור וולין השתוללו כנופיות רוצחי יהודים, כמו פטלורובצים, בולחובצים, הלרצ'יקים וסתם קוזקים. דרכי הרכבות וזמני נסיעתן היו משובשות, ור' י. משה היה נוהג כדרכו לסחור ולנסוע. בימים סחר ובלילות היה נוסע. ויהי באחד הלילות ור' י. משה היה בדרכו חזרה משפיטובקה או מסביבת רובנה, התנפלה אחת הכנופיות על נוסעי הרכבת היהודים, ובין אלה נמנה גם י.מ. הפורעים השתוללו, שדדו, רצחו. האדם היהודי היה הפקר. אולם לא ר' י.מ. הוא נלחם בהם עד כמה שכוחו עמו, ובראותו שאין מוצא קפץ מן הרכבת, ואחרי תלאות הגיע למחוז חפצו. בלילה אחר התנפלו עליו שני פורעים הלרים, שחפצם היחיד היה לגזוז את זקנו. אולם זקנו השחור מלוא המידות והמטופח בהקפדה, שמש אצל ר' י. משה כעין נכס יקר מאוד שאין לו מחיר וכסמל כאחת. כל אשר רוצה לעבור בתער על זקן כזה הוא עובר על „בל תשחית". לכן שש אלי קרב עם ההלרים עד כדי סכנת נפשות, ואמנם נאבק אתם בחרוף נפש, ויך בהם מהלומות של בן פנחס הכהן, אחד כנגד רבים ויוכל להם. אחרי רדיפה דרמטית אחריו הוא ניצל בעזרת הספר של בית־הנתיבות בלוצק, אשר דאג גם להחזרתו הביתה ללודמיר. ברם חזר הביתה שבור ורצוץ, ראשו היה מלא חבורות, ופצעי מכות בחלקי גופו האחרים. אשתו אסתר רבקה חבשה את ראשו בתחבושות קרות במשך שעות ארוכות, ואילו ר' י. משה התנחם בדבר אחד: „את הזקן לא גזזו לי". וכך היה טוען ש„הזקן הוא כבוד האדם", „והאדם בצלם האלקים נברא". לכן נלחם למען הכבוד היהודי. משום שגם הקצפים הם בעלי זקנים ובהם לא פוגעים הפורעים. ר' י. משה היה יהודי גאה, לא השלים עם תופעות אנטישמיות, וביחוד הגיב נגד מעשים אנטישמיים. בהיות יהודי בצרה בין גויים היה תמיד עוזר ולא עזבו חלילה לנפשו. יהודי חם היה עם אהבת ישראל ללא הגבלות. לאחר תלאות רבות שהמלחמה הביאה בעקבותיה, ולאחר עצת הרבי מבלז, חזרה המשפחה בשנות העשרים וכמה לעיירה טורבין.

עם ההעברה התעוררה בעית חינוך הילדים. בלודמיר למדו הילדים בחדר ובבי"ס „תרבות". ואילו בעיירה קטנה זו היה קיים בית־ספר פולני בלבד. ר' י. משה, על אף היותו חסיד ודבק בדת, שם בראש דאגותיו את ענין החינוך המקצועי, ואמנם מיד עם חזרו לעיירה הביא מורה לעברית. הוא דרש תורה עם דרך־ארץ, ולהשקפתו זו לא מצא

משפחת הופן
מימין לשמאל למעלה: מרדכי, גולדה, יהושע, דבורה, איתמר
שורה שניה: אלעזר, י״י. מ, א. רבקה, פרלה.

תומכים בעיירה דתית זו. ההיפך מזה: דאגתו לחינוך הדור הצעיר, עוררה התנגדות עזה מצד החוגים הדתיים האורטודוקסיים, ובעיקר של הסידי גור. כל היודע את הסיטואציה בעיירה זו ודומות לה, ישכיל להבין, שכניסה למלחמה בגין חינוך של מורה עברי זוהי התאבדות. דבר כזה עלול היה לגרום לבעל היזמה הטלה בחרם. ר׳ י. משה לא נכנע, אולם השכיל ולא נלחם בדיבורים אלא במעשים. מיד אחר עזיבת מורה אחד — דאג לממלא מקום אחר.

השנים חלפו והילדים גדלו, ור׳ י. משה היה מביע את חרדתו לגורל הנוער בעיירה המתבטל באפס מעשה. וכלפי בניו היה טוען „מה יעשה בן שלא יחטא״; „בטלה זה חטא לא יכופר״. לא אחת היה טוען בפני ידידיו בהתמרמרות, שהקהילה חייבת לדאוג לבי״ס מקצועי בדרג גבוה. דבר זה חייב להיעשות במקום ההוצאות המרובות שעולות המריבות והמחלוקות שבקהילה. ואמנם ר׳ י. משה לא נטל חלק במריבות בין הזרמים השונים בעיירה. ריב אחים זה שהיה כעין מאכלת, אשר אכלה כל חלקה טובה, ושלא היתה כמעט נפש אחת שלא נתפשה במחלוקת. — לא הצליחה להדביק את ר׳ י. משה. וכך היה טוען: „מה נפקא מינה לאיזה סוג חסידות שייך השוחט (מטריסק או מגור) שיש לקבלו כשוחט עבור הקהילה, האם ברכתו לפני השחיטה היא אחרת ?

אעפ״י כן לא אכלו חסידי גור משחיטת השוחט שהוא מחסידי טריסק, וההיפך מזה נהגו חסידי טריסק. לאמיתו של הדבר אין איש יודע את סיבת המחלוקת (היא ודאי תולדה של עם חסר מולדת). בעצם הימים האלה יסד ר׳ י. משה בעזרת כמה מחשובי הבעלי־בתים שבעיירה את בית־הספר „בית־יעקב״ ואת אגודת „בנות יעקב״. במסירות ובאהבה דאג לפעולתם התקינה של המוסדות האלה. את רוב זמנו החופשי הקדיש למוסדות חינוך אלה, וזה גם משום ששלוש בנותיו השתייכו למוסדות האלה.

על אף ההשתייכות הפוליטית־תנועתית השונה של הבנים והבנות של ר׳ י. משה, שימש הבית כעין קן לפעולה חלוצית ציונית, שבא בזכות הבנים. ואילו בזכות הבנות נפגשו פעילי „בנות־יעקב״, וערכו ויכוחים סוערים נגד הציונות. האוירה בבית הזה לא היתה בכלל דומה לאוירה שבבתים האורטודוקסיים האחרים, שבהם שיחה על נושא ציוני או פעולה ציונית, היה בו כדבר יוצא לתרבות רעה. ר׳ י. משה ואשתו א. רבקה הופן התיחסו באהדה רבה ובהבנה לכל התנועות הפוליטיות של בניהם ובנותיהם, ואף סעד ועזרה נתנו. הבית היה בית פתוח לכל דורש. ואכן היו נכנסים ויוצאים בו, נכנסים רעבים ויוצאים שבעים.

איתרע מזלם של שלושת בניהם, מרדכי, יהושע ואיתמר שזכו לעלות ארצה. בעיצומן של שנות מלחמת העולם השניה עמד בנם איתמר בקשרי מכתבים אתם, באמצעות הצלב האדום, ואף ניהל מו״מ עם השלטונות השויציים (באמצעות קרובים וידידים בארה״ב) כדי לקבל אשרות שהייה זמניים עבור המשפחה, ועל יסוד ערבויות מתאימות להחזקתן וכו׳. קשה לאמר שהשלטונות השוויצריים התיחסו באהדה לבקשה זו, ולולא היו מתמהמהים בתשובותיהם האדישות משך חודשים שלמים, אין ספק שהמשפחה יכלה להינצל. מצולמים בזה שני מכתבים מהצלב האדום. אחד מהם נושא תאריך 6.3.42 והאומר שהבת גולדה נישאה לבעל, ובהדגשה שהמשפחה עדיין נמצאת במקום. המכתב השני נושא תאריך 30.3.43 אשר על גבו נתבקשו להחתים את כל בני המשפחה. נתקבלה התשובה הכאובה והמזעזעת ביותר: „המשפחה לא נמצאת עפ״י הכתובת הרשומה. והכתובות שלהם לא ידועה״. גירסאות שונות מהלכות בקשר עם חיסול המשפחה. גירסא

Jesteśmy wszyscy zdrowi
i na miejscu co słychać
u Mordki. Golda wyszła zamąż
za Gutwiligalkgszka
Hopen Moszek

Dn. 6.III.1942 r.

Write in Block Capitals In grossen Druckbuchstaben auszufuellen.

From:

WAR ORGANISATION OF THE BRITISH RED CROSS AND ORDER OF ST. JOHN

Postal Message Scheme

To:
Comité International de la Croix Rouge Genève

P.O.B. 1085,
David Building,
Jerusalem,
PALESTINE.

ENQUIRER
Fragesteller

Name Hopen

Christian name Esumar
Vorname
Address Eizor Taasya Beit Haftler
Nathanya

PALESTINE PASSED BY CENSOR H.3

POSTAGE PAID 3. 26 X 42 JERUSALEM PALESTINE

Message Mitteilung.
(Message not to exceed 25 words, family news of strictly personal character).
(Nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten).

Odpowiedz otrzymalismy.Winszujemy Goldzie.U Szyji urodzil sie syn.My wszyscy zdrowi i dobrze nam.Doniescie o waszem zdrowiu i podpiszcie sie wszyscy.

Mordechaj Jehoszua Esumar

POLSKI CZERWONY KRZYŻ Biuro Informacyjne Warszawa

Wpłynęło 10 GRUD. 1942

Date 15.9.1942

PALESTINE PASSED BY CENSOR H.8

ADDRESSEE
Empfänger

Name H o p e n

Christian name Jakob Mojsze
Vorname
Address Turobin Lub.
Pow.Krasnystaw
(Lublin) G.G.

אחת: שנרצחו ביער ע״י הכפר אוטרוצ׳ה. גירסה שניה: שנרצחו בין הכפרים חלנוב— וצ׳רניצ׳ין, היה זה בעת שברחו משיירת הפינוי האחרונה בדרך לאיז׳ביצה, אולם כל הגירסאות אומרות שהתואבה הזו נעשתה בידי בני עם פולין ימ״ש. ידעו נא הדורות הבאים מה עוללו לנו בני עם זה וישפטו, למה לא הוקעו כדרך שהוקעו בני היטלר.
יהי זכר קדושינו ברוך.

Formularz niniejszy nie został doręczony, ponieważ adresat nie przebywa już pod podanym adresem i obecnego miejsca pobytu nie można ustalić.

3 0 MARZ. 1943

POLSKI CZERWONY KRZYŻ
Warszawa

משפחת גוטברץ הי״ד

מאת א. גינתון

ר׳ אייזיק שוחט היה אישיות ידועה בקהילה, פרט להיותו שו״ב — הוא היה איש תם, ישר ויושב־אוהל. על־כן היה אהוב על הציבור. נוסף לאלה חונן ר׳ אייזיק בסגולה מוסיקלית — ברמה נאותה, על־כן הוא שימש חזן של העיירה, ולא סתם חזן — אלא החזן בה׳ הידיעה. כדי להנעים זמירות בפני הקהל ולנצח על המקהלה, השתמש ר׳ אייזיק בתוים מוסיקליים. (שימוש בתוים לפני 60—50 שנה בקהילה קטנה מעין זו היה זה מקרה נדיר). כפי הנראה — שתכונה מוסיקלית זו עברה בחלקה בירושה — לבניו ולבני־בניו. בימים שר׳ חיים גוטברץ חתנו התגורר בוורשה, השתתפו בניו במקהלת בית־הכנסת הגדול והמפואר אשר ברחוב טלומצקי.

ר׳ אייזיק שוחט נתברך בהרבה בנות, אחת מהן ושמה ייטה־בלומה השיא ר׳ אייזיק לר׳ חיים גוטברץ. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עברה משפחת גוטברץ לוורשה, ושם התגוררה מספר שנים, בגמר המלחמה חזרה משפחת ג. עם 5 בניה לעיירת מולדתה טורבין.

ההתעררות הלאומית היהודית בימים ההם בפולין וביחוד בוורשה, דבקה גם בבני משפחת גוטברץ. תודעה לאומית זו, היינו: „שיבת ציון״ הביאה עמה המשפחה לעיירה — כחלק בלתי נפרד מהמטען הפיסי. אכן, המשפחה שיקמה לעצמה בית קטן, אשר שימש לשלוש מטרות בבת־אחת: לבית מלאכה, (הבנים עסקו — בתפרות לנעלי־עור), לקן לפעולה ציונית ולמגורים. אמנם הבן הבכור שמואל־אבא נמנה עם המייסדים של ספרית תרבות.

חסרים המושגים כדי לתאר את אמת המידה הקטנה של הדירה, ועד היום נבצר ממני להבין, איך הספיקו פחות מד׳ אמות אלה להכיל מספר כה רב של אנשים, ולרקום

בתוכן רקמת חיים רב־גווניים להפליא. האדם אשר לא ראה את ממדי המקום, את מערכת החיים הקיימים בו, ואת החוויות הנפשיות — לכל צורותיהן — לא יאמין לדבר הזה לעולם. כפי שציינתי לעיל שימש המקום לבית־מלאכה, אי־לכן התכנסו הסנדלרים אצל הספר, מי מהם למסיר עבודה, ומי מהם המתין לקבל את העבודה. אלה וכן אלה נהנו מן הסתם להתכנס במקום הזה, לשמוע חדשות ולגלגל שיחה. ארגון בעלי־המלאכה היה גדול, והיה לו השפעה על חיי הצבור בעיירה. הארגון לא הצהיר רשמית על השתיכותו לתנועה הציונית. בני משפחת גוטברץ ניצלו את מעמדם המקצועי להחדרת התודעה הציונית לזרם יהודי חרושתי זה.

פעולה זו ראויה לציון לשבח, עקב ההשלכות שבה — אשר נתנה אותותיה בארגון תנועות הנוער החלוציות, והבעלי־מלאכה לכשעצמם הפכו במרוצת הזמן לאוהדים של התנועה הציונית. באותה השעה ובאותו המקום שהתנהלו עניני עבודה, התכנסו ציונים פעילים — לשם תיכנון פעולות — כגון: עניני תרבות, עניני קק״ל, עניני עליה לישראל, יום פרח וכו׳. באותו הזמן ובאותו המקום — הזדמן ר׳ יעקב־לייב יפה (סטודנט למוסיקה שחזר מוורשה) ציוני נלהב מלא מרץ, ונכנס לפולמוס חריף עם הנוכחים — על בעיות

משפחת גוטברץ
עומדים: שמואל אבא, יוסף ומשה, יושבים: אורי ובנו ישראל, אשתו אסתר וההורים: איטה־בלומה וחיים.

ציוניות ואחרות. הויכוחים לבשו צורה רצינית ויפה רצה לסיים אותם בכבוד — אזי היה מכריז: שמואל־אבא תן לי בבקשה את הכינור שלך! ר׳ יפה היה משתפך בנגינת שופן, שהכין לקראת יום הזכרון להרצל.

(סוף המאמר בעמוד 362)

„ונקיתי, דמם לא נקיתי"

(יואל ד', כ"א)

„כתב זאת זכרון בספר"

(שמות יז, יד)

6. קהילת טורבין בכליונה
אומקום און חורבן

הדלקת נר־יזכור ב„מרתף השואה", ביום הזכרון בשנת תשכ"ה

דאס אנצינדן יזכור־ליכטלעך אין „מרתף השואה" אין יאר־צייט־טאג אין יאר 1965

אל מלא רחמים, דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה לדם ישראל שנשפך כמים, תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, לנשמותיהם של שש מאות רבבות אלפי ישראל, ובתוכם כשלושת אלפים בני הקהילה הקדושה **טורבין**, אנשים, נשים, ילדים, ילדות ותינוקות שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים בידי מפלצות הצוררים הגרמנים ומשרתיהם הרשעים — פולנים ואחרים שר"י (שם רשעים ירקב), במחנות הריכוז ותאי הגזים בטרבלינקה, אושביץ, מיידנק, וסוביבור, ביערות, בבונקרים ומחבואים בטורבים והסביבה.

כולם קדושים וטהורים, בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמותיהם. ה' הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם, ארץ אל תכסי דמם, והקדושים לזכרון תמיד נגד עיניך צדקתם, יבואו שלום וינוחו על משכבם ונאמר אמן.

מצבת־עד ב„מרתף השואה" בירושלים.
דער געדענק־שטיין אין „מרתף השואה" אין ירושלים

על העם היהודי שנהרג

יצחק קצנלסון

קטע מתוך הקינה הגדולה בת 15 פרק: „דאס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאלק".
עברית: מ.ז. וולפובסקי.

היכן מתי? מתי אני מבקש, אלי, באשר כל גל אשפה שם מתרומם,
באשר תל אפר שם: — הגידו נא, איה אמצאכם ואיך?

זעקו, שאו קול מכל צרור־חול, מתחת לאבנים,
יזעק כל נד אבק, כל אש וכל עשן המתמר —
דמכם הוא ולשדכם, זה מח־עצמים,
זעקו, הרימו קול! הנפש והשאר!

תעלה זעקתכם מבטן חיות־יער, מיאור ממעי־דגה,
שהם אכלו אתכם, זעקו מכבשנים, שועו קטן, גדול,
זעקת־חמס אחפץ לשמוע, תאניה אחפץ, שאו קול, לקול מכם אתגעגע,
זעק, עם ישראל אשר נהרג, שאג, השמיעה קול!

— הה, הראה, עמי, לי! קום, ידים פשוט ושלח
מני בורות העמוקים, מילין ארכם, מלאים הם וגדושים,
שכבה עלי שכבה, משורפות, בסיד אשר שופך,
עלו! עלו! אשר ברובד התחתון, מתחת לעמוק שבגושים!

צאו כלכם מתוך טרבלינקי, מאושונצים, מסוביבוד, הכל,
מבלז'יץ בואו, מפונרי, ומעוד, מעוד! פנות לרב!
פעורי עינים בזעקה קרושה, יללה היא ואין קול,
מני בצות, שקועים עמוק, מטיט־יון, מרקב־אזוב —

צאו־צאו, אשר יובשו ונטחנו ונשחקו, יתיצב כל הקהל,
בחוג סביבי, כמו במחול־מחניים, מעגל גדול אחד נכון,
סבים, סבות פה, אמהות וילדיהן בחיק, יחד אם וגם עולל, —
עלו־נא עצמות יהודיות, מאבקות צאו ומגזרי סבון.

העיירה בוערת!

מאת מרדכי גבירטיג

אש, אחים, תבערה
עיירתנו, הדלה, הוי, בוערת.
רוחות־זעף שם ירגזון
חיל ושבר בה אחזו —
להבות־השמד יגבירו
אש בכל העיר.

ואתם חובקים ידים
בלי עשות דבר.
ואתם חובקים ידים
עת העיר תבער.

אש, אחים, תבערה.
עוד עלול לבוא, חלילה, רגע רע
שהעיר כולה אתנו,
תעלה באש, יעשנו
רק קירות שחורים —

ואתם חובקים ידים
בלי עשות דבר
ואתם חובקים ידים
עת האש תבער.

אש, אחים, תבערה
עירתנו הדלה, הוי, בוערת,
כבר בשלהבות הללו
כל בתי העיר אכלו
והאש עודה סוערת
וחילים תגביר.

ואתם חובקים ידים
בלי עשות דבר,
ואתם חובקים ידים
עת העיר תבער.

אש, אחים, תבערה,
רק אתם להחיש עזרה
אם העיר לכם תיקד עוד
חיש כבוה בה תבער עוד.
לו כלים, מהר כבוה
בדמכם שלכם.

אל־נא תחבקו ידים
בלי עשות דבר,
טלו כלים, האש כבו־נא.
עירנו בל תבער.

רשימת קדושי טורבין הי״ד

נעמען פון די טורבינער קדושים

השואה שירדה כחתף על ראש יקירינו—קדושינו השמידה משפחות שלמות שלא נשאר להן זכר ושארית ושמותיהם נעדרים מהספר הזה ונשמותיהם צרורות בצרור החיים של תושבי עירנו, יחד עם שמות הקדושים ששמותיהם זוהו.

צום אייביקען אנדענק פון די קדושים פון קהילת טורבין און די אומגעגענד

בלייב שטיין! מיר ווייסן נישט ווו אונזערע נאָנטסטע און טייערסטע, די דערמאָר־דעטע דורך די נאַציש׳ע רוצחים הי״ד — זענען געקומען צו קבורה, און זאָלן די דאָזיקע געדענק־בלעטער זיין זייער קבר און מצבה. קוק, דו אבל און יתום, קוק און לייען מיט דיינע אויגן די דאָזיקע נעמען, פונקט ווי דו וואָלסט געגאַנגען אצינד צווישען זייערע קברים אויפן בית־עולם. דאָ ליגן זיי, דיין מאַמע און טאַטע, דיינע קינדער, דיינע שוועסטער און ברידער, דיין זיידע און באָבע — דערשאָסענע געשענדעטע, דערשטיקטע, פאַרברענטע. טרעט פאַמעלעך, שטיל. לעב איבער אין דיין דמיון כאָטש עטוואָס דערפון וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט, זיי קוקען אויף דיר, זייערע בליקען מאָנען און דערמאָנען. געדענק זיי, געדענק! קריץ דיר איין זייער הייליקן אנדענק ווי א מצבה אין דיין נשמה, אין דיין זכרון.

נישט צום פארגעסען — פארגעס נישט!

א

אוברוים אייזיק (המוכתר)
אוברוים סילקה אשתו
אידלמן ישראל מרדכי
אידלמן פערל אשתו
אידלמן מנדל בנם
אידלמן אברהם בן ישראל
אידלמן ליבה אשתו
אידלמן ליבה בנם
אידלמן חיים בנם
אידלמן טובה בתם
אידלמן שרה בתם
אידלמן לייבל בן ישראל
אידלמן איטה רחל אשתו לבית מיימן
אידלמן חנצ׳ה בתם
אידלמן אסתר בתם
אידלמן חיים בנם
אידלמן פינצ׳ה בן ישראל
אידלמן אסתר אשתו
אידלמן דוד בנם
אידלמן יוסף בנם
אידלמן זלדה בתם
אידלמן דינה בתם

אידלמן חנוך בן ישראל
אידלמן אסתר לאה אשתו לבית
שטרנפלד
אידלמן דוד בנם
אידלמן שמחה בן ישראל
אידלמן שרה אשתו
אידלמן ראובן בנם
אידלמן חנה בתם
איזנברג יצחק אייזיק שו״ב
איזנברג אסתר ביילה בתו
איזנברג מינדל לאה בתו
איזנברג פייגה בתו
איזנברג רחל בתו
איזנברג חוה בתו
איזנברג חיה בתו
איזנברג שרה בתו
משה חתנו
יחזקאל נכדו
קריינדל בתה של חיה
אינוואנר יעקב איצ׳ה
אינוואנר אסתר לאה אשתו
אינוואנר חוה בתם
אינוואנר ריבה בתם
אינוואנר גיטל בתם
אינוואנר חנה בתם
אינוואנר פייגה בתם
אינוואנר רחל בתם
הרשל בעלה של ריבה
יעקב בעלה של גיטל
ישראל בעלה של חנה
פנחס בעלה של חוה
אינוואנר משה יוסף בן יעקב
אינוואנר זלדה אשתו
אינוואנר דב בנם
אינוואנר שרה בתם

אינוואנר בערל בן יעקב איצ׳ה
אינוואנר בראנה אשתו
אינוואנר מאיר בנם
16 נכדיו של יעקב איצ׳ה
אלבום מרדכי
אלבום העניה אשתו
אלבום חנה
אלבום שייע לייב
אלברט אברהם
אלברט חנה אשתו
אלברט שרה
אלברט דוד
אלברט בערל
אלברט חיה
אלברט אסתר
אסטריכר יצחק יחיאלם
אסטריכר פערל אסתר אשתו
אסטריכר בראנדל בתם
אסטריכר ירחמיאל בנם
אסטריכר גולדה בתם
אסטריכר בנעם בן יצחק
אסטריכר שרה אשתו
אסטריכר אהרן בנם
אסטריכר יחיאל בן יצחק
אסטריכר לאה אשתו
אסטריכר שני ילדיהם
אף זליג
אף אטל אשתו
אף גרשון בנם
אף יצחק בנם
אף ביילה בתם
אף לובה בתם
אף זליג
אף שרה אשתו
אף לייבלה בנם

אף ישראליק בנם
אף יאנקל
אף הינדה אשתו
אף דינה בתם
אף צביה בתם
אף הערש בנם
אף יוסף בנם
אף עוד בן
אף פלטיאל
אף לאה אשתו
אף איטה בתם
אף חיים בנם
אף לייבל בנם
אף אסתר בתם
אקרמן שלמה בן אליהו
אקרמן חנה אשתו
אקרמן צבי בנם
אקרמן אריה בנם
אקרמן שרה בתם
אקרמן יחיאל בנם
אקרמן טובה בתם
אקרמן עוד ילדה
אקרמן דוד בן אליהו
אקרמן אטל אשתו
אקרמן חנה בתם
אקרמן רבקה בתם
אקרמן אלי בנם
אקרמן שמעון בנם
אקרמן שרה בתם
אקרמן יחיאל בן אליהו
אקרמן אטל אשתו
אקרמן משה בן אליהו
אקרמן שרה אשתו
אקרמן נחמה
אקרמן גננדל
אקרמן צבי
אקרמן דינה אשתו
אקרמן שני ילדיהם

ב

באך יעקב
באך פייגה אשתו
באבט ישראל
באבט חיה אשתו
באבט אהרן בנם
באבט בנימין גיסו של באבט
באבט מלכה אשתו
באבט חיה בתם
באבט שרה בתם
באבט רבקה בתם
באבט צ׳רנה בתם
בומפלד אברהם
בומפלד שרה אשתו
בומפלד שמעון בנם
בומפלד פייגה בתם
בומפלד פערל בתם
בומשטין שיינדל האם
בומשטין אהרן בן שיינדל
בומשטין רייזל אשתו
בומשטין גרשון בנם
בומשטין בנימין בנם
בומשטין חיה בתם
בומשטין פריידל בתם
בומשטין צבי בנם
בומשטין בלומה בתם
בומשטין אברהם בן שיינדל
בומשטין דבורה אשתו
בומשטין באשה בתם
בומשטין גיטל בתם
בומשטין חוה בתם
בומשטין אליהו בנם

בומשטיין עוד 3 ילדיהם
ביטרמן יצחק לייב בן לייזר
ביטרמן רוזה אשתו
ביטרמן חיים בן לייזר
ביטרמן רבקה אשתו
ביטרמן לייזר בנם
ביטרמן חיה בתם
ביטרמן דוד בנם
בירמן שמואל
בילרמן חנה אשתו
בילרמן ילדם
בלוטמן סנה
בלוטמן פייגה אשתו
בלוטמן פייגה כלתו
בלוטמן נכדם
בלוטמן נחום
בלוטמן זלדה אשתו
בלוטמן אלטה בתם
בלום שאול
בלום באשה אשתו
בלום מנדל בנם
בלום מירלה בתם
בלום דינה בתם
בלום חנה בתם
בלום מרים האמא של שאול
בראברמן גרשון
בראברמן צביה אשתו
בראברמן סערל בתם
בראברמן נחמה בתם
ברברמן יעקב לייב בן גרשון
ברברמן באשה אשתו
ברברמן אברהם בנם
ברברמן יצחק בנם
ברברמן סריל בתם
בראברמן וועלוועל בן גרשון

בראברמן שרה אשתו
בראברמן ושני ילדיהם
ברונשפיגל ירחמיאל
ברונשפיגל חיה שרה אשתו
ברונשפיגל פערלה בתם
ברונשפיגל רבקה בתם
ברונשפיגל רחל בתם
ברונשפיגל פסיה דודניתם
ברונשפיגל לייבל בן ירחמיאל
ברונשפיגל לאה אשתו
ברונשפיגל שני ילדיהם
ברילנט שלמה
ברילנט רבקה אשתו
ברילנט חנה בתם
ברילנט אפרים בנם
ברנשטין מרדכי
ברנשטין שרה אשתו
ברנשטין יעקב בנם
ברנשטין ישראל בנם
ברנשטין יואל בן מרדכי
ברנשטין שרה אשתו
ברנשטיין שני ילדיהם
ברנשטיין דוד
ברנשטין שרה אשתו
ברנשטין שמעון בנם
ברנשטין רחל בתם
ברנשטין שמחה בנם
ברנשטין באשה קרובתם

ג

גוטברץ חיים בן יצחק
גוטברץ ייטה בלימה אשתו
גוטברץ שמואל אבא בנם
גוטברץ יפה לבית רוזנפלד
גוטברץ אורי בנם
גוטברץ אסתר כלתם לבית גיברץ

גוטברץ ישראל בנם
גוטברץ יעקב בנם
גוטברץ יוסף בנם
גוטברץ יצחק הסבא
גוטווילינג משה בן יעקב יצחק הלוי
גוטווילינג סריל אשתו
גוטווילינג חנה בתם
גוטווילינג צבי בן משה
גוטווילינג דבורה אשתו לבית לרר
גוטווילינג שרה בתם
גוטווילינג אברהם בנם
גוטווילינג פרידה בתם
גוטווילינג חנן בן יעקב יה״ל
גוטווילינג חנה אשתו
גוטווילינג יעקב בן חנן
גוטווילינג גולדה אשתו
גוטווילינג משה זאב בנם
גוטווילינג צבי בן חנן
גוטווילינג חנה קיילה בת חנן
גולדשטין יצחק
גולדשטין פערל אשתו
גולדבליט זיינביל
גולדבליט פייגה בתו
גולדבליט שרה בתו
גולדברג חנוך
גולדברג רבצ׳ה אשתו
גולדברג שלושה ילדיהם
גולדרינג יוסף
גולדרינג שבע לבית ליברבום
גולדרינג שתי בנותיהם
גיברץ חיים בן פסח
גיברץ רבקה אשתו
גיברץ אהרן בנם
גיברץ בערל בנם

גיברץ לייבל בן חיים
גיברץ רחל אשתו
גיברץ שני ילדיהם
גיברץ אברהם
גיברץ שיינדל אשתו
גיברץ יעקב בנם
גיברץ בריש
גיברץ חנה אשתו
גיברץ אברהם בנם
גיברץ צביה בתם
גיברץ בעריש
גיברץ שיינדל בתם
גיברץ פייגה בתם
גיברץ פרימצ׳ה בתם
גיברץ ועוד שני ילדיו
גיברץ חיים חתנם בעלה של פרימצ׳ה
גיברץ ושני ילדיהם של פרימצ׳ה
גיברץ רחל
גיברץ בן ציון
גיברץ שלושת ילדיהם
גיברץ מיכאל
גיברץ לאה אשתו לבית גולדבליט
גיברץ ילדם
גיברץ פנחס
גיברץ חיה אשתו
גיברץ יחיאל בנם
גיברץ עוד שני ילדיהם
גיברץ יצחק
גיברץ רבקה אשתו
גיברץ משה בנם
גיברץ בן ציון בנם
גיברץ רחל בתם
גיברץ גיטל בתם
גיברץ חנה בתם

גייסגוט יצחק (המלמד)
גייסגוט חוה אשתו
גייסגוט יעקב בן יצחק
גייסגוט פייגה אשתו לבית גרינפלד
גייסגוט שרה בתם
גייסגוט נחה בתם
גייסגוט אפרים
גייסגוט זיינביל בן יצחק
גייסגוט אשתו
גייסגוט, שלושת ילדיהם
גייאר שמשון בן ביירך
גייאר ליבע אשתו
גייאר פייגלה בתם
גייאר רחל בתם
גייאר ביירך אביו
גייאר פסיל אמו
גייאר מאיר
גייאר ליבה אשתו
גייאר איטשע בנם
גייאר שרהלה בתם
גייאר גננדל בתם
גייאר פישל בנם
גייאר פרל בתם
גייאר ברל
גייאר חוה אשתו
גייאר הדים בתם
גייאר צירל בתם
גייר פרץ
גייר פייגה אשתו
גייר יידל בנם
גייר אסתר בתם
גייאר דויד
גייאר חנה אשתו
גייאר אסתר בתם

גייאר פרל בתם
גייאר חנה חתנם
גייאר משה
גייאר צירל אשתו
גייאר זאב בנם
גייאר זלמן בנם
גייאר פרץ בנם
גייאר יעקב בנם
גייאר פערל
גייאר יצחק בעלה
גייאר לאה בת אריש
גלטברג יעקב בן מאיר
גלטברג שושה לאה אשתו
גלטברג מאיר בנם
גלטברג משה בנם
גלטברג חוה בתם
גלטברג פלטיאל
גלטברג מרים אשתו
גלטברג מאיר בנם
גלטברג בנימין בנם
גלטברג דן בן מאיר
גלטברג נחמה אשתו
גלטברג אברהם בנם
גלטברג לייב בנם
גלטברג אסתר בתם
גלאם שמערל
גלאם מלכה אשתו
גלאם יעקב לייב
גלאם חנה אשתו
גלאם שני ילדיהם
געלברט משה בן איצ'ה לייב
געלברט איטה אשתו
געלברט משה לייב בנם
געלברט מאטל בתם
געלברט חנה בתם

העבירו הגרמנים מהחזית הרוסית שתי דיביזיות למערב, ועל הדיביזיות האלה הוטל תפקיד לחסל את הקבוצות הפרטיזניות שבדרך. היה זה בקיץ 1944. במשך שלושה שבועות היינו מוקפים ביער ולחמנו בהם יום יום, ובלילות נסוגונו לאיזור אחר, ושוב המשכנו להילחם. מזון וציוד קבלנו בהצנחה מהרוסים, וזה התרחש לעיני הלוחמים הגרמנים. במשך שלושת השבועות של קרבות אלה היו קרבנותיהם של הגרמנים כ־6000. את הידיעות על המספרים קבלנו מהעתונות הפולנית. בזמן הקרבות אתם התמקמה המפקדה הגרמנית בכפר שמסביבו יערות. אנו היינו במרחק של כ־3 ק״מ מהם. הגנרל יצא ביום בהיר לתור את השטח שבסביבה בזחל מלווה במכונית נוסעים. ברגע שרצו להכנס לתוך היער קבלנו את פניהם באש צולבת. הם נעצרו והסתתרו בחסות הזחל. אחד הבחורים שלנו התחיל להתקדם לכוון הזחל, ואנו לא יכולנו להבין מה הוא עושה (באותה תקופה יצאו הרבה מדעתם מרוב עייפות ומלחמה). הבחור התקדם לכיוון המכונית, תפש את כובעו ואת תיקו של הגנרל. שבתוכו היו תכניות, והגנרל לא העיז לזוז ממקומו, והבחור הצליח לחזור אלינו בשלום, ותודות לתכניות שהבחור הזה השיג במבצעו הפרטי ידענו על כל מה שעומד להתרחש, מה שמנע מאתנו הרבה סבל וקרבנות.

לאחר הקרבות האלה התפצלנו לקבוצות קטנות. בזמן הזה פנתה אלינו קבוצה פולנית פשיסטית מ„או קא״ באמצעות שליח מצדם. היה זה בסביבת יוזפוב. הם הציעו לנו את עזרתם בהתקפה נגד הגרמנים. אנו הסכמנו והם קבלו קטע מסוים. אחרי כמה שעות מלחמה הם נכנעו, ואנו לא ידענו מזה. לפתע נמצאו הגרמנים מאחורי גבנו, והחלטנו ברגע האחרון לסגת ע״י שבירת הקו הגרמני. קבוצתנו מנתה כ־50 איש יהודים. באותו הקרב היו לנו כ־23 פצועים ונסוגנו עד לסביבת העיר שברשין. בדרך חזרה ליערות אוטרוצ׳ה לחמנו במשך יום אחד משעה 6 בבוקר עד 9 בלילה בלי הפסקה, ולוחמי הס.ס. כבר חדרו לחפירות שלנו. באותו רגע ניתנה פקודה ש־40 סטלינובצים יצאו לקרב. מקבוצה זאת אנו לא ידענו שהיא קיימת. לקבוצה זאת היו מכונות יריה בשם „יקטרוב״, ובהן צלחות מיוחדות. קבוצה זו התחילה בהתקפת נגד, והגרמנים נסוגו, ואנו כבשנו בקרב זה תותחים, עד אז היו לנו רק מכונות יריה קלות וכבדות כמו צ.ק.מ. ומאז היו לנו גם תותחים. זה היה בקיץ 1944.

לאחר הקרב הזה ביוזפוב זוכר אני שנזדמנו בבית של שומר היער בסביבת שבר־שין. השומר איכסן אותנו בסככה, והוא הלך לו, אנו לנו באותו המקום. ולמחרת בבוקר הופיעו אצלנו שומר היער ועוד שני פולנים. אחד מהם הכרתי היטב. שמו היה מוחה, שונא ישראל מובהק, והוא היה מנהיגם של ה„או קא״. ברגע שאמר לי שלום מר זיסמילך נעשה לי קר. ידעתי שבס״ה אנו כ־30 איש ובינינו כ־18 פצועים ועיפים ורצוצים. הפולני מוחה הזה פנה אלי ואמר: „אני רואה שאתה מאוכזב בי במקצת לאחר שראיתני. אולם עלי להודות ולאמר לך, כי על הפעולה הזאת שאתם ערכתם עיכבתם את הגרמנים מלהתקדם במשך 3 שבועות והפלתם ביניהם חללים רבים, ומגיע לכם אות ציון לטובה. הוא דאג שיביאו לנו אוכל ושתיה וכל טוב וכל מה שהיינו חסרים; כן סיפק לנו תחבורה שהסיעה אותנו לאיזור יערות אוטרוצ׳ה. וכאן התארגנה קבוצה של כ־50 איש וקבלנו הוראות ללכת לפעולה בסביבת פולבה, ליד ורשה. אחרי זמן קצר חזרנו ליערות בסביבת יאנוב־טורבין. וככה פעלנו עד סוף הקיץ 1944.

דיאמנט שרה בתם
דיאמנט מירל בתם
דיאמנט אהרן בנם
דרימלר שמואל (שמעלקע)
דרימלר רבקה לאה אשתו
דרימלר משה בנם
דרימלר פערעלה בתם
דרימלר יצחק מאיר בן שמואל
דרימלר נחמה אשתו
דרימלר חנה בתם
דרימלר גוטה בתם
דרימלר דב בנם

ה

האלפרין הניה
האלפרין דויד בנה
האלפרין חיים בנה
האלפרין יאנצ׳ה
האלפרין רחל אשתו
האלפרין שרה בתם
האלפרין חנה בתם
האלפרין לאה בתם
האלפרין חיים בנם
האלפרין עקיבא בנם
האלפרין דינה בתם
האלפרין בערל
האלפרין גילה אשתו
האלפרין רבקה בתם
האלפרין מיראל בתם
האלפרין פייגה בתם
האלפרין עלקעלה בתם
האף יהושע
האף צביה אשתו
האף מירלה בתם
האף אליהו
האף לאה אשתו

האף חיה בתם
האף משה בנם
האף פייבל
האף שרה אשתו
האף אפרים בנם
האף פייגה בתם
האף אריה
האף חייה אשתו
האף משה בנם
האף אייזיק בנם
האף רחל בתם
האף שבע בתם
האף נחמן
האף שיינדל אשתו
האף שבע בתם
האף ביילה בתם
האף פייגה בתם
הופן יעקב משה בן פנחס
הופן אסתר רבקה לבית ינובר
הופן גולדה בתם
בעלה של גולדה לבית ליכטר
תנוקם הרך
הופן דבורה בתם
הופן פרלה בתם
הופן אלעזר בנם
הויזדורף בנעם
הויזדורף רוכ׳צ׳ה (ראבצ׳ע) אשתו
לבית ליברבוים
הויזדורף דויד בנם
הויזדורף ייטעלע בתם
הויזדורף רבקה בתם

ו

ויגנארטן צדוק
ויגנארטן פייצ׳ה לבית ליברבוים
ויגנארטן דויד בנם

וינגארטן חנה בתם
וינגארטן רבקה בתם
הרב ויסברוד מרדכי מאיר ואשתו
ויסברוד דבורה בתם
חתנם בעלה של דבורה
בעלה של חיה בתם
בעלה של רייזל בתם
בעלה של רבקה בתם
ויסברוד בערל בנם
וועבר גדליהו
וועבר מלכה אשתו
וועבר רחל בתם
וועבר רבקה בתם
וועבר ישראל
וועבר מאשה אשתו
וועבר דבורה בתם
וועבר לייב אחיו מינוב
וועכטר יצחק
וועכטער מלכה אשתו
וועכטער מירלה בתם
וועכטער יעקב בן יצחק
וועכטער רחל אשתו
וועכטער שרהלה בתם
וועכטער חנצ׳ה בתם
וועכטער מאיר בנם
וועכטער פנחס בן יצחק
וועכטער חנצ׳ה אשתו
וועכטער גיטל בתם
ועוד ילד
וועכטער אהרן
וועכטער שרה אשתו
וועכטער אלתר בנם
וועכטער שרה לאה בתם
וקס חיים
וקס באשה אשתו

וקס פייגה בתם
וקס יצחק בנם
וקס נחמיה
וקס חוה
וקס שיינדל (שונקה)

ז

זונטאג פרימיט אשת ירחמיאל
זונטאג משה בן ירחמיאל
זונטאג בלומה אשתו
זונטאג פנחס בנם
זונטאג גולדה בתם
זונטאג יוסף בנם
זונטאג צבי בנם
זונטאג אברהם בנם
זונטאג שכנא בן ירחמיאל
זונטאג שכנא
זונטאג חוה אשתו
זונטאג וארבעה ילדיהם
זונטאג אבא
זונטאג־ראובן
פריידה אשתו ושני ילדיהם
זיידל אלי דוד
זיידל משה בנו
זיידל ברוך בנו
זיידל אטקה לבית ארמן
זיידל בנימין הבן
זילברשטרום יוסף (מנקר)
זילברשטרום חנה אשתו
זילברשטרום לייבל בן יוסף
זילברשטרום חוה אשתו
זילברשטרום אלתר בנם
זילברשטרום חנה בתם
זילברשטרום זינדל בן יוסף שו״ב
זילברשטרום גולדה אשתו
זילברשטרום אלתר בנם

זילברשטרום טובה
זילברברג וועווצ'ה
זילברברג זיסה אשתו
זילברברג חיה בתם
זילברברג נחה בתם
זילברברג אהרן בנם
זילברברג משה
זילברברג אסתר אשתו
זילברברג שמואל בנם
זילברברג שרה בתם
זילברברג עזריאל
זילברברג גיטל לבית קופר
זילברברג חיים בנם
זילברברג משה בנם
זילברברג יחיאל בנם
זילברברג יצחק בנם
זילברברג בערל בנם
זילברברג איצ'ה (פוניקר)
זילברברג נחמה אשתו
זילברקלנג משה לייב בן אשר
זילברקלנג זלדה אשתו
זילברקלנג חיה בתם
זילברקלנג הינדה בתם
זילברקלנג שרה בתם
זילברקלנג רבקה בתם
זילברקלנג פנחס בנם
זילברקלנג אשר זליג בנם
זילברקלנג רחל בתם
זילברקלנג מאטל בתם
זילברקלנג יוסף בן אשר
זילברקלנג חנה בריינדל אשתו
זילברקלנג יהושע בנם
זילברקלנג סימה בתם
זילברקלנג עטל בתם
זילברקלנג יצחק בן אשר

זילברקלנג חנצ'ה אשתו
זילברקלנג גרשון הניך בנם
זילברקלנג שיינדל לאה בתם
זילברקלנג בריינדל בתם
ועוד שני ילדיהם
זילברקלנג שמואל בן יוסף
זילברקלנג דבורה אשתו
זילברקלנג חיה בתם
זילברקלנג שיינדל בתם
זילברקלנג אשר בנם
זילברשטין לייבל
זילברשטין יוכבד אשתו לבית
אלטמן ושני ילדיהם

ט

טרגר יונה בן חיים
טרגר רייזל אשתו
טרגר יוכבד בתם
טרגר ליפא בנם
טרגר יצחק בנם
טרגר יחיאל בן יונה
טרגר אשתו וילדיהם
טרגר בריש בן יונה
טרגר שרה לבית פרידלר
טרגר גיטל בתם
טרגר סניה בתם
טרגר לאה רוזה בתם
טרגר אברהם
טרגר פיגלה ושני ילדיה
טרגר אברהם
טרגר פייגה אשתו
טרגר חוה בתם
טרגר מלכה בתם
טרגר חיים בנם
טרגר נחמה אשתו
טרגר יעקב בנם

טרגר ריבה בתם
תבל (טעווע)
תבל שרה אשתו
תבל חיה בתם
תבל אהרן בנם

י

יגרמן לייביש
יגרמן שרה אשתו
יגרמן חיים בנם
יגרמן בערל בנם
יגרמן שרה בתם
יגרמן יענטה בתם
יגרמן טובה שיינדל
יגרמן משה בנה
יגרמן אטקה אשתו
יגרמן רבקה בתם
יגרמן בתיה בתם
יגרמן צדוק בנם
ינובר יצחק בן שלמה
ינובר דבורה אשתו
ינובר ישראל בן יצחק
ינובר בת שבע אשתו
ינובר גיטל בתם
ינובר יחיאל בן יצחק
ינובר בת שבע בת יצחק
צבי גרינבום בעלה
בתם זהבה
בתם שרה
בנם יחיאל
יפה גיטל
יפה יצחק בן גיטל
יפה בנימין בן גיטל
יפה משה בן גיטל
יפה יעקב לייב בן גיטל
יפה ייטה אשתו

יפה חיים בנם
יפה אטיל בתם
יפה מיכאל בן גיטל
יפה חנה אשתו לבית דרימלר
יפה דינה בתם
יפה ביילה בת יצחק
יפה חיה
יפה רבקה
יפה בנימין בן גיטל
יפה אשתו
יפה אשתו ושלושה ילדיו
יקובזון שרה רחל האם
יקובזון חנה בתה של זיינוול
יקובזון בעלה ושני ילדיה
יקובזון פנחס בן זיינוויל
יקובזון פייגה אשתו
יקובזון יעקב בר בנם
יקובזון מאטל בתם
יקובזון מרים בתם
יקובזון דן בנם
יקובזון יעקב בן זיינוויל
יקובזון אשתו
יקובזון חיה צביה בת זיינביל
יקובזון נחה בת זיינביל
יקובזון בעלה
יקובזון זיינוויל בנם
יקובזון ליבה בת זיינביל
יקובזון אלעזר בעלה
יקובזון זיינביל בנם
יקובזון בערל בנם
יקובזון צדוק בנם
יקובזון אפריים בנם
יקובזון פרל בתם
יקובזון יוסף
יקובזון פסיה אשתו

יקובזון צבי בן יוסף
יקובזון זלטה אשתו
יקובזון דב בנם
יקובזון נחה בת יוסף
יקובזון באשה בת יוסף
יקובזון מאטל בן יוסף
יקובזון משה
יקובזון מלכה אשתו
יקובזון חיה בתם
יקובזון נחה בתם
יקובזון צביה בתם
ושני ילדי חיה
יעקובזון לוי
יעקובזון יענטל אשתו
יעקובזון בריש בנם
יעקובזון יוכבד בתם
יעקובזון נחמיה בנם
יעקובזון לאה אשת נחמיה
יעקובזון שלמה בעלה של ינטל
יעקובזון חיים בן שלמה
יעקובזון אטיל בת שלמה
יעקובזון שרה בת נחמיה
יעקובזון אסתר בת נחמיה
יעקובזון חיים
יעקובזון חיה אשתו
יעקובזון לוי בנם
יעקובזון יענטה אשת לוי
יעקובזון פערל בת לוי ויענטה
יעקובזון יעקב בן לוי ויענטה

כ

כהן משה
כהן לאה (בת עוזר)
כהן דינה בתם
כהן אפרים בנם
כהן דוד בנם

כ״ץ דויד
כ״ץ פרל דוברי בת דויד
כ״ץ אברהם בן דויד
כ״ץ רחל בת דויד
כ״ץ פרל בת דויד
כ״ץ רוזה בת דוד
כ״ץ משה בן דויד
כ״ץ שלמה בן דויד
כ״ץ מלכה בת דויד
כ״ץ עזריאל למל בן דויד
כ״ץ ברוך בן דויד
כ״ץ מלכה בת דויד
כ״ץ עזריאל למל בן דויד
כ״ץ משה בן דויד
כ״ץ שעיה בן משה
כ״ץ קרשל בן משה
כ״ץ אלי
כ״ץ פייגה אשת אלי
כ״ץ ושלושת ילדיהם
כ״ץ יהושע
כ״ץ רבקה פרל
כ״ץ ישראל יצחק

ל

לוסטיגמן משה בן מרדכי
לוסטיגמן פערל אשתו
לוסטיגמן חיה בתם
לוסטיגמן מרדכי בנם
לוסטיגמן חיים בנם
לוסטיג זליג בן מרדכי
לוסטיגמן פערל לבית רוזנר
ושני ילדיהם
לדר חיים בן אייזיק
לדר רבקה אשתו
לדר יוסף בנם
לדר אייזיק בן חיים

לדר רחל אשתו
לדר שיינדל בתם
לדר יוסף בנם
ועוד ילדה
לוין חנה
לוין לייבל
לוין טובה
לוין ייטה
ליברבום וועלוועל
ליברבום מנוחה אשתו
ליברבום חיים מאיר בן וועלוועל
ליברבום פראדל אשתו
ליברבום רבקה בת חיים מאיר
ליברבום בעלה של רבקה
ליברבום 2 ילדיהם
ליברבום ביילה בת חיים מאיר
ליברבום דויד בן חיים מאיר
ליברבום דבורה בת חיים מאיר
ליברבום שבע בת וועלוועל
ליברבום בעלה של שבע
ליברבום, ילדם
ליברבום משה בן חיים
ליברבום רוזה אשתו
ליברבום ישראל בנם
ליברבום שרה אשת ישראל
ושני ילדיהם
ליברבום חנה בת משה חיים
ליברבום אברהם בעלה
ליברבום אפרים בנם
ליברבום דויד בנם
ליברבום סרל בתם
ליברבום שלום בן משה חיים
ליברבום צינה אשתו
ליברבום חיים בנם
ליברבום דינצ'ה בתם

ליברבום אסתר בתם
ליברבום יהושע בן משה חיים
ליברבום צביה אשתו
ליברבום ישראל בנם
ליברבום דינה בתם
ליברבום דויד בנם
ליכטמן יעקב
ליכטמן לאה אשתו
ליכטמן גיטל בתם
ליכטמן נחה בתם
ליכטמן שלמה בנם
ליכטמן גולדה בתם
ליכטמן שמואל בנם
ליכטמן לייב
ליכטמן שרהלה אשתו
ליכטמן חוה בתם
ליכטמן גולדה בתם
ליכטמן אשר בנם
ליכטמן הערשל
ליכטמן ביילה אשתו
ליכטמן רחל בתם
ליכטמן בעלה של רחל
ליכטמן נחמיה בנם
ליכטמן דויד בנם
ליכטמן חיים
ליכטמן שרה אשתו
לייכטער משה
לייכטער אברהם בנו
לייכטער עזר בנו
לייכטער מרים בתו
לייכטער חומה בתו
לנדובר שלום
לנדובר ייטעלה אשתו
לנדובר יוסף בנם
לנדובר טובה כלתם לבית לוין

לנדר יעקב
לנדר נחה
לנדר חנה
לנדר אריה
לנדר שבע
לנדר רבקה
לנדר ילדה של רבקה
לנדר שרה לאה
לנדר גוטה
לרר שמחה בן ליפא
לרר זלדה אשתו
לרר שרה בתם
לרר יעקב בנם
לרר הדסה בת שמחה
לרר יצחק בעלה
ושני ילדיהם

מ

מאירסדורף בנעם
מאירסדורף רחל לבית ליברבום
מאירסדורף יהושע בנם
מאירסדורף דויד בנם
מאירסדורף פייגה בתם
מאנדל אברהם
מאנדל יושפה אשתו
מאנדל מרדכי בנם
מאנדל אסתר בתם
מאנדל מרדכי (מאטל)
מאנדל רחל אשתו לבית זוברמן
מאנדל יצחק בנם
מאנדל אסתר בתם
מאנדל דויד בנם
מאנדל דינה בתם
מאנדל פייבל
מאנדל סילקה לבית דרימלר
מאנדל חנה בתם

מאנדל גיטל בתם
מאנדל יצחק בנם
מאנדלקר דוד
מאנדלקר שיינדל אשתו לבית רוזנפלד וילדם
מורגנשטרן אברהם
מורגנשטרן חיה אשתו
מורגנשטרן הערש בנם
מורגנשטרן שרה בתם
מורגנשטרן חנה בתם
מיימון חיים
מיימון אסתר אשתו
מיימון ישראל בנם
מיימון שרה כלתם לבית פריברג
מילגרום אברהם
מילגרום שרה לבית בבט אשתו
מילגרום ושני ילדיהם
מיצנר יוסף
מיצנר חנה אשתו
מיצנר מלכה בתם
מיצנר העניה בתם
מיצנר מאניס
מיצנר חוה אשתו
מיצנר מרדכי בן מניס
מיצנר אשת מרדכי
מיצנר אלטה בתם
מיצנר שרה בתם
מיצנר חנה בתם
מיצנר פרידה בתם
מיצנר העניה בתם
מיצנר יצחק
מיצנר מלכה
מיצנר שרה
מיצנר יעקב בן שרה
מיצנר יצחק בן שרה

נ

נא שלמה שעיה
נא שפרה אשתו
נא הערש בן שלמה
נא הינדה אשתו
נא אריה בנם
נא אשר בנם
נא גיטל בתם
נא שמחה בנם
נא שרה בתם
נא פינצ'ה בן שלמה
נא פינקל אשתו
נא זליג בנם
נא דויד בנם
נא פערל בתם
נא חיה בתם
נא אסתר בתם
נאדלר לייבל
נאדלר לאה אשתו לבית רוזנפלד
נאדלר שרה לאה בתם
נאדלר חנצ'ה בתם
נייהוז פרידה
נייהוז שרה בת פרידה
נייהוז פרימצ'ה בת פרידה
נייהוז דבורה בת פרידה
נייהוז חוה בת פרידה
נייהוז משה בן פרידה
נייהוז שיינדל אשתו
נייהוז נחמה בתם

פ

פאפיר בערל
פאפיר טובה
פדר משה
פדר מינדלה אשתו
פדר יעקב בנם
פדר אברהם בנם
פדר גולדה בתם
פדר יצחק בן משה
פדר חנצ'ה אשתו
ושני ילדיהם
פדר משה בן לייזר
פדר חנה אשתו
פדר גיטל בתם
פדר אהרן בן משה
פדר רחל אשתו
פדר צביה בתם
פדר אברהם בנם
פוגל ניסן
פוגל גיטל אשתו
פוגל מאטל בנם
פוגל ירשפה בתם
פוגל פסיה בתם
פוגל רחל בתם
פוגל יידל בנם
פוגל חנה בתם
פוגל רוזה לבית פוגל
בעלה של רוזה
פוגל הערש
פוגל מלכה אשתו
פוגל מרים בתם
פוגל וולביש
פוגל שרה אשתו
פוגל ירחמיאל בנם
פוגל אברהם בנם
פוגל מאיר
פוגל לאה אשתו
פוגל בונים בנם
פוגל רייזל בתם
פוגל שמואל
פוגל דבורה אשתו

פוגל חנה בתם
פוגל שיינדל בתם
פוגל ניחא בתם
פוגל נחמן בן שמואל
פוגל לאה אשתו
פוגל ירחמיאל בנם
פוגל גיטל בתם
פוגל חנה בתם
פוגל יחיאל בנם
פוגל מאנים
פוגל לאה אשתו
פוגל ירחמיאל בנם
פוגל חנה בתם
פוגל מרים בתם
פוגל הערש (סגי נהור)
פוגל מלכה אשתו
פוגל מרים בתם
פוגל וואלף
פוגל ריקל אשתו
פוגל ירחמיאל בנם
פוגל דוד בנם
פוגל רוזה
פוגל בתיה
פוקס אברהם
פוקס אסתר חנה אשתו
פוקס מאטל בנם
פוקס חיים בנם
פוקס אהרן בנם
פוקס מלכה בתם
פוקס מינדל בתם
פוקס טובה בתם
פוקס פסיה בתם
פוקס וועלוול בן מנשה
פוקס חנה אשתו
פוקס נחה בתם

פוקס מלכה בתם
פוקס איידל בתם
פוקס זליג בנם
פוקס יוסף
פוקס צביה אשתו
פוקס דוד בנם
פוקס שמחה בנם
פוקס הערש בנם
פוקס בערל בנם
פוקס אברהם בנם
פוקס מיכאל בנם
פיגלר וועלוול
פיגלר פרידה אשתו
פיגלר נחה בתם
פיגלר שרה בתם
פיגלר דוד בנם
פינק שרה
פיק נתן
פיק שיינדל אשתו
פיק יוסף בנם
פיק סימה בתם
פיק חיים לייב בן נתן
פיק רחל אשתו
פיק מנדל בנם
פיק שרה בתם
פיירשטיין צבי
פיירשטיין חוה אשתו
פיירשטיין יושפה בתם
פיירשטיין אטל בתם
פלאקס בנציון
פלאקס באשה אשתו
פלאקס שאול בנם
פלאקס מאיר בנם
פלאקס רחלה בתם
פלאקסר חיה האם

פלאקסר לייבל בן חיה
פלאקסר צביה אשתו
פלאקסר שרה בתם
פלאקסר חוה בתם
פלאקסר מאטל בן חיה
פלאקסר דבורה אשתו
פלאקסר רחל בתם
פלאקסר זרח בנם
פלאקסר שיינדל אשת שעפסל
פלאקסר אברהם בנה
פלאקסר דבורה בתה
פלאשנר יצחק
פלאשנר שרה איטה אשתו
פלאשנר שאול בנם
פלאשנר שיינדל בתם
פלאשנר נחה בתם
פליישר נחמיה
פליישר רבקה אשתו
פליישר זלדה בתו
פליישר נחום בעלה
פליישר שמואל בן לייבל
פליישר שרה אשתו
פליישר דבורה בתם
פליישר אריש בנם
פליישר עוד ילד
פליישר שלום
פליישר נחה אשתו
פליישר מיכאל בנם
פליישר מאלי בתם
פליישר פייגה בתם
פליישר שרה בתם
ועוד בן
פליישר בערל בן נחמיה
פליישר חנצ'ה אשתו
פליישר שמואל בנם

פליישר שרה בתם
פליישר יעקב בנם
פליישר שרה אשת שלמה
פליישר חיה בתה
פליישר נחה בתה
פליישר רחצ'ה בתה
פליישר חנוך (הענאך)
פליישר רחל אשתו
פליישר אברהם בן חנוך
פליישר פרידה אשתו
פליישר חתנו של חנוך
פליישר בתו של חנוך
פליישר בערל בנם
ועוד שתי ילדות
פליישר מגדל בן נחמיה
פליישר חיה אשתו
פליישר הערש בנם
פליישר היגדה בתם
פליישר רבקה בתם
פליישר זלמן
פליישר שבע-חוה אשתו
פליישר מרדכי בנם
פליישר אליהו בנם
פליישר משה בנם
פליישר שמואל בן זלמן
פליישר סערל אשתו
פליישר אריה בנם
פליישר לאה בתם
פליישר צביה בתם
פליישר יוסף בן זלמן
פליישר שרה אשתו
פליישר חיה בתם
פליישר רחל בתם
פליישר יעקב בנם
פליישר העשל בנם

פעליץ נעטל
פעליץ מנוחה אשתו
פעליץ אברהם בנם
פעליץ דוד בנם
פעליץ פראדל בתם
פעליץ שמראל
פעליץ ריבהלה אשתו
פעליץ משה בנם
פעליץ פישל בנם
פעליץ יוסף בנם
פעליץ חיה בתם
פעפרקיכן זלדה בת הערש לייב
פעפרקיכן לאה בתה
פעפרקיכן חנצ'ה בתה
פעפרהוליץ משה חתן אברהם גיבריץ
פעפרהוליץ שרה אשתו
פעפרהוליץ ביילה בתם
פעפרהוליץ חנה בתם
פרומר פייגה האם
פרומר יוסף בן פייגה
פרומר פערל אשתו
פרומר תנחום בנם
פרומר יצחק בנם
פרומר אברהם בן יוסף
פרומר פראדל אשתו לבית שמורק
פרומר חוה בתם
פרומר שמעון בנם
פרומר עוד בן
פרומר יעקב בן יוסף
פרומר נחמה אשתו בת יוסף
פרומר יהושע בנם
פרומר רבקה בתם
פרומר טוביה בן יוסף
פרומר חוה אשתו

פרומר שרה בתם
פרומר גיטל בתם
פריברג אהרן בן אבשלום
פריברג הדסה אשתו לבית טפר
פריברג חוה בתם
פריברג פערלה בתם
פריברג מאליה בתם
פריברג לייבל בנם
פרייברג שלמה בן אשבלום
פרייברג רייזל אשתו
פרייברג לייביש בן אבשלום
פרייברג מלכה אשתו
פרייברג שרה בתם
פרידלר מרדכי בן ירמיהו
פרידלר שרה אשתו
פרידלר פייגה בתם
פרידלר מרים בתם
פרידלר העניה בתם
פרידלר ירמיהו בן מרדכי
פרידלר אשתו של ירמיהו ושני ילדיהם
פרידלר הענצ'ה בת מרדכי
פרידלר אברהם בן ירמיהו
פרידלר הינדה אשתו
פרידלר אהרן בנם
פרידלר לוי בנם
פרידלר מאיר בנם
פרידלר ביילה בתם
פרידלר אלתר בנם
פרידלר העניה בתם
פרידלר ירמיהו בנם
פרידלר מאטעל בת שלמה
פרידלר רבקה לבית ליכטנשטיין
פרידלר אליעזר בן ירמיהו
פרידלר הינדה אשתו

פרידלר מינדל בתם
פרידלר שני ילדיה של מינדל
פרידלר ישראל בן אליעזר
פרידלר סימה בת אליעזר
פרידלר חיים
פרידלר שרה אשתו
פרידלר ריבה בתם
פרידלר שלמה בנם
פרידלר מרדכי לייזר בנם
פרידלר גיטל בתם
פרידלר זלדה בתם
פרידלר יצחק בנם
פרידלר דניאל
פרידלר מרדכי בנו
פרידלר שמואל בן ירמיהו
פרידלר פראדל אשתו
פרידלר ירמיהו בנו
פרידלר אשתו של ירמיהו
ושני ילדיהם
פרידלר ברוך יצחק בן שמואל
פרידלר אשתו של ברוך יצחק
פרידלר שרה גיטל בת שמואל
פרידלר אברהם הערש
פרידלר שלמה בנו
פרידלר פראדל בתו
פרידלר שלמה בן ירמיהו
פרידלר דבורה אשתו
פרידלר שלמה בנם
פרידלר פראדל בתם
פרידלר העניה בתם
פרידלר פרידה
פרידלר בעלה ברוך הערש
פרידלר ירמיהו
פרידלר פרידה בת הינדה
פרידמן דוד

פרידמן מינדל אשתו
פרידמן חנה בתם
פרידמן דוד בנם
פרייטיק וועלוועל
פרייטיק חיה אשתו
פרייטיק איטה בתם
פרלמוטר שלמה
פרלמוטר שרה אשתו
פרלמוטר יעקב בנם
פרשטנדיק בנימין
פרשטנדיק יחזקאל בנו
פרשטנדיק יחזקאל בנו
פרשטנדיק אשת יחזקאל
פרשטנדיק צבי בנו
פרשטנדיק אלקנה בנו
פרשטנדיק דינה בתו
בעלה של דינה
פרשטנדיק משה בנו
פרשטנדיק אשתו של משה
ילדיהם של משה
פרשטנדיק בתיה

צ

צוועקין אברהם דויד
צוועקין אסתר אשתו
צוועקין אטל בתם
צוועקין חנה שרה בתם
צוועקין צביה בתם
צוקרמן מינצ'ה
צוקרמן שיינדל בתה
צוקרמן אסתר בתה
צוקרמן שרה בתה
צוקרפין צדוק
צוקרפין פרל לבית ליברבום
צוקרפין יהושע בנם

צוקרפין יעקב בנם
צוקרפין דויד בנם
ציטרנבום יאקל
ציטרנבום רבקה אשתו
ציטרנבום שמואל בנם
ציטרנבום אטקה אשת שמואל
ציטרנבום חיה בתם
ציטרנבום יוסף בנם
ציטרנבום וועלוועל בן יאקל
צימברלד חיים ישראל
צימברלד רחל אשתו
צימברלד שמעון בנם
צימברלד פערלה בתם
צימרמן מטות
צימרמן לאה
צימרמן שרה בתם
צימרמן נחום בן מטות
צימרמן יענטה אשתו
צימרמן איצ׳ה בנם
צימרמן חיים בנם
צימרמן יצחק
צימרמן מרים
צימרמן אברהם
צימרמן יעקב
צימרמן גיטל
צימרמן שרה
צימרמן מאטל
צימרמן משה
צימרמן חיה אשתו
צימרמן אלטה בת משה
צימרמן מיכאל בעלה
צימרמן בערל בנם
צימרמן חיים בנם
צימרמן ברכה בתם
צימרמן אורי (אהרן שלמה)

צימרמן גיטל אשתו
צימרמן ברוך בנם
צימרמן דינה בתם
ועוד בת
צימרמן דב (בערל)
צימרמן חנה אשתו
צימרמן דויד בנם

ק

קאמינסקי יחיאל, מורה הוראה
קאמינסקי דבורה אשתו
קאמינסקי דוד בנם

קאפנבום חיים בן טוביה
קאפנבום ישראל בנו
קאפנבום שלמה בנו
קאפנבום רייזל בתו
קאפנבום לייביש בן חיים
קאפנבום כיילה אשתו
קאפנבום נטע בנם
קאפנבום אברהם בנם
קאפנבום דינה בתם
קאפנבום צבי בן טוביה
קאפנבום לייביש בנו
קאפנבום משה בנו
קאפנבום יהודית בתו
קאפנבום רבקה בתו
קאפנבום שרה בת צבי
קאפנבום נח בעלה
קאפנבום רות בתם
קאפנבום אפריים בנם
קאפנבום אייזיק
קאפנבום באשה
קאפנבום יהושע בנו
קאפנבום הלל בנו

קוז׳וך חיים דויד שו״ב
קוזעך גיטל אשתו
ושני ילדיהם
קופף חיה האם
קופף אברהם בן פישל
קופף חיה אשתו
קופף רחל בתם
קופף רייזל בתם
קופף אפרים בנם
קופף זליג בן פישל
קופף הדסה אשתו
קופף משה בנם
קופף פישל בנם
קופף שרה בתם
קופף פרץ
קופף רחל אשתו
קופף משה בנם
קופף אפריים בנם
קופף דינה בתם
קופף שרה בתם
קופף וועלוועל
קופף ברכה אשתו
קופף שרה בתם
קופף סימה בתם
קופף חיים בנם
קופף לייזר
קופף סערל אשתו
קופף דן בנם
קופף משה בנם
ועוד שתי בנות
קופף יחיאל
קופף שרה אשתו
קופף דינה בתם
קופף רחל בתם

ועוד שני ילדיהם
קופף יונה
קופף מרים אשתו
קופף שרה בתם
קופף חיה בתם
ועוד שני ילדיהם
קופף מרדכי
קופף רבקה אשתו
קופף אפרים בנם
קופף דן בנם
קופף בלה בתם
קופף דינה בתם
קופף־לייביש (מצ׳רניצ׳ין)
קופף מאשה אשתו
ושני בניהם
קופף יוסף בן לייביש
קופף טובה אשתו
קופף שלמה בן פישל
קופף ייטה אשתו
קופף פישל בנם
קופף גיטל בתם

קופר לייביש בן ברוך
קופר רייזל אשתו
קופר אידל בתם
קופר יחיאל בן לייביש
קופר רחל אשתו
קופר ברוך בנם
קופר דינה בתם
קופר סריל בת לייביש
קופר בעלה
קופר ילדם
קופר זלטה בת לייביש
קופר יחיאל בעלה מגוריי
ושני ילדיהם

קופר טובה בת לייביש
קופר חיים בעלה
וארבעת ילדיהם
קורן ישראלקה, חתנו של וכטר
קורן הדסה אשתו וילדם
קורנדרקסלר שמעון
קורנדרקסלר בערל בנו
קורנדרקסלר משה בנו
קורנדרקסלר חיה בתו, ועוד בת
קלינר חנוך
קלינר רייזל אשתו
קלינר שלמה בנם
קלינר ישראל בנם
קלינר, אשתו של שלמה
וילדם
קלינר עוזר
קלינר חיה אשתו
קלינר,גיטל בתם
נחום, בעלה של גיטל
קלינר חיים בן עוזר
קלינר שרה אשתו
קלינר אפרים בנם
קלינר דוד בנם
קלינר ישעיהו־נוטה בן עוזר
קלינר ייטה אשתו (לבית שלזינגר)
קלינר שרה בתם
קסטנברג אברהם
קסטנברג חיה אשתו (לבית
יקובזון)
ושני ילדיהם
קריטמן ראובן
קריטמן דניאל בן ראובן
קריטמן גולדה אשתו
קריטמן פערל בתם
קריטמן דינה בתם

קריטמן אפרים בנם
קרייטמן יוסף לייב בן ראובן
קרייטמן זלטה אשתו
קרייטמן חיה בתם
קרייטמן סערל בתם
קרייטמן דב בנם

ר

רוזנברג נחום
רוזנברג שפריתצה אשתו
רוזנברג פרומה בתם
רוזנברג מירל בתם
רוזנברג פרימיט בתם
רוזנברג לייבל בנם
רוזנפלד יהושע בן יאנים
רוזנפלד חיה אשתו
רוזנפלד לאה בת יהושע
רוזנפלד בעלה של יהושע
וילדם
רוזנפלד יעקב בן יהושע
רוזנפלד יחיאל בנו
רוזנפלד אלימלך בנו
רוזנר חיים
רוזנר גיטל אשתו
רוזנר זינביל בנם
רוזנר ייטע בתם
רוזנר מאשה בתם
רוזנר אברהם בנם
רוזן יצחק
רוזנר משה־מאיר
רוזנר ברנצ׳ה אשתו
רוזנר שמעון בן שלום
רוזנר רבקה אשתו
רוזנר שושנה בתם
רוזנר שלום בנם
רוזנר אפריים בנם

רוזנר אברהם בן שלום
רוזנר שפרינצה אשתו
רוזנר גיטל בן אברהם
רוזנר, בעלה של גיטל
רוזנר קיילה בת אברהם
רוזנברג שלום משה בן אברהם
רוזנר שמואל בן שמעון
רוזנר ליבה אשתו (יקובזון)
רוזנר חיים בנם
רוזנר שרה בתם
רוזנר פייגה בתם
רוזנשטוק אברהם
רוזנשטוק רחלה אשתו
רוזנשטוק צביה בתם
רוזנשטוק בעלה של צביה
רוזנשטוק רבקה בתם
רוזנשטוק בעלה של רבקה
רוזנשטוק יצחק מאיר בנם
רוטבלט יוסף
רוטבלט חנה גיטעלה אשתו
רוטבלט ריקל בתם
רוטבלט שפרינצה בתם
רוטבלט פסיה בתם
רוטבלט חוה בתם
רוטבלט רצה בתם
רוטבלט הרש בנם
רוטבלט שאול בן יוסף
רוטבלט פייגה אשתו
ושני ילדיהם
ועוד שני נכדיהם של יוסף
רידר מלכה
רידר יוסף בנה
רידר רחל אשתו
רידר יהודית בתם
רידר יעקב בנם

רידר לאה בתם
ריידלר יהושע
ריידלר סימה אשתו (לבית קופף)
ריידלר בתיה בתם
ריידלר רוזה בתם
רינזילבר זלמן
רינזילבר רחל אשתו (לבית מנדלקר)
רינזילבר צ'רנה בתם
רינזילבר יוסף בנם
רינזילבר ישעיהו בנם
רנטנר זינדל
רנטנר מרים אשתו
רנטנר רבקה
רנטנר משה
רנטנר יצחק
רנטנר פריידל
רנטנר לייבל
רנטנר יעקב שלמה
רנטנר ישראל
רנטנר נחמה
רנטנר ברנדל
ונכדי רנטנר זינדל

ש

שולזינגר בעריש
שולזינגר מירל אשתו
שולזינגר חיים בנם
שולזינגר רחל בתם
שולזינגר דוד
שולזינגר חיה אשתו
שולזינגר שמואל בנם
שולזינגר הערש בנם
שולזינגר מאטעל בתם
שולזינגר ייטה בתם

שולזינגר שרה בתם
שולזינגר אברהם בן הערש
שולזינגר ריבה אשתו
שולזינגר הריש בנם
שולזינגר לאה בתם
שולזינגר מנדל בנם
שולזינגר שמואליק בנם
שולזינגר יעקב בנם
שטריכר לייזר
שטריכר פערלה אשתו (המילדת)
שטריכר יעקב בנם
שטריכר אסתר בתם

שטרקר שמואל זינוויל
שטרקר בראנצ'ה אשתו
שטרקר רוזה בתם
שטרקר עובדיה בנם
שטארקר מרדכי הערש
שטארקר חוה אשתו
שטארקר עובדיה בנם
שטארקר קיילה בתם
שטארקר חנה בתם
שטערנפלד ישעיהו
שטערנפלד משה בן ישעיהו
שטערנפלד גולדה אשתו
וילדיהם
שמורק מענדל
שמורק שפרינצה אשתו
שמורק מנוחה בתם
שמורק וועלוועל בנם
שמורק רחל בת וועלוועל
שמורק גולדה בת וועלוועל
שמורק אסתר בת וועלוועל
שמורק צירל בת וועלוועל
שמורק חיים בן מענדל
שמורק אטל אשתו

שמורק אפרים בנם
שמורק דוד בנם ועוד בן
שמורק אברהם
שמורק מרים אשתו לבית זונטאג
שניידרברג אלתר
שניידרברג משה בן אלתר
שניידרברג חיה לבית ליברבום, אשתו
שניידרברג שרה בתם
ועוד בן
שניטר יחיאל
שניטר שרה לאה אשתו
שניטר משה בנם
שניטר מרדכי בנם
שניטר צ'רנה בתם
שפירא וועלוועל
שפירא ייטה אשתו
שפירא פרידה בתם
שפירא דובה בתם

קדושים שונים
מחוסרי שמות משפחה

אלימלך הנגר
חיה אשתו
ובתם המאומצת
גדליהו דער געלער
אשתו לבית באך
ושלושת ילדיהם
דוד בן משה
פערל דאברע
מיין פאטער לייביש
מיין מוטער חיה הינדע
מיין ברודער וועלוועל
מיין ברודער משה
מיין ברודער יוסף
מיין שוועסטער דינה

מיין שוועסטער גאולה
מיין שוועסטער שרה
משה החייט (הפיסח)
נחה אשתו
אריה בנם
פייבל הסנדלר
נחה אשתו
וחמישה ילדיהם
ר' יצחק־מאיר שו"ב
זלאטה אשתו
וארבעת ילדיהם
ר' וולף־בער שו"ב
רחל אשתו
וילדם

ר' אהרן שו"ב (חתנו של ברונ־שפיגל)
פערעלה אשתו
לוי ז'רעביצער
דוד ז'רעביצער
איצ'ה ז'רעביצער
הערש בער שואב המים
גנענדל אשתו
משה רימער
פייגה אשתו ושלושה ילדיהם
ישראל רימאר
חנה אשתו
ושני ילדיהם

גלוי המצבה ביום הזכרון במרתף השואה בשנת תשכ"ד
אויפדעקונג פון דער מציבה אין מארטירער־קעלער אין יאר תשכ"ד

מחנות ההשמדה הגרמניים בפולין

במפה זו מסומנים 10 מקומות השמדה עיקריים, אשר הגרמנים הקימו בפולין בתקופת הכיבוש מאז 1940—41. לא צוינו כאן רבים ממחנות הריכוז ועבודת הכפיה בפולין, לרבות מחנות גדולים כגון ברחוב ינובסקה בלבוב, פלאשוב ע״י קראקא ועוד, אשר בעצם גם הם היו מחנות להשמדה שיטתית — ובאי אלה מהם ערכו הגרמנים טבח המוני של יהודי המקום.

1. **חאלמנו.** — כפר על גדות הנהר באר, כ־12 ק״מ מהעיר קולו, בדרך מוורשה לפוזן. כנראה מחנה ההשמדה הגדול הראשון בפולין, שהוקם עוד ב־1940. הושמדו בו היהודים ממחוזות המערב של פולין ומסביבות לודז וקאליש. שיטת ההשמדה — הרעלה בגזים במכוניות משא גדולות, מיוחדות, בהן הוסעו היהודים המגורשים ליער סמוך. מניחים, שבמחנה זה הושמדו כמיליון איש, רובם יהודים.

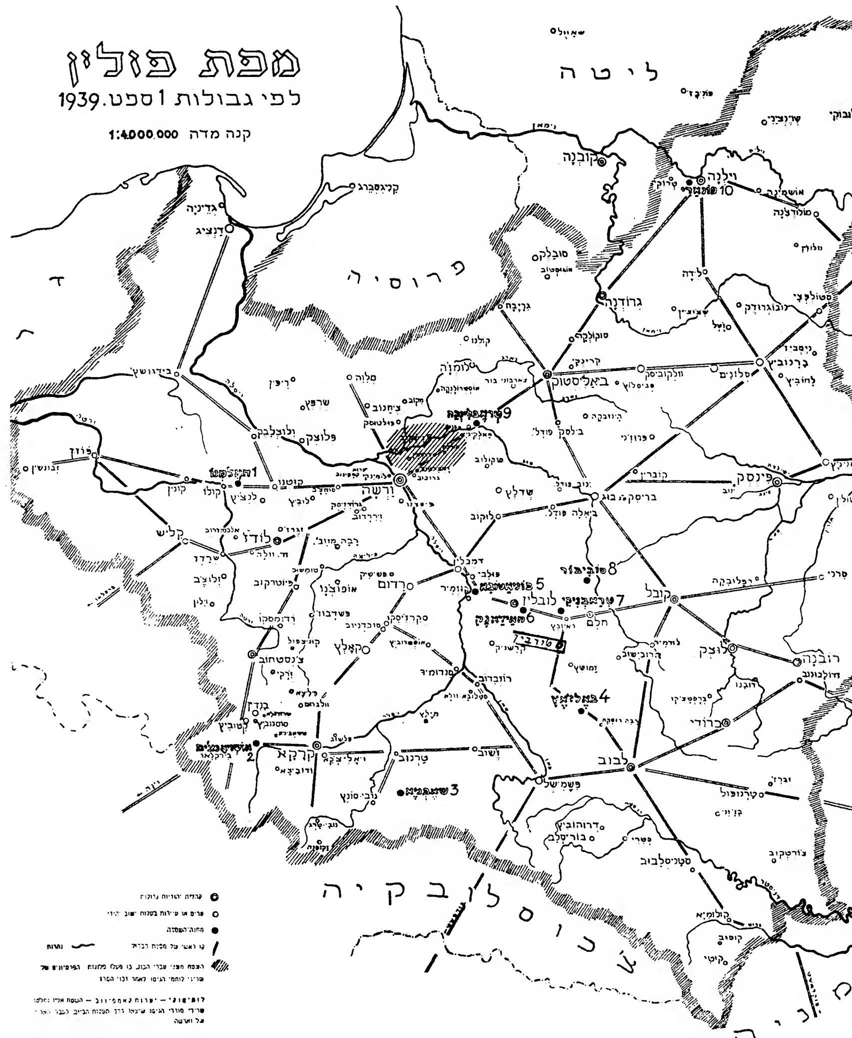
2. **אושבינצ׳ים — בירקנאו.** — אושבינצ׳ים — כ־60 ק״מ מערב לקראקא המחנה המפורסם באכזריותו ובהיקף ההשמדה העצום. גורשו לשם יהודים מכל ארצות אירופה. ב־1944 היוו יהודי הונגריה את מרבית המושמדים. נכלאו בו גם לא יהודים במידה גדולה יותר, באופן יחסי, מאשר במחנות אחרים. ב. בירקנאו — (הכפר הפולני בזאז׳ינקי) במרחק 4 קילומטרים מאושבינצ׳ים. גורשו לשם יהודי סלובקיה, צ׳כיה, בולגריה, יון, איטליה, הולנד, צרפת, פולין ורוסיה. 6 קרמטוריונים פעלו בו בלי הפסק.

3. **שאבניא.** — כפר במחוז יאסלו בגליציה המערבית, על נהר יאשאלקא, בתחתית הרי הקרפטים. הרציחות התחילו שם עוד במארס 1941 בהמתת שבויים סובייטיים. בסתיו 1942 החלה השמדת יהודים ביער ליד הכפר וז׳יצא. נרצחו שם יהודי מחוז טארנוב ומקומות אחרים בגליציה.

4. **סוביבור.** — כפר במחוז ולודאבא, בדרך מבריסק לחאלם, 77 ק״מ מבריסק ו־41 ק״מ מחאלם. ראשית הקמת המחנה באפריל 1942, על 2 ק״מ מרובעים בתוך יער. היו זמנים שבהם הגיעו לשם יום יום חמש רכבות מלאות נשים, גברים וטף מארצות שונות באירופה. בעיקר גורשו והושמדו במחנה זה — היהודים מהערים והעיירות שבמחוז לובלין, זאמושץ׳, קראסניסטאוו, חאלם, איז׳ביצה, זולקיבקא, טורבין ועוד. המחנה פעל ללא הפסקה עד 1943 ונמצא בפיקוחו של האובארסטלויטננט של הס.ס. שטאנגל. ימים אחדים אחרי יום כפור תש״ד (אוקטובר 1943) פרצה בו התקוממות מוכנה יפה של 600 כלואים יהודים שהרסו את המחנה. מארגני ההתקוממות היו יוצאי העיירות טורבין, זולקיבקה, איז׳ביצה ועוד. רק 400 מהמתקוממים הצליחו לפרוץ משטח המחנה ורק כ־50 מהם נשארו בחיים. בעת הדפסת הספר נמסר בעתונות שהפושע שטנגל נתפס בברזיל והוסגר למשפט.

5. **טראבלינקא.** — מחנה ההשמדה הידוע, שבו הושמדה מרבית יהדות וארשה, ועוד מאות אלפים רבים של יהודים מכל חלקי פולין ומכל קצות אירופה. כפר קטן, בסביבת יערות וחולות, ליד תחנת־רכבת קטנה, 4 ק״מ ממאלקיניא שבאמצע הדרך בין וארשה וביאליסטוק. המחנה חוסל בזמן התקוממות היהודים באוגוסט 1943. על מחנה זה פורסמו תאורים מפורטים מאת י. ויארניק ואחרים.

6. **פונארי.** — כ־9 ק"מ מוילנה, בסביבת יערות. השמדת יהודים במקום זה התחילה עוד בסוף 1941 ואז נרצחו שם כ־50 אלף מיהודי וילנה והסביבה.

7. **באלזיאץ.** — עיירה במחוז ראוא־רוסקא אשר בגליציה המזרחית, כ־90 ק"מ צפונה מלבוב בדרך לוארשה. במקום זה הושמדו עוד בתחילת 1942 היהודים ממחוז לובלין ואחרים. העתון השוודי „אפטנטידנינגן" מ־11 בפברואר 1944 מוסר, שהיו ימים בהם הושמדו במחנה זה 10 אלפים איש.

בימי האפלה

מאת שלמה זיסמילך (איש המחתרת)

אחרי כבוש פולין והסכם רוסיה־גרמניה נסוגו הרוסים משטח פולין הכבוש — מצידו המערבי של הנהר בוג, כשהגבול המתוקן משתרע לאורך הנהר בוג. הדבר היה בחודש אוקטובר 1939. בחודש זה, ביום חג שמחת־תורה, יצאו הרוסים גם את העיירה טורבין. אחריהם נכנסו מיד לעיירה הצבאות הנאציים, ועוד ביום כניסתם ערכו חיפושי נשק, ולא נעדר בית שלא הציגו בו את עצמם.

זוכר אני קוריוז מאותו היום: בביתנו התאכסנו 5 פליטים יוצאי העיר קראקא, כשהחיילים הגרמניים נכנסו לביתנו והכריזו „לעמוד דום בידיים מורמות" (אויפשטיין, הענדע אין דער הויך), ודוקא הבחורים הפליטים, שהשפה הגרמנית מדוברת בפיהם, נשארו שוכבים במיטותיהם כמאובנים מרוב פחד שאחז בהם, מבלי לתפוס את אשר נאמר להם ובלי להיות מסוגלים לקום ממיטותיהם, ורק לאחר שהחיילים התחילו להלום בקתות רוביהם התאוששו והבינו את המצב.

בתחילת שנת 1940 היתה האוכלוסיה צריכה להתקיים קיום כלכלי. קוים מגע מסחרי בצורה חלשה. היו סוחרים מעטים שקנו את התוצרת החקלאית מכפרי הסביבה והובילו אותה לעיר לובלין בעגלות (אוטובוסים לא פעלו). בלובלין קנו סחורות שהיו חסרות בעיירה והביאום בחזרה. למסחר זה התיחסו הגרמנים כאל הברחה, ולרגל האיסור אי אפשר היה להוביל את הסחורות הלוך ושוב ללובלין באור היום. כמו כן היה איסור מוחלט לנוע בדרכים בלילות. קשרי ההובלה עם לובלין נעשו בכל זאת בלילות. בנסיעה אחת ללובלין הייתי אני ועוד 6 נוסעים, אחת מהם אני זוכר את שמה, זו היתה חנטשה, אשתו של אברהם ליברבוים עושה הכובעים. לפני שהגענו לעיר ויסוקה שבדרך, עצרונו הגרמנים והושיבונו בבית־מעצר בעירה ויסוקה. בלילה ההוא לא עצמנו עין, משום שפחדנו שבזה בא סופנו, כי היו תקדימים לפחד זה, שאם הגרמנים תופשים מבריחים הם פשוט יורים בהם. לעת בוקר נכנס אלינו קצין ושאל אותנו לאן נסענו בלילה, ואנו ענינו לו בכנות שנסענו ללובלין לקנות מצרכים לקיומנו. על סמך זה שיחרר אותנו ואנו

---

8. **פוניאטובא.** — כפר קטן במחוז פולאוי שליד הויסלה, באיזור לובלין. בתחילת נובמבר 1943 הושמדו שם שרידי יהודי וארשה, שגורשו למחנה זה אחרי דכוי מרד הגיטו.

9. **מאידאנאק.** — מחנה הריכוז וההשמדה המפורסם בקרבת לובלין בדרך לחאלם. השתרע על שטח של 25 ק"מ מרובעים, והיה בנוי לפי דוגמת מחנה הריכוז הגרמני דאכאו, אולם בהיקף גדול בהרבה. בנינו הוחל עוד בחורף 1941. להשמדה הובאו לשם יהודים החל מאפריל 1942: לראשונה יהודי סלובקיה, גרמניה, אוסטריה ועוד.

10. **טראבניקי.** — כפר ונקודת תעשיה, 35 ק"מ מזרחה מלובלין, תחנת־ריכוז בין לובלין וראיובאיץ. בתחילת נובמבר 1943 הושמדו שם שרידי יהודי וארשה, שגורשו למחנה זה אחרי דכוי מרד הגיטו.

המשכנו את דרכנו ללובלין. בלובלין קנינו דברי מכולת, סידקית, עורות וכו׳. החנויות בלובלין היו כבר סגורות למחצה. אולם אפשר היה עוד להשיג סחורות. במצב זה נסעו יהודים פעמיים־שלוש בשבוע ללובלין לקניות, ובכיוון לשם הביאו אתם את התוצרת החקלאית. מצב זה נמשך כל החורף של שנת 1940.

הצבא הגרמני היה ממוקם במבואות טורבין. לפי תוכניתם העסיקו את יהודי העיירה בניקוי שלגים, בחפירות, ניקוי אשפה ושרותים אחרים לצבא. בתורת שכר עבודה נהגו הגרמנים להרביץ מכות, ולא אחת גרמו לאנשים פצעים אנושים. באחד הימים הלכתי ברחוב בעיר לובלין ושמעתי „חוטפים", ועד שהספקתי להימלט לשער קובלסקי מס׳ 3 נתפשתי ע"י איש ס.ס. והלה הביאני לשוינטה־דוסקה, שם היו הרבה עצורים ואת כולנו הובילו לחוה שליד מיידן. העסיקו אותנו בניקוי השטח מבוץ וניקוי הזבל מהאורוות. היהודים שבינינו שהיו בעלי זקן הורידו אותם באמצעות נרות דולקים. פתאום נתנו פקודה לרוץ והם ירו בנו, מי להרג ומי לפציעה. אני עבדתי בחריצות והשתדלתי למנוע כל עילה לקבלת מכות. במשך כל שעות היום עבר ס.ס. עם רצועה והרביץ מכות בעובדים, בערוב היום עבר על ידי ס.ס. אני העזתי ושאלתיו אם אני יכול ללכת הביתה. הוא ענה לי: „כן, אתה עבדת בחריצות. לך הביתה". כשהתרחקתי מהמקום הסתכלתי אחורה וראיתי שאותו הס.ס. משוחח עם יהודי, ויתכן שגם הוא ביקשו להרשות לו ללכת הביתה. בתשובה לכך הס.ס. הוציא את אקדחו וירה בו במקום. כשראיתי זאת הסתלקתי מהר מהמקום ונסעתי הביתה לטורבין. ליום כזה קראו „יום של חטיפה".

בקיץ 1940 היה קיים מכסה לעבודת־כפיה שהיודנרט היה חייב למלאותו. במשלוח אחד נשלחו כ־150 יהודים לעבודה בזמושץ, גם אני הייתי במשלוח זה. העבודה היתה בהקמת קירות מגן מאדנים ומעצים בשפת הנהר. העובדים לנו בקסרקטינים וקבלו מעט אוכל, באמצעות באי כוח הקהילות, היינו: כל קהילה דאגה לאוכל לאנשיה. כשבאי־כח קהילת זמושץ הביאו אוכל באותה ההזדמנות הם הוציאוני ממחנה עבודה זה, וחזרתי הביתה הודות לבני משפחתי שהיו לי בזמושץ. ואחי הצעיר נשאר במשך כל הקיץ בעבודה זו בזמושץ. פרט למכסות העובדים היו „ימי חטיפה" לעבודה בטורבין.

בימים שחפרו תעלות נגד טנקים לאורך הנהר בוג נחטפו אנשים רבים לעבודה זו. בטורבין חטפו 16 איש. זה עוד היה בראשית 1941, יהודי טורבין שנחטפו נשלחו לסביבת רווהרוסקה. הסידור היה, שכל קהילה היתה רשאית אחת לשבועיים להביא מזון ובגדים לאנשיה.

באחד הימים בחודש מאי 1941, לעת ערב, כשאנשי הקהילה עברו בעיר לאסוף את המזון ואת הבגדים למען עובדי הכפיה, הגיעה מכונית עם 4 אנשי גסטפו, אחד מהם סגר על ביתו של וועלוועל ליברבוים שהאנשים שבו לא יסתלקו, והשני נכנס פנימה. ומיד שמענו התפוצצות והבינונו שהוא זרק רמון יד. מאטל יאקובזון בשמעו את ההתפוצצות נתן מכה לס.ס. והפילו ארצה והוא נמלט החוצה, ומיד נמלטתי אף אני אחריו. יעקב פדר נשאר בחיים באותו המעמד משום שנפל ארצה, ומעליו שכבו ההרוגים. באותו היום עברו הס.ס. האלה מבית לבית והרגו כל יהודי שנזדמן להם בדרך. ביום זה נהרגו כ־130 נפשות. זה היה יום השחיטה הראשון והגדול. האנשים התחילו להתרגל לזוועות האלה. ככה נמשך הפחד ומדי פעם בפעם נהרגו אילו אנשים או נחטפו ונשלחו. זה נמשך עד חורף 1942.

בחורף 1942 המשיכו היהודים לעבוד בשביל הגרמנים. את בית הכנסת הפכו למחסן בשביל הצבא הגרמני. באותו הזמן חזר גם חלק מאנשי עבודת הכפיה על יד זמושץ, והם סיפרו שהיה משגיח ס.ס. גוץ, שמו לא ידוע, רוכב על סוס לבן, שמדי יום ביומו מוכרח היה למצוא כמה קרבנות ולירות בהם.

כל הגירושים נערכו בקיץ 1942. בגירוש האחרון הייתי גם אני, ולגירוש זה קראו „יודן ריין". הגירוש האחרון היה בחודש החגים באוקטובר 1942. בשבת בבוקר הגיעה פקודה שלא ישאר אף יהודי בעיר לאחר שעה 7 בערב. הגרמנים הביאו כמה עגלות העירה, והגירוש התחיל.

נזכרתי שבין מגורשי הגירוש השני נמצאה גם אמי ז"ל, הם הובאו לתחנת הרכבת של טרבניק. שם הוכנסו כל המגורשים לתוך קרונות המשא. כשהרכבת התחילה לנוע בערב, קפצה אמי דרך אשנב הקרון, נקעה את רגלה ובעזרת מקל עשתה את דרכה הביתה שזה מהלך כמה עשרות קילומטרים.

הגירוש האחרון היה בכיוון לאיז'ביצה. השיירה של כמה אלפים נפשות (היות והיו בינינו גם פליטים מלודז') שרכה את דרכה לאיז'ביצה. וכשהגענו לקלפז', זוכר אני, פנה אלי יעקב משה הופן ז"ל ואמר לי, שאלה הן השעות האחרונות של חיינו. בוא ונסתלק מהשיירה לכיוון היערות. אני הצעתי זאת לאבי, והוא ענה לי: מה שיהיה גורל כל היהודים יהיה גם גורלו, ולכן לא קבלתי את הצעתו. אולם יעקב משה עם אשתו ושתי בנותיו נפרדו באותו הלילה מהשיירה ופניהם לכפרים שבסביבה. ומאז לא ראיתי יותר משפחה זו. ודאי שנרצחו ע"י הכפריים הפולנים אחרי שהסתתרו זמן מה ביערות.

לפני גירוש קהילת טורבין כבר היה גירוש סופי במודליבוזיץ וביאנוב. באותו זמן באו אלינו כמה בחורים מיאנוב, ואחד מהם מהעיר ממודליבוז'ץ הציע ליודנרט לקנות נשק בכסף ויקבלו אותנו לקבוצת פרטיזנים המסתתרת ביערות גודושוב. הסכום שולם, ויותר לא ראינו את הבחור הזה. בדרך הגירוש התארגנו כ־30 בחורים, והסתלקנו לתוך היער. בסמוך ליער החוצה את ז'ולקיבקה נתקלנו בחוליית צבא גרמנית שירתה עלינו ואנו התפזרנו יחד עם חלק גדול מ־30 בחורים אלה. חזרנו לשיירת הגירוש. חלק מהקבוצה התקבץ והסתלק ליערות גודשוב. שם התארגנו כ־90 אנשים. הקבוצה הזו ניהלה מו"מ עם פרטיזנים מרצחים פולנים, שלקחו מהם את כספם לקנית נשק, ולבסוף רצחו את כל אנשי הקבוצה הזו, פרט לשניים שנשארו בחיים, שאחד מהם פגשתי לאחר מכן. אני כמובן חזרתי לשיירה ולמשפחתי וככה המשיכה השיירה ללכת במשך כל החורף. היה זה יום סגריר מלווה גשם שוטף במשך רוב שעות היום. למזלנו הרע הוסיף הגשם על החורבן וחדר עד לעצמות של המגורשים. רטובים, תשושים ועייפים הגיעה השיירה בשעות הערב לאיז'ביצה.

מגורשי טורבין פוזרו וסודרו בבתי היהודים ללינת לילה. באותו הלילה פנה אלי שלום שבתי ז"ל — הוא היה חבר ה„יודנרט" מטורבין — ואמר לי שאיז'ביצה העיר אושרה להיהפך (ליודנשטט) לעיר יהודית. באיז'ביצה התרכזו רוב הקהילות שבסביבה מזמושץ ועד לובלין. היו אומרים שמכל קהילה וקהילה ישארו כ־40 נפשות, ומאלה תורכב העיר היהודית. כנראה שזו היתה זממת הגרמנים, מה שדרש תשלום של כסף רב כדי שגם קהילת טורבין תיכלל בתכנית זו. אני שלמתי אז הרבה כסף ליודנרט, ועוד הרבה

כמוני שלמו, והיודנרט היה צריך לשלם את הכופר הזה לצורר גרמני ששמו נדמה לי היה אבייער. אני עם יעקב פדר בנינו אז בונקר בבורסקה של אלטמן.

העילה של הזממה היתה בכך שכל אלה האנשים ששילמו א"ז הכופר צריכים להימצא בשדה (אלה שהופיעו ברשימה), לאחר משלוח הרכבת עם הנידונים הצטרכו אלה האנשים שברשימה לחזור העירה. ביום שני השכם בבוקר התחילו לגרש את היהודים מהעיר איז׳ביצה לתחנת הרכבת שהיתה מחוץ לעיר. המגורשים נצטוו לשבת על האחו שהיה מלא מים ובוץ. כל היום ישבו הקרבנות במקום הזה. אחרי הצהריים באה פקודה להיכנס לקרונות המשא שנמצאו במקום. בהתחלה התחילו לקרוא את שמות המשפחות שברשימה, שעליהם לחזור העירה, יעברו לקטע השני של המסילה. אך בעקבות המשפחות האלה התחילו לנהור אנשים שלא היו ברשימה ונוצרה אנדרולומוסיה. הדבר לא מצא חן בעיני השומרים על הקרבנות והתחילו להרביץ מכות בהמון הנע והתחילו גם לירות באחדים מהמגורשים. אנשי הס.ס. שהיו במקום ופקדו על המשלוח ירו באלה שעשו שרשרת כדי להבדיל בין אלה שברשימה לבין האחרים. מצב זה נמשך עד שבאה פקודה שעל כל היהודים בלי הבדל להכנס לקרונות. וכשכולם היו בקרונות באה פקודה שעל כל בחורי החייל, הצעירים והבריאים, לצאת מהקרונות. למען האמת הם לא רצו דווקא לצאת מהקרונות, ואז נכנסו הס.ס. לקרונות ובשימוש במכות הוציאו משם את הצעירים. בין אלה הייתי גם אני. וזוכר אני איך קבלתי אז מכות בקת של הרובה בידי איש הס.ס.

במשך יום ההמתנה הוצאו הרבה פקודות: פעם באה פקודה שעל כל הנשלחים למסור את כספם, ופעם באה פקודה למסור את הזהב ואת הכסף. השומרים על המחנה עברו עם דליים והקרבנות זרקו לתוכם את חפצי הזהב והכסף, כן באה פקודה שכל בעלי המקצוע: סנדלרים, נגרים, חייטים, יפנו לקטע מיוחד. באותו זמן הציע לי שלום שבתי להיהפך לנגר ואני סרבתי, ונכנסתי לקרון. כ־1200 איש היה מספר הבחורים הצעירים שהוצאו מהקרונות. אספו אותנו בשדה, ופקדו עלינו שלאחר צאת הרכבת עלינו לנקות את השטח. על השטח אפשר היה לראות זהב, דולרים, כסף אחר וחפצי סידקית. לאחר מכן סובבו אותנו השומרים במכונות ירייה וירו בנו במשך כ־10—15 דקות. הצעקות הגיעו עד לב השמיים. אלה שנפלו נפלו ועל הנותרים פקדו לחזור העירה.

בדרך חזרה לאיזביצה עצר אותי שומר המחנה אוקראיני שצווה עלי למסור לו את מגפי שמצאו חן בעיניו. במקום אלה קבלתי נעליים עם סוליות מעץ שאי אפשר היה להתהלך בהם. הגעתי העירה ופגשתי את שמרל גלס ואת יעקב־לב. הם אמרו לי שבנו להם בונקר. היות ולא היו לי נעליים, נכנסתי לאחד הבתים היהודיים כדי למצוא נעליים. באותו הבית מצאתי יהודים הרוגים. חפשתי ומצאתי זוג מגפיים. אך כשנעלתי אותם ראיתי שאין להם סוליות. אמר לי שמרל שלא רחוק מהמקום ישנו סנדלר והוא יתקין לי אותם. שמרל נתן לי מעט כסף כי נשארתי מחוסר כל. אני סיפרתי להם על המאורעות שליד תחנת הרכבת, והם היו מחוסרי תגובה, משום שלא היה מה לעשות ולאן לפנות. בדרך לסנדלר תפש אותי איש ס.ס. בעורפי, והוביל אותי לאוטו משא.

בין האנשים שהיו על האוטו הכרתי את אברהם קופף בן עירי. באוטו זה הסיעונו עד ויסוקה־זמויסקי. בקרבת המקום היה כפר מעורב של פולנים וגרמנים. את הפולנים פינו מהמקום, ושיקמו את המשקים עבור הגרמנים. במקום משקים של שתי משפחות

בנו משק למשפחה גרמנית אחת, במקום נבנו בתים חדשים, ואנו הצטרכנו להיות הבנאים. במקום זה היה לנו מחנה של בתים קטנים והיה מטבח במקום, שמתפקידו לבשל בשביל אנשי המחנה. כמובן שמזון לבישול לא נתנו. בין עובדות המטבח הכרתי חברה מזמושץ. למחרת בא מנהל עבודה וקבע שאני אעבוד בכיסוי הגגות. למדתי את המלאכה ועבדתי, ואברהם עבד בבנין הקירות שנבנו מאדני עץ כבדים.

הבית שבנינו היה ביתו של חקלאי גרמני. בשעות הצהריים היה קורא לנו ואומר לנו לאכול מן תפוחי־האדמה שהיו מבושלים עבור החזירים. בזמן זה כבר היו תפו״א יקרי המציאות. אכלתי מהתפוחים לשובע ועוד הייתי מאחסן בכיסי כדי שיהיה לי מה לאכול לעת ערב. אשתו של האיכר היתה בגרמניה. באחד הימים אנו נכנסים הביתה בשעת הצהריים ובטרם טעמנו מתפו״א פגשנו באשתו של האיכר. ושמעתי שהיא אומרת לבעלה: „חזיר שכמותך, אתה נותן לכלבים האלה לאכול? אצווה שיירו בך", ועזבה את הבית. כפי שאני זוכר היום — כשהאיכר שמע את דברי אשתו החויר כסיד ונבהל יותר מאתנו. אבל אני לא שכחתי בהזדמנות זאת לחטוף מספר תפו״א והחבאתים בתוך כיסי. והגרמני אמר לנו להסתלק מהר, וחזרנו לעבודת הבניה. אני זוכר שכולם התחילו לבכות מרוב צער שמנעו בעדם לאכול תפו״א. באותו מעמד הוצאתי אני את התפו״א שהחבאתי בכיסי ואכלנו. ביום אחד בחוזרי מהעבודה ראיתי שאברהם קופף פצוע בפניו ושיניו שבורות. הוא הסביר לי שבעת עבודתו הרים אדן עץ כבד וזה הושמט מידיו. אז ניגש אליו מנהל העבודה, איש הס.ס., ובעט בו ושבר לו את שיניו.

במשך כמה ימים שינן לנו אברהם, שעלינו לברוח מהמחנה. אך בכדי לברוח היה צריך מזון, ואנו חכינו ל־800 גרם לחם, שזה היה מנת הלחם השבועית שקבלנו. לאחר קבלת מנות הלחם, ולאחר שהספקתי לגנוב כמה סלקים מהעגלות שהובילו לביח״ר לסוכר — היה זה בליל סערה וגשם — התחלנו אני ואברהם לעבור את גדר המחנה. כשהתחלנו לדשדש בדרך הבוצית, הבחינו בנו שומרי המחנה והתחילו לירות בנו. אברהם נפצע בידו, וככה הסתלקנו מהמחנה. הלכנו במשך כל הלילה. בבוקר הגענו לאזור שטרם הוכר לאברהם. ביום פחדנו להמשיך, והתמקמנו באחו בין ערמות החציר הרטוב. לעת ערב המשכנו ללכת כל הלילה והגענו לכפר. שם מצא אברהם מכרים. בבית אחד האיכרים קבלנו אוכל, וממנו עברנו למכר אחר, לנו אצלו. הוא גם האכיל אותנו, ואמר לנו שלא נוכל עוד להשאר. אנו המשכנו ללכת והגענו לסביבת חוה — בה מצאנו ערמות גדולות של תבואה שלפני הדייש. בערמות אלה הסתתרנו. הצידה שלנו היתה ככר לחם, ועל זה התקיימנו כשלשה ימים. במקום זה שמענו רעש, וחשבנו שהרגישו בנו, חלילה. אולם ראינו שהאנשים מתקרבים לערמה אחרת ומוציאים מתוכה בחור בשם קשיצקי וולוול שהסתתר בערמה שכנה, ושאנו לא ידענו אחד מהשני. אולם האכרים ידעו, הוציאוהו משם, והובילוהו לגסטפו שבטורבין. בראותנו זאת הסתלקנו גם אנו מהמקום הזה בעתות הלילה הזה, ומשם המשכנו ללכת לכפר צ׳רניצ׳ין.

בצ׳רניצ׳ין פגשנו את יוסף קופף שהיה דואג לכלכלתנו. ראיתי שקשה ליוסף להחזיק בנו. האיכר ודאי דרש תשלום גבוה. במצב זה החלטתי להגיע לחצר ביתי שבטורבין, שם החביאה משפחתי זהב וכסף. בלילה מסוים, כשעברתי את חצר ביתי, והתחלתי לחפור במקום המחבוא, ראיתי שבביתנו גר גרמני שהתעורר בעת בו התחלתי

לחפור. כשהגרמני יצא לחצר הסתלקתי, והגרמני בראותו אותי ירה אחרי, ובדרך נס ניצלתי. כשברחתי שמעתי שהשומרים בעיר התחילו גם כן לירות ולרדוף אחרי. אני הסתלקתי בכיוון לצ׳רניצ׳ין דרך הביצות, והכלבים שהם שלחו בי לא יכלו עוד לרדוף אחרי. כשחזרתי למקומי הקודם, אמרתי לאברהם שאני חוזר לאיז׳ביצה, ואברהם נשאר עם יוסף. כשהחלטתי ללכת לאיז׳ביצה הצטרף אלי יוסף, שאמר, שהוא רוצה לדעת מה נעשה באיז׳ביצה. כשהגענו אחרי ליל נדודים לאיזביצה ראינו שאספו את שארית היהודים בעיר בבית הקולנוע למשלוח אחרון, ואני ויוסף בראותנו זאת הסתלקנו מאיזביצה, וחזרנו לצ׳רניצ׳ין. אחרי שהייה של כמה ימים הלכתי אני ואברהם להשיג מזון אצל איכר מכר של אברהם. בדרך פגשו בנו גרמנים וירו בנו. השארתי את אברהם, ואני ברחתי לבדי.

פני היו מועדות למחנה עבודה בטרבניק, שם עבד אחי. את הדרך עשיתי עם המסילה של קרונות המשא, בדרך תעיתי בכיוון ונכנסתי לבית כפרי מואר, בו היו 5 פולנים. פניתי בשאלה לכיוון הדרך, והם שמחו מאוד שפגשו ביהודי והזמינוני הביתה תוך שמחה שהשיגו „אוצר", מפני שעבור כל יהודי שהיו תופשים עבור הגסטפו קבלו כמה ק״ג סוכר ובקבוק וודקה. האיכרים האלה כלאו אותי בחדר אחד וסגרו עלי. בלילה כמובן לא ישנתי וחשבתי איך להינצל, כי ידעתי שסופי מתקרב, והרצון שלי לחיות גבר על הכל. התחלתי לחפש ומצאתי בתנור גרזן, וחשבתי שללחום עם הגרזן הזה בחמישה אנשים איני יודע אם אוכל, אלא שהם היו שקועים בשינה. בגרזן פרצתי את החלון וברחתי והגעתי לטרנובה, ושם היתה בקורת של שומרים מטורבין. הם ראוני והתחילו לירות בי. משם נמלטתי על נפשי לתוך היער.

הסתובבתי בתוך היער והתפרנסתי מעלי חמציץ ומגודגדנים. אחרי כמה ימים העזתי ופניתי לבית בודד שבקרבת היער. דפקתי בדלת, יצא לקראתי איכר גבוה ואמר לי: „יהודי, מה רצונך? אתה רעב? הכנס נא". ואני, מתוך נסיוני המר, פחדתי ולא רציתי להכנס. האיכר נתן לאכול ואמר לי ששם ביער ישנם יהודים ואוכל למצוא אותם. אחרי כמה ימי רעב וקור בלעתי את האוכל בתאבון רב ובחפזון, וכשגמרתי לאכול לא יכולתי לזוז ממקומי ורגלי התנפחו מיד. האיכר הזה היה בשבילי כמלאך, הביאני לעלית הגג, השכיבני ושפשף את רגלי בספירט נקי שהיה בזמן ההוא יקר המציאות. הדבר נמשך כ־4—5 ימים והבראתי והסתלקתי ליער עם מזון שהאיכר נתן לי. במשך כמה ימים ולילות נדדתי ביער ולא יכולתי למצוא את חבורת היהודים שהאיכר הצביע עליה.

בלילה שמעתי פתאום שבר ענפים, התקדמתי לכיוון הרעש, ומיד נפלתי לתוך בור. כשהצלחתי לצאת מהבור ראיתי אש בוערת ועליה עומד דלי ובו מתבשלים עופות. אני התיישבתי, הוצאתי עוף מהסיר והתחלתי לאכול. פתאום אני רואה שאני מוקף אנשים. אלה היו יהודים שגרו בבונקר. הם נבהלו ממני, התפזרו, וכשראוני מקרוב חזרו. ליהודים אלה לא היה נשק. עם הקבוצה הזאת נשארתי כמה שבועות עד התחלת השלגים. היהודים הללו נהגו לקנות אוכל בכפר הסמוך בולקי.

בקצה הכפר נזדמנתי לבית איכר שנכדתו באה מצרפת ולא יכלה לחזור. הסבא ונכדתו, בחורה בת עשרים לערך, ניהלו את המשק. אצלם הייתי מקבל אוכל מדי פעם והסתלקתי ליער. התחילו השלגים ובנינו בונקרים ביער על מנת להסתתר בהם.

בשבת אחת לפנות ערב הלכתי לאיכר זה לבקש אוכל, והבחורה הצרפתיה אמרה לי: למה לך לחזור ליער בשלג היורד ובכפור? תלון כאן, ובבוקר תשוב ליער. כמובן שנשארתי, ובבוקר השכם אמרה: „אבשל לך מעט אוכל, תאכל ולאחר מכן תשוב ליער". בינתיים השיגה מספרים אצל שכנה וסיפרה את שערות ראשי, משום שהייתי מגודל כפרא אדם, והסבא הוביל את החלב למחלבה. כשחזר הסבא סיפר ששומעים יריות מכיוון היער. לאחר שנפלו השלגים הכירו האיכרים בכפר לפי הצעדים שביער ששם מסתתרת חבורת יהודים. הדבר נמסר לגרמנים והם חיסלו את חבורת יהודים זו. אחדים מהם הצליחו להינצל. אני נשארתי אצל האיכר הזה במשך כל החורף של שנת 1943.

פעם בלילה רציתי לשאוף אויר צח ולישר את עצמותי. מצאתי זוג שוכבים על השלג וגוועים מקור. היו אלה אח ואחות. אני העליתי אותם למקומי בעלית הגג, ופחדתי לספר לבחורה הצרפתי על המקרה. מיום זה התחלקתי אתם עם האוכל שאני קבלתי. כמובן שסבלנו רעב. וככה סבלנו במשך החורף. ביום ראשון מסויים שמעה הצרפתיה שיחה שבינינו, ואז נודע לה על השכנים החדשים. הדבר לא נעם לה. אולם היא היתה ממש מלאך. לאחר שנודע לה הדבר היא בנתה בשבילנו בונקר בחצר של המשק, ובכל פעם שנודע לה שגרמנים צריכים לבקר בכפר היא הודיעה לנו, ואנו הסתלקנו ליער. באחד הימים קבלתי הודעה מהצרפתיה שהגרמנים צריכים לבוא. אני עם הזוג הסתלקנו ליער. במשך כל היום היינו ביער. אני הבינותי שהידידה שלנו תתענין בנו ובוודאי תביא לנו משהו לאכול, מכיוון שהיינו רעבים. שמרנו בקצה היער וחכינו. בשעות אחרי הצהריים היא באמת באה ליער והביאה לנו אוכל.

קבלנו הודעה שבחלקת היער הסמוכה מסתתרים פרטיזנים יהודים. הידיעה הזאת היתה נכונה, מכיוון שהגרמנים צרו עליהם ואז הם עברו לשטח שלנו. בראותם שמסתובב בן־אדם בלי לדעת מי זה — הכוונה אלי — הקיפוני, עצרוני והביאוני למפקדם. זאת היתה קבוצת פרטיזנים מעורבת, יהודים ונוצרים. הם מנו כ־30 איש צעירים עם נשק, והיו ביניהם גם כמה נשים וילדים. הם הסתתרו ביער ללא בונקרים, משום שזה היה באביב (1943). כשהביאוני למחנה שלהם הציגוני בפני מפקדם. המפקד היה יהודי מקרשניק. שמו הבדוי היה „אדולף", ושמו האמיתי היה אברהם בראון. הוא ארגן את קבוצת הפרטיזנים הזאת. הוא פעל הרבה וארגן, והודות לו נשארו הרבה בחיים. הוא היה מנהיג מוכשר, שחונן עם חוש ריח מיוחד. הוא הבחין תמיד מראש אימתי אורבים הגרמנים, ובעוד מועד היה מסתיר את הנשים והילדים. או היה בכלל מעתיק את מקום הקבוצה. במשך כמה חודשים היו אי אלו התנגשויות עם פולנים או עם גרמנים, ובעת הפעולות להשגת מזון.

באמצע הקיץ נשלח מצרפת אלינו פולני שהיה בין המתנדבים הלוחמים בספרד. הוא נשלח אלינו לארגן את הפרטיזנים. הוא הצליח לארגן כ־50 פולנים ומיזג אותם עם הקבוצה שלנו. כך היינו לקבוצה של קרוב ל־90 איש. התפקיד הראשון שהוטל עלינו היה: להוריד רכבת משא עם תחמושת מהפסים ולתפוס את הנשק, וזה עפ"י ידיעה שנמסרה לנו שרכבת זו מובילה תחמושת לחזית הרוסית. חומר נפץ לא היה ברשותנו, וכן לא היו בידינו הכלים לפרק את המסילה. אנו התקרבנו לנקודת משמר שמשם מכוון השומר את קווי המסילה. התגברנו על השומר והוצאנו משם את המפתחות ופרקנו

את המסילה. מתוך חוסר נסיון השארנו את המפתחות בין המסילות, ככה שבהתקרב הרכבת הבחין בהם הקטר, שהספיק עוד במידת מה לעצור את הרכבת, ומתוך 30 קרונות ירדו מהפסים 18 בלבד. וקרתה הפתעה אחרת, שבמקום הרכבת עם התחמושת לחזית הרוסית, היתה זאת רכבת נוסעים מכיוון החזית לגרמניה שהובילה קצינים לחופשה. מפאת היותנו באמצע הפעולה ירינו בקצינים והרגנו מהם כ־700 איש, ולנו היה קרבן אחד, היה זה בחור בשם יהושע קלינבום משסטוקה, היחידי שבינינו שהחזיק במכונת יריה קלה.

התקוות שלנו להשיג נשק בפעולה זאת היו לשווא. היינו עורכים על כן התנפלויות על גרמנים בודדים, אלה שנסעו במכונית בודדת או באופנוע, הרגנום ולקחנו את נשקם. כל הנשק הקל הזה, לא היה בו כדי אפשרות לערוך מלחמה של ממש, מכיון שהיינו חסרי מכונות יריה לפחות. המצב הזה נמשך עד סוף הקיץ, ואז המפקדה שלנו השיגה קשר עם מוסקבה, ומשם נשלח אלינו קפיטן בשם ויצק (הוא הורד אלינו במצנח) שהביא אתו מקלט משדר ואף אלחוטאים יהודים בעל ואשתו. מיד עם הגיעם הצניחו לנו תחמושת ונשק במידה מספקת. ארגון הפרטיזנים התחיל לקבל אופי צבאי, לפי התפקידים ואיזורי הפעולה. לקבוצה שלנו היה שטח שאורכו כ־50 ק״מ. בשטח זה היה תפקידנו להרוס את קוי הרכבת, גשרים ותחנות משטרה. עלי הטילו תפקיד של מקשר, ולשם אמצעי תהבורה קבלתי סוסת רכיבה.

הפעולה הזאת נמשכה בראשית החורף 1944. בחורף זה כבר לא בנינו בונקרים. ראשית — התרגלנו כבר לתנאים העל־אנושיים, ושנית — היינו תמיד דרוכים ומוכנים לקרב. באותו החורף נהגנו לבנות קני־מגן משיחים ומענפים. את המלונות האלה בנינו בין זוגות עצים, להגנה מפני השלג בלבד, כי לקור היינו כבר רגילים, והיינו חוטפים תנומה קלה כמעט בעמידה. המלונה היתה בנויה כך שהרגליים היו שקועות בתוך האדמה כדי שלא יקפאו, ולא פעם אחת לאחר ליל שלג התעוררנו והיינו מכוסים בשלג. ככה חיינו. כל בוקר היה ממונה תורני בעריכת מדורה. את המדורה היינו מדליקים במרחק של לפחות 100 מטר ממקום שכוננו. היו כאלה בינינו שהתחשק להם לחלוץ את המגפיים לשם יישור הרגליים, אך בבוקר לא יכלו לנעול אותם, כי המגפיים קפאו, ואם הגיע תורו של חלוץ כזה לעריכת המדורה, היה נאלץ ללכת יחף בשלג. אני הייתי רגיל לרחוץ חצי גופי במים קרים. כמעט כל בוקר הייתי פותח בגרזן שלולית מים קפואה שבסביבה ומתרחץ.

בין הפעולות שעשינו בחורף זה, זוכר אני, שליד הכפר צ׳רניצ׳ין היתה חווה, ושמו של בעל החווה היה חוסקובסקי. חווה זאת הוחרמה ע״י הגרמנים והושיבו בה מנהל גרמני. תכניתנו היתה להתקיף את החווה הזאת. אולם כשהתקרבנו לאולשנקי, פרבר של טורבין, ליד טחנת הקמח, נתגלתה תחנת משטרה גרמנית. הגרמנים שבתחנה הזו ערכו אתנו קרב קשה, לא היו לנו אבידות בנפש, אולם נאלצנו לסגת. כמעט יום יום היו לנו קרבות בכוחות גרמניים.

בחורף של שנת 1944 היו לנו קרבות עם הכנופיות הפולניות, כמו למשל: ,,או קא" וסתם קבוצות שודדים. לא היו לנו מלחמות אתם בחורף זה, אתם לחמנו בעיקר בשנת 1943. בשנה הזאת סבלנו מאוד מהכנופיות האלה, בעיקר מה־,,או קא". אני זוכר מקרה שאני ועוד 3 יהודים נסענו בעגלת חורף חזרה מפעולה. בדרך נפגשנו בקבוצה יותר

גדולה של „או קא", וגם הם נסעו בשתי עגלות חורף, הם סגרו בפנינו את הדרך. אנו קפצנו מהעגלה במצב הכן. היינו במרחק מסויים, ואנו הראשונים שתבענו מהם להזדהות. הם ענו שהם „או קא". שאלנו אותם: לאיזו קבוצה הם שייכים, היות ואנו הכרנו את שמותיהם. לו אנו היינו הראשונים מזדהים, הם היו משמידים אותנו בקלות, משום שעלו עלינו במספר אנשים ובנשק. ואנו ענינו להם שגם אנו שייכים ל„או קא". אם כן, הם ענו, ישלחו הם נציג ואנו נשלח נציג: „הלא אחים אנו". בו ברגע שמהם יצא הנציג שלחנו גם אנו את נציגנו שברשותו היתה מכונת יריה רוסית בשם פ׳פ׳שא׳, וחיסל אותו בו במקום, ואנו נסוגונו מהמקום. ככה לחמנו בקבוצות האנדקיות במשך מרבית שנת 1943 ובחורף 1944. היו עוד קבוצות כאלה ביערות יאנוב ובסביבת טורבין, אולם אלה לא העיזו ללחום בנו, משום שמספרם היה מועט ואנו בתקופה זו כבר מנינו כ־6000 פרטיזנים.

הגרמנים נהגו לעשות מצור על חלקי יערות מסוימים, כי לא יכלו להקיף שטח גדול, משום שכוחות גדולים לא היו להם, ככה שברגע שנודע על מצוד גרמני היתה קבוצתנו מסתלקת לאיזור אחר, ואם הגרמנים היוו קבוצה קטנה נכנסנו אתם בקרב. בדרך כלל בקרבות בתוך היער סבלו הגרמנים אבידות, משום שאנו הסתתרנו בנקודות מסוימות ומשם הצלפנו בהם.

בשנת 1943 לא היתה לנו שום עזרה מהרוסים, כי הרוסים שהיו ביערות היו עריקים מהצבא הרוסי או נמלטים מהשבי הגרמני, עפי"ר היו אלה שודדים ורוצחים, ואף יותר גרועים מה„או קא", והיו חדורים רוח של אנטישמיות מוחלטת. אלה היו ברובם יוצאי אוקראינה. עד שבא הקפיטן הרוסי ממוסקבה, הרגשנו היטב את טעמו של פרטיזן יהודי ביערות. הפקודה הראשונה של הקפיטן היתה שאינו רוצה לשמוע את השם „יהודי" לגנאי. כולם לוחמים כאיש אחד נגד שונא אחד. ובאמת מיום בואו חדלנו להרגיש את עצמנו נרדפים בשל היותנו יהודים.

נזכרתי שבעת בוא אלינו השליח הפולני מצרפת, הוטל עלינו תפקיד לשחרר מחנה כפיה בשם ינישוב. פרצנו למחנה עבודה זה, הרגנו את הזקיפים והצענו לעובדי המחנה להשתחרר וללכת בעקבותינו. אנו סבלנו אבידות כבדות בנפש. ולבסוף לא אבו אנשי המחנה להשתחרר, אלא בודדים בלבד. הסיבות לכך היו רבות. הם אבדו את האמונה באדם, וכן פחדו שמא ישתחררו וירצחום הפולנים, כפי ששמעו ממקרים רבים כאלה, ולכן העדיפו להשאר במחנה.

כן נזכרתי לאחר השחרור כשנפגשתי עם יוסף קופף, והוא סיפר, שלאחר שנפרדנו ליד איז׳ביצה הוא עוד הספיק להסתתר זמן מה בכפרים, ומיד לאחר מכן חזר לאיז׳ביצה ומשם נשלח למחנה החיסול סוביבור. הוא סיפר לי איך שהוא וידידו לייבל, בנו של הרב מז׳ולקיבקה, עמדו בראש ההתקוממות במחנה סוביבור. הם אירגנו את בעלי המקצוע שיזמינו את אנשי הס.ס. בערב מסויים בקשר עם בעיות העבודה שביצעו עבורם, וחיסלום בו במקום. יוסף ולייבל יחד עם קבוצה אחרת הרגו את הזקיפים, פרצו את הגדר, וחלק מאנשי המחנה הצליחו להמלט. ואלה נשארו באמת בחיים. בגמר המלחמה חזר יוסף קופף לטורבין וקיבל את רכושו והפולנים רצחוהו נפש, ואת לייבל הרגו הפולנים באמצע היום בלובלין ברחוב קובלסקי.

המלחמות שלנו נמשכו ביערות בחורף 1944 עד לפתיחת החזית הצרפתית. אז

העבירו הגרמנים מהחזית הרוסית שתי דיביזיות למערב, ועל הדיביזיות האלה הוטל תפקיד לחסל את הקבוצות הפרטיזניות שבדרך. היה זה בקיץ 1944. במשך שלושה שבועות היינו מוקפים ביער ולחמנו בהם יום יום, ובלילות נסוגונו לאיזור אחר, ושוב המשכנו להילחם. מזון וציוד קבלנו בהצנחה מהרוסים, וזה התרחש לעיני הלוחמים הגרמנים. במשך שלושת השבועות של קרבות אלה היו קרבנותיהם של הגרמנים כ־6000. את הידיעות על המספרים קבלנו מהעתונות הפולנית. בזמן הקרבות אתם התמקמה המפקדה הגרמנית בכפר שמסביבו יערות. אנו היינו במרחק של כ־3 ק״מ מהם. הגנרל יצא ביום בהיר לתור את השטח שבסביבה בזחל מלווה במכונית נוסעים. ברגע שרצו להכנס לתוך היער קבלנו את פניהם באש צולבת. הם נעצרו והסתתרו בחסות הזחל. אחד הבחורים שלנו התחיל להתקדם לכוון הזחל, ואנו לא יכולנו להבין מה הוא עושה (באותה תקופה יצאו הרבה מדעתם מרוב עייפות ומלחמה). הבחור התקדם לכיוון המכונית, תפש את כובעו ואת תיקו של הגנרל. שבתוכו היו תכניות, והגנרל לא העיז לזוז ממקומו, והבחור הצליח לחזור אלינו בשלום, ותודות לתכניות שהבחור הזה השיג במבצעו הפרטי ידענו על כל מה שעומד להתרחש, מה שמנע מאתנו הרבה סבל וקרבנות.

לאחר הקרבות האלה התפצלנו לקבוצות קטנות. בזמן הזה פנתה אלינו קבוצה פולנית פשיסטית מ„או קא״ באמצעות שליח מצדם. היה זה בסביבת יוזפוב. הם הציעו לנו את עזרתם בהתקפה נגד הגרמנים. אנו הסכמנו והם קבלו קטע מסוים. אחרי כמה שעות מלחמה הם נכנעו, ואנו לא ידענו מזה. לפתע נמצאו הגרמנים מאחורי גבנו, והחלטנו ברגע האחרון לסגת ע״י שבירת הקו הגרמני. קבוצתנו מנתה כ־50 איש יהודים. באותו הקרב היו לנו כ־23 פצועים ונסוגנו עד לסביבת העיר שברשין. בדרך חזרה ליערות אוטרוצ׳ה לחמנו במשך יום אחד משעה 6 בבוקר עד 9 בלילה בלי הפסקה, ולוחמי הס.ס. כבר חדרו לחפירות שלנו. באותו רגע ניתנה פקודה ש־40 סטלינובצים יצאו לקרב. מקבוצה זאת אנו לא ידענו שהיא קיימת. לקבוצה זאת היו מכונות יריה בשם „יקטרוב״, ובהן צלחות מיוחדות. קבוצה זו התחילה בהתקפת נגד, והגרמנים נסוגו, ואנו כבשנו בקרב זה תותחים, עד אז היו לנו רק מכונות יריה קלות וכבדות כמו צ.ק.מ. ומאז היו לנו גם תותחים. זה היה בקיץ 1944.

לאחר הקרב הזה ביוזפוב זוכר אני שנזדמנו בבית של שומר היער בסביבת שבר־שין. השומר איכסן אותנו בסככה, והוא הלך לו, אנו לנו באותו המקום. ולמחרת בבוקר הופיעו אצלנו שומר היער ועוד שני פולנים. אחד מהם הכרתי היטב. שמו היה מוחה, שונא ישראל מובהק, והוא היה מנהיגם של ה„או קא״. ברגע שאמר לי שלום מר זיסמילך נעשה לי קר. ידעתי שבס״ה אנו כ־30 איש ובינינו כ־18 פצועים ועיפים ורצוצים. הפולני מוחה הזה פנה אלי ואמר: „אני רואה שאתה מאוכזב בי במקצת לאחר שראיתני. אולם עלי להודות ולאמר לך, כי על הפעולה הזאת שאתם ערכתם עיכבתם את הגרמנים מלהתקדם במשך 3 שבועות והפלתם ביניהם חללים רבים, ומגיע לכם אות ציון לטובה. הוא דאג שיביאו לנו אוכל ושתיה וכל טוב וכל מה שהיינו חסרים; כן סיפק לנו תחבורה שהסיעה אותנו לאיזור יערות אוטרוצ׳ה. וכאן התארגנה קבוצה של כ־50 איש וקבלנו הוראות ללכת לפעולה בסביבת פולבה, ליד ורשה. אחרי זמן קצר חזרנו ליערות בסביבת יאנוב־טורבין. וככה פעלנו עד סוף הקיץ 1944.

באותו הזמן כבר שוחררה העיר לובלין ע״י הצבאות הרוסים. כשהרוסים התקדמו לאיזור שלנו — אנו נשארנו במקומנו. ואילו הרוסים המשיכו לכיוון גרמניה. רוב הפרטיזנים סופחו לצבאות המאוחדות שהתקדמו. אני צורפתי לצבא הרוסי בחיל האויר במחנה שהתמקם ע״י העיר קרשניק. חלק גדול מהפרטיזנים סופח לצבאות הפולנים שבראשם עמדה ונדה וסילבסקה. רובם נשלחו לחזית הראשונה בקרב על הנהר ויסלה. כתוצאה מקרב זה נשארו בחיים מעטים מאד. הנהר ויסלה היה אדום מדם החללים שנפלו בקרב אכזרי זה. אני שרתתי בצבא הרוסי עד לשחרור בהודש מאי 1945.

בעיר לודז׳ שוחררתי מהצבא הרוסי, ומיד לאחר השחרור נשאתי לי אשה ונסענו לברלין. מברלין נסענו למינכן. בגרמניה שהיתי עד שנת 1949, ובשנה זאת עליתי לישראל.

העיירה וסביבתה הכפרית

מאת יהושע בן-ארי

אי אפשר לדבר על יהודי העיירה בלי להפנות תשומת־לב גם אל המשפחות היהודיות שהתגוררו בכפרים שבסביבה והיוו חלק בלתי נבדל מהקהילה היהודית שבעיירה.

עשרות ענינים קשרו את אלה באלה. היו קשרי משפחה, קשרי מסחר ועבודה והיתה — וזה הוא העיקר — הזיקה הנפשית החיונית של יהודי הכפר לעיירה: לרב העירה שיפסוק בשאלה; לרבי של העירה, להסב אל שולחנו מפעם בפעם וליהנות מזיו השכינה שבקרבתו; לבית הכנסת שבעיירה לתפילות בימי החג; לשוחט, למוהל, לשדכן, לבדחן וליהודי החכם או נשוא הפנים שבעיירה כדי לשאול בעצתו וכדו וכדו׳.

הודות לזיקה הזאת ולמנת החום שביהדות שהיה סופג לתוכו אותו יהודי כפרי בביקוריו הדחופים בעיירה, יכול היה להמשיך ולהתקיים, לעתים בודד בתוך ים של גויים; לסחור עמם, לקיים בית, לגדל ילדים דורות על גבי דורות ובכל זאת לשמור על צביונו היהודי ולא לאבדו כליל.

וראה זה פלא: על אף החידק האנטישמי שהאוכלוסיה הגויית הפולנית היתה, כידוע, נגועה בו ללא מרפא כמעט דורות על גבי דורות, הצליחו יהודים כפריים אלה להכות שרשים בתוכם, להתקיים בכבוד ולא אונתה להם, על פי רוב, כל רעה עד השואה. בשואה שוב צפה ועלתה השנאה העיוורת הפרימיטיבית של אותו גוי ליהודי, ובמשך זמן קצר שכח את הכל, התעלם מקשרי ידידות ושכנות טובה שנקשרו ונתהדקו במשך שנים, ופרט למתי מספר שאפשר היה למנותם בין חסידי אומות העולם היתה מרבית האוכלוסיה הכפרית עויינת ליהודי; אם בדרך אקטיבית ואם בדרך פסיבית, ובה במדה שהסכנה גדלה ליהודי בה במדה גדלה השנאה וההתנכרות אליו.

כשהנך יושב ומשוחח עם „אוד מוצל״ מאותם היהודים היקרים, אינך יכול להשתחרר מהרושם שאת הטרגדיה של היהודים הכפריים הללו יש לזקוף ברובה על חשבון האוכלוסיה הפולנית שבתוכם שכנו וחיו. אף בשעה שהיו נרדפים עד הצואר, היו הפולנים אלה שמסרו אותם לידי הנאצים או שבעצמם חיסלו אותם. למען האמת ההיסטורית יש לקבוע, כי היו לדבר גם מניעים כלכליים. הלא רק בדרך של חיסול פיזי אפשר היה

להשתלט על רכושו של היהודי, שנאסף ברוב עמל, — לא להחזיר אותו — ולרשת חנות, בית ולעתים אף קרקעות. השוד והביזה הלא היו חלק בלתי נפרד ממערכת החיסול. אפשר לאמור, לכאורה, בודאות כמעט, שבניגוד למרכזים היהודיים בערים ובעיירות, היה, לכאורה, ליהודי הכפרי סיכוי רב יותר להתחמק ולהינצל, אלמלא שכניו המקומיים שעשו הכל כדי להכשילו.

לפני זמן־מה החלטנו, מספר חברים, שספר ה„יזכור" שאנו מתכננים להוציא לאור לזכר קדושי העיירה טורבין, לא יהיה שלם אם לא יוכלל בו גם ציון לנפשות היקרות הללו שמהם שרדו אך מעט מזעיר.

סיפרו לנו על אחד — החי עמנו והבא כל שנה ליזכור, שביכולתו לספר לא מעט, אלא שחושש הוא לתת פומבי לסיפוריו. לא הבנתי תחילה את פשר הדבר, עד שלילה אחד פלשנו לביתו, ללא אזהרה מוקדמת, והסברנו לו את מטרת בואנו. לא היה לו מפלט. מטעמי נימוס לא יכול היה לגרשנו, ניכר היה שהוא עושה את הכול להעביר את הזמן בלא כלום.

לא הרפינו ממנו. גייסנו גם את אשתו כדי שגם זו תשפיע עליו לשוחח עמנו, ולאט לאט — בהבטחה שלא נגלה את שמו, נאות לספר לנו קצת מן הדברים. היה ברור לנו שהוא עושה את הכל כדי להשכיח מעצמו את המאורעות הזוועתיים, שהיה עד להם ושכפי הנראה לא יתנו לו מנוח לעולם. הוא הספיק כבר להקים בית חדש, נשא שנית אשה והוליד ילדים מוצלחים, המבטיחים עתיד; שקוע ראשו ורובו בעמל מפרך כדי לקיים את משפחתו החדשה וכדי להבטיח את עתיד הילדים. אולם, כשהוא נזכר במחזות הזוועה, הוא פושט את עצמו מן ההווי הקיים וחוזר לעולם שכולו שחור, שכולו מאבק לחיים בלי שידע מדוע ולשם מה?

הוא מהכפר זשילוביץ. מרוחק מעיירתנו כ־7 ק"מ. כפר זה, שלא כרגיל, היה מיושב בהרבה משפחות יהודיות אשר עסקו בכל: בחקלאות, במסחר ובמלאכה, קיימו בית תפילה והיו להם כלי קודש משלהם. כמעט כמו עיירה קטנה. קיימו יחסי שכנות טובים עם האוכלוסייה הגויית, ולפתע באה השואה. תחילה הסתדרו עוד איך שהוא. עד שנת 1941 לא נתרחשו מאורעות דרסטיים. אנשים המשיכו את חייהם ואת עסקיהם ללא שינויים כמעט. הצרות התחילו עם התחלת המלחמה של הגרמנים ברוסים. באותה תקופה בשלה כבר התכנית הנאצית להשמדת היהודים, כבר נתרחשו אי פה ואי שם מעשי הרג ומחזות זוועה.

בריכוזים העירוניים נתרבו הגזירות, הנגישות וההגבלות. כבר אי אפשר היה לנוע בדרכים באופן חפשי. לילה אחד הוא הסתנן לתוך טורבין לבקר את אמו ואת יתר בני המשפחה. נשאר ללון. בלילה השני חלם חלום כי משפחתו בכפר בסכנה. התעורר ובלאט התגנב החוצה, בלי להיפרד מבני המשפחה, והתחיל בריצה בשדות לכיוון הכפר. חלומו היה חלום אמת, אלא שהוא הגיע כבר אחר האסון. נסתבר לו, כי יום קודם הגיעה קבוצה מהגיסטפו לכפר, ובמכה אחת, בעזרת אנשי הכפר, רצחו באכזריות 90 נפשות מבני הכפר, וביניהן גם את אשתו ואת שני בניו הצעירים. אלה שנותרו בחיים נמלטו על נפשם. במצב זה, בלי לדעת את האסון, מופיע הוא בכפר וחש בדממת מות. ידיד גוי המזדמן לדרכו מבשר לו את הבשורה הנוראה, ומזהיר אותו שעליו להסתלק. הוא אינו

יכול. מה זאת אומרת להסתלק? הלא עד תמול שלשום היה בעל בעמיו, נערץ בעיני שכניו, שוכן לבטח תחת גפנו ותחת תאנתו, היה בעל אשה ובנים, היה בעל רכוש שעודנו קיים בחלקו, כיצד זה מסתלקים? היתכן דבר שכזה? האמנם אשתו ובניו, שרק אתמול נפרד מהם בשלום, אינם עוד בחיים? לא, זה לא יתכן. הוא דופק בדלת בית שכנו. פוחדים להכניסו, פוחדים לדבר עמו. פוגש בגוי צעיר, והלה מגלה לו את המקום בו יוכל למצוא את קרבנותיו. מגיע לשדה הקטל שבתוך הכפר, שדה דשא גדול רווי שלוליות דם וגוויות שסועות פזורות על השדה שקועות בתוך השלולית. הוא מוכרח למצוא את אשתו ואת בניו. אבל איך אפשר? כיצד אפשר לזהות בגיא שחיטה כזאת? לפתע מבחין הוא בשני כובעים צפים על שלולית הדם והכיר בהם את הכובעים ככובעי בניו הקטנים, וזה שימש לו הוכחה משכנעת, אסף את הכובעים והתחיל בריצת בזק.

הגיע בחזרה לטורבין. נחטף או נמסר לעבודת כפיה. הובא לביח״ר לסוכר בקלמנסוף ליד שברשין. לא נתנו לו לאכול. ציוו לשיר ולעבוד. ברח גם משם. אתו היו גם יעקב לייב ושמואל איצ׳לה ובעריש טרעגער. רצו בחשכת הלילות והסתתרו בשדות. באחד הימים לפנות בוקר הבחינו בהם. ירו אחריהם. שמואל נהרג והוא הצליח להגיע שוב לטורבין (ולאן יברח?), שהה בה קצת. המצב בעיירה היה פרוע. ההגבלות החמירו. קשה היה כבר להתחמק ולצאת את העיירה. הגויים הפולנים המקומיים כבר נתנו את דעתם ושמרו היטב שאיש לא ימלט מגורלו. הגיבור שלנו בכל זאת הצליח, ואפילו בגלוי, לצאת את העיירה דרך הגשר. ליד הגשר עכבוהו הגויים. נאבק עמם. ירו אחריו, אלא שהוא הצליח להסתלק ולהגיע שוב אל כפרו. אך מצא בו אותו בית קברות איום. זה היה כבר כשנה ומחצית השנה לאחר השחיטה. משימתו היתה לגלות את אחיו אשר אף הוא היה תושב אותו כפר ולא שמע עליו מאז ההריגה.

בכפר עוד נמצאו כמה גויים טובים, והוא הצליח להסתתר על ידם ולהתקיים. תוך אותו זמן גילה כי עוד כ־36 נפשות שניצלו, חזרו לכפר, יותר נכון ליער שבסמוך לו, מסתתרים אצל ידידים ומתקיימים. בין אלה נמצא לפי השמועה גם אחיו, אלא כיצד מגלים זאת וכיצד מתקשרים עמו? אכן היתה זאת משימה קשה. אבל הצליח בכך. התחילו לתכנן תעסוקה וחיים בצוותא ובמחתרת. היה זקוק למשקל עליו שוקלים תבואת שדה. נזכר כי השאיל פעם את משקלו לגוי ידיד. בא אליו בחשכה וביקש את המשקל, תחילה נבהלו מעצם מראהו, ושאלוהו: „האמנם אתה עודך חי״? וכשנוכחו לדעת כי אכן חי הוא ולא מת, אמרו לו להמתין קצת. התחילו להתכונן לחסלו. הוא חש בזאת. לא היה מפלט אחר מאשר לעלות על עלית הגג דרך סולם ופתח בתוך הבית. הלכו אחריו. נאבק ולא יכלו לו. היה חזק ונלחם על נפשו. זה לאחר שהצליח עד כה לעבור שבעים ושבעה מדורי גהינום. הגוי התעיף. הלך לקרוא לעזרה לאחר שסגר ונעל את כל הדלתות. ראה כי מרחוק מתקרב רוצח כשרובה בידו והוא אחד הגויים השכנים. ילדה אחת, בת הבית, ריחמה עליו, כפי הנראה, והראתה לו חלון שדרכו יוכל להמלט! כך עשה! רץ ונרדף עד שהגיע ליער. שם הסתתר הרבה זמן עד שהצטרף לקבוצת פרטיזנים רוסיים. אליה הצטרף וניצל.

איש זה יכול למלאות כרכים שלמים על כל מה שעבר עליו. אי הכשרון שיוכל לתאר כל זאת ולתת בטוי נאמן לטרגדיות הללו, לרחשי הלב, להרגשות וללבטים?

הנך תוהה בהיווכחך לדעת מה עז הוא רצון החיים ומה חזק הוא האדם לעומת סכנות ונוכח אסונות הפוקדים אותו בחזקה כזאת ובזה אחר זה, ועודנו מוצא כוח בנפשו לבנות חיים חדשים על הריסות חייו השרשיים והמקוריים שחוסלו בדרכים כה טרגיות.

אכן גיבור הוא האדם וכביר הטבע, ששום שפת אנוש לא תוכל לתארו במלים.

אחר זמן מה באנו ל„נסתר" שני מניצולי יהודי הכפר. זה מר יצחק לנדר מהכפר טוקורס, שבאותה הסביבה של הכפר הקודם. זה אינו מעונין בעילום שמו, אלא שאתה חש שלעיניך יושב כלי שבור, שהזמן והמאורעות נתנו בו את אותותיהם גם במראהו החיצוני. הוא כולו לבן ושיבה. הוא זקן ממש, סובל ממחלות, תשוש ומעיניו נשקפת גם מדה מסוימת של אדישות. הוא עדיין חי בתוך עולם זכרונותיו, ואלה, כפי הנראה, אינם מרפים ממנו. ואכן אין כל פלא בדבר, לאחר שאתה שומע את סיפור חייו והחוויות הטרגיות שפקדוהו בשנות השואה.

מסתבר שגם לאחר שהצליח, ניצל והגיע ארצה, מוכן לבנות חיים חדשים, נקלע בידי אשה, אותה נשא בשניה, שירדה לחייו עד שהצליח להיפרד ממנה. זו ובני משפחתה הגדישו את סאת הסבל של האיש, כך שהחוסן הטבעי של בן הכפר, כפי שידענו בו, עוד לא עמד לו והוא נשבר כליל. עתה נשוי הוא בשלישית והרושם שלנו היה כי סוף סוף הגיע למנוחה ולו במקצת בבחינת „מצא אשה — מצא טוב" וחיים הם בהרמוניה שקטה.

סיפורו של האיש אינו שונה בהרבה מסיפורו של הקודם. אף הוא היה בעל בעמיו בכפרו הוא, מושרש באדמתה ובתוך האוכלוסיה עמה חי בכבוד ובידידות כל השנים. זה נזדמן הרבה לטורבין ובני טורבין נזדמנו אצלו. הוא היה עד לזוועות ולאסונות של בני משפחתו ושל האחרים, שלא אחדש כל דבר אם אתארם כאן, ומי בכלל יכול לתאר את כל אלה?

עיקר הייחוד שבסיפורו הוא חיי הנמלטים — הניצולים שהסתתרו ביער של אוטרוצ׳. אוטרוצ׳ היה ג"כ כפר באותה סביבה וגרו בו יהודים. היער של אוטרוצ׳ היה ידוע בסביבה כיער עבות ולעתים מסוכן מפני לסטים. את זאת אני זוכר מימי ילדותי. פולין בכלל לא היתה חסרה יערות ויפי נוף הטבע שלה היה עומד ביחס הפוך לנוף האנושי שלה.

אכן דאג הנוף האנושי לכער גם את הנוף הטבעי. וגם היערות המקסימים הללו הסתירו בין עציהם טרגדיות גדולות ורבות, שלעולם לא יתגלו. שם מצאו ניצולים מפלט. שם התחפרו כעכברים והפרפרות ושכנו בתוך האדמה בטחב ובקור ובפחד מה ילד יום. שם היה צריך להחניק קול של אנחה, בכי וגניחה כדי לא להתגלות. שם לא דברו זה עם זה, כי הקול הוא בוגדני. שם למדו שפת רמזים כמו שלמדו גם אורחי חיים בזויים ומושפלים. לאור היום לא העז איש להגיח מבטן האדמה. כך רבצו בהתחלה בתוך יער אוטרוצ׳ כ־300 נפשות, פזורות על שטח של מספר ק"מ מרובעים. בלילות היו מגיחים ובאפלת הליל היו מתגנבים לכפר הסמוך או לשדה סמוך תוך חיפוש למצוא דבר מה כדי לקיים את הנפש.

גויי הסביבה הרגישו בכך. אפילו בתנאים אלה לא קל להעלים כליל את תנועתם של כ־300 איש. מדי פעם בפעם היו מופיעים ביער בלוית אנשי גיסטפו, או סחטנים רוצחים מקומיים ומחסלים „קריאובקה" כזאת או כמה בבת אחת. „קריאובקה" זה היה

השם הפולני לחפירה כזאת. העד שלנו יודע לספר שתוך זמן קצר יחסית חוסלו כמעט כל הניצולים הללו ונותרו כ־8—6 ניצולים וביניהם הוא.

קשה לתאר מה עבר על ניצולים מעטים אלה, שלא פעם ביקשו את גורלם של אלה שכבר חוסלו. הכיצד יכול אדם לחיות כעכבר בתוך חפירה, בקור החורף, בשלג, בגשם, ללא מזון ובפחד לגלות סימן חיים חיצוני כלשהו? אכן אין פלא שמיודענו, וגם הגיבור הנעלם הקודם, נהפכו למאמינים חזקים באלוהים ובדת והם מנהלים עד היום אורח חיים דתי קפדני, וברוח זו מחנכים גם את ילדיהם.

הם מוצאים הסבר אחד לעובדת השארותם בחיים בתנאים כה איומים, והוא — אצבע אלוהים. בעזרת אלוהים ניצלו ובחסדו ממשיכים הם לחיות ולהתקיים. הגיבור שלנו, מר לנדר, נדב לא מזמן ספר תורה לבית התפילה במקום מגוריו. הוא מימן את כתיבת ספר התורה שהכניס בטקס רב פאר לבית התפילה.

אכן, חי היה כך בתוך החפירה כ־3 שנים וראה במקצת במתרחש סביבו, הוא זוכר גוי אחד בשם תומס שצ׳ופק, שהיה מפקד מכבי האש בכפר וראהו כיצד הוא מוביל את הגרמנים ל„קריובקס" שביער ומסייע בידם לחסל ולבער את השוכנים בתוכם. לדברי עדותו היתה יד הגוי הזה גם ברציחתה של משפחת הופן, המשפחה של איתמר, מרדכי ויהושע הופן, יבד"ל, הנמצאים עמנו.

בתוך היער הזה שרצו גם „פרטיזנים" שלא היו, אלא עריקים מהצבא הרוסי או כאלה שלא הספיקו להסתלק עם יחידותיהם בזמן פרוץ המלחמה בין הרוסים לבין הגרמנים. אלה חיו בנדודים, שדדו ורצחו בעיקר למען קיומם. לא שיתפו אתם יהודים, אלא במדה וזה יכול היה לתרום למלחמת הקיום שלהם.

מר לנדר זוכר שבין המסתתרים ביער היו המשפחות של שלום פליישר, זלמן פליישר ועוד יהודים שאינו זוכר את שמותיהם או שלא הכירם קודם.

ההשמדה בכפר בטוקורס התחילה בליל ראשון לסליחות בשנת 1942. אז נרצחו 57 יהודים. בכפר אוטרוצ׳י רצחו כ־20 איש. זה היה בראש חודש אלול אותה שנה. בכפר זשילוביץ, בליל שני לסליחות — רצחו 75 נפשות, וכך בדלקוביץ וביתר הכפרים. אלה הם הכפרים ששכנו בצד המערבי יותר של העיירה. בדרך ליאנוב־לובלסק. היו כפרים לרוב בכל הסביבה, בהם שכנו יהודים לא מעטים, כגון: טרנובי, זשאבנה ועוד ועוד.

העיירה היתה בבחינת גזע העץ לאותם הכפרים שהסתעפו הימנה, משרשה. הגרמנים בתכנונם השטני החליטו תחילה לגזום את הענפים הללו, ורק לאחר מכן גדעו את עץ והשמידו את יהודי טורבין. ההשמדה בעיירה, לדברי עדותו, התחילה בהריגתם של כ־12 יהודי ה„יודנרט" שהוצאו בכוח מחוץ לעיירה, ליד משרפת הלבנים ורצחום בדם קר. כשמונה ימים לאחר מכן התחילו בטיהור העיירה מיהודיה באופן סופי, ועל כך מספרים אחרים.

תהא נשמתם של הקרבנות הקדושים הללו, בני הכפר התמימים והישרים, צרורים בצרור החיים, בצרור של הנפשות הטהורות של טורבין, כי מאלה ינקו הראשונים את חוסנם וכוחם.

התמונות האלה נמצאו בחורבות העיירה היהודית בסוף השואה. לפי כל הסימנים היה זה בפרוס הגירוש השלישי והסופי.
די דאזיקע בילדער זיינען געפונען געווארן אין די חורבות פון שטעטל נאכ׳ן חורבן.

זכרונות

פון איטה פאס (צוועקען)

די בעלת־הזכרונות איז געבוירן (1921) און ערצויגן געווארן אין טורבין. זי האט מיטגעמאכט די טראגישע איבערלעבונגען פון די יידן אין שטעטל, אנפאנגענדיק פונ׳ם 1 סעפטעמבער 1939, ווען דער ארייגמארש פון די נאציס קיין פוילן האט אויך דער־גרייכט טורבין, און די נאציסטישע ברוטאלישע באנעמונגען צו יידן האבן זיך אנגעפאנגען

צו מערקן. בדרך נס האט איר אפגעגליקט זיך צו ראטעווען — אראפשפרינגענדיק פון א געשטעמפלטן לויפנדן באן־צוג, און נאך פארשידענע וואנדערונגען און אוממענטשליכע לײדן האט זי באוויזן לעבן צו בלײבן, זי איז אנגעקומען אין ישראל און אויפגעשטעלט א היים אין ירושלים, ממש נעבן דער גרענעץ פון עבר־הירדן.

אירע שילדערונגען זײנען מיט פיל פינקטליכע אײנצלהײטן, כראנאלאגישע ערײנערונגען פון דער אויסזידלונג און פארניכטונג פון דער גאנצער ייִדישער באפעלקערונג פונ׳ם שטעטל.

די דאזיקע בילד איז געפונען געווארן אין די חורבות פון שטעטל נאכן חורבן.

1.9.1939

שוין גאנץ פרי האבן זיך געוויזן אויף דעם טורבינער האריזאנט אעראפלאנען. מען האט געמײנט, אז דאס זײנען פוילישע פליִער, וואס מאכן מאנעווורעס. לײדער האט זיך מיטאג־צײט ארויסגעוויזן, אז דאס זײנען געווען דײטשע פליִער, און אז זײט 5 אין דער פרי זײנען דײטשלאנד מיט פוילן שוין אין קריג. אזוי ארום האט זיך אנגעהויבן אונדזער אומגליק. באלד אין דעם צווייטן טאג פון אויסברוך פון קריג זײנען פיל טורבינער ייִדן אנטלאפן פון שטעטל צו דער דארפישער אומגעגנט. אין דער זעלבער צײט איז דאס שטעטל געווארן איבערפילט מיט ייִדישע פליטים, וועלכע זײנען אנטלאפן פון די שטעט און שטעטלעך, וועלכע האבן זיך געגרעניצט מיט דײטשלאנד. צווישן די פליטים זײנען געווען פארשידענע — רײכע און ארעמע. די פארמעגליכע זײנען

געקומען מיט אויטאס, אנדערע האבן געוואנדערט מיט וואגנס און פערד, און פיל צופוס־גייער. עס איז געווען א רחמנות צוצוקוקן צו די מענטשליכע פיין. עס זיינען פיל פון זיי מיד געווארן און געבליבן ביי אונדז אין שטעטל, ווארטנדיק אז דער דייטש זאל פארנעמען די שטעטל, און אזוי ארום וועלן זיי קענען צוריקגיין צו זייער היים. מען האט אויך באמערקט א גרויסע בהלה אין דער פוילישער ארמיי. מען האט נאר געהאלטן אין איין מארשירן (אויף צוריק). דעם 18־טן סעפטעמבער 1939, נאך א קליינעם קאמף, האבן ארייננמארשירט אין שטעטל די דייטשע מערדער. זיי זיינען געווען ביי אונדז א פאר טעג, און באלד איז געקומען די בשורה אז רוסלאנד און דייטשלאנד האבן צוטיילט פוילן אויף צוויי טיילן: ביזן ווייסל געהערט צו רוסלאנד, און ווייטער — אין מעריב — צו דייטשלאנד. די פרייד איז געווען גרויס, און אין די ערשטע טעג סוכות 1939 האט ארייננמארשירט די רויטע ארמיי. איך געדענק, ווי ריבה בריליאנט האט אנגעקלאפט אין דער טיר און מיט פרייד אויסגערופן, אז מיר זאלן ארויס אין גאס. וואלוויש וואסערטרעגער טראגט א ביקס, אויך חיים טרעגער און נאך אנדערע וועלכע איך געדענק נישט מער זייערע נעמען. די יידן האבן פרייער אפגעאטעמט, און א ביסל דעם קאפ אויפגעהויבן, אבער ליידער נישט אויף א לאנגער צייט. אין א פאר טעג שפעטער האבן אונדזערע פוילישע שכנים ארויסגעלאזט א קלאנג, אז די רויטע ארמיי פארלאזט, און אויף זייער פלאץ קומען ווידער די דייטשן. עס איז גלייך געקומען א באשטעטיקונג פון דער זשילקעווקער קאמענדאטור, אז די רוסן פארנעמען בלויז ביז דעם טייך בוג. די יוגנט האט אנגעפאנגען אנטלויפן פון שטאט אין דער ריכטונג פון דער צווייטער זייט בוג. נישט אלע האבן זיך געקענט דעצידירן צו פארלאזן זייער היים. אלטע מענטשן וואס זיינען געווען צוגעבונדן צו זייער שטיקל באדן פון זייערע אור־עלטערן האבן נישט געקענט איינשטימען רואיג מיט דעם גורל און דאס שטעטל פרייוויליג פארלאזן.

איך געדענק א פאקט: אין שמחת־תורה איז אייזיק אבערווייס ע״ה געגאנגען פון דאווענען מיטן טלית אין דער האנט. אנטקעגן אים איז אנגעריטן א רוסישער יידישער אפיציר. ער האט אים אפגעשטעלט און געפרעגט, וואס פאר א פארמעגן ער האט. האט אים אייזיק צוגעפירט צו זיין הויז. דער אפיציר האט זיך צעלאכט און געהייסן דאס הויז פארלאזן און אנטלויפן.

עס זיינען אויך געווען פיל מענטשן, וואס זיינען אוועק קיין רוסלאנד און דאן ווידער צוריקגעקומען. צום ביישפיל: מאטל דיאמענט איז געפארן מיט נאך בחורים ביז מעכעלאווי, און זעענדיק אז עס איז קיין בעסערע נישטא ווי אן אייגענע היים איז ער צוריקגעקומען. דאן האבן די טורבינער קריסטן אויסגעטראכט, אז ער האט אויפן וועג דערשאסן פוילישע אפיצירן. מאטל איז געלעגן באהאלטן ביי יידן זייט 1939, ווייל די קריסטן האבן זיך געוואלט נוקם זיין אין אים.

עס איז אנגעקומען דער שרעקליכער ווינטער 1940. די פרעסט זיינען געווען זייער גרויס. מען האט אנגעפאנגען כאפן אויף ארבעט. וואס פאר א ארבעט האט געקאנט זיין אין א שטעטל ווי טורבין? מען האט געכאפט אלטע יידן און זיי געהייסן

טראגן שטיינער פון איין ארט צום אנדערן. דאס איז געווען בלויז א מיטל צו דער־נידעריקן דעם ייד; אויסלאכן אים אין דער געגנווארט פון אונדזערע פוילישע פרייגט...
טורבין האט דאמאלט געציילט בערך 8—9 טויזנט איינוווינער. עס זיינען געקומען קיין טורבין יידן פון נאענטע אפגעברענטע שטעט, ווי פראמפאל, יאנאוו, בילגאריי. עס זיינען אויך אנגעקומען ארויסגעיאגטע יידן פון לאדזש, קאליש, קוטנא און נאך אנדערע שטעט. די מענטשן האט מען געגעבן איין האלבע שעה צייט צום פארלאזן די וווינונגען און 20 מארק אויף יעדן פערזאן און זיי ארויסגעשיקט אין גענעראל גובערנעמענט. אויך מיר האבן געהאט א זכות אויפצונעמען די אומגליקלעכע מענטשן. דאס ענגשאפט אין שטאט איז געווארן זייער גרויס. יעדע משפחה האט געמוזט אריינגעמען איינעם אדער צוויי מענטשן. עס זיינען געווען אויך איינקווארטירט מענטשן אין געוועזענע יידישע געשעפטן. אלע יידישע געשעפטן זיינען געווען געשלאסן, עס זיינען געווען איבערפולט די בתי־מדרשים מיט פליטים. פון גרויס ענגשאפט און הונגער האט אויסגעבראכן א טיפוס־עפידעמיע. עס זיינען געווען הייזער, ווו אלע מענטשן זיינען געווען קראנק, און עס איז נישט געווען ווער ס׳זאל זיי באדינען. קיין דאקטאר האבן מיר אויך נישט געהאט. יידן האבן נישט געטארט זיך היילן ביי א קריסטליכן דאקטאר. אויף דער ביטע פון די שטאטישע קריסטן האט מען אונדז געשיקט א יידישן דאקטאר מיטן נאמען הענדלער פון קראקע. ער האט אויך אויפגע־שטעלט א שפיטאל אין דער פוילישער שולע. מען האט ארגאניזירט קורסן פאר קראנקן־שוועסטער, און דאך האט דער מלאך־המות געשאכטן זיין פארציע. עס זיינען דער־גאנגען ביז 40 מתים אין א טאג. די פרעסט זיינען געווען גרויס אזוי, אז מ׳האט נישט געקאנט גראבן טיף די קברים זיי קובר צו זיין. די מורא פאר דער קרענק איז געווען אזוי גרויס, אז מען האט מורא געהאט איבערצוגיין די גאס, בכדי נישט צו קומען מיט פיל מענטשן אין קאנטאקט. אבער די געסטאפא האט זיך דערמיט זייער ווייניק גערעכנט. זיי האבן ראבירט ביי יידן אלץ, וואס עס איז זיי געקומען אין די הענט.

אין א געוויסן נאכמיטאג זיינען געקומען לובלינער געסטאפא־לייט. דאן איז נאך נישט געווען קיין יודנראט, זיינען זיי אריין צום ראטמייסטער פיק און געבעטן א רשימה פון רייכע יידן. ער האט דאן זייער שיין געהאנדלט, ער האט זיי געענטפערט, אז אין אזא קליין שטעטל זיינען נישטא קיין גבירים. דאן האבן זיי געבעטן די רשימה פון פארשטייער פון דער געמיינדע. ער האט זיי דאס געגעבן, און אזוי ארום זיינען זיי אריין אין הויז פון מיינע עלטערן. זיי האבן אפגעטיילט די פרויען אין איין צימער און מענער אין א צווייטן, און דאן האבן זיי שטארק געשלאגן מען זאל זיי געבן געלט. זיי האבן די מענער אפגעשניטן די בערד צוזאמען מיטן פלייש. אזוי האבן זיי געמאכט אין א פאר הייזער. דאן זיינען זיי אריין אין דער שטאטישער שול, צובראכן דעם לאמפ און דעם ארון־הקודש; ארויסגענומען די ספרים און זיי פארברענט, און געהייסן די יידן טאנצן. נאכער, נאטירליך מיט קלעפ, געפרעגט: ווו איז אייער גאט? אזעלכע פאלן האבן נישט איינמאל פאסירט.

אין אזא אטמאספערע זיינען פארביי מאנאטן, און עס איז געקומען דער באפעל, אז אלע יידן אן אונטערשיד פון מין, פון 12 יאר אלט, מוזן אנטאן ארעמבענדער אויף

דער רעכטער האנט, 12 ס"מ די ברייט מיט א מגן־דוד אויסגענייט. יידן האבן זיך אויך נישט געטארט באוועגן מער ווי פון 7 אינדערפרי ביז 7 אין אוונט. אין דער זעלבער צייט האט דער ראט־מייסטער פיק באקומען א פאראָרדענונג, אז ער האט נישט מער צו זאגן איבער דער יידישער באפעלקערונג. ער האט אויסצוקלייבן 10 פאסיקע יידן, וואס האבן אויך פאר דער מלחמה געהערט צו דער יידישער געמיינדע און האבן זיך אויך געזעלשאפטליך באטייליקט אין יידישן לעבן. האט ער אויסגעקליבן 10 יידן, וועלכע זיינען געווען:

1) שמעלקע דרימלער	6) אברהם צוועקין
2) אברהם בוימפעלד	7) אז'עי קאפענבוים
3) יחיאל קופער	8) טוביה פרומער
4) משה שטערנפעלד	9) שלום שבתי
5) בערל האלפערן	10) שלמה אקערמאן

עס האבן נישט געהאלפן קיין דאקטאר־צעטלען; עס האט אויך קיין געלט נישט געהאלפן. פיק האט געזאגט, אז ער וואלט זיך אויך גערן יעצט אפגעזאגט פון זיין פאסטן, ווייל אין א מלחמה צייט איז נישט גוט צו זיין א פארשטייער פון פאלק, אבער ער האט קיין ברירה נישט, מוזן זיי אויך עס אננעמען. אזוי איז אנטשטאנען דער טורבינער יודנראט. עס איז אויך גלייכצייטיק געגרינדעט געווארן א הילפס־קאמיטעט פון שפייז און קליידונג ביי דעם יודנראט.

טראץ די אלע שוועריקייטן זיינען געווען טורבינער תושבים, וואס האבן איינגעשטעלט זייער לעבן און געשמוגלט סחורות, געהאנדלט מיט וואס עס האט זיך געלאזט, און דערביי רייך געווארן. אממייסטן פון זיי האבן געענדיגט אין תפיסה, אבער צום ערגסטן האבן געליטן די פליכטלינגער. זיי זיינען אויך די ערשטע אוועקגעשיקט געווארן אין די לאגערן, ווייל זיי האבן זיך נישט געהאט ווו אויסצובאהאלטן.

אין יאנואר 1940 האבן די דייטשן צוגעשיקט צום יודנראט א באפעל, אז ביז 3 טעג מוזן די יידן באצאלן א קאנטריבוציע, זייער א גרויסע סומע געלט, אויב נישט וועט מען אלע יידן אויסזידלען. עס איז אנטשטאנען א מהומה, קיינער האט נישט געגלויבט, אז אין טורבין געפינט זיך בכלל אזא סומע געלט. דער יודנראט איז געפארן צום לאנדראט אין קראסניסטאוו. נאך א פאר שיינע מתנות האט ער פון דער סומע אראפגעלאזט 50% און מען האט אפגעקויפט דעם מלאך המות. בערך אין אנפאנג יאר 1940 איז ווידער געקומען א באפעל צו דעם יודנראט, אז ער האט זיך אויסצוקלייבן אן אייגענע פאליציי. אויך זיי זיינען נישט אויסגעוויילט געווארן מיט זייער אייגענעם ווילן. די נעמען פון דער פאליציי זיינען געווען:

1) מאטל יעקבזאן	4) אברהם פעדער
2) הלל לעדער	5) יאנטשו פעדער
3) יצחק בערנשטיין	6) משה קאפענבוים.

און די איבריקע פינף זיינען געווען פון די אנגעקומענע.

צוליב פארשידענע סיבות איז ענטשטאנען א גרויסע שנאה צווישן די טורבינער יידן און די אנגעקומענע. ערשטנס, ווייל די טורבינער זיינען געווען בעסער סיטואירט,

און די אנגעקומענע זיינען געווען די כסדרדיקע געברויכער. די אייפערזיכט האט דערפירט נישט איינמאל צו שלעגעריי און מסירות. די מענטשהייט איז געווארן זייער דעמאראליזירט. עס איז אויך געווען א שנאה צו דעם יודנראט, ווייל זיי האבן איינקאסירט געלט, זיי האבן געשיקט אויף ארבעט, זיי זיינען געווען די שליחים צו אלעם שלעכטן.

אזוי זיינען אוועק מאנאטן מיט א האפנונג אויף א בעסערן מצב. איין האפנונג האבן אלע געהאט, אז מען וועט זיי איבערלעבן. די יידישע קינדער האבן נישט געטארט גיין אין שולע. זיי זיינען געווען פארנאכלעסיקט פון זייערע אייגענע עלטערן, ווייל מען האט פשוט נישט געהאט קיינע באדינגונגען פאר זיי. מען האט געקאנט זען, ווי די קינדער שפילן אין געסטאפא, ווי איינער קאנטראלירט דעם אנדערן אויב ער איז א „ייד". עס האבן זיך צוזאמענגענומען א פאר מיידלעך אין דער שטוב פון זעלדעלע זילבערקלאנג, און דארט האט מען אין געהיים געלערנט קינדער לייענען און שרייבן. די מיידלעך זיינען געווען: 1) רבקה זילבערקלאנג, 2) רבקה ווייסברויט, 3) עטל צוועקין, 4) ריקל איידעלמאן, 5) מלכה פוקס, און 2 קאלישער מיידלעך.

עס איז געקומען דער יום־טוב שבועות 1940. די שטאט זאמאשטש האט געפאדערט 500 מענער אין אן ארבעטס־לאגער. עס איז געווארן א מהומה אין שטעטל, קיינער האט נישט געוואלט פרייוויליג פארן. דער יודנראט האט צוזאמענגענומען מתנות און איז געפארן קיין זאמאשטש. מען האט אפגעבעטן אויף צוויי הונדערט מענער, מען האט געמאכט א רשימה פון בחורים פון 18 יאר און ווייטער. עס זיינען געווען אזעלכע, וואס האבן געקויפט פאר געלט מענטשן צו פארן אנשטאט זייערע זין. שמעלקע דרימלער, בונים מייערזאן, אברהם בוימפעלד, דוד בערנשטיין, שלמה אקערמאן און נאך אנדערע האבן געדונגען מענטשן צו פארן אויפן פלאץ פון זייערע זין. די יוגנטליכע האבן דארט זייער געליטן. מאנאטן־לאנג האבן זיי שווער געארבעט און דערצו באקומען קלעפ און געהונגערט. מ'האט זיי אויך צוגעשטעלט 2 מאל א וואך עסן פון דעם יודנראט, כאטש נישט איינמאל באקומען קלעפ דערביי, ווי אויך דאס לעבן ריזיקירט, ביים צושטעלן די עסן־רעוויזיעס פון געסטאפא־זשאנדארמעריע.

אין הונגער און נויט זיינען אדורך מאנאטן, און עס איז געקומען דער פרילינג 1941 מיטן אויסברוך פון דער דייטשער־רוסישער קריג. די רעפרעסיע פון די דייטשן צו יידן איז געווארן גרעסער. עס איז פארבאטן געווארן צו עסן ווייס־ברויט, פלייש א. א. מען האט אויך נישט געטארט גיין אויסער דער שטאט, דאס הייסט ביז דער בריק, פון איין זייט ביז צום גארטן, און ביז דער פזשעדמיעשטשי. באשאלע קאפענבוים האט מען דערשאסן ביי דער בריק. עס איז געווען אין א פארנאכט, האט מען דערזען אנקומען א טעקסי מיט געסטאפא. עס זיינען ארויס 4 פערזאן און איינפאך אנגעהויבן שיסן די מענטשן אין גאס. דאן האבן זיי ווארשיינליך באשלאסן, אז אַ קויל איז א לוקסוס פאר א ייד, האבן זיי צוזאמענגענומען בערך 30 יידן, אריינגעטריבן זיי אין הויז פון וועלוול ליבערבוים, אריינגעווארפן א פאר האנט־גראנאטן, און אזוי זיינען זיי געגאנגען פון שטוב צו שטוב און אויסגעהרגעט 112 מענטשן, דערונטער קליינע קינדער און אלטע. געשאכטן אן רחמנות, אלעס וואס איז נאר אונטערגעקומען אונטער דער האנט. צומארגנס האט מען צוזאמענגענומען דאס בלוט מיט פלייש, ווייל קיין

קערפערס האט מען נישט געקענט דערקענען, און געמאכט צוויי קברי־אחים. אין אייניקע וואכן שפעטער איז געקומען א באפעל, אז די יידן זאלן ארויסנעמען די מצבות פון זייערע משפחות און זיי צוזאמענלייגן אויף דעם בית־הקברות. באלד איז געקומען דער ראט־מייסטער פיק אין מיט פורן צוגעפירט די מציבות אין פארשידענע פלעצער. ער האט זיך אויסברוקירט מיט יידישע מציבות דעם וועג פון זיין וווינונג ביז דער גמינע. זיין חבר פליס האט זיך אויסברוקירט פון זיין היים ביז אין מיל, און דאן האט מען ברוקירט אויך די גאסן מיט יידישע מציבות. די דייטשן האבן געפרעגט מיט שפאַט: „וווּ איז אייער גאט?" אזוי איז די באפעלקערונג אלץ מער מוטלאז געווארן. מען האט דערפילט, אז דאס איז נאך נישט דאס ערגסטע, וואס מען האט ביז דאן מיטגעמאכט.

אין א געוויסע פרייטיק־נאכט האט מען געהערט שרייען „יידן אויפמאכן". ווער עס האט זיך נישט געהאט ווו צו באהאלטן איז גענומען געווארן אויף אויטאס. א טייל פון זיי האט מען געפירט קיין בעלזשעץ, ווו מען האט געבויט שפעטער די גאז־קאמער; און א טייל האט מען גענומען אין א צוקער־פאבריק נעבן שעבערשין. דאן האט מען גענומען נאך מענער. אין צווייטן שבת פרי זיינען געקומען געסטאפא־זשאנדארמעריע און שטאטישע ווערמאכט און מען האט אויך געוואלט מענער אין דער זעלבער צוקער־פאבריק. זיי האבן אבער נישט געפונען פיל מענער. אויך דער יודנראט האט זיך באהאלטן, ווייל ווען זיי האבן געכאפט איינעם וואס האט געהערט צום יודנראט, האבן זיי אים געצוווּנגען ער זאל זוכן די יידן צוזאמען מיט זיי. דאן האבן זיי באשטימט אויך פרויען צו נעמען. איך אליין בין אויך געווען צווישן די פארנומענע אויף ארבעט. מען האט אונדז געפירט ביז דער קאלייקע, דארט האט מען אונדז געהייסןווארטן. אויב מען וועט ברענגען מענער פון וויסאקי וועט מען אונדז פרויען באפרייען. דאס אויס־שפעטן אונדז האט גענומען א סוף. טיף אין דער נאכט, ווען די וויסאקער יידן זיינען אנגעקומען, האט מען אונדז אהיימגעלאזט, נאטירליך מיט קלעפ אויפן וועג.

די מענטשן, וועלכע מ'האט גענומען קיין בעלזשעץ האבן זייער שלעכט געהאט. מען האט זיי אויך געמוזט צושטעלן עסן. דאס איז געווען א גרויסע ריזיקע, ווייל נישט איינעם האבן זיי דערשאסן, ווער עס האט זיך נאר דערנענטערט צום לאגער. דאך האט דער יודנראט געוויילט יעדע וואך צוויי מענטשן פון די 10 און מען האט זיי רעגלמעסיג געפירט עסן ווי אויך קליידונג.

טאג איין טאג אויס מיט שרעק פאר דער צוקונפט, קלעפ און הונגער איז פארביי דער זומער 1941. מיר יידן האבן דערזען פאר זיך דעם שרעקליכסטן גורל. עס איז געקומען דער ווינטער 1941, און גלייכצייטיק א פאראָרדנונג פון דער דייטשער מאכט, אז אלע יידן מוזן אפגעבן זייערע פוטער, אויך פוטער־קעלנער, און אלעס וואס איז פון פוטער געמאכט. דעם ווער עס פאסט זיך נישט צו צו דער פאראָרדנונג דראט טויט־שטראף. מיט וועמען מען האט גערעדט האט מען געזאגט, אז ליבער וועט מען זיי פארברענען איידער זיי אפגעבן. אבער דער לעבן איז דאך געווען טייערער, ווי דאס איינצושטעלן צוליב א פוטער. אזוי איז נאך 3 טעג נישט געבליבן קיין שטיקל פוטער ביי יידן ווי ביי א פרומען ייד חזיר. מען האט געזען טראגן מאנטלען מיט קעלנער

פון שטייף-לייוונט. מען האט אויך געטראגן זומער-מאנטלען. כאטש מען האט נישט געהאט וואס אנצוטאן, האט מען אבער זיך געפרייט, אז די רוצחים דארפן שוין אנקומען נאך א יידיש פוטער.

עס איז געקומען אנפאנג יאר 1942 א ידיעה, אז טורבין מוז ווערן אויסגעזידלט. נאר האנדווערקער וועלן קענען בלייבן אין טורבין. מיר האבן נאך דאן נישט געוווסט אז אויסזידלונג הייסט טויט. נאר מען האט אונדז געזאגט אז די אלע מענטשן קומען אין די פאלעשיער וועלדער. די אקציע האט דורכגעפירט דער ראט-מייסטער פיק אויף דער קאמפעטענץ פון דעם יודנראט. עס איז געווארן א בהלה אין שטעטל. ווער האט דען געוואלט ארויס פון טורבין? טורבין האט געהאט א פאר הונדערט בעלי-מלאכות, אבער אממייסטן זיינען טורבינער יידן באשטאנען פון קליינהענדלער, אין אזא פאל, ווי קאן ווערן א קליינהענדלער א גלעזער אדער א שוסטער? און דאך איז עס געשען. דער ראט-מייסטער פיק האט פאר געלט געמאכט א הענדלער פאר א בעל-מלאכה. עס זיינען געמאכט געווארן רשימות, און לויט די רשימות האט מען געדארפט איבערבלייבן אין טורבין. מען האט פארקויפט דאס לעצטע, כדי צו געפינען זיך אויף דער רשימה. עס האט זיך אבער פון דעם אויסגעלאזט א גארנישט. די דייטשן האבן זיך נישט געשטיצט אויף דער רשימה. עס איז בלויז געווען אן אויסרייד, ווי אזוי אויסצוצאפן נאך א ביסל געלט פון יידן. עס זיינען אנגעקומען קלאנגען פון אנדערע שטעט, אז מען כאפט אין גאס מענטשן, מען פירט זיי אוועק מיט דעם באן-צוג און קיינער ווייס נישט ווו אהין. דאס האט פאסירט אין קראסניסטאוו און אין איזשביצע, ווייל דארט האבן זיך געפונען באן-סטאנציעס. יעדער ייד האט אנגעהויבן בויען בונקערס פאר דער גאנצער משפחה, ווייל מען האט פארשטאנען, אז טורבין וועט נישט זיין קיין אויסנאם. און אזוי האט עס פאסירט.

דעם 17-טן יולי 1942 איז געווען די ערשטע אויסזידלונג. נאך דער אויסזידלונג איז ווידער יעדער ארויס פון זיין בונקער, מען האט נאך אלץ נישט געוווסט, אז אויסזידלונג איז טויט. ווי די אויסזידלונג איז פארגעקומען קען איך אייך ליידער נישט איבערגעבן, ווייל איך זעלבסט בין געווען באהאלטן. איינס קען איך איבערגעבן, אז די קלאנגען פון דער שיסעריי ביי דער אויסזידלונג האבן זיך געטראגן אין די טיפסטע קעלערס אזוי ווי פון א שווערער שלאכט. די גרעסטע טייל יידן וואס מען האט דאן אויסגעזידלט זיינען באשטאנען פון פליכטלינגער וואס האבן באוווינט די בתי-מדרשים, געוועזענע יידישע געשעפטן, און האבן נישט געהאט ווו צו בויען די באהעלטענישן פאר זיך און פאר זייערע משפחות. מען האט אויך ביי דער אויסזידלונג דערשאסן אייניקע מענטשן, און די מסירות פון אונדזערע פוילישע שכנים האבן פארגרעסערט אונדזער חורבן. נאך דעם זעלבן טאג זיינען אין די יידישע הייזער אריין ווינען קריסטן פון שטאט און פון דארף. יידישע ספרים, ווי אויך פארשידענע יידישע חפצים, בשמים-פושקעס, פון וואנען אונדזערע עלטערן האבן ביי יעדער הבדלה געשמעקט די בשמים, לייכטער, טליתים, — האט מען געקענט אפקויפן פאר א פאר גראשן, אבער ווער האט זיך דאן געגויטיקט אין אזא סחורה? די רעשט יידן האבן געלעבט אין שרעק. מען האט דערפילט, אז דאס ערגסטע דערנענטערט זיך. מען האט געדאנקט ג-ט, אז די

דייטשן נעמען אן די מתנות פון די יידן. און וואס פאר אן איבעראשונג. מענטשן בעטן ביים יודנראט מען זאל ביי זיי נעמען געלט, ווען נאך מיט אַ יאר צוריק האבן די זעלבע מענטשן נישט געוואלט געבן קיין געלט. מען האט געציטערט פאר יעדן שארך און פאר יעדן העכערן געשריי. מען איז געווארן איינפאך מוטלאז, און דאס איז געווען דאס ערגסטע. מען האט שוין מער נישט געוויינט און נישט רעאגירט אויף דעם ערגסטן וואס עס האט פאסירט.

אזוי זיינען אנגעקומען די ימים־טובים 1942. עס זיינען געקומען קלאנגען, אז מען פלאנעוועט דעם יודן־ריין פלאן אין פארשידענע שטעט און שטעטלעך. די דייטשע צייטונג, "דער פעלקישער בעאבאכטער", האט מיטגעטיילט, אז עס דערנענטערט זיך דאס „יודן־ריין" פון דעם לובלינער דיסטריקט, אבער מען האט זיך נישט געקענט פארשטעלן, אז אזא זאך איז מעגלעך דורכצופירן. עס איז געקומען דער ערשטער פרייטיג נאך סוכות. גאנץ פרי איז אנגעקומען א טעקסי מיט געסטאפא. זיי האבן זיך אפגעשטעלט ביי מאטל שענקערס געביידע. זיין שענק איז געווען באזעצט ביי א פאלקס־דויטש. פון דארטן האבן זיי געשיקט רופן דעם גאנצן יודנראט און די פוילישע געמיינדע־בירגער. זיי האבן גענומען איינצלנע אדרעסן פון געוועזענע פארמעגלעכע יידן. ווען די אלע האבן זיך שוין געפונען אין דער גמינע, האבן זיי פון דארט קיינעם נישט ארויסגעלאזט, נאר יחיאל קופער, כדי ער זאל זיי ברענגען פארשידענע זאכן. איך אליין בין געווען די ליפערין פון פארשידענע סחורות, ווייל נישט אלע האבן זיך געוואלט פארטרויען דעם יודנראט, און אזוי איז אויך דאס מאל געקומען יחיאל קופער צו מיר, איך זאל אים שאפן לעדער אויף דאמען־שטיוול, צוויי אנציגער, זייף, קאפע, און א שיין בריליאנטן רינגל. איך האב דאס אלץ איינגעקויפט און געבנדיק דאס יחיאלן האב איך

[illegible]

זיי וועלן מן־הסתם גלייך אוועקפארן. עס האט לאנג נישט געדויערט, און מען האט געזען פארן יחיאלן מיט פייגעלע בוימפעלד און יצחק יפה אין טעקסי אין דער זייט פון אלשאנקי. אין א האלבער שעה שפעטער איז די טעקסי צוריקגעפארן אן די מענטשן. אט אזוי האט מען ביסלעכווייז ארויסגעפירט 14 יידן אין אלשאנקער וואלד און זיי דארט דערשאסן. דער איינציקער, וואס האט געוואלט אנטלויפן, איז געווען שמעון בוימפעלד. די פוילישע פאליציי האט אים אבער געכאפט און פאר שטראף אים געהאלטן ביז 3 אזייגער אין דער גמינע געשלאסן אין קייטן. ווען מען האט אים ארויסגעפירט, האט ער מיט אן אויפגעהויבענעם קאפ אויסגערופן אויף פויליש צו די פוילישע פאליציי און צו די דייטשן אויף דייטש: „איר וועט אלע יידן נישט אויסראטן, און דאן וועט די נקמה גרויס זיין". מען האט אים צעשלאגן און אריינגעווארפן אין טעקסי. מען איז מיט אים געפארן דעם זעלבן וועג, ווי מיט די אנדערע 13 יידן. אין שטאט איז געווארן א בהלה, און ביז מען האט צוזאמענגענומען די געדאנקען וואס דא האט פאסירט איז אנגעקומען א ידיעה פון זשולקיעווקער יודנראט, אז ביז צומארגנס 8 אזייגער פרי — דאס איז דאן אויסגעקומען שבת — טאר זיך קיין ייד נישט געפינען אין טורבין. עס האט זיך גלייך אנגעהויבן א רויבעריי פון אונדזערע שכנים, נאטירליך צו קלעפ איז דאס נישט דערגאנגען. מיר זיינען געווען הילפלאז. מען האט צעשלאגן חיים מאיר

ליבערבוים און נאך יידן וואס האבן געהאנדלט מיט לעדער, אז זיי זיינען נישט געווען אימשטאנד צו גיין אינדערפרי מיט דעם טראנספארט. פאר טאג האט מען צוגעשטעלט פורן פאר געפעק, קינדער און אלטע, און אלע יידן מוזן גיין קיין איזשביצע.

אזוי ארום האבן מיר דעם 14.10.42 פארלאזט אויף אייביק אונדזער שטעטל טורבין. מיר זיינען א גאנצן שבת געגאנגען באגלייט מיט א שלאקס־רעגן. אין אוונט זיינען מיר אנגעקומען קיין איזשביצע. מיין פאטער ע"ה האט געשטאמט פון איזשביצע, אזוי אז מיר האבן געהאט וווּ זיך צו באהאלטן. מיר זיינען גלייך אריין צו דער משפחה. אין איזשביצע זיינען דאן געווען יידן פון דער גאנצער אומגעגנט פון טורבין, זשולקיעווקי, גארזשקאוו, וויסאקי, זאמאשטש, טאמאשאוו. איזשביצע איז געווארן יודן־שטאט, דאס הייסט פון דארט האבן זיי געפירט טאג־טעגליך טראנספארטן קיין בעלזשעץ און סוביבור.

אין דער פרי איז געקומען א באפעל, אז יעדער איינער וואס וועט באצאלן א געוויסע סומע געלט וועט קענען בלייבן. די סומע איז געווען זייער גרויס, און נישט יעדער איינער האט זי געהאט. ווּ צו באהאלטן זיך האט מען אויך נישט געהאט, ווייל יעדער ייד האט געבויט זיין מויזן־לאך פאר זיין אייגענער משפחה, אזוי אז מאנטיק גאנץ פרי האט מען אנגעפאנגען צו כאפן, און אלע מענטשן האט מען פארזאמלט אויף דעם באנהויף. די וואס האבן זיך געפונען אויף דער רשימה האבן זיי געשטעלט רעכטס, און די אנדערע האבן זיי געשטעלט לינקס און זיינען געווען פארמשפט צום טויט. עס איז ענטשטאנען א בהלה. אלע האבן זיך געשטופט אויף רעכטס. דאן האבן זיי אלעמען ארומגערינגלט און אלעמען אריינגעפאקט אין די וואגאנען. דער טאג ווערט ביי די איזשביצער יידן אנגערופן „דער שווארצער מאנטיק". אויך 90% פון אונדזערע טורבינער קדושים זיינען דאן ארויסגעפירט געווארן קיין בעלזשעץ. דאס איז געווען דער ערשטער מאנטיק נאך שבת בראשית, דעם 16.10.42.

אויף אזא אופן איז פארניכטעט געווארן מיין געבורטשטאט טורבין, און מיט זיי מיינע טייערסטע. די איינציק־פארבליבענע וואס האבן מיטגעמאכט דעם היטלער־גהינום בין איך, חנה פולק, צביהלה איינווינער, הלל לעדער און משה רויזנער.

יעצט וועגן מיינע איבערלעבונגען פון דעם 16.10.42 ביז דעם סוף פון דער מלחמה.

ווי איך האב שוין איבערגעגעבן, האבן מיר געהאט א גרויסע משפחה אין איזשביצע. קומענדיק אהין דעם טרויעריקן שבת־צונאכט, האבן מיר אונדזער משפחה צוטיילט. איך מיט צוויי שוועסטער זיינען געווען ביי איין פעטער, מיינע עלטערן מיט דער יינגסטער שוועסטער — ביי א צווייטן פעטער, און מיין זיידע און באבע — ביי זייער משפחה, ווייל אויך מיין באבע האט געשטאמט פון איזשביצע. מיר אלע זיינען געווען באהאלטן אין קעלערס־לעכער. א גאנצן טאג האט מען געהערט א שיסעריי. ווּ מיר זיינען געווען באהאלטן איז אויבן געווען א שענק, און מיר האבן געהערט דאס אויסלאכן פון די קריסטן. עס זיינען געווען אין דעם קעלער בערך א 50 מאן. מען

האט נישט געקענט זיצן, ווייל עס איז געווען זייער נידעריק, אן לופט און אויך נאס. איזשביצע איז געשטאנען אויף זומפן. אזוי זיינען מיר געזעסן, ביז עס זיינען געקומען מענטשן און האבן געזאגט, אז די וואגאנען זיינען שוין פארפלאמבירט און מען זעט שוין מענטשן, דאס הייסט יידן, אין דרויסן. איך בין גלייך ארויף און בין געגאנגען זען, וואס עס הערט זיך ביי מיינע עלטערן. דאן האב איך געזען מיין מוטער פארוווּנדעט, און מיט געוויין האט זי מיר דערציילט, אז מיין פאטער איז שוין נישט מער דא. זי האט מיר דערציילט, אז דער הויפט־יודנראטניק פון איזשביצע איז ארויפגעקומען, ער איז געווען א שכן פון מיין איזבישצער זיידן, און ער האט געזאגט, אז עס איז ארויס א פאראָרדנונג, דאס ווער עס האט באצאלט און שטייט אויף דער ליסטע, אז מען וועט אים אויסרופן און ער וועט זיך נישט געפינען אויפן פלאץ, וועט ער נישט האבן קיין רעכט צו ווינען נאכער אין איזשביצע. מען האט זיי געגלויבט, כאטש מען האט געזען יעדן מאל זייער שווינדל. אזוי ארום האט מיין פאטער געגומען אויך מיין מוטער און מיין יינגסטער שוועסטער און זיינען ארויס צום באנהויף. מיין מוטער האט מען דעם קאפ געעפנט מיט דער קאלבע. האבן די פרויען וואס זיינען דערנעבן געשטאנען זי צוגעדעקט מען זאל זי נישט דערשיסן. זי האט ווארשיינליך געהלשט, ווייל ווען זי איז אויפגעקומען איז שוין דער צוג מיט דעם טראנספארט אוועק. עס זיינען געפארן אויך די וואס זיינען געווען אויף דער רשימה. עס איז דאן אוועק א טראנספארט פון 10,000 יידן. עס איז געווארן אין שטאט מער פלאץ, מען האט מער נישט געזען ליגן מענטשן אין די גאסן. יעדער האט אבער געוווסט, אז מען וועט אויך די איבערגעבליבענע יידן מאכן דאס זעלבע.

עס זיינען געווען מענער, וואס זיינען אנטלאפן אין די וועלדער, און דארט האבן זיי געכאפט די פאליאקן, וועלכע האבן זיי געבראכט צו דער געסטאפא, אדער זיי אליין האבן זיי דערהרגעט. מיינער א קוזין האט אויסגעארבעט מיט אן איזשביצער קריסט וואס האט געארבעט אין איזשביצער מאגיסטראט, דאקומענטן אויף פוילישע נעמען. אויך מיין מוטער ע״ה האט געקויפט פאר מיר און פאר מיין שוועסטער, עטשי ע״ה, האט מען זיי געזאלט צו אונדז ברענגען. לוידער האט מען נישט געקענט זיי אונדז מער צושטעלן, ווייל שבת־צו־נאכט האט זיך אנגעהויבן דאס אויסזידלונג שוין אויף „יודן־ריין". ווידער האבן מיר זיך געפונען אפגעשיידט פון מיין מוטער און יינגסטער שוועסטער. זיי זיינען געווען ביי איין פעטער, און איך מיט דער עלטערער שוועסטער און מיט דער מיטלסטער — ביי א צווייטן פעטער. אויך מיינע זיידע־באבע זיינען געווען אויף אן אנדער פלאץ באהאלטן. מיר זיינען ארונטער אן עסן, אן א ביסל וואסער. אזוי זיינען מיר געזעסן ביז מיטוואך נאך מיטאג. ווען מען האט אונדז ארויסגענומען האבן מיר שוין נישט געקענט שטיין אויף די פיס, מען האט אונדז זייער געשלאגן און געפירט צום קינא ווו טויזנטער מענטשן האבן זיך געשטיקט פאר דורשט. מען האט אונדז געשטעלט אין דרויסן ארום דעם קינא, און ארום זיינען געשטאנען היטערס — פייער־לעשער, פוילישע פאליציי, דייטשע זשאנדארמעריע און געסטאפא. מיט אונדז איז אויך געווען מיין מומעס א שוועסטער פון זאמאשטש און זי האט שוין געהאט א פוילישן דאוואד. זי האט איבערגעקויפט א פאליאק פון די פייערלעשער, אז ער זאל זי ארויספירן

צוזאמען מיט מיר. זי האט נישט געקענט איזשביצע. זי איז געווען פון זאמאשטש. איך בין אויך נישט געווען באקאנט פיל אין דער אומגעגנט פון איזשביצע.

עס איז צו מיר צוגעקומען איינער פון אונדזערע היטערס און דערלאנגט מיר אן עמער, און אויך דעם מיידל פון זאמאשטש, אז מיר זאלן גיין ברענגען וואסער פאר די יידן וואס געפינען זיך אין קינא. איך נעם דעם עמער, און אויפן וועג זאגט צו מיר דאס מיידל, אז זי האט דעם קריסט איבערגעקויפט און ער וועט אונדז לאזן אנטלויפן. איך בין געווען געגן דעם, ווייל איך האב נישט געהאט קיין פוילישן דאקומענט. יעדער איינער האט מיך דערקענט, ווייל איך בין געווען שווארץ, פארשמוציגט, און נישט געהאט געגעסן זייט שבת. דאס איז שוין געווען מיטוואך ביינאכט. דער קריסט האט פארשטאנען, אז איך בין געגן דעם, האט ער מיר אנגעפאנגען שלאגן. ער האט מורא געהאט, אז איך וועל אים מסרן, אז ער האט גענומען כאבאר. אזוי האט ער אונדז ארויסגעפירט פון דער שטאט. מיר זיינען געגאנגען א גאנצע נאכט. אין דער פרי האבן מיר דערהערט א שיסעריי. מיר האבן געטראפן א קריסטין אויף דעם וועג און זי געפרעגט, ווו מיר געפינען זיך. האט זי מיר געענפערט, אז דאס איז איזשביצע. מיר זיינען ממש מיט קונצן אנגעקומען אין א דארף, דאס איז געווען 3 קילאמעטער פון איזשביצע. דארט זיינען מיר אריין אין א שטוב, ווו עס האט זיך געפונען אן עלטערע פרוי, א גאנץ פרעמדע פאר אונדז. זי האט אונדז געגעבן זיך ארומצווואשן און א ביסל עסן. דאס זאמאשטשער מיידל זאגט מיר, אז איך זאל זי נישט מער רופן גוטשא נאר אירענא, און גיט מיר איר פאספארט אין דער האנט, אז איך זאל זיך אויסלערנען די פרטים פון איר פאספארט, ווי איר מוטער און נייער פאטער הייסט, און א. וו. ווי איך האלט אזוי דעם דאקומענט דערזעה איך דורך דעם פענסטער א טראנספארט, און צווישן זיי מיינע צוויי שוועסטער און נאך באקאנטע איינצלנע פון אונדזער שטאט. איך ווארף אוועק דעם דאקומענט און לויף צו מיינע שוועסטער. זי האט אויך דערזען אירע עלטערן און אויך צוגעלאפן צו זיי. אויפן וועג האט זי מיר געזאגט, אז זי האט פארגעסן איר פאספארט ביי דער קריסטין, דער טראנספארט איז געפארן קיין טראווניק אויף ארבעט, אזוי האט מען זיי פארזיכערט.

מיר זיינען אנגעקומען קיין טראווניק פארנאכט און מען האט אונדז צוגעפירט צום לאגער. אבער דער לאגערפירער האט אונדז נישט געוואלט אננעמען. ער האט נישט געהאט קיין פלאץ פאר אונדז. גלייך האט מען אונדז אנגעהויבן יאגן צום באנהויף. יידן האבן אנגעפאנגען רייסן דאס געלט, ווער עס האט נאך געהאט צירונג האט געמוזט אוועקגעבן. אוקראינער האבן אנגעהויבן יאגן אונדז אין די וואגאנען, זאגנדיק אז מען זאל זיי אפגעבן אלץ, ווייל אין א שעה צייט וועלן מיר נישט מער עקזיסטירן. מען האט אונדז אריינגעשטופט הונדערט מענטשן אין איין וואגאן. מען האט געטראטן אויף אלטע מענטשן און אויף קינדער. מיר האבן נישט געהאט קיין לופט. אלע האבן זיך געשטופט צו דער טיר, צו דער קליינער שפארע־טיר, מען זאל זיך קענען אביסל אויפפרישן. ווען דער צוג איז געשטאנען האבן אלע געזאגט, אז מען וועט שפרינגען. ווען דער צוג האט זיך גערירט האט קיינער נישט געוואלט שפרינגען, ווייל די דייטשן האבן געוווסט, אז מען שפרינגט פון לויפנדן צוג, האבן זיי איינגעארדנט צוגן וואס אין זיי זיינען אויך

געפארן די דייטשן. איין צוג יידן — איין צוג דייטשן. אין צוג איז געווען דער מצב שרעקליך. די געשרייען זיינען געווען ביזן זיבעטן הימל, און קיינער האט נישט געוואגט שפרינגען, ווייל זיי האבן געשאסן, ווו זיי האבן נאר דערהערט די מינדעסטע באוועגונג ביי דעם קליינעם פענסטערל וואס האט זיך דארט געפונען. איך האב געזאגט, אז איך וועל זיין די ערשטע, און זיך אפגערעדט מיט מיינע צוויי שוועסטער, אז זיי זאלן אויך שפרינגען. מיינע צוויי קוזינען האבן מיר אויך צוגעזאגט צו שפרינגען. אויך שבע ליבערבוים און גיטל באמאן זיינען געווען דארט. אויך זיי האבן געזאגט, אז זיי וועלן שפרינגען. עס האבן זיך געפונען מענער, וואס האבן געהאט ביי זיך כלים מיט וואס צו עפענען דאס פענסטער. מען האט מיך אויפגעהויבן, איך האב אריבערגעווארפן די פיס און מיט די הענט זיך געהאלטן אן דעם פענסטער. האבן די דייטשן אנגעפאנגען שיסן. דאן האב איך געהערט דאס לעצטע מאל מיין שוועסטערס רייד: „מען האט זי שוין דערשאסן”.

מיר האט מען אבער נישט געטראפן. איך האב זיך אפגעשטופט מיט די פיס פון דעם וואגאן און ליגן געבליבן נישט ווייט פון טאר, ווי אין א שאק. עס האט אבער נישט לאנג געדויערט און איך בין צו זיך געקומען. איך האב נאך דערזען דעם צוג פון ווייטן. איך האב געהאט אפגערעדט, אז ווער עס וועט דער צווייטער אראפ־שפרינגען זאל בלייבן שטיין. איך וועל גיין מיט דער באן־שטרעקע. איך בין געגאנגען א גאנצע נאכט און געטראפן מיין קוזין, ווייטער קיינעם נישט. ער האט מיר אבער פארזיכערט, אז מיינעביידע שוועסטער זיינען אויך געשפרונגען. איך האב אבער קיינעם נישט מער געפונען.

מיר האבן באשטימט צו גיין קיין כעלם, ווייל מיין קוזין האט דארט געהאט א מומע. ער האט געוואלט נעמען זיך אנטאן און גיין צו די פארטיזאנער. ווען ער איז געשפרונגען, האט ער נישט געקענט אדורך מיט זיין מאנטל, האט ער אים איבערגעלאזט. איך האב באשטימט דארט מיר צו קויפן א פוילישן דאוואד פאספארט. מיר האבן געשפרונגען נישט ווייט פון ווייסליוויץ און געגאנגען צופוס ביז כעלם. נישט ווייט פון כעלם האט אונדז א קריסטין געזאגט, אז מיר זאלן נישט גיין ווייטער, ווייל אין כעלם נעמט מען צוזאמען אלע יידן, און מען זאמלט זיי איין אין קלויסטער, און פון דארט פירט מען זיי ארויס צו פארגאזן. מיר זיינען געבליבן ווי פארשטיינערט און באשטימט צו גיין צוריק צו דער קריסטין נעבן איזשביצע, ווו דאס זאמאשטשער מיידל האט געלאזט איר דאוואד מיט דעם געבורטשיין. מיין קוזין האט געזאלט אריינגיין קיין איזשביצע, און דארט ביי באקאנטע קריסטין זיך נעמען עפעס אנצוטאן. מיר זיינען געגאנגען אויף צוריק 8 טעג אן עסן און אן טרינקען. מיר האבן שוין נישט געהאט קיין כוח צו הויבן א פוס. מיר זיינען נאר געגאנגען מיטן פוילישן וועג, און דעם צווייטן שבת פארנאכט זיינען מיר אנגעקומען צוריק צו דער קריסטין. דארט האב איך געפונען דעם דאקומענט וואס דאס מיידל האט געלאזט. דעם פאספארט האב איך נישט געקענט נעמען, ווייל ער האט געהאט דאס בילד פון דעם מיידל. איך האב נאר גענומען דעם געבורטשיין און זיך געזעגנט מיט מיין קוזין. ער איז געגאנגען צוריק קיין איזשביצע.

ער האט נאך דאן געטראפן מיין מוטער און אויך מיין עלטסטע שוועסטער. זי איז

אויך געשפרונגען פון צוג און האט זיך לייכט פארוואונדעט דעם קאפ ביים אראפשפרינגען, און צוריקגעגאנגען קיין איזשביצע. דאס אלץ האט מיר דערציילט מיין פעטער, וואס איז לעבן־געבליבן נאך דער קריג. אין עטלעכע טעג שפעטער האט מען ארויסגענומען מיין מוטער מיט דער עלטסטער און יינגסטער שוועסטער, אויך דעם קוזין וואס איז מיט מיר געשפרונגען פון צוג, און נאך מיטגלידער פון מיין פאטערס משפחה. זיי האבן נאך געמוזט גראבן פאר זיך אליין גריבער. מען האט דאן זיי אויסגעשאסן אויף דעם איזשביצער פרידהויף — 400 יידן.

פון וואלקא ארלאווסקא בין איך געגאנגען צו פוס קיין קראסניסטאוו. דארט האב איך מורא געהאט, אז קריסטן פון טורבין זאלן מיר נישט טרעפן. בין איך אריין אויף דעם באנהויף און איינגעשטיגן אין צוג, וואס איז געגאנגען קיין זאמאשטש. עס איז געווען זונטיק און דער ארבעטסאמט איז געווען געשלאסן. איך בין אריין אין א האטעל און זיך רעגיסטרירט אויף דעם נייעם נאמען. איך האב מיר ארומגעוואשן, אויסגעשלאפן, און אויף צומארגנס אריינגעגאנגען אין דעם ארבעטסאמט. אין ארבעטס־אמט האבן געארבעט פאליאקן, און זיי האבן געמוזט צושטעלן טראנספארט פאליאקן קיין דייטשלאנד אויף צוואנגס־ארבעט. אז מען האט זיך פרייוויליג געשטעלט זיינען זיי געווען גליקליך. זיי האבן פארשטאנען, אז דאס זיינען יידן, אבער זיי זיינען געווען געדעקט, ווייל אלע האבן געהאט פאפירן אלס פאליאקן. די בעאמטע אין ארבעטסאמט האבן מיר געזאגט, אז איך זאל פארן קיין לובלין מיט א פאסאזשירצוג און דארט זאל איך זיך מעלדן אויף קראכמאלנא גאס. נישט האבנדיק קיין אנדער אויסוועג בין איך ווידער אוועק אויף דעם באנהויף און געפארן קיין לובלין. אויף דעם וועג זיינען געפארן קריסטן, וואס זייער גאנצע טעמע איז באשטאנען פון אויסלאכן די יידן: ווי מען פייניקט זיי, און דאס אלץ פאר אונדזערע גרויסע חטאים. איך האב קיין אנטייל נישט געקענט נעמען אין די דאזיקע דעבאטן. מיין הארץ האט אין מיר געפלאצט ווי איך בין ווידער פארביי־געפארן איזשביצע, ווו דער באנהויף איז נעבן קינא. ווידער האב איך פון צוג אויס דערזען יידן ארום דעם קינא, און דערנעבן זיי שומרים. נאטירליך האט מען גלייך מיר דערקענט און מען האט מיר געוואלט איבערגעבן דער פאליציי. דאן האט זיך פאר מיר אנגענומען א קריסטין וואס איז געפארן צו איר טאכטער קיין לובלין. זי האט מיר אויך מיטגענומען שלאפן צו איר טאכטער, ווייל דער צוג איז אנגעקומען 10 ביינאכט. איך האב נישט געהאט ווו אריינצוגיין. יידן זיינען שוין דאן אין לובלין נישט געווען. צומארגנס האב איך מיר געקויפט ביי איר טאכטער צוויי העמדער, א ביסל עסן און בין געפארן אויף דער קראכמאלנא גאס. דארט האט מיר אויפגענומען א קריסטין. „עס גייט יעצט אוועק א טראנספארט" — האט זי מיר געזאגט, אבער מיט אים וועל איך נישט קענען פארן, ווייל איך מוז דורכגיין א דאקטאר־אונטערזוכונג, ווי אויך א דעזינפעקציע. איך האב זי געבעטן, אז איך וויל היינט פארן. זי האט ווארשיינליך פארשטאנען, אז איך בין א יידיש מיידל, און נאך דעם זעלבן טאג, 3 אזייגער נאך מיטאג, זיינען מיר אפגעפארן פון לובלין.

ווען איך בין שוין אויפגענומען געווארן צו דעם טראנספארט האט מען מיך אריינגעפירט אין א לאגער, ווו עס האבן שוין געווארט טויזנטער קריסטן. צווישן זיי האב

איך אויך דערקענט איינצלנע יידן. דארט האב איך אויך געטראפן צביה־לע איינוווינער און אן איזשביצער באקאנט מיידל. מיט זיי זיינען מיר געפארן צוזאמען ביז דעסאו. אין דעסאו זיינען מיר געווען א פאר טעג אין א לאגער פון טויזנטער קריסטן. דארט איז אויך אראפגעקומען א דירעקטאר פון א שאקאלאד־פאבריק. ער האט אויסגעקליבן 40 מיידלעך און זיי גענומען קיין דעליטש נעבן לייפציג. מיר זיינען אנגעקומען אין א לאגער וואס איז געווען ספעציעל צוגעגרייט פאר אונדז. נאך דעם זעלבן אוונט זיינען אנגעקומען באאמטע פון ארבעטסאמט און האבן ארויסגענומען 15 פון אונדז. זיינען מיר געבליבן 25. פון די 25 זיינען געווען 11 יידישע. עס זיינען געווען צווישן אונדז, יידישע מיידלעך וואס האבן גערעדט א שלעכטן פויליש. די זיטן זיינען געווען אנדערע ווי ביי די פוילישע. אויך די הייליקע לידער וואס די קריסטן האבן געזונגען און מיר האבן זיי נישט געקענט, — דאס האט אונז פארראטן, און די קריסטליכע מיידלעך האבן געמאכט א רשימה און זיי איבערגעגעבן די לאגער־פירערין, זי האט עס איבערגעגעבן דער געסטאפא. נאך די זעלבע נאכט זיינען אנטלאפן 3 מיידלעך. זיי האבן געהאט באקאנטע יידן וואס האבן געארבעט אין דעם ארבעטסאמט אין דעסאו אויף ארישע פאפירן. זיי זיינען געפארן קיין האמבורג, און נאך דעם קריג האב איך זיי געזען.

מיר זיינען געבליבן 8 יידישע מיידלעך. צומארגנס איז געקומען געסטאפא אין דער פאבריק. מען האט יעדע איינציקוויז אריינגערופן אין א באזונדער צימער. איך האב זיך נישט מודה געווען. נאר איינע פון אונדז האט נישט אויסגעהאלטן און זי האט זיך מודה געווען. מען האט זי נאך געלאזט 3 וואכן ביי אונדז אין לאגער. מיר האבן געמיינט, אז זיי וועלן זי נישט אוועקנעמען פון אונדז. אבער אין א געוויסן טאג האט מען זי אוועקגענומען פון דער ארבעט, און מער האב איך פון איר נישט געהערט.

אזוי האט זיך אנגעהויבן אונדזער לעבן אין לאגער. מיר האבן זייער גוט געארבעט. די דירעקציע איז געווען פון אונדז זייער צופרידן. מיר האבן געארבעט צוזאמען מיט דייטשע פרויען. נאך די 9 שעה ארבעט זיינען מיר ערשט געגאנגען ריין מאכן די צימערן פון די דירעקטארן. פאר דעם האבן מיר באקומען אביסל פאדים, א פאר זאקן, א העמד, ווייל מיר האבן די גאנצע צייט זייענדיק אין דייטשלאנד גארנישט באקומען צו קויפן. און געקומען איז יעדע איינע פון אונדז אין איין העמד. עס איז אונדז געווען ערלויבט צו גיין אין קלויסטער יעדן זונטיק נאך דעם ערשטן. מיר, יידישע קינדער, זיינען נישט געגאנגען, ווייל סיי ווי האבן די קריסטליכע מיידלעך געוווסט אז מיר זיינען יידן. זיינען מיר געגאנגען צו א באקאנטע יידישע וואס האט געארבעט פריוואט אין א ווירט־שאפט און דארט אפגעזעסן 2 שעה. ווען עס האבן אונדז געטראפן נישט באקאנטע קריסטן האבן אונדזערע קריסטליכע מיידלעך אנגעוויזן אויף אונדז, אז מיר זיינען יידישע. אזוי אז די גאנצע שטאט אויסלענדער האבן געוווסט, אז מיר זיינען יידן. יעדער קלאנג פון טעלעפאן האט געבראכט הארץ־קלאפן, אז אט קומט מען אונדז נעמען. מיר האבן געארבעט אין פאבריק 8 מאנאטן, און ווען עס האט זיי אויסגעפעלט מאטעריאל אויף צו מאכן שאקאלאד האט מען די פאבריק איבערגעארבעט אויף א וואפל־פאבריק. דאן האט מען אונדז 10 מיידלעך געשיקט אין א הויף ארבעטן. די איבריקע האט מען צושיקט אין די דערפער צו פויערים. צווישן די 10 מיידלעך האבן זיך געפונען 5 יידישע.

די ארבעט איז דא געווען שווערער, אבער דאס עסן איז געווען בעסער. מיר האבן געארבעט אין יעדן וועטער, אין רעגן און אין קאלטן פראסט. אין אלע פאלן האבן מיר געמוזט זיך שטעלן צו דער ארבעט.

דארט האב איך געארבעט 9 מאנאטן, און אין א געוויסן טאג האב איך באקומען א באפעל, אז איך זאל גיין אין שטאטישן קראנקנהויז צו פארטרעטן א קראנקן־שוועסטער, ווען איך בין אנגעקומען קיין דייטשלאנד האט מען יעדן געפרעגט א בארוף. האב איך אנגעגעבן אז איך בין א קראנקן־שוועסטער. איך האב געהאט דורכגעמאכט א קורס פון קראנקן־שוועסטער אין טורבין, ווען עס איז געווען די עפידעמיע און נאכער האב איך אייך געארבעט אין שפיטאל אין טורבין אונטער דעם אויפזיכט פון ד״ר הענדלער. אזוי ווי די דייטשן האבן גענומען זייערע קראנקן־שוועסטער אין פראנט האבן זיי אויסגעזוכט קראנקן־שוועסטער אויסלענדער. צו ערשט האב איך געארבעט ביי אויס־לענדער, דאס הייסט: אונטער דער אויפזיכט פון דעם דייטשן שטעטישן שפיטאל האט מען אויפגעשטעלט באראקן און דארט האט מען אנגענומען רוסן, פאליאקן און אוק־ראינער. די ארבעט איז געווען זייער א שווערע. איך בין געווען א פלעגערין בייטאג און ביינאכט. איך האב אויך געמוזט ריין מאכן, הייצן די אויוונס ווינטער, און שלאפן אין איין צימער מיט די קראנקע פרויען. נישט איינמאל ווען עס איז קיין פלאץ נישט געווען — אויך שלאפן אין איין בעט. ווען איך האב געהאט פריי א מינוט האב איך געמוזט ארבעטן אין אפעראציאנס־זאל נישט איינמאל א גאנצע נאכט, און אינדערפרי אויפסניי אנהויבן די נארמאלע ארבעט. אויך ווען איך בין קראנק געווארן האב איך מיט היץ געמוזט ארבעטן. נישט איינמאל האב איך געהערט, אז עס איז א ויכוח צווישן דעם גוטבאזיצער און די דירעקציע פון שפיטאל. דער גוטבאזיצער האט מיר געפאדערט אויף צוריק, ווייל עס גייט פרילינג. דער שפיטאל האט געענטפערט, אז פעלדארבעט קען יעדער איינער מאכן, עס מוז נישט זיין גראדע א קראנקן־שוועסטער, און דער שפיטאל האט געוווּנען. איך בין אויף שטענדיק געבליבן ארבעטן אין שפיטאל.

אין שטעטישן שפיטאל האט געארבעט א קריסטין, האט מען זי געשיקט ארבעטן צו די אויסלענדער און מיר האט מען גענומען אין דייטשן שפיטאל. דאן האב איך לייכטער א ביסל געארבעט, ווייל איך בין שוין נישט געשלאפן צוזאמען מיט די קראנקע. איך האב באקומען א צימער נאך מיט צוויי רוסישע מיידלעך אין באראק, און דא האט זיך ווידער אנגעהויבן מיין מורא, אז מען זאל זיך נישט דערוויסן פון מיין אפשטאמונג. איך האב נישט איינמאל דיסקוטירט מיט די דייטשע שוועסטער. זיי זיינען געווען איבערגעבענע צו דער היטלער־פארטיי. זיי האבן געהאסט אלע ראסן און בפרט די יידן. איך האב יעדן טאג געהערט ראדיא אין שפיטאל, איך האב געהערט די מפלות, וואס זיי באקומען אין רוסלאנד. מען האט אויך געזען פיל פרויען אין שווארצן געקליידט. מען האט געזען, אז זייער סוף דערנענטערט זיך.

די דייטשן זיינען געווען איבערצייגט אז היטלער וועט ארויסגעבן ניי געווער, און דאס וועט זיי ראטן. עס זיינען אויך געווען באמבארדירונגען יעדן אוונט. פון איין זייט האט אונדז דאס פיזיש אויסגעמאטערט, איך האב געמוזט העלפן אראפטראגן די קראנקע און אויך אינסטרומענטן אין דעם קעלער. נישט איינמאל האט מען געארבעט

א גאנצע נאכט און אינדערפרי, פאלנדיק פון די פיס, האט מען זיך געמוזט ווידער שטעלן צו דער ארבעט. אבער מאראליש האבן מיר געהאט גרויס פרייד. די דייטשן זיינען געזעסן אין די קעלערס און זיך געהאלטן אין איין צלמ'ן. מיר, אויסלענדער, האבן געהאלטן אין איין דערציילן אנעקדאטן, און דאס האט זיי ארויסגעבראכט פון געדולד. מיר זיינען נישט איינמאל געזידלט געווארן פון א שוועסטער, וואס איז געווען דער טייוול אליין אין א מענטשליך געשטאלט.

ענדע יאר 1944 האבן מיר דערזען טראנספארטן מענטשן פארן אויף פורן. האבן מיר זיי געפרעגט פון וואנען זיי קומען, האבן זיי געענטפערט, אז פון שלאנסק. זיי האבן אויך גערעדט פויליש. זיי האבן דערציילט, אז דער רוס דערנענטערט זיך צו די דייטשע גרענעצן און שעכטן יעדן פון דייטשע אפשטאמונג. אזוי האבן אנגעהויבן קומען יעדן טאג טראנספארטן מיט פליכטלינגער. מען האט אויך געפילט א דעזארגא־ניזאציע אין דייטשלאנד. פאר קראנקע איז שטענדיק געווען דאס בעסטע עסן, און פלוצלונג האט אויסגעפעלט קארטאפל, נישט איינמאל אויך ברויט, און אנדערע לעבנס־מיטל. די געשעפטן זיינען געווען ליידיק אויך פאר די דייטשן.

דעם 20־טן אפריל 1945 האט מען דערהערט א שיסעריי. די שוועסטערס האבן אונדז אינפארמירט, אז די דייטשן באשיסן אמעריקאנער אעראפלאנען. מיר האבן אנגעפאנגען ארונטערצוטראגן אלע קראנקע אין קעלער. דאס שיסעריי האט געדויערט א גאנצן טאג, און פארנאכט איז מען אריין אין שפיטאל, מען האט דערציילט, אז עס האבן ארייננמארשירט אמעריקאנער מיליטער. איך בין ארויס אין גאס. מען האט דערזען אויסלענדער ראבירן אין דייטשע פריוואטע וווינונגען, ווי אויך געשעפטן. מען האט גענומען נקמה א גאנצע נאכט. מיר האט אבער דאן גארנ־ישט געפרייט. דאס איז געווען פאר מיר דער אומגליקליכסטער טאג אין מיין לעבן. די גאנצע צייט האב איך געמיינט, אז איך וועל נישט איבערלעבן. איך בין אן א היים, אן א משפחה, און אן רצון צום ווייטערדיקן לעבן.

איך בין אויך באלד זייער שווער קראנק געווארן. איך בין געלעגן 6 וואכן אין דעם זעלבן שפיטאל, ביז איך האב זיך דערוווסט, אז דעליטש נעמען איבער די רוסן. איך האב געוווסט, אז קיינער פון מיין משפחה איז נישט געבליבן לעבן, איך האב אבער געהאט משפחה אין אמעריקע און געקלערט זיך פארשטענדיקן מיט זיי.

די אמעריקאנער האבן געשטעלט טראנספארטן אויף דעם באנהויף, און אלע אויסלענדער האבן געקענט מיט זיי מיטפארן. איך מיט נאך א יידיש מיידל זיינען געפארן ביז שוועביש גמינד. דארט איז געווען א לאגער פון בלויז פאליאקן. עס האבן זיך דארט געפונען בערך 10 טויזנט פאליאקן. דאס ענגשאפט איז געווען זייער גרויס. איך האב באשטימט צו גיין ארבעטן אין שפיטאל. איך האב געארבעט א פאר מאנאטן אין שפיטאל געשטיצט פון אונר'א. איינמאל קומט אריין צו מיר אין שפיטאל א פאליאק פון דעליטש. ער איז געווען אין דעם לאגער־פאליציי. ער דערציילט, אז עס איז ארייגעקומען א הויכער מיליטער־אפיציר אן אמעריקאנער און פרעגט, אויב מען ווייס נישט פון יידן אין לאגער, האט ער געפונען פאר נויטיק מיר צו פרעגן. אויב איך וויל מיט אים ריידן, ווארט ער נעבן דער פאליציי. פארשטענדליך בין איך גלייך צו אים

פון א לעבעדיקן עדות - חנה געווירץ ז"ל

פון בערל זונטאג

ווען איך בין אין יאר 1939 אוועק פון מיין היים, האב איך נאך מיין גאנצע פאמיליע געהאט. צוריקקומענדיק פון ראטנפארבאנד אין 1945 האב איך שוין קיין איינעם נישט געטראפן. מיין גאנצע פאמיליע איז אומגעקומען דורך די היטלעריסטן. אבער נישט אזוי לייכט איז מיר אנגעקומען דאס געוואר צו ווערן וועגן זייער פארניכטונג, ווייל פון אונדזער שטעטל, ווי איך האב געהערט, זענען אינגאנצן 2 יידן לעבן געבליבן: איינער איז שלמה פליישער, וועלכער האט זיך אויסבאהאלטן אין א דארף טוקארי, נישט ווייט פון טורבין, ביי פויערים; און די צווייטע איז א פרוי מיטן נאמען חנה געווירץ, וועלכע האט זיך אויסבאהאלטן אין פארשידענע באהעלטענישן, אין פעלדער, אין בונקערס, און צום סוף זיך באהאלטן ביי א פאליאק אין אונדזער שטעטל, מיטן נאמען אנטעק טעקלאק.

ווען איך בין קיין לובלין געקומען איז מיין איינציקע אויפגאבע געווען אויפצוזוכן די צוויי לעבנגעבליבענע יידן פון מיין שטעטל, פון וועלכע איך האב נאך פריער

ארויס. ער האט מיר די האנט דערלאנגט און מיר שלום געזאגט. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל זייט דריי יאר, ווי איך האב א יידיש ווארט געהערט. איך האב אים איבערגעגעבן מיין טראגעדיע. דאן האט ער מיר דערציילט, אז איך בין נישט די איינציקע, עס געפינט זיך נישט ווייט פון שוועביש גמינד א לאגער פון בלויז יידן. ער זעלבסט איז א ראבינער ביים אמעריקאנער יידישן מיליטער. זיין פאטער פארשטענדיקט משפחות פון אמעריקע מיט דער שארית הפליטה. איך האב אויפגעגעבן פרטים פון מיין משפחה אין אמעריקע, און במשך פון 10 טעג האב איך געהאט א בריוו פון מיינע קוזינע.

איך האב מיך גלייך געמאלדן אין אונר"א אלס יתומה, און האב באקומען די געהעריקע פאפירן צו פארן קיין אמעריקע. דערווייל האב איך זיך דערוווסט, אז עס איז לעבן־געבליבן מיינס א פעטער. ער איז אבער זייער קראנק געווען, און איך האב באשטימט אים צו נעמען קיין דייטשלאנד, ווייל ער האט זיך געפונען ביי פרעמדע מענטשן. די גרענעץ צווישן דייטשלאנד און פוילן איז געווען אפן. איך בין געפארן קיין פוילן און האב שוין אבער נישט געקענט פירן מיין פעטער קיין דייטשלאנד. ער האט באקומען א פאראליז. איך בין געווען מיט אים 4 מאנאטן ביז ער איז געשטארבן.

קיין דייטשלאנד צוריק האב איך שוין נישט געקענט פארן. די גרענעץ איז געשלאסן געווארן. איך האב אין א צייט שפעטער געהייראט און באזעצט זיך אין שטעטין. איך און מיין מאן האבן זיך געמאלדן אין הגנה אפצופארן קיין ישראל. איך האב נישט מער געקענט טרעטן אויף דער פארשאלטענער פוילישער ערד. אין יאר 1948 זיינען מיר ארויסגעפארן פון פוילן קיין ישראל צו בויען אונדזער נייער היים אויף א זיכערן באדן.

צום באדויערן בין איך פון די איינציקע איבערגעבליבענע מענטשן פון טורבין.

געהערט אז זיי זענען דאס די „אחד מאלף", כדי צו דערוויסן זיך ווער פון מיין משפחה איז לעבן געבליבן. איך גיי א גאנצן טאג אין גאס און קוק יעדן אין פנים אריין, אפשר וועל איך דאך טרעפן עמיצן פון מיין משפחה. ווייל אין מיין שטעטל אריין האבן מיר יידן געזאגט אז איך זאל נישט פארן. פון די זעלבע מענטשן בין איך אויך געוואר געווארן, אז באלד נאך דער באפרייאונג פון טורבין איז אריינגעפארן דער ערשטער יונגערמאן מיטן נאמען מאטל פוקס, א היטלמאכער. די פאליאקן האבן אים ערמארדעט. נאך אים איז געקומען א צווייטער מיטן נאמען יוסל קופף, און ער האט אויך געהאט דעם זעלבן סוף ווי דער ערשטער. הערענדיק דאס, האב איך באשלאסן קיין טורבין שוין נישט אריינצופארן.

כ'האב באשלאסן פאר יעדן פרייז אויפצוזוכן לכל הפחות איינעם פון די צוויי לעבנגעבליבענע עדים. איך מיט מיין חבר יצחק לייכטער, מיט וועלכן איך בין צוזאמען פון ראטנפארבאנד געקומען, האבן מיר שפאצירט אין דער איינציקער א ביסל באוווינטער גאס דורך יידן, די לובארטאווסקי גאס, און געזוכט די צוויי לעבעדיקע עדות וועלכע זאלן אונדז איבערגעבן דעם גזר־דין פון אונדזערע פאמיליעס. יצחק לייכטער האט אויך איבערגעלאזט ווען ער איז פון דער היים אוועק, זיין פאטער. דאס איז משה לייכטער, מיט שוועסטער און ברידער, ווי אויך זיין גאנצע משפחה, פון דער מוטערס זייט. דאס איז פון אהרון דיאמענדס דינאסטיע.

פון שעה צו שעה זענען די נערוון ביי אונדז געווארן אלץ מער אנגעשטרענגט, ווייל וועלכן ייד מיר האבן געפרעגט אויף חנה גיווערץ איז געפאלן דער ענטפער אז זי געפינט זיך אין לובלין, אבער איר וווינארט ווייס קיינער נישט. מיר האבן דעריבער באשלאסן צו גיין אויפן מארק און זוכן צווישן אלע יידן וואס געפינען זיך דארטן, אפשר וועלן מיר איר דארט טרעפן זוכנדיק צווישן די אלע היימישע יידן, ווייל הגם די אלע יידן וואס מיר זעען יעצט, מעגלאך אז מיר זעען זיי דאס ערשטע מאל אין אונדזער לעבן, אבער זיי זענען אונדז אזוי אייגן און אזוי היימיש, גלייך ווי זיי וואלטן פון מיין שטעטל געווען. איך פיל א פרעמדקייט צו יעדן נישט־ייד און פיל בחוש ווי איך דריי זיך דא ארום אין א ים פון שנאה. יעדער ייד ווערט דורכגעשטאכן פון די פאליאקן מיט זייערע בליקן. זיי האבן זיך אויך נישט געגלויבט צו זען א ייד פאר זייערע אויגן, און ווי עס באווייזט זיך נאר א ייד קוקן זיי פון אלע זייטן. איין פאליאק גיט א שמייכל צום צווייטן, ווי מען זאגט: עס איז נאך געבליבן א ביסל סחורה פאר אונדז. מיר האבן אזויפיל אפגערוימט, וועלן מיר דאס ביסל אויך קענען ערליידיקן, נאר דערווייל שטערט אונדז א ביסל די רויטע ארמיי, און מיר מוזן ליידער זיך צוריק־האלטן, אבער קומען וועט...

איך שווער אייך, אז גייענדיק איבער די לובלינער גאסן, זענען די מאראלישע ליידן אזוי גרויס געווען, גלייך ווי איך וואלט פיזיש געשלאגן געווארן. ווען נישט דאס וואס איך דארף אויפזוכן מיין שטאטישן וואלט איך זיכער אין גאס נישט ארויסגעקומען. ווען דו קוקסט זיך צו, ווי די פאליאקן שטייען אין די געשעפטן ווו יידן זענען יארנלאנג געזעסן, און ווי אזוי די פאליאקן זענען אנגעזעצט־קט ווי די פעטע חזירים, זיי האבן צוגעהאלפן אוועקשיקן די פריערדיקע בעלי־בתים קיין מיידאנעק, ווו עס איז פון זיי נאר

א בארג אש פארבליבן — בלייבט נאר איין ווונשביים ייד: „תמחה את כל היקום מאדם אשר על פני האדמה״, דאס הייסט: זאל קומען א מבול פון גאט׳ס האנט אויף דער גאנצער וועלט, און זאל די וועלט צוריקגיין צו תוהו ובוהו. זאל נישט הערשן קיין מענטשליכע הערשונג אויף דער וועלט, זאל די ווילדע חיה זיין די פאקטישע הערשערין אויף דער ערד, ווייל זי איז בארופן דערצו. זי האט פון איר חיה׳שקייט גארנישט פארלוירן. אבער דער מענטש וואס האט זיין הומאניזם דורך אזא לאנגע צייט ערווארבן האט מיט איין מאל זיין גאנצע מענטשליכע צורה פארלוירן.

אבער דער ווונש בלייבט נאר בגדר ווונש. די וועלט גייט נישט אונטער, און דערווייל מוז מען זיך דערוויסן וועגן דאס וואס עס איז שוין אונטערגעגאנגען. צו דעם צוועק זוכן מיר ווייטער. און מ׳ר האבן געפונען.

איך וועל אייביק געדענקען דעם מאמענט ווען איך בין צוגעגאנגען צו דעם ארט ווו חנה גיווערץ איז געשטאנען. דערזעענדיק חנה׳ן פון דער ווייטנס האב איך זי דערקענט, אבער זי האט אונדז געפרעגט וואס מיר פארלאנגען. אין דעם מאמענט גיבן מיר נישט קיין שום ענטפער. איך טראכט ביי מ׳ר, דאס וואס איך פארלאנג פארלאנגט דאס נישט קיין שום מענטש פון א צווייט פאלק („איך בין געקומען צו אייך אפנעמען איוב׳ס בשורה״). דאס וואס מיר האבן איר קיין ענטפער נישט געגעבן האט איר געצווונגען צו פארטראכטן זיך איבער אונדז און אזוי ארום האט זי אונדז דערקענט. זי האט אויסגעבראכן מיט א היסטעריש געוויין. „דאס ביזטו, בערל, דער זון פון ירחמיאל און פרימעט זונטאג?״ און גלייך צוגעגעבן: „יא! כאטש פון אייך א זכר געבליבן. אבער פון מיר, פון מיינע 19 נפשות קיין איינער נישט פארבליבן״. און חנה גיווערץ הויבט מיר אן צו דערציילן, ווי אזוי עס איז פארגעקומען דער ערשטער פאגראם אין טורבין.

געווען איז דאס דעם 15־טן מאי 1942. קיין טורבין זענען אריינגעקומען א מחנה דייטשן נאר אויף א פאר שעה. וועלכער ייד עס איז זיי אונטערגעקומען אונטער דער האנט האבן זיי אריינגעשלעפט אין הויז פון וועלוול ליבערבוים. אזוי האבן זיי צוזאמענ־גענומען 33 יידן, וואס צווישן זיי האט זיך געפונען איר טאכטער פרימטשע. דאס איז געווען די ערשטע הריגה אין טורבין, און גלייכצייטיק דער ערשטער קרבן אין איר משפחה. געהאלפן די דייטשן האט דער אלעמען באקאנטער שונא פון שטעטל געניק בראנקעוויטש ימ״ש, א גרויסער אנטיסעמיט און שונא־ישראל. צו דער שחיטה האט אויך געהאלפן א פאליאק וואס האט געארבעט ביי ווילערן אלס שוסטער. ווען די דייטשן האבן געהאט פארענדיקט זייער מערדערישן אקט און געזען אז אלע יידן ליגן שוין אויסגעלייגט אויפן פאל האבן זיי פארלאזט דעם ארט. אין דעם מאמענט זענען צוגעגאנגען די אויבנדערמאנטע אייניקע פאליאקן קוקן צו עס געפינט זיך נישט עפיס קיין לעבנגעבליבענע. ווען זיי האבן א קוק געטאן האבן זיי באמערקט ווי עס רירט זיך איינע פון די ליגנדיקע. דאס איז געווען פייטשע ליבערבוים, די טאכטער פון וועלוול ליבערבוים. ווען זי האט אויפגעהויבן דעם קאפ און געזען ווי דער פאליאק שטייט לעבן איר, האט זי אנגעהויבן אים בעטן אז ער זאל איר לאזן לעבן און זי וועט אים אוועק־געבן דאס גאנצע פארמעגן וואס זי׳ פארמאגט. אבער דער פאליאק האט איר געענטפערט:

„דו, יידישקע, לייג דיך אוועק, און איך וועל דיך דערשיסן״. עס האט גארנישט געהאלפן, זי האט זיך צוריקגעלייגט אויף דער פאל, און ער האט זי דערשאסן.

דאס האט איבערגעגעבן יאנטשע פעדער, דער זון פון משה און מינדאלע פעדער, וועלכער איז אויך געווען דער 34־טער ייד אין דער הריגה, נאר ער איז לייכט פארוואונדעט געווארן, און עס איז אים געלונגען צו אנטלויפן און איבערצוגעבן אלץ וואס דארטן איז געשען. אין דעם טאג איז דערמארדעט געווארן די גאנצע משפחה ליבערבוים — פון קליין ביז גרויס, מיטן אויסנאם פון דער יינגסטער טאכטער שבע ליבערבוים, וועלכע איז אין דער היים נישט געווען.

נאך דעם פאל איז שוין געווען דאס יידישע לעבן אזוי הפקר, אז עס האבן זיך צוזאמענגענומען באנדעס פון שטעטישע פאליאקן מיט די אנפירערס פון די בראנקעוויטשעס און די וואגעס. זיי האבן ארגאניזירט די אזוי גערופענע פייערלעשער, וואס זייער אויפגאבע איז געווען צו שטיין אויף די וועגן און נישט לאזן די יידן אנטלויפן פון שטאט. ווען זיי האבן געכאפט אויפן וועג א ייד אנטלויפן האבן זיי אים צוריקגעבראכט אין שטאט אריין צו דער דייטשער פאליציי, אדער זיי אליין האבן אפגעטאן די ארבעט. אין פיל פאלן איז דאך יידן געלונגען צו אנטלויפן אין די נאענטע דערפער, ווו זיי האבן געגלויבט אז זיי וועלן זיך קענען ראטעווען דאס לעבן. צו דעם צוועק האבן די פאליאקן פון שטאט ארגאניזירט די אזוי־גערופענע פייערלעשער פון די פויערים אין די ארומיקע דערפער. זיי האבן געהאט די אויפגאבע אויפצוזוכן יעדן ייד וועלכער געפינט זיך באהאלטן אין די דערפער. און מען מוז מודה זיין, אז די פוילישע פויערים האבן זייערע פונקציעס ערפילט בשלמות. וועלכער פון די פייערלעשער האט נאר געוווסט ווו א ייד איז ערגעץ באהאלטן האט ער אים ארויסגענומען. אז אים האט זיך פארגלוסט האט ער דעם יידן אויפן ארט דערהרגעט. אין פיל פאלן פלעגן זיי כאפן די יידן, בינדן זיי די הענט מיט שטריק, און צוזאמנרופן נאך פויערים. דאן אפגעפירט דעם ייד אין שטאט אריין צו דער דייטשער פאליציי. אויפן גאנצן וועג האט מען דעם ייד געפייניקט מיט פארשידענע יסורים, צו באווייזן דער דייטשער מאכט וואס פארא געטרייע בירגער זיי זיינען.

אזוי דערציילט די איינציקע לעבנגעבליבענע פרוי פון אונדזער שטעטל טורבין, חנה גיווערץ. אויך אירע קינדער זיינען געלעגן באהאלטן מיט נאך יידישע קינדער ביי איר אין הויז. זיינען אריינגעקומען עטלעכע פאליאקן מיט געניק בראנקעוויטש זייער אנפירער, און האבן ביי איר געפרעגט ווו זי האט די קינדער באהאלטן. האט זי געענטפערט, אז זי ווייס נישט. מען קען זיך פארשטעלן דעם מאמענט ווען מערדער קומען אריין צו א מוטער פרעגן זיך אויף אירע קינדער, און זי ווייס אז זיי גייען אויף א זיכערן טויט. זי ווייס אז ביי איר אין הויז ליגן אירע קינדער באהאלטן מיט נאך קינדער פון יידישע מוטערס, און זי מוז שווייגן. די רוצחים פון פוילישן פאלק גייען ארום אין גאנצן הויז און מען זוכט יידישע קרבנות צו דער שחיטה אויף דעם מזבח, וואס הייסט אויסראטונג פון פאלק ישראל. אבער דאס מאל דארף דער קרבן נישט האבן קיין מזבח, אויך נישט קיין באשטימטע צייט, נאר ווו מען טרעפט און ווען מען טרעפט. דאס יידישע שעפסעלע קען מען מקריב זיין אין יעדן הויז, אויף יעדן ארט,

אין שטאט, אין דארף, אין פעלד, אין וואלד, ווו נאר מען געפינט עס. יעדער נפש וואס האט נאר דעם נאמען ייד איז ראוי פאר אן עולה תמימה, געשאכטן צו ווערן פון מענטשן וואס געהערן צו אנדערע פעלקער.

אזוי נעמען די רוצחים אראָפּ פון באהעלטעניש ידישע קינדער, און צווישן זיי געפינט זיך אויך איר זון פנחס. מען פירט זיי אוועק נישט ווייט פון דער שטוב און מען דערשיסט זיי. אזוי דערציילט די אלטע חנה. דאס איז שוין דער צווייטער קרבן פון אירע קינדער, און די מוטער פון די קינדער זעט אז עס איז שלעכט, באפעלט זי די קינדער אז זיי זאלן אוועק פון דער היים. די קינדער לאזן זיך אוועק אויפן וועג וואס פירט אין דארף טשערניעטשין. אבער אויפן וועג כאפט זיי דער פירער פון די טורבינער פייערלעשער געניק בראנקעוויטש ימ״ש. ער פירט זיי צוריק אין שטאט, און די דייטשע פאליציי הייסט זיי ארייןזעצן אין תפיסה. מארגן וועט מען זיי שיסן. אט דאס אלץ דערוויסט זיך די אלטע מאמע, אז אירע קינדער געפינען זיך אין תפיסה, און מארגן דארף מען זיי דערשיסן. די מוטער זעט אז עס איז שוין סיי ווי אלץ פארלוירן, באשטימט זי צו גיין אין טורמע אריין און וויל דארטן זיין מיט אירע קינדער. זי וויל אומקומען גלייך מיט זיי, אבער עס געלינגט איר איבערצוקויפן די פוילישע וואך פון דער טורמע, און די קינדער אנטלויפן פון שטאט. אממייסטן האט מען געכאפט מענער מיטן אויסרייד אז מען דארף זיי צו דער ארבעט. דעריבער האט זי אוועקגעשיקט די זין, און די טעכטער זיינען געבליבן מיט דער מוטער.

חנה ווייס אויך, ווי אזוי מען האט ארויסגעפירט אברהם בוימפעלד מיט זיין איינציקן זון שמעון, משה שטערנפעלד, יחיאל קופער און משה קאפנבוים מיט נאך א פאר יידן אין אלישאנקער וואלד, איבער וואנטרובקעס ציגעלניע, און זיי דארטן דערשאסן. זי ווייס אויך, אז מיין פאטערס ברודער און זון מיטן נאמען שכנא זונטאג איז דערשאסן געווארן אין דארף טארנאווע דורך דייטשן צוזאמען מיט זיין פרוי און קינד, און מיט זיי אויך אברהם בוימשטיינס יינגל. זיי זיינען ארויסגעפירט געווארן אונטער דער שטאט אויפן וויגאן און מען האט זיי דערשאסן אונטערן הויז פון סווייס מילער. דארטן זיינען זיי אויך באגראבן געווארן. חנטשע שמעלקיס האט מען געשאסן ווען זי איז געווען אויף דער צייט צו געבארן א קינד. זי ווייס אויך, ווי אזוי מען האט יעדן מאל געבראכט באהאלטענע יידן פון די דערפער, ווען קיין יידן זיינען שוין אין טורבין נישט געווען. אין דער צייט איז זי געווען באהאלטן ביי א פאליאק מיטן נאמען אנטעק טעקלאק. די טורבינער יידן וואס האבן געקענט דעם אויבנדערמאנטן גוי וואלטן קיינמאל נישט געזאגט קיין גוט ווארט אויף אים. עס וואלט נישט איינפאלן, אז ער זאל וועלן איינשטעלן זיין לעבן און באהאלטן ביי זיך אין הויף א ייד.

נאך אלע אויסזידלונגען האבן די פוילישע פויערים געבראכט צו פירן א טורבינער ידישע פאמיליע אין שטאט אריין. דאס איז געווען דניאל קרייטמאן מיט זיין פרוי גאלדע. זייערע קינדער, ווי עס ווייזט אויס, האבן געהאט אן ארט ווו עס איז זיי געלונגען אמלענגסטן זיך צו באהאלטן. צום סוף האבן זיי די פויערים געפונען און געברענגט זיי צו פירן קיין טורבין. די פרייד ביי די פאליאקן איז געווען אין לשער, ווייל דער פאל איז געשען נאך דעם ווי מען האט שוין לאנג קיין ייד נישט געזען.

ווען מען האט זיי געפירט איבער די גאסן פון טורבין האבן זיי זיך צוגעהאלטן די אויגן פאר גרויס פיין, אז זיי זאלן נישט זען וואס ארום זיי טוט זיך, עס האבן זיך צונויפגעזאמלט יונג און אלט פון דער „גוטער פוילישער געזעלשאפט" פון טורבין, כדי מקבל פנים צו זיין אט די „חיות" וואס רופן זיך יידן. עס איז פשוט געווען פאר אט די יידן־פרעסער דאס גרעסטע פארגעניגן אין זייערע טריפ׳נע הערצער, אז זיי האבן נאך אזא לענגערע צייט, נאך דעם ווי מ׳האט שוין געהאט ארויסגעשיקט מיט דער צווייטער ווישעדלעניע אלע יידן פון טורבין, איז נאך געקומען אין זייערע הענט אריין א גאנצע יידישע משפחה, די פאמיליע קרייטמען מיט זייערע קינדער. די פאליאקן האבן מיט א ביטערע איראניע געהאלטן זיי אין איין פרעגן: ווי פאלט אייך אויס צו זיין באהאלטן אזוי לאנג? און צו וועלכן צוועק האט איר די העזה צו בלייבן לעבן, אין דער צייט ווען מען האט שוין אלע יידן אויסגעהרגעט? ארומפירנדיק זיי איבער די גאסן פון שטאט האט יעדער פאליאק געוואלט מקיים זיין די מצוה פון אויסראטן דאס יידישע פאלק ביז דעם לעצטן ייד, ווייל קיין איינעם פון זיי איז נישט איינגעפאלן אז דאס איז נישט די לעצטע יידישע פאמיליע פון פויל׳שן יידנטום בכלל און פון יידישן ישוב אין טורבין בפרט. דעריבער האט יעדער צוגעלייגט א האנט, און דאס קליינוווארג פון פוילישן אויסוווּרף האט געריסן שטיקער פון די מלבושים וואס זיי האבן געטראגן אויף זיך, כדי אזוי ארום מקיים צו זיין די מצוה פון אויסראטן די לעצטע יידישע פאמיליע אין שטעטל טורבין. נאכן ארומפירן זיי איבער די גאסן האט מען זיי צו געפירט צו אן ארט און מען האט זיי אלעמען אויסגעשאסן.

דאס אלץ ווייס איבערצוגעבן די איינציק לעבנגעבליבענע, ווען זי זעלבסט האט דאס אלץ געזען. נאך דעם ווען זי איז געלעגן באהאלטן ווייס זי דאס אלץ איבערצוגעבן אלס עד שמיעה. ווי מיר האבן אויבן דערמאנט, איז חנה געלעגן באהאלטן ביי אנטעק טעקלאק אויפן בוידעם, און וואס עס איז געשען אין שטעטל א גאנצן טאג איז איר בעל־הבית געקומען ביינאכט און איר איבערגעגעבן. איינס וואס איך קען זיך ביי איר נישט דערוויסן איז די גענויע דאטעס פון די געשעענישן, ווי למשל דעם חודש אדער טאג, צוליב אירע גרויזאמע איבערלעבענישן. איר משפחה האט געציילט 29 נפשות, נאר פון אירע אייגענע קינדער און אייניקלעך, און האט צוגעזען מיט אירע אויגן די בעסטיאלישע רציחות פון זיי אלעמען. דער גורל האט געוואלט, אז די אלטע מאמע און באבע זאל בלייבן לעבן איינע אליין פון איר גאנצער משפחה. קיין ווונדער, אז זי איז שטארק צוזאמענגעבראכן און ווייס נישט איבערצוגעבן גענויע דאטעס. זי ווייס נאר, אז דאס אלץ איז פארגעקומען אין יאר 1942, דאס הייסט אז אלע הריגות האבן אנגע־פאנגען אין זומער 1942. די ערשטע אויסזידלונג איז געווען אין אנפאנג 1942, ווען מען האט די יידן פון טורבין צוגעפירט צו דער באן־סטאנציע קיין איזשביצע, לובלינער קרייז, און ווו זיי זיינען ווייטער אהינגעקומען ווייס מען נישט. נאר לויט די השערות זיינען זיי געפירט געווארן קיין בעלזשיץ. די צווייטע אויסזידלונג איז פארגעקומען אין חודש חשון 1942.

זכרונות

פון יחזקאל בוימשטיין

צום אנדענק פון מיינע אומגעקומענע פאטער און מוטער, שוועסטער און ברידער, צוזאמען מיט אלע יידן פון מיין שטעטל, שרייב איך מיינע טרויעריקע זכרונות. עס איז נישט לייכט צו שרייבן זכרונות, בפרט פון אזא גרויזאמער עפאכע. נאר איך וויל מצרף זיין מיינע זכרונות צו דעם, וואס ווערט יעצט געשריבן דא אין ישראל.

געווען איז א קליין שטעטעלע מיטן נאמען טורבין, אין לובלינער גובערניע, ווו יעדער ייד האט געהאט דאגות פון פרנסה, זארגן פון קינדער און מורא פאר דעם מארגן, און דאך האט עס געמוזט זיין גוט, ווייל דאס איז געווען דער גלות.

ביי מיינע עלטערן איז געווען א בעקעריי, בשותפות מיט דעם טאטנס א ברודער. איז דארט קיינמאל קיין שלום נישט געווען. מ'האט תמיד זיך ארומגעקריגט. איינער האט געהאט טענות צום צווייטן. האט מען געזאגט, אז ווען עס איז נישטא קיין שלום, איז נישטא קיין ברכה. מ'האט זיך אזוי לאנג ארומגעריסן ביז מ'האט זיך צעטיילט. מען האט געמאכט פון איין בעקעריי צוויי. יעדער איינער האט זיך גערעכנט פון אויבן. עס איז געווען אונטן, אבער דאך האט זיך אלעמאל געוואלט זיין פון אויבן... שונאים איז מען זיך געווען ביז אין טאטן אריין. ווען איך בין געווארן צוועלף יאר האב איך שוין אויך געמוזט צוהעלפן ארבעטן אין בעקעריי. ווען איך בין געווארן עלטער בין איך אוועק ארבעטן אין דער פרעמד. דאס איז געווען אין יאר 1937: איך האב איבערגעלאזט דעם טאטן מיט דער מאמען, קליינע שוועסטערלעך און ברידער־לעך. עס האט מיר ווי געטאן דאס הארץ. איך האב אפגעארבעט א יאר און צוזאמענ־געלייגט א ביסל געלט. בין איך צוריק אהיימגעפארן און האב אוועקגעגעבן מיינע חסכונות צו מיינע עלטערן. איך האב אנגעפאנגען ווידער צו ארבעטן אין טאטנס בעקעריי. אבער לאנג האט עס נישט אנגעהאלטן, עס האט אויסגעבראכן די מלחמה: דייטשלאנד איז אנגעפאלן אויף פוילן. די מלחמה האט לאנג נישט אנגעהאלטן. נאך איידער די דייטשן זיינען אריין אין שטעטל האב איך באשלאסן נישט צו בלייבן אינדערהיים, ווייל מ'האט געהערט און געוווסט, אז ווען די דייטשן וועלן קומען וועט זיין נישט גוט. האב איך באשלאסן אוועק צופארן אין רוסלאנד. גיי איך צו צו מיין טאטן ווען ער איז געשטאנען און געדאווענט. דאס איז געווען הושענא רבה אינדערפרי. ער איז געווען אנגעטאן אין טלית. און איך האב אים געזאגט, אז לויט מיין מיינונג איז בעסער אוועקצופארן אין רוסלאנד. מיין טאטע האט געזאגט, אז ער וויל נישט פארן צו די קאמוניסטן, און האט מיר אויך נישט געהייסן פארן. ווען איך בין דערנאך צוגעגאנגען זיך געזעגענען מיט אים, האט ער מיר געזאגט, אז מער וועט ער מיר נישט זען פאר זיין אויגן. האב איך זיך געזעגנט מיט אלעמען און בין אוועק אין וועג אריין.

און יעצט הויבן זיך אן נייע צרות. איינער אליין פון מיין גאנצער משפחה, וואנדער איך צוזאמען מיט נאך אנדערע פליטים. מ'איז אנגעקומען קיין לעמבערג, און עס איז מיר געווארן פינסטער פאר די אויגן. ס'איז נישט געווען ווו איבערצונעכטיקן א נאכט. עס איז נישט געווען ווו צו קויפן עסנווארג. האט מען זיך אזוי ארומגעוואלגערט

א שטיקל צייט, ביז איך האב זיך דערוווסט אז די רוסן פארשרייבן צו פארן קיין דאנבאס אין די שאכטן. מען האט געדארפט אונטערשרייבן אויף צו ארבעטן צוויי יאר אין די שאכטן. אבער מ'האט קיין אנדער ברירה נישט געהאט. די רוסן האבן ביי אונדז צוגענומען די פוילישע דאקומענטן, און צומארגנס האבן מיר געדארפט קומען צו דער באן־סטאנציע. מיר האבן געדארפט זיין גרייט פאר צען אזייגער אינדערפרי. אזוי ווי מיר שטייען און ווארטן ביי דעם וואגזאל קומט ארויס איינער א נאטשאלניק, אין דער האנט האלט ער די רשימה און פאנגט אן אויסצורופן די נעמען. וועמענס נאמען ער רופט אויס מוז יעדער אריין אין איינעם פון די וואגאנען. אזוי האבן זיך אנגעפילט אלע וואגאנען. די טירן זיינען פארהאקט געווארן, און כל זמן די באן איז געפארן האבן מיר גארנישט געזען פאר זיך.

ווען מיר זיינען אנגעקומען אין דאנבאס איז שוין געווען טונקל, אבער דא איז געווען אלץ צוגעגרייט. מען האט אונדז צעטיילט אין בלאקן, צו פופציק מאן. האט עס אויסגעזען ווי אין קאזארמעס, ווייל בלויז מענער זיינען דארט געווען. דער וועטער איז שוין געווען קאלט, אבער ס'איז געווען פיל בעסער ווי אין לעמבערג. דא האבן מיר געהאט שפייז און א פלאץ צו רוען. א פאר וואכן האט מען אונדז געגעבן רוה, נאכער האט מען אונדז געזאגט, אז מיר דארפן גיין זיך באקענען מיט דער ארבעט. מיר האבן געקראגן ארבעטס־קליידער, און ווען מען האט אונדז אראפגעלאזט אין די שאכטן איז אונדז אלעמען געווארן פינסטער אין די אויגן. מען האט אונדז געפירט אין די שאכטן דריי טעג, און דערנאך האט מען אונדז צעטיילט אין ארבעטס־בריגאדעס. די ארבעט איז געווען זייער שווער און אויך לעבנס־געפערליך. כמעט יעדן טאג איז געווען א קרבן פון אונדזערע יידן. האבן אונדזערע אויפגעהערט ארויסצוגיין צו דער ארבעט, ווייל די כוחות זיינען געווען אויסגעשעפט. אייניקע האבן אויך אנגעפאנגען זיך אפצוטראגן. יעדן טאג איז געווארן אלץ ווייניקער מענטשן צו דער ארבעט. אז איך האב זיך ארומגעקוקט אין קאזארמע און געזען אז יעדען טאג בלייבן אלץ מער בעטן ליידיק, בין איך אוועק צום נאטשאלניק פון דער שאכט, און אין נאמען פון אלע אנדערע געבעטן, ער זאל אונדז באשעפטיקן לויט אונדזערע פאכן, ווייל מיר קענען מער נישט ארבעטן אין די שאכטן. האט ער געזאגט, אז קיין ווארשטאטן האט ער דא נישט פאר אונדז. האבן מיר געבעטן ער זאל אונדז באפרייען. האט ער ווידער נישט מסכים געווען. ער האט געזאגט אז מיר דארפן אפארבעטן צוויי יאר, און נאכער וועט ער אונדז באפרייען פון די שאכטן. האבן מיר נישט געווארט אויף זיין באפרייאונג און אנגעפאנגען צו באפרייען זיך אליין. מען איז פשוט צעלאפן זיך אין די שטעטלעך. איך בין אוועק צוזאמען מיט איינעם א חבר אין סאצי; דארט איז נישט געווען זייער קאלט; די אומגעבונג איז געווען שיין, און די שטאט איז אונדז געפעלן געווארן. זיינען מיר אוועק זיך פארשרייבן כדי מיר זאלן קענען ארבעטן. האט מען אונדז אבער ענטזאגט, ווייל מיר האבן נישט געהאט קיין רוסישע פאפירן. צווייטנס האט מען געזען אין אונדז בעזשנצעס (עריקים), ווייל מיר האבן דאך נישט קיין שום דאקומענטן צו באווייזן.

דארט איז אויך געווען נאענט די טערקישע גרענעץ, און אויך א פארט (נמל) נישט ווייט. די פאליציי האט באפוילן, אז מיר מוזן פארלאזן די שטאט אין משך פון 24 שעה, אויב נישט וועט מען אונדז ארעסטירן. אז מיר האבן דאס געהערט זיינען מיר געפארן צוריק אין מיינקאפ. אין דער שטאט האט מען אונדז ערלויבט צו קריגן ארבעט, נאר מיר האבן געדארפט קומען זיך מעלדן אין פאליציי איינמאל א מאנאט. אזוי האט עס אנגעהאלטן א האלב יאר, ביז מיר האבן סוף סוף געקראגן רוסישע פאספארטן. איך בין אוועקגעפארן פון מיינקאפ אין קראסנאדאר, און מיין חבר איז געבליבן דארט. ער האט געארבעט שוסטעריי, און איך האב ווידער אנגעפאנגען ארבעטן אין א בעקעריי.

אבער לאנג האט עס נישט אנגעהאלטן. די דייטשן זיינען אנגעפאלן אויף רוסלאנד. האב איך נישט געקענט באשליסן וואס צו טאן מיט זיך, ווייל די רוסן האבן פארזיכערט, אז אהער וועלן נישט קומען די דייטשן. בין איך געבליבן ארבעטן אין קראסנאדאר.

אין איין שיינעם העלן טאג, ווען איך בין אהיים געקומען פון דער ארבעט, האב איך באקומען א מעלדונג, אז איך מוז זיך שטעלן צום מיליטער־דינסט. בין איך געגאנגען און זיך געמעלדעט. דארט האב איך געטראפן א מענגע מענטשן. עס האט נישט גענומען לאנג, און מען האט אונדז אוועקגעפירט צו דער פראכט־סטאנציע, וווּ ס'זיינען שוין געשטאנען צוגעגרייט פאר אונדז פראכט־וואגאנען.

ווען די באן האט גענומען פארן האבן מיר נישט געוווּסט וווּהין מען פירט אונז. נאר אז די באן איז געבליבן שטיין און מיר האבן געפרעגט די פירערס וווּ מיר זיינען, האט מען אונדז געזאגט, אז מיר זיינען הינטער קיעוו, און פון יענער זייט קיעוו שיסן די דייטשן. ווען מיר זיינען ארויס פון די וואגאנען איז שוין נישט געווען ביי וועמען עפעס צו פרעגן, ווייל די קאמיסארן זיינען זיך צעלאפן ווי די מייז. די דייטשן האבן דאן געהאלטן אין באמבארדירן קיעוו. מאסן מענטשן זיינען אנטלאפן פון דארט, און איך בין אויך געווען צווישן די אנטלאפענע. מען האט אלץ געוואלט זיך ראטעווען פון טויט. די רוסן האבן געוואלט אונדז איבערגעבן צו די דייטשן. מיר האבן פארשטאנען אז מיר ווערן נישט גערעכנט אלס מיליטער, ווייל צווישן אונדז זיינען אויך געווען אומגעוווּנשענע פערזאנען. לויפענדיק אזוי און נישט וויסנדיק וווּהין בין איך נאך א חודש צייט אנגעקומען צוריק אין קראסנאדאר. דאן זיינען שוין די דייטשן געשטאנען הינטער ראסטאוו. איך בין אריין זיך שטעלן פארן קאמיסאר. אבער ווי ער האט מיר נאר דערזען, האט ער, פרעגנדיק ווי אזוי איך בין צוריק געקומען, ארויסגעכאפט פון זיין גארטל דעם רעוואלווער און געשריען צו מיר: „איך שיס דיר אוועק, יעווריי (ייד!) ווילסט נישט מלחמה האלטן!" בין איך אזוי געשטאנען פאר אים און געציטערט פאר שרעק. האב איך אנגעפאנגען צו וויינען פאר אים, דערציילנדיק אז אלע אין אונדזער באן זיינען זיך צעלאפן, איינגעשלאסן אויך די קאמיסארן. ער האט אלץ געשריען, אז איך האב געמיינט אט אט שיסט ער מיר. ענדליך האט ער פארשטאנען, אז איך בין נישט געווען דער איינציקער צו אנטלויפן. ער האט שוין געוווּסט, אז די קאמיסארן האבן געמאכט סאבאטאזש. איז ער געווארן א ביסל בעסער צו מיר און מיר דערלאנגט אן ערלויבניש, אז איך מעג ווידער גיין ארבעטן אויפן זעלבן פלאץ, אבער לאנג האט עס

נישט אנגעהאלטן. אין א קורצער צייט ארום האט מען אונדז ווידער גערופן צום מיליטער. און דאן האט מען אונדז געיאגט פון קראסנאדאר ביז ראסטאוו צו פוס, ווייל קיין באנען זיינען שוין נישט געפארן.

געגאנגען זיינען מיר נאר ביינאכט, ווייל בייטאג האבן די דייטשן באמבארדירט. אזוי זיינען מיר אנגעקומען אין באטייסק, א צען קילאמעטער פון ראסטאוו. ווייטער איז נישט געווען ווו צו גיין, ווייל די דייטשן זיינען געווען איבעראל. האבן מיר אזוי זיך ארומגעדרייט אין דער געגנט פון ראסטאוו. פלוצים האט מען אונדז אין מיטן נאכט אויפגעוועקט און געהייסן מארשירן, וווהין — האבן מיר נישט געוווסט. נאר איין זאך איז געווען קלאר: וווהין מיר וועלן גיין, וועלן מיר אריינפאלן צו די דייטשן. אבער באפעל איז באפעל. געווען איז עס א קאלטע, שנייאיקע נאכט, און מיר האבן געהערט אז דא נישט ווייט זיינען פאראן דייטשן. זיינען מיר אנגעקומען אין א דארף, ווו אלע הייזער זיינען געווען ליידיק פון מענטשן. דא, האט מען אונדז געזאגט, דארף מען פארמירן א קארפוס. מיר האבן געוווסט, אז עפעס איז דא נישט אמת. מען האט געהייסן זיך לייגן אויף דער נאקעטער ערד, האט מען נישט געקענט שלאפן פאר קעלט. מען האט זיך צוזאמען געשטופט. איז געווארן א ביסל ווארעמער, און אלע האבן אנגעפאנגען צו כראפן. איך אליין בין יענע נאכט כמעט נישט געשלאפן. נאר פון צייט צו צייט האב איך א דרימל געטאן, און געפילט אז איך ציטער פון שרעק. דא קומען מיר צו חלום מיין פאטער און מוטער און זאגן מיר: „דו האב נישט קיין מורא. עס וועט אלץ זיין גוט". איז טאקע אזוי געווען.

באלד האט אנגעפאנגען צו טאגן. די שלאפנדיקע האבן נישט געהאט גענוג מוט זיך אויפצוהויבן, איז באלד געקומען א באפעל אז מיר מוזן עוואקוירן דאס דארף, ווייל די דייטשע טאנקען דערנענטערן זיך. אלע זיינען זיך צעלאפן ווי שנעל מען האט נאר געקענט. איך בין אנגעקומען אין ראסטאוו און געטראכט צו געפינען א וועג ווי אזוי צו ראטעווען זיך.

איך בין אריין אין א הויף. אבער כ'האב נישט געוווסט אויב דארט זיינען פאראן יידן. דאך האב איך געמוזט פארברענגען דארטן די גאנצע נאכט. איך בין אריין אין א קאמער פון האלץ און בין דארט אפגעשלאפן די גאנצע נאכט. ווען עס האט זיך דערנענטערט דער טאג בין איך ארויס פון דארט, ווייל איך האב נישט געקענט מער אויסהאלטן די קעלט. איך בין ארויס פון דער קאמער איידער ס'איז נאך געווען ליכטיג און איך האב נישט געוווסט וווהין צו גיין, ביז איך האב דערזען אין דער נאנט א שיין פון ליכט דורך די שפאלטן פון א לאדן. בין איך צוגעגאנגען און אנגעקלאפט אין טיר. האט מען מיר געהייסן אריינגיין. איך בין אריין אין שטוב, זע איך אז מ'פאקט די פעקלעך. זיי האבן מיר געפרעגט אויב איך בין א ייד, האב איך אנגעפאנגעןריידן יידיש צו זיי. האבן זיי מיר געזאגט, אז זיי האפן אז איך זאל זיין צוזאמען מיט זיי, און האבן מיר געהייסן אוועקגיין צום וואגזאל. דארט זיינען שוין געווען מאסן מענטשן, מערסטנס יידן. האב איך זיך צוגעקלעפט צו א יידישער משפחה און צוזאמען מיט זיי געפארן אין קאווקאז. מיר זיינען אנגעקומען נישט ווייט פון טיפליס און אריין אין א דארף. דארט האט מען אונדז געשיקט ארבעטן. איך האב געזאגט אז איך בין א בעקער, האט מען מיר

געשיקט ארבעטן אין א בעקעריי. נאכדעם ווי איך האב דארט אפגעארבעט א גאנצן יאר האט מען מיר ארויסגעגעבן א נייעם פאספארט. האב איך פארשטאנען אז איך מעג שוין פארן ווייטער, בין איך אריינגעפארן אין טיפליס. דארט האב איך געארבייט ביז די מלחמה האט זיך געענדיקט.

דאס איז שוין געווען אין 1945. באלד ווי איך האב געהערט וועגן דעם אין ראדיא האב איך אנגעפאנגען קלערן וועגן פארן צוריק א היים אין פוילן. אבער ווי אזוי קען מען פארן אין פוילן? איך האב אנגעפאנגען צו באמיען זיך וועגן דעם. איך האב צוגעגרייט אלע לעגאלע פאפירן ביז לעמבערג. איך האב נישט געוואלט ווארטן לענגער, האב איך זיך ארויפגעכאפט אויף א באן און בין אנגעקומען אין לעמבערג אומבאלאדן אלס באפרייטער פון דער מלחמה. ווייטער האט מען נישט געקענט פארן, מען האט געמוזט ווארטן ביז די יידישע קאמיטעטן וועלן דאס איינארדנען. האט מען געווארט א חודש צייט, ביז מען האט אפגעשיקט א באן אין לובלין. קומענדיק צו דער לובלינער סטאנציע זיינען מיר ארויס פון די וואגאנען, האבן מיר געהערט ווי די פאליאקן ריידן צווישן זיך: פון וואנען קומען די זשידעס? היטלער האט געזאגט, אז ער האט אלע זשידעס אויסגעהרגעט. ווי איך האב דאס געהערט האב איך באקומען מורא, און אזוי ווי איך האב נישט געוווסט וווהין צו גיין, בין איך געגאנגען ווו די אויגן האבן מיר געפירט, טראכטנדיק ווי אזוי קומט מען אריין אין שטעטל טורבין, אפשר וועל איך טרעפן עמיצן פון מיין משפחה. מ'האט זיך נישט פארגעשטעלט אזא גרויסן חורבן. גייענדיק בין איך צוגעקומען צו א מארק, ווו עס קומען זיך צוזאמען מענטשן פון דער געגנט. האט איינער פון מיין שטעטל, א גוי, מיר דערקענט. איז ער צוגעקומען און אנגעפאנגען מיר אויסצופרעגן, ווו איך בין געווען אין דער צייט פון דער מלחמה. האב איך אים אויך געפרעגט וועגן מיין שטעטל טורבין.

דער גוי האט מיר דערציילט אז די דייטשן האבן אויסגעהרגעט אלע זשידעס אין טורבין און האט מיר צוגערעדט, אז איך זאל פארן מיט אים אין שטאט אריין. האב איך מסכים געווען. ווי איך וויל שוין גיין מיט דעם גוי איז אנגעקומען מיין מלאך צו ראטעווען מיין לעבן. דאס איז געווען א פרוי פון מיין שטעטל מיטן נאמען חנה באזיליס. די פרוי האט מיר אנגענומען ביי דער האנט און געשלעפט פונם וואגן ווו איך האב געהאלטן אין אוועקזעצן זיך צו פארן מיטן גוי. די פרוי האט אנגעפאנגען מיר דערציילן וואס איז מיט איר געשען, און ווי אזוי זי איז די איינציקע, וואס איז געבליבן לעבן, ווייל א באקאנטער גוי האט איר אויסבאהאלטן. בין איך מיט איר אוועק צו איר אין צימער, און דאן האט זי מיר געזאגט אז איך האב געהאט מזל וואס זי איז אנגעקומען פונקט ווען דער גוי האט געוואלט מיר ארייננארן אין טורבין, מ'זאל דארט מיר אוועקהרגענען.

צוויי טורבינער יידן, יוסף קאפף און מאטל פוקס, האבן אזוי געפונען זייער טויט ווען זיי זיינען אריין אין שטעטל מיטן געדאנק צו נעמען פון זייערע היימען דאס וואס זיי האבן ערגעץ באהאלטן איידער זיי זיינען פון דארט אנטלאפן. א וואך לאנג זיינען מיר געזעסן און באוויינט די אומגעקומענע. נאכער האט זי זיך דערמאנט, אז מיינער אז אנקל פון בולגאריע איז געבליבן לעבן, אבער זי ווייס נישט ווו ער געפינט זיך יעצט.

זי האט מיר געהייסן פארבלייבן ביי איר ביז מיין פעטער וועט קומען, ווייל ווען ער קומט אין לובלין קומט ער געוויינליך צו איר הויז. האב איך איר געפאלגט און בין געשלאפן און געגעסן ביי איר, ווייל איך האב נישט געהאט וווהין צו גיין. אין א פאר טעג ארום האט זיך באוויזן מיין אנקעל. אבער ווען ער איז אריין אין שטוב האב איך אים נישט דערקענט: ער איז געווען אינגאנצן אנדערש געקליידט. איך האב אים געקענט פון פריער, ווען ער פלעגט זיין אנגעטאן ווי א גרויסער חסיד, אבער ער האט מיר יא דערקענט. זיינען מיר געפאלן אויפן האלדז איינער דעם צווייטן, זיך צוקושט און שטארק געוויינט אויפן גרויסן אומגליק וואס ס׳איז אונז באפאלן. ווען מיר האבן זיך באפרייט איינער פון צווייטן האט ער מיט געוויין אין די אויגן מיר דערציילט, ווי אזוי ער מיט זיין זון האבן זיך געראטעוועט, און זיין פרוי מיט אלע זיינע קינדער זיינען געפונען געווארן דורך די דייטשע מערדער אין א שטאל פון פערד ווו זיי זיינען געווען באהאלטן.

מיר זיינען געבליבן ביי מיין שטעטלשע איבער נאכט, געגעסן און געשלאפן ביי איר. צומארגנס האבן מיר זיך געזעגנט און איך און מיין פעטער זיינען מיר אוועק אין ביטאם (אויף דייטש: בייטן). דאס איז געווען פאר דער מלחמה א דייטשע שטאט, אבער נאך דער מלחמה איז די שטאט געבליבן ביי פוילן. דא האט מיין פעטער פארכאפט א פאר צימערן באלד נאך דער מלחמה, און דא בין איך געבליבן פאר א פאר וואכן איינער אליין, ווייל מיין פעטער מיט זיין זון פלעגן אוועקפארן האנדלען. אז איך האב געזען אז מיין פעטער האט מיר געלאזן אליין און קיין געלט האט ער מיר נישט איבערגעלאזט, און איך האב נישט געהאט וואס צו עסן, האב איך געפונען א קיבוץ ווו מען האט מיר אריינגענומען. ווען מיין פעטער איז געקומען צוריק צו זיך א היים און האט מיך נישט געפונען, האט ער זיך דערוווסט פון די שכנים ווו איך געפין זיך. ווען מיין פעטער האט מיך געפונען און מיר געפרעגט פארוואס בין איך אוועק, האב איך, פארשטייט זיך, אים געענטפערט, אז איך האב דאך קיין אנדער ברירה נישט געהאט. אין יענער צייט זיינען שוין געווען אין לובלינער געגנט א צאל קיבוצים. אין א קורצער צייט ארום האט מען מיר איבערגעשיקט קיין סאסנאוויץ. דא בין איך געבליבן ביז דער קיבוץ איז ארויסגעפארן פון פוילן אויפן וועג קיין ישראל.

אינצווישן איז מיין פעטער געקומען צו מיר אויף א באזוך אין קיבוץ, האב איך אים, פארשטייט זיך, אויפגענומען זייער שיין, בעסער ווי ער האט מיר אויפגענומען ביי זיך אין דער היים. ער האט מיר דאן פארגעשלאגן צו פארן מיט אים קיין אמעריקע, האב איך אים פארשטענדליך ענטזאגט, ווייל איך האב שוין מורא געהאט ווידער אמאל צו פארן. ער האט זיך מיט מיר געזעגנט ברוגז ערהייט און איז אוועק זיין וועג. איך בין דערווייל געבליבן ארבעטן אין א בעקעריי ביי א קריסט, ביז איך האב געדארפט ארויס־פארן פון שטאט מיט דער עליה און מער שוין נישט געגאנגען ארבעטן. מען האט מיר פארשכורט, כדי אז דער בעקער וועט קומען מיר רופן צו דער ארבעט זאל איך נישט וויסן. זיי וועלן אים זאגן, אז איך קען נישט גיין צו דער ארבעט, ווייל איך בין אנגעטרונקען. ווען מיין ארבעטגעבער איז געקומען מיר רופן איז ער נעבאך אוועק מיט א שלעכטער מיינונג וועגן מיר און וועגן יידישע ארבעטער בכלל.

אין עטליכע טעג ארום זיינען מיר געווען גרייט צו פארן קיין ישראל, האט מען אונדז אנגעזאגט נישט צו נעמען מיט זיך קיין שווערע געפעק, ווייל מיר וועלן דארפן גיין צופוס איבער עטליכע גרעניצן. אזוי ווי מיר האבן סיי ווי נישט געהאט וואס צו נעמען מיט זיך, האבן מיר געקענט פאלגן די גזירה. יענע נאכט זיינען מיר געקומען צו דער טשעכ׳ישער גרעניץ. דארט איז געווען א קליין שטעטעלע, קריניץ האט מען עס גערופן. דא האבן מיר געמוזטווארטן עטליכע וואכן ביז מען וועט קענען „שווארצן". אין א מיטן נאכט האט מען אונדז אויפגעוועקט צו גיין אין וועג אריין. מען האט נישט געדארפט לאנג ווארטן: מיר זיינען אלע געווען גרייט. מיר האבן זיך געלאזט גיין אין א וואלד, ביז ס׳האט אנגעפאנגען צו ווערן א ביסל ליכטיג, דאן זיינען מיר שוין געווען אין טשעכיע. די הערצער האבן ביי אלעמען געקלאפט פאר שרעק. דעם גאנצן וועג האט מען נישט געטארט שארף אטעמען. מען האט נישט געדארפט הערן קיין שארך פון קיינעם. אזוי זיינען מיר אריבער די ערשטע גרעניץ פון פוילן קיין טשעכיע. עס איז נישט געווען קיין לייכטע זאך צו גנבענען א גרעניץ אין יענער צייט און אין יענע מקומות. דערווייל זיינען מיר דארט פארבליבן א פאר וואכן ביז מיר האבן געדארפט ווייטער גיין.

די צווייטע גרעניץ איז געווען פון טשעכיע קיין עסטרייך. ווידער זיינען מיר ארויס אין וועג ביינאכט. מיר זיינען געקראכן אויף די בערג און אין וואלד אין פינסטערניש, ווו מען האט נישט געקענט זען אפילו די שטערן אין הימל. אזוי געדיכט איז געווען דער וואלד. ווען מיר זיינען געקומען צו די אלפן־בערג איז געווען שרעקליך שווער ארויפ־צוקריכן. מיר האבן געמוזט קריכן אויף אלע פיר, ביז מיר זיינען געקומען מיטן טאג אין אן עסטרייכישן דארף. דארט האבן מיר אפגערוט א פאר שעה, ביז מאשינען זיינען געקומען און אוועקגעפירט אונדז אין ווין. מען האט אונדז אריינגעפירט אין א הויז, ווו מענטשן האבן שוין געווארט פון פריער. דאס הויז איז געווען ראטשילדס א שפיטאל. דא אין ווין זיינען מיר געבליבן א פאר מאנאטן ביז מיר האבן געקענט פארן ווייטער. די דאזיקע גרעניץ איז שוין געווען לייכטער אריבערצוגיין. שווער זיינען נאר געווען די ערשטע צוויי — פון פוילן קיין טשעכיע און די טשעכיש־עסטרייכישע גדעניץ. יעצט זיינען מיר אריבער אין דייטשלאנד. האט מען אונדז אוועקגעשיקט אין א לאגער מיטן נאמען לאפרייס. דא האבן מיר אויך געטראפן א סך יידן וואס זיינען געקומען פריער פון אונדז. זיינען מיר אין דעם לאגער פארבליבן א האלב יאר, ביז מיר האבן געדארפט אריבער די איטאליענישע גרעניץ. דא איז אויך געווען א שווערע גרעניץ, ווייל מען האט געדארפט זיך היטן פאר די ענגלענדער. זיינען מיר ווידער געגאנגען א גאנצע נאכט, און גאנץ פרי זיינען מיר אנגעקומען אין א דארף אין איטאליע. דא האט מען אונדז אויסבאהאלטן ביז ס׳איז געווארן טונקל. זיינען געקומען מאשינען און אוועקגעפירט אונדז קיין מילאנא. דא האט מען אונדז אריינגעפירט אין א פאך־שולע, וואס האט געהייסן שקאלע־קאדווירעלא. פון דאנען האט מען אונדז אוועקגעפירט אין רוים. דא האט מען אונדז אריינגעפירט אין א ווילע ציצארינא אין אן איטאליענישן דארף, וואס האט געהייסן גראטא־פעראטא. דא זיינען מיר אויך פארבליבן א האלב יאר צייט. אין יעדן פון די פלעצער ווו מיר האבן פארבראכט א לענגערע צייט האבן מיר דערווייל געלערנט עברית.

פון איטאליע האבן מיר געוווסט, אז מיר פארן שוין דירעקט אין ישראל. דערפאר האט מען אונדז יעצט געהאלטן ווייט פון א פארט, כדי די ענגלענדער זאלן נישט חושד זיין אז מיר ווילן זיך אריינגנבבענען אין ישראל. אין יענעם דארף האבן אונדזערע פירערס צוזאמענגעקליבן א סך מענטשן, און מען האט געמוזט אפפארן פון דארט אין געהיים, ווייל ס'האבן זיך געדרייט ארום אונדז ענגלישע שפיאנען וואס האבן געהיט אלע שיפן. האבן מיר פון דארט אויך געמוזט ארויס אין דער פינסטער. מען האט אונדז צוגעפירט פון דעם מחנה צום ברעג ים. מיר האבן געזען פון ווייטנס א שיף וויגט זיך אויף די כוואליעס, נאר מיר האבן אלץ נישט געוווסט, ווי אזוי וועלן מיר צוקומען צו יענער שיף.

אבער אונדזערע פירערס האבן אלץ צוגעגרייט פארויס. מען האט אונדז צוגעפירט צו דער שיף אין קליינע גומענע שיפלעך. איין זייט פון שיפל איז געווען צוגעבונדן צו דער גרויסער שיף, און פון דער צווייטער זייט האט מען געצויגן א שטריק צום ברעג פון ים. אזוי האבן מיר זיך צוגעצויגן צו דער שיף, און דארט איז שוין געווען א לייטער צוגעבונדן, זיינען מיר אזוי ארויפגעקראכן אויפן שיף. אנדערש האט מען נישט געקענט, ווייל קיין פארט איז דארט נישט געווען. מען האט אנגעפילט די שיף מיט מענטשן אזוי ווי מען פאקט אן א פאס מיט הערינג. די ענגשאפט אויפן שיף איז געווען אזוי געדיכט, אז ס'איז נישט געווען גענוג פלאץ פאר יעדן איינעם צו שטיין אויף די פיס, האט מען געמוזט ליגן. די שיף איז געווען אן אלטע פראכט־שיף. ביז א האלבע נאכט האט מען אנגעפאקט אויפן שיף ביז פופצן הונדערט מעפילים, און ווען די שיף האט זיך גערירט אין וועג אריין האט מען דערפילט ווי מען וואקלט זיך אזוי ווי קליינע קינדער פילן אז מען וויגט זיי איינעווייניק. אין שיף איז די היץ געווען שטארק, אז מען האט נישט געקענט אויסהאלטן זיינען אלע ארויס אויפן דעק כאפן א ביסל לופט. ווען מיר זיינען אפגעפארן א ביסל ווייטער פון ברעג און די כוואליעס האבן זיך גענומען צו שלידערן די שיף אין אלע זייטן, האבן מיר אנגעפאנגען צו ברעכן. די יעניקע וואס זיינען געלעגן אין דער הויך האבן געבראכן אויף יענע וועלכע זיינען געלעגן אונטן. עס איז נישט צו באשרייבן די ליידן אין וועלכע וממענטשליכע באדינגונגען מ'האט געמוזט לעבן אויפן שיף. עס איז געווען אן אומלעגאלע נסיעה אין אלע הינזיכטן.

ווען מיר זיינען שוין געווען א פופציק קילאמעטער פון חיפה האט עטוואס פאסירט מיט דער שיף. אין די מאשין־טיילן פון דער שיף האט אנגעפאנגען צו פליסן וואסער, האט שוין די שיף אויפגעהערט צו שווימען. יעצט איז שוין נישט געווען קיין ברירה און מ'האט געמוזט רופן די ענגלענדער צו הילף. האבן זיך באלד באוויזן עראפלאנען און נאר שנעל זיינען געקומען נאענט צו אונדזער שיף צוויי גרויסע שיפן. זיי האבן זיך גענומען צו דער ארבעט ארויסצופאמפן די וואסער פון די קאמערן פון אונדזער שיף, און די שיף האט זיך ווידער אויסגעגלייכט אויף דער ים־פלאכע. אייניקע ענגלענדער וואס זיינען ארויף אויף אונדזער שיף האבן גענומען פרעגן ביי אונדז וווהין מיר ווילן פארן. האבן אלע פארשטייט זיך געענטפערט, אז מיר ווילן פארן קיין ישראל. האבן זיי זיך אויסגע־לאכט פון אונדז און געזאגט: „אייער שיף וועט נישט קענען פארן", און זיי זיינען ארונטער פון אונדזער שיף. האט מען זיי ווידער גערופן, זיינען זיי נאכאמאל געקומען און געהייסן איבערגיין אויף זייער שיף. זיינען עלטערע מענטשן און שוואנגערע פרויען

אריבער אויף יענער שיף. דאן האט מען זיי אוועקגעפירט קיין קפריסין. דאן האבן זיי ווידער געפּרעגט דורך א רמקול וואס מיר ווילן. האבן אונדזערע געענטפערט, אז מיר ווילן מיט אונדזער שיף אריינפארן קיין ישראל. האבן זיי צוגעבונדן אונדזער שיף פוןביידע זייטן צו צוויי שיפן זייערע, און מיר האבן ארויפגעצויגן אונדזער ווייס־בלויע פאן. און אזוי זיינען מיר אנגעקומען אין חיפה'ער פּארט. דערנאך האבן זיי געפּאדערט, אז מיר זאלן אלע אריבער אויף זייערע שיפן כדי זיי זאלן אונדז אוועקשלעפן אין קפריסין. האבן מיר פארשטייט זיך נישט געוואלט. האט אויסגעבראכן א געשלעג. וואס מיר האבן געהאט מיט זיך האבן זיי באקומען אין זייערע קעפּ. אבער עס האט אונדז גארנישט געהאלפן. מיר האבן זיי געזידלט; דאס איז געווען אונדזער דאנק צו זיי, וואס זיי האבן אונדז געראטעוועט פון דערטרונקען ווערן. איך געדענק, אז איך האב געווארפן איינעם פון זיי אין פנים אריין א פּאקעט מיט פּוטער, האט ער אנגעפאנגען צו באלעקן זיך מיטן צונג. אבער עס האט אלץ גארנישט געהאלפן. זיי זיינען געווען שטארקער פון אונדז. האבן זיי מיט כוח אונדז אריבערגעטראגן אויף זייערע שיפן און אוועקגעשלעפט אונדז אין קפריסין אין א לאגער אריין.

דאס איז געשען ערב פסח 1947. און אויך דא אין לאגער האבן מיר געליטן פון שווערע באדינגונגען: מען איז געשלאפן אין אוהלים, און מיר האבן געליטן פון דורשט, ווייל מען האט נישט געגעבן גענוג וואסער צום טרינקען. וואשן זיך האט מען געמוזט מיט געזאלצענעם וואסער. האבן חברה אנגעפאנגען מאכן דעמאנסטראציעס, ווען מ'איז צוגעגאנגען צום טויער האבן די ענגלישע גענומען שיסן אויף אונדז. זיינען באלד געפאלן צוויי פון אונדזערע מענטשן. אלע אנדערע זיינען זיך צעלאפן; עס האט קיין זאך נישט געהאלפן. דעם גאנצן זומער זיינען מיר פארבליבן אין יענעם לאגער, און דערנאך האט מען אונדז אריבערגעפירט אין א ווינטער־לאגער, ווו עס זיינען נישט געווען קיין אוהלים, נאר צריפים פון בלעך, וווהין זומער האט מען נישט געקענט אריינגיין, ווייל אזוי אנגעגליט איז געווען דער צריף. אבער ווינטער איז געווען דארט שטארק קאלט. אזוי האבן מיר אפגעליטן גאנצע צוויי יאר דערפאר וואס מיר האבן געוואלט פארן קיין ישראל. זיי האבן אונדז געהאלטן פאר די גרעסטע פארברעכער.

אין 1948, ווען די פאראייניקטע פעלקער האבן אנערקענט ישראל, האבן די ענגלענדער אונדז באפרייט פון לאגער, און שיפן זיינען געקומען פון מדינת ישראל און אנגעפאנגען אונדז אריבערצופירן. איך בין אנגעקומען אין לאנד אריין ערשט אין ינואר 1949. האט מען אונדז אוועקגענומען פון דער שיף אין בית־ליד. דא האבן אלע געמוזט דורכגיין א מיליטערישע קאמיסיע, וועלכע האט באשטימט, ווער עס מוז גלייך גיין אין צבא. די יעניקע וואס זיינען באפרייט געווארן האט מען אוועקגעפירט אין בית־עולים אין פרדס־חנה. פון דאנען האט מען אונדז געהייסן גיין אין מעברות, ווייל מען האט געדארפט זארגן מיר זאלן האבן ווו צו שלאפן. האט מען אונדז אריינגעפירט אין אוהלים ווו עס זיינען געווען בעטן מיט מזרונים, אבער מיט וואס זיך צודעקן איז נאך נישט געווען. די פירערס האבן געזאגט אז מיר זיינען געקומען צו שפעט, און צו וועמען צו ריידן איז נישט געווען.

דאס איז געווען נאך פ'יר יאר זיך ארומוואלגערן. איך האב געזען וואס דא טוט זיך, האב איך צוזאמענגעקליבן מיינע פאר שמאטעס און בין אוועק צו מיינעם א קוזין. ער האט מיר אויפגענומען זייער שיין; אליין אויך געווען א נייער עולה. נאכער האט ער מיר געהייסן פארן אין חיפה, דארט איז דא א בית־עולים אין בת־גלים. האב איך אים געפאלגט און טאקע אזוי געטאן. אבער דא, אין בת גלים, האט מען געדארפט האבן פראטעקציע אריינגענומען צו ווערן. איז מיר אנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן, און מען האט מיר דאך אריינגענומען. באלד נאכער האב איך גענומען טראכטן: וואס וועט זיין דער תכלית? מ'דארף גיין זוכן ארבעט; איך בין דאך א בעקער. בין איך אריין אין א בעקעריי און געבעטן ארבעט. האט מען מיר געשיקט אין דער הסתדרות; בין איך אוועק אין הסתדרות, האט דער מזכיר פון די בעקערס געזאגט, אז ער ווייס נישט צי איך בין א בעקער. האט ער מיר געשיקט אין א בעקעריי, איך זאל דורכגיין אן עקזאמען. ער האט מיר געגעבן א צעטעלע. וואס ער האט דארט געשריבן האב איך נישט געוווסט. איך האב נישט געקענט לייענען עברית. האב איך אין יענער בעקעריי אפגעארבעט א פאר שעה, און מען האט מיך צוריקגעשיקט צום מזכיר מיט א צעטעלע אז איך בין א בעקער. האט ער אנגעהויבן מיר אויספרעגן ווו איך ווין, צי איך האב א משפחה. האב איך פארשטייט זיך געענטפערט, אז איך בין ערשט יעצט געקומען פון קפריסין. איך האב נישט קיינעם, און איך ווין דערווייל אין בת גלים, האט דער מזכיר מיר געזאגט, אז ער קען מיר געבן ארבעט פאר א טאג צוויי, ווייל ער מוז זארגן פאר אזעלכע, וואס האבן משפחות מיט קינדער. ער האט געזאגט, אז איך מוז קומען צוויי מאל א וואך זיך פארשרייבן, און יעדעס מאל האט ער מיר געשיקט אין אן אנדער בעקעריי. האב איך אים געפרעגט, צי דיינקט ער אז א רווק דארף נישט פארדינען צום לעבן. האט ער מיר געענטפערט, אז ער קען מיר גארנישט העלפן.

איז מיר נמאס געווארן דאס לעבן. האב איך געטראכט, אז עס איז אוודאי כדאי געווען צו קומען אין אן אייגן לאנד נאך אזא מלחמה, און דא ערשט דארפן ווידער ליידן. האב איך דאן געטראכט צו זיין דערווייל אין בית עולים, און נאך א טאג ארבעט קומען אהין זיך אפצורוען; האט מען מיר נישט געלאזט. דער בית עולים איז געווען אין א גרויסער קאזארמע (קסרקטין) פון ענגלענדער. דאס הויז איז געווען געפאקט, און נישט אלע איינוווינער פלעגן זיך צוזאמענקומען אין דער זעלבער צייט. אייניקע זיינען אוועק ארבעטן, זיינען דערווייל אנגעקומען אנדערע. איז געווען אונמעגליך דארט אפצורוען פון דער ארבעט. יעצט איז שוין אנדערש. עס קומען פיל נייע עולים. מען ברענגט זיי אין ישראל מיט פראכט־שיפן, און דא אין לאנד ווערן זיי פארזארגט מיט אלץ: מיט געלט, מיט ארבעט און אויך מיט שיכון. אזוי איז אויף דער וועלט: איינער ווייַנט און אנדערע געניסן. מיר איז דאן געווען נישט גוט; איך האב געזען, אז עס איז נישטא קיין אנדער אויסוועג נאר צו הייראטן. אבער ווי אזוי קען איך זיך דאס ערלויבן? קיין געלט האב איך נישט, קיין דירה אויך נישט, אפילו ארבעט קען איך נישט קריגן. איך האב אבער טאקע געהייראט מיט דער הילף פון מיין פעטער וואס האט מיר ארויסגעהאלפן. דערנאך האט מיין פרוי געבוירן א טאכטער, האב איך איר א נאמען געגעבן נאך מיין טייערער מאמע, רייזל. דערנאך איז געקומען נאך א טאכטער, און

מיין פעטער איז פונקט דאן געווען דא אין ישראל אויף א לוסט־רייזע, האט ער מיר געבעטן, איך זאל איר געבן א נאמען נאך זיין מוטער סערל. זי איז געווען מיין מאמעס מאמע. האב איך דאן זיך ארומגעקוקט, אז מיט צוויי קינדער איז נישט גוט דא צו וווינען, ווייל פון די וועגט האט געדונען. דאס איז געווען אן אלטע אראבישע הויז, — בין איך אוועק אין קיבוץ אלונים. דא וווין איך שוין צען יאר. די טעכטערלעך זיינען דערווייל אונטערגעוואקסן, און זיי לערנען זיך גוט צוזאמען מיט אנדערע קינדער פון קיבוץ. איך ארבעט דא אין מיין פאך, אין בעקעריי. עס זיינען פאראן אין קיבוץ נאך משפחות פון מיין שטעטל טורבין.

צום שלוס פון מיינע זכרונות וויל איך ווינטשן, אז אונדזערע קינדער זאלן האבן א גליקליכערן צוקונפט פון אונדז, זיי זאלן פילן כבוד פאר אלע אומגעקומענע, וואס זייערע נעמען זאלן קיינמאל נישט פארגעסן ווערן.

יחזקאל בן אהרון בוימשטיין.

קיבוץ אלונים.

אונטער דעם רוצחישן רעזשים

פון צביה (איינווינער) בלוטמען

פרייטאג דעם 18 סעפטעמבער 1939 נאך מיטאג האבן די דייטשן ארײנמארשירט אין טורבין. געקומען זענען זיי פון לובלינער וועג. די שטעטל איז געווען איבערפילט פון היימלאזע וואס זענען אנטלאפן פון די דייטשן, אנהויבנדיק פון פויזנער געגנט — קאליש — לאדזש. פיל האבן געהאפט צו געפינען אין דעם פארווארפענעם שטעטל טורבין א זיכערן מקום מקלט. אלע האבן זיך מיט שרעק באהאלטן אין די קעלערס און אנדערע באהעלטענישן, און מיט מורא און אנגסט געווארט אויף דעם אכזריותדיקן גורל וואס עס ערווארט זיי.

עס איז אדורך דער טאג און נאך א טאג אין שטילקייט און מען פילט זיי נישט די דייטשן, זיי האבן נישט געטשעפעט. אזוי איז אדורך א וואך. אזוי ווי דאס לעבן פאדערט זיינס האט מען אנגעהויבן ארויסצוקריכן פון די באהעלטענישן, און יעדער האט זיך גענומען צו זיין ארבעט, ווער צו האנדלען, ווער צו זיין פאך. מ׳האט אנגעהויבן גלויבן אז עס איז נישט אזוי שרעקליך ווי די היימלאזע האבן דערציילט וועגן די האנדלונג פון די דייטשן, אז דאס איז נאר אזוי גערופן גרויל־פראפאגאנדע.

אין א שיינעם פרימארגן האט מען דערזען אנקומען פון וועג פון דער גמינע א גרופע פון עטליכע צענדליק געסטאפא־לייט, וועלכע זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און געכאפט מיידלאך צו ארבעט, וואס איז באשטאנען פון וואשן מיט עמערס וואסער און שמאטעס דעם הויפט־שאסיי וואס פירט קיין טורבין. עס האט זיך אנגעהויבן פייניקונגען. מען האט געגאסן עמערס וואסער אויף די יעניגע אויף וועלכע עס איז געפאלן א פארדאכט אז זיי ארבעטן נישט אזוי פלייסיק. מ׳האט פיל אויך מערדעריש געשלאגן. אזוי איז געגאנגען די ארבעט טאג־טעגלעך ביזן ווינטער, ווען דער שניי האט אנגעהויבן פאלן. מען האט אויך געכאפט מענטשן צו שיילן קארטאפל פארן

מיליטער. מיטן אנפאנג פון ווינטער האט מען שוין געכאפט צו דער ארבעט אויך מענער אן אויסנאם פון עלטער. מען האט זיי געפירט אין די וועלדער ארום טורבין צו האקן האלץ און אפרייניקן די וועגן ארום טורבין פון שניי. אין אנפאנג פון 1940 יאר איז געקומען א גרופע געסטאפא־לייט צו שמעלקע דרימלער מיט א פאראארדנונג צו שאפן א יודען־ראט, וועלכער וועט זיין פאראנטווארטליך פאר'ן אויספירן אלע פאראארדנונגען וואס זיי וועלן באקומען פאר די יידן אין טורבין.

אינצווישן זענען אנגעקומען נאך פיל פליטים פון ארומיקע שטעט וואס די דייטשן האבן זיי ארויסגעיאגט פון זייערע זיץ־פלעצער. מען האט זיי איינקווארטירט אין בתי־מדרשים, שולן, ווי אויך אין דער גרויסער שול, ווייל אלע ווינונגען זענען שוין געווען איבערפולט מיט היימלאזע פון פריער. די אויפגאבע פון יודנראט, צווישן אנדערע, איז געווען:

1) פארזארגן די פליטים מיט עסן, מעדיצין, און א דאך איבערן קאפ;
2) צושטעלן יידן צו צוואנגס־ארבעט;
3) האלטן ארדענונג אין שטעטל.

שמעלקע האט צוזאמענגעשטעלט דעם יודנראט פון:

1. שמעלקע; 2. בוימפעלד אברהם; 3. צוועקין אברהם; 4. קופער יחיאל; 5. האלפערן בערל; 6. שניידער שלום (שבתי גולן); 7. פרומער טוביה.

די פארטיילונג פון יודנראט איז געווען פאלגענד:

אין דער קאמיסיע צו צושטעלן יידן צו דער צוואנגס־ארבעט זיינען געווען: בערל האלפרן, שלום שניידער, טוביה פרומער; אין דער קאמיסיע צו פארזארגן די פליטים: שמעלקע דרימלער, יחיאל קופער, אברהם צוועקמאן. פאר האלטן ארדענונג אין שטאט האט מען געשאפן א פאליציי, אין וועלכער עס זיינען אריין: הלל לעדער, מאטל יעקבזאן, יצחק בערנשטיין, יעקב פרומער, שמואל רויזנער, אברהם פעדער, און עטליכע פון די פליטים. די אויפגאבע פון דער פאליציי איז געווען צו כאפן מענטשן און צושטעלן צו דער צוואנגס־ארבעט; אויסזוכן בונקערס, אין וועלכע עס האבן זיך אויסבעהאלטן מענטשן, כדי נישט צו גיין צו דער צוואנגס־ארבעט, א. א. וו.

אין צווישנצייט איז אויסגעבראכן א טיפוס־עפידעמיע צווישן די פליטים אלס אויסגאנג פון שלעכטער ערנערונג און אונגעהעריקע מעדיצינישער הילף. טאג־טעגליך זענען געשטארבן ביי 15—20 מענטשן. די הילף וואס איז אנגעקומען צו דעם יודנראט דורכן רויטן קרייץ פון שווייץ געשיקט דורך אמעריקאנער יידן איז געווארן פארשווונדן אויף א געהיימן אופן. נור רעשטלעך זענען אנגעקומען צו די פליטים. באלד ווי די עפידעמיע האט אנגעהויבן הערשן אין שטעטל האט דער יודנראט אנגענומען דראסטישע מיטלען. מען האט געשאפן אן איזאלאציע־פונקט פאר די קראנקע אין בית־המדרש, וועלכער איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון שטאט־פעלדשער לייזער שטרייכער, און צוהילף אים האט זיך געשאפן א פרויען־קאמיטעט: מרים צוועקין, חנה בעזיס, הענע הערש־לייבס, צביה צימערמאן, רחל פוקס, פרימטשע מילכמאן, ציפע מרים משה'ס א. א.

באלד ווי די טיפוס עפידעמיע איז אויסגעבראכן האבן די דייטשן אפגעשלאגן אלע

וועגן קיין טורבין און פארווערט יעדע באוועגונג אריין און ארויס פון שטאט. זיי האבן געדראט מיט שווערע שטראף פאר דעם וואס וועט ברעכן די פאראַרדענונג. נישט קוקנדיק אויף דער פאראַרדענונג וואס האט געדראט מיט הונגער פארן שטאט האבן יידן — צווישן זיי שמעון גלאס, הערש יעקבזאן א. א. — ריזיקירט מיט'ן לעבן און אריינגעשמוגלט מעל און אנדערע לעבנס־מיטלען אין שטאט אריין, און אזוי געלינדערט אביסל דעם הונגער וואס האט צוזאמען מיט די עפידעמיע קראנקייטן באהערשט דעם יידישן טורבין.

די ערשטע אויסזידלונג

איינעם א דאנערשטיק אין חודש מאי 1941, צווישן 3—4 נאך מיטאג, האבן זיך אריינגעריסן אין אפגעשלאסענעם געטא א גרופע עס־עס־לייט אונטער דער אנפירונג פון עס־עס־לייטער בייער, שינדלער, ריגער. זיי האבן געכאפט מענטשן אין גאס, אריינגעפירט זיי צו פיניע געווערץ'ס געוועלב, ווי אויך אין וועלוול ליבערבוים'ס געוועלב, אויך אין יצחק גאלדבערג'ס שטוב, און זאגנדיק אז עס איז א שאד א קויל פאר יודען האבן די עס־עס־לייט אריינגעווארפן גראנאטן אין די אויבן אויסגערעכנטע אביעקטן. אויף אזא אופן זענען אין שרעקלעכע יסורים אומגעקומען מער ווי 100 יידן, צווישן זיי: שרה דבורה לענדער, שיינדל בראַווערמאַן, איר מוטער גאלדע ריווע בראַווערמאן, חנטשע דרימלער, פערעלע דרימלער, מאטל שענקער, שיינדל צוקערמאן, חומע קרייטמאן. אומפארענדיקט נאך זייער בעסטיאלישע ארבעט האבן די נאציס באפוילן ברענגען וועגענער און, אונטער זייער אויפזיכט באגלייט מיט קלעפ, האט מען די קערפערס, וואס זענען געווען אזוי צושעדיקט אז מען האט זיי נישט געקענט דערקענען, ארויפגעלייגט אויף די וואגנס און זיי ארויסגעפירט אויפן בית הקברות און באהאלטן אין א קבר־אחים.

ביי דער ערשטער אויסזידלונג האט מען מיר מיט א גרויסער גרופע יידן געשיקט קיין קראסניסטאוו ביי פרי מארגנס. מיר זענען אנגעקומען קיין קראסניסטאוו מיד און אויסגעשעפּט פארנאכט. מען האט אונדז פארהאלטן אין א וואסער־לאנקע, און אזוי האבן מיר אין וואסער און קעלט אפגעזעסן א גאנצע נאכט. אין דער פרי האט מען אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און געהייסן מאַרשירן אין די ריכטונג צום באנהאף. קומענדיק אהין האבן מיר באקומען פון דער קראסניסטאווער יידן־פאליציי יעדער איינער א שטיקל ברויט מיט א ביסל שווארצע קאפע, און באלד האט אנגעהויבן ארומגיין א קלאנג, אז אנשטאט צו ארבעט פירט מען אונדז אוועק צו מאכן פון אונדז זייף. פון וואנען און פון וועמען האט מען געהערט די „גוטע בשורה" ווייס איך נישט ביזן היינטיקן טאג. איך האב באלד באשלאסן זיך ראטעווען, דאס הייסט אנטלויפן, און באלד האט זיך געשאפן א גוטע געלעגנהייט. עס זיינען אדורך לעבן אונדז א גרופע קריסטליכע פרויען, וועלכע זענען געקומען פון דארף קיין קראסניסטאוו אין קירכע אריין. כ'האב זיך באלד אומבאמערקט אריינגעשארט אין דער גרופע, מיטגעגאנגען מיט זיי, און קומענדיק לעבן קלויסטער האב איך זיך ווייטער אפגעדרייט פון זיי און גענומען גיין צוריק אין ריכטונג פון טורבין. גייענדיק אזוי איז אנגעקומען א פויערישער וואגן.

דער פויער פון דארף קאשניצי לעבן קראסניסטאוו האט זיך אפגעשטעלט לעבן מיר און געפרעגט פונוואנען איך גיי. האב איך אים געענטפערט, אז איך גיי פון אטפוסט. ער האט מיר געגלויבט, ווייל איך האב אויסגעזען ווי אן ארישע, און מיר ארויפגענומען אויפן וואגן.

מלחמה טראגעדיעס

פון אריה גאלדפארב

א. דער טראגישער אומקום פון אברהם פעלץ און זיין פרוי נעכע

זייענדיק אין סאביבור לאגער, איז אברהם פעלץ מיט זיין פרוי נעכע געווען פון די וואס האבען ארגאניזירט דעם אויפשטאנד אין לאגער. ער אליין, פעריזענליך, האט דערהרג'ט צוויי עס־עס שומרים מיט א פשוטער שער, און ס'איז איהם געלונגען צו אנטלויפן מיט זיין פרוי פון לאגער. זיי האבען זיך אויסבעהאלטען אין די וועלדער א לענגערע צייט, ביז ס'איז זיי געלונגען אנצוקומען אין דארף וויארשעווינע. דארט, אין דעם דארף האבען זיי די פויערים ארומגערינגעלט אוןביידע אויף א בעסטיאלען אופן דערמארדעט.

ב. יעקב פעדער ז״ל

זייענדיג אין לאגער מאידאנעק, האט זיך יעקב פעדער אויסגערעדט פאר א עס־עס מאן אז ביי זיין הויף אין טורבין ליגט באהאלטן פיל געלד, און אויסלענדישע וואלוטע, און ער איז גרייט אנצווייזן דעם פלאץ פון דעם אוצר, בתנאי אז מען זאל איהם באפרייען פון לאגער. די עס־עס לייט האבען איהם צוגעזאגט, און געפארן מיט איהם ספעציעל קיין טורבין. ער האט זיי אנגעוויזן דעם פלאץ, און מען האט דארט ווירקליך געפונען דעם גאנצן פארמעגן. זיי האבען דאס צוגענומען, און גלייכצייטיג אויך מיטגענומען מיט זיך יעקב פעדער'ן צוריק קיין מאידאנעק, ווו זיי האבען איהם דערמארדעט.

איבערלעבונגען

פון ירחמיאל פויגל

צום אנדענק פון מיין אומגעקומענער פאמיליע

איך גיב דא איבער מיינע קורצע זכרונות, וועלכע איך שרייב דא, — געווידמעט פארן הייליקן יזכור־בוך פון דער טורבינער קהילה, בכוונה צו פאראייביקן דעם אנדענק פון מיין פאמיליע און מיין שטעטל פאר קינדס־קינדער און פאר דור דורות. זאלן זיי וויסן, אויף וואס פאר א ברוטאלן אופן האט דער היטלעריזם פארניכטעט אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער.

איך בין געבוירן געווארן אין טורבין אין יאר 1922 צו מיינע עלטערן שמואל און דבורה פויגל ז״ל. מיין פאטער שמואל ע״ה איז געווען א שניידער. פיל בעלי־בתים

האבן זייערע קליידער געגייט ביי אים און פיל האבן אים געקאנט אלס ארענטליכער און אנשטענדיקער מענש. ער איז געווען א בעל הדרת־פנים מיט א לאנגער און ברייטער בארד, און אפגעהיט די מצוות. יעדן טאג האט ער געדאוונט און איז געווען ערליך. מיין מוטער דבורה ע״ה האט געטראגן א שייטל און איז געווען זייער פרום. זיי האבן געפירט א יידישע בעל־הבית׳ישע שטוב, און געהאט א רואיק לעבן. מיין מוטער האט געבוירן 6 קינדער, געבליבן זיינען מיר 5 — 3 שוועסטער און 2 ברידער. אבער יעצט, צום גרויסן באדויערן, בין איך נאר אן איינציקער יתום געבליבן.

איך געדענק, ווען כ׳בין אין חדר געגאנגען, און שפעטער אין דער פוילישער שולע, האב איך נישט איינמאל געהערט אנטיסעמיטישע אויסדרוקן פון די פוילישע שילער. ווען כ׳בין עלטער געווארן, האב איך זיך אנגעשלאסן אין בית״ר. נאכהער האט מיר דער חבר ישראל אבערוויס איבערצייגט, און איך האב זיך אנגעשלאסן אין „החלוץ״ ארגאניזאציע. עס געדענקט זיך מיר נאך גוט די געשפרעכן פון די חברים דאן, אז „אונדזער איינציקע צוקונפט איז נאר אין ארץ־ישראל״.

ערב דעם אויסברוך פון דעם צווייטן וועלט־קריג אין יאר 1938 איז מיין פאטער ע״ה געשטארבן, און איך בין געבליבן א יתום, נאך נישט אלט זייענדיק אפילו 16 יאר. אויף אזא יינגל ווי איך איז געפאלן דער גאנצער עול פון פרנסה פאר דער פאמיליע. עס איז לייכט צו פארשטיין, ווי שווער מיר איז דאן געווען.

אין יאר 1939 האט די קריג אויסגעבראכן. היטלערס פאשיסטישע ארמיי האט באשאסן, באמבארדירט, און אין אייניקע טעג אריינמארשירט אין פוילן. זיי האבן גענומען אויף ארבעט, געשלאגן און געהרגעט. מיין מוטער האט די גאנצע צייט געוויינט און געזארגט, וואס וועט זיין מיט אירע קינדער. אין א געוויסן פרימארגן האט מען געזען, ווי די רויטע ארמיי מארשירט אריין אין טורבין. עס האבן זיך געוויזן פרייליכע פנימער, אבער דאס האט נאר געדויערט אייניקע טעג. געווען איז דאס שמחת־תורה. האבן זיי דערקלערט, אז ווער עס וויל זאל מיטקומען מיט זיי קיין רוסלאנד, ווייל זיי פארלאזן אונדז, און זיי ראטן נישט די יידישע באפעלקערונג צו פארבלייבן ביים דייטש. איך האב באשלאסן מיטצופארן מיט דער רויטער ארמיי. די צייט איז געווען קורץ, אזוי אז איך האב אפילו נישט באוויזן זיך צו געזעגענען מיט מיין פאמיליע. ווען כ׳בין שוין געווען אויפן מיליטערישן אויטא, האט מיר מיין יינגסטע שוועסטערל נחה׳לה צוגעבראכט א שטיקל סעודה־קוכן וואס מיין מוטער האט געבאקן פאר שמחת־תורה. פון דערווייטנס האב איך געזען מיין מוטער, ברודער, שוועסטער, און געשאקלט מיט די הענט. בשעת מעשה האב איך געטראכט, אז דאס איז צייטווייליק, און אז אין קורצן וועל איך זיך זען מיט מיין פאמיליע. צום גרויסן באדויערן האב איך זיי דאן דאס לעצטע מאל געזען.

אין יאר 1941, ווען איך בין אין רוסלאנד געווען, איז היטלערס ארמיי אנגעפאלן אויף רוסלאנד. זיי זיינען געגאנגען פאראויס, און די רוסן גייען אויף צוריק. עס הערן זיך ביטערע בשורות, אז נאר ווי די היטלעריסטן פארנעמען א שטאט, זיינען די ערשטע קרבנות די יידן. איך הויב אן זיין פארזארגט וועגן גורל פון מיין פאמיליע.

אין יאר 1944 הערט מען, ווי די היטלער־ארמיי איז צושלאגן, און אין א געוויסן

טאג הער איך אין ראדיא, אז די שטאט לובלין איז באפרייט געווארן דורך דער רויטער ארמיי. געווען בין איך דאן אין באטאיסי אין גרוזיע־ראיאן. אין דער צייט איז די קאמוניקאציע געווען זייער שווער, מ׳האט אויך געמוזט האבן א דערלויבעניש צו פארן, אבער איך האב ריזיקירט און בין געפארן פון שטאט צו שטאט אויף די דעכער פון די באנען. איך בין געפארן 2 וואכן, ביז איך בין אנגעקומען קיין לובלין געגוי צו כל־נדרי. אין לובלין האב איך געטראפן יידן פון פוילישן מיליטער, און אין „פרץ־הויז" האב איך געטראפן יי״ן וועלכע האבן זיך געראטעוועט. דאן האב איך זיך דערוווסט, אז פון מיין גרויסער פאמיליע איז קיין איינער נישט געבליבן לעבן. איך האב אויך געהערט, אז אייניקע יידן, וועלכע האבן זיך געראטעוועט זיינען דערמארדעט געווארן דורך די פוילישע באנדיטן.

נאך די בשורות רעות האב איך באשלאסן נישט צו געפינען זיך מער אויף דעם שמוציקן פוילישן באדן, וועלכער איז אנגעזאפט מיט יידיש בלוט. איך בין צוריקגעפארן קיין רוסלאנד. די מלחמה האט זיך נאך געצויגן. דער סוף פון די נאצים איז שוין געווען נאענט.

אין יאר 1945 בין איך געווען אין מאסקווע און געהערט דארט, אז היטלערס מפלה איז געקומען, האב איך באשלאסן חתונה צו האבן און אויפשטעלן א נייע משפחה פויגל.

אין יאר 1957 האב איך באשלאסן צו פארן קיין ישראל. צו דעם צוועק בין איך געפארן קיין פוילן. זייענדיק אין פוילן האב איך געוואלט באזוכן דאס שטעטל טורבין. איך געדענק, ווען איך בין מיט מיין קוזין געפארן אויפן אוטאבוס, ווי די פאליאקן האבן מיט שפאט אויף אונדז געקוקט, פארבייפארנדיק די שטעט פיאסקי, קראסניסטאוו, וויסאקיע, אלע זיינען געווען יידן־ריין. אנקומענדיק אין טורבין האט מיר א שוידער אנגענומען. קיין איין לעבעדיק יידיש נפש, צושטערטע הייזער. איך האב געפרעגט א קריסט, ווו איז דער געריכט (בית המשפט), האט ער מיר געפרעגט, צו איך בין געקומען פארקויפן מיין הויז. כ׳האב דערקענט די שטוב ווו איך בין געבוירן געווארן. כ׳האב אנגעקלאפט אין טיר. „ביטע אריין", — האט מען מיר געענטפערט. איך קום אריין און זע אז עס וווינען דא פאליאקן. בין איך אוועק אין גמינע ארויסנעמען א געבורטס־שיין. אויפן וועג מערק איך, אויך מיין קוזין, אז פארדעכטיקע פאליאקן גייען אונדז נאך. פלוצים קומט צו אונדז א קריסט און זאגט אונדז, אז מיר זאלן זיך שנעל אפטראגן פון שטאט, ווייל מ׳גרייט זיך צו אונדז, און ער ראט אונדז, אלס „פריינט", צו מאכן „ויברח". דער קריסט האט אונדז געהאלפן איינשטייגן אין אויטאבוס, און די באנדיטן האבן זיך געוואלט ארייגרייסן אין אויטא. אזוי איז אונדז מיט נסים געלונגען צו אנטלויפן. ווען מיר זיינען אנגעקומען קיין לובלין, האט נישט לאנג גענומען די פארבערייטונגען, און איך מיט מיין פאמיליע זיינען באלד אפגעפארן קיין ישראל.

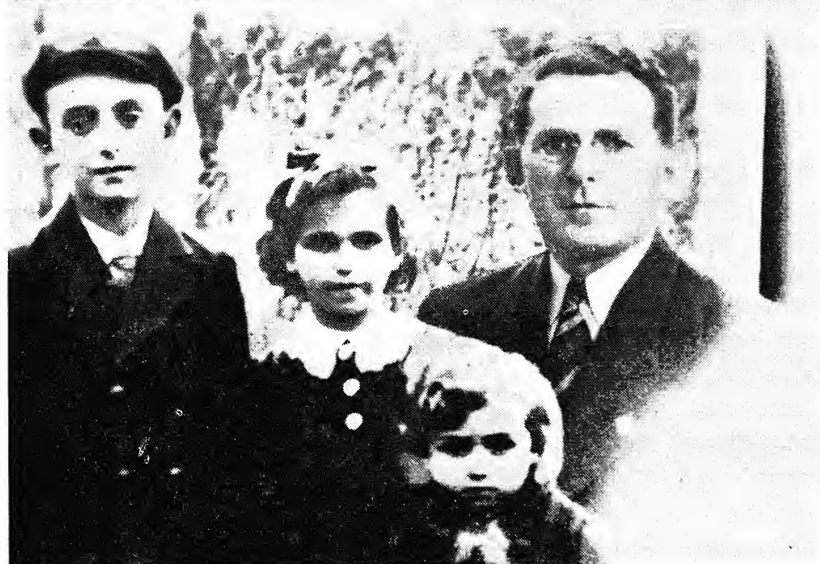
צום אנדענק פון דעם קדוש מענדל שמאראק ז״ל

פון דוב זונטאג

זיכער געדענקן פיל מענטשן פון שטעטל ר׳ מענדלן, ר׳ מענדל שמאראק, אן ארטאדאקסישער באשיידענער בעל־ביתישער ייד, מיט זיין מאיעסטעטישער בארד און זיינע געדיכטע באוואקסענע אויבערברעמען, דורך וועלכע זיינע אויגן האבן מיט שווערינקייט ארויסגעקוקט. באהלו — האבן זיי געקוקט ארויף הויך, ובצאתו — האבן זיי געקוקט מיט ענוה אויף דער ערד.

זיין פרייע צייט האט ער שטענדיק אויסגענוצט אויף לערנען א בלאט גמרא באהבה. שבת, נאכן טשאלנט, איז ער שטענדיק געזעסן אויף זיין פלאץ אין בית־המדרש

מענדל שמאראק, שפרינצע, טאכטער, זון מיט די קינדער

און געלערנט. אויב עמיצער האט אים פארכאפט זיין פלאץ, האט ער אויך נישט געמאכט פון דעם קיין וועזן; ער האט שוין געפונען זיין ווינקל וווּ צו טאן זיין הייליגע עבודה. דאגעגן זיינען געווען אנדערע למדנים בעלי־גאווה, מיט „היראַרכישע־זכויות" וואס האבן בתוקף געפאדערט דעם באקוועמען פלאץ, אפילו ווען די יעניקע זיינען פריער געקומען און די פלעצער האבן קיינע נומערן געהאט. מענדל האט נישט געהערט צו דער קאטעגאריע.

זיין פרוי האט מען גערופן שפרינצע ז"ל. דאס איז געווען א יידענע א קאזאק. זי האט גענומען אויף זיך די מיסיע צו אויפהאלטן מיט פרנסה די פאמיליע, גלייך ווי אנדערע פרויען פון איר סארט, די וועלכע האבן געוואלט זיין א „פוס בענקעלע" פארן מאן אויף יענער וועלט (הדום לרגליו). זי פלעגט פארן אויפן דארף, האנדלען מיט די פויערים, און ספעציעל אויפן מארק־טאג, ווען עס האט זיך גענויטיגט, האט זי גענומען א זעקל מיט פראדוקטן אוי'פן פלייצע, און ווען זי האט געפונען פאר נויטיג האט זי אנגעשריען אויף וועלכן פויער. אויף איר אייגענעם מאן, מענדל, האט זי געזאגט אז ער איז א בטלן.

עס איז זעלבסט־פארשטענדליך, אז אזא אשת־חיל פירט אן מיט דער פאמיליע, און דאס האט אויך געפירט דערצו, אז דער מאן האט געהאט די מעגליכקייט צו זיין א „יושב־אוהל".

אזוי האט זיך די פאמיליע שמאראק געלעבט רואיק און שטיל, נישט רייך אבער אנשטענדיק. די איינציקע זאך, וואס האט זיי פאראורזאכט אומרוהיגקייט און ערנסטע זארגן, איז געווען דאס וואס אויף זייערע עלטערע יארן איז זיי געבליבן א טאכטער צו טאן א שידוך. זייער טאכטער פראדל איז שוין נישט געווען אזא יונגע מיידל, לויט די באגריפן פון דער צייט: אז ווען א מיידל, וואס איז אריבער דעם צוואנציגסטן יאר, האט שוין נישט געהייסן קיין יונגע, און פראדל האט באמת געהערט צו דער קאטעגאריע פון אן עלטערער מיידל. מען מוז נעמען אין אכט, אז ווען אזא מיידל אין די יארן האט זיך ארומגעדרייט אין אזא בעל־בתישע שטוב, איז דאס געווען א גרויס אומגליק און א מקור פאר שטענדיקע זארגן. די פרומע מענטשן האבן דאך געגלויבט, אז א זווג איז מן השמים, און אז ווען דער אויבערשטער האט נישט רחמנות און שיקט נישט דעם זווג, אפשר איז חלילה זייער טאכטער פארמשפט געווארן צו „פארזיצן". אין אזא פאל דארף מען דאך אננעמען אלע מעגליכקייטן אויף צו טאן א שדוך, ויהי מה!

דער שטייגער איז אין אזעלכע פאלן, אז ווען אזא סארט מיידל ווי פראדל האט זיך נישט געקאנט צופאסן א זווג, און אירע עלטערן וואלטן געווען פארמעגליך, איז געוויינליך „הכסף יענה את הכל" און מ'וואלט שוין געפונען דעם פאסיקן בחור. אבער אזוי ווי ר' מענדל איז נישט געווען דער רייכער מאן, איז טאקע געווען שווער א שידוך צו טאן. צו פארשדכנען מיט א בחור סתם ווער ס'זאל נישט זיין, דאס קומט דאך נישט אין באטראכט. איז געווען א שטארקער צוזאמענשטויס צווישן צוויי ערנסטע ברירות: אדער די טאכטער זאל חלילה פארזיצן, אדער אראפלאזן פונם גרויסן יחוס־פרייז און זיך משדך זיין מיט א פאמיליע, וואס שטייט א ביסל נידעריקער. נאר אליהו הנביא

האט געקאנט אפשאצן די היראַרכיע פונם „יחוס״ און מעסטן דאס אויפן פונט און אויפן גראם. עד היום איז אונמעגליך צו פארשטיין, ווי אזוי איינפאכע מענטשן האלטן זיך ביים אינדעקס פון יעדער פאמיליע באזונדער, ווי גרויס זייער יחוס דערגייט, ממש לפי סייג ותג.

און פון אט די דאזיגע טעמים איז א שידוך פאר פראדלען אזוי שנעל נישט געשלאסן געווארן. ספעציעל איז ר׳ מענדלען געלונגען צו טאן פיינע שידוכים מיט זיין זון חיים ז״ל, און פאר זיין טאכטער מנוחה ז״ל האט ער אויסגעקליבן א פיינעם איידעם, ר׳ יעקב פויגל, יבדל לחיים. און פארוואס זאל מען נישט פארטזעצן די טראדיציע ?

די פרויען, וועלכע האבן זיך פארנומען מיט שדכנות, זיינען נישט געווען קיין פראפעסיאנעלע. ספעציעל האבן זיי דאס געטאן מער לשם שמים ווי לשם דמי שדכנות. די דאזיגע פרויען האבן זיך נוהג געווען אין א שבת־טאג אדער אין א יום־טוב צו מאכן א באזוך ביי איין צד פון די מחותנים, און די סודות פון די אונטערהאנדלונגען וועגן שידוך זיינען באלד איבערגעטראגן געווארן איבערן גאנצן שטעטל. אויב עס איז געווען אין א מזלדיקער שעה און מ׳איז דורכגעקומען מיטן גרויס פון נדן, האט מען געשריבן תנאים, און פון די תנאים־שרייבן ביז צו דער חתונה האט געדויערט א שטיקל צייט. דאס „שטיקל צייט״ איז געווען אומבאגרעניצט. מאכענדיג דאס שנעל האט געדויערט א האלב יאר. עס האט אויך געקענט דויערן א יאר אדער צוויי. די סיבה פון די פארשיבונגען איז געווען אפהענגיק אין די שנעלקייט פון דער כלה׳ס צד צו־צוגרייטן דעם נדן און די וויפראווע (דעם אויסשטייער), און אמאל נישט היינט געדאכט איז אויך דער שידוך צוגאנגען, און די חתן־כלה האבן זיך געמוזט מוחל זיין איינער דעם צווייטן (פארן גרויסן בזיון וואס זיי זיינען אויסגעשטאנען).

אזוי ווי מיר ווייסן שוין ווי א שידוך איז געשלאסן געווארן, האבן זיך די „שדכנטעס״ מיט זייערע העלפערנס פארלייגט אויף שפרינצע ר׳ מענדלס, און מ׳האט איר פארגעלייגט א חתן פאר איר טאכטער פראדל. דער חתן איז געווען אברהם פרומער, ר׳ יוסף פרומערס זון. הגם דער יחוס פון ר׳ יוסף פרומער איז נישט געשטאנען אזוי הויך ווי ר׳ מענדל שמאראקס (אזוי ווי מיר ווייסן אז מ׳האט אים געוווגן אויפן גראם), אבער אזוי ווי די כלה האט נישט געהאט קיין גרויסן נדן, און דער חתן אברהם האט געהאט אן אייגענעם ווערקשטאט מיט געהילף, און געווען אויך א גוטער פארדינער, האט שפרינצע געזאגט, אז אויב איר מענדל וועט זאגן אמן, איז דער שידוך שידוך. טראץ דעם וואס שפרינצע „איז געגאנגען אין די הויזן״ און איז געווען די פרנסה־געבערן, אין אזעלכע באשלוסן אבער האט ר׳ מענדל געהאט די סובערענע דעה. און ר׳ מענדל האט צוליבגעטאן זיין פרוי שפרינצע ווי אויך זיין טאָכטער פראדל. ספעציעל האט ער דאס געטאן, ווייל ער איז געווען א גוטער און ער האט געזען זייער אומגעדולדיגקייט. ער האט דעריבער נאכגעזאגט אמן אין א מזלדיקער שעה.

אין דער אמתן האבן אברהם מיט פראדלן זיך געקאנט איינער דעם צווייטן פונם תרבות ביבליאטעק. דארט פלעגן זיי זיך טרעפן. די מחותנים האבן אבער חלילה נישט געטאַרט וויסן דערפון, ווייל דער „תרבות״ אנשטאלט איז דאך געווען א „טריפה פסול״, און יעדער פאטער האט אפגעלייקנט, אז זיינס א קינד באזוכט דעם דאזיגן ארט.

עס זיינען אלזא געווען תנאים, און אויך א חתונה, און עס זיינען געבוירן געווארן אייניקלאך.

דאס פאר פאלק איז געווען גליקלעך, און נאך מער גליק און נחת האבן דערלעבט ר׳ מענדל מיט זיין פרוי שפרינצע. ווי דער שטייגער פלעגט ר׳ מענדל גיין טאג ביי טאג אין בית המדרש אריין. די שטוב זיינע איז געשטאנען אין עק פון שטעטל, און דער בית המדרש האט זיך געפונען אויפן צווייטן עק. זיין מחותן יוסקע האט געוווינט נישט ווייט פונם בית המדרש, ווו עס האט זיך אויך באזעצט דאס יונגע פאר־פאלק. ווי אין הימל האט מען אנגעשריבן, אז דוקא ווו ר׳ מענדל גייט פארביי יעדן טאג זאל וווינען זיין טאכטער. דעם גאנצן מארק־פלאץ איז ר׳ מענדל דורכגעגאנגען ביזן בית המדרש. ווי מיר ווייסן האט ר׳ מענדל נישט אויפגעהויבן זיינע אויגן אויפן וועג, אבער ווען ער איז פארבייגעגאנגען די וווינונג פון זיין טאכטער, האט ער סטיכיש אויפגעהויבן זיין קאפ און געקוקט. וועמען האבן זיינע אויגן געזוכט? זעלבסטפארשטענדלעך זיינע אייניקלאך האט ער געצאפלט צו זען, זיי צודריקן צו זיך און מורמלען מיט זיינע ליפן „דאס זיינען יוצאי חלצי” און זיינע „קדשים” און „דור המשך”, אבער „דער מענטש טראכט און גאט לאכט”. ס׳איז געקומען א היטלער־שחיטה און דאס בעסטע האט ער צוגענומען.

יהי זכרם ברוך!

חנא בלוטמאן — שטוב ברודער אברהם טרעגער

חנא בלוטמאן, א זון פון סאנה און פייגע געבוירן אין יאר 1918. נאכן טויט פון פאטער ערצויגען ביי יצחק און פייגע טרעגער. צוליב די שווערע עקאנאמישע לאגע אין שטוב האט ער געמוזט אין די גאר יונגע יארן גיין אלס שוסטער־געזעלן ביי שלום שבתי און מיט זיין פארדינסט מיטגעהאלפען די עלטערע. טראץ זיין שווערע ארבעט איז ער געווען זייער פול מיט מוט און לעבען־לוסט, באליבט ביי אלע באקאנטע און חברים.

אלס יוגנטליכער איז ער אריין אין „בונד פארטיי”, ווו ער האט אקטיוו מיטגעארבעט, און פון נאטור א בעגאבטער האט ער מיט ערפאלג אנטייל גענומען אין טורבינער דראמאטישן קרייז.

ביים אויסברוך פון קריג איז ער אנטלאפן מיט אנדערע טורבינער קיין רוסלאנד און האט זיך באזעצט אין שטעטל באגוסלאוו — נעבן קיעוו, און בעקאנט זיך דארט מיט זיין שפעטערע פרוי זשעני לוקאוו און אויך דארט פארטגעזעצט מיט זיינע פעהיגקייטן אין דארטיקן דראמאטישן קרייז. גלייך מיט׳ן אויסברוך פון קריג צווישן רוסלאנד און די נאציס האט ער זיך פרייוויליג מאביליזירט אין מיליטער, און אין די בלוטיקע שלאכטן ביי די הויפט־סטאציע וואראניעזש אין ער געפאלען 1941 מיט א העלדישן טויט. זיין אנדענקונג פארבלייבט טיף אין הארץ ביי זיינע לעבנס געבליבענע ברידער ווי אויך ביי אלע זיינע בעקאנטע.

אברהם טרעגער — געבוירן אין טורבין אין יאר 1919. מיט׳ן אויסברוך פון דער קריג, איז ער אוועק געפארן קיין רוסלאנד, מיט׳ן ריק־צוג פון דער רויטער ארמיי

פון לובלינער ראיאן. ער האט זיך באזעצט אין אַ שטעטל ארטאוו נעבן וויניצא (אין אוקראינא). אין דעם שטעטל האט ער געהייראט און אויפגעשטעלט א פאמיליע.

מיט'ן אויסברוך פון דער קריג רוסלאנד — דייטשלאנד, האט ער זיך פרייוויליג אנגעשלאסען אין דער רויטער ארמיי, צו קאמפף קעגן דעם היטלער מיליטער. ער איז געפאלן ווי א העלד אויפן שלאכט ביי ראסטאוו אין יאר 1941.

פון רעכטס אויף לינקס: חנא בלוטמאן, אברהם טרעגער מיט זיין קינד

לוח ימי הזכרון

קהילות ישראל בטורבין והסביבה

ז'ולקייבקה —

גירוש לאיזביצה, ה' חשון תש"ג.

גוראי —

גירוש לבלז'יץ, ח' אלול תש"ג.

טורבין —

גירוש לאיז'ביצה, בין כ' תשרי — כ' חשוון תש"ג.

יאנוב לוב. —

העברה לזקליקוב, בין כ' תשרי — כ' חשוון תש"ג.

יוזיפוב —

החיסול האחרון, כ׳ אייר תש״ב;
גירוש לבלז׳יץ, כ״ב חשוון תש״ג;
חיסול הגיטו — אביב 1942.

מודליבוז׳יץ —

גירוש לקרשניק, בין כ׳ תשרי — כ׳ חשוון תש״ג.

קראסניברוד —

אקציה, בין י״ט אלול תש״ב — כ׳ חשון תש״ג;
הריגה במקום — יודן־ריין, ט״ו חשוון תש״ג.

קראסניסטאב —

גירוש לאיזביצה, כ׳ תשרי — כ׳ חשוון תש״ג; כ״ב אייר תש״ב.

קרשניק —

החיסול האחרון בין כ״א חשוון — כ״א כסליו תש״ב.

רייוביץ —

האקציה האחרונה, תשרי — א׳ חשון תש״ג; אלול תש״ג.

התאריכים נלקחו מתוך ספר מיוחד למטרה האמורה של רשות „יד ושם״ בהר הזכרון בירושלים

נצולי השואה מעיר טורבין. חלק מהם לחמו עם הפרטיזנים ביערות, וחלק שמצאו מקלט בברית המועצות, ובגמר המלחמה התקבצו כולם בגרמניה בעיר אולם.
בשורה למעלה: פינק פרץ, זיס מלך שלמה, יגרמן יוסף, פוקס אברהם.
שורה שניה: בליטמן אביש, קופף יוסף, זיידל ישראל, גיוורץ חנה, לדר הלל, ציטרינבוים גיסל, מיצנר יעקב, גוטוילינק יעקב, ביטרמן הרש,
הילדים הם בני יעקב גוטוילינק (אביטוב).

משפחת צימרמן משה

מימין למעלה עומדים: אליעזר צימרמן, ברל צימרמן, ינטה אשתו, יצחק צימרמן, דוד צימרמן
יושבים מימין: מיכאל אלטה אשתו משה צימרמן, חיה אשתו, איידל בתם,
עריש בנם ושלמה נכדם.

דאס שטעטל אין איר לעבן

(אין יידיש)

דאס שטעטל טורבין

פון איתמר הופן

טורבין אדער טוראבין Turobin אזוי האט געהייסן דאס שטעטעלע. פון געאגראפישן פונקט האט זיך דאס שטעטעלע געפונען אין קאנגרעס פוילן אין א נידעריקע געגענד פון שווארצן באדן. געהערט האט דאס צו דער לובלינער וואיעוודסטווא (ראיאן). ארומגערינגלט מיט נאענטע און ווייטערע שטעט און שטעטלעך, ווי צ.ב.: 50 ק״מ פון לובלין אין דרום זייט; 20 ק״מ פון קראסניסטאוו; 40 ק״מ פון זאמאשטש; 20 ק״מ פון שעברשין; 20 ק״מ פון פראמפאל; 35 ק״מ פון בילגאריי; 10 ק״מ פון וויסאקי לוב; 10 ק״מ פון זשולקיעווקא.

הארט ביים שטעטל האט אדורכגעשניטן א טייך אין דער פארם פון א פאראבאלע. אנגעקומען איז דער טייך פון טארגאוויסק (מערב־צפון) און זיך פארצויגן אין דער ריכטונג פון שעבערשין. דער טייך האט אויך געהאט א נאמען. ווען דער טייך וואלט קיין נאמען נישט געהאט, וואלט דאך קיין גט נישט געקאנט ווערן דורכגעפירט אין טורבין, און אזוי ווי ס׳זיינען יא פארגעקומען גטין, דעריבער האט דער טייך געהייסן „פ א ר״.

צו באצייכענען די יארן פון דער גרינדונג פון דער יידישער קהילה אין טורבין, האבן מיר קיינע היסטארישע דאקומענטן אויפצווייזן און פעסטצושטעלן גענוי. מיר האבן בלויז די מעגלעכקייט צו באלויכטן די פארגאנגענהייט מיט אייניקע פאקטן:

ר׳ נחמיה פליישער (מיטן ביינאמען „מאמאק״), א ייד פון א יאר ניינציק, האט דערציילט אין א געוויסן שבתדיקן טאג, ווען ער איז געשטאנען אין ווינקל פון דער לובלינער־מאלינקאווער גאס, נעבען אברהם מאצקעס הויז, א ביסל היסטאריע. געווען איז דאס אן ערך אין יאר 1930.

ווען ער איז א קליינער יינגל געווען האט ער עפעס געדענקט וועגן דער פאווסטאניע, און זיין זיידע האט אים דערציילט, אז ער געדענקט נאך, ווי מענטשן פלעגן ריידן מיט פחד, ווען מ׳האט דערמאנט באגדאן כמעלניצקעס נאמען. דערציילט האט ער אזוי:

ווען כמעלניצקי מיט זיינע קאזאקן האבן ארײנמארשירט אין פוילן און זיי זיינען שוין געווען נעבען ראווע־ראסקע, זיינען אייניקע יידישע פאמיליעס געקומען זיך באזעצן אין טורבין. זיי האבן גערעדט דויטש־יידיש און געזונגען א ליד „באגדאן, באגדאן, דו ביסט א בוגד״ א.א.וו. דאס איז נאך נישט געדרונגען, אז די שטעטל איז אנטשטאנען אין 17־טן יאר הונדערט, אבער מ׳קאן משער זיין, אז דאס איז געווען אומגעפער אין 17—16־טן יארהונדערט.

אויך, ווי עס ווייזט זיך ארויס, זיינען געווען אין טורבין איינער אדער צוויי פראפּאנאטארס, וועלכע זיינען איבערגעגאנגען בירושה, און די פראפּאנאציעס זיינען דאך געקומען צו די טורבינער יידן, ביים גוטן ווילן פון די פריצים, וועלכע זיינען געווען פיל און רייך אין דער אומגעגענד, אלס רעזולטאט פון די געבענטשטע אגרארישע נאטירליכע באדינגונגען. האבן די פריצים פארדונגען צו די יידישע ארענדארס די פיש־צוכט (Sadzowkie) די פרוכט־גארטנס א.א.וו., און דאס שטאמט נאך פון די פריצים־הערשאפט אין 17־טן יארהונדערט.

אזוי ווי דער שטייגער איז, אז יעדע שטאט און שטעטל האט זיך איינגערעדט, אז זי איז דאס דער צענטראל־פונקט פון דער ארומיקער געגענד, האט זי זיך באנוצט מיט דעם פאקט אלס באווייז, אז זי איז ארומגערינגלט מיט אנדערע שטעט, און אט מיט דעם פאקט האט זיך יעדע שטאט און שטעטל געקאנט באנוצן און זיך האלטן פאר א „צענטראל״. נאר די שטאט, וועלכע איז שוין געווען ביים ים און איז נישט געווען ארומגערינגלט מיט אנדערע שטעט, האט נישט געקאנט זאגן, אז זי איז א „צענטראל״. נו, דאן איז די שטאט דאך געווען א פּארט־שטאט.

אזוי האט אויך דאס שטעטל טורבין כאראקטעריסטיש געטענ׳ט, אז זי איז א שטיקל „צענטראל״, אבער נישט א געאגראפישער נאר א גייסטיקער.

אין שטעטל איז געווען: א באד, א מקוה, א בית המדרש, א שול, 3 חסידים־שטיבלעך און א שטיבעל פאר בעלי־מלאכות, א ספּעציעלע שול האט געהאט דער רב, וועלכע האט געדינט דעם קראשניקער רבין מיט זיינע חסידים.

די פינאנסיעלע עקאנאמישע אנשטאלטן און דערנערונגס־קוועלן זיינען געווען: א קאאפּעראטיווע באנק, אן אלגעמיינע קאאפּעראטיווע קאסע און א גמילות־חסדים קאסע; ס׳איז געווען א האנדווערקער פאריין פון אלע מלאכות, אומגעפער פון 100 חברים, וועלכער האט אריינגענומען אלע פאכלייט: סטאלערס, שניידערס, שוסטערס, קאמאשנשטעפּערס, שטריקנמאכערס, רימערס, היטלמאכערס און אנדערע פאכלייט.

אייסער די אויבנדערמאנטע פּראדוצירנדע כוחות, וועלכע האבן געשאפן באדי־נונגס געברויכן פאר דער באפעלקערונג פון שטעטל און פאר דער פויערים־באפעלקערונג פון דער סביבה, זיינען נישט געווען מער קיינע פּראדוקטיווע כוחות.

ס׳זיינען געווען 2 מעהל־מילן מיט אן עלעקטראווניע, וואס האבן זיך געפירט בשותפות מיט קריסטן. די איבריקע יידישע באפעלקערונג האט זיך באשעפטיקט מיט האנדל. א טייל זיינען געווען קרעמער — קליינע און גרויסע געוועלבן, וועלכע האבן פארקויפט אלץ פארן מענטשליכן געברויך; און א טייל זיינען געווען קליינהענדלער, וועלכע האבן געלעבט פון האנדל אויפן מארק־טאג. דער וואכענדיקער טראדיציאנעלער מארק־טאג איז פארגעקומען דאנערשטיק, און די פארדינסטן פון דעם האנדלס־טאג האבן אויסגעהאלטן א גרויסע טייל פון דער באפעלקערונג. אויב דער מארק־טאג איז געווען א שוואכער, זיינען געווען אייניקע סוחרים, וועלכע פלעגן ארומפארן אויפקויפן לאנדווירטשאפטליכע פּראדוקטן ביי די פויערים פון די ארומיקע דערפער, אויך אין די איבריקע טעג פון דער וואך.

אין פארלויף פונם יאר פלעגן פארקומען אייניקע גרויסע ארגאניזירטע יריד׳ן.

אויף אזעלכע יריד׳ן זיינען געקומען סוחרים פון די ארומיקע שטעט: זאמאשטש, שעבערשין, קראסניסטאוו, פיאסקי, א.א.וו. אין אזא יריד האבן די בעלי מלאכות פארקויפט אלע זייערע סחורות.

כדי צו פארשטיין אין קורצע שטריכן די עקאנאמישע קאנסטרוקציע, אין וועלכער די יידישע באפעלקערונג פונם שטעטל האט געפונען איר עקזיסטענץ, קאן מען זאגן, אז די פויערים פון דער ארומיקער געגענד האבן געשאפן און פארקויפט די לאנדווירטשאפטליכע לעבענס־פראדוקציע, און די יידן האבן געקויפט און פארמיטלט מיט דער פראדוקציע פון די פויערים. זיי האבן זיי אויך צוריק פארקויפט די פראדוקציעס וועלכע די בעלי־מלאכות האבן געשאפן, ווי אויך אנדערע נישט אגרארישע לעבנס־מיטלען, וועלכע די סוחרים האבן פארקויפט די פויערים, ווי צ. ב.: גאלאנטעריי, מאנו־פאקטור, שפייז און אנדערע הויז־באדערפענישן, וועלכע די סוחרים האבן דאס אלץ אימפארטירט פון די גרעסטע שטעט, ווי לובלין, זאמאשטש, לאדז׳. די טייל יידישע באפעלקערונג, וועלכע האט נישט געהאט קיין פארקער מיט די פויערים, האבן געלעבט פון די אנדערע יידן. דאס זיינען געווען די כלי קודש: שוחטים, גבאים, שמשים, רבנים, מלמדים, אלמנות, יתומים א.א.וו. ס׳זיינען אויך געווען אייניקע יידישע לאנדווירטן, פאמיליעס וואס האבן אויך צוגעהאנדלט מיט פלייש. די איבריקע פראפעסיעס פון דער באפעלקערונג זיינען געווען: קצבים, שפילטערער (בעלי עגלות), בעקערס, מוכרי ספרים, איינבינדער א.א.וו.

ערציאונגס־און קולטורעלע אינסטיטוציעס זיינען געווען: א פוילישע פאלקס־שולע; א בית־יעקב שולע; א „תרבות״ שולע, וועלכע איז געווען טעטיק מיט אייניקע איבערייסונגען דורך די שוועריגקייטן פון אויסהאלטן דעם ביודזשעט; ס׳איז געווען א תרבות ביבליאטעק; א פוילישע ביבליאטעק און קולטור־ליגא ביבליאטעק פונם בונד; ס׳איז געווען א חדר פון קליינע קינדער (דריי־יעריקע אנפאנגערביים „געלן מלמד״); 3 דרדקי־חדרים; א חדר מתוקן און תלמידים פון בית המדרש; אייניקע האבן געלערנט מיט ר׳ מרדכי׳ן און אייניקע האבן געלערנט פאר זיך אליין.

די פאליטישע געזעלשאפטליכע און רעליגיעזע ארגאניזאציעס זיינען באשטאנען פאלגענד: די ציוניסטישע ארגאניזאציע; „החלוץ הצעיר״ ארגאניזאציע; רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע („ביתר״); אגודת ישראל; בנות יעקב; דער בונד; גערער חסידים; אלכסנדערער חסידים; קראשניקער חסידים און טריסקער חסידים.

די אלגעמיינע באפעלקערונג פון טורבין האט זיך געציילט אין יאר 1939 ביי 5 טויזנט נפשות, אין דעם האבן זיך גערעכנט 45—40 פראצענט יידן. אין יאר 1929 איז די יידישע באפעלקערונג באשטאנען כמעט פון 50 פראצענט. דאן איז דער שטאטראט באשטאנען פון די יידן און די קריסטן פון דער צענטער שטאט און אויך די קריסטן פון דער פארשטאט (פשיעדמיעשטשע). צוליב דער מורא פון „פן ירבו״ האט דער סטאראסטווא באשלאסן צו פארגרעסערן די גרעניצן און צו קאאפטירן צום ראט פון טורבין די קריסטליכע באפעלקערונג פון דער אלעשאנקע און זאלאבצ׳ע. דער פועל יוצא דערפון איז געווען, אז די יידישע באפעלקערונג איז געבליבן 40%. ס׳איז כדאי צו באמערקן, אז דער גרעסטער שטייערפצאל פארן שטאטראט־ביודזשעט איז געקומען

פון דער ייִדישער באפעלקערונג, נישט פראפארציאנעל צו זייער פראצענט און אויך נישט פראפארציאנעל צו זייער פארמעגן. דאגעגן, די פארוועגדונג פונם ביודזשעט איז נישט געווידמעט געווארן פאר דער ייִדישער באפעלקערונג פראפארציאנעל צו זייער פראצענט און נאך ווייטער פון דער ייִדישער שטייער־אפצאל פראפארציע.

בכלל זיינען געווען די דינסטן פונם שטאטראט צו דער באפעלקערונג זייער קליינע, און ספעציעל פארן ייִדישן צענטרום נאך ווינציקער. די הילצערנע טראטוארן זיינען נאר געווען ארום דער שטאט, אין די קריסטליכע גאסן. אויך די בוימער־פלאנצונגען זיינען נישט געווען אין ייִדישן קווארטאל. דער רונדער גרויסער מארק־פלאץ, אין וועלכן צענטרום איז געשטאנען א גרויסער הילצערנער קרויץ, איז געווען פוסט און לער און נישט באלויכטן.

דער שאסיי, וועלכער האט געפירט קיין לובלין, האט אדורכגעשניטן דאס שטעטל דורך דער פילסודסקי גאס און זיך פארצויגן ביז איבער דער בריק פונם טייך „פאר״. די איבעריקע גאסן זיינען נישט געווען ברוקירט, אויך קיין טראטוארן זיינען נישט געווען. ווען ס׳איז געקומען דער פרילינג, די שנייען זיינען זיך צוגאנגען און עס זיינען געקומען רעגנס, זיינען די אלע גאסן פול געווארן מיט בלאטע. עס האט זיך ממש געשאפן א טייך פון בלאטע, און די טיפקייט איז אין אייניקע ערטער דערגאנגען ביז א האלבן מעטער. אין א לבנה־נאכט האט דער בלאטע־טייך אויסגעקוקט ווי א גרויסער פיינער שפיגל. ווי באמערקט, איז דאס שטעטל געשטאנען אויף א נידעריקן שווארצן באדן, און די וואסערן האבן נישט געהאט קיין אפלויף. די בלאטע־צייטן האבן זיך פארצויגן לאנגע וואכן, ביז א שטארקע זון איז געקומען און האט דאס אלץ אויסגעטריקנט. ביז דאס האט זיך אלץ אויסגעטריקנט איז געווען א גרויסע באוועגונג פון די וואגנס, און די בלאטעס זיינען געווארן אזוי אויסגעארבעט דורך די רעדער פון די וואגנס, אז עס איז געווארן פון זיי א מין טיט, וואס מען האט געקאנט בויען מיט אים הייזער. גרויסע אומבאקוועמליכקייט האָבן די בלאטעס גורם געווען פאר די יעניקע יונגעלייט, וועלכע האבן ליב געהאט ארויסצוגיין אויפן פרימארגן מיט אויסגעפוצטע שטיוול. זיי זיינען געשפרונגען, כאילה שלוחה, פון א שטיין צו א שטיין און פון איין ווארענדע אויף אן אנדערער. אפטמאל האט דער מזל נישט געגליקט, און מען פלעגט ארייננפאלן מיט איין שטיוול אין א טיפער בלאטע. אויב זיין קאפאטע איז נישט געווען קיין מאדערנע און א טראדיציאנעל־לאנגע, האט ער אויך טובל געווען די קאפאטע, מיט א „ציצה״ דערצו. אזוי איז דער יונגערמאן ארייננגעקומען אין בית המדרש א פארשעמטער און געמורמלט מיט ערגערניש צו זיך, דאס הייסט צו זאגן: „אזוי קוקט אויס די גאס!״

די הייזער ארום דעם גרויסן מארק־פלאץ זיינען געווען געבויט אזוי ווי א געשלאסענע ח. אין צוויי גאסן־זייטן האבן זיך געצויגן צוויי לאנגע פאטשענעס, וועלכע זיינען געבויט געווען צוזאמען מיט די הייזער. אין דער לענג פון די פאטשענעס זיינען געווען געוועלבן. די פאטשענעס האבן געדינט פאר די מענטשן אלס א שוץ קעגן רעגן, שניי אדער זון, אזוי אז דער האנדל איז נישט געשטערט געווארן. נישט איינמאל אין א רעגן־טאג האבן זיי געדינט אלס פארזאמלונגס־פונקטן פאר סוחרים, פאר רכילות־מאכער און אויך פאר די פאליטישע דעבאטן.

דער גרעסטער טייל פון די הייזער זיינען געווען געבויט פון איין שטאק די הויך, איניקע געביידעס זיינען געווען פון צוויי און דריי שטאק. אט די גרויסע געביידעס און נאך איניקע קליינע הייזער זיינען געווען געבויט פון רויטע ציגל. אלע איבעריקע הייזער זיינען געווען געבויט פון הילצערנע באלקן 30—20 ס״מ די דיק, מיט דעכער פון שינדלען. איניקע הייזער, אממייסטן פון זיי די קריסטליכע, האבן געהאט שטרויענע דעכער. דער אויסערליכער אויסזען פון די הייזער האט געמאכט א נעבעכדיקן קבצנישן איינדרוק. הייזער זיינען געווען געקאלכטע, געפארבטע, אויך נאקעטע, בלויע, ווייסע, גרינע, — מיט איין ווארט: אן ערב־רב פון פארבן. אין פארוואלקנדיקן רעגענדיקן יעשען־טאג האבן די גאסן מיט הייזער אויסגעקוקט מרה־שחורה׳דיק, און די טראפנס רעגן, וועלכע האבן זיך אראפגעקייקלט פון מאנכע שינדלענע דעכער, האבן ממש געוויינט אזוי ווי די יידן ביי נהרות בבל.

אזוי האט אויסערליך אויסגעזען דאס פראווינץ־קליינע ארימע שטעטעלע טורבין, אין וועלכער ס׳איז געווען א קהלה פון א דריי טויזנט יידישע נפשות. דארט זיינען זיי געבוי׳רן געווארן, דארט האבן זיי זיך ערצויגן, דארט האבן זיי געלעבט און דארט זיינען זיי אומגעקומען.

אזוי ווי מיר האבן פריער דערמאנט, אז יעדע שטעטל דענקט פון זיך, אז זי איז א צענטער, אזוי האט אויך דאס שטעטל טורבין געטענ׳ט, און זאגאר שטאלצירט דערמיט, אז זי איז א ריכטיקער צענטראל, אבער נישט קיין געאגראפישער, נאר א גייסטיגער צענטער. דאס זיינען נישט געווען סתם טענות. דאס שטעטל טורבין האט באוויזן פאקטיש, אז זי האט געדינט אלס קוועלע פאר עקספארט פון גייסטיגע כוחות. דער טורבינער רב, ר׳ מרדכי מאיר ווייסבראד, און זיין פאטער יענקלה, א למדן און א מופלג בתורה, וועלכער איז געזעסן בכבוד אויף זיין כסא הרבנות אין טורבין. אין א העלן טאג האט די שטאט קראשניק געווארפן אן אויג אויף ר׳ יענקלה ווייסבראד, און די קראשניקער קהילה איז אפילו גרייט געווען צו צאָלן אנטשעדיקונג צו די טורבינער קהלה. אט אזוי איז געשלאסן געווארן די טראנזאקציע, און די שטאט קראשני׳ק האט באקומען דעם טורבינער רב. עס האט לאנג ניט געדויערט, און די קראש־ניקער יידן האבן אים אויך געקרוינט פאר א רבין (אחוץ מרא דאתרא), און ער איז געווארן ארומגערינגלט מיט א טויזנט חסידים.

דער פראמפאלער רב, ר׳ אליעזר פעדער, משה פעדערס א ברודער, איז געווען א תלמיד פון טורבינער בית המדרש. זשולקעווקא האט געדארפט אויפנעמען א רב, האט זי זיך געווענדעט צו די טורבינער תלמידי חכמים, און זיי האבן באשטעטיקט אן אברך, א תלמיד־חכם פון טורבינער בית־המדרש ר׳ שמחה פעלהענדלער, זיינע שוואגערס זיינען געווען ירחמיאל ברוינשפיגל און ר׳ ישראל מרדכי איידלמאן.

דער שעבערשינער רב (נאמען אונבעקאנט) איז אויך געבוירן געווארן אין טורבין און געווען א תלמיד אין בית המדרש. דער אלטער ראכאווער (אננאפאל) רבי האט אויך עוסק בתורה געווען אין טורבין. ר׳ בונים עסטרייכער, ר׳ יצחק יחיאלס זון, איז אויפגענומען געווארן אלס מורה הוראה אין דער ישיבת חכמי לובלין. ר׳ ישעיהו נאטע טרעגער, דער זון פון עוזר בעל־עגלה, איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין

א געוויסער שטאט אין גרויס־פוילן. אט אזוי האט זיך געצויגן די קייט פון די טורבינער תלמידי חכמים און למדנים. זיינען דאס נישט קיין גענינעגדע פאקטן אויף דעם, וואס די טורבינער קהלה האט אזוי שטאלצירט ? דאס זיינען דאך נאר אויסערליכע פאקטן, אבער דער אמת איז, אז מען גיט א טראכט און אן איבערבליק איבער די טורבינער יידן, האט מען דאך געדארפט זוכן מיט ליכט אן עם הארץ.

די יידן אין טורבין האבן געלעבט על התורה ועל המסחר, און אייניקע על המלאכה. פיל יידן האבן געלעבט על התורה אליין. איי סטייטש, ווי קאן דאס זיין ? אזוי איז דאס געווען ! די פרוי'ען האבן געהאנדלט אויפן מארק אדער פארקויפט אין געוועלב, און די מענער זיינען געזעסן און געלערנט תורה. עס זיינען געווען יידן, וועלכע זיינען געווען אינגאנצן ארויסגעטאן פון עניני חולין. אלע, פון דעם רב ביזן וואסער־טרעגער, האבן געקאנט לערנען א בלאט גמרא מיט תוספות. א תהילימ'ל האט זיך שטענדיק געפונען ביי יעדן אין קעשענע, און אין דער פרייער צייט, אדער ווען מ'איז געפארן, האט מען ארייגעכאפט קאפיטלאך תהילים. דער טורבינער בעל־עגלה איז נישט געווען סתם א בעל־עגלה אזוי ווי אין אנדערע שטעט. זיי זיינען געווען אלע למדנים. ווען זיי פלעגן פארן קיין לובלין — אין די צייטן פון די גרויסע בלאטעס — און דער וואגן האט זיך פארשטעקט אין א טיפער בלאטע, פון וואנען די פערד האבן נישט געקאנט ארויסשלעפן, האבן זיי זיך באנוצט מיטן „שם המפורש". מ'האט די פערד געגעבן עסן און מ'איז אוועק צום נאענטן שטעטל אין בית־המדרש אריין, דארט האט מען זיך געזעצט לערנען א בלאט גמרא. ווען זיי זיינען צוריקגעקומען האבן זיי געזאגט צו די פערד : „אין נאמען פון אונדזערע פאטערס אברהם יצחק ויעקב !" האבן די פערד באלד ארויסגעשלעפט די וואגנס פון דער בלאטע, ווי אדלערס זיינען זיי געלאפן, זעט איר גאט'ס וווּנדער, הא ? !

דער בית־המדרש איז געווען פארן יידישן גייסטיגן לעבן — קאנסטילאציע אין טורבין, ווי א ריזיגער שמיד־אייזן. בייטאג און ביינאכט, סיי אין ווינטער סיי אין זומער, עס האט געקאנט דונערן און בליצן, רעגענען און שנייען, — די לירישע טענער האבן נישט אויפגעהערט פאר א ווייל ארויסצוקלינגען מיט א שיינעם ווידערקלאנג פונם בית־המדרש. דינע קלאנגען, באסאווע קלאנגען און סתם לערנענדיקע קולות און געזאנג. אז מ'האט געלערנט האט מען זיך געשאקלט און געזונגען. שאקלענדיק זיך, זיינען די גראבע הילצערנע טישן און בענק געווארן אזוי אויסגעריבן, אז זיי האבן געגלאנצט ווי פאליטור. ווען איינער האט א יארצייט געהאט, האט ער צוזאמענגענומען א מנין און געלערנט א פרק משניות. די ערשטע אות פונם פרק האט געדארפט זיין די זעלבע ווי די ערשטע אות פון דעם פארשטארבענעם'ס נאמען. ביי א צווייטן טיש האט מען געלערנט דעם „דף יומי". אנדערע האבן זיך פארנומען מיט פוסקים און יורה דעה. ס'זיינען אויך געווען אייניקע, וועלכע האבן זיך פארנומען מיט קבלה. אלע האבן געלערנט תורה לשמה, שלא על מנת לקבל פרס. עס זיינען אויך געווען אומגעקרויינטע קאטעגאריעס פון למדנים. די יונגע תלמידים, ווען זיי האבן א קשיא געהאט, האבן זיי געפרעגט די צווייטע קאטעגאריע, און ווען די אנדערע האבן געהאט א קשיא, האבן זיי געפרעגט די גרעסטע קאטעגאריע למדנים. ווען די תשובה איז נישט געווען אזוי

פשוט, האט זיך אנטוויקלט א ויכוח מיט פלפול, מיט פשט און דרש, און יעדער איינער פון די למדנים האט געוואלט באווייזן זיין כוח. האט איינער געבראכט דעם רמב״ם, האט דער צווייטער געבראכט דעם רשב״ן. אזוי האט זיך פארצויגן לאנגע שעות, און אפט פלעגט זיין א תיקו! מ׳דארף פרעגן גרעסערע למדנים. עס זיינען אויך געווען בחורים מתמידים, וועלכע האבן צוגעגרייט די תשובה, נאך פאר דער קשיא. אבער די תשובה האבן זיי געהאלטן פאר א „נשק סודי״, און אזוי האבן זיי פראדוצ׳ירט אן אימפּראוויזאציע. אם ענדע פון דער סצענע האבן זיי געפונען „צופעליק״ די תשובה. אזוי האט זיך אפגעשפיגלט דאס גאנצע גייסטיגע לעבן פון די יידן אין בית־המדרש. דער בית־המדרש איז געווען א ווארימע היים פאר די אלע, וועלכע זיינען דארטן אריין. ווען איינער איז געווען, רחמנא ליצלן, מחוסר פרנסה, אדער האט געליטן פון חוסר שלום בית און וואס ניט איז, האט ער געפונען די טרייסט אין בית־המדרש. דער בית־המדרש האט אויך געדינט פאר א האנדלס־בערזע, און האנדלס־טראנזאקציעס זיינען געשלאסן געווארן צווישן מנחה און מעריב. א תקיעת כף איז געווען חשובער ווי חתמענען אויף א קאנטראקט. אין די גרויסע ווינטער־נעכט איז דער בית־המדרש געווען באלויכטן מיט די גרויסע הענג־לייכטער, און דער אויוון איז געווען שטארק אנגעהיצט, אז מען האט נישט געקאנט צולייגן א האנט. וואס דער פראסט אויפן גאס איז געווען שטארקער, האט מען זיך מער צוגעשטופט צום אויוון. מען האט ארומגערינגלט דעם אויוון ווי בינען ארום דעם צוקער, אייניקע האבן זיך באגניגנד בלויז אנצווארימען א האנט. אז די פארזאמלטע זיינען געזעסן פיל שעות, פלעגט זיך ווילן אויך נעמען עפעס אין מויל אריין, זיינען געווען קליינע יינגלעך, וואס האבן געבראכט צום פארקויפן באניעקערן, געפרוירענע עפּעלאך, הייסע באבעלאך, ציגאַרעטן, קיכעלאך, — אויף אונטערצוהאלטן די נשמות. גלייכצייטיג האבן זיך די קליינע יינגלעך אזוי ארום אויך אויסגעלערנט האנדלען.

אויף צו־מארגנס האט ר׳ מאטעל שמש געהאט יענע גרויסע ארבעט, די פאל פונם בית־המדרש האט אויסגעקוקט ווי נאך א פאגראם פון באניעקערן און אנדערע שאלעכטס. ער, ע״ה, איז געווען א ברוגזענדיקער ייד אין אלגעמיין, און נאך ספּעציעל ווען ער האט געטראפן אזא אנגעשמוצטע פאדלאגע. ווען ער האט געקערט די פאל האט ער תמיד אונטערגעברומט, אז אזעלכע חזירים האט ער אין זיין לעבן נישט געזען. דאס האט ער געזאגט נאך 20 יאר קערן. האט זיך איינער אפגערופן צו ר׳ מאטעל שמש: דאס איז דאך גארנישט, דאס מאכט נישט אויס, דאס איז דאך קודש בחול, אבער גיט נאר א קוק, ר׳ מאטל, וואס טוט זיך אין דרויסן, ארום די ווענט אוןביים אריינגאנג פונם בית־המדרש פלעגט יעדער, וואס קומט אריין, זיך פריער אוועקשטעלן ביי דער וואנט... אבער אריינקומענדיק אין בית־המדרש נעמט ער, פארשטייט זיך, נטילת ידים. ר׳ מאטל האט אים אנגעקוקט און נישט געוווסט וואס אים צו ענטפערן. ער האט נאר אונטערגעמורמלט „מיר זיינען אין גלות״.

אזוי האבן זיך די טורבינער רעליגיעזע יידן אויסגעלעבט זייער גייסטיגן לעבן. דער בית־המדרש איז געווען פאר זיי ווי אן אוניווערסיטעט, און אין זייער לעבן א „נר תמיד״. פון דעם איז ארויסגעקומען די חכמה, די פילאזאפיע, דער מאראל, די יידישע ספּעציפישע

אייגנשאפטן, און דאס האט מען מוריש געווען פון דור צו דור ביז צו היטלערס פארניכטונג.

ערב שבת אין שטעטל

פרייטיק נאכמיטאג פארן אונטערגאנג פון דער זון איז יעדער ייד, וואס זיין בארוף זאל נישט זיין, געווארן ארומגענומען מיט א חרדת־קודש. אויב ער האט נאך נישט באוויזן צו פארענדיקן די ששת ימי המעשה, האט אים ארומגענומען א ציטערניש. ער איילט זיך צו פארענדיקן זיין מלאכה, און זיין גרייט אויפצונעמען די שבת מלכתא. דער בעל־עגלה, וואס האט פארשפעטיקט אנצוקומען אין שטעטל אריין, שמייסט די פערד און מונטערט זיי: שבת! שבת! איילט אייך צו! דער קרעמער האט צוגעאיילט זיינע לעצטע קונים, אז זיי זאלן קויפן וואס ווינציקער און מאכן שנעל, ווייל דער שבת קומט. ער האט אויך מאנכמאל באשלאסן, אז די צייט איז שפעט און ער פארקויפט יעצט נאר ליכט לכבוד השבת און מער גארנישט. דער בעל מלאכה האט אויפגעהערט זיין ארבעט ביי צייט און איז אוועק אין בית המרחץ. אייניקע זיינען געגאנגען אין באד אריין, אנדערע זיינען צוריקגעגאנגען פון באד. יעדער איינער יאגט זיך, איילט זיך, מען מאכט אלץ שנעל.

ווען די זון האט שוין אנגעפאנגען אונטערגיין, איז ר׳ ברוך שמש שנעל אדורכגעלאפן אין שטעטל, מיט א ספעציעלן האמער־שטאק געקלאפט אין די לאדן, און גערופן אין שול אריין.

די יידן שטראמען אין בית־המדרש אריין, וועלכער איז געווען באלויכטן מיט גרויסע שבת־ליכט. אלע ליכט פון די זשיראנדאלן האבן געלויכטן. די מתפללים קומען צייטיק אין שול אריין, זעצן זיך אוועק און זאגן שיר השירים מיט א שיינעם ניגון, און די וועלכע פארשפעטיקן פאנגען אן מיט מנחה.

דער שליח־צבור, ר׳ ירחמיאל שאכנאלעס, קומט צו צום באלויכטענעם עמוד און עפנט מיט א קול ווי א דונער דעם „לכו נרננה״, אז די ווענט ציטערן. דער קהל זאגט אים נאך, און זיינע געהילפער זינגען אונטער זייער שיין. אזוי האט מען געדאוונט ביז „מזמור שיר ליום השבת״, און אז מען איז געקומען צום פסוק „ושמרו בני ישראל את השבת״ האט זיך דער עולם דערוועקט און געדאוונט הויך, ווייל אין זכות פון שמירת שבת קאנען די יידן ווערן אויסגעלייזט. די תפילה ענדיקט זיך, און דער קהל איילט זיך אהיים צו גיין. נעבן דער טיר ביים ארויסגאנג פון דער שול װארטן אייניקע ארימע לייט, מ׳זאל זיי איינלאדן אויף סעודת שבת. און וואס דענקט איר? אחינו בני ישראל הם, איר קאנט זיין רוהיג, אז עס איז קיין איין גאסט נישט געבליבן אן א סעודת שבת. דאס יאגן זיך אהיים צו גיין פרייטיק אוונט פון שול האט אייניקע מאטיוון געהאט. ערשטנס האט מען מורא געהאט, אז די ליכט וועלן נישט באווייזן צו ברענען איבער דער סעודה. צווייטנס, די קינדער זאלן נישט איינשלאפן, און העיקר — דאס עסן זאל נישט קאלט ווערן,ווייל מ׳האט דאך נישט געטארט אנצינדן קיין פייער.

אז דער ייד קומט אהיים פון שול פאנגט ער אן מיטן „שלום עליכם״, און ער לאדט איין די שבת מלכתא. ער מאכט קידוש און מ׳פראוועט די סעודה, וועלכע איז געווארן צוגעגרייט כיד המלך, פלייש און פיש און אנדערע גוטע מאכלים, ווייל שבת איז דאך א מצוה צו עסן.

די קלאנגען פון זמירות הערט מען פון יעדער יידישער שטוב, „כל מקדש שביעי כראוי לו...״ נישט איינמאל שטעלט זיך אוועק אן ערל פאר א יידישער הויז און טראכט מיט וווּנדער, וואס פאר א מין לעבן מאכן די יידן? אזוי מאדנע ווי זיי זיינען די יידן, גיי כאטש און קלער אויף א גוי, וואס פאר א טעם האבן די שבת׳דיקע פיש. אזוי ווערט פארענדיקט דער ערב שבת אין יעקב׳ס געצעלט.

דער אויסזען אויפן גאס איז אויך געווען אנדערש ווי אין אנדערע אווענטן, ווייל דער יידישער שבת האט געהאט אן אינדירעקטן איינפלוס אויפן קריסטליכן לעבן.

אויפן גאס האט מען כמעט נישט געזען קיין טראנספארט. צופעליק האט זיך געטראפן, אז א געוויסער וואגן האט זיך געשלעפט לאנגזאם. דער האנדל איז געווען אין שטילשטאנד, די געוועלבן זיינען געווען געשלאסן, ווייל די גויים האבן דאך נישט געקאנט האנדלען מיט זיך זעלבסט, זיי האבן געמוזט האבן דעם ייד.

אין די קריסטליכע הייזער האט זיך געפירט ווי געוויינליך, אבער אין די יידישע הייזער האבן די שבת׳דיקע ליכט ארױסגעשיינט פון יעדער יידישער שטוב, און די געזאנגען האבן זיך גוט געהערט. די שבתדיקע פייערליכקייט האט זיך געשמעקט אין דער לופט, די „נשמה יתירה״ האט גערוט אויף יעדן יידישן נפש.

די יינגלעך און מיידלעך, וועלכע האבן נאר וואס געענדיקט די שבת־סעודה, האבן זיך פארנומען צו גיין אין די יוגנט־קלובן און אין די פארשידענע ארגאניזאציעס. נאר אט די יוגנט האט שפאצירט אין גאס. יידן פון דעם עלטערן דור זיינען געגאנגען שלאפן מיט אן אמונה שלמה אין הארץ און מיט „קריאת שמע״ אויף זייערע ליפן.

די יוגנט האט זיך שפאצירט אין די גאסן פון שטעטל, ארומגענומען מיט נייע געדאנקען, מיט נייע וועלט־אנשויאונגען און מיט דעם אויסקוק אויף אן אנדער צוקונפט.

די דעבאטן וועלכע זיינען פארגעקומען אין די קלובן, האבן זיך נאך נישט פארענדיקט, זיי זיינען פארטגעזעצט געווארן אויף די גאסן. די יוגנט וועלכע האט שפאצירט אין די גאסן, האט זיך צוטיילט אין גרופן, צוליב דעם האט מען פלוצים געהערט יעדעס מאל פון א אנדער ווינקל — רעש יקע שטימען פון די רעפערענטן און פון די אפאנענטן, די טעמאטן זיינען געווען באַוווסט פאַר יעדן איינעם, אזוי אז עס האט נישט געקאנט זיין קיין געזיגטע און קיין באזיגטע. אויפן טאג ארדענונג איז געווען: צו מוז אהבת ציון זיין א פונקציע פון אהבת ישראל? צו קאן א יידישער סאציאליסט ווי קארל־מארקס זיין א אוהב־ישראל? צו איז משה רבינו געווען א סאציאליסט? צו קאן א פריידענקער זיין א נאציאנאלער ייד? א. א. וו. די גרופן האבן זיך צוטיילט אין פארלעך, וועלכע האבן זיך פארגנבעט אין די זייטיקע קריסטליכע גאסן, שפאצירנדיג אויף די הילצערנע טראטוארן, האבן זיך די פארלעך באזעצט אויף די קריסטליכע באלקאנען — דארט ווו די מאטשעיקע (די שמעקעדיקע נאכט בלום) האט פארסמט די לופט מיט איר ריח. דארט איז מען געזעסן ביז דער מארגענשטערן איז ארויס געקומען, דאן האט איינער געזאגט צום צווייטן א גוטן שבת, און מען איז פארשוווּנדן.

דער אדמו״ר פון טורבין ר׳ יעקב ווייסבראד ז״ל

פון שמעון שלאפערמאן

רביים אין קאנגרעס פוילן זיינען געווען פארשידענע, אייניקע פון זיי האבן זיך נוהג געווען ארום צו פארן אין די שטעטלעך ווו זיי האבן געהאט חסידים, און פראווען טישן. ביי דער געלעגענהייט האבן זיי גענומען קוויטלעך וועלכע זיינען געווען בייגע־לייגט מיט א פדיון. אנדערע פון זיי האבן זיך נוהג געווען, און דאס זיינען געווען די גרעסטע טייל רבנים, וועלכע זיינען נישט ארויס געפארן פון זייער רבנישן הויף, נאר זיי האבן געפירט זייער ראביסטווע הערשאפט ביי זיך אין הויף, און צו זיי זיינען געקומען די חסידים וועלכע האבן אנגעגעבן קוויטלעך מיט פדיונות. עס זיינען אויך געווען רביים וועלכע האבן אנגענומען קוויטלעך, אבער האבן נישט גענומען קיין פדיונות, צו דעם צוועק איז דער גבאי ארום געפארן צו די חסידים, און ער האט זיי דערציילט דעם רבינ׳ס ניסים און מופתים און ביי דער געלעגענהייט נעמען ביי זיי מעמדות פארן רבינס חצר. אין די ימים נוראים, חג מתן תורה, און שבת חנוכה זיינען אלע רביים געווען ביי זיך אין הויף, אין אט אין די טעג זיינען די גרעסטע טייל חסידים (אנשי תורה ולומדים) געפארן צו זייער רבינ׳ס הויף, דארט האבן זיי איבערגעגעבן דעם רבין זייערע תחינות, ער זאל זיי העלפן אין זייערע צרכים בגשמיות וברוחניות, — ,,און אזוי ווו א צדיק איז גוזר איז דער קב״ה מקיים; דעריבער דארף מען נאר בעטן פונם רבין. עס זיינען אויך געווען חסידים וואס חוץ די יום־טוב טעג פלעגן זיי זיך אריין כאפן צום רבין אויף א שבת (דער שבת האט געדויערט — חדשים ביז דער רבי האט זיך מיט אים געזעגנט). אין די מאנאטן האט ער געהאלטען א עצה מיט דעם רבין וועגן א שידוך פאר זיין טאכטער, א צווייטער וועגן מאכן א מום (פעלער) דעם זוהן ער זאל חלילה נישט גיין צום מיליטער, א אנדערער האט זיך גע׳עצהט וועגן מסחר א. א. וו.

די גרעסטע טייל פון די חסידים זיינען געווען רייכע יידן בעלי־ביתישע און יודעי תורה, סתם יידן בעלי־מלאכות האבן נישט געהאט קיין רבין, אין מיין שטאט יאנוב לוב. זיינען געווען בעלי־מלאכות חסידים וועלכע האבן געהערט צו א בעלי־מלאכישן רבין — דאס איז געווען דער אדמו״ר ר׳ יאנקעלע ווייסבראד — דער טורבינער רבי — וועלכער איז געזעסן אויף דער כסא הרבנות אין קראשניק איידער ער איז געווארן רבי. אין דער ערשטער וועלטקריג איז דער קראשניקער רב ר׳ ישראל הי״ד אומגעקומען אויף קדוש־השם מיט נאך אנדערע בעלי־בתים. נאכן מאכן א בלבול האט דאס צארישע מיליטער אויסגעפירט דעם אקט און זיי האבן זיי אויפגעהאנגען.

אזוי ווי די שטאט קראשניק איז געבליבן אן א רב האבן זיי דאן אויפגענומען פאר א רב ר׳ יעקב ווייסבראד פון טורבין. עס זיינען געווען ביי אונדז אויך אנדערע חסידים בעלי־מלאכות וועלכע האבן געהערט צום ראכאווער רבין, און אויך צום בעכאווער רבין — הרב ראבינאוויץ — וועלכער איז געווען א ווארעמער ציוניסט און א מיטגליד פון מזרחי פארטיי.

אז דער רבי ר׳ יאנקעלע פוז טורבין איז געקומען צו זיינע חסידים קיין יאנוב לוב. אט די שטאט וועלכע איז פארניכטעט געווארן און עקזיסטירט שוין נישט מער, האבן

זיך אלע חסידים פארזאמלט ביי דעם טורבינער שטיבעל. דאס איז געווען די שניידער־שטיבעל, אזוי ווי אין די אנדערע חסידים שטיבלעך איז געווען א אנדערער קלאס חסידים, אזוי זיינען געווען אין יאנוב פיל בעלי־מלאכות, און אז זייער רבי איז געקומען איז געווען א יום־טוב אין שטאט, די שמחה איז געווען זייער גרויס און אויך מיט התלהבות. ערשטנס איז מען געפארן דעם רבין א קייגן אונטער דער שטאט כדי איהם אריין צו פירן אין שטאט אריין, מיט געזאנג און מיט טענץ, אין דער שטוב ווו דער רבי איז איינגע־שטאנען. דאס איז געווען ביי ר׳ אברהם וועלוול דער קצב. איידער דער רבי איז געקומען האט ר׳ אברהם וועלוולס אדורכגעפירט א פולן רעמאנט אין זיין הויז, אזוי אז דער רבי קומט זאל ער האבן א ריינע און פיינע און גרויסע וואינונג, ר׳ אברהם האט שוין געהאט א חזקה אז ביי אים שטייט איין דער רבי, דאס איז אויך געווען א זכיה פאר אים, ווייל צו געפינען א גרויסע וואינונג ביי א בעל־מלאכה איז געווען זייער שווער, דאריבער האט ר׳ אברהם יעדעס יאר איידער דער חשובער רבי איז געקומען, צוגעגרייט די דירה און באזייטיקט די פרויען, אזוי אז מיטן מאמענט ווען דער רבי איז געקומען איז שוין די גאנצע וואינונג געווען פארבערייטעט פולקאם פארן חשובן גאסט מיט זיין פמליא, אין דעם טאג ווען דער רבי איז אנגעקומען אין שטאט אריין, זיינען אלע בעלי־מלאכות און אנדערע פשוטע מענטשן געווען אנגעטון אין יום־טובדיקע בגדים, אין דעם טאג האבן זיי נישט געארבייט, ווייל מען האט דאך געמוזט אויפנעמען דעם רבין.

אז מען איז אנטקעגן געפארן דעם רבין — איז מען געפארן ביז גאדז׳ישאוו, מיט א ספעציעלע (דראשקע) בריצ׳קע איז מען געפארן וועלכע מ׳האט געבארגט ביים פריץ. אויף דער בריצ׳קע האט מען איבערגעזעצט דעם רבין מיט זיינע צוויי זין, דעם גבאי און דעם שמש. מען איז געפארן און געזונגען ביז מען איז אריין געקומען אין שטאט אריין, מען האט געטרונקען לחיים, און דער רבי האט זיך באזעצט אין ר׳ אברהמס הויז. אין דעם זעלבען אוונט נאך מנחה מעריב — האבן די חסידים אממיינסטענס זייערע פרויען געשטראמט צום רבין כדי צו נעמן זיינע ברכות. זיי האבן זיך געוואנדן צום גבאי ר׳ בנימינלע, וועלכער האט אויסגעהערט דעם תוכן פון וווּנש און ער האט אנגעשריבן די קוויטלען מיט וועלכע מען איז געגאנגען צום רבין.

צום רבין האט מען געהאט דעם פולסטן צוטרוי, און מען האט זיך פאר אים אויסגערעדט מיט א אפענע הארץ. די בקשות צום רבין זיינען געווען פארשידענע און צוזאמענגעשטעלט, פאקטיש האט זיך אין די קוויטלען באוויזן די אפשפיגלונג פונם געמאטערטן און קאמבינירטן שווערן גלות לעבען, די צרות וועלכע האבן געדריקט אויפן לעבן פון די דאזיקע פאמיליעס, דידאזיקע צרות האט מען פארגעלייגט פארן רבין און דער רבי האט באדארפן די אלע צרות אוועק נעמן, און לעזן אלע פראבלעמן, אזוי האבן די חסידים פארלאנגט פון זייער רבין און האט דער רבי געמוזט זיי וווּנשען, די בקשות און די קוויטלעך זיינען געווען פארשידענע, ווי צ. ב.: איינע האט געליטן פון די גאל־שטיינער, די צווייטע האט געהאט א טאכטער איין יאר נאך דער חתונה און זי איז א עקרה, א דריטע האט געבעטן אז איר זון זאל באגערן צו לערנן, א פערטע האט געבעטן אז זי איז מחוסר פרנסה א.א.וו.

נאך דעם אז ר׳ בנימינלע האט אלעס אריינגעשריבן אין די קוויטלעך, ווארפן די

פרויען אריין א מטבע אין זיינע הענד, און ווישען זיך אויס די פארוויינטע אויגן.

מיט די קוויטלעך זיינען די פרויען געגאנגען צום שמש ר׳ אליעזר דער געלער, אויך אים האט מען געגעבן א מטבע אין די הענד, דאן האט דער שמש געעפנט די טיר וועלכע פירט צום רבין.

מיט גרויס הארצקלאפעניש און מיט טרערן אין די אויגן — לייגט מען די קוויטלעך צוזאמען מיט א שיינעם פדיון אויפן רבינס טיש. דער רבי לייגט אויס די צוזאמען־געגומענע מטבעות אויפן טיש, ער גלעט די מטבעות צערטליך, און ווינשט אן, און בענטשט דעם בעל־הפדיון לויטן סדר פון די קוויטלעך, ער גיט עצות, און פיל מאל דרוקט ער די הענט פון זייערע זין און בענטשט זיי. די בעלי הקוויטלעך גייען ארויס פון דעם רבין ווי נייע געבוירענע מענטשן, פול מיט האפענונג און צופרידענהייט. אזוי ציען זיך די טעג און די אוונטן במשך די וואכן ווען דער רבי איז אין שטאט.

דער גבאי און דער שמש פלעגן אונטערהאלטן די חסידים מיט פארשידענע וויצן און דערציילונגען, אזוי אז די חסידים זיינען געווען פול מיט ענטוזיאזם און האבן געשעפט נחת — אפילו פון די כלי־קודש. כדי צו טיילן כבוד דעם אדמו״ר ר׳ יאקעלע — זיינען אויך געקומען אייניקע חשובע בעלי־בתים און למדנים, זיי האבן פארפירט א געשפרעך מיט דעם רבין וועגן ענינים וועלכע שטייען ברומו של עולם, און דער רבי גיט אויף יעדער פראגע א ענטפער, די האנטווערקער־חסידים זיצען ביי דעם געשפרעך, און האבן גרויס הנאה אז זיי, עמך, האבן אויך א רבין וואס ער ווייסט צו ענטפערן אויף פראגן בחכמה.

ווען עס איז געקומען ערב שבת האט זיך די גאנצע שטאט געגרייט צום שבתדיקן טאג, ווען דער רבי וועט פראווען זיין טיש, די פרויען האבן פאררוקט קוגלען אין די אויוועגס, זיסע קוגלען, געזאלצענע קוגלען און אנדערע פארשידענע מאכלים. די טורבינער חסידים זיינען אלע געלאפן שבת אין דער פרי אין דער מקוה און זיך טובל געווען, צום רבינס טיש זיינען געקומען אלע בעלי־בתים, אפילו די שמן־זית וועלכע האבן געשפאט פונם האנדווערקער־רבין, זיינען אויך געקומען צום טיש הערן א ביסעל סתרי־תורה, און כאפן שיריים, טראץ דעם וואס זיי האבן געטענהט אז דער רבי פאנפעט א ביסעל הינטער זיין נאז.

פרייטיק צו נאכטס האט דער רבי געדאווענט אין הויז פון ר׳ אברהמן, דארט ווו ער איז איינגעשטאנען, צום דאווענען זיינען געקומען אלע חסידים מיט זייערע פארפוצטע קינדער מיט נייע סדורים, עס זיינען אויך געקומען פארשידענע אנדערע בעלי־בתים נישט זיינע חסידים. ר׳ מרדכי יוסף דער טויבער זאגט דעם „לכו נרננה״ און זינגט „לכה־דודי״, די מתפללים העלפן אים צו, דער רבי פארגלאנצט זיינע אויגן און לאזט אלעמאל ארויס אגעשריי: „טאטע זיסער העלף דיין פאלק ישראל״, ווען מען שטייט שמונה־עשרה איז פולשטענדיק שטיל — עמך כאפט אלעמאל א בליק צווישן די מתפללים צו מען קאן זיך שוין אויסרוקן פון דער שמונה־עשרה. נאך דעם דאווענען קומען אלע מתפללים צו צום רבין, כדי איהם צו זאגן גוט שבת אדער געבן איהם שלום עליכם צום ערשטן מאל. דער עולם איילט זיך אהיים צו גיין אפצועסן און צו פארכאפן פלעצערביים רבינס טיש, ווי אמשנעלסטן ווערן באזעצט די פלעצער פונם רבינס טיש,

יעדער איינער היט אפּ זיינע פאר סענטימעטער וועלכע ער האט פארכאפּט, און מען זיצט גלייך ווי מען איז צוגעשמידט צו דעם פּלאַץ. עס עפנט זיך די טיר און אט קומט אריין דער רבי מיט זיין פמליא, פלוצים שטעלט זיך דער גאנצער עולם אויף די פוס און מען גיט כבוד דעם רבין, א טייל שרייען אויס „מאכט א ווארע — דער רבי גייט". דער רבי האט פארנומען זיין ארט, און אנגעהויבן צו זאגן שלום עליכם מיט א מיסטישע שטימע, נאכהער קידוש און ברכת שאו־ידיכם, דער רבי שניידט אפּ א מוציא, טונקט איין אין א סאך זאלץ, מאכט א ברכה און אלע ענטפערן אמן! דער עולם כאפּט שיריים פון רבינס מוציא. דאס איז געווען נומער 1. יעדער איינער איז געזעסן אנגעשטרענגט, און געמאכט תחבולות אז עס זאל אים געלינגען צו באקומען א שטיקעל שיריים. מען ברענגט די אנדערע מאכלים: פיש, יאך מיט לאקשן א. א. וו. פון די אלע מאכלים עסט נישט דער רבי, ער איז נאר טועם, און דאס איבריקע ווערט צוכאפּט אלס שיריים, אלע חסידים כאפּן און לעקן זייערע פינגער, כאפּנדיק די שיריים קריכען די חסידים ממש איינער אויפן קאפּ פונם אנדערן, דער טיש קוקט אויס ווי נאך א פאגראם, דער געפּילדער, דאס שטופּעניש, דער געיעג איז אזוי גרויס שאין לשער. צווישן איין פארציע עסן און דער צווייטער זאגט דער רבי כל מקדש און זינגט זיך אונטער א ניגון, און פלוצים ווערט שטיל. דער רבי זאגט תורה „חוצב להבות אש". ער איז מגלה רזי דרזין, ער טרויערט אויף די שכינתא בגלותא און ענדיגט מיט „ובא לציון גואל וכו'". אלע חסידים קרעכצן און זיפצן גלייך ווי זיי וואלטן געווען פאר היפּנאטיזירט, פלוצים דערוועקן זיך אלע חסידים און הייבן אן צו זינגען און צוקלאפּן מיט די הענט, ווען זיי זיינען שוין אריין אין התלהבות מאכן זיי א ריקודל, און דער גאנצער עולם געפינט זיך אין די עולמות העליונים, מיטן רבינס צוויי זין בראש דרייט זיך דער מעגל ווו פארשיכורט, דער רבי געפינט זיך אין מיטן ראד, ער טאנצט מיט לאנגזאם און הייבט אויף זיינע הענד הויך און פארגלאצט זיינע אויגען כלפּי מעלה, און טענהט צו גאט „דו זעסט דיין ליב פאלק ווי ליב זיי האבן דיין תורה — העלף זיי און זאל שוין קומען די גאולה". אט אזוי טאנצט דער עולם און טאנצט ביז ער ווערט פארמאטערט.

צו מארגען שבת האט זיך איבער געחזרט די זעלבע בילד, צו דעם האט מען געליינט אין דער תורה פון דעם קליינעם ספר וואס דער רבי האט מיט זיך מיטגעברענגט, און צום טיש האט מען געברענגט קוגלען, אזוי אז עס איז געווען מער שיריים, און דער ספּעקטאקל פון שיריים כאפּן איז געווען מער אינטערעסאנט, דער רבי האט געזאגט מער תורה און האט פארענדיקט מיט דעם פסוק „וטהר לבנו באמת־ונזכה לגאולה שלמה במהרה בימינו אמן". ביז תפילת מנחה האט מען געמאכט נאך א ריקודל, נאכהער האט מען דעם רבין אריין געפירט אין זיין חדר, נאכן פראוועון שלוש סעודות — נאך מנחה מעריב, האט עמך אנגעהויבן צי פּילען אז די נשמה יתירה גייט אוועק צו ביסלעך, און אויף צו מארגן מוז מען ווידער גיין פירן דעם קאמפף פאר דעם שטיקעל ברויט, אזוי האט זיך געצויגן א וואך אדער צוויי ווען דער רבי איז געקומען אין שטאט אריין, ווען ער איז אוועק געפארן האבן איהם די חסידים באגלייט ווייט אויסער דער שטאט, און זיך געזעגנט מיט אים מיט צער פון דביקות, אבער די ווערטער פון רבין, זיין שמייכל, זיין תורה — דאס האבן די חסידים געדענקט און דאס האט זיי געגעבן כוח צום עקזיסטירן.

די רשימה וועלכע איך האב געשריבן, איז געווידמעט דעם צדיק ר׳ יעקב פון טורבין, אין דעם דור אין וועלכען ער האט געלעבט, איז ער געווען נישט נאר פאר טורבין דער רועה רוחני, נאר אויך פאר פיל אנדערע שטעט און שטעטלעך, ער האט פארשטאנען בעיקר די נשמה פון דעם פשוטן ייד, דעם בעל־מלאכה, און ער אליין איז געווען א ענו. ער האט ארייננעדרונגען אין די חסידים דעם יידישן באוווסטזיין, און אז דער רבי האט געזאגט לשנה הבאה בירושלים, זיינען אלע חסידים געווען גרייט צו פארן — ווען דער רבי וואלט נאר געזאגט. צום באדויערן האבן די נאצישע מערדער פארניכטעט און אפגעמעקט די שטעט און שטעטלעך, מיט די אלע טייערע מענטשן, זאלן די שורות בלייבן פאר א זכרון פאר די אומשולדיקע אומגעקומענע יידן לדורות הבאים.

יהי זכרם ברוך!

זיבן גוטע יאר

פון י. ל. פרץ

דאס איז א געשיכטע, וואס איז געשען אין טורבין. אין טורבין איז געווען אמאל א טרעגער, האט ער געהייסן טוביה און איז געווען א גרויסער ארעמאן. איינמאל, דאנערשטיק, שטייט ער אזוי אין מארק, מיט די פאלעס פארשארצט אונטערן שטריק אויף די לענדן, און קוקט אויס, פון וואנען עס וועט קומען זיין הילף, ער זאל פארדינען עפעס אויף שבת. און דא שטייען די געוועלבן ארום און ארום ליידיק. אין יוצא ואין בא, מען זעט נישט, עס זאל עמעצער קומען סחורה קויפן, עס זאל זיין עפעס אפצוטראגן. הייבט ער, נעבעך, אויף די אויגן צום הימל מיט א געבעט, ער זאל חלילה, קיין פאר־שטערטן שבת נישט האבן, און זיין ווייב סערל מיט די קינדערלעך זאלן, חס ושלום, נישט הונגערן אום שבת.

ווי ער איז אזוי מתפלל, דערפילט ער, אז עמעץ גיט אים א צי פאר דער פאלע. קוקט ער זיך אום, זעט ער פאר זיך א דייטשל, אנגעטאן ווי א שיסער אין וואלד, מיט א פעדער אויפן קאפעלושל און א גרינעם אויפלאג אויפן שפענצער. און דאס דייטשל זאגט צו אים אויף ריין דייטש, וואס מיר זעצן דא איבער אויף עברי טייטש, מיט די ווערטער:

— הער, טוביה, דיר איז באשערט געווארן זיבן גוטע יאר, זיבן יאר פון מזל און הצלחה, און אוצרות געלט. ווענדעט זיך עס אבער אין דיר, ווען דו ווילסט האבן די גוטע יאר. ווילסטו, — וועט דיר אויפשיינען דיין מזל נאך דעם היינטיקן טאג, און איידער עס וועט אונטערגיין די זון, וואס שטייט דיר איבערן קאפ, וועסטו קאנען אפקויפן גאנץ טורבין מיט דער סביבה, אבער נאך זיבן יאר וועסטו צוריק ווערן אן ארעמאן, ווי דו ביסט געווען, און ווילסטו, — וועט די גוטע, געבענשטע צייט קומען ערשט צום סוף פון דיינע יארן, און דו וועסט אוועקגיין פון דער וועלט דער גרעסטער גביר.

געווען איז עס, ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן, אליהו הנביא, וואס האט זיך, ווי זיין שטייגער איז, אין א דייטשל פארשטעלט. טוביה אבער האט געמיינט, אז עס איז

להבדיל אלף אלפי הבדלות, א פראסטער כישוף־מאכער, ענטפערט ער אים:

— מיין ליב דייטשל, לאז דו מיך געמאך, ווארום איך בין, נישט פאר דיר געדאכט, א גרויסער עני ואביון, איך האב אויף שבת נישט, און איך האב דיר נישט מיט וואס צו באצאלן פאר דיינע עצות מיט דיין טרחה.

אז דאס דייטשל האט אים אבער נישט אפגעלאזט און איבערגעחזרט אים די ווערטער איינמאל, צוויי מאל, און דריי מאל, איז עס טוביהן שוין אריין אין קאפ, ענטפערט ער אים: ווייסטו וואס, ליב דייטשל, אויב דו מיינסט עס ערנסט מיט מיר און ביסט נישט קיין לועג לרש, און דו פרעגסט מיך באמת, מוז איך דיר זאגן, אז איך בין מיך נוהג, ביי יעדער זאך וואס קומט מיר פאר, זיך א עצה צו האלטן מיט מיין ווייב סערל און אן איר קאן איך דיר קיין קלארע תשובה נישט געבן.

זאגט אים דאס דייטשל, אז עס איז זייער א גוטע זאך, זיך א עצה צו האלטן מיט דער פרוי, און ראט אים, ער זאל זי גיין פרעגן, און ער, דאס דייטשל הייסט עס, וועט דא שטיין און ווארטן אויף א תשובה.

טוביה קוקט זיך נאך אמאל אום אין אלע זייטן, קיין פארדינסט זעט ער נישט. טראכט ער זיך, וואס קאן ער דא אנווערן, ער וועט אהיים־גיין פרעגן. לאזט ער אראפ י פאלען און גייט ארויס הינטער דער שטאט ווו ער האט געוווינט, כמעט שוין אויפן פעלד, אין א ליימן שטיבל, איבערשמועסן זיך מיט סערל זיין ווייב.

ווי סערל האט אים דערזען דורך דער אפענער טיר (עס איז זומער געווען) איז זי אים ארויסגעלאפן אנטקעגן מיט גרויס שמחה, זי האט געמיינט, אז ער ברענגט איר אן התחלה אויף שבת, זאגט ער איר אבער:

— ניין סערל, זיין ליבער נאמען, האט מיר נאך קיין פארדינסט נישט באשערט, דערפאר אבער איז צו מיר געקומען א דייטשל...

און ער דערציילט איר אזוי און אזוי, באשריבן, דאס דייטשל זאגט, אז עס איז אים באשערט זיבן גוטע יאר, און עס ווענדעט זיך אין אים, ווען די גוטע יארן זאלן קומען, אצינד אדער פאר דער פטירה. פרעגט ער ביי איר אן עצה: ווען?

טראכט סערל נישט לאנג און ענפערט אים: גיי, מיין ליבער מאן, און זאג דעם דייטשל, אז דו ווילסט די זיבן גוטע יאר אויף דער רגע!

— פארוואס, סערל? — פרעגט טוביה פארוונדערט, — נאך זיבן יאר, וועלן מיר דאך ווערן צוריק ארעמע לייט, און דעם יורד איז דאך ערגער, ווי א פראסטן ארעמאן? —

— פארזארגט נישט, מיין ליבער גוטער פריינט, די וועלט. דערווייל נעם וואס מען גיט דיר און זאג: ברוך ה׳ יום יום! בפרט אז מען דארף חדר געלט פאר די קינדער. מען האט זיי מיר אהיימגעשיקט, זעה ווי זיי שפילן זיך אין זאמד.

דאס איז גענוג געווען, טוביה זאל צוריק לויפן צום דייטשל מיט א קלארער תשובה, אז ער וויל די זיבן גוטע יאר תוך כדי דבור. זאגט אים דאס דייטשל: —

— רעכן נאר איבער, טוביה, היינט ביסטו א מענטש מיט כוח און קאנסט פארדינען, אמאל מער, אמאל ווייניקער... וואס וועט אבער זיין שפעטער, אז דו וועסט

עלטער ווערן און וועסט זיין א יורד, און אזוי פיל כוח צו דער ארבעט וועסטו אויך נישט האבן. —

ענטפערט טוביה:

הער נאר, דייטשל, מיין ווייב סערל וויל באלד. ערשטענס זאגט זי, ברוך ה׳ יום יום און הייסט אויף שפעטער נישט זארגן, און צווייטענס, האט מען אונדז די קינדער פון חדר אהיימגעשיקט...

— אויב אזוי, זאגט אים דאס דייטשל, — גיי אהיים, און איידער דו וועסט קומען אין שטוב אריין, וועסטו זיין אן עושר!

וויל ער אים פארט איבערפרעגן וועגן נאך די זיבן יאר, איז אים אבער דערווייל דאס דייטשל פארשוווּנדן געווארן.

גייט ער, טוביה, א היים. געוווינט האט טוביה, האבן מיר שוין געזאגט, הינטער דער שטאט, כמעט אויפן פרייען פעלד. קומט ער צו צו דער שטוב, זעט ער, ווי די קינדער שפילן זיך הינטער דער שטוב אין זאמד, גייט ער צו, דערזעט ער, אז זיי שארן ארויס פון א גריבל נישט קיין זאמד, נאר ריי׳ן גאלד, טאקע זהב טהור... פארשטייט זיך, אז מער האט מען נישט געדארפט, עס האבן זיך שוין אנגעהויבן די זיבן יאר, די זיבן מזלדיקע יאר...

די צייט לויפט אבער פייל פון בויגן און זיבן יאר גייען אריבער געשווינד. קומט נאך די זיבן יאר דאס דייטשל צו טוביהן, אים אנצוזאגן, אז די זיבן יאר זיינען אריבער און אז היינט פארנאכט וועט נעלם ווערן דאס גאלד אין דער ערד. דאס גאלד אין שטוב און דאס גאלד, וואס זיי האבן געקאנט באהאלטן ביי לייטן...

טרעפט ער טוביהן, ווי ער שטייט אין מיטן מארק, ווי פאר זיבן יאר, מיט די זעלביקע פארשארצטע פאלעס אונטער די לענדן און קוקט אויס אויף פארדינסט. זאגט ער אים: הער, טוביה, די זיבן יאר זענען אריבער!

ענטפערט אים טוביה: גיי זאג מיין ווייב סערל, ווייל דאס עשירות איבער די גאנצע זיבן יאר איז געווען ביי איר אין דער האנט.

גייען זיי ביידע ארויס הינטער דער שטאט און קומען צום זעלביקן ליימענעם הייזל אויפן פעלד און טרעפן סערלען פאר דער טיר. זי איז אויך ארעם געקליידעט ווי אמאל, נאר איר פנים שמייכלט. זאגט איר דאס דייטשל מיט די זעלביקע ווערטער, אז די זיבן גוטע יאר זענען אוועק. ענטפערט זי אים, אז זיי האבן קיין גוטע יאר נאך נישט אנגעהויבן צו האבן, אז זיי האבן קיינמאל נישט געהאלטן דאס געלט פאר זייער אייגענעם, ווייל, וואס א מענטש פארדינט מיט זיינע צען פינגער, דאס איז זיינס, און אזוי עשירות, וואס קומט אן שווייס און אומגעזוכט, איז נאר א פקדון, וואס זיין ליבער נאמען לאזט איבער ביי מענטשן אין די הענט פאר ארימע לייטס וועגן... זי האט נאר פון גאלד אויף שכר־לימוד גענומען, דאס איז גאטס תורה, מעג מען פאר זיין תורה מיט זיין גאלד צאלן, מער נישט! און אויב זיין ליבער נאמען האט פון היינט אן א בעסערן בעל־פקדון פאר זיין גאלד, מהיכא־תיתא, זאל ער צונעמען און איבערגעבן אן אנדערן!

אליהו הנביא האט עס אויסגעהערט און איז נעלם געווארן. ער האט עס איבער געגעבן דעם בית־דין של מעלה, און דער בית־דין של מעלה האט געפסקנט, אז עס

איז קיין בעסערער בעל־פקדון נישט פאראן, און די זיבן יאר האבן זיך נישט אויסגעלאזט כל זמן טוביה און זיין ווייב סערל האבן געלעבט.

„א ייד וואס זאגט תהילים"

פון איתמר הופן

צום אייביקן אנדענק די ציטרינבוים פאמיליע הי״ד

ר׳ יאקעלע אדער יעקאלע — אזוי האט מען אים גערופן אין גאס (זיין אמתער נאמען איז מן הסתם געווען ר׳ יעקב) — אז ווען מ׳האט ארויסגעזאגט דעם נאמען יאקעלע, איז עס נישט געווען סתם אַ נאמען. דאס איז געווען אַ געוויסער טיפּ ייד און א אינדיווידועלער טיפּ.

אין זיינע יונגע יארן פלעגט ר׳ י. ארבייטן ביי זיין שוסטער פאך, אבער שפעטער ווען איך געדענק אים, האט ער שוין נישט געארבייט, און ווארשיינליך האט ער באקומען שטיצע פון די קינדער.

ר׳ י. פלעגט קומען זייער פרי אין בית־המדרש אויף זיין שטענדיקער שטאט, אפדאווענען מיט ריינע כוונות, און נאכהער האט ער אפגעזאגט גאנץ תהילים, דאן איז ער אוועק געגאנגען א היים. דאס קליינע תהילימל האט ער געהאלטען אין זיין קעשענע, און ווען ער האט געהאט א פרייע צייט, האט ער ווידער געזאגט א ביסעל תהילים, אזוי האט ער געענדיגט דעם תהילים און אנגעהויבן פון דאס־ניי.

דער תהילים זאגן האט זיך ביי אים קיינמאל נישט געענדיקט, דער ספר־תהילים פאר ר׳ יאקעלן איז געווען גלייך ווי א געוועב פון א זעלנער אויפן פראנט. דער תהילימ׳ל האט געדינט פאר אים, אלס גייסטיקער און פיזישער באשיצער, ווען חלילה מ׳איז הונגעריג זאגט מען תהילים, ווען חלילה אז עס איבערפאלן כוליגאנעס זאגט מען תהילים, די לוחות פון דעם תהילימ׳ל זענען געווען שווארץ פארפעצט און אויסגעריבן און די שפיצן פון די בלעטלעך זענען געווען פארקנייטשט פון בלעטערן :אזוי פיל מאל אז עס האט גאר קיין שיעור, און וואס מער ער האט געזאגט ה:זט ער ווייטער געוואלט זאגן. ער האט שוין כמעט געקאנט גאנץ תהילים אויסנווייניק, ביז היינט צוטאג איז מיר שווער תופס צו זיין, וואס א כוח נסתר האט אים געשטויסן ער זאל זאגן און ווידער זאגן דאס זעלבע, און יעדעס מאל איז דאס ווארשיינליך געווען ביי אים, גלייך ווי ער זאגט דעם תהילים צום ערשטן מאל, און עס האט אים נישט געלאנגווייליט, עס קוקט אויך אויס אז ער האט פארשטאנען די פירוש המילות. דאריבער האט ער אלע מאל געזאגט מיט אזא התלהבות. היינט שטעלט אייך פאר וויפיל מאל האט ר׳ י. געזאגט תהילים אין פארלויף פון זיין לעבען.

ר׳ י. האט געהאט א זון אין ראטן־פארבאנד, א טאכטער מרים וועלכע לעבט אין ישראל, און א יונגערען זון וועלוול וועלכער איז אומגעקומען אין דער קריג. זיין עלטערער זון אין ראטן־פארבאנד האט פארנומען א גרויסן פאסטן, א באוווסטער קאמיסאר און א טעטיקער חבר אין דער קאמוניסטישער פארטיי, דער יונגערער זון

וועלוול, איז געווען זייער אַ באוווסטזיניקער בחור, ער איז געווען צווישן די גרינדער פון בונד, און קולטור ביבליאטעק, אין דער אמתן געזאגט איז ער קיינמאל נישט געווען א אנהענגער פון דער בונדישער אידעאלאגיע, און נישט געהאלטען פון מעדעמען,

פון אויבן וועלוול ציטרינבוים, פון רעכטס: יאקעלע, מרים, און איר מאן

אבער ער האט זיך באהאלטן אונטער דער שילד, און פאקטיש איז ער געווען א אקטיווער קאמוניסט, ער האט געטאָן דאס זעלבע וואס א אנדער יוגענט אין זיין צייט האט געטאָן, ווען די קאמוניסטישע ארגאניזאציע איז געווען פארבאטן.

דאס איז געווען אין אנפאנג פון די 30־קער יארן, זיינען ארומגעגאנגען קלאנגען אין שטעטל. אז ר׳ יאקעלע פארט אוועק אין ראטן־פארבאנד. ד״ה זיין זון פאדערט אים ארויס, ווער עס האט געלעבט אין פוילן אין יענער צייט, און ווער עס געדענקט די שטרענגע פוילישע־רוסישע באציאונגען, און די שטרענגע גרעניץ וואך צווישן די צוויי מדינות, אזוי אזביידע האבן אויסגעמיטן פון געבן וויזעס וואסערע ס׳זאל נישט זיין. דערמיט וויל איך באטאנען, ווי שווער ס׳איז געווען אדורכצוברעכן די מאכטן און באקומען א ערלויבעניש ארייַן צו פארן קיין רוסלאנד. נאר דערפאר ווייל זיין זון איז געווען פון די ערשטע רעוואלוציאנערן, און א אקטיווער חבר אין דער קאמ. פארטיי, איז אים געלונגען צו באקומען א ערלויבעניש צו ברענגען זיין פאטער, און ווייל ער איז געווען א פרומער ייד מיט א בארד, און שוין א עלטערער מענטש, אזוי אז די פוילישע רעגירונג האט נישט מורא געהאט אז ער איז א שפיאן, דאריבער איז אים געלונגען נאך שווערע מיה צו עמיגרירן קיין ראטן־פארבאנד.

ווען ר׳ י. איז געפארן קיין ראטן־פארבאנד, האט ער מיט גענומען צידה־לדרך, ד״ה זיין טלית און תפילין און זיין תהילימ׳ל, און זיינע בריף האט ער נאר געשריבן אין קלאגע, די רוסן לאזן נישט דאווענען, ער וואלט זיי מוחל געווען די עסען, נאר מ׳זאל אים לאזן דאווענען, אבער יאקעלע האט געזען אז איידער ער וועט באקעמפן די באלשעוויקעס וועט ער זיין באקעמפט, ער וועט בלייבן אָן א תהילימ׳ל, ער האט נישט קיין יידישע שחיטה, און נישט קיין מצות, — האט ער באשלאסן — און אין פארלויף פון א יאר אדער צוויי איז ר׳ יאקעלע צוריק געקומען אין שטעטעלע טורבין, מיטן זעלבן טלית, מיט די׳ זעלבע תפילין, און מיטן זעלבען תהילימ׳ל.

ער האט צוריק באקומען זיין שטאט אין בית־המדרש, און איז אויפגעשטאנען צו „תחית־המתים״, אזוי האט ער געזאגט, ווארשיינליך האט מען אים אנגעזאגט, ער זאל גארנישט דערציילן וואס ער האט געזען אין רוסלאנד, אבער איינס האט ער געזאגט „מ׳לאזט נישט זאגען קיין תהילים; „דארט זיינען דאך גויים און דא איז דאך יידן״. דער זעלבער יאקעלע, די זעלבע בארד און פאות, די זעלבע שטימע, דער זעלבער שמייכל, דעם זעלבער קניפ וועלכן ער פלעגט געבען דעם יעניקן בחור אין בית־מדרש ווען ער איז געווען אין הומאָר. זאל ער רוהען אין גן עדן.

„אורח נטה ללון״

פון גרינבערג

אין מיינע איינדרוקן פון דער פוילישער יידישער פראווינץ, וועלכע איך האב פיל באזוכט, איז מיר געבליבן טיף אין זכרון דאס שטעטל טורבין.

זייענדיק אין לובלין האב איך באשלאסן צו באזוכן אין טורבין צוליב צוויי טעמים: א׳) באזוכן מיין פריינט לעאן גאלדפארב, וועלכער האט געפירט א דענטיסטעריי אין טורבין; ב׳) צו באזוכן מיינע קונדן פון מיין שיך־פאבריק אין ווארשע, די הערן ליבערבוים און פ. ראטבלאט. קומענדיק קיין טורבין האט מען מיר איבערגעגעבן, אז הער גאלדפארב און זיין פאמיליע זיינען עולה געווען קיין ישראל.

באזוכנדיק ביים סוחר ליבערבוים, האט מיר זיין פרוי געזאגט: „איר זייט געקומען

אין דער ריכטיקער צייט. היות מיר מאכן חתונה אונדזער יינגסטע טאכטער, מיט מזל און ברכה, דאן וועט איר בלייבן ביז איבער די חתונה. נאכער וועט איר באקומען די באשטעלונג״.

בדלית ברירה און רעספעקטירנדיק א גוטן און ארנטליכן קונה, האב איך מסכים געווען. קיין האטעל איז נישט געווען, האט מען מיר געשאפן אן ארט צום שלאפן ביי א שניידערין, אן אלמנה מיט 4—5 דערוואקסענע קינדער, וועלכע זיינען געווען אנגעשלאסן אין דער ,,החלוץ״ ארגאניזאציע.

עס האט אויף מיר געמאכט אן איינדרוק, אז צו דער חתונה האט זיך צוגערייט דאס גאנצע שטעטל, און אפילו דער גרויסער באק (קאזע), וועלכער איז געלעגן געמיטליך אויף דער פאטשענע — ביים ארייננגאנג צו אייניקע געשעפטן. אין אוונט האט מען מיר פארגעשטעלט פאר די מחותנים, פון חתן־כלה׳ס צדדים, יידן מיט לאנגע בערד און לאנגע קאפאטעס, מיט יידישע היטלען, און אייניקע פון זיי מיט שטריימלעך. מען איז געזעסן ביי לאנגע טישן און געשמועסט, אנהויבנדיק פון דברי חול און איבערגייענדיק לדברי תורה, חידושים און פירושים מענינא דיומא א.א.וו. א שליח איז געקומען און געמאלדן, אז די זאמאשטשער קאפעלע (כלי־זמר) איז שוין אנגעקומען. עס הערן זיך שוין פון דערווייטנס די קלאנגען פון די כלי־זמר, און אלע לאזן זיך ארויס אויפן גאס. א ריזיקער עולם פון יידן און קריסטן ווארטן שוין, אז די מחותנים און די חתן־כלה זאלן זיך באווייזן.

די תהלוכה פאנגט זיך אן. צוויי פרויען, פארפוצטע מיט שייטלען און מיט שפילקעס, האלטן צוויי גרויסע געפלאכטענע חלות אין די הענט. אנדערע פרויען האלטן גרויסע ליכט אין די הענט. מ׳פירט אן מיט דער צערעמאניע, באגלייט מיט טענץ און געזאנג מיט דער הילף פון דער קאפעלע, חתן־כלה, מחותנים, געסט און דאס גאנצע שטעטל יידן און קריסטן, ואני בתוכם.

אזוי אז מען איז דערגאנגען ביז דער שול, זיבן מאל האט מען זיך ארומגעדרייט. די, וואס ווארשיינליך, האבן דערקענט אין מיר א פנים חדשות, האבן מיר דערלאנגט א ביסל שפילקעס... אלס פיינע אויפנאמע, אבער דאס איז געווען א ביסל איבער דער נארמע.

ביי די שבע ברכות האט דער חתן געדרשנ׳ט אייניקע חידושים אין דער תורה, עס האט אויך נישט געפעלט קיין פלפולים, און סתם שארפע געדאנקען, וועלכע אייניקע למדנים האבן זיך ארויסגעזאגט, פון וועלכע איך האב געהאט א גייסטיקע הנאה.

צוליב פארשידענע סיבות בין איך שוין פארבליבן אויף שבת אין טורבין. איך האב געהאט א שיחה מיט דער חלוצישער יוגנט, וועלכע איז פארגעקומען אויסער דער שטאט אויף דער פרייער לופט, אויפן גרינעם גראז. אין מיין שיחה האב איך גערעדט וועגן ביאליק׳ס לעצטער אגדה: ,,אלוף בצלות ואלוף שום״. די חברה האבן אויסגעהערט מיט גרויס אויפמערקזאמקייט.

אין מיין קורצן באזוך אין טורבין האב איך געטראפן אן אידעאלע יוגנט, דורכגעדרונגען מיט א שטרעבונג צו א קאנסטרוקטיוו לעבן אין ישראל. עס שטייען מיר פאר די אויגן די הערליכע געשטאלטן פון די יוגנט חברים, פון ציוניסטישע און

חלוצישע ארגאניזאציעס, וועלכע האבן געשטרעבט צו זיין דער החלוץ העובר לפני המחנה.

איך דערמאן זיך די הערליכע געשטאלטן פון די למדנים בעלי־בתים, און סתם יידן, וועלכע זיינען אזוי אומשולדיק בעסטיאליש פארניכטעט געווארן.

א דינאמיש שטעטל מיט א פארביקן לעבנס־שטייגער, מיט פארשידענע מענטשן, אידעאלן, שטרעבונגען, — זיינען צוזאמען מיטן גאנצן פוילישן יידנטום טראגיש אומגעבראכט געווארן.

זאל דער ספר־זכרון פון טורבין דינען אלס מצבה פאר די קדושים פון דער שיינער און ליבער שטעטעלע, וואס איז אמאל געווען און איז שוין נישטא.

א נשמה

פון איתמר הופן

גערווידמעט צום אנדענק מיין שוויגער־מוטער
עליזה סירקיס פון יאהאניסבורג,
וועלכע איז נפטר געווארן י״ד תמוז, 22.7.1967

א שטעטעל האט נישט בלויז א נאמען, אבער אויך א נשמה. א מענש האט א נאמען און אויך א נשמה. א טייך האט א נאמען, און א נשמה דערצו. אזוי ארום אז אלע האבן נעמען, און אויך נשמות. א מענטש ווערט געבוירן מיט א נשמה, און דעם נאמען גיט מען אים נאך 8 טעג. א טייך בילדעט זיך מיט דער נשמה פריער, און דעם נאמען גיט מען עס שפּעטער, אבער א שטעטל גיט מען א נאמען פריער, און די נשמה בילדעט זיך במשך דורות — אן אויפהער.

א מענטש אז ער שטארבט, שטרייכט מען אויס זיין נאמען, אבער זיין נשמה בלייבט. די נשמה ראנגעלט זיך, זי מאכט מיט גלגולים, זי ווערט פארוואנדעלט אויף א מיסטישען אופן — ביז זי האט א תיקון.

א טייך אז ער שטארבט, און מען שטרייכט אויס זיין נאמען — שטארבט מיט זיין נשמה, עס בלייבט פונם טייך נישט מער ווי געשיכטליכע זכרונות. לעבעדיקע עדות דערציילן, אז נאכן חורבן פון דער טורבינער יידישער קהילה, האט דער טייך „פאר" זיך צו וויינט, און איז געווארן אויסגעטרוקנט.

א שטעטל פון א יידישע קהילה אז עס ווערט חרב, שטרייכט מען אויס דעם נאמען, אבער די נשמה בלייבט לעבען, דאן ערשט ווייסט די נשמה — די נויטווענדיקייט פון איר עקזיסטענץ, קיינמאל שטארבט זי נישט, אפילו ווען מ׳שטעלט איר א מצבה, דאס איז נישט מער ווי אויסצווייזן, אז דער גייסט לעבט. דאס יידישע פאלק לעבט נאך דער שפאנישער אינקוויזיציע שוין 470 יאר און וועט ווייטער לעבן כל זמן יום־כפור ווערט געהאלטן.

א נאמען, א נשמה, דאס איז א באוווסטע זאך! אבער וואס איז דאס? צו קאן מען דאס באגרייפן? צו קאן מען דאס פילן? צו קאן מען דאס אנטאפן? צו קאן מען דאס זעען? יא! און פאר געוויס יא! יעדעס באזונדער און אלעס צוזאמען.

א נשמה פון א מענטשן דאס ווייסן אלע — אפילו נישט קיין מענטשן. „ער איז א זילבערנער מענטש מיט א גאלדענע נשמה״; ער איז א מענטש אן א גאל — מיט א אידעלע נשמה״ „די נשמה מיט די מענשעלעך — זעט מען אין די אויגן פון מענטשן״ „נאכן טויט וועלען זיך די נשמות קוילערן אונטער די קעלער״ ביז זיי וועלן אנקומען קיין א״י״. א טייערע נשמה! א גוטע נשמה! („בידך אפקיד רוחי״) „ביי דיר האב איך איינגעלייגט מיין נשמה״.

אפשר ווילט איר וויסן, וועט איר הערן, אז א טייך האט אויך א נשמה: דער טייך האט זיך צוגאסן! (ער האט זיך צו ווינט) דער טייך איז איינגעשרומפן געווארן! דער טייך פאדערט זיינע יערליכע מענטשליכע קרבנות! דער טייך שטורמט! דער טייך איז רואיק, און גלאנצט ווו א שפיגעל! דער טייך האט אין זיך פיש, מינעראלן, א. א. וו. דער טייך האט אין זיך פארשידענע געהיימע ערטער. דער טייך האט אויך א הארץ, די הארץ פונם טייך — דאס זענען די קוואלן פון וואנען ער נעמט זיין חיונה. דער טייך האט א קאפ, א צענטראל, און פיס. דער טייך נעמט אין זיך אריין אלעס, אפילו די זינד פון „תשליך״. אז דאס שטעטל איז אין טרויער — טרויערט דער טייך מיט. מ׳קאן דאך זעען קלאר, אז א טייך האט א נשמה. א גוטע, א גרויסע, א ברויזענדיקע, א פילבארע, א אלמעכטיקע.

א שטעטל און איר נשמה: דער שמש ר׳ ברוך וועקט אויף די שטעטל, מיט די קלעפ פון א הילצערנעם שטאק־האמער. אז דער שמש גיט 3 קלעפ — איז אלעס נארמאל, און אז ער גיט 2 קלעפ, איז א סימן אז עס איז פאראן א מת אין שטעטל.

„אין באד אריין״ האט גערופן ר׳ הערשעלע. ער פלעגט אויך שמייסן די חשובע בעלי־בתים אויף דער העכסטער באנק. אויב עס איז נישט געווען גענוג הייס, האבן אלע געשריגן א „שעפעלע״! ד״ה ארויף גיסען א שעפעלע וואסער, אויף די אנגעהיצטע שטיינער, און די שטיינער האבן ארויס געלאזט מער הייסע פארע אין באד.

שבת אין דער פרי צו תהילים — האט גערופן ר׳ אלתר שניידערבערג. גערופן האט ער מיט א זינגעדיקע איינגענומענע שטימע. ר׳ אלתר פלעגט אויך יעדן פרייטאג נאכמיטאג ארום גיין אין שטעטל, און אויסרופן „לחם־עוני״, און ר׳ הערשעלע האט צוזאמען גענומען די ברויט אין א זאק. די לחם עוני האבן זיי צוטיילט. צו די נויטווענדיקע געהעריקע פערזאנען, אבער אלעס איז געווען בסתר.

צום בית־הכנסת זענען אלע יידן געגאנגען שנעל. צוריק פון בית־הכנסת זיינען אלע געגאנגען לאנגזאם. צווישן מנחה און מעריב האט אין בית־הכנסת זיך גערעשט (גערוישט) ווו אין א בינען־צוכט. די גרעסטע האנדעלס־טראנזאקציעס זיינען דארט געשלאסן געווארן.

אז א יולדת איז געגאנגען שווער צום געבוירן, האבן די חדר ייגגלעך פאר א סגולה, געצויגן א פאדעם פון ארון־הקודש ביז די בעט פון דער יולדת.

דער בית־המדרש האט נישט געהאט קיין שלאס, ווייל שטענדיק זענען דארט געווען מענטשן וואס האבן געלערנט. די קלינגעדיקע זינגעדיקע שטימען פון די למדנים האט מען געהערט אין דרויסען.

דער הויף פון דער שול האט אויך געהאט א אויפגאבע, אלע חופות זיינען

פארגעקומען דארט. סיי א רעגען סיי א פראסט איז די חופה פארגעקומען אויפן הויף פון דער שול אונטערן פרייען הימעל. דער חתן איז געשטאנען אונטער דער חופה, און צוגעדעקט זיינע אויגן מיט א טיכעלע. געווארט האט דער חתן ביז מען וועט ברענגען די כלה, און אז די כלה האט געוווינט אין צווייטן עק שטאט, האט אמאל געדויערט א האלבע שעה ביז מ'האט געברענגט די כלה, אט א די צווישן־צייט איז געווען פארן חתן א אונאנגענעמע איבערלעבעניש, ווייל ווו דער חתן האט נאר געהאט א שונא אדער סתם גוטע ברודער — וועלכע האבן אים נישט פארגינען די כלה, און אויב עס איז געווען א ווינטער אוונט, האבן די „חברה ידידים" געמאכט שניי־קוילן, און מכבד געווען דעם חתן אונטער די אויגן, ווייל זיינע אויגן האט ער דאך פארשטעלט, ווען דער חתן וואלט געוווסט פריער פון אזא אפקומעניש, וואלט ער באשטימט אפגעלייגט די חופה. זעט איר, אזא יידישע נשמה קאן מען נישט אפשאצן.

פרייטאג נאכן דאוועגען האט די שכינה גערוט אויפן שטעטל, אלע זיינען געווען אנגעטון שבתדיק, אויף דער גאס איז געווען שטיל רואיק און באשיידן, די שיין פון די ליכט האבן זיך געמערקט אין אלע שטובען, און די זמירות געזאנגען האבן זיך געלאזט הערן אויפן גאס.

אין שבתדיקן טאג האט זיך גערודערט. די מתפללים, די למדנים, אין בית־המדרש, און אין די חסידים שטיבלעך. די חסידים מיט זייערע זיידענע זשיפעצעס דעמאנסטרירן אין די גאסן. די ציוניסטישע שטיבעל — און די ציוניסטישע פארזאמלונגען און פאר־לעזונגען, אלע האבן געוווסט אז עס איז שבת און מ'טוט עפעס.

יום־כפון בייגאכט שטיל רואיק, א אימה ופחד! דער עולם איז געשטאנען פאר א בית־דין של מעלה. א שרעק האט יעדן איינעם ארומגענומען. א פיש אין טייך האט אויך געציטערט, אפגעזאגט, אפגעפאסט, און פארענדיקט דעם יום־כפור מיט א פסוק: „לשנה הבאה בירושלים"!

שמחת תורה: אז די יידן האבן געענדיקט די תורה, דארפען זיי דאך טאנצען, און אז די חסידים טאנצן, טאנצט מיט די גאנצע שטעטל. עס איז זעלבסט פארשטענדליך, אז פארן טאנצען האבן די חסידים געטרונקען א לחיים, און אויפגעגעסן די קוגלען וועלכע זענען געווען פארבערייטעט אין די אויוועגס. ר' שמעלקע, א גרויסער און ברייטער ייד, און א פעטער חסיד איז בגילופין, דאן וויל ער נישט טאנצן אויפן באדן. ער קלעטערט ארויף אויף תשעה'ס 2 מעטערדיקן הויכן דאך — און וויל אראפשפרינגען, אז די איבריקע חסידים זעען דאס, שרייען אלע, ר' שמעלקע האט רחמנות, טאנצט נישט, ווייל איר וועט תשעה'ס דאך צוברעכן. שטעלט אייך פאר וואס א כוח האט ר' שמעלקען פונם דאך אראפ גענומען. מ'האט געברענגט א פעטן קוגעל, און מ'האט געזאגט ר' שמעלקען אז ביי דעם קוגעל מוז ער מאכן די ברכה. דאן ערשט איז ר' שמעלקע אראפ געקראכן פונם דאך.

ר' שמעלקע דרימלער איז געווען א געררער חסיד, וועגן איהם דערציילט מען, אז אין א מארק טאג ווען זיין געשעפט איז געווען איבערפילט מיט קונים, איז אריין געקומען אין זיין געשעפט א באקאנטער ייד פון די זעלבע חסידים, האט איהם ר' שמעלקע באגריסט מיט א ברייטן שלום עליכם ר' יעקב, און געזאגט צו אים, אויב ער וויל רעדן מיט אים וועגן געשעפט זאכן מוז ערווארטן א ביסעל, נאר טאמער וויל ער

רעדן מיט אים וועגן חסידות, דאן לאזט ער איבער אלע קונים, און גייט זאפארט מיט אים רעדן.

אז א ייד האט נישט געהאט אויף שבת, זענען געווען אנדערע יידן וואס האבן צוזאמענגענומען אויף שבת. אז א ייד האט נישט געהאט, מיט וואס חתונה צומאכן זיין טאכטער, זענען געווען יידן וואס האבן אים געגעבן, אז א ייד איז קראנק געווארן אדער א אנדערע נויטווענדיקייט, האבן איהם די יידן געהאלפען, נאר ווו און אין דער אמתן זאל ער גיין צו די גויים? צו די גויים זענען געגאנגען יידן, ווען עס איז געווען א מחלוקת אין שטעטל, דאן זענען אלע מיטלען געווען כשר, אפילו צו גיין צו א גוי און מסרן, כדי צו צוברעכען דעם געגנער, ד״ה דעם ייד און זיין אחדות, און דאס האט מען געטאן אין נאמען פון דאוריתא. נו? קאן מען זיך פארשטעלען א יידישע נשמה?

ר׳ שאול מענדל שעיס איז נעלם געווארן פון שטעטל, אויף א פאר מאנאטען. די פרויען האבן זיך געסודעט, און געטענהט אפשר איז ער ברוגז געווארן מיט זיין פרוי. וואס טייטש: א ייד לאזט איבער א פרוי מיט 4 קינדער קליינע, און די לעדער געשעפט און ווערט נעלם. אבער די חסידים אין שטעטל האבן געוווסט, אז ר׳ שאול האט זיך פארבענקט צום רבין, איז ער געפארן צו איהם אויף א פאר מאנאטען. נו שטעלט אייך פאר א יידישע נשמה.

(דער סוף אויף זייטע 391)

זכרונות

פון אברהם בוימפעלד

קיין סך זכרונות פון מיין געבורטס-שטעטעלע טורבין האב איך נישט. נאך אלס גאר קליין קינד האט מיט מיר מיין גאנצע פאמיליע אויסגעוואנדערט פונם שטעטל. עטליכע מאל איז מיר שפעטער אויסגעקומען צו באזוכן דאס שטעטל, און אזוי ארום זיינען פארבליבן עטליכע עראינערונגען. גאר ווייניק זיינען מיט אונדז די איבער־געבליבענע פון דער קליינער טורבינער קהילה. איך האלט דערפאר פאר מיין מאראלישן חוב צו פארשרייבן און צו פאראייביקן אלע מעגליכע זכרונות, אין פארם פון א בוך פארן קומענדיקן דור. איך באגריס די איניציאטארן פון דעם רעיון, אפילו ווען דער בוך וועט נישט פולשטענדיק און גענצליך אפשפיגלען דאס שטעטעלע. דער ציל פון דער אויפגאבע איז צו הייליק, צו מעסטן די שרייבערישע קוואליפיקאציעס, און מיט די לעזער — די ענטשולדיקונג.

ווי היינט געדענק איך דעם חג הסוכות אין יאר 1932. איך האב געווארט אויפן טראנספארט פון דער עקסקורסיע אפצופארן קיין ארץ־ישראל. איך האב זיך געריכט יעדע רגע צו באקומען א ידיעה פון משרד. האב איך אנגענומען מוט און אראפגעכאפט זיך פונם רוישיקן ווארשע אין דעם קליינעם שטעטעלע, צו פארברענגען די לעצטע טעג מיינע אין פוילן מיט היימישע יידן און חברים. ווי דער שטייגער איז אין א קליין שטעטל אין יענער צייט, האט זיך די נייעס, אז אין שטעטל געפינט זיך אן עולה אין ארץ־ישראל, צעטראגן אין אלע ווינקעלעך פונם שטעטל מיט שפאס און

ביטול. אבער דאס האט מיר נישט געשטערט צו באקומען עטליכע עליות לתורה מיט ווארימע צווינשונגען פונם גבאי.

מיט ספעציעלע ארכיטעקטור האט זיך דאס שטעטל נישט געקענט אויסשטעלן. דאס זיינען געווען פיר אזעלכע גאסן, אן נעמען, טייל מיט שינדל, און טייל מיט שטרויענע דעכער. אין איין ווינקל־גאס — דאס איינציקע 2־שטאקיגע הויז אין שטעטל. אגב, ארום מיין געבורטס־שטוב זיינען פארשידענע לעגענדעס ארומגעגאנגען, וועגן די הויז־אייגענטימער מיט א דור פאר מיר. דאס איז געווען א רייכע פאמיליע, וואס האט געהאנדלט מיט אלע ארומיקע פריצים, אויך מיט גראף פאטאצקי. א זייער בכבודיקע פאמיליע פון לויטער תלמידי חכמים און מורי הוראה. כ׳האב פארגעסן די שכנותדיקע גאס פון אונדזער ווינקל־הויז, וועלכע מען האט גערופן די פאטשענע. די גאנצע גאס איז באשטאנען פון א שורה מיט קלייטן צוזאמען מיט וווינונגען. דער צווייטער ווינקל פון אט דער פאטשענע־גאס האט זיך געגרעניצט מיט דער שול און בית־המדרש, וועגן וועלכן איך וועל אין המשך דערציילן. מיט א גרויסן מארק איז טורבין געווען געבענטשט, אז עס איז שווער געווען צו זען דעם אנפאנג פון דער געגנאיבערדיקער גאס. אזוי האט זיך פאר מיר פארגעשטעלט טורבין אין מיינע אויגן.

מיט קיין רייכע יידן איז טורבין נישט געווען שטארק געבענטשט, אבער דערפאר זיינען געווען תלמידי חכמים בשפע. אנהויבנדיק פונם מרא דאתרא ביזן בעל־עגלה. אפגעריסן ווייט פון צענטראלע יישובים, מיט פוילישע וועגן אן שאסיי, האט זיך די באפעלקערונג בדוחק דורכגעלעבט. די איינציקע הויפט־קוועלע פון דער שטעטלדיקער פרנסה זיינען געווען די וועכנטליכע ירידים יעדן דאנערשטיק, ווען עס זיינען זיך צונויפגעפארן די פויערים פון דער ארומיקער געגנט, געקויפט סחורות, און פארקויפט זייערע פראדוקטן די יידן. נאר איינמאל אין יאר איז פארגעקומען אין שטעטל א יערליכער יריד און דאמאלסט זיינען שוין אויך געקומען סוחרים פון ווייט, און כמעט 70% פון שטעטל האבן געהאט פרנסה פון דעם יריד אויף עטליכע מאנאטן. נאר א קליינער חלק מענטשן זיינען געווען אין טורבין, וואס זיינען וועכנטליך געשטאנען אין האנדלס־קאנטאקט מיט דער צענטראלער שטאט. דאס זיינען די עטליכע בעלי־עגלות מיט די עטליכע צענדליק סוחרים, וואס האבן געליפערט פארן שטעטל, אויסער פראדוקטן און סחורות, אויך רכילות און סענסאציעס פון דער גארער וועלט פארן עולם אין בית המדרש. איך האב דא דערמאנט וועגן שטעטל מיינע עקאנאמישע מיינונגען פון אייגענער אפשאצונג.

אלס שליסל צו מיינע זכרונות

א נייע עפאכע האט זיך געעפנט פארן שטעטל טורבין בכלל און פאר דער טורבינער יוגנט בפרט, מיטן אנהויבן קורסירן פונ׳ם אויטאבוס. שטופנווייז האבן גענומען פארשווינדן ווי אויטאמאטיש די לאנגע דורותדיקע פארזשאווערטע פאנאטישע מנהגים. די שטאט־יוגנט האט זיך ווי פון שלאף אויפגעכאפט און פרייער גענומען איינאטעמען אין זיך נייע פרייע פרישע לופט. עס האט זיך צו ביסלעך גענומען אויס־ליידיקן די חברה פון די טריסקער און גערער שטיבלעך, און גענומען זיך זאמלען אין די חילוניסשע זאמלפונקטן. יוגנטליכע מיידלאך זיינען ווי מיט א כוואליע געווארן

מיטגעריסן, און ענערגיש געווארן טיכטיק און אקטיוו. א טיפער תהום האט גענומען אפטיילן דיביידע לאגערן. מיט דראענדיק צונויפגעביילטע פויסטן האבן זיך די קאנסערוואטיווע פארמאסטן אויף דער מחנה חילוניים. „מיר זיינען אייך מחרים״, — איז געגאנגען די לאזונג, און מיר זיינען אייך אויך מחרים אלס מענער פון אונדזערע טעכטער.

איך געפין זיך מאמענטאל אין דער אמטליכער לאגע צו דערציילן זכרונות מיטן פולן רעספעקט און כבוד צו די טורבינער קדושים, אן אונטערשיד פון השקפות. און איך וועל זיך באמיען צו בלייבן אביעקטיוו מיט מיין השקפה וועגן דער געשאפענער לאגע פון מלחמת אחים.

אויך חנטשע ר׳ שמעלקעס טאכטער איז געווארן מיטגעריסן מיט דעם שטראם פון די נייע כוואליעס. און ווען חנטשע האט עטליכע מאל פארבייגייענדיק ארייגעבליקט אין „החלוץ״, איז זי אויפמערקזאם באמערקט געווארן פון מיכאל יפה, דעם בעקערס זון. ווי עלעקטריזירט האט איר זיין בליק דורכגעדרונגען דעם גאנצן קערפער. לאנג האט אנגעהאלטן זיין דורשטיקער בליק אויף חנטשען. אויך חנטשע האט אים צוריקגעשיקט א ווארימען און א פילדייטנדיקן בליק, און פארשעמטערהייט אראפגעלאזט די אויגן. עס האט זיך מיט דער צייט ארויסגעוויזן, אז יפה׳ס בילד איז שוין לאנג געווען איינגעקריצט ביי חנטשען אין זכרון, פון די אפטע שמועסן צווישן די בחורים מיט די חבר׳טעס׳ ביים באדן זיך אין די לאזשענקעס. שרה׳קע האט שוין פון לאנג אויף אים געווארפן אן אויג. אזא אנגענעמער און שטאלצער, און נאך אויך א זעלבסטשטענדיקער, אין טורבין. האט זיך טאקע חנטשע אלעמאל געריוויטלט, ווען מען האט גערעדט פון יפה׳ן. אבער חנטשע, זויגנדיק אין זיך איר ערציאונג אין שטרענג פרומען גייסט פון אירע עלטערן, האט קיינמאל נישט געקענט וואגן צו חלומען וועגן אזוינע זאכן... אירע נייגעריקע בליקן, פארבייגייענדיק דעם לאקאל פון „החלוץ״, זיינען געווען צו באשטעטיקן, אויף וויפיל עס איז אמת די חברה׳טעס, און ספעציעל שרה׳קעס, מיינונג. אבער דער ווארימער צופרידענער בליק האט שוין זייט דאן חנטשען נישט אפגעלאזט. ווי א געשפענסט איז ער איר נאכגעגאנגען. חנטשע האט זיך שטומערהייט די געפילן אונטערגעגעבן און ענערגיש צוריקגעשיקט די עלטערנס פראטעסטן קעגן דעם שדוך. א שווארצער וואלקן האט זיך אראפגעלאזט אויף דער שטילער, שטארק פרומער מסורת׳דיקער פאמיליע פון ר׳ שמעלקען. כדי גוט צו פארשטיין דעם גרונט פון דער טראגעדיע מוזן מיר אריבערשפאצירן אויף עטליכע יאר צוריק.

עס זיינען דאן געווען שטארק פאפולער די זיידענע יונגעלייט. תורה איז געווען שטארק פארצווייגט ביי דער יוגנט. אבער דאך האבן זיך אלע מאל געפונען אויסגע־צייכנטע בעלי־התמדה אין די יידישע שטעטלעך, וועלכע האבן באקומען דעם טיטל „זיידענער יונגערמאן״. א זיידענער יונגערמאן איז אלעמאל באצאלט געווארן מיט א רייכער יידישער טאכטער און מיט אייביקע קעסט. נאך אלס בחור האט מען אונדזער שמולקן, ווי מען האט אים גערופן, פארויסגעזאגט א רבנישע קאריערע מיט זיינע טיפע ידיעות אין גאנץ ש״ס, ווי אויך אין זוהר. מיט זיין שארפן איבערבליק וועגן וועלטליכעס, האט ער זיך אויסגעצייכנט ביי יעדן ויכוח מיטן צילן אין פינטל. געווען איז ער שטארק

פרום לאין שעור. א סך מאל אין טאג זיך געטובלט אין מקוה, פארן דאוונען און נאך יעדע תפילה. אלע טאמאשאווער מוטערס האבן זיך געווונשן, אז זייערע זין זאלן אזוי זיין געראטן. הויך און שלאנק איז שמואליק געווען מיט שווארצע געלאקטע האר אויפן קאפ, מיט די פיינע ברייט־פלייציקע שולטערן האט ער געמאכט אן איינדרוק פון א כהן גדול. נישט איין מיידל האט זיך פארגנבעט אין א ווינקל, נעבן דער געגער מתיבתא, כדי צו כאפן א בליק אויף דעם הויכן שיינעם שמואליק, און דערביי זיך אפווישן די ווארם־רינענדיקע טרערן. טורבין האט זיך נישט געהאט צו פארשעמען מיט אירע ציידענע יונגעלייט. פיל יידישע קהילות אין דעם פארשפרייטן פוילן זיינען באריכערט געווארן מיט ראשי־ישיבות און מורי הוראות פון די זיידענע יונגעלייט פון טורבין. דאס אויסוויילן שמואליקן פון ר׳ יהושע ניי פאר זיין טאכטער רבקה־לאה מוז צוגעשריבן ווערן צו דעם בלינדן גורל פון „מזווג זיווגים״. עס האט זיך מזדמן געווען, אז ר׳ יהושע ניי האט זיך פארוויילט אלס גאסט אין דעם שטעטל טאמאשאוו, צופעליק אין שמואליקס קרייזן. ר׳ יהושע האט זיך עטליכע מאל איבערגעווערטלט מיט שמואליקן מיט זיינע עטליכע מאל געלונגענע סוגיה באהאנדלונגען אין גמרא. האט ר׳ יהושע ניי שוין שמואליקן נישט אפגעלאזט, און געפראוועט אין עטליכע טעג ארום תנאים. א גליקליכער איז ר׳ יהושע געקומען צופארן פון טאמאשאוו און דערציילט זיין שפרה׳לען פון דער טראנזאקציע. „דאס מאל האב איך איינגעהאנדלט א סחורה גארנישט צום פארזינדיקן״, — האט ער שמייכלענדיק זיך בארימט פאר שפרה׳לען. און רבקה־לאה, אונטערהערנדיק, האט טיפער ווי אלעמאל פארשעמט אראפגעלאזט די אויגן. מען האט אין קורצן געפראוועט א חתונה, ווי ביי מלכים. מען האט אראפגעבראכט די בעסטע כלי־זמר, ר׳ אריש׳ן מיט זיין קאפעליע. פון ביידע צדדים זיינען געקומען אויף דער חתונה דאס סאמע אויבערשטע פון דער שמנת. בלויז אטלאס און סאמעט און שטריימלען האט זיך דארט געזען, און קיין פיצל אפגעדעקטקייט פון נשים. וויין און אנדערע משקאות האט זיך געגאסן ווי וואסער. די סאמע טיפסטע חידושים פון ר״ן און פון זוהר. די מוזיק האט זיך געלאזט הערן ווייט־ווייט. ווי די שפור־היינט האבן זיי דערפילט די אלע ארעמע־לייט און סתם שנארערס פון דער ארומיקער געגנט די אויסנאם־שמחה, און געקומען צו דער צייט. מען האט פאר זיי איינגעשטעלט באזונדערע טישן און אוועקגעפראוועט זיבן לעווושטשענע טעג. וואכן און חדשים לאנג האט דאס שטעטל אלץ זיך נאך געטיילט מיט דעם רושם פון דער חתונה.

עס איז עפעס אבער אין א גאר קורצער צייט שפעטער נאך דער חתונה, ביים אלטן און יונגן פאר־פאלק געשען אן ענדערונג. עס איז מיר נישט געלונגען פעסטצושטעלן די סיבות, פארוואס דאס יונג פארל האט איבערגעריסן די אייביקע קעסט און געגאנגען אויף זעלבסטשטענדיקייט. פארשידענע זיינען געווען די ווערסיעס. מיר האט דער זשעסט אימפאנירט. א צוקונפטיקער מנהיג רוחני פון אן עדה דארף נישט זיין אפהענגיק פון חסד הגשמיות. ער האט איינגעשפאנט זיין רבקה־לאה׳ן אין א קלייטל, כמנהג העולם. מיט אינערליכע שמחה האט זי נאכגעשיקט ווארימע באגלייטונגס־בליקן איהר שמעלקן, אוועקגייענדיק יעדן פרימארגן אין דער געגער מתיבתא, אויף א שיעור.

מיר וועלן זיך צוריק אומקערן פונם שפאציר, וואס מיר האבן געמאכט יעצט, צו דער טראגעדיע, וואס האט זיך ארייגעכאפט אין ר׳ שמעלקעס פאמיליע.

אויף די מעגליכע קאנדידאטן פאר זיין חנטשע האט ר׳ שמעלקע זיך תמיד געפלעגט איבערשמועסן מיט רבקה־לאה׳ן. פון רבקה־לאה׳ן האט ר׳ שמעלקע שטארק געהאלטן. זי אין די ריכטיקע „אשת חיל" געווען. ווי אויטאמאטיש האט זיך ביי זיי דער לעבן הארמאניש איינגעשטעלט. „הערסטו, רבקה׳לע", — האט ער איר דערציילט, „איך האב געכאפט א שמועס אין יורה דעה מיט עקיבא דעם הערינג־סוחר׳ס זון אין לובלין. איך זאג דיר, א יינגל א צאצקע. ער הוסט א ביסל אונטער און ליידט אויך א ביסל אויפן לינקן אויער, אבער ביי א געהעריקער באהאנדלונג פון אונדזער גוטער פרומער חנטשע וועט ער קענען זיצן על התורה והעבודה בהתמדה. מיט עניני קעסט וועלן מיר שוין אויך מסדר זיין. ר׳ גימפל, עקיבא׳ס פאטער, פרעגט אלע מאל גריסלעך חנטשען". מיט די בעסטע האפנונגען האט ר׳ שמעלקע געכאפט ווייטער צו שפינען און פארזעצן זיין לאנגע קייט פון יחוס. ביי יעדער שיחת חולין האט ער שטארק ליב געהאט צו פרעזענטירן זיין אפשטאם־ייחוס. און דא פלוצלונג אזא טראגעדיע, רחמנא ליצלן.

אויף דער גערער רבי האט ר׳ שמעלקן נישט געגעבן קיין גרויסע האפנונגען אויף עפעס א נס מן השמים. ווייל דער אדמו״ר, ווייזט אויס, האט שוין געהאט נסיון אין אזעלכע ענינים, און האט זיך באגנוגנט בלויז מיט צוווינטשן, אז גאט זאל העלפן.

מיר וועלן זיך אומקערן צו די זכרונות פון דעם שמחת־תורה אין יאר 1932. עס האט שוין אין דרויסן געגומען בלאזן שטארקערע קאלטע ווינטן, באגלייט מיט דינע טראפנס רעגן. די צוויי שכנותדיקע שולן זיינען געווען איבערפולט פון מתפללים. עס איז געקומען די ריי פון עלית התורה מיט די הקפות, און פון א רקודל איז געווארן א גאנצער טאנץ. דער עולם פוןביידע שולן האבן זיך געפילט שטארק אין ענגשאפט. אומבאמערקטערהייט האט מען ארויסגעטאנצט אויפן חצר מיט די ספרי תורות אין די הענט, פון די אפענע טויערן און פון חצר, מיט פארמאכטע אויגן פון דביקות, צום שכנות־דיקן ליידיקן פלאץ פון טורבינער מארק. דער טאנץ אין די איינגעהילטע טליתים פון די פארשידענע גרופן האט מיט זיך פארגעשטעלט א צו שוידערנדן בילד. מען האט געטאנצט אין גרופן און אין יחידים, אין עקסטאז און אין התלהבות, ווי אויך סתם זיך געדרייט אויף די פיס. ווי א בליץ איז די ידיעה דורכגעלאפן אין שטעטל, און ס׳האט גענומען שטראמען. די קליינע מנינים פון די גערער און טריסקער האבן זיך מצרף געווען צו די טאנצנדע. מען האט ארויפגעטאנצט אויף דער פאטשענע און צוריק ארויף אויפן מארק. עס איז צו ענג געווען. עטליכע מאל בין איך כמעט ווי מיטגעריסן געווארן פון די פארביי־טאנצנדיקע פארלעך, אבער איך האב זיך פלינק אוועקגעדרייט. אדאנק דעם האב איך היינט די מעגליכקייט צו שרייבן די זכרונות. צי דאכט זיך מיר אויס? ניין, איך האב נישט קיין טעות. דא סאיז ר׳ דוד מערדער (א מאדנער צונאמען), ער פליט אין דער לופט, נישט ער טאנצט, — גלייך ווי ער וואלט געוואלט אנכאפן דעם טאנץ־מלאך אויף א רקודל. נישט איינמאל האב איך אים געוואלט ארייננדראפן מיינע קליינע קינדערשע פינגער אין זיין שפיציגן בערדל און לאנגן פנים, פאר זיין כסדרדיקן

שטערן מיר דעם שלאף מיטן אפריכטן חצות צוזאמען מיט מיין פאטער ע״ה. עס איז פאר זיי ווייניק געווען דאס קנעלן א גאנצן טאג, האבן זיי זיך מקדים געווען יעדן מאנטיק און דאנערשטיק לעבודת הבורא, נישט רעכענענדיק זיך מיט מיר, אז זיי שטערן מיר דעם שלאף. אט דרייט זיך דארט א טאנץ צווישן דעם גרויסן עולם מתפללים ביחידות. סולו, מיט די תורה אין דער האנט, טאנצט ער מיטן פנים ווי מיט די פיס, מיט פארשידענע העוויות. דאס איז דאך היינט זיין יום־טוב, שמחת תורה.

איר קענט אים אלע, דאס איז ר׳ אלטער בורג. א גאנץ יאר, יעדן פרייטיק צו נאכט, נאך חצות, האט הויך אין שטעטל אפגעקלונגען דער ווידערקול פון ר׳ אלטער בורג׳ס רופן לעבודת הבורא. דאס איז געווען א ווארעם קול, וואס האט זיך געגלעט ווייך און זיך צעגאסן אין אלע ווינקעלעך פון דער נשמה. המונים האבן גענומען שטראמען אין דער ריכטונג פון די שולן צו די קאפיטלעך תהילים. מען דערציילט, אז דער אפקלאנג פון ר׳ אלטער בורג׳ס רוף האט דערגרייכט אזש קיין ירושלים, און אין דער זעלבער צייט האט מען אויך אין ירושלים גענומען אפריכטן חצות. פארשידן זיינען די לעגענדעס וועגן אט דעם שניידער, ר׳ אלטער בורג. ער האט געהאט אין זיך אלע אייגנשאפטן, ווי א געבוירענער טורבינער: אן עהרליכער, א פרומער, א תלמיד־חכם. אבער דאך, אן קרובים, פארשלאסן מיט זיך, איז טאקע זיין פארגאנגענהייט געבליבן אומפעסטגעשטעלט. אין שטעטל האט מען זיך עפעס נאר געשושקעט, אז ר׳ אלטער בורג האט עפעס צוליב חטאים אין לעבן באשלאסן צו גיין אפריכטן גלות אויף מכפר צו זיין, און דערגאנגען ביז טורבין, וועלכע האט זיך שטארק געגויטיקט אין א שניידער. זייט דאן האט אויך טורבין זוכה געווען צו האבן איר אייגענעם שניידער.

נישט איינמאל איז מיר דורך דער געדאנק, אז דער שעפער פון דעם אויסדרוק „מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו״, האט אויך אזוי ווי איך דאמאלסט, געמוזט שטיין אויף דעם גרויסן מארק אין בית־המקדש שטאט און באוואונדערן די שמחה. די טענץ זיינען ווייט געווען נישט ענליך צו די טענץ פון ווארשעווער אפערעטן־טעאטער, וועסאלע אדער מארסקע, אקטארן, אבער האבן געהאט אין זיך א באזונדערן רייצענדן חן. עס זיינען אינגאנצן פארשווונדן די נעכטיקע אומעטיק־פארחלומטע פארקנייטשטע יונגעלייט, און ס׳זיינען פאר מיר אויסגעוואקסן טאנצנדיק צופלאמטע העלדישע יונגעלייט, מיט פיל פאטאס, און נאר דער פארשטארקטער ווינט און רעגן האבן א סוף געמאכט צו דעם הערליכן ספעקטאקל פון דעם שמחת תורה 1932. גרויזאם און אומברחמנות׳דיק האט דער פייפנדיקער ווינט, אויסגעמישט מיט די גרויסע רעגן־טראפנס, צוטריבן דעם גרויסן עולם פונם מארק, נאר איינער האט נאך ענערגיש געשטעלט ווידערשטאנד דער נאטור. אין דער נעפלדיקער טונקעלהייט האב איך אים דערקענט, דעם לעצטן מאהיקאנער, ר׳ שמעלקע. דער טלית איז שוין געווען פון אים אוועקגעפלויגן, די העלפטן פון דער זיידענער צוריסן־געווארענער זשופיצע האבן זיך געריסן אין באזונדערע טיילן. „ר׳ שמעלקע!״, — האב איך צו אים אויסגעשריען — „פארענדיקט שוין אייער טאנץ. איך פארשטיי אייער טראגעדיע גוט: מסורת, ייחוס, אבער הערט זיך נאר גוט צו, וואס דער ווינט פייפט אויס, עפעס אזעלכע אומבאקאנטע לאזונגען. אויך אין ארץ־ישראל, ווו איך פאר יעצט — בלאזן שוין אנדערע ווינטן, מיט

נייע לאזונגען, — קיבוץ גלויות, א מדינה, זעלבסטשטענדיקייט. אויף אונדזער גורל איז אויסגעפאלן די נויטיקע גייסטיקע און פיזישע אפעראציע אדורכצופירן. ר׳ שמעלקע האט מיט א פארשעמטן בליק אויסגעשטעקט מיר זיין האנט און פארשוואונדן.

כאראקטעריסטישע ווערטלעך און דערציילונגען

פון בערל זונטאג

ווי אזוי איז טורבין געווארן א שטעטל?

ר׳ אייזיק שוחט ע״ה פלעגט זאגן, ווי אזוי טורבין איז געווארן א שטעטל. ווי באוווסט, איז נישט אין אלע שטעטלעך אין פוילן געווען שאסייען, און אונדזער שטעטל איז אויך געווען צווישן די, וואס מען האט געדארפט מאכן א שאסיי. פאר פסח פלעגט זיך מאכן גרויסע בלאטעס, אז עס איז שווער געווען ארויסצופארן. אויף דעם פלעגט ר׳ אייזיק זאגן: „יעצט פארשטיי איך, ווי אזוי טורבין איז געווארן א שטאט. עס זיינען געקומען א פאר יידן צופעליק קיין טורבין פאר פסח, און זיי האבן פון דאנען נישט געקענט ארויס, האבן זיי בלית ברירה געשריבן נאך זייערע פאמיליעס, אז זיי זאלן קומען צו פארן, ווייל זיי קענען נישט אהיימקומען אויף פסח, און אזוי איז טאקע געשען. די פרויען מיט זייערע קינדער זיינען געקומען צו פארן אויף פסח, און זומער האט זיך זיי ני׳שט געגלוסט צוריקצופארן אין די גרויסע שטעט, ווען אלע גרויס־שטעטישע פארן אויף ערהאלונג אין דער פראווינץ. אט אזוי איז ענטשטאנען די שטאט טורבין״.

משיח׳ס צייטן

הערשעלי ראטבלאט ע״ה האט געזען, אז פיניע גיווערץ ע״ה האט געגעבן איינמאל א לאך אין בית המדרש. „ווי באוווסט פלעגט פיניע גיווערץ קיינמאל נישט לאכן...״ האט הערשעלי געזאגט: „יידן, איר זאלט וויסן, אז עס איז משיח׳ס צייטן, ווייל עס שטייט דאך געשריבן, אז ווען משיח וועט קומען וועט זיין — אז ימלא שחוק פינו... ווען נישט דאס, איז אוממעגליך, אז פיניע זאל לאכן״.

הערש פארשטענדיג לערנט עברית

ווען מען האט אין טורבין געעפנט א תרבות־שולע, האט זיך הערש פארשטענדיג פארשריבן צו לערנען עברית. ווען ער איז אהיימגעקומען פון די לעקציעס פלעגט ער אין שטוב ריידן צו ביסלעך עברית. דער פאטער זיינער, בנימין פארשטענדיג ע״ה, איז פון דעם לערנען נישט שטארק צופרידן געווען, ווייל ער איז געווען א חסידישער ייד. אבער די מוטער זיינע, חנה׳לע פארשטענדיג, פלעגט זאגן: „עס מאכט נישט, קינדער דארפן אלעס לערנען, זאל זיין אין „תרבות״, אבי לערנען״. זיצנדיק איינמאל ביים טיש בעט די מוטער, אז הערש זאל איר אנגיסן א גלעזל טיי. ווען ער ברענגט צו זיין מוטער די טיי, פרעגט ער גלייכצייטיק דעם פאטער אויף עברית: „אבא, אתה שותה?״ ווען דער פאטער הערט דאס, גיט ער אים א פאטש. „דו גייסט ערשט א פאר טעג אין

תרבות, רופסט דו מיר שוין שוטה?״ — האט ער אויסגערופן אין כעס. הערש הויבט אן שרייען און וויינען און גיט דעם פאטער צו פארשטיין, אז ער פרעגט אים צו ער וויל אויך טיי טרינקען, און דער אויסדרוק מוז זיין אזעלכער. אויף דעם ענטפערט אים דער פאטער: ,,איך וויל נישט די טיי מיט דיין עברית״.

נישט וואקסן אין דער ברייט

ווען שלמה׳לע גרינבערג ע״ה איז געקומען קיין טורבין אלס איידים פון יצחק בעקער ע״ה, האט ער זיך געהאלטן אלס איינער פון די תלמידי חכמים, וואס טורבין האט פארמאגט. ווער עס געדענקט, שייע מורה הוראה ע״ה איז געווען א ברייטער ייד, וואס האט ליב געהאט, אז מען זאל פאר אים דרך־ארץ האבן, און שלמה׳לע האט נישט געלייגט קיין אכט אויף דעם. ווי למשל, אז שייע מורה הוראה פלעגט אריינקומען אין בית־המדרש מיטן גרויסן תפילין־זאק, פלעגן אים אלע מענטשן מאכן א ווארע דורכ־צוגיין. אבער שלמה׳לע גרינבערג איז געווען א רעוואלוציאנער אויף דעם געביט. און ער אליין פלעגט זיך אויך גאנץ ברייט ארומשפאצירן אין בית־המדרש.

איין מאל האט שיע מורה־הוראה צוגערופן שלמה׳לען און האט אים געזאגט: ,,יונגערמאן, אזוי ווי דו ביסט א נייער ביי אונדז אין שטאט, זאלסט דו דיך אויפפירן א ביסל אנדערש״. ,,למשלפ״?, פרעגט שלמה׳לע. ״למשל״, — ענטפערט שיע מורה הוראה, ,,אז דו האלטסט דיך פאר א למדן, דו זאגסט, אז דו ביסט א תלמיד חכם, דאס ארט מיר נישט. דו קענסט דיר וואקסן אין דער הויך וויפיל דו ווילסט, אבער צונעמען מיר מיין דורכגאנג, דאס נישט! נאר נישט וואקסן אין דער ברייט...״

אפשפרעכן אן עין־הרע

ווי באוווסט האבן יידן געהאלטן, אז עס קען געשען, אז איין מענטש, דעם צו וויסן, זאל געבן אן עין־הרע. צו דער מכה איז אויך געווען א רפואה. גערופן האט מען דאס ,,אפשפרעכן אן עין הרע״, און דאס האבן נאר געקענט יחידי סגולה.

פארשטייט זיך, אז ר׳ אייזיק שוחט איז געווען פון די יחידי סגולה. איז וואס עפעס עס איז געשען אזא פאל, איז מען געקומען צו לויפן צו ר׳ אייזיקן... ,,אוי, ר׳ אייזיק, ראטעוועט מיין מיידל!״ — זאגט די מוטער — ,,זי האט אפגעגעסן נאר וואס וועטשערע, און עס איז איר נישט גוט געווארן. דער קאפ און דער בויך טוט איר ווייטאק, און זי שרייט געוואלט! זי קען נישט אפגעניצן״. נאכן אויסהערן דעם גאנצן שפרוך, האט ר׳ אייזיק אויסגעפרעגט די מוטער, ווי זי הייסט און ווי אזוי די יפהפיה הייסט, און האט אנגעהויבן עפעס צו זאגן שטילערהייט. ווען ער האט פארענדיקט דאס זאגן, דאס הייסט אפשפרעכן די עין הרע, האט ער געזאגט דער יידענע: ,,איר קענט שוין גיין, אייער טאכטער וועט האבן א רפואה שלמה״.

ווען יענע איז אוועק, פלעגט ר׳ אייזיק זאגן: ,,זי האט זיך געמוזט אנפרעסן מיט א שיסל טייגלעך מיט קארטאפל ביז עס האט איר אנגעהויבן שפארן אונטערן הארץ. נאר וואס זאל איך טאן? די יידענע מיינט, אז איך בין א רבי׳לע און זי גלויבט אין דעם, מוז איך עס מאכן״.

סודות פון חדר

ווער ווייס, וואס נאך איז געשריבן אין דער תורה, נאר זיי ווילן נישט

דערציילן? חיים פרידלער׳ס, דער קצב, האט געשאכטן א בהמה, און דער שוחט, וואס האט די בהמה געשאכטן, האט געזאגט, אז די שחיטה איז נישט געווען ווי עס דארף צו זיין. די קצבים, וואס זיינען געווען דערביי, האבן געוווסט, אז די בהמה דארף זיין טריפה. די בהמה איז געווען זייער א פעטע און האט געקאסט א סך. די אנדערע קצבים זיינען געווען גאנץ צופרידן, וואס די בהמה איז טריפה געווארן, ווייל זיי האבן געוווסט, אז חיים פרידלער וועט האבן צומארגנס דאס שענסטע פלייש אין דער גאנצער שטאט, ווען עס זאל נישט געווען געשען אזוי. און דאס האט זיי נישט געשמעקט. פיל פון זיי האבן זיך געפרייט שטילערהייט, וואס עס איז אזוי געשען, זאגנדיק: „א ייד ווי חיימל דארף נישט שעכטן אזעלכע טייערע בהמות". נאר אזוי ווי ביי יידן איז דאך א דין, זיינען זיך צוזאמענגעקומען די רבנים און די שוחטים און מען האט אנגעהויבן אריינקלערן... אזוי ווי חיים פרידלער איז א ייד אן ארעמאן מיט קליינע קינדער, און דאס געלט, וואס די בהמה קאסט, איז נישט זיינס נאר געליהען ביי אנדערע, קומט אויס אז דער ייד זאל נישט האבן קיין ברויט פאר זיינע קינדער. אלזא איז געווען דער פסק, אז די בהמה איז גלאט כשר, אז ער זאל כאטש קענען ארויס מיטן קרן.

ווען דער פסק, וואס די רבנים האבן ארויסגעגעבן, איז באוווסט געווארן, איז ער ארויס אין גאס און אנגעהויבן שרייען: „ווער ווייס, וואס נאך עס שטייט געשריבן אין דער תורה, אז מען מעג... נאר די גנבים ווילן נישט דערציילן".

צוויי זאכן געלערנט פון שחיטה

מען האט אמאל געפרעגט ר׳ יצחק שוחט ע"ה, ווען ער איז שוין געווען אין די אכציקער יארן, וואס ער האט געלערנט פון זיין אזויפיל יארן שוחט אין טורבין, האט ער געענטפערט, אז ער האט געלערנט צוויי זאכן: דאס ערשטע, ווי לאנג עס דארף זיין א קוכן צו א ברית מילה. דאס צווייטע — וויפיל א רב אין שטאט דארף האבן די וואג, כדי מען זאל אים קענען רופן „מורנו ורבנו".

איינס: ווי באוווסט, איז ר׳ יצחק שוחט געווען אויך א מוהל. ווען ער איז געקומען אמאל אין א דארף אריין אויף א ברית, זיינען זיך צוזאמענגעקומען די אלע יידן, וואס האבן געוווינט אין דעם דארף, כדי מקיים צו זיין די מצוה פון ברית מילה. פארן גרייטן דעם טיש האבן די דארפסלייט געפרעגט איינער דעם צווייטן, צו מען האט צוגעגרייט אלץ וואס מען דארף, כדי מען זאל נישט פארשעמט בלייבן פארן שוחט; און דער עיקר, צו דער קוכן האלט אויס דאס יידישקייט. אויף דעם האט זיך איין ייד אנגערופן, אז וועגן קוכן קען ער שוין זאגן, צו מען מעג איבער אים „המוציא" מאכן. ער האט דעם קוכן אויפן טיש אוועקגעלייגט און אפגעמאסטן אין דער לענג פון זיין האנט. ווען דער קוכן האט צום עלנבויגן פון זיין האנט דערגרייכט, האט ער אויסגערופן: „יא, דאס איז די מאס, לויטן דין, פון א קוכן אויף א ברית".

צוויי: ווען די קצבים פון טורבין פלעגן קומען צו ר׳ יצחקן שעכטן, פלעגן זיי פאר דער שחיטה דערציילן דעם פארלויף פון א גאנצן טאג, וואס מיט זיי האט פאסירט, אויף דעם בהמות־מארק; ווער עס האט געקויפט א מציאה און ווער עס איז געשטאנען ביים קויפן א גאר וויכטיקן קויף, נאר עס האט זיך אים ארויסגעגליטשט פון אונטער

דער האנט; ווער עס איז דורכגעפאלן מיטן קויף, און אזוי ווייטער. דאס אלץ האט דער שוחט געמוזט אויסהערן פון זיינע פרנסה־געבערס. איינמאל, אין מיטן דעם שמועס קומט אריין א קצב און זאגט: "חברה, איך האב אויך עפעס צו דערציילן פון היינטיקן טאג". „וואס איז?" — פרעגן די אנדערע קצבים. ענטפערט ער: „איר זאלט וויסן, אז איך האב היינט געקויפט א מורה מורנו!" „טאקע?" — פרעגן זיינע צוהערער — וויפיל וועגט זי?" „זי וועגט 6 פוד" — ענטפערט ער. „6 פוד" — זאגן די קצבים — „איז זי טאקע א מורה מורנו". „פון דעם" — זאגט ר' יצחק שוחט — „האב איך געלערנט פון די קצבים, אז א רב אין א שטאט דארף האבן די וואג פון 6 פוד, כדי מען זאל אים קענען רופן מורה מורנו".

טורבינער ווערטלעך, און זיטן

פון יוסף קאָפּף

דאס שטעטל טורבין שטייט מיר פאר די אויגן. אויך אלע טייערע, וועלכע האבן געלעבט דארט און זיינען מער נישטא — מיין מוטער, ברודער און שוועסטער, שכנים, חברים און אנדערע טייערע יידן. דער גרויסער פירעקנדיקער מארק־פלאץ, וועלוול ליבערבוימס ברוינע־ציגלדיקע גרויסע געביידע, און צום פארגלייך — קריינדלס אלטע הויז וועלכע האלטביים איינפאלן; די געוועלבן ארום דעם מארק־פלאץ, אויך יחיאל קופערס געוועלב מיט דער יוגנט־בירזע, וועלכע האט געדינט פאר דיסקוסיעס; די שול, דער בית־המדרש, די יוגנט־ארגאניזאציעס א.א.וו.

צום אנדענק: שפרינצע מענדעליס און חוה שכנאס זיינען געווען א „פאר" מן השמים. ספעציעל אויפן מארק־טאג, זיינען זיי געגאנגען האנט ביי האנט, און אדורכגעטאפט אלע סחורות, וועלכע די פויערים האבן געבראכט אויף זייערע וואגנס. געקויפט האבן זיי אלץ: תבואה, פלאקס, הינער, אייער א.א.וו. ווען די צוויי פרויען, נשי־חייל, זיינען געשטאנען עפעס קויפן, האט קיין אנדער ייד נישט געטארט ווען קויפן, און אפשר חלילה האט עמיצער געוואגט זיי אויסצוקויפן, השם ישמרנו, האבן זיי געפייערט מיט א מענה־לשון אזוי, אז דער מאן האט נישט געפונען דעם וועג צום אנטלויפן.

צום אנדענק: אברהם׳קע און יעקעלע, צוויי ברידער, סיי זומער און סיי ווינטער האבן זיי געטראגן דינענקע אליפאגענע זשאקעטן (כאלאטלעך). נאכן כאפן פונם ערשטן פראסט, האבן אלע יידן איינגעשמירט די שטיוול מיט טראן, און יעקעלע גייט נאך מיט בלאטיקע שטיוול. פרעגט מען אים פארוואס? זאגט ער, אז ער איז נאך נישט זיכער מיטן ערשטן פראסט. אברהם׳קע דאקעגן איז נישט געווען פויל אויף א גאנג. ווען ער איז ארויס אין א געוויסן אוונט פון שטוב, צו פארמאכן די לאדן, איז ער אוועקגעפארן קיין לובלין. דעם צווייטן אוונט פרעגט אים זיין פרוי: „ווו ביסטו נעלם געווארן ביים פארמאכן די לאדן?" זאגט ער: ער האט זיך דערמאנט, אז ער האט געדארפט זיין ביים אדוואקאט אין לובלין.

צום אנדענק: חיים־מאיר ליבערבוים. ער פלעגט זיך פלוצים אנכאפן ביי זיין באָרד און אויסשרייען: „יידן, ס׳איז שלעכט ביז גאר. אלע זיינען שולדיק, משיח מעג שוין

קומען". לייטן האבן געזאגט, אז ער איז נישט נארמאל.

צום אנדענק: יהושע ליבערבוים — זיינע ברענענדיקע אויגן מיטן צוגעשווירענעם שפיציקן בערדל. ווי נאר אן אינצידענט צווישן א גוי מיט א ייד אדער צווישן גויים זעלבסט, האט ער תמיד געפונען דעם וועג אויסצוגלייכן די צדדים, און פארענדיקט מיט א שנאפס אין דער שענק.

צום אנדענק: שכנא זונטאג — שטענדיק איז ער געזעסן אין בית־המדרש און געלערנט תורה, און האט געזאמלט געלט פאר הכנסת כלה, הכנסת אורחים, תיקון ספרים וכו׳.

צום אנדענק: הערש בער דער וואסערטרעגער — בייטאג האט ער וואסער געטראגן, ביינאכט האט ער געזאגט תהילים, פרייטיק האט ער געזאמלט לחם־עוני פאר נצרכים.

צום אנדענק: הערשעלע דער בלינדער האט געהאט פיל בארופן — האט געשניטן שטרוי פאר פערד, געדרייט די קאשע מיל און געקנאטן ברויט־טייג. פרייטיק פרי האט ער געהייצט די באד, מיטאגצייט גערופן אלע יידן אין „באד־אריין", און ווער ס׳האט אים באצאלט, האט הערשעלע דערלאנגט א גוטן וויש מיטן בעזעמל אויף די פלייצעס, ד.ה. גוט געשמיסן. הערשעלע האט געגאסן וואסער אויף די גליענדיקע שטיינער, איז די דאמף־היץ געווארן שטארקער אין באד. פון די אלע ארבעטן האט נאך הערשעלע נישט געהאט קיין פרנסה, האט ער נאך דורכשפאצירט איבער די הייזער פון שטעטל אויפמאנענען זיין פראצענט. טראץ אלעם האט אים זיין פרוי געדראט יעדעס מאל, אז זי וועט זיך גטן פון אים (אגב, הערשעלע איז בלינד געווארן אין דער רוסישער צארישער ארמיי).

צום אנדענק: אלטער שניידערבערג (בארעק). סיי אין זומער סיי אין ווינטער, סיי אין רעגן, סיי אין שניי, האט ר׳ אלטער שטענדיק גערופן די יידן תהילים זאגן, יעדן שבת פרי מארגן.

צום אנדענק: ירחמיאל שאכנאלעס, ווי ער האט געפראוועט די שלוש סעודות אין בית בית המדרש, און געזונגען די חסידישע לידער. ער פלעגט אויך זאגן תהילים צווישן מנחה און מעריב.

צום אנדענק: ר׳ ישראל מרדכי איידלמאן — האט געלערנט משניות מיט א גרופע יידן נאכט ביי נאכט אין בית המדרש.

צום אנדענק: אלע חסידים, וועלכע האבן אפגעריכט די חסידישע טישן אין בית המדרש, יעדן שבת ווען דער רבי האט באזוכט זיינע חסידים אין שטעטל, ווי די חסידים האבן געכאפט שיריים פון רבינס טעלער, די תורה פון רבינס מויל, און די געזאנגען מיט דער התלהבות.

זאלן זיי אלע בלייבן צום הייליקן אנדענק!

די קאאפעראטיווע באנק פאר סוחרים און האנדווערקער

פון אריה גולדפרב

טורבינער יודנטום האט דורכגעמאכט א שווערע עקאנאמישע לאגע נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה. זיי האבן שטענדיג געליטן פון אנטיסעמיטישע פערפאלגונגען פון די ארטיגע מיעשטשאנעס, וואס האבן מיט אלע מיטלען, כשר'ה און ניט כשר'ה, געזוכט צו דערשטיקען דעם אידישען עקאנאמישען לעבען, וואס איז געווען באזירט אויף די ארומיקע דערפער, וואס זייערע פויערים פלעגן קומען קיין טורבין פערקויפן זייערע פראדוקטען, פאר קאסע געלט, און קויפן פאר זייער געברויך הויפטזעכליך אויף קרעדיט. דאס האט געצווונגען די עסקנים פון אלע פעראיינען צו זוכען וועגען, ווי זיך צו רעטן, און צו העלפן זייערע חברים וואס האבן זיך געשטיקט אין מאנגל פון געלד.

דער הויפט פלאן איז געווען צו העלפן זיי מיט קרעדיט, זיי זאלען קענען פארטזעצן זייער קאמפף פאר'ן קיום.

צו דעם צוועק האט מען געגרינדעט די קאאפעראטיווע באנק, וואס האט זיך געשטיצט אויף סובסידיעס פון „דזשאינט" און אויף מאנאטליכע חבר־געלד פון יעדן חבר וואס איז געווען אינטערעסירט צו באקומען הלואות.

פערשטייט זיך, אז אלע זיינען געווען אינטערעסירט אין הלואות, אן אויסנאם, צו די פערוואלטונג פון באנק זיינען אויסגעקליבן געווארן פערטרעטער פון אלע פעראיינען, וואס האבן געהאלטן פאר זייער חוב צו העלפן מיט הלואות דווקא זייערע חברים. אזוי ארום האט די טורבינער קאאפעראטיווע באנק אויסגעפילט א גרויסע שליחות אויפן געביט פון עקאנאמישן און געזעלשאפטליכן לעבן אין טורבין.

די גרינדער פון באנק זיינען געווען: פון סוחרישען פעראיין: שמעלקע דרימלער; פון די האנדווערקער — זיסל שוסטער, אלס פרעזעס איז אויסגעקליבן געווארן שמעלקע. אברהם בוימפעלד — קאסירער. ישראל יאנאווער — מנהל חשבונות; אברהם צוועקין — סעקרעטאר.

דער האנדווערקער פאראיין

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה איז דורך די איניציאטיוו פון זיסל איינוווינער (שוסטער), נוטע פעלץ, מאניס פויגעל (שניידער), מתתיהו צימערמאן (קאמאשענמאכער) יעקב איטשע אוונווינער (טישלער) און אברהם פוקס (היטעלמאכער), נתן פיק, דניאל קרייטמאן (שטריקענדרייער) געגרינדעט געווארען דער טורבינער האנדווערקער פאראיין, וועלכער האט זיך אנגעשלאסען צו דער ווארשאווער צענטראלע און מיט איר בייהילף ארגאניזאציע אלע בעלי־מלאכות וואס האבן געארבייט אליין זעלבסטשטענדיג ווי אויך ד יוואס האבן געהאט ביי זיך צו הילף עטליכע ארבייטער.

די צענטראלע האט אויך אינוועסטירט א סומע געלט און דער קליינהענדלער־האנדווערקער באנק, וואס האט זיך געגרינדעט אין יענער צייט, צו העלפען די טורבינער האנדווערקער מיט הלוואות אויף קויפען רוי־מאטעריאל, ווי אויך דיסקאנטירן וועקסלען.

און אנדערע פינאנסיעלע אפעראציעס פון די האנדווערקער. אלס פרעזעס איז אויס־גע־קליבן געווארען זיסעל איינווינער וועלכער האט פיל געלייסטעט פאר דעם פאראיין.

דער טורבינער האנדווערקער־פאראיין האט אויך געהאט א אייגן שוהל׳כל ווי זיי פלעגן אלע שבת דאווענען און גלייכצייטיג געדינט אלס צוזאמענטרעף פונקט פון חברים. פאליטיש האבן די פירער פון טורבינער האנדווערקער אנגעהערט צו דער פאלקס־פארטיי וועלכע איז געווען אנגעפירט ביים באוווסטן פאלקיסט ראסנער.

מיט דער צייט, צוליב רייבונגען אין דער פערוואלטונג אין דער אויבן דערמאנטער באנק האבן זיך די האנדווערקער אבגעטיילט, און געגרינדעט א באזונדערע האנדווערקער באנק.

די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע אין טורבין

פון יוסף קאַפף

צווישן די פארשידענע ארגאניזאציעס, וועלכע זיינען געווען אין טורבין, איז אויך געווען די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע, וועלכע האט פארנומען א פיינעם בכבודיקן ארט. די ארגאניזאציע איז געווען א צוציאונגס־פונקט פאר פארשידענע יוגנטליכע, וועלכע האבן געוואלט זיך ערציען אין א יידישער ציוניסטישער אטמאספערע און זיך אויסלעבן חבריש.

לויט ווי איך געדענק, האט זיך די אנטוויקלונג פון דער רעוויזיאניסטישער ארגאניזאציע אנגעפאנגען אין יאר 1930. די ארגאניזירונג האט זיך אנגעפאנגען אינם אלגעמיינעם ציוניסטישן חלוצישן לאקאל, וועלכער האט זיך געפונען ביי משה דעם שניידער. נאך א קורצע צייט האט די ארגאניזאציע זיך געדונגען א סעפעראטן לאקאל ביי הערשל ליכטמאן. די לייטער פון דער ארגאניזאציע זיינען געווען: לעמל כ״ץ, יעקב יעקובזאן, שמחה איידלמאן, משה גרינבערג און חוה פרייבערג ז״ל. די צאל פון די ארגאניזירטע חברים־ות איז געווען צווישן 70—60. אויף הכשרה זיינען געווען 4 חברים: אהרן גיווערץ, מרדכי פערלמאן, יוסף לעדער, שמואל רויזנער ז״ל.

די טעטיקייט איז געווען א פארצווייגטע, צווישן זיי האט מען אויך געשאפן א הכשרה פונקט פאר רעוויזיאניסטישע חלוצים. דאס איז געווען אין דארף זשאבנע, 3 ק״מ פון שטאט. דער הכשרה־פונקט האט געציילט 32 חברים־ות. דער הכשרה־פונקט איז געווארן אונטערשטיצט ביי דעם וואלד־סוחר פסח דיאמענד, וועלכער האט זיך באשעפטיקט ביי וואלד־ארבעט.

צווישן דעם הכשרה־פונקט און דעם טורבינער סניף האט זיך געפירט א געמיינ־זאמע טעטיקייט, ווו צ. ב.: עס זיינען געווען קורסן צו לערנען עברית, אלגעמיינע און יידישע געשיכטע, ציוניסטישע געשיכטע, תנ״ך, סקויטישע און מיליטערישע איבונגען און בילדונג, רעפעראטן אויף פארשידענע טעמעס. די יוגנט איז געווען אנגעזאפט מיט דער באפרייאונגס אידעע און דאס האט זיך אויסגעדריקט אין געזאנג און מיט הורא טענץ א.א.ו.

דער הויפט־ציל פון אלע חברים איז געווען זוכה צו זיין צו עליה קיין

ארץ־ישראל, אויף א לעגאלן אופן אדער אַומלעגאל, כדי צו העלפן באפרייען דאס לאנד פון דער מאנדאטארישער מאכט. ווי באוווסט איז די ארגאניזאציע געווען קעגן די פאליטיק פון די סערטיפיקאטן־פארטיילונג.

ביי דער געלעגענהייט דערמאן איך זיך, ווען עס זיינען פארגעקומען די טרומפל־דור־און הרצל־יארצייט אוונטן, האט איינמאל דעקלאמירט די 12־יעריקע מיידעלע לאה׳טשע פרידלער און געזאגט : „בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום״.

כ׳פיל פאר נויטיק צו דערמאנען אייניקע איבערלעבונגען פון חברים פון הכשרה־פונקט. בכדי אויפצוהאלטן די הכשרה, האבן זיך אלע חברים פון סניף געמוזט באשטייערן, און דאס איז געווען זייער א גרויסע און שווערע אויפגאבע אויפצוהאלטן דעם עקזיסטענץ פון דעם פונקט. ס׳איז כדאי צו באמערקן, אז די דיאמאנד פאמיליע — פסח, שלמה און מאטל — האבן פיל מיטגעהאלפן, אבער צום באדויערן האבן זיי נישט געקאנט באווייזן אויפצוהאלטן דעם הכשרה־פונקט.

איך געדענק, ווי מיין מוטער ע״ה האט יעדע וואך געבאקן ברויט פאר די חברים פונם הכשרה־פונקט און אויך פארנומען זיך מיט זייער קליידונג און וועש־ארדנונג. עס האט פאסירט, אז 2 חברים זיינען קראנק געווארן אויף א שווערער אנגינע, און זייער „שפיטאל־פלאץ״ איז געווען ביי אונדז אין שטוב. מיין מוטער ע״ה האט זיי קורירט ביז זיי זיינען געזונט געווארן.

אגב, מיינע אלע שוועסטער און ברידער האבן געהערט צו דער רעוויזיאניסטישער ארגאניזאציע, אזוי אז אויך מיין מוטער ז״ל האט געהערט צו זיי אויטאמאטיש. פאר דער באנעמונג איז געגאנגען א ווערסיע אין שטאט, אז חיה פישעלאווע מוז זיין די באבע פון זשאבאטינסקי.

אזוי האט זיך די טעטיקייט פון דער ארגאניזאציע געפירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־קריג 1939.

די היטלעריסטישע בעסטיאלע רוצחים זיינען אריינגעקומען אין דער קהילה פון טורבין און אויף א ברוטאלן אופן פארניכטעט אלץ, און אויך די פראכטפולע, ברויזנדע יוגנט. פון אלע מיינע חברים אין דער ארגאניזאציע בין איך איינער אליין געבליבן לעבן. אזוי האט דער גורל געוואלט, אז איינער זאל בלייבן, כדי דער איינער זאל מען כאטש האבן די מעגליכקייט צו דערמאנען אט די נעמען פון די חברים פון דער ארגאניזאציע, און דאס זאל זיין צום אייביקן אנדענק. צום גרויסן באדויערן, וואס זיי האבן נישט דערלעבט צו גאולת הארץ, אבער זייער גייסט געפינט זיך דא מיט אונדז אין ישראל.

יהי זכרם ברוך.

די „אגודת ישראל״ אין טורבין

טורבין איז געווען אן אפגעשטאנענע יידישע קהילה אין פארטיי און קולטורעלער הינזיכט. אויך די „אגודה״ האט זיך אין טורבין שפעט געשאפן, ערשט נאכדעם וואס פוילן איז געווארן זעלבסטשטענדיג, כאטש אין ווארשע האט זיך די „אגודת האורטודוכ־סים״ געשאפן נאך אין יאר 1915 אדער 1916 און אויך אנגעהויבן ארויסצוגעבן די טאג־צײַטונג „דאס יידישע ווארט״. ערשט קעגן יאר 1922 האט זיך אין טורבין געגרינדעט די אגודת ישראל דורך ר׳ שמעלקע דרימלער (פארזיצער), ר׳ זינדל רענטנער, וועלוול ליבערבוים און אנדערע, וואס האבן גענומען אויף זיך דעם עול אפצוהיטן דאס יידישקייט אין שטאט. *

גלייכצייטיק האט זיך אין שטאט אויך געשאפן א יוגנט־ארגאניזאציע אונטערן נאמען „צעירי אגודת ישראל״ דורך די בחורים פינטשע, איטשע מאיר דרימלער, צבי קאפף, לייבל אײדלמאן, פינטשע און הירש ניי (ברידער). די אגודה האט געהאט 20—30 מיטגלידער, און די צעירי אג״י — אויך אונגעפער דיזעלבע צאל. די „צעירים״ האבן געהאט א אייגענעם קלוב, (אדער שטיבל) אין הויז פון פישל קאפף.

עס פלעגן גאנץ אפט קומען רעדנער פון ווייט און נאענט, פון ווארשע, אנשל שאר פלעגט גאנץ אפט קומען פון בילגאריי און האלטן דרשות און ציהען פיל צוהערער. פארשטייט זיך אז די אַרטיקע „אגודה״ און די „צעירים״ האבן זיך גערעכנט אלס פיליע פון די צענטראלע אין ווארשע און פון דארט פלעגן קומען די דירעקטיוון אויף מעשים. די אגודה איז צוגעטראטן צו אנטוויקלען אויך דעם ארטאדאקסישן חינוך, און א דאנק איר האט אין טורבין עקזיסטירט א „בית יעקב״ שול פאר מיידלעך. די „צעירים״ האבן געעפנט קורסן פון גמרא און תוספות פאר ארטאדאקסישע יוגנטליכע. עס זיינען פאר־געקומען דיסקוסיע־אוונטן אויף פארשידענע תורה־טעמעס. רעפעראטן ספעציעל אין די ימים־טובים.

צו די לאנד־קאנפערענצן פון די „אגודה״ אין ווארשע און אנדערע שטעט פלעגן פארן טורבינער דעלעגאטן. וואס פלעגן דערנאך אפגעבן באריכטן. עס איז אין טורבין אויך געשאפן געווארן דער „קרן הישוב״ און עס איז דורכגעפירט געווארן א גרויסע אקציע אויף אין טורבין צווישן די ארטאדאקסישע מאסן.

די אגודה און יוגנט־באוועגונג זיינען געווען אין טורבין אקטיוו ביז צום גרויסן חורבן.

* ר׳ שמעלקע דרימלער האט געהאט א נאמען אויך אלץ גוטער בעל־תפילה און פלעגט דאווענען פארן עמוד אין בית המדרש און אלע זיינע צוהערער האבן שטארק הנאה געהאט פון זיין דאווענען און זיינע ניגונים.

א מאדזשיצער ניגון פארבלאנדזשעט קיין טורבין

טורבין האט פארמאגט פארשידענע חסידים מיט שטיבלעך, אבער קיינע מאדזשי־צער חסידים. דער מאדזשיצער רבי האט זיך ערוואָרבן א גרויסע צאל חסידים צוליב זיינע שפרודלדיקע און ווארימע ניגונים. פון די הונדערטער ניגונים וואס ס׳האבן געשאפן די מאדזשיצער רבייאים האט זיך איין ניגון אראפגעכאפט קיין טורבין און פארכאפט די גאנצע שטאט.

פריער, אין די „גוטע צייטן", פלעגט יעדע חסידישע דינאסטיע האבן אייגענע ניגונים, צוליב פרעסטיזש אדער אנדערע סיבות. אבער די הערשנדע דינאסטיעס אין טורבין. ווי די גערער און טריסקער חסידים, זיינען נישט געווען „שעפעריש" אין ניגונים, און זיי זיינען געצוווּנגען געווען צו „אימפּאָרטירן" ניגונים פון אנדערע דינאסטיעס. דער באגער פון די טורבינער חסידים צו ניגונים איז געווען א גאנץ נאטירליכער. ווי קען מען לעבן אן א נייעם ניגון ? און ווי לאנג איז דער שיעור מיט זינגען די אלטע איינגעגעסענע ניגונים ? מעגליך אז ווען די טורבינער חסידים וואלטן נישט געווען ארייַנגעטוען צופיל אין די „דאגת הפרנסה" וואלטן זיי אויך געקענט עפּעס ביישטייערן אין „עולם הנגינה". די טורבינער זיינען געווען דורשטיק צו א נייעם שיינעם ניגון. אבער ווי באקומט מען עס ? אויך די טורבינער חסידים זיינען נישט געווען קיין „הויז־זיצערס" און פלעגן פון צייט צו צייט זיך אריבערכאפּן צום רעבין קיין גער אדער קיין ווארשא צום טריסקער. אבער קיין נייע ניגונים האט מען נישט געהערט, אדער זיי האבן נישט פארמאגט אין זיך די „נשמה יתירה" וואס א ניגון דארף האבן. די מאדזשיצער ניגונים האבן נישט געדארפט קיין רעקלאמע. זיי זיינען געווען א „שם דבר" איבער גאנץ פּוילן. און אט האט זיך געמאכט א געלעגנהייט, און קיין טורבין האט זיך פארבלאָנדזשעט דווקא א מאדזשיצער ניגון.

ווער האט געבראכט דעם ניגון ? ווער איז געווען דער „שליח לדבר מצוה" צו באזארגן די טורבינער מיט א שפּאָגל נייעם און פּאַסיקן ניגון ? ס'זיינען פאראן פאר־שידענע ווערסיעס. די טורבינער אין ישראל קענען נישט געבן א קלארע תשובה. יעדער פרופט אויסצוגעפינען עפּעס א נאמען, און נישט אלע דעות זיינען גלייך. אבער די ערקלערונג וואס איך האב געהערט פון מרדכי יאסקאָוויטש (האפן) פון נתניה וועגן דעם ניגון־אימפּארטער לייגט זיך אויפן שכל. ער דערמאנט אויך א דאטום, מיט א נאמען פון דעם „נוגע בדבר". ער זאגט, אז אין יאר 1928, דאס הייסט אין די יארן ווען די פּוילישע יידן האבן שוין געהאט געכאפּט וואס מען האט געקענט פארכאפּן אינעם נייעם פּוילישן רעזשים אין באציהונג צו יידן און זייערע פרנסות, האָט ר' יהושע מאנעס, א טורבינער גביר און א ניגונים־ליבהאבער, געבראכט מיט זיך דעם אויבן דערמאנטן ניגון. ר' יהושע האט אליין גאנץ שיין געזונגען, געהאט א נישט־קשהדיקע שטימע, און ער האט ערגעץ געפּאקט דעם ניגון און אים פארשלעפּט מיט זיך קיין ק"ק טורבין.

די „ביאגראפיע" פונעם ניגון איז, אדער פארגעסן געווארן, אדער מען האט נישט געלייגט אכט אויף דעם. דען מאדזשיץ האט דאך, כידוע, געהאט נישט איין רעבין וואס האט פּראָדוצירט ניגונים. עס איז געווען, ווי אין אייניקע דינאסטיעס, און די חב"דער חסידים בראשם, א אלטער רעבי, ד.ה. „מיטעלער" און אדריטער. רבי ישראל, דער גרינדער פון די מאדזשיצער דינאסטיע, איז געווען א קאמפּאזיטאר „בחסד עליון" און זיינע ניגונים האבן געהאט פיל פּייער און „פאלן", נישט ווי מען פלעגט פריער אפּ־פּטרן א ניגון מיט א 2—3 פאלן. עס זעט זיך אויס אז דער מוזיקאלישער גביר האט געוואלט באווייזן א סענסאציע אין שטאט און ווייזן זיי אז א מאדזשיצער ניגון איז אזוינס און אזוינס... און עס שיינט אז ער האט געמאכט א „ווארע" פארן ניגון אזוי ווי מען מאכט פאר א „איש נכבד", און אזוי האט ער געשלאגן וואַרצלען... צו איז דער ניגון א מאדזשיצער

נומער איינס ? דאס ווייסט היינט קיינער נישט.

דער ,,מיטעלער" מאדזשיצער רבי, ר' שאול ידידיה אלעזר זצ"ל, איז אויך געווען א אונאויסגעשעפטער קוואל פון אקארדן און טענער. ער אליין האט געשאפן איבער א טויזנט ניגונים, און האט נישט געדארפט זיך באנוצן מיט זיין פאטער ר' ישראלס מוזיקאלישע ירושה. עס ווייזט זיך אויס, אז דער טורבינער מוזיקאלישער גאסט האט געשטאמט פון ,,מיטעלעם" רעבין. דער טורבינער גביר האט זיי, ווייזט אויס, צופיל פארלאזט אויף זיך אליין. ער האט דאך שוין געקאנט אויסקלייבן א שענערן און לענגערן ניגון, כאטש דער ניגון איז נישט אוועקצומאכן. אויך ער האט גענוג גוטע אייגנשאפטן ווי אלע מאדזשיצער ניגונים. אבער פונקט ווי ביי אויסקלייבן א אתרוג, א "הדר" — איז ביי ניגונים אויך פאראנען פארשידענע נומערן פון ,,הדר". ס'איז אמת אז אין טורבין האבן קורסירט אויך

נרשם מפי מרדכי יוסקוביץ

ניגון מודז'יץ מסורתי בטורבין

Andante

אנדערע מאדזשיצער ניגונים. אבער אונדזער ניגון האט געטראגן א גבירישן יחוסדיקן סטעמפל, מיט וועלכן מען האט זיך שוין געמוזט רעכענען: „מדחשיב כולי האי"...

אונדזער טורבינער ניגון איז לענגער ווי די אנדערע דינאסטישע ניגונים. פינף פאלן פארמאגט ער, און די מוזיקאליטעט פילט זיך אין יעדן פאל. יעדער פאל האט א אנדערן גאנג. א אריגינעלן. דער יסוד פון ניגון איז א לירישער, ווי ער וואלט וועלן דערמאנען אז „שכינתא בגלותא". אויך די פרייליכע ניגונים דארפן אביסל וויינען, כאפן ביי דער נשמה און פאראורזאכן א קרעכץ, א יידישן טראדיציאנעלן קרעכץ. דער ניגון לאזט זיך זינגען. און אזוי ווי ער איז נישט אדורכגעוויקט צופיל מיט טיפקייט און מיסטיציזם דרינגט ער אריין גאנץ לייכט אין „כוח השמיעה" און יעדער קען אים זינגען. דער ניגון איז א געמישטער, אמאל אין דריי־פערטל טאקט און אמאל אין פיר־פערטל, אמאל אנדאנטע און אמאל מאדעראטא. אבער אויך דער ניגון פאדערט מען זאל אים זינגען „מוזיקאליש" און נישט עובר זיין אויף „לא תוסיף" אדער „לא תגרע" ווי די חסידים פלעגן זיך פירן מיט אנדערע ניגונים. נאך א מעלה האט דער ניגון וואס ער לאזט זיך זינגען אויך מיט א באגלייטונג פון א „כאר" אדער לכל הפחות אין א דועט־שטעלונג.

דער ניגון האט זיך איינגעבירגערט און מען האט אים געזונגען איבעראל, אין אלע שטיבלעך, צו „ידיד נפש", צו „לכה דודי", צו שלש סעודות. דער גערער חסיד ר' ישראל מרדכי איידלמאן פלעגט אים זינגען מיט זיינע זין אין די שבתדיקע זמירות. אויך אייזיק שוחט פלעגט אים זינגען, און פארבייגייער פלעגן זיך אפשטעלן הערן פאר די פענצטער.

מיר טוען מיט דעם ניגון א חסד של אמת און פאראייביקן אים דא אין די מוזיק־נאטן שפראך.

הרב יחיאל קמינסקי מו"ץ בטורבין

תפקיד המו"צ כרגיל היה לעזור לראב"ד דמתא בעניני דיינות והוראה, ולפעמים בין „מלכא למלכא" כשכסא הרבנות היה זמן מה פנוי, לשמש מקום הרב אב"ד בתפקידים הרוחניים במקום. אך בטורבין היה נימוק אחר להכתרת מו"ץ במקום, והוא, שחלק התושבים לא היתה דעתם נוחה מן הרב המקומי, הרב ויסברוד, שלא הצטיין כגדול בתורה, והיו שסברו שרק יד חסידי טורבין (הרבי מקראשניק) היתה במינוי זה. נמנו וגמרו כמה עשרות משפחות מהעיר למנות בה גם מו"צ שיהיה מסור לעניני הרוח וימלא את החסר.

היה זה בערך בשנת 1932 שמשפחות מסוימות בעיר, כמו ר' וולוול ליברבוים, משפחות רנטנר, צוועקן, זונטאג, הלפרין, בוימפלד, קאפנבוים ואחרות החליטו להביא העירה מו"צ ולשאת באחריות לפרנסתו. הפור נפל על הרב יחיאל ברבי משה נחום קמינסקי, יליד אוזורקוב בשנת 1905 בערך, לכהן כמו"ץ בטורבין, והבחירה הצליחה לכל הדעות, כי היה מסוג הרבנים המשפיעים באישיותם הדגולה וממעצבי דמותה הרוחנית של העיירה, גדול בתורה ויראת־שמים, שקדן מופלא, וגם בקי בהוויות העולם, ועם זה חובב־ציון נסתר....

רבי יחיאל נתיתם בשנות ילדותו, יחד עם שני אחיו, מאמם, והסבתה — אם אמם —

גידלה אותם ודאגה למחסורם ולחינוכם עד שהגיעו לפרקם. אביו היה סוחר במצרכי מכולת. רבי יחיאל למד בישיבת אלכסנדר, שליד לודז', וקיבל שם סמיכות לרבנות. אף אחיו, השיל, שקע בלימודי התורה והוסמך להוראה ונתקבל לראב"ד בזדונסקה וולה. האח השלישי יעקל־דוד היה היחידי שעסק בעניני מסחר, והוא שנשאר בחיים מפורענויות שואת נאצים ויושב כיום בבני־ברק. רבי יחיאל נשא לאשה את רייצה, בת סוחר עשיר מקאליש, ונולדו להם שלושה ילדים, בן אחד ושתי בנות. טורבין היתה לו תחנה ראשונה ברבנות, והוא התערה בה יפה יחד עם עקרת ביתו.

בטורבין שכר לו רבי יחיאל דירה נאה ומרווחת בת שלושה חדרים בבית שבו שכן בנק הסוחרים ובעלי־המלאכה, בהם אולם גדול שבו היה מקבל אנשים, וביתו היה פתוח לרווחה לכל דורש. ביתו היה הומה תמיד אנשים, ומובן שהשולחן היה תמיד ערוך... הוא אף פעל הרבה בעניני צבור וסדר ענינים רבים לתועלת בני העיר אצל השלטונות. כל בני העיר היו מתיחסים ביראת־כבוד ודרך־ארץ לאישיותו הדגולה.

הוא היה גדול בתורה, הגה במקרא ובמשנה, בגמרא, הלכה ואגדה, דקדוקי תורה ודקדוקי ספרים. הוא הפליא לבאר הרבה מאמרי חז"ל סתומים באגדה, וכן השכיל לפרש בטוב טעם ודעת את המקומות הקשים בתנ"ך. הוא היה מכובד בעיני רבני העיר הסמוכים והתחשבו בחוות־דעתו בכמה ענינים, שעמדו ברומו של עולם היהדות והרבנות, ואף בקשוהו ליישר הדורים בעניני דיני־תורה ומשפטים מסובכים. משאו ומתנו עם הבריות התנהל באמונה ואמת, וכל דבריו בלא לב ולב. היה עובד את ה' בשמחה והתלהבות, וביחוד גדולה היתה שמחת קבלת השבת. וכן הצטיין כבעל ־תפילה מעולה עם קול נעים זמירות, והיה עובר לפני התיבה בבית־המדרש בימי שבת ובימים־הנוראים, בלווית מקהלה, וקהל המת־פללים נהנה מתפילתו הערבה ומנגוניו הנאים. אף יהודים פשוטים, בעלי־מלאכה וחנוונים היו מתרשמים מדבריו ומשיחותיו. מראהו, קלסתר פניו המביעים אצילות, עיניו העמוקות, המבט וחיתוך הדיבור האומר רצינות וחשיבות — רישומם היה עמוק על השומעים.

ואף בעניני מפלגות והשקפותיהן היה מעורה לא במעט ועוקב אחרי המאבק שהתנהל בעתונות ובפולמוסים. מספרים, שאחרי שה„בונדאים" התחילו להרים ראשם גם בטורבין והיו מסדרים אסיפות ומחללים את השבת בפרהסיא, וגם מפריעים לתפילה ועוד, אירע המקרה למו"צ להיפגש פעם עם בונדאים נועזים שהוזמנו להרצות בעיירה מאיזה עיר גדולה, והם טענו בחוצפה אליו, שהוא מתנגד למהפכה, מרבה ריאקציה וקלריקליות בעיר... ענה להם המו"ץ, שתשובה על שאלותיהם יוכל לתת להם רק לאחר שיתפכחו משכרותם המהפכנית. הנה הדת מוטלת לפניהם כמת, ואין מתווכחים עם אדם שמתו מוטל לפניו... והציץ בהם במבט חודר ונוקב, והם יצאו ממנו אלמי לשון...

אף אשתו, הרבנית, היתה מכובדת ומקובלת על הנשים בעיירה, היא היתה תמיד מטיפה לנשי העיר שיש צורך להתגנדר ולהתלבש יפה, היתה עורכת נשפי חנוכה לנשים ומושכת אותן לתענוגות ולבילוי רוחני מסורתי. מבחינה ידועה היו מזכירים את תפקידם של אברהם אבינו ושרה אשתו, כשאברהם מגייר את הגברים ושרה — את הנשים.

הרב עם משפחתו ניספו בשואת הנאצים ימ"ש, אבל נשארו להם כמה קרובים בישראל המעלים את זכרם בכל הזדמנות, והם שנתעוררו להנציח את זכר הרב יחיאל קמינסקי גם בספר־יזכור זה כאחד מאנשי ההשפעה בעיירה.

יהושע ליבערבוים ז״ל

פון איתמר הופן

ווי דער שטייגער פון אלע טורבינער יידן, האט מען אים אויך גערופן נאכן פאטערס נאמען, „שיעלע משה חיים׳ס״. יהושע איז געווען א גלייך געוואקסענער דינער מאן מיט א לענגליכע טיפישע יידישע נאז און א לענגליך פנים מיט טיפע ברענענדיקע אויגן. באשעפטיקט האט ער זיך מיט פערד־האנדל. ער האט אויך געהאט א שענק (א ביר געשעפט) נעבן זיין וווינונג אין דער גאס, ווו מ׳גייט צום געריכט. די שענק האט געפירט בעיקר זיין פרוי צביה. ער האט געהאט צוויי זין און צוויי טעכטער. איינער פון זיינע זין, משה, האט זיך געראטעוועט, ווייל ער איז אנטלאפן קיין רוסלאנד. היינט לעבט ער אין די פאראייניקטע שטאאטן.

יהושע איז געווען דער איידעם פון פיניע געווערץ („פיניע גוי״). פון זיין נאטור האט יהושע געהאט א גוטן כאראקטער און א אוהב־ישראל אויף מקריב צו זיין זיך. ער איז געווען לאיאל צו אלע פארטייען אין שטאט, און אלע האבן אים געאכטעט. ספעציעל האט ער נישט געהערט צו וועלכע עס איז חסידים־קרייז. אבער ער האט אנטייל גענומען אין געוויסע שמחות, ווו מ׳האט אים געלאדן. זיין אנוועזנהייט האט זיך געלאזט מערקן, ווייל ער האט געזונגען און געטאנצט און זיך געלאזט פרייען מיט די אנוועזנדע. ער האט זיך סטאביל באטייליקט אין כאר פון דער שול. ער האט געהאט א דינע אלט שטימע, און ווען ער האט אויפגעהויבן די שטימע ביז „סי״ האט זיך זיין שטימע פארוואנדלט אין א סאפראן, און זיין דינע שטימע האט זיך געהערט הויך. די איבריקע כאר־זינגער האבן געזאגט ווען יהושע׳ס זינגען, אז ווען ער מאכט קידוש פארן דאווענען, איז זיין געזאנג זייער אנגענעם.

ס׳לאזט זיך נישט גדענקן, אז יהושע זאל האבן א סכסוך מיט א ייד אין שטאט, אבער ער האט אנטייל גענומען אין די סכסוכים צווישן די קריסטן, און צווישן די קריסטן מיט די יידן. ווען ער האט זיך אריינגעמישט, האט ער פארענדיקט די קריגערײ. ער האט אנגעבראכן די ביינער די יעניקע, וועלכע ער האט פארשטאנען אז זיי זיינען שולדיק, און נאכן מאכן שלום האט ער איינגעלאדן די צדדים אויף משקה (זעלבסטפארשטענדליך אויף זייער חשבון). ווי אויבן דערמאנט, האט ער געהאט א שענק, וואס דער עיקר־פארקויף איז געווען אין מארק־טאג. אין דעם טאג האט ער געהאלפן זיין פרוי. זיינע אלע געסט, די פויערים פון דער סביבה, האט ער גוט געקענט, מיט זייערע נעמען און זייערע פאטערס נעמען, זייערע פאמיליע־אנגעלעגנהייטן, און זייערע דערפער. יהושע פלעגט אמאל אנטיילנעמען אין א פארוויילונג מיט זיינע געסט, ווייל ער האט געהאט פיל פריינט. צו די ארנטליכע און אנשטענדיקע פון זיי האט זיך יהושע באנומען מיט כבוד. ער האט זיי געהאלפן מיט אן עצה, מיט א הלואה א.א.וו.

ווי דער שטייגער פונם גוי, פלעגט ער אויסדריקן זיין פריינדשאפט צו דעם ייד, וועלכער האט מיט אים מיטגעטרונקען, זאגנדיק מיט חניפה: „דו ביזט דאך אזוי ווי איינער פון אונדז, וואלטן אלע יידן געווען אזוי ווי דו, דאן וואלטן מיר זיי נישט פיינט געהאט״. אין דער אמתן האבן זיי דעם זעלבן ייד אויך פיינט געהאט. אין מארק־טעג

פלעגן די פויערים עסן און טרינקען אין די שענקן, ווי אויך ביי יהושע׳ן. ס׳האט פאסירט, אז זיי האבן אזוי פיל געטרונקען ביז גילופין, און נאך מער ווי זיי האבן געהאט געלט צו באצאלן. ווען אייניקע פון די פויערים זיינען געווען אנגעטרונקען, האבן זיי געשאלטן די יידן, באליידיקט מיט שלעכטע אויסדרוקן, און נישט געוואלט באצאלן דעם חשבון, אדער זיי האבן נישט געהאט קיין געלט. די דאזיקע ברוטאלע אויפפירונג פון די יעניקע האט יהושע׳ן ארויסגעבראכט פון געדולד, און ער האט זיי געזאגט: „איר ווילט נישט באצאלן אייער חשבון, מילא, אפשר האט איר נישט, אבער פאר אייער שילטן די יידן וועל איך אייך צוברעכן די ביינער״. געזאגט און געטאן! ווי א פייל פון בויגן האט ער געכאפט א פלאש פון ביר, געעפנט זייערע קעפ, און זיי ארויסגעווארפן אויפן גאס. ווען יהושע איז אריין אין שענק, ווי דין און מאגער ער איז געווען, האבן אים די פויערים נישט געקענט באקעמפן. די פארוווּנדעטע מיט פארבאנדאזשירטע קעפ זיינען געקומען אויף צו מארגן און געבעטן פרידן מיט יהושע, ווייל ס׳האט זיי געדראט א געריכט פון שטערן די רוה און אנמאכן שאדן. נאך פיל געבעט האט ער מיט זיי שלום געמאכט. די דאזיקע האבן זיך באצויגן צו דעם ייד יהושע מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ.

איך געדענק א פאגראם־טאג פון די מאביליזירטע קריסטן פון דער סביבה. אין א שבת־טאג אין יאר עטליכע־און־דרייסיק, ווען די מאביליזירטע זיינען אהיים געפארן פונם דינסט, האבן זיי אוועקגעשטעלט זייערע וואגנס אין מיטן מארק־פלאץ און געמאכט איבערפאלן אויף יידן. יהושע איז געקומען צולויפן דורך זייטיקע געסלעך צו מיין פאטער ע״ה און געזאגט, אז מען מוז ראטעווען יידן פון פאגראמשטשיקעס. ביידע האבן פארנומען א פאזיציע אין ווינקל פון שמעלה שלום מאשקעס געביידע (קעגנאיבער דער שול), און פון דארט האבן זיי אנגעוואנדן זייער וועהר־קאמפף. איר קאנט זיך פארשטעלן, אז אך און ווי איז געווען צו דעם כוליגאן, וועלכער איז אין זייערע הענט געפאלן. אדאנק די איבערגעבנהייט און א דאנק פון אנדערע קעמפער אין דער צווייטער זייט פונם מארק־פלאץ, און א דאנק דער חלוצישער יוגנט, וועלכע איז אויך אריין אין קאמפף, — האט מען געראטעוועט די שטאט פון קרבנות.

פאמיליע קאפף

חיה קאפף איז געווען די מוטער פון דער גרויסער און פארצווייגטער פאמיליע, זי איז געווארן א אלמנה אין יאר 1923. טורבינער מענטשן געדענקן פאר געוויס, וואס פאר א טרויעריקן רושם עס האט געמאכט אין שטעטל, ווען דער פאלאק דער רוצח האט דערמארדעט אונטער דער שטאט איר מאן פישל קאפף ז״ל. חיה קאפף איז געבליבן א אלמנה מיט קליינע קינדער, זי האט געהאט א ווילן, א גייסט און א גוטן כאראקטער, נאך דעם טרויעריקן פאל האט זי זיך נישט פארלוירן, און א דאנק איר שטארקן ווילן — איז איר געלונגען, צו ערציען אירע קינדער, געגעבן זיי לערע און דרך־ארץ, חיה׳ס שטוב איז געווען א אפענע פאר יעדן נצרך, און יעדער וועלכער איז אריין אין איר שטוב א הונגעריקער איז ארויס א זאטער.

פון דער קאפף פאמיליע זיינען געראטעוועט געווארן, און געפינען זיך אין ישראל: צבי קאפף און זיין פאמיליע, יוסף קאפף און זיין פאמיליע, שמואל קאפף געפינט זיך אין אורוגוויי.

אויבן חיה קאפף, פון רעכטס אויף לינקס: ייטע־רחל און איר מאן צבי, שמואל — זיין פרוי מאניע, יוסף — זיין פרוי צילה, זליג, אברהם — זיין פרוי חיה, יהושע ריידלער — זיין פרוי סימה.

(סוף המאמר „משפחת גוטוורץ הי״ד״ מעמוד 224)

צאו וראו מה ניתן היה לקיים במקום צר כזה, בית־מלאכה, מקהלה עם תזמורת ובמה, ספקטקל מרהיב עין ומרנין את הלב. ייטה־בלומה האם היתה מקבלת את פני הבאים — בסבר פנים יפות, ובימות החורף היתה מכבדת את פני הבאים בכוס תה חם. ר׳ חיים האבא — היה איש ישר מידות וענו, איש אשר חי מפרי עמלו וכלם כבדוהו. לעיתים מזומנות קרה שר׳ חיים היה מתערב בויכוחים שהתקימו בביתו, אולם לכשהתערב היה לדבריו משקל. בימים הנוראים היה לבני גוטברץ תפקיד נוסף וחשוב, היו מתיצבים לעזרת הסבא ר׳ אייזיק, ושרו במקהלת בית־הכנסת.

כזה היה בית משפחת גוטברץ — עד שבא הצורר הנאצי י״ש וכלה בנפשות הטובות והטהורות הללו. יהי זכרם ברוך לעד!

ממשפחה זו נשאר בחיים בן אחד ושמו משה, הוא עלה ארצה בתור חלוץ, היה בין פעילי ארגון־בורוכוב ובין כובשי חניתא מהראשונים.

יוצאי טורבין בישראל ובתפוצות

טורבינער לאנדסלייט אין ישראל
און דיאספארע לענדער

חלק מיוצאי טורבין החיים בארגנטינה
א טייל טורבינער וועלכע לעבן אין ארגענטינע
שורה ראשונה מימין: חיים קליינר ואשתו, מיכאל גוטמאן ואשתו, נחמן טאפל ואשתו.
שורה שניה מימין: נחמיה אפל ואשתו, מנדל טאפל ואשתו, משה אייכנבלאט ואשתו משה אייכנבלאט.

הטורבינאים בישראל בחזית העבודה והבנין

בראשית העליה מטורבין

הצהרת בלפור באה כגילוי־דעת רשמי שפורסם ע״י מיניסטר החוץ הבריטי ב־2.11.1917, ובו הוצהר, כי „ממשלת בריטניה תראה בעין יפה הקמת בית לאומי יהודי בא״י, ותסייע כמיטב יכולתה לשם השגת מטרה זו״. בהקמת „הבית הלאומי״ ככתוב בהצהרת בלפור ראו היהודים כוונה ברורה למדינה יהודית. בהצהרת בלפור הוכרה הציונות זו הפעם ראשונה כגורם מדיני, שהגבירה גם את האמונה באפשרות להיות ככל הגויים — עצמאי במולדתו העתיקה. גל של התלהבות עבר את הגיטאות היהודיים, ורבים ראו בהצהרה עקבות המשיח. אולם מיטב הנוער היהודי לא הסתפק בצהלת הרחוב ובהמון החוגג, והוא נחלץ למעשה בונה ותובע העפלה, קרבנות ומסירות נפש אישית. הצהרת בלפור נתנה דחיפה לחידוש העליה לארץ־ישראל. היא העליה השלישית שבה בלט מספרם הרב של הצעירים, ובכללם חברי תנועת החלוץ. העולים המעפילים העלו אתם כוחות עזוז כבירים ורוח אנוש רוממה שהיתה אחת מתעלומותיו של „נצח ישראל לא ישקר״.

השפעת העליה השלישית היתה מורגשת יפה גם בקהילת טורבין, בהכשרה ובהכנה מקצועית. שירת הגאולה והעליה החלה להשמע בגלוי גם בבתי היהודים בטורבין, בלי שהנוער הספיק להצטרף לעליה השלישית, ובעקב הפיגור בחינוך הציוני בטורבין החלה העליה משם רק בעליה הרביעית. זמנה של העליה השלישית היה בשנות 1919—1923. היא היתה חדורה אופטימיזם ששרר בעולם כולו בימים ההם ביחס לעתיד. ״עליזים מתרונ־נים, בואו שכם אחד לעזרת העם״ — הפסוק מהשיר „תחזקנה״ לח״נ ביאליק שהרבו לשיר אותו, מיצה את מצבי־רוחם של מעפילי העליה השלישית. אף בטורבין היתה גדולה האהבה הבלתי מוגבלת לארץ אבות והתשוקה העזה לזקוף את הגב ולהיות עם חפשי. שני המניעים האלה הם שהוציאו אז בכל עיר ועיירה יהודים רבים מבתיהם הנוחים ומחיי רווחה כלכלית בגולה והביאום ארצה. העליה השלישית שהשתלבה בחיי החברה והתרבות ובבנין המשק היתה תקופה רבת־ההוד לכל צדדיה וגילוייה, והעולים נתבעו למעשים גדולים שיהלמו את צרכי השעה, שהיו נרחבים ומקיפים יותר מהתביעות שהוצגו בשעתן לפני דור העליה השניה. ואילו גל העליה שבא מפולין ב־1924 הוכתר במספר חדש: עליה רביעית, כדי להבדילו מהגל שקדם לו. „עלית גראבסקי״ (שר האוצר של פולין שהנהיג שיטת מסים שנשלה את המעמד היהודי מעמדותיו) הטביעה את חותמה על העליה הרביעית, שהכניסה סגנון חדש לחיי ארץ־ישראל, זו שהתחילה זורמת לארץ ב־1924. החלוץ הראשון שעלה ארצה מטורבין היה שלמה קופף, שפתח את העליה מטורבין בשנת 1924, ואחריו החלו לבוא עוד ועוד.

העליה מטורבין הגיעה טיפין טיפין. עלית כל אחד עלתה בזיעה ובעמל רב. העליה הרביעית מתיחסת לשנים 1924—1932. בשנת 1930 עלו אהרן בוימפלד וירחמיאל פריברג. העליה החמישית (1932—1940) נחלקת לשתי תקופות. גל העליה בתקופה

הראשונה (1932—1935) הביא לשפע כלכלי בארץ, ובה נוסדה „עלית הנוער". בתקופה זו הגיעו מטורבין אברהם וגילה אורבס, בריש גווירץ, יהושע בן־ארי, משה גוטוורץ, יעקב פרידלר, מרדכי הופן, אברהם בוימפלד, ריבה ודוד בוימפלד וההורים (1934). ליאון גולדפרב עם רעיתו תמר ובנם אוריאל הגיעו בשנת 1933. בשנת 1935 הגיעו איתמר הופן, בלומה זילברקלנג, יפה שנובסקי, הדסה קיסלוביץ, מרים לוין, צבי קופף ומשפחתו, יחיאל פרידלר. בתקופה השניה (1936—1940), שהיתה תקופת המהומות בארץ ושפל כלכלי, הטילו שלטונות המנדט הגבלות על העליה מטעמים כלכליים ומדיניים, ועל אף זה לא פחתה העליה. בשנת 1935 הגיעו משפחות קורנדרקסלר ומילכמן ושרה ינובר. בשנת 1939 — ערב פרוץ המלחמה — עלו יהושע הופן, ישראל אמיר (אוברווייס), יונה אמיר (ינובר), נחמה רידר, יחיאל ליברבום. ואילו תקופת העליה השישית (1941—1947) היתה רצופה מאבק נגד ההגבלות על העליה ומורכבת במידה רבה מהעפלה. בעקב מלחמת העולם הנאצית נפסקה העליה מטורבין, ושרידי הקהילה היהודית החלו לבוא אחרי חורבן השואה והאוכלוסיה היהודית בפולין כולה, ובכללה גם את יהודי טורבין.

עולים וחלוצים ראשונים בארץ
1) שיינדל יפה, רבקה בומפלד, הופן איתמר, מרים לוין.
2) יהושע בן־ארי, פרידלר יעקב, הדסה יפה, גוטברץ משה, בלומה זילברקלנג

יוצאי טורבין לא היוו כת מובדלת מהציבור. אבל בתוך הישוב היוו משהו מלוכד ברוח מיוחדת, תמיד דרוכה במין אתערותא דלעילא, שבשפת המעשה התבטאה: באחווה אחת, במסירות לרעיון העשיה והשיקום, הבטחון וההגנה, בלי כל סייג, בבחינת „בכל נפשו ובכל מאודו". לא רבים היו עולי טורבין במספרם. אך המעט הזה העלה שרטון בישראל ונרתם בעמדות שונות בעבודה ובבנין, בהגנה ובהקמת מפעלים. ויש לציין כי הוא עמד בנסיון בלקחו חבל בכל מיני נסיונות להתרחבות ולביצור הקיים.

מצודות הטורבינאים בישראל

עוד בראשיתה של תקופת העליה החמישית נעשתה ע״י מוסדות ההסתדרות הציונית פעולת התישבות רבת ממדים באזורים שונים של הארץ. הטורבינאים חמדו להם פנת־חמד במושבת כפר־יונה אשר בשרון, שנוסדה בשנת תרצ״ב (1932) ע״י חברת „מטעי השרון״ ונקראה על שם יונה (ג׳ון) פישר, מנהיג ציוני מפורסם מבלגיה. הנקודה היתה בעלת חשיבות אסטרטגית מרובה, בשבתה על הכביש הראשי המוביל מטול־כרם לעבר השרון, שימשה בסיס חשוב בתקופת מלחמת העצמאות, עת נחוץ היה לבלום את הסתערות הערביים מערבה. כפר יונה שוכן על גבעה רמה של השרון. ממזרח לו נשקפים הרי אפרים (השומרון), על שם יונה פישר נוצרה קרן מיוחדת, שנתנה הלוואות למתיישבים בכפר זה — ברובם פועלים ממושבות יהודה. בכפר יונה היה אז שטח של 6500 דונם ומהם נטועים פרדסים. אף כפר זה היה לצנינים בעיני הערביים שראו בהתפתחותו ובהתפתחות כל הסביבה מתול־כרם ועד נתניה, ואכן בימי המאורעות של תרצ״ו עקרו הערביים עצים רבים בסביבה זו ופה נפלו קרבנות מבין השומרים היהודים.

בכפר יונה גרו גם הפועלים היהודים שעבדו בסביבה בנטיעת פרדסים, כמו בנחלת־השבים הסמוכה שבעלי הקרקע היו בארצות הברית, ונקראה נחלת השו״בים, כי נוסדה ע״י אגודת שוחטים ובודקים מארצות־הברית. כפר יונה החלה לשמש כעין מרכז ישובי ליהודים ומצודת־הגנה נגד האויבים שהתנכלו להגדלת הישוב. בכפר יונה תוכננו תכניות להתישבות מושבים וקיבוצים במקומות קרובים ורחוקים. בימים אלה של המאורעות הותש כוחם של המתיישבים הראשונים בכפר יונה, ביום עבדו ובלילה שמרו. מצב זה — טענו מתיישבי כפר יונה, אינו יכול להמשך, הם איימו על המוסדות הלאומיים כי באם לא תינתן להם העזרה בשמירה ובעבודה, הם עלולים לעזוב את המקום. הארגון להתישבות

ארגון בורוכוב נטה את האוהלים הראשונים בכפר יונה, בין החברים 3 מיוצאי טורבין בחדש 1936.

צ"ש בורוכוב, ובו מספר ניכר של חברים מטורבין, קבל הוראה ממוסדות הבטחון והמיישבים, לצאת לעזרת המתיישבים בכפר יונה. הארגון יקים את מחנהו שם — בטרם יעלה על השטח המיועד לו — אדמת ואדי קובני — כפי שהמוסדות הבטיחו בשעתו, בינתיים השתתפו בכיבוש עבודה עברית בכפר זה, השתתפו בשמירת המקום והגנתו וישבו

החברים בעבודת החריש אצל „חברת מטעי השרון" בכפר יונה.

החברים בהנחת צנורות מים לפרדסים אצל „חברת מטעי השרון" בכפר יונה

בו כמה שנים. בכפר זה התמקם הארגון על שם בורוכוב ובו השתתפו ארבעה טורבינאים, והם: משה גוטוורץ, יעקב פרידלר ואשתו צפורה, איתמר הופן, ובמשקי „מטעי השרון" יצאו להכשרה חקלאית. פרידלר הכה שרשים בכפר זה ובחר בו לשבתו כישיבת קבע וכיום הוא מכהן שם כסגן ראש המועצה.

אולם בעצם תקופת הפריחה ירדה פתאום מהלומה כבירה על הישוב העברי בארץ. בשנת 1936 פרצו מאורעות דמים מצד הערביים. הפורעים הערביים התקיפו אז את הישובים העבריים, שלחו אש בשדותיהם, ובקשו לנתק את דרכי התחבורה בין הישובים החקלאיים. משפסקו מהומות הערביים נגד היהודים ב־1936 נעשו בידי השלטון הבריטי כמה צעדים שהיה בהם משום סיוע ליהודים. בין השאר ניתנה רשות למוסדות הישוב לגייס 2.700 יהודים כ„נוטרים" (שוטרי־עזר מקומיים), ומספר השוטרים היהודים שקודם המרד הגיע רק למאתים הוכפל. הטורבינאים השתתפו בפעולות העיקריות. בתקופת חנוטרים (או בכינוים „גפירים") השתתפו גם כמה טורבינאים כגפירים בכפר־יונה.

באותה תקופה — במאורעות 1936 — נקראו בחורי הישוב ע"י המוסדות הלאומיים לשרות במשטרה ובנוטרות, ובאותה שנה התגייס חברנו יהושע בן־ארי למשטרת המנדט הא"י (פלסטינה), וכעבור שנה נקרא לשרות. שלושים שנה מאז ממשיך בן־ארי לשרת במשטרה. אט אט פילס את דרכו הנאמנה והמעוררת כבוד בתפקידים ובמשימות האחראיים שהוטלו עליו, ותודות ליושרו ולנאמנותו הגיע לדרגת יועץ משפטי של משטרת ישראל ושל משרד המשטרה.

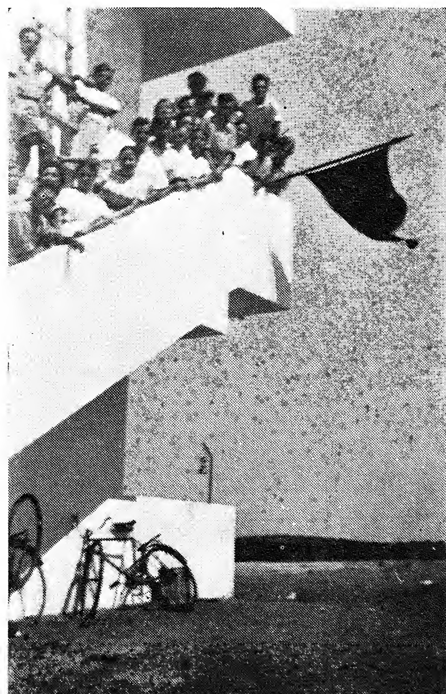
פעולתם של הטורבינאים, משתקפת גם בצילומים שלפנינו. הנה ארגון בורוכוב נטה את האוהלים הראשונים בכפר יונה, ובין החברים שלושה מיוצאי טורבין; הנה משתתפים

החברים משתתפים בכוחות הבטחון „גפירים" דאז. באיזור כפר יונה.

החברים בעבודת החרים אצל חברת „מטעי השרון" בכפר יונה; בתמונה שלישית משתתפים הטורבינאים בהנחת צנורות מים לפרדסים אצל חברת „מטעי השרון" בכפר יונה; צילום רביעי מראה את החברים משתתפים בכוחות הבטחון בתור גפירים באיזור כפר־יונה; צילום חמישי מראה את הטורבינאים בבנין בטחון שנבנה בידי הסוכנות היהודית בתקופה שלפני „חומה ומגדל", קשה לתאר היום את הזמנים ההם, כי גם התיאור הנאמן ביותר, ללא כל כחל ושרק — כאגדה או כסיפור פלאים ייראה. כחבריהם נעמו לטורבינאים החיים החדשים בארץ, חיי יצירה ובנין, ולא ידעו בה פחד.

למרבה הצרה נבהלה אז ממשלת המנדט מפני מהומות הערביים והיא ביקשה לפייס אותם על ידי סגירת שערי הארץ בפני עליה יהודית ואיסור רכישת קרקעות ע"י היהודים. אולם המאורעות והגזירות לא הפחידו את הישוב העברי, שהיה כבר בימים ההם חזק למדי כדי לעמוד על נפשו, ועל כל ההתקפות והגזירות ענה הישוב במשנה פעולה לביצור עמדותיו הקודמות וליצירת עמדות חדשות. כדי למנוע מן הערביים ומשלטון המנדט הפרעה בפעולת ההתישבות, הוקמו אז הישובים החדשים בהסתר ובמהירות קדחת־נית. בישובים הקרובים למקום ההתישבות החדש הוכנו קורותיהם של צריפים, תבניות־עץ לחומת־אבנים וחלקים להקמת מגדל־שומרים, והשכם בבוקר יצאה שיירה גדולה של מכוניות משא עמוסות פועלים, חמרים וכלי עבודה למקום הישוב, מקום שם נבנה הכל במהירות כזאת, שבבוא הערב כבר עמדה הנקודה מוכנה. בראש המגדל הודלק זרקור, שבלש בסביבה כדי לגלות אם אין מתקרבים פורעים ערביים, ואורו של הזרקור בישר לכל הישובים הקרובים את דבר יסודה של הנקודה החדשה. צורת התישבות זו נקראה בשם „חומה ומגדל", ובדרך זו הוקמו רוב הישובים החדשים בשנים 1937—1939 שרבים מהם נוסדו בגבולות הארץ ובמקומות הנידחים והמסוכנים ביותר. חניתה על גבול לבנון

בנין בטחון שנבנה ע"י הסוכנות היהודית בשנת 1936/7 לפני תקופת „חומה ומגדל"

היתה אחת מהם, ובהקמתה השתתפו גם טורבינאים.

ארגון בורוכוב, שכפי שנזכר השתתפו בו יוצאי טורבין, השתתף בעליה לחניתא, על גבול הלבנון, שנוסדה בי״ח אדר ב׳ תרצ״ח (31 מרץ 1938) על אדמת הקק״ל (4200 דונם) — בעזרת כספי קרן־היסוד, ונמצאת בגליל העליון המערבי. היא נוסדה כישוב ,,חומה ומגדל״ וכנקודה יהודית ראשונה בחבל־ארץ הררי ומסוכן זה. הראשונים שעלו אליה היו צעירים שתפקידם היה לכבוש את המקום ולבצרו, וכן קבוצת פועלים שעסקו בסלילת הכביש אליו. בזמן הראשון היו החברים בתוך צריפים צפופים מוקפי חומת ההגנה. הם פרצו בחומה ובנו להם בתי אבן ומגדל מים. חניתה או חנותה נזכרת בתלמוד כעיירה ששימשה מקום חנייה בדרך מהגליל המערבי לים. היו חניתה עלית וחניתה תחתית.

יצירתה של חניתה היתה מעשה גבורה רב שהשאיר רושם כביר בארץ ובגולה. בעצם ימי מאורעות הדמים המסוכנים ביותר עלתה באומץ רב קבוצה של צעירים אל המקום הזה, רחוק ונידח מכל ישוב יהודי, בלי כל דרך אליו. הסביבה היתה פראית, והסכנה ארבה מאחורי כל שיח וסלע. במשך זמן רב היו פה שדות־תגרה בין כנופיות הטרוריסטים וגדודי הצבא. סמוך לה, דרך הגבול הצפוני של הארץ התפרצו כנופיות מסוריה. הראשונים שעלו אל חניתה התישבו בבית ישן שהוקם על ידי הערביים. סביבו נטו אוהלים והקיפום בחומת הגנה, שני טורי קרשים ממולאים חצץ. בחצר, בצד הבית, הקימו מגדל־צופים. בלילה הראשון הותקפו אנשי חניתה, אשר הדפו את מתנפליהם בגבורה רבה. נצחונם עלה להם בשני קרבנות צעירים. בשנה הראשונה נפלו בה עשרה צעירים, רובם מהתפוצצות מוקשים בסביבה, או מהתקפות פתאומיות בדרך אליה. הקמתה של חניתה באותם הימים היתה עדות נאמנה על הכוח, האומץ והגבורה הטמונים בקרב שורות העובדים בארץ. חניתה היתה תשובה ברורה, חזקה ואמיצה לכל מיני המתנקשים בפעולות היהודים בארץ.

רק אחרי זמן מסוים, בעשירי בחשוון תרצ״ט (4 בנובמבר 1939, התחלפו מגיני חניתה בקבוצת צעירים בשם ,,שימרון״ שעברו אליה להתישבות קבועה, רובם מבני הארץ ואליהם הצטרפו חברים מחו״ל. בימים הראשונים לשהות חברי ארגון בורוכוב בחניתה היה שם קרב עם הפורעים הערביים ונפל אז יחזקאל מונצ׳יק מיוצאי בנדין. עשרה חדשים בילה שם בתנאים קשים משה גיוורץ מיוצאי טורבין עד שהוחלף וחזר לכפר יונה. שם שמר על ,,משק פישר״ בכפר יונה והסביבה עד שנת 1940, הופקד על האיתות והטלפון. ,,גן המטעים״ ניטע בחניתא לזכרם של חללי המקום שנפלו בשנה הראשונה לקיומה.

שלוחה של יוצאי טורבין קבעה לה מקום בקבוצת **אלונים**. ישראל אוברוויים (אמיר) נמצא שם משנת 1939, ואחריו באו יחזקאל בוימשטיין, משפחת ווייס ואחרים. אף על קבוצת אלונים עברו גלגולים. בתחילתה היא חנתה בין האלונים של בית־שערים ועברה למקום זה ביום כח׳ בסיון תרצ״ח (20 יוני 1938) על אדמת הקק״ל (2000 דונם) בעזרת כספי קרן־היסוד, ונועדה ל־70 משפחות, מסונפת לקיבוץ המאוחד. המקום סבל הרבה בימי המאורעות. ביום כ״ב באדר תרצ״ט נהרגו בהתפוצץ מוקש בשדה שלושה מחבריה הצעירים. לשם בטחון הוקם מגדל הגנה ומגדל אחר יותר צפונה, במרחק של 600 מטר מגבול אדמתה. בסביבה גדלים עצי אלון ממינים שונים. בקיבוץ אלונים נמצאים חמשה טורבינאים.

בציבור הטורבינאים בישראל צרורות זה עשרות שנים אחוות חברים, ריעות מסורה, נאמנות מלאה של אנשי שורה ושרותים, סבלנים ושתקנים, אשר לא בקשו כל גמול אחר זולת אחד, להיות ראויים למשימה הקדושה לשאת את המדינה הצעירה־העתיקה בדרך, ולא היה להם סיפוק אחר זולת זה — היותם חברים בישראל המתהווה ובורג בזרוע עוזו הסמויה והאיתנה של הישוב המתהווה. לציון מעט של פרשת הרוח, עוז העשיה וההתמדה בנקודות שונות של ישראל, ולזכרם של חברים, נער ומבוגר שמסרו נפשם על קידוש שמ של תנועת התחיה והגאולה לראות בהגשמת משאת נפשם — תקומת מדינת ישראל — מוקדשות שורות אלה.

במחיצת ארגון יוצאי טורבין והסביבה

„כל ההתחלות קשות", אומר הפתגם העממי, ואף בשטח הארגוני של יוצאי טורבין בישראל היתה קשה ההתחלה. אמנם בישראל היו מצויים יוצאי טורבין עוד לפני מלחמת השואה הנאצית, ואף פעלו גדולות למען שחרור המדינה בשטחים של כיבוש הארץ והתישבות חקלאית, אך הם לא חשבו על ארגון עצמי כתוצאה של מאורעות עולמיים שפקדו את היהדות. אחרי כלות מלחמת השמד החלו לבוא שרידי העיירה לישראל, ועל יוצאי טורבין הוטלה הדאגה להושטת יד אחים, לקרב רחוקים ולעודדם לשיקום ותחיה.

מלות הפתיחה של הפיוט „אלה אזכרה" התיצבו במלוא כוחן לפני עיני יוצאי טורבין בישראל. הייתכן שלא להעלות את זכר קדושי עיירתם מפעם לפעם ולהנציחם בדרכים שונות, כארגוני ערים אחרות ? לא ידוע מי היו היוזמים של אספת־האזכרה הרא־שונה של הטורבינאים. אבל עובדה היא, ולית מאן דפליג, שבשנת 1950 התקיימה האזכרה הראשונה באולם בית־החלוצות בתל־אביב, בלי לדעת פרטים על מספר המש־תתפים, הנואמים והמספידים. כנראה שטרם נמצא אחד שירשום בפרטיכל את פרטי האספה, וטרם חשבו על אספות שנתיות לעתיד. והרי אי אפשר להתחיל באזכרה שניה או שלישית ולפסוח על הראשונה ה„אלמונית". ומשום כך מצאנו לנכון להקדים כאן דברים אחדים לאספת־האזכרה הראשונה, ומחוסר פרטים עליה — לעבור לאספות הבאות בהתאם לפרטיכלים.

ביזמתם של ה"ה ליאון גולדפרב, אברהם אורבס, יוסף קופף וזלמן פרומר הוזמנו כל יוצאי טורבין לאזכרה לזכר קדושי טורבין ביום כ כסליו תשי"ג (8.12.1952). שארית הפליטה נענתה לקריאה זו ובבית־החלוצות בתל־אביב נתאספו מכל קצוי הארץ כשמונים נפש מיוצאי טורבין והסביבה הקרובה. בשעה שמונה בערב נפתחה אספת האזכרה ע"י מר ל. גולדפרב, שבמלים קצרות הזכיר את השואה הגדולה והאסון בו ניספו הנפשות היקרות, וקרא לנאספים להתנדב להקמת מצבת־זכרון לקדושי טורבין במסגרת המפעל של הקק"ל „יער הקדושים" הנמצא בשלב התקדמות ויהווה מצבה ענקית לזכר כל ששת המליונים הקדושים שניספו באסון הנאצים ויוקם בעזרת שארית הפליטה בארץ ובגולה.

אחריו הזכיר מר ישראל אוברויס (אמיר) מקיבוץ „אלונים" את המנוח אריה רוזנפלד ז"ל שניספה באסון טרגי בכפר טרומן בחודש אלול תשי"ב בהתנגשות מקרית עם

מוקש שנתפוצץ ושבק חיים בגיל צעיר אחרי שזכה להינצל מן התופת הנאצית ולהגיע לחוף מבטחים, והספידו במלים חמות.

אחריהם הוספדו הקדושים ע״י החזן מר פלד בתפילות „אל מלא רחמים״ ומזמורי תהילים, האורות כובו, דממה נשתררה באולם, וקולות של בכי ונהי נשמעו בתוך האולם במשך כל זמן האזכרה.

בתום תפילת האזכרה נמסר דו״ח על פעולות הועד ועל המצב הכספי והנאספים הוזמנו לבחור בועד חדש, שעליו יהיה לגשת ביתר מרץ ופעילות לארגן את יוצאי טורבין ולממש את הקמת מצבת־הזכרון ב„יער הקדושים״. אחרי דו״ח נבחרו החברים: ליאון גולדפרב — יו״ר הועד, אברהם אורבס, משה גוטוורץ, יוסף קופף, אליעזר מילכמן, דוב זונטאג, ישראל צימרמן, משה רוזנר מרדכי הופן — חברי הועד. יהושע בן־ארי נבחר כחבר־כבוד. הועד הנבחר ניגש מיד לפעולה וקרא לנאספים בהזדמנות זו לתרום את תרומתם להקמת „מצבת־הזכרון״ ביער־הקדושים ונאסף סכום כסף בסך 258.615 ל״י.

כל הנאספים מסרו את כתובותיהם שנרשמו בפינקס מיוחד, והוחלט להמשיך בריכוז כל יתר הכתובות של יוצאי טורבין היושבים בארץ.

באספה זו השתתף הד״ר צבי הלר, יו״ר ארגון יוצאי פולין בארץ, שהאיץ בנאספים להתארגן מיד. הוא הסביר את הצורך בהתארגנות ואת הערך ההיסטורי שיש לייחס ל„יער הקדושים״ בהסבירו את פרטי התכנית. הוא הבטיח עזרה מצד ארגון עולי פולין בארץ לארגון החדש שיוקם ואת ערכו המעשי של הארגון.

יתר חברי הועד קראו לנאספים, שלא להסתפק באזכרה השנתית, אלא ליצור אפשרויות של פגישות חברתיות ותרבותיות גם בשאר ימות השנה לשם הוכחת העובדה, שלמרות הכל „עם ישראל חי״ ורוח אנשי טורבין הקדושים עודה קיימת ותמשיך להתקיים.

ברוח מרוממת ובהרגשה משפחתית נתפזרה האספה לעת חצות, כשכל אחד מעלה בפני חבירו את חוויותיו האישיות מעיירתו הקדושה והסביבה. הועד החדש החליט להתאסף במשך הימים הקרובים לישיבה ולתכנן את פעולת הארגון.

האספה המייסדת הזאת שימשה כראש־פינה לפעולה ארגונית ולכינוסים בישיבות ובמפגשים, וכל טורבינאי ידע שיש לו כתובת למי לפנות בהצעות ובעצות, וקיים גוף ציבורי שעליו הוטלה הדאגה לשיפור היחסים בין חבר לחבר, לקביעת אספות וביקורים למטרות שונות. בישיבות הועד נדונו ענינים שונים ונתקבלו החלטות, שמהן נביא כאן את החשובות ביותר, המאפיינות את פעילות הועד:

א) הוחלט לנטוע חלקה בת אלף עצים על שמות קדושי טורבין ב„יער הקדושים״, ובהתאם לכך החלו הפעולות לאיסוף הכספים למען הקק״ל;

ב) הוחלט פה אחד לרשום את האגודה אצל השלטון בתור „ארגון עולי טורבין והסביבה הקרובה״, שמטרותיו תהיינה חברתיות, סוציאליות, תרבותיות, ויקדיש את פעולותיו לשם ליכוד כל יוצאי טורבין והסביבה למען יוכל בקביעות לשמש מזכרת־נצח לזכר קדושי טורבין והסביבה, להגיש סעד ועצה לזקוקים לכך ולאלה שמקרוב יבואו או באו, ליצור קרנות כספיות להקמת מצבת־זכרון לקדושי טורבין ב„יער הקדושים״ ובצורות נאותות אחרות, לייסד קופת גמילות־חסד במרוצת הזמן שתוכל לשמש צרכים תכופים וסוציאליים במסגרת הארגון.

ג) הוחלט להחיש את רישום הארגון בממשלה, ולהתקשר עם יוצאי טורבין המאורגנים והבלתי מאורגנים בחוץ־לארץ ולהודיע להם על הקמת הארגון כחוק ומטרותיו, על מנת לקרב אותם לרעיון „יער הקדושים" שבלי ספק ימצאו הד והבנה בלבם ותאופשר השתתפותם במפעל זה.

ד) הוחלט לפתוח קונטו באחד הבנקים במקום מיד עם רישום הארגון בשביל ענינים שוטפים של הארגון, והוצאת כספים מהבנק תורשה רק בחתימת שני חברים של הועד שעליהם יוחלט בישיבת הארגון.

ה) הוחלט לקבוע פנקס מיוחד לשם רישום כל יוצאי טורבין והסביבה הקרובה עם שמותיהם וכתובותיהם למען ישמש מזכרת־נצח לדורות, וישמש את צרכי הארגון למטרו־תיו השונות.

ו) הוחלט להתחיל מיד ברישום הכספים, הוצאות והכנסות, בצורה סדירה ומקובלת; כמו כן שאין הועד רשאי לערוב להלוואות.

ז) הוחלט להתחיל באיסוף פרטים על קדושי טורבין שניספו ואינם ועל אלה שנשארו בחיים, ובמרוצת הזמן יהיה צורך גם לאסוף פרטים וחומר עם פרטים היסטוריים על חיי העיירה ולבטיה עד יום חורבנה, והחומר שיתקבל יוכל לשמש יסוד לספר־יזכור שינציח את קהילת יהודי טורבין.

ח) הוחלט להזמין חותמת „ארגון עולי טורבין והסביבה בישראל" — ועד הארגון בתל־אביב.

מהנהלת הקק"ל נתקבלה הזמנה להשתתף בטכס הנטיעה של „יער הקדושים" שהתחיל ביום 12 לאפריל 1953 ליד כסלון אשר בפרוזדור ירושלים. ועד הארגון החליט שלפחות שלושה מחבריו ישתתפו בטכס ושיש להודיע על כך לחברי הארגון, ומי שרוצה יוכל להשתתף בטכס.

בקשר להחלטה לאיסוף חומר ופרטים שישמש יסוד ל„ספר יזכור" — הפעולה לביצוע הדבר היתה חלשה ומשום כך כמעט שלא הוחל בפעולה זו. כתוצאה מכך הוחלט שנית לחדש את הפעולה באיסוף תמונות ותצלומים מאת כל יוצאי טורבין באשר הם; במטרה להניח יסוד לארכיון ולאלבום כללי שישקף את העיירה בעבר. יחד עם זה הוחלט לאסוף חומר על אנשים, אישים ומשפחות במטרה להוציא ספר־זכרון על תולדות העיירה עד יום חורבנה.

בישיבת הועד ב־11 ליולי 1953 הוקראו המכתבים שנתקבלו מארצות אמריקה, ארגנטינה ואורגוואי מיוצאי טורבין שנענו לקריאת הארגון הישראלי והוחלט לשלוח מכתבי־תשובה לכולם ולהביע תקוה שימשיכו לעמוד בקשר עם ישראל ויעזרו במשימות שיוזמים כאן לבצע. הטורבינאים באמריקה ביקשו להמציא להם רשימה של כל יוצאי טורבין בישראל, והועד החליט בחיוב. מאורגוואי נתקבל סכום הגון כהשתתפות בפעולת נטיעת יער ב„יער הקדושים" של הקק"ל.

ביום ט' בטבת תשי"ד (15.12.1953) התקיימה בבית החלוצות בתל־אביב האזכרה השנתית השלישית למנין לקדושי טורבין, וכתשעים אחוזים מיוצאי טורבין בישראל באו להשתתף: מקיבוצים, מושבים, מירושלים, חיפה ותל־אביב וסביבתה. ניכר היה שמספר המשתתפים הולך וגדל מפעם לפעם. האספה נקבעה לשני חלקים. החלק הראשון נועד

לאזכרה עם נאומי אבל והספד, מזמורי תהלים ו„אל מלא רחמים״. כן הוקדש מקום לזכר הצעירים שנפלו במלחמת השחרור: אפרים קופף ואריאל גולדפרב. עם קריאת קטע מיצירותיו של י.ל. פרץ נסתיים החלק הראשון של האזכרה. אחר זה הוקדש הערב לענינים המעשיים של ציבור הטורבינאים בישראל. לפי הודעת הגזבר שולם כבר כל סכום הכסף לקק״ל בעד נטיעת אלף העצים ב„יער הקדושים״. נשאר איפוא לרכז את הפעולה לטובת מפעל חדש אחר, והוא: הקמת קופת גמילות־חסד, ואחר זה אפשר יהיה אולי לגשת להוצאת ספר־יזכור. רוב המתווכחים עומדים על הקושי ב„תפיסת מרובה״ ולדעתם יש להסתפק מקודם במפעל אחד בלבד. ישראל אוברויס חושש שקשה יהיה לבצע הוצאת ספר־יזכור מחוסר כוחות אינטלקטואליים, והוא מציע להוציא אלבום במקום ספר. דוב זונטאג מוסר, שהחברים באמריקה מעונינים בהוצאת ספר והם הבטיחו לשאת בהוצאות של ספר כזה. ואילו החבר בן־ארי סובר שקיימת אפשרות לטפל בשני הדברים גם יחד. דרוש רק רצון טוב וכנה וגישה רצינית לענין. על סמך זה חודשה באותו מעמד הפניה לחברים למסור תמונות וצילומים עם ריכוז פרטים וחומר שיהיו דרושים להוצאת ספר. ההכרעה בנדון נמסרה ע״י המשתתפים באספה לידי הועד החדש שנבחר.

בערב האזכרה שנתקיים ביום כ׳ בתשרי תשי״ח (20.10.57) בבית ציוני אמריקה בתל־אביב הופיעו גם טורבינאים מן העליות החדשות שמקרוב באו. תוך צער רב כיבדו

יום הזכרון ב„יער הקדושים״ בשנת 1965

בעמידה את זכר הנפטרים מיוצאי טורבין באותה שנה, את יוסף דגן (קורנדרקסלר), בנו יעקב דגן ודויד מילכמן. נשמעה הצעה של אחד המשתתפים באזכרה זו לשתף את הילדים באזכרות תוך חשש שלא ישאר מי שיזכיר למתאספים את זכר העיירה הקדושה; מר

גולדפרב הזמין את המשתתפים באזכרה לרשום את שמות משפחותיהם ומכריהם מן העיירה לשם גניזת הרשימות ברשות הזכרון „יד ושם" אשר בהר־המנוחות בירושלים ובאוהל הקודש שיוקם בחלקת חורשת קדושי טורבין ב„יער הקדושים".

אחרי זה נערכה באותו ערב ישיבה נוספת של הועד, בה הועלו על סדר־היום הנקודות דלהלן: א) היש להמשיך במגבית כספים בין המשתתפים באסיפות האזכרה; ב) היש להמשיך את טכסי האזכרה בצורה הקיימת או לשנותה; ג) מה יש לעשות כדי לקדם את הוצאת ספר־יזכור על טורבין. אחרי ויכוחים הוחלט: להפסיק לפי שעה את איסוף הכספים באסיפות האזכרה; לשלב מסיבות־רעים צנועות באספות־אזכרה ולהחליף זכרונות; להטיל חובת איסוף וכתיבת חומר למען הספר, ואף נועדו הנושאים וכותביהם. לפי זה קיבל עליו יעקב אביטוב (גוטווילִיג) לכתוב על דמויות חסידיות, על „תרבות", „התחיה" וטיכוסי תיאור; דוב זונטאג קבל עליו לכתוב על טיפוסים ודמויות, מפלגות ציוניות, המזרחי, בנקים, מחלוקות, הווי; יוסף קופף — על בית״ר, מסחר, דמויות; ל. גולדפרב — היסטוריה, מלחמת הפרטיזנים (מפי הפרטיזנים); איטה פס — תקופת השואה בטורבין בשנים 1939—42; פרץ פינק — על ה„בונד"; איתמר הופן וישראל אוברויס — על „החלוץ" ודמויות; מרדכי יוסקוביץ־הופן — על בית־המדרש, טיפוסים ודמויות.

באסיפת־האזכרה ביום ל׳ בתשרי תשי״ט (13.10.1958) בבית־החלוצות בתל־אביב, אחרי נאומי האבל וטכס האזכרה של הקדושים והנפטרים מיוצאי טורבין בישראל, סיפרה השרידה איטה לבית צוועקן על יום האימים של הטיהור האחרון שנערך על יהודי טורבין לפני שהוגלו לעיירה איזשביצה, הוא המקום ממנו הובלו כצאן לטבח לבלזשיץ ב־16.9.1942 ושם מסרו את נשמותיהם הקדושות בטבח איום ונורא. תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים. יוסף קופף מעלה זכרונות מיחידי סגולה של העיירה ומציין את החשיבות בהעלאת זכרונות על הכתב, והוא מזמין את אלה שיש להם מה למסור לבוא אליו או אל גולדפרב והם יעלו את הדברים בכתב. גולדפרב התרעם על שלא מבקרים ביום השואה ב„יער הקדושים". הוא מתאר את יפי הנוף ויפי המקום ומזמין את הנוכחים לבוא ולהשתתף בביקור שם ביום־השנה הבא. כמו כן הוא מציע להקים גם מצבת־זכרון במרתף־השואה בירשלים, הוא המקום אליו עולים לרגל מכל קצווי העולם. הנוכחים מסכימים פה אחד לביצוע מפעל זה.

באסיפת־אזכרה ביום 1.11.1959 בבית ציוני אמריקה בתל־אביב קובל מר צבי קופף בהתרגשות רבה על הפחתת מספר המשתתפים באזכרה ושואל: כיצד יכולה השכחה להשתלט על מפעל קדוש כזה? בדבריו הלבביים עורר דמעות בעיני רבים מן המשתתפים. הוא מסיים במשאלה שיש לפעול לשם השתתפות יותר גדולה ולשתף בעתיד גם את הילדים. איטה פס תובעת להעמיד ככל יתר האגודות על הר־ציון בירושלים מצבת־זכרון ולערוך להבא שם את האזכרה. נתקבלו לבסוף החלטות שונות, ובהן: א) לערוך את האזכרות גם להבא בתל־אביב כמקום גישה נוח לפזורת טורבין; ב) בגילוי הלוט מעל המצבה שתוקם בירושלים יוזמנו כל יוצאי טורבין; ג) למזג את יום האזכרה והסרת הלוט ביום אחד בירושלים. ההחלטה האחרונה שונתה, באופן שהאזכרה נערכה כרגיל בתל־אביב והסרת הלוט שימשה הזדמנות להתאסף שוב בירושלים.

עצרת „יזכור" של יוצאי טורבין במרתף השואה בהר־ציון אשר בירושלים.

טרויער־אקאדעמיע פון די טורבינער לאנדסמאנשאפט אין ישראל אין מרתף השואה אויפן הר־ציון אין ירושלים.

באזכרה השנתית ליוצאי טורבין שהתקיימה בכ״ה בתשרי תשכ״א (16.10.1960) בבית ציוני אמריקה בת״א קידם היו״ר בברכה את אורחי חוץ־לארץ: מר ברל פאפיר נכד יוצא טורבין תושב ניו־יורק שבארה״ב, מר פוגל קרוב של יוצא־טוּרבין תושב ברזיל שנז־דמנו למקום ונפגשו עם יוצאי טורבין עיירת הולדת משפחותיהם. אחרי שצבי קופף אמר קדיש אחרי הקדושים — הקריא יעקב אביטוב קטע ממה שהעלה על הכתב על העיירה טורבין בשביל ספר־יזכור, ולבסוף הציע שהספר יהיה בשפות עברית ויידית. מרדכי הופן מציע עזרתו בהעלאה בכתב רשימות על חיי העיירה תוך הערכה להוצאת הספר. יעקב פרידלר מציע לנטוע יער ציבורי על שם יוצאי טורבין, ומועצת כפר־יונה מקדישה למטרה זו 5 דונם קרקע שבחלקו נטוע עצים. קרובו מארה״ב הסכים לאסוף כמה אלפי דולרים בארה״ב אצל יוצאי טורבין בניו־יורק. כמו כן רצוי לרכוש מגרש בכפר־יונה כדי להעמיד עליו בית שיקרא ע״ש יוצאי טורבין. מר פפיר מניו־יורק מצהיר, שמה שהוא עשה למען יוצאי קרשניק בישראל הוא מוכן לעשות גם למען יוצאי טורבין, וחוזר על דברי יעקב פרידלר. ירחמיאל פרייברג מתנגד להקמת גן בכפר־יונה להנצחת יוצאי טורבין והוא בעד רכישת מגרש והקמת בית בכל מקום שהוא בארץ. גולדפרב מציע להקים בית תרבות באיזה שהוא ישוב הזקוק לכך מחוץ לשלוש הערים הגדולות. לועד החדש נבחרו כחברי־כבוד החברים ברק פאפיר מברונקס בארה״ב, וברוך פוגל מבראזיל.

שבוע אחר זה נתכנסו חברי הועד לישיבה בבית גולדפרב, ועל סדר־היום עמדה בין השאר גם הצעת האורח מארצות־הברית מר ברל פאפיר בערב האזכרה האחרון להקים מפעל הנצחה לקדושי טורבין בכפר יונה, הקמת קשר עם יוצאי טורבין בתפוצות, ואחרי דיונים נתקבלו החלטות שונות, וביניהן: א) לרכוש מגרש בכפר יונה במטרה להקים שם בית־תרבות לשם הנצחת קדושי טורבין; ב) לקיים קשר עם יוצאי טורבין בתפוצות ולמשכם לפעולה משותפת לתועלת הקמת מפעלים ציבוריים שונים להנצחת שמות קדושי טורבין.

באזכרה השנתית בבית ציוני אמריקה בתשרי תשכ״ב (9.10.1961) נתאספו הטור־בינאים מכל קצות הארץ, והאולם היה מלא. היו״ר י. בן־ארי ציין את האסון שפקד את הארגון עם הסתלקות שלוש נפשות יקרות: מרת תמר (תמה) גולדפרב, ר׳ מוטל בוימפלד וחוה בזשעס ז״ל, ועמד על משפט הצורר אייכמן ימ״ש והפרשיות שנגולו במשפט זה ואת הלקחים שיש ללמוד ממנו. אחרי בחירת ועד חדש נתקבלו החלטות שונות, וביניהן: א) לפנות לפליטי השואה בטורבין ולאחרים בכתב, ולבקשם להמציא חומר בכתב או בעל־פה בשביל ספר־יזכור; ב) להקים מצבה במרתף השואה בהר־ציון; ג) לבקר ביום הזכרון ב„יער הקדושים״ במאורגן, ולהתאסף פעם נוספת בשנה בתל־אביב במסיבה חגיגית. ענין לוח הזכרון בוצע — לפי הודעת היו״ר — באמצעות ארגון יוצאי פולין. ובענין עריכת הספר הוחלט לבחור בועדת עריכה שמתפקידה יהיה להתוות קוי פעולה, לרכז חומר ולקדם מפעל זה של הוצאת ספר־יזכור לקראת סיום מוצלח. הוחלט כמו כן שהיו״ר יפנה במכתב למועצת העיירה טורבין בפולין, ויבקש חומר ביחס לתולדות העיירה והתיש־בות היהודים בתוכה. החומר ירוכז בינתיים בידי איתמר הופן. כמו כן הוחלט לקיים נשף בשבוע של פורים ולהזמין אליו את החברים.

בישיבת הועד ביום 11.7.1962 השתתפה אורחת מאמריקה לאה ולדמן שמסרה

דרישת־שלום מיוצאי טורבין בארצות־הברית. היא סיפרה שבאמריקה נמצא סכום כסף שאספו יוצאי טורבין לטובת ארגונם הנמצא בישראל. אולם כסף זה בסך 3500 דולר נמצא באחד הבנקים על שם ארבעה יוצאי העיר אשר פרקו את הלנדסמנשאפט של יוצאי טורבין ואינם רוצים לשחרר את הכספים שנמצאים ברשותם. אחרי ויכוח נתקבלה הצעת מר א. הופן, לפנות אישית לארבעה בני־עיר שבארה״ב לשם העברת הכספים שברשותם ולמצות את כל האפשרות בטרם יימסרו התביעות לעורך־דין. הוחלט לשלוח תמונות מצבת־הזכרון לארה״ב ולדאוג להפצתן. כמו כן הוחלט לקיים את אזכרת השנה בירושלים במרתף־השואה, ולקבוע היציאה מתל־אביב בשעה 1 אחה״צ. האזכרה נועדה ל־3 אחה״צ.

בינתיים חל שוב שינוי במקום האזכרה, והיא נתקיימה בתל־אביב באולם הקטן של בית ציוני אמריקה, ב־3.11.1963, בנוכחות כשבעים איש ואשה. נתקבלו שתי החלטות: א) הועד היוצא נבחר פה אחד להמשך כהונתו לשנה נוספת; ב) האספה יפתה את כוחו של ועד ההנהלה לעשות את כל המאמצים למען הוצאת ספר־זכרון לקדושי עיר טורבין...

ממפעלים השונים שעלו על סדר־היום בישיבות הועד וגם באספות־אזכרה, שבחלקם בוצעו למעשה ובחלקם נשארו עדיין על הנייר, הלך ובלט הצורך אצל רוב החברים ב„ספר זכרון" שישמש הנצחה לעיירה היהודית וחייה המגוונים, ועל אף המציאות שבין חברי הארגון לא היו מצויים אנשים סופרים או עתונאים בעלי שאר רוח — נמצאו אחדים שהרגישו בנפשם שיוכלו איך שהוא לתת ביטוי בצורות שונות למה שהתרחש בעיירתם. ומתוך כך קיבל ענין הוצאת ספר־יזכור מפנה מרכזי בישיבות, וכל הויכוחים נסבו עליו. הנה ויכוחים בישיבת הועד בבית איתמר הופן ביום 11.10.1964: אהרן בוימפלד מציע לבחור מתוך הועד „ועדת הספר" לשם איסוף החומר וכיוצא בזה: איתמר הופן מציע לפנות לעשרים חברים שכל אחד מהם יכתוב לפחות 3—4 דפים, ולסדר רשימת חברים שמהם צריך סופר לשמוע ולכתוב; לפי י. בן־ארי יש צורך להקים ועד מיוחד שיתעסק באיסוף החומר, והעיקר הוא איסוף החומר ותמונות, וכן יש להעסיק בעל־מקצוע שיבין ויוכל לשפר את החומר הקיים ואף להוסיף חדש; לדעת א. גולדפרב יש לחלק את התוכן של הספר לפי הנושאים של התנועות הציוניות בעיירה, החסידות, בית־המדרש. הוחלט: לבחור את ועדת הספר בהרכב שלושה חברים, והם: גולדפרב, בן־ארי, א. הופן.

ישיבות הועד נעשו תכופות יותר, בקשר ללחץ מצד החברים להתחיל ככל האפשר בהוצאת ספר־זכרון, ואכן חברי הועד הקדישו זמנם ומרצם לקידום הענין, וההחלטות שנתקבלו היו מכוונות יותר לצד המעשי. הנה החלטות הועד מ־5.11.1964: א) לפנות ליוצאי טורבין בתפוצות למען תרומות ולשם כתיבה והמצאת צילומים; ב) על ועדת הספר לפעול בחודש נובמבר בקשר לסידור החומר שנמצא כבר. אחרי הפעולות הללו יתאסף הועד לישיבה לאחר חדשיים, היינו: בראשית ינואר; ג) החבר יוסף קופף הציע לערוך נשף חנוכה ליום קיום הארגון זה 15 שנים. הצעתו לא נתקבלה, ובמקום זה הוצע לערוך עליה ל„יער הקדושים" ביום שיקבע לכך.

ישיבת ועד ההנהלה ביום 23.12.1964 בבית יהושע בן־ארי הוקדשה לכבוד האורחת הינדה (הלן) וולפסון בקשר לפרסום הספר לזכר קדושי טורבין, והכנסת הקדשה בספר לזכר אחותה זיסל.

בישיבת הועד בבית יעקב פרידלר בכפר־יונה ביום 20.4.1965 השתתף האורח

מארגנטינה נחמיה טאפל ואשתו. בומפלד הודיע שבקשר לפרסום הספר ישנם כבר שני דברים: כסף וחומר בכתב לספר: נחמיה טאפל הבטיח כי עם שובו לביתו בארגנטינה יתחיל לפעול באיסוף חומר לספר־יזכור וגם ישתתף בהתרמת כספים להוצאתו. יחד עם זה שוחח על חיי יוצאי טורבין בארגנטינה וגילה במקצת את המסך מחיי בני העיירה במרחקים. הישיבה נסתיימה בהבעת אמון למר טאפל ובתקווה שיפעול במיטב האפשרות לטובת הענינים העומדים על סדר היום. איתמר הופן מסר דו״ח על המצב בקבלת חומר לספר־יזכור בהדגישו, שהחומר החסר עדיין לפרסום הספר הוא: א) תקופת השואה, ב) תקופת יוצאי טורבין בישראל.

בישיבת ועד ההנהלה ביום 3.10.1965 השתתפה האורחת הטורבינאית מארגנטינה גולדה קניגסמן (קורנדרקסלר) ובעלה מקס. י. בן־ארי מסר על שארית קהילת טורבין הנמצאת בישראל ועל המאמצים יחד עם האחוה וההבנה שגילו בקשר לפרסום הספר, ומפנה תשומת לב מר קניגסמן לעורר את הטורבינאים בכל אתר ואתר בקשר להמצאת חומר ואמצעים כספיים למען הספר.

באסיפת האזכרה של שנת תשכ״ו (24.10.1965) ניכרת התקדמות יפה לקראת המטרה של הוצאת ספר־יזכור, ובה השתתפו כשבעים חברים. מהדו״ח של הגזברות ניכר שבקופה מוכנים כמה אלפי לירות לפרסום הספר, שאינם מספיקים עדיין לכיסוי כל ההו־צאות הכרוכות בכך. אבל אם הועד יקבל הלואה בבנק על כמה אלפי לירות אפשר לקבוע בבטחון שבעוד שבועות ספורים אפשר יהיה למסור את הספר לבית־הדפוס. באספה הושמעו כמה קטעים בהקלטה של כתבי חברים שהוכנו לספר־הזכרון. האספה ננעלה בקורת רוח כללית בהרגישה ש„העצמות היבשות״ החלו לקרום גידים ועצמות ושדבר הוצאת הספר הופך לממשי ואינו תלוי אלא בפרק זמן. על איתמר הופן הוטל להכין את הספר לעריכה ולהדפסה, בעוד שבן־ארי, גולדפרב, בומפלד ואיתמר קיבלו עליהם לבוא בקשרים עם עורך שיהיה מוכן לקבל עליו את עריכת הספר ולקיים אתו ישיבה במוקדם.

גם בישיבות הועד שלאחר מכן ניכרת הרצינות בדיונים מסביב לפרסום הספר. בישיבת הועד מיום 5.5.66 מסר איתמר הופן סקירה כמעט מקיפה על בעיות העריכה והד־פסת הספר, כגון מחירי ההדפסה ואורך הזמן, מו״מ עם מדפיסים שונים, מספר גליונות־דפוס של הספר (דובר על עשרים גליונות שהם 320 עמודים), סוג הנייר (נטול עץ), הכריכה ודמי עריכה. לבסוף דובר גם על מספר הגלופות של צילומים והמחירים. הוחלט לקיים את אזכרת השנה ביום 10.10.1966 בבית ציוני אמריקה.

האזכרה של שנת 1966 נתקיימה במועדה כפי שהוחלט מראש, והכל התנהל כרגיל שהפך למסורת, בנוכחות משתתפים רבים, בהשתתפות חזן וסידור „אל מלא רחמים״. הטורבינאים בישראל העלו שנה שנה את זכרם של קדושי עיירתם ועשו נסיונות שונים במטרה להנציח את זכרם, עד שהגיעו לנסיון הנועז להוצאת ספר־יזכור במאמצים כבירים וברצון ללא־חת, ובנשף־אזכרה זו דנו על ההכנות האחרונות שהיו דרושות ל„פתיחה״ הנועזה של הדפסת הספר, שהפך לראש־פינה בחיי הטורבינאים ושמעו הגיע אף לאזני הטורבינאים שבארצות מעבר־לים.

מאז האזכרה האחרונה הזו חלו שינויים ניכרים בחיי ארגון יוצאי העיירה. מקודם התנהלו הישיבות כסדרן כשעל סדר־היום דנו והתווכחו על „דבר שעתיד לבוא״ בצורת

ספר־זכרון. הישיבות היו סדירות ותדירות והשעמום מהן והלאה. והנה נהפכה הקערה על פיה. פעולת הדפסת הספר בלע את הישיבות והיא תפסה את המקום המרכזי. סו"ס אחרי מו"מ מיגע סודר חוזה עם מדפיס לפי תנאים מסויימים והסכם עם עורך מנוסה, שגילה כי קהילת טורבין מונה מאות שנים וראויה לכתיבת דברי ימי הקהילה עם כל אשר עבר עליה. העורך גילה שמות רבנים ופרנסים ידועי שם שמילאו תפקיד חשוב ביהדות פולין, ואחרי פרק זמן הוכן כל החומר שנחלק למדורים שונים, ופעולת הסידור וההדפסה החלה. היא נמשכת כבר כמה חדשים, סידור החומר והמדורים הולך ונמשך. הסידור גורר קריאת הגהות — ראשונה, שניה, שלישית, ולפעמים גם רביעית. עם סיום חודש אב כבר היו מוכנים תשעה גליונות דפוס שנדפסו ומחכים לכריכה יחד עם הגליונות שעוד יבואו אחריהם. העורך דאג לשמור על אוביקטיביות בספר, ללא כל משוא פנים למפלגה ולתנועה, ואף נמצא מדור מיוחד לחומר מגוון בשפת יידית, למען אלה קוראים בארצות חוץ־לארץ שאינם יודעים עברית, מלבד זה שלובים מאמרים ביידית במדור השואה והחורבן. בספר באות למעלה מחמישים גלופות, ומתגבשת ההכרה בלב החברים שהם מבצעים מפעל לתפ־ארת להנצחת קדושי עיירתם, וספר־הזכרון העומד להופיע עלול לעורר תסיסה בלב עסקני העיירות השכנות....

השמועה על ספר־יזכור הנמצא כבר במכבש הדפוס התפשטה בין כל יוצאי העיירה המחכים בצפיה לסיומו. על כל פנים: הקשיים הטכניים להדפסת הספר סולקו בהדרגה, פני הספר החלו קורנים ומקבלים צורה ממשית, חברי הועד מרגישים שעשו פעולה קשה ואחראית לקידום פני הדברים, ועוד מעט יוכלו לברך על המוגמר. הם כמעט בטוחים שיוכלו לבוא לאספת־האזכרה הקרובה (אחרי שבת־תשובה) ולהציע למכירה את הספר המשמש זכרון קולקטיבי ויאה ליוצאי טורבין, גם ליושבים בישראל וגם ליושבים בתפוצות הגולה.

ברוח העליצות הזאת התקיימה ישיבת הועד ביום 7.8.1967, אחרי שלא התקיימו ישיבות מאז אספת האזכרה האחרונה. הסעיף הראשון בסדר־היום היה, קבלת אורח, מר יצחק ליכטר מארצות־הברית. **בן־ארי** סיפר לאורח על מנת לספר לטורבינאים היושבים באמריקה, שעומדים כבר לפני סיום המפעל, הוא סיום הדפסת הספר. **בומפלד** מביע צערו על הצורך לשוחח על הצורך הכספי עם קבלת אורחים מחו"ל, וחבל שאורחים באים ונוס־עים ללא פעולה מצדם. **הופן** הציע למר ליכטר לקבל עליו נציגות הועד במכירת הספר העומד להופיע. הוא מציע לתת לאורח יפוי־כוח למכירת הספר, והועד ישלח לו כמה עשרות ספרים למכירה. **יצחק ליכטר** האורח מביע רגשי אושר לפגישתו עם בני עיירתו טורבין, ומביע קורת רוחו על הארץ שהיא היחידה שבה בילה לשביעת רצונו ופעם אחת בחייו. הוא מקבל על עצמו לפי יפוי־הכוח לגבות כספים ולספק לבני העיר את ספר־הזכרון.

גבורי מלחמת השחרור

בחורים יקרים, אנשי את ועמל,
שחרשו וזרעו ונטרו בדרכים.
יתקדש פה זכרם העלום הנסתר
מזאת השעה ולנצחי נצחים.
יהא נא צרור בכל עת ואתר
בתלמי מכורה ובנבכי לב אחים.

ש. שלום

יזכר עם ישראל את בניו ובנותיו חילי צבא הגנה לישראל הנאמנים והאמיצים אשר חרפו נפשם במלחמה על תקומת ישראל; יזכר ישראל ויתברך בזרעו ויאבל על זיו העלומים וחמדת הגבורה וקדושת הרצון ומסירות הנפש אשר נספו במערכה הכבדה; יהיו גבורי מלחמת השחרור והנצחון חתומים בלב ישראל לדור דור.

גולדפארב אוריאל

נולד: 13.5.30

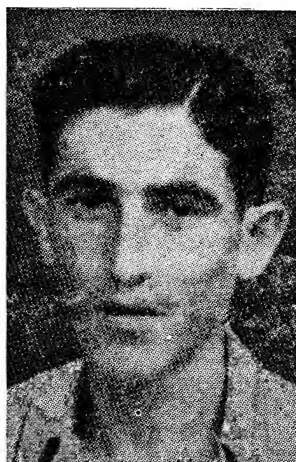
נפל: 21.12.48

בן אליעזר ותמר. נולד בטורבין וביום מלאות לו שלוש שנים הגיע ארצה עם הוריו, גדל באוירה חלוצית־ציונית. אביו מפעילי ההגנה. אחרי סיימו את בית הספר היסודי השתלם בבית הספר המקצועי „מונטיפיורי" בתל אביב במקצוע החשמלאות. נודע כבעל לב טוב ונכון לעזור לזולת. עוד בתקופת לימודיו עבד ובשכרו וגם בעבודתו בבית עזר להוריו. עם היותו כה עסוק שקד על קריאת ספרים לשם השתלמות יתר.

בשנתו ה־15 הצטרף לגדנ"ע, כולו אחוז התלהבות ואמונה בשליחות ההגנה אשר היה לחברה. מיד אחרי החלטת או"ם בנובמבר 1947 התגייס לחי"ש, השתלם בקורס לצלפים, השתתף בפעולות רבות והקרין מבטחונו על סביביו. הועד להישלח לקורס מ"כ, אך קשתה עליו הפרידה מהפעולות. על שידולי המשפחה שישמור על עצמו, היו בפיו תשובות קולעות וכבדות משקל על החובה והכבוד, והצביע על אביו אשר היה אף הוא במשמר ההגנה. בקרבות יעזור, השתתף בקרבות בסלמה ובמשולש והצטיין כמקלען נועז.

בפעולת סיור בסביבת בית ג'וברין, תוך חיפוי מוצלח במקלע על נסיגת מחלקתו לעמדה יותר בטוחה, הציל את הנסוגים, אך בעצמו נפל.

קופף אפרים

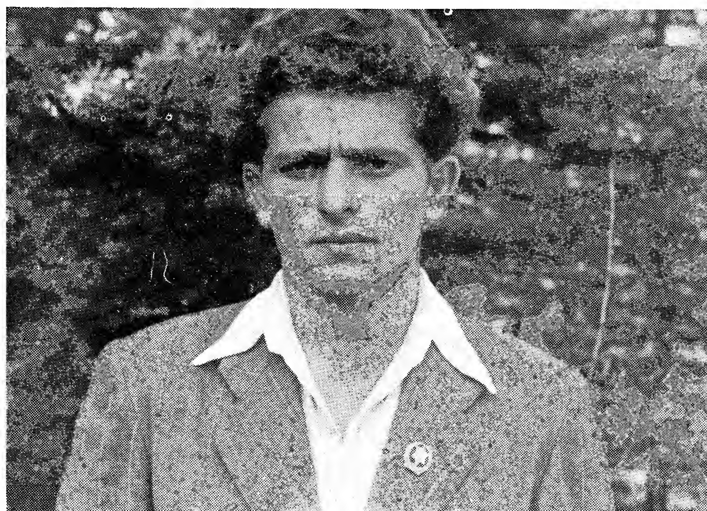
נולד: כ"ב בתמוז, תרפ"ח (10.7.28)

נפל: כ"ד בכסלו, תש"ח (7.12.47)

בן צבי ורחל, יליד טורבין. בשנת 1936 עלה עם הוריו לארץ. סיים את ביה"ס היסודי „תחכמוני" בתל־אביב. ובגלל המצב החומרי הקשה של הוריו יצא בגיל צעיר לעבוד בבית חרושת למסגרות. השתייך לאירגון הנוער „בית"ר". גילה נטיות ספורטיביות ושיחק בכדור רגל בתנועתו. אחר כך עבר לתנועת האצ"ל והשתתף בפעולותיה.

עם פרוץ מלחמת השיחרור, עזב את העבודה והתגייס לשרות מלא, ובעמדו על משמרתו בעמדה מסוכנת בגבולות תל אביב נפל מכדור אויב, והובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בנחלת יצחק.

אריה (לייבעל) רוזנפלד ז"ל
מאת איתמר הופן

לייבל היה בנם של יעקב ולאה (מבית אסטריך), ונכדם של יאנעס וחיה הינדלס. לייבעל נולד ב־1922 בערך. כנראה שמיום הולדו לא שיחק לו מזלו, משום שמגילו הרך ביותר חלתה אמו וסבלה משיתוק חלקי במשך כל ימי חייה (בימינו קוראים למחלה זו „פרקינסון"). לאחר מות אמו, התחתן אביו שנית עם אשה מהעיר לודז, שלשם עבר לייבל עם אביו לגור.

בבית סבו היה השטיבל של החסידים מטריסק, כמובן שלייבל הרגיש את עצמו כמו בבית־תפילה שבתוך ביתו. כל החסידים הכירו את לייבל, והוא, לייבל, התחבב על כולם, הרבה מן החסידים נהגו להקניט את לייבל בצביטה באזנו, או באמירת משפט מסוים שהוא התבייש בו, משום שהיה לזה קשר עם מעשיו הקונדסיים בבית, אולם, לייבל, כפי שאני מעלה אותו בזכרוני (היתה תקופה שהתפללתי בשטיבל הטריסקאי) לא ראיתיו נרגז, ההיפך מזה: כל מה שקנטרוהו יותר, היתה מסכת חיוכו נסוכה יותר על פניו, הרבה פעמים נדמה לכל מי שבא במגע עם לייבל, שאינו מטיב לראות, — וכפי שהוברר היתה טעות בידי אלה שכך חשבו. לייבל־עיניו בראשו. ידיעותיו והשקפת עולמו, כפי שניתן להניח, באו אליו מצור מחצבה אחד, היה זה בית המדרש שם ינק לייבל את תורתו, שם הותך, שם עובד ובהמשכו, בעולם הגדול, גם לוטש.

בפרוץ מלחמת העולם השניה, כבר היה לייבל בחור כארז, והתמצא יפה ברוחות הפוליטיות שנשבו ברחוב היהודי בימים ההם, לייבל היה אחד מני רבים, אשר ידע לאן פניו מועדות. בעת נסיגת הצבא האדום מהנהר ויסלה עד הנהר בוג, לא היסס לייבל הרבה והצטרף לאלו שעברו לשטח הכבוש שבידי הצבא האדום.

בעת מלחמת העולם עברו על לייבל תלאות רבות, נדודים, רעב וקור, המציאות המלחמתית התאכזרה על לייבל באופן פתאומי ובצורה בלתי רגילה לו, עם כל מה שעבר על לייבל הוא ידע לשמור בלבו את ניצוץ התקוה היחידי שנשאר לו לפליטה והיא הכמיהה לגאולה.

אמנם בגמר מלחמת העולם, ולאחר השואה, עם התארגנות שארית הפליטה במחנות, הצטרף לייבל לתנועת השומר הצעיר, ועם עלותו ארצה הצטרף לגרעין שמקום מושבו היה בקבוץ שער הגולן, כאן חי, עבד, והרגיש את עצמו בטוב והיה גם חבר פלמ״ח.

בעת מלחמת הקוממיות שרת לייבל בחטיבת הראל, השתתף בקרבות העזים שהתחוללו בפריצת הדרך לירושלים, וכן לחם באזור לטרון.

בגמר מלחמת השחרור הצטרף לייבל לגרעין התישבותי „בית נבלא". הגרעין הזה הקים מושב עובדים בית נחמיה. כפר זה נמצא בצד הכביש בן שמן־מגדל צדק. במושב בית נחמיה נשא לו אשה, הקים משק, וכן נולדה לו בת, בפגישתו עם ידידים אמר את אשר עם לבו: „הקים משפחה, יש לו בית, והוא מאושר".

בשנים 1954—1953, בעת השתוללותם של כנופיות הפדאיונים, נוסף על עבודתו בפיתוח משקו החקלאי, היה גם משרת במילואים ומשתתף בשמירה בכפר. בימים ההם נהגו הכנופיות לחבל ברשת המים, כתגובה על כך, הטמינו המתישבים מוקשים במקומות מסוימים שבקרבת קו המים.

לאחר יום שרות במילואים, ולאחר עבודה חקלאית מפרכת, בליל חושך, יצא לייבל לשדה לבדוק את קו המים ואת המוקש שהטמין ערב צאתו למילואים. מרוב עיפות שכח את המקום בו הטמין את המוקש נגד הפורעים, והוא נפל קרבן, לייבל נפל בחזית מלחמת השחרור.

ממרחקים בא אלינו, אחרי תלאות ויסורים כה רבים שפקדוהו בדרכו, בא אלינו להתיז מדמו על מזבח שחרור המולדת. הרבה מבני העיר לא ראוהו, ואלה שראוהו בקושי הכירוהו.

אריה רוזנפלד היה לעלם עברי וחייל עברי, עם נשמה חלוצית טובה, לישוב ספר הלך, וכל אלה שהיו במחיצתו, מאוד הוקירוהו.

היה ארז בודד, אחרי סערה נשאר עומד, ויבא מן ה„דון" השטן אל „הדן" ויקריבהו, יחיד בודד, תוגה, את קברו לא ידע, — חי כחייל אלמוני ויהי!

זכרו לא ימוש מאתנו, לנצח ישאר עמנו אמן!

טורבינער לאנדסמאנשאפט אין ישראל

טורבין איז א שטעטל אין לובלינער קרייז, ליגט צווישן שעברעשין, קראסניסטאוו און דער יידישער ישוב אין טורבין האט פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה געציילט ביי 2.500 נפשות. אבער געבליבן פון זיי זיינען נאר ביי 100 נפשות, פון וועלכע דער רוב געפינט זיך אין ישראל. די רעשט זיינען צעשפרייט איבער דער גארער וועלט — אין צפון און דרום־אמעריקא, קאנאדע, אויסטראליע.

אין יאר 1951, מיטן קומען פון די ערשטע שארית־הפליטה קיין ישראל, האבן זיך אין דער וווינונג פון חבר יוסף קאפ פארזאמלט עטליכע טורבינער חברים, צווישן

זיי לעאן גאלדפארב, זלמן פרומער, יעקב פרידלער א. א. און עס איז אויסגעקליבן געווארן א קאמיטעט מיטן ציל צו לעגאליזירן א פארבאנד אין ישראל און אנצובינדן א קאנטאקט מיט אלע טורבינער, וואס געפינען זיך אין אויסלאנד. דער קאמיטעט האט אויך אנגעצייכנט פאר זיך די פאלגנדיקע אויפגאבן, וואס שטייען פאר דעם אירגון:

1) באשטימען א טאג אין יאר אויף צו באערן דעם אנדענק פון די טורבינער קדושים; 2) שאפן די נויטיגע פאנדן אויף: א) גרינדן א גמילות־חסד קאסע, כדי צו העלפן מיט הלואות די שארית־הפליטה וואס זיינען געקומען, ווי אויך פאר די וועלכע וועלען, ווי מיר האפן, נאך קומען; ב) שאפן מאנומענטן, וואס זאלן פאראייביקן דעם הייליקן זכר פון די קדושים, און וואס זאלן גלייכצייטיק דינען ווי א דערמאנונג נישט צו פארגעסן די קדושים און, להבדיל, זייערע מערדער.

סוף 1951 איז פארגעקומען די ערשטע טרויער־פארזאמלונג פון אירגון אין זאל פון בית החלוצות אין תל־אביב. נאך די טרויער־רעדעס און פארטראגן מעגינא־דיומא איז אויסגעקליבן געווארן א קאמיטעט פון פאלגנדיקע חברים: לעאן גאלדפארב — פארזיצער; יהושע בן־ארי — סעקרעטאר; יוסף קאפ — קאסירער; ווי אויך די חברים: אברהם אורבאס און משה גוטווערץ — פון תל־אביב; מילכמאן און מאנטאג — פון חיפה; און א. בוימפעלד — פון פתח־תקוה.

דער ארגון ציילט איצט איבער 85 פאמיליעס, וואס זיינען צעשפרייט איבערן גאנצן לאנד. בראש פון ארגון שטייט ה׳ לעאן גאלדפארב, א דענטיסט, וועלכער איז אגב אליין א לובלינער, אבער ער האט פראקטיצירט אין טורבין, דארט געהייראט און אויפגעשטעלט א פאמיליע, זיך אפגעגעבן מיט ציוניסטישער טעטיקייט, באזונדערס צווישן דער יוגנט. אין יאר 1933 האט ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל, ווו ער האט געאפפערט זיין עלטסטן זון אין באפרייאונגס־קריג. ה׳ ל. גאלדפארב זעצט פאר זיין טעטיקייט בראש פון דער טורבינער לאנדסמאנשאפט, מיט וועלכער ער האט פארבונדן זיין גורל.

נעבן אים ווירקט און איז טעטיק יהושע בן־ארי (זילבערקלאנג), וועלכער גיט אפ — טראץ זיין הויכן אמט אלס יועץ־משפטי פון דער משטרה — זיין פרייע צייט פארן אירגון, אויף צו רעאליזירן די אויפגאבן וואס מיר האבן זיך געשטעלט. זייער אקטיוו זיינען אויך יוסף קאפ אלס קאסירער און אברהם אורבאס אלס גוטער ארגאניזאטאר.

60 פראצענט פון די מיטגלידער פון ארגון זיינען באשעפטיקט אלס ארבעטער אין פארשידענע בראנזשעס. 10 פראצענט זיינען באאמטע, ביי 10 פראצענט סוחרים. די רעשט געפינען זיך אין די קיבוצים, ווי אויך אין דער לאנדווירטשאפט בכלל.

דער אנדענק־טאג נאך די קדושים איז באשטימט געווארן אויף נאך שבת־בראשית — דאס איז די טרויעריקע דאטע, ווען עס איז דורכגעפירט געווארן די לעצטע אויסזידלונג פון טורבין. אין די אזכרה־פארזאמלונגען, וועלכע קומען פאר אין די לעצטע יארן אין זאל פון „בית ציוני אמריקה" (אין תל־אביב) באטייליגן זיך אומגעפער ביי 80 פראצענט פון די טורבינער אין ישראל, ווי אויך פון דער טורבינער אומגעבונג. אויף דער פארזאמלונג ווערט אויך, נאך דער אזכרה, איבערגעגעבן א באריכט וועגן דער טעטיקייט

פון קאמיטעט אין משך פון לעצטן יאר און עס ווערט געוויילט א נייער קאמיטעט אויפן קומנדיקן יאר.

די טעטיקייט פון ארגון איז אין די ערשטע יארן באשטאנען פון שאפן געלט און שטיצן מיט הלוואות די נויטבאדערפטיקע חברים. ביז 1956 האט מען מיט דער מאטעריעלער הילף פון טורבינער אין אויסלאנד פארווירקליכט דעם פלאן פון פלאנצן טויזנט ביימער אויפן נאמען פון די קדושים, אין „יער־הקדושים" אויף די בערג אין ירושלים.

אויף דער לעצטער אזכרה־פארזאמלונג איז אויסגעדריקט געווארן דער ווונטש פון אלע באטייליגטע וועגן ארויסגעבן א בוך, וואס זאל זיין א נר־תמיד נאך דער אומגעבראכטער קהילה. דאס בוך „טורבין" וועט דארפן אפשפיגלען אלזייטיק דאס יידישע לעבן אין דעם שטעטל מיט אלע ניואנסן פון אט דעם לעבן ביזן חורבן, ווי אויך די בלוטיקע טראגישע געשעענישן גופא, ביזן מאמענט ווען דאס שטעטל איז אינגאנצן אפגעמעקט און פארטיליקט געווארן דורך די נאצישע מערדער, — ווי דאס האבן געזען און איבערגעלעבט די על־פי־נס ניצול געווארענע עדי־ראיה פון אונדזער שטעטל. אין אט דעם בוך וועלן אויך באשריבן ווערן די פאלן פון העלדישן ווידערשטאנד און פון העלדישן טויט וואס האבן אין אונדזער שטעטל נישט געפעלט.

לויט דער איניציאטיוו פון אונדזער אמעריקאנער גאסט בערל פאפיער און ביי דער אונטערשטיצונג פון בראזיליאנער גאסט ה׳ פאגעל, איז אויף דער לעצטער פארזאמלונג אויך באשלאסן געווארן אויסצובויען אין א נייעם גרענעץ־ישוב א קולטור־הויז פאר דער יוגנט, אויפן נאמען פון שטעטל טורבין, אדער, ווי אונדזער חשובער חבר י. בן־ארי האט דאס איבערגעזעצט טארא־בין — „תורה־בינה". בכדי דעם דאזיקן פלאן צו פארווירקלעכן, איז באשלאסן געווארן צו שאפן א ספעציעלן פאנד, אויף וועלכן עס זאלן זיך באשטייערן אלע לאנדסלייט אין ישראל, און גלייכצייטיק אפעלירן צו אלע לאנדסלייט אין אויסלאנד, כדי מיט געמיינזאמע כוחות דורכצופירן די קאסטבארע, אבער זייער וויכטיקע אקציע.

דער ארגון פלאנט אויך איינצומויערן אין „מרתף השואה" אויפן הר־ציון א מארמאר־מצבה אויפן נאמען פון דער יידישער קהילה אין טורבין.

רשימת יוצאי טורבין ומעניהם בישראל

אביטוב (גוטוילינג) יעקב, רחוב חובבי ציון 2א׳, נהריה
אורבס אברהם, רחוב ז׳בוטינסקי 63, תל־אביב
אידלשטין חנה, רחוב התקוה 7, כפר סבא
אמיר ישראל ויונה, קבוץ אלונים
אף מאיר, רחוב ארלוזורוב שכון חסכון מס׳ 1, פתח תקוה
אף אפרת משה, רחוב רוטשילד 80, פתח תקוה
אקרמן צפורה, רח׳ דן־גור 3, 15/50 פרדס־כ״ץ
בומפלד אברהם אצל אהרן, רח׳ ברקוביץ׳ 5, פתח תקוה

בומפלד אהרן, רח׳ ברקוביץ׳ 5, פתח תקוה
בומפלד דויד, רח׳ ביאליק 75, רמת גן
בומפלד (פרוז׳ן) רבקה, רח׳ ביטרמן 3, נוה עוז, פתח תקוה
בומשטין יחזקאל, קבוץ אלונים
בילרמן משה, רח׳ ז׳בוטינסקי 147, רמת גן
בלוטמן חנוך, רח׳ הליכה 3, רמת יצחק, רמת־גן
בן־ארי יהושע, רח׳ דיזנגוף 229, תל־אביב
בן ישראל נחמה, קבוץ עין חרוד איחוד
ברגר ברוניה, רח׳ עוזיאל 24, בת־ים
גולדפרב אריה (ליאון), רח׳ קצנלסון 25, גבעתיים
גוטברץ משה, רח׳ דויד המלך 20, תל־אביב
גורליק מרים (קורנדרקסלר), פינת רוטשילד־סלומון, פתח־תקוה
גיברץ בריש, רח׳ מגדל 1, תל־אביב
גיאר אהרן, רח׳ רמז 14, נתניה
גרינברג (זילברקלנג), קרית אליעזר, רח׳ גדנא 6, חיפה
דגני שלמה, רח׳ צה״ל 21, גבעתיים
דימנט (ליכטר) יוסף, כפר גנות דאר בית דגון
הופן (יוסקוביץ׳) מרדכי, רח׳ פלמ״ח 16, נתניה
הופן יהושע, רח׳ הנריטה סולד, פתח תקוה
הופן איתמר, רח׳ שינקין 10, גבעתיים
הררי עמנואל (זוברמן־פרשטנדיק), מושב בלפוריה
ויסטוך ראובן, רח׳ הצלבנים 26א׳, חיפה
ויס שרה, קבוץ אלונים
ויס מאיר, קבוץ אלונים
וישניבסקי גיטל, רח׳ קהילת ורשה 127, הדר יוסף
ולדמן לאה, שדרות קוגל 26, חולון
וקס נתן, רח׳ עוזיאל 7, רמת יצחק, רמת־גן
זונטק דב, רח׳ גאולה 43, חיפה
זיסמילך שלמה, רח׳ המרי 5, גבעתיים
זידל אברהם, רח׳ יוזפטל 6א׳, כפר אתא
זידל ישראל, רח׳ מיכאל 45, חיפה
טופלר גילה, רח׳ סירקין 36, חיפה
טייאר משה, רח׳ קלונימוס 4, תל־אביב
טננצויג (ציטרנבוים) מרים, רח׳ שכונת עקיבא 9, פתח תקוה
טרגר משה, רח׳ המרגוע 14, רמת־גן
כהנא (מילכמן) חוה, רח׳ שמש 6, חיפה
כנרתי אריה, מושב נוה־ירק
לוין מרים, שכון ותיקים קרית שלום 257, תל־אביב

ליברבום יחיאל, קבוץ עין הכרמל ד.נ. חיפה
ליכטר (ינובר) שרה, רח' משגב עם 5, גבעתיים
לנדר יהודה, קבוצת כנרת, דאר כנרת
לנדר אברהם, רח' שפרינצק 29, חולון
לנדר יצחק, (איצ'ה), רח' עקיבא 94, בני-ברק
מילכמן אליעזר, רח' הרצל 69, חיפה
מיצנר יעקב, עתלית המושבה
סקורקה חנה (ויס), רח' סטלה־מרי 24, חיפה
פבריקנט ישראל, רח' ורמיזה 8, תל־אביב
פדר אריה, רח' פנחס 22, שכון סלע, רמת־גן
פוגל ירחמיאל, רח' הרצל 51, חדרה
פולק אלי, רח' סירקין 24, חיפה
פוקס אברהם, רח' בר גיורא 7, חיפה
פינק פרץ, שכון גואלים 169, כפר סבא
פס (צוועקן) איטה, רח' שמואל הנביא 4, ירושלים
פרומר זלמן, שדרות הארזים 3, תל־אביב
פריברג יקותיאל, רח' רידינג 29, רמת אביב, תל־אביב
פריברג ירחמיאל, רח' אהבת ציון 19, תל־אביב
פריברג אברהם, מושב גן שורק דאר ראשון לציון
פרידלר יעקב, כפר יונה
פרידלר יחיאל, כפר סירקין ע"י פתח תקוה
פרידלר יוסף, רח' מלבן 10, גבעתיים
פרידלר משה, רח' ראט 14, פרדס כ"ץ
פוגל יעקב וחוה, רח' עוזיאל 123, רמת יצחק, רמת־גן
פלישר יוסף, קבוץ גבעת השלושה
צוקרמן (לנדר) אסתר, קבוצת כנרת
צימרמן ישראל, רח' אלנבי 93, חיפה
צימרמן משה, רח' ירושלים 81, רמת יצחק, רמת־גן
צימרמן אליעזר, רח' שכון ההסתדרות, רמלה
קורן יחזקאל, רח' 7 נוסחא א' מס' 9, יפו
קופף צבי, רח' השוק 21, תל־אביב
קופף יוסף, רח' קצנלסון 3, גבעתיים
קופף יצחק, רח' מרגולין 12, יד אליהו, ת"א
קיסלוביץ' הדסה (יפה), רח' קרית יוסף 63, גבעתיים
קורנדרקסלר פרידה ומרים, רח' אילת 74, רמת יצחק, רמת־גן
רוזנר נחמיה, רח' כנרת 15, חיפה
רוזנר משה, רח' בן יהודה 17א', חיפה
שנובסקי יפה (שינדל), רח' ראשון לציון 3, חולון

NORTH AMERICA & CANADA

GOODMAN HARRY
443 Georgia Ave
Brooklyn 7
New York U.S.A.

GLATMAN M.
2031 Webiter Ave
Bronx
New York U.S.A.

HYFLER HYMAN
1585 Townsend Ave
Bronx 52
New York U.S.A.

LIBERBAUM MORRIS
1225 E 54th St.
Brooklyn 36
New York U.S.A.

LICHTMAN HYMAN
206 Delency St.
N. Y. C.
New York U.S.A.

WAKSZUL RACHELA
1580 President St.
Brooklyn 13
New York U.S.A.

PANKOWSKI SARA
7100 East Ave
Gary INDIANA U.S.A.

SHAFER J.
310 Beverly Road
Brooklyn 18
New York U.S.A.

LACHTER I.
61-08 218 St.
Bayside 64
New York U.S.A.

GUTWILIK M.
372 Burrin Ave
Winnipeg 4 MAn CANADA

ZIMERMAN I.
67 Wasdale Cr. Ap. 10
Toronto 19 Ont CANADA

YAK FUKS
New York

MORIS WAKS
CANADA

HYLEL LEDER
CANADA

SOUTH AMERICA

GUTMACHER MIGUEL
Maza 2161
Buenos Aires ARGENTINE

GOLDBARD N.
Trelles 2545
Buenos Aires ARGENTINE

LEVIT R. G.
Maza 2161
Buenos Aires ARGENTINE

KLIENER YAIME
Lascano 2538
Buenos Aires ARGENTINE

KÖNIGSMAN MAURICIO
Montevideo 1685
2do pisa
Buenos Aires ARGENTINE

SHNAIDERBERG SIMON
Lambare 148
Avellameda F/C/N/G/R
Buenos Aires ARGENTINE

CUKIERMAN MAURISCO
Carabelos 2885
Montevideo URUGUAY
MELBOURNE

CUKIERMAN SEIA
Ascencio 1399 Bis
Montevideo URUGUAY

KOPF SAMUEL
Florida 1240/3
Montevideo URUGUAY

TAFEL NACHMAN
TAFEL NACHEMIA
TAFEL MENDEL
AICHENBLAT MAURISCO
ARGENTINA

EUROPE

FALENDER MARIA
Ul. Zlocienia 3/29
Warszawa POLAND

DELAGE Mr. et Mme.
78 Rue Mouffetard
Paris Seme FRANCE

KLOCHENDLER L.
3 Imp. De La Plauchete
Paris FRANCE

G. HUARD (AKERMAN)
Berloz BELGIUM

AUSTRALIA

BLUTMAN A.
57 Alston St.
Thornbury
Melbourne Victoria
AUSTRALIA

YOSEL GROPMAN
40 Goodwin St.
West Preston Victoria
MELBOURNE, Australia

(דער סוף פון איתמר הופנ׳ס ארטיקל „א נשמה״ — פון זייט 341)

ר׳ מרדכי גרינבערגס פרוי האט געזארגט פאר פרנסה, און ער ר׳ מרדכי האט געהאט אייניקע תלמידים, מיט וועלכע ער האט געלערנט אין בית־המדרש, געזאגט האט מען אויף אים, אז ער איז א פילאזאף, און א יודע ספר. ווען עס האט פאסירט אז א תלמיד זיינער האט נישט פארשטאנען דעם תלמוד, האט ר׳ מרדכי געביסען זיינע אייגענע פינגער, אדער ער האט אריינגענומען זיין שפיציק בערדעל אין מויל אריין און געביסען, געביסען און געשפיגען, ביז א גרויסע טייל פון דער בארד האט געפעלט. נו שטעלט אייך פאר א יידישע נשמה.

ר׳ אלתר צ׳יפעס האט געפאסט אלע זיינע יארן. געני׳ ווו ר׳ צדוק, נאר ר׳ אלתר האט נישט געגעסען קיין פייגן. געגעסען האט ער פרישטיק, מיטאג און נאכטמאל אויף איין מאל, דאס איז געווען 3 א זייגער נאכמיטאג. געווען איז ר׳ אלתר פול מיט גייסט, און מיט אַ טייערע נשמה, היינט זעהט מען נישט א זעלכע יידן.

די בעלי־עגלות זענען געפארן, און אויפן וועג האבן זיי געלערנט א בלאַט גמרא. די בעלי מלאכות זענען געזעסן על התורה ועל העבודה. די וואסער טרעגער האבן אויך געלערנט און געדאווענט בהתלהבות. אפילו אליעזר דער משומד איז צו געקומען צו דער שוהל אין יום־כפור. קאן מען זיך פארשטעלען וואס איז א יידישע נשמה ?

היינט לאמיר צוזאמען נעמען און זאגען, א שטעטל וואס האט געהאט א זעלכע טייערע מענטשן, מיט א זעלכע גוטע נשמות, פילאזאפישע — גייסטיקע באדינער, פארשידענע ערליכע טיפן פון מענטשן, א אייגענעם באד, א מקוה, א רב און א כלי־קודש, און דערצו א טייך, פרעגן מיר אייך : צו האט אזא שטעטל געהאט א נשמה ? יא. די שטעטעל האט געהאט א נשמה, און נאך וואס פאר א נשמה.

פאמיליעס יפה, וועבער און פוקס

מימין לשמאל: 1. דויד, חיה, אריה ואחותו דבורה ובר
2. איידל, נחה, משה, ישראל, מאשה ושני נכדיהם
3. חנה, רבקה האם, וולוול פוקס
4. מלכה וזליג

די דריי פאמיליעס יפה, וועבער, פוקס ז״ל, באשטייען פון רבקה יפה מיט איר שוועסטער מאשע וועבער — זייער איידעם פוקס, און זייערע אייניקלעך.

די צוויי אייניקלעך פון רבקה יפה זיינען אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים אין פראנקרייך. לייב און זיין שוועסטער דבורה, רבקה יפה און די קינדער — זיינען אויסגעזידלט געווארן צוזאמען מיט דער גאנצער קהילה קיין איזשביצע, און פון דארט קיין סאביבאר. וועלוול פוקס איז ערמארדעט געווארען אין מיטן גאס אין טורבין דורך די געסטאפא.

די פאמיליע יפה איז געווען א פארצווייגטע פאמיליע, זי איז געווען באוווסט אין שטעטל — אלס באשיידענע, ארענטליכע, און גוטע מענטשן, די גרעסטע טייל פון די פאמיליעס האבן געלעבט פון יגיעת־כפיים (האנדווערקער), אזוי אז די באזע פון זייער עקזיסטענץ האט זיך צוזאמען געגאסן מיט אנדערע גוטע סגולות ווי ערליכקייט און

אויפריכטיקייט. אט די טייערע און גוטע מענטשן האבן די היטלעריסטישע מערדער פארניכטעט. זאלן זייערע נעמען בלייבן פאראייביקט.

די צוויי אייניקלעך דויד און יעקב זיינען געבליבן לעבן און געפינען זיך אין ארגענטינא.

צום אייביקן אנדענק — מיין פאטער משה לייכטער, מיין ברודער אברהם, מיין ברודער עוזר, מיין שוועסטער חמה־מיכל, מיין פאטער ברודער, מיט זיין פרוי און זייערע קינדער, און די גאנצע פאמיליע — וועלכע פיגורירן אין בילד, וואס איז אויפגענומען געווארן דעם 5.5.41.

משפחת לייכטר

איר אלע, מיינע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, שטייען פאר מיינע אויגן, און אז איך שטיי און גיב א טראכט, אויף וואס פאר א טראגישן אופן זיי זיינען אומגעקומען, כאפט מיך אן א שוידער, און מיין לשון ווערט מיר אפגענומען, נאר איין משפט קאן איך ארויס זאגן:

די מערדערישע בעסטיאלישע האנט — וועלכע האט די אומשולדיקע יונגע לעבנס אונטערגעשניטן — זאל פארשאלטן ווערן!

מיינע טייערע הייליקע נשמות! אז איך קוק אויף אייער בילד, פיל איך זיך שולדיק צו אייך, ווייל איך האב אייך קיין מצבה נישט געשטעלט, אבער נאר איין גאט אין הימל ווייסט אז איך בין ריין פון זינד.

די רוצחים האבן אייער בלוט פארגאסן און צושפרייט, אייערע קערפערס געשענדעט — אויפן ברוטאלסטן אופן, און איך בין דער אוד מוצל.

די איינציקע זאך וואס איך האב געקאנט טוען פאר אייך, האב איך געטוען: געשטעלט א מצבה פון קהילת טורבין אויפן הר־ציון, און דער יזכור בוך, מיט די צוויי מצבות, וועט איר זיין צום געדענקן לעולם ועד אמן!

יצחק לייכטער, ניו־יורק

די ערשטע שורה פון רעכטס אויף לינקס: יהודית, רבקה, שרה. די צווייטע שורה: צבי בן טוביה קאפענבוים. די דריטע שורה פון רעכטס אויף לינקס: משה לייביש.

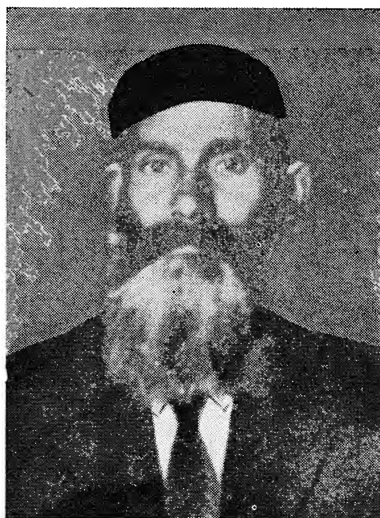
צום ליכטיקן אנדענק, מיין פאטער, ברודער און שוועסטער. אייביק וועל איך אייך געדענקן, סיי אין טרויער, און סיי אין פריידן, ווו גוט איר זייט געווען צו מיר, און צו אלע מענטשן, וועלכע זיינען געווען ארום אייך. אייערע איידעלע געזיכטן קומען מיר

אפט אויפן געדאנק, און אז איך דערמאן זיך, פרעג איך, פארוואס האט מען אייער בלוט אזוי אומזיסט פארגאסן, אבער עס איז נישט דא פון וועמען צו באקומען א ענטפער.

איר אומשולדיקע טייערע נשמות, איין טרייסט וויל איך אייך געבן, — אז אייביק וועל איך אייך געדענקען צום גוטן. דער נר תמיד — דער יזכור־בוך פון דער טורבינער קהילה, — וועט זיין דער לעבעדיקער עדות און אייער מצבת־עד.

גילה אורבאס (**קאפענבוים**), תל־אביב.

שמשון בן בירך גייער ז״ל

איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן מיין טייערן פאטער שמשון בן בירך גייער, מיין טייערע מוטער ליבע לבית בעקער ז״ל וועלכע זיינען אויף א טראגישן אופן אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע מערדער ימח־שמם.

איך וועל אייך אייביק געדענקען, און תמיד וועט איר זיין איינגעקריצט אין מיין זכרון.

אייער טאכטער **לאה ולדמן** (גייער)

ר׳ אברהם צוועקן הי״ד

א געבוירענער אין איזשביצע, געשטאמט פון א שיינער חסידישער משפחה, א חסידישער יונגערמאן, געהייראטעט פון טורבין מיט ר׳ זינדל רענטנערס טאכטער. ער האט פיינט געהאט ארומצוגיין בטל. ער איז אויך געווען פיל מיט לעבנס־לוסט, מיט א געזונטן הומאר און האט תמיד רעאגירט ביי יעדן צופאל מיט א שיינעם וויץ, און איז דעריבער געווען באליבט אויפן ציבור, און פיל האבן געגארט זיין נאענטקייט.

ער איז געווען א טריסקער חסיד. געדאווענט אין טריסקער שטיבל און פלעגט פארן צו רבי נחום׳טשע טריסקער קיין ווארשע און פלעגט מיט רעספעקט דערציילן מעשיות פון אלטן טריסקער מגיד. ער איז צו טריסק געווען געבונדן מיט זיין גאנצער הארץ. געווען יארנלאנג מיטגליד פון שטאטראט.

ער האט זיך אויך פיל פארנומען מיט געזעלשאפטליכע ענינים, געווען א מיטגליד פון די „אגודת ישראל" און געטריי געדינט אירע אינטערעסן אין שטעטל. אפגעבענדיק זיך מיט די ענינים פון „עמך" האט ער באזונדערס ליב געהאט זיך צו חבר׳ן מיט די פשוטע יידן און זיך באנוצט מיט זייערע ווערטלעך און פיל האבן אים גערעכנט פאר א „זייערן". ער איז געווען דער סעקרעטאר און לייטער אין די קאאפעראטיווע באנק און אנגעפירט מיט אלע אירע ענינים. זיין געהילף אין באנק איז געווען ר׳ ישראל יאנאווער, א מענש מיט מעלות. גלייכצייטיג האט ער אנגעפירט מיט די גמילות־חסדים קאסע צוזאמען מיט ישראל יאנאווער און בערל זונטאג און געטיילט הלוואות אן פראצענט. דאס קאפיטאל פון דער גמ״ח אין באשטאנען פון מיטגלידס־געלט פון די חברים מיטביישטייערונג פון דעם דזשאינט, און צוזאמען געמאכט פארשידענע קאמבינאציעס ווי ארום צו פארגרעסערן דעם קאפיטאל פון דער קאסע אום צו קענען נאכקומען דעם פארלאנג פון די חברים צו הלוואות. איבערהויפט האט די קאסע געפילט דעם נוצן

משפחת פרייברג

מימין לשמאל: מאלע, פערל, אהרון דער פאטער, זיין פרוי, זיין יונגסטער זון און אברהם.

וואס זי ברענגט די חברים דורך די אנטיסעמיטישע פאליטיק פון די פוילישע בעאמטע.

ר׳ אברהם האט געהאט דריי גערעטענע טעכטער. ליידער איז די גאנצע משפחה אומגעקומען דורך די נאציס און ארטיקע פאליאקן, און ס׳איז געבליבן נאר די איינציגע טאכטער איטא וואס האט זיך צוריק אויפגעשטעלט א פאמיליע אין ירושלים, און זי האט געפונען פאר נייטיק צו באשרייבן איר טראגעדיע אין היטלערישן קריג, וואס ווערט געדרוקט אין דעם טורבינער יזכור־בוך.

משפחת קאפנבוים

מלמעלה שלמה קאפענבוים
שורה שניה גולדה ושיינדל קאפענבוים
כולם בני חיים בן טוביה קאפענבוים
גולדה נשארה בחיים וחייה בצרפת.

INTRODUCTION

This book is the collective creation of a number of emigrants from the Turobin community now living in Israel. Many of them are not professional writers, therefore imprecisions, ambiguities and repititions will be met within this book.

Herein is the history of an ancient small-town in the Lublin area, a town of great students of the Torah, Rabbis and Jewish philosophers, who lit up Turobin and other communities with their moral learning. And always was this community represented at the "Four State League".

In addition to history — this book contains reminiscences, folklore, a presentation of personalities, a list of martyrs, pictures, and an important chapter on the holocaust — all of which is intended to inspire the reader to thought.

For almost three years one of the editorial committee devoted himself to collecting and sorting the material, editing and preparing it for the first printing, and updating the matyr-list. Undoubtedly we have not succeeded in collecting all the material, because of the lack of cooperation of some of the community members, and the limited time within which the committee was obliged to publish the book. Under these circumstances it was impossible to give a complete picture of the life of the town. It is important to note that all our applications and requests to the State of Poland went unanswered.

In spite of all these difficulties, as well as fiscal and other problems — which need not be detailed here, — we have succeeded in reflecting an important part of the community life.

This book will serve as a leading light to our present generation and those to come. Let them know who our parents were, and what atrocities Hitler had brought about. — May his name be blotted out.

Our special thanks are extended to all those who have helped in bringing about the publication of this book.

HOPEN ITAMAR/Editorial committee

Published by the
IRGUN YOTZEI TUROBIN ORGANISATION IN ISRAEL 1967.

Printed by the "NEOGRAFIKA" Press, Tel-Aviv.

SEFER TUROBIN

(The Turobin Book)

IN MEMORY OF THE JEWISH COMMUNITY

Edited by

M. S. GESHURI